ग्रेट ब्रिटननो हिंद साथे संबंध.

अथवा

यूरोपियनोनो पूर्वदेश आदि साथे व्यापार

भाग १ लो

दिवान बहादुर
रणछोडभाई उदयराम.

दिवान बहादुर

रणछोडभाई उदयरामनां पुस्तको.

		रू. आ. पै.
१	जयकुमारीविजय नाटक (त्रीजी आवृत्ति)	०-१२-०
२	ललितादुःखदर्शक नाटक (छठ्ठी आवृत्ति)	०- ८-०
३	नळदमयंती नाटक (चोथी आवृत्ति)...	०- ८-०
४	बर्थोल्ड (त्रीजी आवृत्ति)	०- ८-०
५	तारामती स्वयंवर } त्रीजी आवृत्ति	०-१२-०
६	हरिश्चंद्र नाटक }	
७	विक्रमोर्वशीय कालिदासना संस्कृत त्रोटकनुं भाषान्तर (बीजी आवृत्ति)	०-१२-०
८	अरोगतासूचक (बीजी आवृत्ति)	०-१२-०
९	प्रास्ताविक कथासंग्रह (बीजी आवृत्ति)	०-१२-०
१०	मालविकाग्निमित्र (कालिदासना नाटकनुं भाषांतर) ...	१- ४-०
११	प्रेमराय अने चारुमती नाटक (त्रीजी आवृत्ति)... ...	०- ८-०
१२	लघुसिद्धान्तकौमुदी (गूजराती विवेचन सहित) ...	०- ५-०
१३	गूजराती हितोपदेश-नारायण भट्टना संस्कृत उपरथी, मित्रलाभ, मित्रभेद, विग्रह अने संधि चारे भागनुं भाषांतर (तृतीयावृत्ति)	०-१२-०
१४	बाणासुर मदमर्दन (ओखाहरण) नाटक बीजी आवृत्ति ...	०- ८-०
१५	मदालसा अने ऋतुध्वज नाटक (बीजी आवृत्ति)... ...	०- ८-०
१६	हरिश्चंद्र नाटकनो सार	०- १-०
१७	रासमाळा भाग १ लो. बीजी आवृत्ति	२- ०-०
१८	रासमाळा भाग २ जो. (,,)	२- ०-०

बंने भाग अमदावादनी गूजरात वर्नाक्युलर सोसाइटीनी आफिसमांथी मळशे.

व.*

		रू. आ. पै.
१९	गोपाळदास (नाटक) हवे पछी	०– ८–०
२०	कुळविषे निबंध (बीजी आवृत्ति)	०– २–०
२१	संतोषसुरतरु (बीजी आवृत्ति)	०– २–०
२२	शेक्सपियरकथासंग्रह (र. म. छो.) बीजी आवृत्ति (हवे पछी).	
२३	रत्नावली नाटिका. श्री हर्षना संस्कृत उपरथी भाषांतर ...	०– ८–०
२४	पादशाही राजनीति. एखलासे मोसनी उपरथी ...	२– ०–०
२५	नाट्यप्रकाश (बीजी आवृत्ति)	१– ८–०
२६	रणपिंगळ भाग १ लो	२– ८–०
२७	रणपिंगळ भाग १ लानी पूरवणी	०– ४–०
२८	रणपिंगळ भाग २ जो	२– ०–०
२९	वैदिक छंदः प्रकरण	०–१२–०
३०	डिंगळ अथवा मारवाडी गीतनी रचना	०–१२–०
३१	फारसी कवितारचना–बेतबाजी	१– ०–०
	उपरना त्रणे भाग भेगा बांधेला अने ते रणपिंगळ भाग ३ जो कहेवाय छे	२– ८–०
३२	रसप्रकाश } हवे पछी	
३३	अलंकारप्रकाश } हवे पछी	
३४	यूरोपियनोनो पूर्वप्रदेश आदि साथे व्यापार, भाग १ लो, अथवा हिंदनो व्यापारी इतिहास, जेमां नामदार ईस्ट इंडिया कंपनीनो हिन्द साथे संबंध थयो तेनो वृत्तान्त, तथा व्यापारनी स्थिति जणाववामां आवी छे. तेम ज, त्यारपछीनो ब्रिटिश हिन्दनो चालु व्यापार आज सुधीनो दाखल करवामां आव्यो छे	२– ८–०
३५	यूरोपियनोनो पूर्वप्रदेश (ईस्ट इंडिझ) आदि साथे व्यापार, भाग २ जो, अथवा स्पेन अने पोर्टुगाल ए बंने देशोनो भूमिशोध, व्यापार, अने वृत्तान्त...	२– ८–०
३६	यूरोपियनोनो पूर्वप्रदेश आदि साथे व्यापार. भाग ३ जो. अथवा नधरलेंड–हलिंड अने बेल्जियम ए बंने देशोनो व्यापार अने वृत्तान्त...	२– ८–०

उपरनां पुस्तको मळवानां ठेकाणां.

मुंबई—एन. एम्. त्रिपाठी एण्ड कंपनी. प्रिन्सेस स्ट्रीट.

,, पंडित जेष्ठाराम मुकुंदजी. कालबादेवी रोड.

ग्रेट ब्रिटननो हिंद साथे संबंध

नामदार ईस्ट इंडिया कंपनी द्वाराए थयो ते संबंधी
वर्णन अने व्यापार आदिनो वृत्तान्त

अथवा

यूरोपियनोनो पूर्वप्रदेश आदि साथे व्यापार.

भाग १ लो.

अनेक पुस्तकोने आधारे
रचीने प्रसिद्ध करनार
दिवान बहादुर
रणछोडभाई उदयराम.

मुंबई
'गूजराती' प्रिंटिंग प्रेस.

संवत् १९७२ सन १९१६.

मूल्य २॥ रूपिया.

Published by Diwan Bahadur Ranachhodabhai Udayaram
Chowpaty Road, Bombay.

Printed by Manilal Itcharam Desai, at
THE GUJARATI PRINTING PRESS
No. 8 Sasson Building Circle, Fort,
BOMBAY.

प्रस्तावना.

हिन्दनो व्यापारविषयक प्राचीन, मध्यकालिक, अने अर्वाचीन इतिहास प्रसिद्ध थाय तो आपणा देशनो व्यापार आगळ केवो चालतो हतो, हमणां केवो चाले छे, अने हवे पछी केवो चालवो जोइये, ए विषेनो विचार उत्पन्न करावनार एक सारुं साधन तैयार थाय एवी स्वर्गस्थ आनरेबल शेठ मोरारजी गोकुलदास, सी, आई ई.नी अभिलाषा हती. ए अभिलाषा पूर्ण करवाना हेतुथी आ इतिहास रचीने प्रसिद्ध करवामां आव्यो छे. शेठ मोसुफनुं विस्तारपूर्वक जीवनचरित्र, साक्षर नगीनदास पुरुषोत्तमदासे रचेलुं छपाइने बहार पड्युं छे. तेमना जन्मना सार्थकपणा विषेनो ख्याल आववा माटे ते वांचवा आ प्रस्तावना वांचनारने मारा तरफथी भलामण करवामां आवे छे. प्रत्येक मनुष्ये आ अवनीमां अवतार लइने पोतानो व्यवहार चलाववा उपरांत, गजा प्रमाणे कांइक विशेष करवुं जोइये, ते प्रमाणे शेठ मोसुफे पोतानुं वर्त्तन चलाव्युं छे, एम एओनुं जीवनचरित्र वांचनारने जणाया विना रहेशे नहि. एमनुं आयुष्य लंबायुं होत तो, एमनी अभिलाषाओ आपणा देशनी उन्नति विषयमां एवी हती के ते पूर्ण थतां बहु लाभदायी थात.

एमनी इच्छा आवो एक इतिहास लखाई प्रसिद्ध थाय एवी हती, ते केटले अंशे पार उतरी छे तेनो विचार सुज्ञ वाचकवर्ग उपर राखीने मारे एटलुंज कहेवानुं छे के, एमनी इच्छानुं मने स्मरण रह्युं होत नहि तो आवो लेख लखवानी में कदापि धारणा पण करी होत नहि, परंतु मारां बीजां लखाणने बाजुए मूकी, वच्चे में आ लखाण कर्युं ते जो उपयोगी गणवा सरखुं जनसमूहने लागे अने कदापि ते संबंधी कांई धन्यवाद आपवो योग्य जणाय तो तेनुं मान शेठ मोरारजीने घटतां तेमने आपवुं जोइये, अने आ कृतिनुं निमित्त पण तेमनी ज ऊर्मिनुं कारण छे एम लेखीने, तेमनुं सदा स्मरण रखावनार तरीके गणवुं जोइये. आ उपरांत सुज्ञ जनो प्रति मारे कांई विशेष कहेवानुं नथी.

कार्तिक शुदि १ }
संवत् १९६६. }

रणछोडभाई उदयराम.

आधुनिक निवेदन.

"यूरोपियनोनो पूर्वप्रदेश साथे व्यापार" एवा मथाळा नीचे, त्यांना जे लोकोए कंपनियो कहाडीने—व्यापारी मंडळ स्थापी ईस्ट इंडिझ—पूर्वप्रदेश आदि साथे व्यापार चलाव्यो तेनो इतिहास लख्यो हतो. बे छापखानांमां छपावानुं काम चलावेलुं छतां, लांबो समय व्यतीत थयो. प्रस्तावना लखायां ने आजे साडा पांच वर्ष वीती गयां. छेक छल्ला व्यापारना आंकडा पुस्तकमां आवे एटला माटे जेम वर्ष पूरां थतां गयां तेम नवां पत्रक लखवां पड्यां. एटलामां यूरोपमां महायुद्ध मंडायुं. समय स्थिति बदलाई गई. मित्र राज्योनो संबंध जोडायो अने शत्रु राज्योनो संबंध टूटी गयो. जर्मनीने तो ज्यारेत्यारे युद्ध मचावबुं हतुं ज, अने आखी पृथ्वीमां सर्वोत्तम अने प्रबलतम राज्य अमारुं ज छे एवी छाप बेसाडवी हती. तेने माटे समय साधनानी वाट जोवामां आवती हती, ते तेटलामां सर्विया अने आस्ट्रिया—हंगेरीना वांधानो लाग मळी आवतां, नवीन तैयारियो करवा मांडी. हिंदमां तेमनी व्यापारी पेढियो हती, तेमनी मारफत, अनाज अने बीजी अगत्यनी चीजो जथाबंध खरीद करावी लीधी. युद्धनो दिवस नक्की थतां पहेलां पेढियोवाळा पोतानो वहिवट आटोपीने पोताने देश रवाने थई गया. आ बनाव व्यापारियोने चांनक लेवा जेवो बन्यो. मुंबईना व्यापारियोनां लटियां यूरोपियन व्यापारियो साथे एवां गुंथायां हतां के ते छूटां थतां महा मुश्केलियो नडवा लागी.

आ प्रसंग उपरथी शेट मोरारजीनो दीर्घदृष्टिनो विचार सांभरी आव्यो. ते कहेता हता के हिंदमां ब्रिटिश राज्य छे तो ब्रिटिश साम्राज्यनी प्रजाना व्यापारियो साथे ज आपणे व्यापारमां जोडावुं, अथवा तेवानी ज साथे व्यापारी संबंध बांधवो के आगळ जतां कांई वांधो आवे नहि. यूरोपियन पेढी साथे तेमने संबंध बांधवानो विचार हतो तेवे प्रसंगे तेमणे उपर प्रमाणे विचार बांध्यो हतो, तेथी मी० वाट्सन बोघल नामनो एक पुरुष मेशर्स ग्राहामनी कंपनीमां हतो, ते अंग्रेज होवाथी, तेनी साथे व्यापारमां ते जोडाया, अने वाट्सन बोघलनी कंपनीनुं नाम राखी व्यापार करवा लाग्या. आ समये

केटलाक जर्मन व्हेडीवाळा तेमनी साथे काम पाडवाने तैयार हता, छतां, तेमणे तेओने पडता मूक्या, अने अन्य यूरोपियनो साथे संबंध बांधवाथी भविष्यमां अडचण आववानो संभव तेमणे आ प्रकारे जाळवी लीधो.

क्यारे केवो प्रसंग आवशे एवुं आ प्रपंची संसारमां विचारी राखवुं, अथवा जाणी लेवुं अगत्यनुं छे. यूरोपना प्रत्येक देशनी स्थिति केवी छे ए विस्तारपूर्वक जाणवानी अगत्य छे, एटला माटे, व्यापारनी हकिकत साथे, राज्यवहिवट, उपजनिपज, सैन्यबळ, शिक्षणपद्धति, ए आदि अने इतिहास संबंधी माहिती मळे एटलुं लखाण करवानी अगत्य होतां तेटलो प्रत्येक देशना संबंधमां वधारो दाखल करवानुं मने उचित लाग्युं छे. ते प्रमाणे तेवो वधारो करवामां आव्यो छे.

प्रत्येक व्यापारिये लक्षपूर्वक वांची, तेमांथी जे ग्रहण करवा योग्य लागे ते लक्षमां राखी, पोतानो व्यापार खेडवानुं करशे तो विशेष लाभ थया विना रहेशे नहि.

प्रथम वैशाख शुदि ११
संवत् १९७१.

र. उ.

भावना प्रदर्शन.

व्यापारवृद्धि, ए देशनी उन्नतिना प्रकारो मांहेलो एक आधारभूत प्रकार छे. जे देशमां व्यापारवृद्धिने माटे राजा प्रजानुं लक्ष दोराय छे त्यां लक्ष्मीने तांतणे बंधाइने खेंचाई आववुं पडे छे. लक्ष्मीने समुद्रनी पुत्री गणवामां आवी छे, ए योग्य कथन छे; समुद्रथी एनी उत्पत्ति छे; समुद्र खेडीने व्यापार थाय तो परदेशमां रहेली लक्ष्मी व्हाणोमां भराई, दरियामां थइने, स्वदेशमां खेंचाई आवे.

इंग्लंडनां प्रतापी, एलिझाबेथ राणी, पोतानी सावकी व्हेन मेरीना मरण पछी राज्यारूढ (१५५८ ना नोवेम्बरमां) थयां त्यारे त्यां घणा प्रकारनी अव्यवस्था हती; राज्यकोश खालीखम हतो; देश देवामां डुलायो हतो; व्यापार अने उद्योग मोळो पडी गयो हतो; आसपासनी कनडगत नाना प्रकारनी हती; फ्रान्स साथेनो कजियो उभो हतो. धर्म संबंधी वांधाने लीधे प्रजाना अभिप्राय भिन्न पडी गया हता, अने तेने लीधे पक्ष बंधाया हता. पोते अणमानीती राणीनी पुत्री होतां, पिताना प्रेमना संबंधमां अभागिणी हतां, अने एवा संयोगने लीधे रोमनो पोप तेना विरुद्ध वर्त्तन करवाने उभो थयो हतो. विपत्ति वेठीने नाना प्रकारना अनुभव मेळवेलां मनुष्यो पोतानी रहेणीकहेणीमां सुदृढ बने छे ते मांहेलां पोते एक होतां, आवी पडती अडचणो टाळवाना उपाय योजतां तेमने वार लागती न हती. केटलाक लोभी व्यापारियोनुं वलण आपणा जोवामां आवे छे तेवुं तेमनामां स्वाभाविक हतुं, एम आपणने लागवानो संभव छे. करकसर ए पहेलो गुण तेमणे ग्रहण करी लीधो हतो; बंधबेसतो प्रयोग साधीने पण अर्थसिद्धि करवी एवुं वर्त्तन प्रसिद्धिमां आव्युं छे. पत्रव्यवहार अने बोलीचालीमां, तेमने बारियो राखतां आवडती हती; कजिया लडवामां खर्च थाय ते करवानुं एमने पोसातुं नहि, परंतु परिणामे लाभ समजाय तो तेम करवाने पण चूक्यां नथी. खरी वात ए छे के, सलाहशान्ति सचवाय एवा प्रकारनी पूर्ण वर्त्तणूक कृतिमां लाववाने तेओ सदा तत्पर रह्यां छे.

एलिझाबेथना समय पहेलां अंगरेजोए व्यापार करवामा प्रयत्न करेला* छे. १५७६ नी सालथी आ राणी साहेबे देशना व्यापार संबंधी लक्ष आपवानो प्रारंभ कर्यो. आ विषयमां आगळ पडतो फ्रांसिस ड्रेक हतो. तेने उत्तेजन आपवानी खातर नाइटनी पदवि आपीने निवाज्यो. त्यार पछी, १५८८ मां टर्की कंपनीने उत्तेजन आप्युं, एटले तेना मुख्य भागीदारोए हिन्द साथे व्यापार करवाने बीडु झडप्युं. १५९३मां आ कंपनीने नवी सनद करी आपी. १५९९ मां सर जॉन मिल्डनहालने, हिन्दना पादशाह अकबर उपर खरीतो लखी आपीने मोकल्यो.

१५९९ ना सप्टेम्बर मासनी २२ मी तारीखे फाउंडर्स हॉलमां, लॉर्ड मेयरना प्रमुखपणा नीचे सभा भराई, तेमां १०१ माणसो हाजर हतां, अने ते ज स्थळे भंडोळनी लखणी थई तेमां पौंड ३०,१३३–६–८ नुं भंडोळ थयुं.

एलिझाबेथे १६०० ना डिसेम्बरनी ३१ मी तारीखे, "ईस्ट इंडिझ (पूर्व प्रदेश) साथे व्यापार करनारी लंडनना व्यापारियोनी कंपनी अने गवर्नर" एवा नामनी संस्था स्थपाई तेने पट्टो करी आप्यो. आ पछी अनुक्रमे काम आगळ वध्युं, अने ग्रेट ब्रिटननो हिन्द साथे संबंध बंधायो तेनुं कथन आ लेखमां करवामां आव्युं छे.

स्त्रियोनुं हृदय नैसर्गिक रीते कोमळ होय छे, तेमना मनमां जे भावना थाय छे ते घणे भागे शुद्ध होय छे. राणी एलिझाबेथनी भावना हिन्द साथे संबंध बांधवानी थई, ते एमनी ईच्छापूर्वक परिपूर्ण थई. अन्योन्य बंने देशने अने प्रजाने लाभ थयो. आ संबंधवृक्षनुं बीज एलिझाबेथे आदरपूर्वक वाव्युं अने तेनुं विशाळ वृक्ष कोमळ अने प्रेमाळ हृदयवाळां महाराणीश्री विकटोरियाना समयमां फाल्युं, फूल्युं, अने मिष्ट फळ आपनारुं निवड्युं. पछवाडे तेमना प्रतापि कुमार अने आपणा स्वर्गस्थ सम्राट् सप्तम एडवर्ड महाराजाए तेनुं लालन-पालन कर्युं, अने विशेष सुफळ आपे एवी स्थितिमां आणीने पोताना प्रिय कुमार अने आपणा प्रतापी महाराजाधिराज श्री पंचम ज्यॉर्जना सुखद करमां मूक्युं छे,

* जुओ आ पुस्तकने पृष्ठ ३–४.

तेमना राज्यनी कृपा संपादन करवाने आपणे तेमनी राजभक्त प्रजा थइने आपणुं वर्त्तन चलावी शकिये एवी योग्यता सर्व प्रकारमां मेळववाने आपणे सदा प्रवृत्त रहेवुं अने प्रतिदिन शुभ फळ चाखवा माटे मनसा, वाचा, कर्मणा योगे पवित्र वर्त्तन चलाववुं. प्रभु बंने पक्षने सुखी राखो. अस्तु.

(गीति).

ब्रिटनतणा साम्राज्ये, अस्त न पामे रवि कदि को काळे;
गणशूँर वृद्धि इच्छे, प्रभु ते प्रीते सदाय संभाळे.

आ अने बीजा भागो तैयार करवामां मुख्यत्वे करीने नीचे जणावेल पुस्तकोनो उपयोग करवामां आव्यो छे तेने माटे ते रचनार अने प्रसिद्ध करनारा गृहस्थोनो आभार मानवामां आवे छे:—

१ मिलबर्नना ओरिएण्टल कॉमर्सना २ भाग. २ रबिर्ट ऑर्मेनं इतिहास. ३ लॅजर एण्ड सोर्डना २ भाग. ४ क्रेकनो ब्रिटिश कॉमर्सनं इतिहास ३ भाग. ५ सीबोर्न ट्रेडनां कलकत्ता सरकारे छपावेलां जुदां जुदा पुस्तको. ६ लंडनमां छपावेलां यु० किंगडमना व्यापारनां आन्युअल स्टेट मेंटो वगेरे. ७ यु० किं० ना स्टाटिकल आबस्ट्राक्ट. ८ ईस्ट इंडिया कंपनीनुं एडमिनिस्ट्रेश कर्त्ता जोन वुलियम के. ९ हिस्टरी ऑफ धी यूरोपियन कॉमर्स वुइथ इंडिया कर्त्ता डेविड मॅकफरसन—इत्यादि.

ग्रेट ब्रिटननो हिंद साथे संबंध.

खंड १ लो.

व्यापारी संबंध.

हिन्दनी जाहोजलाली विषे, ब्रिटनो घणा प्राचीन काळथी, त्यां जइ आवेला पुरुषो द्वाराए, जाणीता थया हता एम तेमना केटलाक इतिहासकारको केहे छे.

माल्मेसबरीनो विलियम जणावे छे के, डोरेस्टशायरमांहेला शेरबोर्ननो बिशप सिंघेलमस हतो, तेने, आल्फ्रेड राजाए इ० स० ८८३ मां पोपनी हुझूरमां रोम मोकल्यो हतो, त्यांथी ते हिन्दमांना मिलियापुरमां, सेंट थोमसनी कबरनां दर्शन करवा गयो हतो, त्यांथी हीरा मोती आदि ज्वाहिर, अने जातजातना तेजाना पोतानी साथे लइ गयो. आ उपरथी जणाय छे के, पादरी साहेबना विस्तारपूर्वक कथन उपरथी ब्रिटिशोना जाणवामां हिन्दनो पूरेपूरो महिमा आवेलो होवो जोइये.

आरबो व्यापार अर्थे घणा देशोमां घुशी गया हता. प्राचीन समयमां, नवी दुनियामां, तेमां मुख्यत्वे, अमेरिकानी पूर्वभणीना टापुओमां, तेओए प्रवेश कर्यो हतो; अने त्यांना केटलाक टापुओमां तेमनी वस्ती थवाथी, त्यांना लोको साथे परणेतरना व्यवहारमां आवीने शेळभेळ थइ गया हता. तेमनी पछी विचारपूर्वक यूरोपियनोए जेम पोताना राज्यकर्त्ताओनो आश्रय लइने, त्यांना प्रदेशोना व्यापारनो एकलहत्थो कबजो करी लीधो, तेम तेओए पोताना राज्यकर्त्ता भणीथी

मदद लइने कर्युं जणातुं नथी; पण जेने जेम फाव्युं तेम, छूटथी व्यापारनुं काम तेमणे कर्युं छे. एज धोरणे तेओ प्राचीन समयथी परदेशमां दाखल थएला होतां, पोतानो व्यापार युक्ति पुरःसर चलावता, हिन्दमां पण दाखल थया हता. केप ऑफ गुडहोप वटावीने नवा शोधको, ए रस्ते हिन्दमां दाखल थया ते पेहेलां, आरबोए हिन्दनो, अने ज्यां तेजानानी उत्पत्ति छे एवा टापुओनो व्यापार पोताना स्वाधीनमां करी लीधो हतो. तेमज, एशियाना बीजा देशोनी निपज अने कारखानामां बनेलो माल यूरोपमां पोहोंचाडवानी सरळता, घणुं करीने आर्बस्तानमांथी एडनने रस्ते, राता समुद्रमांथी सुएझनो मार्ग लइने करी हती. एडनथी उंटोनी कतार उपर माल लादीने नैल नदी भणी लइ जवामां आवतो हतो, अने त्यांथी केरो अने शिकंदराबाद पोहोंचाडता हता. कोइ कोइ वार इरानी अखातमां थइने, युफ्रेटीस नदीमां प्रवेश करी, त्यांथी पोठिया (बळद) उपर लादीने अलेप्पोमां माल दाखल करता हता. आ स्थानकोए माल पोहोंची गया पछी, वेनिशियन अने बीजा यूरोपियन व्यापारियो, पश्चिम भणीना देशोमां ते पूरो पाडी देता हता. जिनोआ अने वेनिसथी, विशाळ वाहाणोमां मूल्यवान् माल भरीने, इंग्लांडमां पोहोंचाडवामां आवतो हतो; अने मोंनुं माग्युं मूल्य तेमनी पासेथी तेओ लेता हता. आवो लाभदायक व्यापार घणा वर्षो सुधी, वेनिसना स्वाधीनमां रह्यो. त्यारपछी पोर्टुगीझोए हिन्दनो रस्तो शोधी कहाड्यो, अने तेओए धमधोकार व्यापार चलाववा मांड्यो, तेथी, आखा यूरोपना लोकोनो डोळो हिन्द साथे व्यापार करवा उपर लागी रह्यो हतो: पण केप ऑफ गुड होपने रस्ते हिन्द जवाने पोर्टुगीझोनो एकलानो हक्क समजवामां आवतो हतो, अने तेओ (इस्ट इंडिझ) पूर्व प्रदेशनो बधो माल आखा यूरोपना बाझारने पूरो पाडता हता. आवो मामलो लगभग एक सेंकडा सुधी चाल्यो.

१४९७. हिन्द पोहोंचवानो स्वतंत्र रस्तो, वायुकोणमां हंकारी जवाथी हाथ लागशे, एम अंग्रेजोना समजवामां आववाथी, सातमा हेन्री राजाना समयमां, जॉन् कावट अने तेना त्रण दीकराने परवानो मळवाथी तेमना उपरीपणा नीचे बे वाहाण तैयार करवामां आव्यां. कावट* ए एक कुशल वाहाणवटी हतो. ते ६७°–३०′, सुधी पोहोंची गयो. पण तेनी साथना खारवा भयभीत थइ जवाथी तेओए मर्यादा मूकीने तोफान करवा मांडयुं, एटले पाछा फरतां तेमने न्युफाउन्डलांड जडी आव्युं. पछीथी ते उत्तर अमेरिकाने किनारे हंकारी गयो.

आठमा हेन्री राजाना समयमां रोबर्ट थोर्नें करीने एक व्यापारी हतो, अने जे स्पेनमां रह्यो हतो, तेणे चीन साथे बारोबार व्यापार करवाना लाभ जणावी राजाने एक अरजी करी. जोन कावटनो दीकरो सेबास्टियन† तेना बापना जेवोज उत्साही अने नाविक विद्यामां कुशल हतो. तेना समजाववाथी आ अने बीजा लंडनना व्यापारियो‡ तेना

---

* एनुं बीजुं नाम Gisvani Gavsta हतुं. लिस्बोनथी गामा हंकारी गयो, ते पेहेलां, बे मास आगल आ रवाने थइ गयो हतो, एम एणे दोरेला नकशामां, एना दीकरा सेबेस्टियने टीप लखी छे, ते उपरथी साबीत थाय छे. आ नकशो पछवाडेथी कलीमेने कोर्यो हतो. एम छतां पण एनी सफरनां वर्ष १४९६–१४९७–१४९९ ते जणावे छे.

† केटलाक केहे छे, के ते इंग्लांडनो रेहेवाशी हतो, पण खरी वात एम छे के, एनो जन्म वेनिसमां थयो हतो, अने ते पोताना बापनी साथे इंग्लांड आव्यो हतो. तेना बापना मरण पछी ते स्पेननी नोकरीमां रह्यो हतो, अने केटलीक सफरो करी हती. पछी छेवटे ते इंग्लंड आव्यो. त्यां १४४८–९ मां जान्युआरीमां छठ्ठा एडवर्ड राजाए तेने १६६–४–७ पौंडनुं पेन्शन बांधी आप्युं हतुं. अने ए विषेना लेखमां तेने (Grand pilat of England) इग्लांडनो महांन सुकानी एवुं उपपद आपेलुं जोवामां आवे छे.

‡ आ कंपनीनो गवर्नर सेबेस्टियन ठर्यो हतो. बीजा भागीदारो Andrew Judd, George Barnes, William Girard, and Antony Huse हता.

साहसमां सामेल थया. २५ पौंडनो एक शेर करीने ६००० पौंडनुं भंडोल करवानो ठराव कर्यो; अने हिन्दनो वायव्य कोणनो टुंको रस्तो खोळी काहाडवानी गोठवण करी. राजापासेथी १५५३ मां तेमने आर्डर मळ्यो के तुरत तेणे त्रण वाहाण तैयार कर्यां. सर ह्यु विलोबीना उपरी-पणा नीचे, ता० १० मी मेने दिवसे यूरोप अने एशियानी उत्तरमां ईशानकोणनो मार्ग लइने, आर्कटिक समुद्रमां तेओ हंकारी गया. पण उत्तर महासागरमां आवेला लापलांडना किनारा आगळ ते वाहाण बरफमां सपडाइ डूबी गयुं. तेमां ते पोते अने बीजा खारवा मरण पाम्या. क्याप्टन चेन्सेलर बच्यो. ते प्रीना नदीना मुखमां रोन नीकोलस नामना रशियाना एक बंदरमां जइ पोहोंच्यो. केटलांक कारणने लीधे, इंग्लांडनी साथे मित्राई दावो वधारवाने, रशियानो अधिराजा उत्सुक हतो, तेथी तेणे कॅप्टन चान्सेलरनो आदरथी सत्कार कर्यो, अने अंग्रेजोने व्यापारनी केटलीक छूट आपी, तेने लीधे कंपनीने व्यापार चालु राखवाने उत्तेजन मळ्युं.

रशिया कंपनीनी आ पेहेलीज स्थापना थइ, ने त्यार पछी, एक नियमित कंपनी तरीके ते चालती रही हती.

उत्तर भणीनो मार्ग खोळी काहाडवा, आ पछी पण, आ कंपनिये अने बीजा साहासिक पुरुषोनी मंडळियोए, तथा सरकारे पण घणा प्रयत्न कर्या हता. छेवटे हर्न अने मेकेनझीए स्थळ मार्गे मुसाफरी करी, त्यारे खात्री थइ के, कोइ पण ऋतुमां बरफ जाम्या विनानो दरियो रेहेतोज नथी, अने तेथी, ए मार्गे सफर करी शकाय एम छेज नहि. वायव्य कोणनो रस्तो शोधवाने माटे हडसनर्स बे कंपनी स्थपाइ, ते त्यार पछी व्यापारमां पडतां आबादानी पर आवी गइ हती.

१५७६. इंग्लांड अने तुर्कस्तान वच्चे आ समये, कोलकरार थया हता; तेथी (Grand Signior) महान सिनोरे टर्की साथे

व्यापार करवानी घणी जोगवाइयो करी आपी हती, अने पूर्व हिन्दना खरेखरा व्यापारी तुर्क अथवा लीवेंट व्यापारियो गणाता हता, तेथी तेमनी दुकानो (कोठियो) शिकंदराबाद, अलेप्पो, डामास्कस, अने टर्की तथा इजिप्तना जूदा जूदा बंदरोमां हती. वळी काचा रेशमना व्यापारने अर्थे, रशियाथी इरान सुधी व्यापार चलाववाने, नवी योजना पण थइ हती, अने एलिझाबेथ राणिए इराननना सोफी उपर पत्र लखीने तेना मुल्कमां, अंग्रेजी वेपारियोने वेपार करवानी छूट आपे, एम मागणी करी हती. ते उपरथी, ते व्यापारीना जान मालनुं रक्षण करवा, अने तेमना माल उपर जकात के राहादारी कर नहि लेवानी सोफियोए गोठवण पण करी हती.

फ्रांसिस ड्रेक, डिवन परगणाना एक पादरीनो दीकरो छतां, मूळथीज शूरवीर हतो. तेणे १५७२ मां स्पेनना ताबाना दक्षिण अमेरिका उपर उतरी पडी सोनाथी भरेलां वाहाणो लूटी लीधां हतां, तेमज, १५७७ मां पण तेणे तेमज कर्युं हतुं. आवां तेनां कृत्य उपरथी, इंग्लांडना लोको तेने शूरो पुरुष गणी मान आपता हता. तेमज, तेना उपर, राज्यनी दृष्टि पण घणी मीठी हती, अने एलिझाबेथे नाइटनी पदवी आपी तेने निवाज्यो हतो, त्यारथी ते सर फ्रान्सिस ड्रेकना नामथी ओळखातो हतो.

१५७७. सर फ्रान्सिस ड्रेके, पोताना पदरना पैसाथी पांच वाहाणोनो काफलो तैयार कर्यो, तेमां म्होटामां म्होटुं वाहाण १०० टनना बोजा करतां भाग्येज वधारानुं हशे. ते ता० १३ मी डिसेम्बरे प्लीमाउथथी रवाने थयो; अने त्यांथी मागेलाननी सामुद्रधुनीमां थइने दक्षिण समुद्रमां हंकारी गयो. तेणे रस्तामां स्पानियर्डोने बहु हेरान करीने तेमनो घणो माल लूंटी लीधो. आ समाचार स्पेन पोहोंचतां त्यांनो फिलिप राजा तेना उपर घणो चीडायो, अने ते पाछो वळी आवे त्यारे, तेने झाली लेवाने माटे तेणे बळकट लश्करी काफलो रवाने

करी दीधो. ड्रेक समजी गयो हतो, के "मने स्पेन भणीथी रस्तामां हरकत थशे," तेथी, पोतापासे मात्र एकज वाहाण हवे रह्युं हतुं, ते लइने केप आफ गुडहोपने रस्ते घेर पाछा वळी जवानो ठराव कर्यो. मार्गमां मोलक्काना टापुमांहेलो (Ternate) टेरनेट बेट आव्यो. आ समये त्यांनो राजा, (Tidore) टिडोरना राजा साथे लडाइमां उतर्यो हतो. आ ठेकाणे पोर्टुगीझोए पोतानो वास बांधेलो हतो. ड्रेके टेरनेटना राजाने आवा बारिक समयमां आश्रय आप्यो, एटले राजी थइने तेणे दोस्ती बांधी, अने व्यापार विषयक कोल करार कर्या, तेमां एम कबुल कर्युं, के "मारा देशमां जेटलां लविंग पाके छे तेटलां बधाए मारे अंग्रेजने आपवां." आ करारनामा साथे, पूर्व भणीना राजाओना रेवाज प्रमाणे ड्रेकने पोशाक पण अर्पण कर्यो. ड्रेके अहिंथी लविंगनो घणो जथो पोताना वाहाणमां भर्यो, अने १५८० ना फेब्रुआरी मासमां इंग्लांड जवाने रवाने थयो, ते २९ मी सप्टेम्बरे प्लीमाउथ आव्यो, अने नवेम्बर मासनी ३ जी तारीखे घेर पोहोंची गयो. आ प्रमाणे ए पृथ्वी प्रदक्षिणानी सफर करनारामां* प्रथम पुरुष गणायो. तेवीज रीते, हिन्द अने इंग्लांड वच्चे व्यापारनो प्रारंभ करनारो पण एज प्रथम पुरुष हतो.

१५७९. अर्वाचीन अंग्रेजोमां हिंन्दमां प्रथम प्रवेश करनार थामस स्टीवन्स (Thomas Stephens) हतो; ते सास्टीमां जेसुइट पाठशाळानो रेक्टर हतो.

१५८१. आ सालमां एलिझाबेथ राणीनी परवानगीथी टर्की अथवा लिवेंट कंपनी स्थापवामां आवी हती, तेना भागीदारो थामस स्मिथ अने रिचर्ड स्टेपर वगेरे लंडन नगरना व्यापारियो हता, तेओए, हिन्द साथे व्यापार करवानी धारणा करी. कंपनो रस्तो तो

---

* एक पोर्टुगीझ नामे मागेल्लान हतो (१५१९-२२) तेणे प्रथम प्रदक्षिणा करी हती.

पोर्टुगीझोनो बापीको गणीने पडतो मूक्यो, पण वेनिशियनो जे पग-रस्ते व्यापार करता हता, अने जेओ इरानना अने हिन्दना केटलाक भागमां पोतानी दुकानो राखी रह्या हता, ते मार्ग पकडवानी इच्छा करी. तेमणे पोतानी साथे, मी० न्युबेरी, जेणे पूर्व भणीनी घणी मुसाफरियो करी हती तेने, तथा मी० फिट्च करीने लंडननो वेपारी हतो, अने मी० लीड्झ झवेरी* तथा मी० स्टोरी चितारो,† एटलाने सामेल कर्या. राणी एलिझाबेथे पूर्वना केटलाक रजवाडा उपर कागळो लखी आप्या. तेमां खंभातना अने पटनाना राजा उपरना मुख्य हता.

१५८३ मां सिरियामां त्रिपोली छे, तेओ लंडनथी त्यां जवा नीकल्या. त्रिपोलीथी बगदाद गया, अने त्यांथी टाइग्रीस नदीमां थइने इरानी अखातमां प्रवेश करी ओर्मझ थइने गोवा भणी हंकारी गया. गोवेथी आग्रे गया. ते वेळाए अकबर पादशाहे पोतानी राजधानी त्यां राखी हती. पादशाहे लीड्झ झवेरीने पोताने त्यां नोकर राख्यो. न्युबेरीए गोवामां दुकान मांडी, अने छेवटे त्यांज मरण पाम्यो. फिट्च बंगालामां थइने पेगु, लंका अने कोचीन, सियाम, मलाक्का आदि ठेकाणे, ज्यां मरीनो पाक सारो गणातो हतो, त्यां मुसाफरी करीने, गोवे पाछो आव्यो. ते ज्यां गयो त्यां पोर्टुगीझोनां थाणां हतां, तेमना तरफथी घणी हरकतो नाखवामां आवती हती, पण देशियो तेमने मदद करता हता. छेवटे गोवेथी वाहाणे चडी ओर्मझ अने अलेप्पो थइने ते सन १५९१ मां पाछो लंडन वळी गयो.

१५८६ मां कॅप्टन कॅवेनडिश, प्लीमाउथथी ता० २१ मी जुलाइने दिवसे नीकळ्यो अने सपटेम्बरमां केप डी वर्डना टापु-

* हिन्दना हीरा माणेक आदि झवेरात घणां मूल्यवान् गणातां हतां अने तेनी घराकी सारी थइ शके एवी होवाथी आ झवेरीने साथे लीधो हतो.

† हिन्दना स्वाभाविक देखावो मन हरण करे एवा होवाथी तेनां चित्र आलेखी लेवा माटे एने लीधो हतो.

ओमां आवी पोहोंच्यो. त्यांथी मागेलाननी सामुद्रधुनीमा १५८७ ना जान्युआरीनी ७ मी तारीखे प्रवेश करीने उत्तर भणीने किनारे हंकारी जतां लाड्रोनेस पोहोंच्यो. (३ जी जान्युआरी १५८८) त्यांथी सुंडानी सामुद्रधुनी ता० ६ ट्ठी मार्चे पसार करीने सपटेम्बर मासनी ९ मी तारीखे, केप ऑफ गुडहोपने रस्ते ते प्लीमाउथ आवी पोहोंच्यो. आ प्रमाणे अंग्रेजोए बीजी वारनी पृथ्वी प्रदक्षिणा करी.

१५८७. आ समये, स्पेन अने पोर्टुगाल साथे इंग्लांड लडाईमां उतर्युं हतुं. सर फ्रान्सिस ड्रेके, हिन्दथी वळी आवतुं पोर्टुगीझ वाहाण अझोर बेट पासे झुंटावी लीधुं हतुं, ते माहेना कागळो, व्यापार विषयक होवाथी ते संबंधी घणुं जाणवामां आव्युं हतुं, (जुवो पोर्टुगीझनुं प्रकरण) अने मुख्यत्वे करीने एज साधन उपरथी इंग्लांड अने हिन्दनो व्यापार चलाववानो विचार सूझी आव्यो हतो, एम कॅम्डन नामनो इतिहास लखनार जणावे छे.

१५८८. ड्रेके पृथ्वीना गोळानी प्रदक्षिणा करी, ते उपरथी स्पेने फरियाद् करी के, अमारा शोधी काहाडेला रस्तानो उपयोग करवामां एणे अमारा हक्क उपर तलाप मारी छे, माटे हवेथी एम थवुं न जोइये. आना जवाबमां एलिझाबेथ राणिये जणाव्युं के, "सागर अने हवा प्रत्येक माणसने सामान्य होतां, जेम स्पानियर्ड तेनो उपयोग करे छे, तेम, मारी प्रजाने तेवोज उपयोग करवाने हक्क प्राप्त थाय छे." आवो उत्तर आपवानी राणीने अगत्य हती. ए भाग्यशाळी राणीना राज्यमां नेधर्लांडथी घणा फ्लेमिंगो, धर्मना जुलमथी कंटाळी इंग्लांडमां उतरी आव्या हता. तेमनी पासेथी सूतराउ अने रेशमी कापड वणवानी नवी तरेह् ए वेळा अंग्रेजो शीख्या. तेमज, कापड धोवाना साबु तथा तेलनो उपयोग पण जाणी गया, अने कापड रंगवामां कुशळता मेळवी. मेन्चेस्टरमां उननां लुगडां वणावा मांड्यां. हालिफाक्सनुं कापड पण वखाणवा योग्य थवा मांडयुं.

बीजां नाना प्रकारनां कारखानां वध्यां. शेफिल्डनो खरा लोढानो सामान घणो सारो बनवा लाग्यो. अमेरिकामांथी सोनुंरूपु तेनी काची स्थितिमां आववा मांड्युं. तेने उपयोगमां लेवानी स्थितिमां मूकवा, अने तेनी लगडियो बनाववा, तथा नाना प्रकारना दागीना तैयार करवानुं काम पण चालतुं थयुं. आफ्रिकामांथी हाथीदांत पुष्कळ आववा लाग्यो. ते साथे, त्यांथी सोना मिश्रित माटी पण आववा लागी. अने घणो माल आंटवर्पना चौटामां भेगो थतो हतो, ते हवे लंडनना बाझारमां आववानो प्रारंभ थयो. आ प्रमाणे आबादीना समयमां, देशमां वधी पडेलो माल परदेशमां नीकास करवा, अने परदेशनो माल देशमां आयात करवाने लोको टमटमी रह्या हता, अने हिन्दनी जाहोजलाली अने पोर्टुगीझो आदिनुं त्यां आबाद थवुं तेमना जाणवामां आव्युं हतुं, तेथी एलिझाबेथनी दृष्टि हिन्द उपर लागी रही, अने पोताना व्यापारियोने प्रेरणा करीने उत्तेजन आप्युं, एटले टर्की कंपनीना मुख्य भागीदारोए हिन्दने माटे बीडुं झडप्युं.

१५९१. केपने रस्तेज हिन्दमां जवा माटे पेनीलोप, मरचंट रॉयल, अने एडवर्ड बोनावेन्चर, एवा नामनां त्रण वाहाण सज्ज करवामां आव्यां. तेमना उपर ज्योर्ज रेमंड, अने जेम्स लांकेस्टरनुं उपरीपणुं स्थाप्युं. तेओ एप्रिलमां हंकारी गया. तेमनो मनसुबो अंदरखानेथी, लाग आवे तो पोर्टुगीझोने हंफाववानो हतो, तेथी केप पोहोंचता, मार्गमां तेमनां जेटलां वाहाण मळी आव्यां तेटलां, तेओए झाली लीधां, अने तेम करवा जतां, केटलोक समय वीती गयो, तेथी कमोसमे केप पोहोंच्या. तेमां वळी, तेओना खारवाने स्कर्वी नामनो रोग लागु पड्यो. एटले मर्चंट रॉयल वाहाणने रोगियोने लइने पाछुं विदाय करी देवुं पडयुं. बाकीनां बे वाहाण आगळ वधतां वावंटोळमां गुंचाई जइ जूदां पडी गयां. पेनीलोपमां कॅपटन रेमंड हतो, ते वाहाण केप कोरीन्टीस पासे तोफानना सपाटामां आवीने क्यांय गुम थइ गयुं.

तेनो पछीथी पण पत्तो लाग्यो नथी. कॅपटन ल्यांकेस्टरे निकोबारना टापुओ आगळ थइने पूर्व आर्किपेलेगो जतां, मलाक्कानी सामुद्रधुनीमांथी बे म्होटां पोर्टुगीझ वाहाणो पकडी लीधा. अने एडवर्ड बोनावेन्चर सहित हिन्द पोहोंची गयो. त्यांथी तेणे पोताना वाहाणमां मरी भर्यां, अने सुमात्रा अने लंकामांथी बीजा तेजाना भरीने चाल्यो, पण तेना बंडखोर अने मांदला खारवाना तोफानने लीधे आर्किपेलेगोमांना मोराकामां पाछो जइ शक्यो नहि, अने पोताना देशभणी हंकारी जवानी अगत्य पडी. खोराक खूटी गयो एटले पाछो वळतां, ते वेस्ट इन्डिया भणी चाल्यो. ते हिस्पानियोला पासे मोना टापुए लंगर नांखी, पोते खोराकनी शोधमां, पोताना लेफ्टनेंट अने १७ माणसो लइने उतरी पड्यो. आ टापुमां माणसनी वस्ती हती नहि एटले भटकीने पाछो आवतां जुवे छे, तो पोतानुं वाहाण जोवामां आव्युं नहि, केमके, वाहाण उपरना एक सूतारे लंगरनुं दोरडुं कापी नांख्यु हतुं, तेथी ते तो तोफानना झपाटाए करीने, पोताना लंगरथी छूटी जइने, ते मांहेला ६ माणसो सहित घसडाइ गयुं हतुं. हवे तो कोइ आवतुं जतुं वाहाण मळे तो तेमां चडी जवानी आशाए तेमने राहा जोइने त्यां रहेवुं पड्युं, अहिं केटलांक माणस मरी गयां, अने जे बाकी रह्यां ते, केटलांक फ्रेंच वाहाण आवी पोहोंचतां तेमां चडी छेवटे सेंट डोमिंगो पोहोंची गयां. कॅपटन लांकेस्टर अने एनो लेफटनेंट १५९४ ना मे मासमां इंग्लांड जइ पोहोंच्या.

१५९२–३ जान्युआरीनी ७ मी तारीखे राणिये, टर्की कंपनीने नवी सनद करी आपी, तेमां तेमने बीजी केटलीक छूटो साथे, इंग्लांड अने हिन्दनो स्थल मार्ग थइने एक हत्थो व्यापार करवानी परवानगी आपी.

केटलाक खानगी अंग्रेजोनां लश्करी वाहाणोवाळाए फिरंगीनुं एक वाहाण पकडयुं, ने ते विलायत लइ गया. तेमां १,५०,००० पौंडनी मता हती. (जुवो पोर्टुगालना प्रकरण)

१५९६. सर राबर्ट डड्ली, अने बीजा केटलाएक गृहस्थोए मळीने, चीन मोकलवाने त्रण वाहाण तैयार कर्यां. एलिझाबेथ राणिये, काफलाना मालम मी० वुडने चीनना पादशाह उपर भलामण पत्र लखी आप्युं, ते लइने वुड उलटथी रवाने थयो. रस्तामां त्रण पोर्टुगीझ वाहाणो मळी आव्यां, ते तेणे स्वाधीन करी लीधां. पण आगळ वधतां, काफलामां मंदवाड पेठो, अने तेणे एवो केर वर्त्तावी दीधो के, त्रण वाहाणोमां आवेला माणसोमांथी मात्र ४ बच्यां, तेओने (Puerto-Rico) पुइरटो रिको नामना न्हाना टापुमां उतारी मूक्यां. आ माणसो पासेथी नाणुं उचापत करवाने माटे स्पानियर्डोनी एक टोलिये तेमने मारी नांख्या, मात्र एक जण, न्याय खाताना स्पानिश अधिकारियो आगळ पोतानी कर्मकथा निवेदन करवाने बच्यो हतो, तेने, जे लूटाराओए तेना साथी खारवाओने मारी नांख्या हता, तेओएज झेर दइने पूरो करी नांख्यो.

१५९९. हिन्दनो माल, अंग्रेजोने पोर्टुगीझ द्वारा मलतो हतो, पण स्पेनना ताबानुं ते होतां, अने स्पेन साथे १५८७ थी लडाइनो मामलो जाम्यो हतो, तेथी, भूमध्य समुद्रने रस्तेथी जे माल आवी शकतो हतो ते रस्ते घणु खर्च थतुं हतुं, अने आ समये ते मार्ग जोखम भरेलो हतो. आवा समयनो लाग लइने वलंदाओए १५९५ थी हिन्दभणीना व्यापारनो प्रारंभ करवा मांड्यो हतो. तेमनो पेहेलोज काफलो १५९७ मां हिन्दनो माल लइने वळी आव्यो त्यारे, जे मरी अंग्रेजोने एक रतल मात्र त्रण शिलिंगे मलतां हतां, तेनो भाव वधारीने तेमनी पासेथी आठ शिलिंग सुधी लेवा मांड्या, तेमज, बीजी वस्तुओनो भाव पण एमज वधारी दीधाथी ते अंग्रेजोने मोंघे भावे मलवा मांडी; एटले कायर थइने तेमणे हवे केप आफ गुड होपने रस्ते हिन्दसाथे व्यापार चलाववानो निश्चय कर्यो.

१५९९. आ वर्षना प्रारंभमां मी० स्टेपर अने बीजाओए मळीने, सर जॉन मिल्डनहालने उभो कर्यो, तेने एलिझाबेथ राणीए

खलितो लखी आपीने, महान् अकबर पादशाहनी दरबारमां मोकल्यो, पण ते १६०३ सुधीमां तो आग्रे पोहोंची शक्यो न हतो. आ वेळाए आग्रामां जेसुइस्ट रेहेता हता ते, अने बीजा बे इटालियन (घणुंकरीने तेओ स्पेनिशियन हशे एम जणाय छे.) हता तेओए जाण्युं, के अंग्रेज व्यापारियोनुं लफरु अहिं पेसशे तो आपणा व्यापारमां भाग पडावशे, माटे तेओने खसता कर्या होय तो सारुं. आवा मनसुबाथी सर जॉननुं टट्टु आगळ चालवा दीधुं नहि, अने अकबर पादशाह तो १६०५ मां मरण पाम्यो. तेनी पछवाडे जहांगीर गादीए बेठो तेना वारामां अंग्रेजोने व्यापार करवानी छूट मळतां केटलोक समय वीती गयो. १५९९ ना सप्टेम्बर मासनी २२ मी तारीखे, फाउन्डर्स हॉलमां सभा भरी, तेमां लंडननो लॉर्ड मेअर प्रमुख निमायो, अने घणा खरा आल्डरमेन अने बीजा व्यापारीओ थइने १०१ माणस सभामां मळ्यां अने हिन्द साथे व्यापार करवाने भंडोळ कर्युं ते ३०,१३३ पौंड ६ शिलिंग अने ८ पेन्सनुं थयुं.

बीजी सभा फरीने भराई, तेमां व्यवस्थापक मंडळी ठराववामां आवी, अने प्रिवीकौंसीलने अरजी * आपवानो ठराव थयो. ता० ४ थी

---

* Stimulated by the success which had attended the voyage to the East Indies by the Dutch and finding that the Dutch are fitting out another voyage, for which they have bought ships in England, the merchants, having the same regard to the welfare of this kingdom, that the Dutch have to their common wealth, have resolved upon making a voyage of adventure, and for this purpose entreat her Majesty will grant them letters patent of incorporation, succession, &c. for that the trade, being so remote from hence can not be managed but by a joint and united stock.' They proceed to request, 'that the ships, when prepared, may not be stayed upon any pretence of service, as the delay of a month, may lose the opportunity of a whole year's voyage.—That the adventurers may be allowed to

अक्टोंबरे भागीदारोनी सभा मळी, तेमां व्यवस्थापक सभाए जाहेर कर्युं के, प्रिवीकौंसिले आपणी अरज उपर ध्यान फरमाव्युं छे, अने राणी साहेबनी परवानगी सत्वर मेळवी आपवामां आवशे. ता० १६ मीए फरीने जणाववामां आव्युं के, राणी साहेबे आपणी व्यापार करवानी धारणा पसंद करी छे, अने हवे कया धोरणथी आगळ काम चलाववुं तेनो निश्चय करवाने, आपणा भागीदारोमांथी *मुख्य मुख्यने, प्रिवीकौंसिलमां हाजर थवानी सूचना करवामां आवी छे.

आ प्रमाणे काम सराडे चड्या पछी, तेमां अणधार्युं विघ्न आवी पडवानो प्रसंग बन्यो, ते एके, स्पेन अने इंग्लांड वच्चे सलाह करावाने माटे फ्रान्सना राजाए केहेण काहाव्युं; अने भांजगडिया पण आवी पोहोंच्या, एटले भागीदारोए प्रिवीकौंसिलने अरज करी के, सफरनी तैयारी थइ गइ छे, माटे हंकारी जवाने अमने वारंट मळवुं जोइये, तेनो प्रिवीकौंसिले जवाब आप्यो के, आ प्रमाणे परवानगी आपवा सामे, स्पानियर्ड भांजगडिया वांधो ले, तो कोलकरार थवामां बाध नडे, माटे आवी परवानगी, हाल आपवामां नहि आवे. १६००ना मे

---

send out foreign coin; and, if there should be a want of foreign coin to furnish the present voyage, there should be coined in her Majesty's mint so much foreign coin, as shall supply the want, out of such bullion, as shall be brought in by the adventurers or by their means.—That freedom of customs be allowed for six voyages outward, in regard that many experiments must be made before it will be known what commodities are best suited to the Indian market, as also in regard that the Dutch for their encouragement, are freed from the customs for divers years both outward and inward.'

* ता० २६ मी अक्टोंबर १६०० नो प्रिवीकौंसिलनो कागळ Paul Bannyng Alderman उपरनो छे, ते प्रोमोटरोमां मुख्य हतो. तेनी पासेथी कंपनीए सुसान वाहाण खरीदी लीधुं हतुं, वळी ते १६०० थी तें १६०२ सुधी आल्डरम्यान हॉलीडेनी साथे कंपनीनो खजानची हतो.

२

मासमां (Boulogne) बुलोन कमिशन भरावानुं छे तेनो निकाल आव्या विना, हवे आगल काम चलाववुं नहि, एवो भागीदारोए ठराव कर्यो.

देशना सारा भाग्ये, अंग्रेजी अने स्पानिश भांजगडिया एकमत थया नहि, तेथी कोलकरारनी वात भांगी पडी, एटले दरबारे अने लोकोए हिन्दना व्यापारनी वात पाछी उपाडी.

१६०० ना डिसेम्बर मासनी ३१ मी तारीखे एलीझाबेथ राणिये पट्टो करी आप्यो, तेमां जे नाम लखवामां आव्यां छे तेमां टर्की कंपनीवाळा थामस स्मिथ अने रिचर्ड स्टेपर ए बे प्रथमथी उलट राखी काम करता हता, तेथी तेमनां नाम प्रथम जोवामां आवे छे. मी० स्मिथने कंपनीनो गवर्नर ठराव्यो छे, अने मी० स्टेपरने पेहेलो (कमिटि अथवा) डरेक्टर गणवामां आव्यो छे. आ कंपनीनुं नाम The Governor and Company of Merchants of London trading to the East Indies "इस्ट इन्डिझ साथे व्यापार करनारी लंडनना व्यापारियोनी कंपनी अने गवर्नर" एवुं पाड्युं. एक डरेक्टर अने चोवीस सभासदो (डरेक्टरो) नी एक व्यवस्थापक मंडळी ठरावी. प्रतिवर्षना जुलाइ मासमां तेओनी फेरफारी, अथवा पसंदगी करवानुं धोरण राख्युं, अने सफर संबंधी सर्व प्रकारनी गोटवण करवानुं, अने माल वेचवानुं काम तेमने शीर राख्युं.

कंपनीना भागीदारो, एकवीस वर्षनी उंमरना तेमना दीकरा, उमेदवार, गुमास्ता, दुकानदारो, अने चाकरो इस्ट इंडिझनो व्यापार, केप आफ गूड होपनी पेली तरफना मागेल्लाननी सामुद्रधुनी सूधीना देशो साथे चलावे, तेनी मुदत १६०१ ना क्रिस्मसथी १५ वर्ष सूधीनी आपवामां आवी. करारनामामां, समयने अनुसरता बंने पक्षने अनुकूल आवे एवा नियमो नक्की करवामां आव्या.

आवा महान् कार्यने माटे ७२,००० पौंडनुं भंडोळ* तो तुरत थइ गयुं, तेमांथी नीचे प्रमाणे वाहाणो तैयार कर्यां.

वाहाणनुं नाम.	केटला टन.	रोयल.	केटलां माणस.	मालम.
रेड ड्रागन	६००	४,०००	२०२	कॅप्टन जेम्स लांकेस्टर.
हेक्टर	३००	३,२००	१०८	,, जोन मिडलटन.
आसेन्शन	२६०	२,४००	८२	,, विलियम ब्रांड.
सुसान	२४०	१,५६०	८८	,, जोन हेवर्ड.
	१४००	११,१६०	४८०	

आ सिवाय, गेस्ट नामना वाहाणमां खोराकीनो सामान भर्यो. लोढुं, कलाई, सीसुं, ८० ताका जूदा जूदा रंगनी बनात, ८० ताका डेवन शायरनी Kersy, १०० ताका नार्विच Stuffs, तथा पोशाकी

बरनो सरसामान थइने बधा मालनी किंमत	पौंड	६,८६०
तथा नगदी†	पौंड	२८,७७२
वाहाणोनी खरीदी तथा सरसामान	पौंड	३९,६३२
अने खोराकीना सामानना थइने कुल	पौंड	३९,७७१
एकंदर	पौंड	७९,४०३

* बीजा लेखमां ५७,५४३-६-८
११,५४८-०-०

बीस टकां लेखे वधारे भंडेळ करतां कुल पौंड. ६९,०९१-६-८

Royalls.

१	कोथली	४०
२	,,	३२
३	,,	२४
४	,,	१५
		१११

† बीजा लेखमां २१,७४२ पौंड छे.

हिन्दमा व्यापार करवा माटे, दरेक वाहाणमां त्रण त्रण व्यापारी राख्या, तथा बीजा गुमास्ता अने कारकुनो राख्या, तेओने पोतानो पेहेरवानो पोशाक तैयार करवाने रोकडी रकम आपी, अने तेओनुं लवाजम नक्की कर्युं, तथा नफाना प्रमाणमां तेमने इनाम आपवानी पण लालच देवामां आवी.

राणी साहेबे अचीन अने बानूटमना राजाओने भेट आपवानी केटलीक वस्तु आपी, अने तेमना उपर खलीता पण लखी आप्या.

१६०१ फेब्रुआरी मासनी १३ मी तारीखे वूलविचथी वाहाणो उपड्यां, ने एप्रिल मासनी २२ मी तारीखे टोरबेमांथी रवाने थइ गयां. रस्तामां गेस्ट वाहाणनो माल उतारी लइने तेने छोडी देवुं पडयुं.

कॅप्टन लांकेस्टरने राणी साहेबे नौका सैन्यनो एडमिरल ठराव्यो, अने (मार्शियल लॉ) लश्करी कायदानो उपयोग करवानी तेने सत्ता आपी.

तेओ नवेम्बर मासनी १ ली तारीखे केप आफ गुडहोप वटावी गया. रस्तामां स्कर्वीनो रोग केटलाकने लागु पड्यो, तथा मोसमनो बराबर अनुभव नहि होवाने लीधे महाकष्टे नौका सैन्य, महान् सुमात्रा बेटना अचीन बंदरे, ता० ६ ठी जुन १६०२ मां आवी पोहोंच्युं. (केटलाक ता० ५ मी केहे छे.)

भेटनी वस्तुओ, अने राणी साहेबनो खलीतो लइने एडमिरल लांकेस्टर राजानी हुझूरमां गयो. तेने दबदबा भरेला दरबारमां मानथी रजु करवामां आव्यो. मित्राइना अने व्यापारना कोलकरार थया, अने एडमिरले जे जे छूट मागी ते ते राजा भणीथी आपवामां आवी. गये वर्षे मरीनो पाक ओछो उतर्यो हतो तेथी तेओने जोइये तेटलां मरी

अहिंथी मळी शक्यां नहि, एटले अहिं बे व्यापारी मूक्या; तेमने मळी शके एटलो माल भेगो करवानी भलामण दीधी.

एडमिरले धार्युं के, आपणा वाहाण भराय एटलो माल मळी शके नहि, तो पेहेलीज सफरमां कंपनीने नुकसान थाय, तेमां आपणी शोभा नहि, एम धारीने, अथवा तो कदापि देशमांथीज तेने खानगी सलाह आपवामां आवी होय, तेथी, इंग्लांड साथे शत्रुवट धरावता पोर्टुगीझोनां वाहाण झपाटामां आवी जाय तो ते लइ लेवानी तेनी धारणा थइ, अने शत्रुनो माल पडावी लेवामां तेने कांइ बाध लाग्यो नहि. आ वेलाए एक डच वाहाण अचीनमां हतुं, तेना कमांडर साथे मसलत करीने, मलाक्कामां पोर्टुगीझोनो वास हतो तेना उपर हुमलो करवानी धारणा करी. सुमात्राना नैऋत्य किनारा उपर प्रियामान नामनुं बंदर छे, त्यांथी मरी मळी शके एम छे एवुं तेना जाणवामां आववाथी, सुसान वाहाण, त्यांथी माल खरीदवाने तेणे रवाने करी दीधुं. पोतानी साथे त्रण वाहाण राख्यां, अने एक डच वाहाण भेगु भल्युं ते लइने, पोतानो इरादो बर लाववा माटे, मलाक्का भणी चडी गयो. रस्तामां तेने ९०० टननुं एक पोर्टुगीझ वाहाण मळ्युं ते कबजे करी लीधुं. आ वाहाणमां हिन्दनी कारीगरीनो माल अने छींट आदि चीजो हती, ते बधो माल पोताना वाहाणमां उतारी लइने, केदियोने तेमना वाहाणमां चडावी दइने जता मूक्या.

आ प्रमाणे आयतो माल वेपारथी नहि तो लडायक धोरणथी मळी गयो, एटले पोर्टुगीझो उपर हुमलो लइ जवानो विचार तेणे मांडी वाळ्यो, अने अचीन पाछो वळी गयो. अहिं राखेला व्यापारियोए मरी, तज, अने लविंग आदि माल खरीदेलो हतो ते, लूंटनो माल आसेन्शन वाहाणमां हतो, ते भेगो भरीने, ते इंग्लांड रवाने करी दीधुं. बाकी बे वाहाण पोतानी पासे रह्यां ते लइने प्रियामान बंदरे गयो. त्यां मरी तथा

लविंग सुसानमां भरातां हतां, अने ते माल जोइये तेटलो भेगो थयो हवो ते भरीने, सुसानने पण देश मोकली दीधुं. पोते पछी बे वाहाण लइने जावा बेटना बान्टम बंदरे गयो, केमके, सुमात्रा करतां अहिं माल सस्तो मळशे एम तेना जाणवामां आव्युं हतुं.

१६०२ डिसेम्बरनी ९ मी तारीखे ते बानटम आवी पोहोंच्यो. अहिं एने, आगळ प्रमाणेज मान मळ्युं. अहिंनो राजा मात्र १० वर्षनो बाळक हतो; तेने राणी साहेबनो खलीतो आप्यो, अने पोशाक पण रजु करी दीधो. अहिं एना मालनी मागणी सारी थइ. वळी मरी खरीदवानी जोगवाई पण ठीक थइ. ६२ रतलनी एक गुण एने ५½ स्पानिश डालरे (४ शि० ६ पेन्सनो एक डालर) पडी ते साथे एक गुण उपर १ डालर जकात, तथा खुंटानो कर थइने, बे वाहाणनी तेने १५०० डालर कुल खराजात थइ.

मोलक्कोना टापुमां कोठी घालवा माटे, पोतानी साथेना केटलाक वेपारियोने बे डोळना बतेलामां १२ माणस सहित, बानटमथी रवाने कर्या. बानूटममां त्रण गुमास्ता राख्या, तेमनी साथे तेमने मदद करवाने आठ माणस मूक्यां, अने पोते, इंग्लांडथी माल लाव्यो हतो तेमांथी जे बाकी रह्यो हतो ते वेची नांखवानी, अने वाहाणो भराय एटलो माल खरीद करवानी भलामण करी, त्यांना राजानी परवानगी लइने, १६०२–३ ना फेब्रुवारी मासनी २० मी तारीखे देश जवा रवाने थयो. मार्गमां भयंकर तोफान लाग्यां, तेमां ड्रागन वाहाणनुं सुकान खोइ बेठा, एटले हेक्टरना कमांडरने कंपनी उपरनो एक उच्च वृत्तिदर्शक पत्र लखीने तेने आप्यो, अने कह्युं के, हवे मारुं गमे तेम थाओ तेनी मने बीक नथी, पण तमे तो देश भणी पोहोंची जाओ. रस्तामां सेंट हेलीना आवतां त्यां आराम लीधो. आ वेळाए ए बेटमां वस्ती न हती, पण पोर्टुगीझोए उपयोगी जानवर, अने मेवाथी तेने भरचक करी

मूक्यो हतो. छेवटे बे वाहाण भेगां थइ गयां, अने १६०३ ना सप्टे-म्बर मासनी ११ मी तारीखे डाउन्स आवी पोहोंच्यां, ने ते पेहेलां, सुसान जे माल भरवा पछवाडे राख्युं हतुं ते पण आवी चूक्युं हतुं.

पण ते पेहेलां, १६०२ मा बीजी सफरने माटे वाहाणो भरी तैयार करवा माटे राणी साहेबे, अने कारभारी मंडळे कंपनीने घणी ताकीद करी, तोपण तेओ मंद रह्या, त्यारे राणी साहेबे तेमने ठपको दइने कह्युं के, डच लोको जेवी उलटथी पोतानुं काम करे छे तेवी उलट राखो, तमे काम करवामां ढील करो छो तेथी मारी अने तमारा देशनी प्रतिष्ठाने तमे हानि लगाडोछो. नवुंसवुं काम होतां, कंपनीवाळा तो प्रथमनी सफरना परिणामनी राह्य जोता बेठा हता, अने बीजा वाहाण तैयार करवा जेटली रकम जोखममां नांखवाने तेमनी वृत्ति थती न हती, तेमज, राज्यभणीथी के कारभारियो तरफथी, तेमने नाणां मळवानी आशा न हती, तेथी थंडा थइने बेठा हता. तेवामां, भाग्य-शाळी राणी साहेब गुजरी गयां.

त्रणे वाहाण हेमखेम आवी पोहोंच्यां, ते समये, कंपनीना हत भाग्यने लीधे लंडनमां प्लेग चालवा मांड्यो. जेओथी बाहार नीकळी शकाय एवुं हतुं तेओ बधा नगरी छोडीने जता रह्या. आवा दु:खना समयमां, तेओ पोतानो माल वेची शके एम नहतुं, तेमज, भंडोळ उभुं करवाने पण बनी शके एम न हतुं; तेमां वळी ३९,००० पौंडनी तो तावडतोब जरूर हती. खारवा आदिना पगार, राज्यनी जकात, अने बीजी सफर माटे वाहाणो तैयार करवानी खराजातमा एटला पौंड तो चटणीमां जता रेहे एम हतुं. वळी छेवटे, कंपनीए एम ठराव्युं के, २५० पौंड जेओए भर्या छे तेवा प्रत्येक भागीदारे २०० पौंड वधारे भरवा, अने तेना बदलामां ५०० पौंड सुधीना तेजाना ने मरी मुकरर करेला भावे तेमने आपवामा आवशे, तेनो उपयोग तेमणे फावे

तेम करवो.* आ ठराव मान्य थवाथी ६०,४५० पौंड एकदम भराइ गया, एटले बीजी सफरनी तैयारी करवा मांडी.

१६०४. जे चार वाहाणो पेहेली सफरमां गयां हतां, तेज पाछां बीजी सफर माटे तैयार कर्यां. सर हेनी मिडलटनने उपरी ठरावयामां आव्यो. तेने एडमिरलनी पदवि आपवामां आवी. ज्यां दुकानो स्थापवामां आवी हती, त्यांज तेमणे जवुं, एवी तेमने सूचना करवामां आवी हती, तोपण, तेजानाना (स्पाइस) टापुओ साथे व्यापार चलाववानी तेमने परवानगी आपी हती.

पौंड ६०,४५० नी व्यवस्था नीचे प्रमाणे थइ:—

वाहाणोनी मरामत, सरसामान, खोराकी वगेरेना थइने	पौंड	४८,१४०
नगदी	पौंड	११,१६०
माल	पौंड	१,१४२
कुले...		६०,४४२

आ उपरथी जणाय छे के, नाणांनी तंगीने लीधे, तेओ पोताना देशमांथी वधारे माल लइ जइ शक्या नहि.

काफलो ग्रेवसेन्डथी ता० २५ मी मार्च १६०४ ने दिवसे रवाने थयो, ते सहिसलामत ता० २० मी डिसेम्बरे बान्टम पोहोंची गयो. अहिं बे वाहाणो तो मरीना मालथी भरी नांख्यां. आवतां वांत डच लोकोए आदर सत्कार सारो कर्यो, पण, व्यापारमां भाग पडाववाने हवे अंग्रेजोए जाथुनुं काम जमाव्युं, एटले, तेमना मनमां अदेखाई उपजी, तेथी तेमना कारस्तानने लीधे मालनी भरती थइ शकी नहि.

* वेहेंचणीने बदले माल आपवामां नुकसानी अने अडचण वेठवी पडे एम होतां पण, डच इस्ट इंडिया कंपनी सन० १६१० थी ते १६४४ सुधी आवोज वहिवट चलावती हती.

आवा कारणने लीधे, ज्यां डचनो इलाको पोहोंचतो नहतो, तेवे ठेकाणे जवाने तेओने दुरस्त लाग्युं. सुसानमां माल भराई जतां तेने वेहेलुं रवाने करी दीधुं, पण ते मार्गमांज गेब थइ गयुं. बाकीनां वाहाणो लइने बांडा गया. त्यांथी मळी शके एटलां जायफळ, अने जावंत्री भरीने आमबोयना पोहोंची गया, त्यांथी लविंगनो भरावो करीने वाहाणोनो माल पूरतो थइ जतां, पाछा हंकारी गया, ते मे ६,१६०६ न दिवसे इंग्लांड आवी पोहोंच्या. प्रथमनी सफर अने आ बीजी सफरनो हिसाब थतां, जे थापण रोकाई हती ते उपर, बधा प्रकारनुं खर्च जतां, सेंकडे ९५ टका नफो रह्यो.

आ प्रमाणे लाभनो धंधो छतां, कंपनीना उत्साहमां भंग पडवानो समय आव्यो, ते एके, लाभथी लोभाइ, बीजा खानगी वेपारियोने वेपार करवानुं मन थयुं. तेओनो आगेवान सर एडवर्ड मिचलबोर्न थयो. पोते लंडन कंपनीनो भागीदार, अने मुख्य प्रवर्त्तक हतो, तेम छतां, आगवो वेपार करवा माटे उभो थयो ए एणे खोटुं कार्य कर्युं, एम तेने माथे दोष देवामां आवे छे. तेणे एवी युक्ति शोधी काहाडी के, जे स्थानो शोधी काहाडवाने, अने जे साथे व्यापार करवाने, बीजा कोइने खुलु लखी आप्युं होय नहि एवा जे काथे (Cathay—Cathaia) चीन, जपान, कोरिया, अने कम्बाया आदि जग्याए व्यापार करवाने बाध नथी, एम पेहेला जेम्स राजाने विनति करी, अने तेणे ते प्रमाणे परवानगी आपी; पण एलिझाबेथ राणी साहेबे कंपनीने पटो करी आप्यो हतो तेना विरुद्ध आ पगलुं भरवामां आव्युं खरुं. सर एडवर्डे परवानगी मळतांज एक वाहाण अने ते साथे बे डोळनो एक बतेलो सफर माटे तैयार कर्यो; पछी १६०४ ना डिसेम्बर मासमां, पोते जाते चीन भणी हंकारी गयो. दानत प्रमाणे बर्कत थइ; चीनसुधी तो ते पोहोंची शक्यो नहि, पण पूर्व भणीना टापुओ तरफ रखळतां लंगर अने दोरडां गुमावी बेठो. मालनी प्राप्ति

थइ नहि, एटले, देशमां खाली हाथे जवानुं, तेने तेना स्वभाव प्रमाणे, ठीक लाग्युं नहि. चीनना बतेला पूर्व भणीना बेट साथे वेपार करवाने आवेला ते लूंटी लीधा. लूंट पण सारी एकठी थइ, ते लइने इंग्लांड रवाने थइ गयो. अने १६०६ ना जुलाइ मासमा त्यां पोहोंची गयो. लूटारा सर एडवर्डे अंग्रेजोना प्रतिष्ठित नामने बट्टो लगाड्यो एटलुंज नहि, पण बान्टम अने बीजी जग्याना देशी रजवाडामां घणुं हीणुं देखाडयुं, अने कंपनिये आंटनी सारी छाप बेसारी हती ते उपर पाणी फेरव्युं. कंपनीना भागीदारो निराश थइ गया. छ वर्ष सुधी नाणां रोकायां हतां तेनो लाभ मात्र मरी मशाला खावाने मळ्या एटलोज हतो. बजारमां मालनो भरावो थवाथी, भागीदारोने हिस्से आवेलो माल तेओ वेची शक्या न हता. तेमना वाहाणोना घणा खारवा मरी गया हता, तेथी सामा पक्षना लोकोए एम वात उराडी हती के, हिन्दनी सफरथी माणसना जीवने जोखम थाय छे तेथी त्या फरी जवाने तेओनां मन पाछां हठ्यां. केटलाक केहेवा लाग्या के, देशमांथी नगदी लइ जवामां आवे छे तेटलो देशमां खाडो पडे छे, वाहाणोनो घाण वळी जाय छे, एवा जोखमना काममां उतरवामां माल नथी. आवुं केहेवातां छतां पण, घणा खरा भागीदारोना मनमां त्रीजी सफर करवानो आग्रह थयो, पण पटामां करी आपेली शरत प्रमाणे राज्यनो आश्रय तेमने मळवो जोइये एम केहवा लाग्या, अने राज्यनो आश्रय मळशे एम *वचन आपवामां आव्युं, एटले नवुं भंडोळ करवानो प्रयास करतां ५३,५०० पौंड भराइ गया.

आ रकमनी व्यवस्था नीचे प्रमाणे करवामां आवी.

---

* वचन आप्युं छतां पण चीन अने मोलक्कोना टापुमां वेपार करवा जवा माटे, प्रेकेनेल अने तेनी साथे पतियाळु करवावाळाओने, उत्तर भणीना मार्गथी रवाने थवाने परवानगी आपवामां आवी.

वाहाणोनी मरामत अने बीजी तैयारी करवानुं एकंदर खर्च	....पौंड	२८,६१०
नगदी	....पौंड	१७,६०० नी
माल भर्यो	....पौंड	७,२८०
	कुल पौंड	२४,८८०

वाहाण	उपरी कॅप्टन
ड्रागन	कॅप्टन कीलिंग
हेक्टर	कॅप्टन हॉकिन्स
कनसेण्ट	कॅप्टन मिडलटन

प्रथमनां बे वाहाण तो आपणा जाणीतां छे. त्रीजुं कनसेन्ट १५० टन हतुं. तेना उपर देविड मिडलटनने कॅप्टन ठराव्यो. ते सर हेन्री मिडलटननो भाइ थतो हतो, ते मार्च–१२,१६०७ रोजे, एकलो टेम्समांथी हंकारी गयो ते बान्टम ता. १४ मी नवेम्बरे पोहोंच्यो.

१६०८ ना जान्युआरीमां त्यांथी मोलक्को गयो. अहिंथी मरी खरीद करी लीधां, पण ते मेळववामां महाकष्ट पडयु, केमके, डच लोकोए हवे उघाडे छोगे, अदेखाइ करवा मांडी. आगळ जतां जावानो त्रण डोळनो बतेलो मळी गयो, तेमांथी २१९४८ पौंड अने १५ शिलिंगनां लविंग खरीद करी लीधां. ते १६०८ ना डिसेम्बरमां इंग्लांड जइ पोहोंच्यो, त्यां तेने एकलां लविंगना ३६,२८७ पौंड उपज्या!

ड्रागन अने हेक्टर कॅप्टन कीलिंगना उपरीपणा नीचे, डाउन्सथी, १६०७ ना एप्रिलनी १ ली तारीखे हंकारीने सोकोत्रा भणी गया. हिन्दी समुद्रमांथी, कॅप्टन हॉकिन्स, एडमिरलने साथे लइने जुदो पडी गयो, ते १६०८ ना आगस्टमां सुरत आवी पोहोंच्यो. पोर्टुगीझ, आ समये हिन्दना पश्चिम समुद्रमां जोरावर थइ पड्या हता.

जे वाहाणवाळाए तेमनो परवानो लीधो होय नहि तेने पकडी लेता हता, अने पादशाहना अमलदारो, अंग्रेजोने मदद आपवा खुशी होय तोपण, तेमनी खातर, पाछा हठे ए स्वाभाविक हतुं. आम छता पण, हाकिन्स सीसुं अने लोढुं लइ आव्यो हतो ते, किनारे उतारवा दीधुं, अने नगदी पण तेणे पोतानी साथे उतारी लीधी. आ तेनो माल रेहेतां रेहेतां वेचायो. सप्टेम्बर मासमां पोर्टुगीझोनी उत्तर भणीनी चाळीस वाहाणोनी नौकासेना आवी पोहोंची, तेना उपरिये सुरतना हाकम मकरब खानने केहेवराव्युं के जो तमे अंग्रेजोने, तेमनुं जे कांइ होय ते साथे काहाडी मूकशो नहि, तो अमे सुरत शेहेर सळगावी मूकीशुं. आणी तरफ हाकिन्स जे होडियोथी माल उतारतो हतो ते फिरंगियोए कबजे करी लीधी, अने २७ माणसने केद कर्‍या. पण अंग्रेजी वाहाणने छेडवानी तेओ हिंमत करी शक्या नहि. ते तो थोडा दिवस पछी ता० ९ मी अक्टोबरे बान्टम भणी हंकारी गयुं. त्यांथी बांडामां थइ, बीजा जे तेजानाना टापुओ हता त्यां माल खरीदवा गयुं. अहिं वलंदानी अडचणथी, मांड मांड माल पूरो थतां, ड्रागनने इंग्लांड रवाने करी दीधुं, अने पोताना वाहाणने माटे पूरता तेजाना मळ्या पछी, कॅप्टन कीलिंग, १६१० ना मे मासमां इंग्लांड पोहोंची गयो. आ सफरमां भरायली थापण उपर सेंकडे २३४ टकानो नफो थयो.

कॅप्टन शारपे अने फिंच तथा बधा खारवा मळीने ७९ जण हता, ते त्यांथी सुरत आव्या. पण तेमने शहरमां पेसवा दीधा नहि. फिंच तेमनी साथे हतो तेणे बधाने पासेना एक गामडामां राख्या. त्यांथी तेओ आसपास वीखराइने सिपाइनी नोकरी करवा लाग्या. आ वाहाण इंग्लांडथी हंकार्‍या पछी, हेक्टर वाहाण नीकळयुं हतुं. ते त्यां आव्युं त्यारे तेमां कॅप्टन हाकिन्स हतो, ते आग्रे गयो हतो. त्यां १६१० ना जान्युआरीमां, तेना बोलाववाथी शारपे अने फिंच

गया. फिंच पगरस्ते लाहोर थइने इराणमां गयो, अने त्यांथी इंग्लांड गयो. कॅप्टन शारपे खंभात जइ पोहोंच्यो हतो.

पेहेली अने बीजी सफरना २३७ भागीदार हता, तेमां २१२ जणाए ३०० पौंडनी अंदर रकम भरेली एवा हता. त्रीजा पर्यटनमां २०५ जण हता, तेमां १०८ जणे २०० पौंडनी अंदर, अने ३६ से ३०० पौं नी अंदर रकमो आपेली एवा हता. न्हानी रकमवाळा घणा होवाथी मत आपवामां तेओ फावी जता हता, तेथी, भारे रकम भरेला भागीदारोने ठीक पडतुं नहतुं, माटे आवो गडबडाट काहाडी नांखवा माटे ५०० पौंड भरे एवा भागीदारो लेवानो ठराव कर्यो, पण आवडी म्होटी रकम प्रत्येकने भरवाने, आवा जोखम भरेला काममां मन थाय नहि, एटला माटे, जेनी इच्छा होय ते पेटा भागियो राखे, अने ते जे रकम भरे तेना प्रमाणमां, मुख्य भागीदार साथे नफाटोटानो जवाबदार थाय, एवो एक रस्तो काहाड्यो, पण कंपनीना कामकाजमां मत आपवा सामेल रेहेवानो अधिकार तो तेना मुख्य भागीदारनोज कायम राख्यो.

१६०७–८. हवे चोथी सफर माटे तैयारी करी. आसेन्शन, अने युनियन नामनां बे वाहाण, कॅप्टन शारपेना उपरीपणा नीचे तैयार करवाने ३३,००० पौंडनुं भंडोळ कर्युं, तेनी व्यवस्था नीचे प्रमाणे थइ:—

मरामत अने सरसामान, तथा भाथा आदिना	पौंड	१४,६००
नगदीना	पौंड	१५,०००
मालना	पौंड	३,४००
कुल	पौंड	३३,०००

मार्च १४, १६०८ ने दिवसे, वूलविचथी ते वाहाण हंकारी गया. बंने वाहाण केप आफ गुडहोप सुधी साथे चाल्यां. आसेन्शन

आर्बस्थानना किनारानी दक्षिण बाजुए, एप्रिल ८, १८०९ ने दिवसे एडून आवी पोहोंच्युं. अहिं एने वेपार करवानो परवानो मळ्यो, अने राता समुद्रमां पेशीने मोखा सुधी पोहोंची गया पछी, खंभातना किनारा भणी जतां, सुरत अने दीवनी वच्चे गणदेवी आगळ ता० ५ मी सप्टेंबर १६०९ दिवसे, खराबे चडी गयुः माणसो न्हानी होडियोमां उतरी पड्या. युनियन, केप आफ गुडहोपथी चालीने एचीन आवतां, त्यांना राजानुं मन फरी गयेलुं जोवामां आव्युं. डच लोकोए तेने भंभेर्यो हतो, तेथी माल खरीदवानो जोग खाधो नहि. गूजरातनां वाहाण साथे मालनी आपले रस्तामां करीने, सुमात्राना प्रियामन (Priaman) आगळ आवी पोहोंच्युं. अहिं वाहाणमां भरी शकाय एटलां मरीनो सोदो थतां घर भणी पाछा वळ्या. रस्तामां फ्रान्सना किनारा उपर वाहाण खराबे चडी गयुं, तेमांथी थोडां मरी, रेशमी माल, बेनजामिन लक्कड, एटलुं बचावी शक्या. आ प्रमाणे चोथी सफर तो अभागियण नीवडी.

१६०८-९. त्रीजी सफरमां गयेलुं कन्सेन्ट वाहाण १६०९ ना प्रारंभमां मोलक्काथी पाछुं वळी आव्युं, तेमांनो तेजानानो माल लेना कॅप्टने माथाकूट करी, डचनुं नहि चालवा देइने, भेगो कर्यो हतो. भागीदारोए प्रथम जे रकम भरी हती ते उपर २५ टका वधारे भरीने एक भंडोळ करी, कॅपटन डेविड मिडलटनना उपरीपणा नीचे पांचमी सफरे आ वाहाण पाछुं मोकळवानी नीचे प्रमाणे तैयारी करी.

वाहाणनी बधा प्रकारनी तैयारी माटे	पौंड	६,०००
नगदीमां रोकायला	पौंड	६,०००
माल खरीदी भर्यो तेना	पौंड	१,७००
	कुल पौंड	१३,७००

एप्रिलमां कॅप्टन डेविड हंकारी गयो. एनो विचार बान्टम अने बांडामांथी माल भरवानो हतो, पण बांडा डच लोकोनुं हतुं त्यां व्यापार करवानी डच लोको भणीथी मनाइ करवामां आवी, एटले, ते पुलोवे हंकारी गयो. त्यांथी जायफळ, जावंत्री, अने मरी, तथा बीजो माल जे त्यांना गुमास्ताने सोंपीने गयो हतो, ते आ वाहाणमां भरी पाछो चाल्यो. आ वाहाणना मालनो वकरो थतां सेंकडे २११ टका लेखे लाभ थयो. आ सफर बधाय करतां लाभदायी थइ पडी, तेथी भागीदारो बहु राजी थया; अने कॅप्टनने घणी साबाशी आपी.

एलिझाबेथ राणीसाहेबे १५ वर्षनी मुदत आपी हती ते १६१५ मां पूरी थवानी हती. पण बाहारनाओने व्यापार करवानी छूट आपवानी घालमेल थती हती, ते अटकाववाने, कंपनिये हवे नवो चार्टर करावी लेवानी धारणा करी, पेहेला जेम्सने विनव्यो. एनी नजरमां पण आव्युं के, आ काम देशने लाभकारक छे, एटले प्रथमना चार्टरनी शरतो प्रमाणे, ता० ३१ मी मे १६०९ नी तारीखनो नवो करी आप्यो, अने तेमां अमुक मुदत नहि नांखतां, हमेशने माटे कंपनी वेपार करे, एवी उदारवृत्ति राखीने, छूट बक्षी.

आ प्रमाणे उत्तेजन मळवा उपरथी, अने बीजा खानगी वेपारीने व्यापार करवो होय, तो, कंपनी जेने पोतानी मोहोर करी परवानो आपे तेज करी शके, एवी गोठवण थवा उपरथी, घणा जण हवे कंपनीमां सामेल थवाने तैयार थया.

स्पानियर्ड अने पोर्टुगीझोने पोतानां बंदर हतां, त्यां तेओए किल्लेबंधी करीने किल्लेदार मूकेला हता, तेथी, बीजा विदेशीने त्यां वेपार करवाने अटकावी शकता हता. आवा प्रकारनी जोगवाइ अंग्रेजी इस्ट इंडिया कंपनी पोताने माटे करी शके, तेवी सत्ता तेने आपवानी अगत्य छे एम हवे सर्वेना समजवामां आव्युं.

सन १५८८ मां इंग्लांड खाते १५० वाहाणोनो जथो हतो, तेमां ४० राज्यनां हतां; बाकीनां वेपारियोनां हतां, अने जुदे जुदे बंदरे तेओ फरतां हतां. सरेरास तेमनुं वजन १५० टननुं हतुं. १६०२ नी सालमां हिसाब काहाड्यो त्यारे जणायुं, के गयां १२ वर्षनी अंदर नौकाबळ ½ जेटलुं ओछुं थइ गयुं हतुं. तेनुं मुख्य कारण, स्पेन साथेनी लडाइयो; तथा पकडापकडी आदिमां अने अमेरिका तथा आफ्रिकामां पर्यटन करतां केटलाकनो नाश थवाना बनाव पण बन्या हता, ते हतुं. सर विलियम मोनसनना लखाण प्रमाणे जोता, एलिझाबेथ राणीना मरण समये, ४०० टन करतां वधारे वजननां आखा राज्यमां मात्र चारज वाहाण हतां; तेमज, हिन्दना व्यापारअर्थे जनारां, आखा देश खातेनां वाहाणोमांथी १६०१ नी सालमां मात्र चार वाहाण सारां हतां.

आ प्रमाणे स्थिति होतां, योग्य वजनवाळां वाहाण कंपनीने मळी शके एम न हतुं, माटे पोताने खर्चे, नवां वाहाणो बांधवानो कंपनिये निश्चय कर्यो. डेप्टफोर्डमां गोदी बांधवाने जग्या खरीदी लई गोदी अने वखारो बांधी. १००० थी ते १२०० टन सुधीनां इंग्लांडमां वाहाण बंधावा मांड्यां, एटले हवे, आ सालथीज इंग्लांडना नौका बळनो प्रारंभ थयो गणवानो छे.

कंपनीना नौकाविषयक प्रयत्नथी, सर्व पदविना लोकने घणो आनंद थयो. एक वाहाण १,००० टननुं तैयार थयुं, तेने तरतु मूकवानी क्रिया थइ त्यारे पेहेलो जेम्स राजा, पोतानो पाटवी कुमार, जे पछीथी पेहेलो चार्ल्स केहेवायो तेने, अने पोताना राज्यना प्रधान मंडळने लइने पधार्यो हतो; बीजा केटलाक अमीर उमरावोने पण नोतरवामां आव्या हता. वाहाणनी भोजन शाळामां आ प्रसंगे भोजननी बिछायत थइ त्यारे, टेबल उपर चीनाइ वासणोनो ठाठ मचावीने पूर्व भणीनो बधा प्रकारनो भभको प्रदर्शित करवामां आव्यो हतो. चीनाइ रिकाबियो, चीनाइ चाहादानियो, चीनाइ प्याला, चीनाइ जग, आदिनी ते

समये इंग्लांडमां घणी नवाइ हती. राजाजिये वाहाण तरतु मूकवानी क्रिया करतां, तेनुं नाम ट्रेडूस इंक्रीझ (व्यापारवृद्धि) केहेवामां आव्युं.

१६१०. छठ्ठी सफर माटे कंपनिये ८०,१६३ पौंडनुं भंडोळ कर्युं. १ ट्रेडूस इंक्रीझ, २ पेपरकोर्न, ३ अने डार्लिंग वाहाणो तैयार कर्यां; एक इलायदु जाहाज, खानपानना पदार्थों माटे सज्ज कर्युं, अने खप होय त्यां सुधी तेने साथे राखवानी धारणा करी. आ नौका समाजनो उपरी सर हेन्री मिडलटनने ठराव्यो. निकोलास डाउनटन पण तेनी साथे हतो. तेणे वसंत ऋतुमां प्रयाण कर्युं. आ सफरनो हेतु राता समुद्रना बंदरो साथे व्यापार चलाववानो हतो, केम के, ब्रिटिश कारीगरीनो उननो माल, तथा धातुनी नाना प्रकारनी बनावट, अने बीजो एवोज इंग्लांडमां बनेलो माल, त्यां सारा भावथी खपी जवानो घणो संभव हतो; तेमज, हिन्दना मोगळ पादशाहनी प्रजा, अने बीजा वेपारियो, छींट वगेरे मालनो अहिं वेपार करता हता, तेमनी पासेथी मालनो अदलो बदलो करी शकाय एम पण हतुं; अने आ प्रमाणे मेळवेलो माल, बानटम, मोलक्को वगेरे जग्याए लइ जवाथी, त्यांना तेजाना अने करियाणा सटे ते मालनो बदलो थइ शके एम पण हतुं. आवा मनसुबाथी सर हेन्री एक वाहाण एडन मूकीने राता समुद्रना मोखा बंदरे आव्यो, पण त्यांना आगाए माल कबजे करी लीधो, ने तेने केटलांक माणसो सहित पकडी केद करीने, पोताना पादशाहनी हुझूरमां मोकली दीधो. त्यांथी तेने पाछो मोखे मोकली दीधो, त्यां तेने बंदीखाने पूरवामां आव्यो. केटलाक मास केदमां सड्या पछी, ते युक्तिथी त्यांथी नाशीने, पोताना वाहाण उपर आव्यो, अने आगाने पोताना बळनो धाक बतावीने थयेला नुकसाननो बदलो भरी लीधो. राता समुद्रमां ते आखु चोमासु रह्यो, त्यार पछी १९ मी नवेम्बरे सुरत गयो. त्यां पोर्टुगीझोए अंग्रेजी वाहाणो आव्याना समाचार जाण्या हता, तेथी, तेमनी सामे थवाने एक सारी नौकासेना सज्ज करी राखी

हती. तेमनी साथे पूरेपूरी तकरार थइ. हिन्दसाथे एकला पोर्टुगीझोनो व्यापार करवानो हक सर हेन्रीए कबुल राख्यो नहि, अने केहेवामां आव्युं के, हुं अमारा राजानो परवानो लइ आव्यो छुं. हिन्दनी साथे सर्वे कोइ वेपार करी शके छे, तो तेम अमे पण करीशुं. छेवटे ते किनारे उतर्यो, अने माल मेळववानी पेरवी करी, पण, पोर्टुगीझोनी सत्ता अने प्रपंचने लीधे, तेने हाथ माल आवी शके एम न हतुं. आ वेळाए आग्रेथी कॅपटन हॉकिन्स अने तेनी वहू अहिं आवी पोहोंच्यां हतां. सन १६०८ मां ते हेक्टर वाहाण लइने अहिं आव्यो, त्यारे तेना जाणवामां आव्युं हतुं के, पादशाहनी परवानगी मेळव्याविना कोइ ठेकाणे ते कोठी घाली शके एम न हतुं. पोतानी पासे खलीतो हतो ते लइने जहांगीर पादशाह पासे ते ता० १६ फेब्रुआरी १६०९ ने रोज नीकळीने आग्रे गयो, त्यां एनो सत्कार करवामां आव्यो. एने सारो पगार आपवानुं कहीने पादशाहे पोतानी नोकरीमां राख्यो, त्यां ते मानीतो थइ पड्यो. तेणे पादशाहनी इच्छाथी एक आर्मोनियन बानु साथे लग्न कर्युं, आ बानु एक पतिव्रता स्त्री नीवडी आवेली जणाय छे. आ तो बधुं खरुं, पण तेने तो व्यापार करवानुं फर्मान मेळववानुं हतुं ते तेनी इच्छा, पोर्टुगीझ पादरियोनी खटपटने लीधे, पूर्ण थइ नहि, एटलुंज नहि, पण त्यां वधारे रेहेवाथी कदापि तेना जानने हरकत आवशे एम तेने लाग्युं, एटले, पोताना चडी गयेला पगारनी दरकार न करतां महामुसीबते सुरत आव्यो.

बंघाम (Bangham) नामनो एक अंग्रेज त्यां हतो, तेणे सर हेन्रीने चेताव्यो, के सुरतनो नवाब गमे तो पोर्टुगीझोना दबाणथी, अथवा गमे ते कारणने लीधे, आपणा प्रति विरुद्ध वृत्ति राखे छे. आ वात जाण्या उपरथी तेणे शहरनां त्रण वाहाण पकडी लीधां, अने कह्युं के, अमने अमारां माणसो सोंपशो नहि त्यांसुधी अमे तमारा वाहाणोनो छूटकारो करीशुं नहि. आवी हिंमत बतावबा उपरथी तेने शोभा

मळी; खावापीवानो सरसामान जोयतो हतो ते पण मळयो; अने व्यापार विषे वचन आपवामां आव्युं. पण आ बधी वातो खुल्ला किनारा उपर थती हती, तेवामांज, पोर्टुगीझोए पोतानी सेनाना सिपाइयोने कांठे उतार्या, अने तेना माणसो उपर धसारो करवानो प्रयत्न कर्यो, परंतु एक पण माणसनो जीव जोखममां नाखवानी हिंमत करी शक्या नहि.

बंघाम सुरतमांथी नाशी छूट्यो, अने बीजा जे खंभातमां हता ते पण त्यांथी जता रह्या. मकरबखान अने बीजा अमलदारो सर हेन्रीना वाहाणो उपर आव्या, मालनां साटां कर्यां, अने जेम तेने ठगाय तेम ठग्यो. मिडलटने जे थयुं ते थवा दीधुं, केमके, हाकिन्स जे आग्रेथी तेनी बानु साथे पाछो आव्यो हतो तेनो जीव जोखममां पडे एम हतुं. तेनी बहूने तेना भाइओ पासे जवा देवाने बे जेसुइस्ट (खीस्ती)नी जामीनगीरी आपी हती. आ विषे मिडलटने कोइ एवी युक्ति करी के जापतानी साथे ते पोतानी वहू सहित १६१२ ना जान्युआरीनी २६ मी तारीखे हेमक्षेम वाहाण उपर आवी पोहोंच्यो.

माल आप ले करनारा सुरतना वेपारियो साथे तेणे जे थोडो घणो सोदो कर्यो हतो तेनो हिसाब पताव्या पछी, सर हेन्री तुरत रवाने थवानो हतो, तेवामांज, मकरबखाने जणाव्युं के पादशाहनो हुकम आव्यो छे के, अंग्रेजोने बेपार करवा देवो नहि, अने कोठी पण घालवा देवी नहि, माटे हवे तमे अहिंयांथी जता रोहो, एम सुरतना ब्रिटिश एजंटने धमकी आपी. आवी स्थितिमां सुरत रेहेवामां मिडलटनने योग्य लाग्युं नहि. सन १६१२ ना फेब्रुआरीनी ९ मी तारीखे स्वालीने बारेथी नीकळीने दाभोलने किनारे आव्यो. आ बंदर विजियापुरना राजाना ताबानुं हतुं; अने अहिं एक सीदी अमल चलावतो हतो. राता समुद्रमां आनुं एक वाहाण एक वर्ष उपर मिडलटने रोक्युं हतुं, तथा सुरतमां एणे जे कर्युं हतुं ते सीदीना जाणवामां हतुं, तेथी तेणे मिडलटनने सारो

आवकार दीधो, अने वेपार करवा दीधो. आ वेळाए अहिं बे पोर्टुगीझ वाहाणो आव्यां, तेने रोकीने तेनो झाडो लीधा पछी पाछां हंकारी जवा दीधां.

मिडलटन दाभोलथी रवाने थयो ते वेळाए तेणे पोतानुं खास मंडळ वाहाणमां एकठुं करीने, पोते अगाउ करी राखेलो पोतानो मनसुबो आटला दिवस छानो राख्यो हतो, ते हवे तेमने जणावी दीधो. तेणे कह्युं के, में मोखाना आगा पासेथी आपणो बदलो लेवानी वात चलावी हती; अने आगाने काहाव्युं हतुं, के मारो माल जप्त करवामां आव्यो छे ते मने पाछो आपवामां आवे, अने मने नुकसान थयुं छे ते बदल १८,००० रियाळ आपवामां आवे, तो पछी, मारा उपर जे आफत पाडवामां आवी छे, अने मारे नुकसान वेठवुं पडयुं छे, ते संबंधीनो कशो दावो हवे पछी हुं उभो करीश नहि. आ उपरथी, आगाए आपणो बधो माल पाछो आप्यो, पण १८ हजार रियाल तेणे चूकवी आप्या नहि. अने ए संबंधमां एम गोठवण तेणे सूचवी के, हिन्दनां वाहाण में (सर हेन्रीए) पोताना छूटकारा पछी पकड्यां हतां, ते वाहाणोना व्यापारी, ए नाणां भरे. आवी गोठवण बतावावाथी, सर हेन्रि केहे, के में मान्युं के आगाए आपणी साथनो करार तोड्यो. आ वात सांभळी बधा एक मत थया ते प्रमाणे तेणे राता समुद्रमां पाछा जइने, हिन्दथी मोखे जवाने जे वाहाणो आवे ते झाली लेवानो विचार कर्यो. मोगल पादशाहना देशमांथी जे वाहाणो आवे ते पासेथी गुनेहगारी लइने, सुरतमां पोताने थयेला अपमाननो बदलो वाळवानो तेनो विचार थयो. ता० ९ मी मार्चे दाभोलथी वाहाणो हंकार्यां. ते ता० २१ मी ए सोकात्रे आवी पोहोंच्यां. इंग्लांडथी कॅप्टन सारिसना उपरीपणा नीचे रवाने थयेलां आठमी सफरनां त्रण वाहाणो अहिं आव्यानां समाचार तेना जाणवामां आव्या. मिडलटन, बाबेल मांडेल आगळ, ३ जी एप्रिलथी ३७ दिवस सुधी थोभी रह्यो, अने हिन्दथी आवतां १५ वाहाणो रोकी राख्यां. आ सिवाय आर्बी किनारेथी

आवेलां त्रण वाहाण टर्कीनां न हतां, माटे ते जवा दीधां. जे पकडी लीधां तेमां नव तो मोगळ पादशाहना ताबाना सिन्धी बंदरनां हतां. ३ सुरतथी, अने ३ दीवथी आवेलां हतां; एक बारसीलोरनुं हतुं; २ कलिकोटनां हतां; एक कानानुरनुं हतुं. आ सिवाय, चौलनुं एक, अने कानानुरनुं बीजुं एवां बे वाहाण मिडलटन आगळ मोखा बंदरे रजु करी तेमांथी माल उतारी लीधो त्यारे कॅपटन सारिस त्यां हाजर हतो.

रेहेमी वाहाण जे सुरतथी आव्युं हतुं ते, १५०० टन वजननुं हतुं. मोगल पादशाहनी मादरे ते धर्मार्थे बंधाव्युं हतुं. मक्के हज करवा जनाराओने तेमां मफत लइ जता हता. आ वेळाए १५०० यात्रालु तेमां हता. दाभोलथी आवेलु महमूदी वाहाण १२०० टननुं हतुं.

मोखानो नवाब जे सामो थतो हतो, तेनी बदली करवामां आवी हती, अने ज्यारे सारिस आव्यो त्यारे, एनी जग्याए जेनी निमनोक थइ हती, तेने सीनारना पादशाह तर्फथी हुकम मळया प्रमाणे, सारिसनी तेणे सारी आगता स्वागता करी हती. आ वेळाए मिडलटन त्यां आवी पोहोंच्यो न हतो, अने तेथी दगा संबंधी तेने कशो वेहेम पण न हतो.

१५ वाहाणोमांथी त्रण वाहाणोने छोडी दीधां, अने १२ ने बदले मिडलटने मोखाना आगा पासे, गइ सालना नुकशानना बदलामां १ लाख डालरनी मागणी करी, निकाल करवानी भांजगडोमां घणां बाहानां बतावी वार करवा मांडी. दरम्यान मिडलटने पकडेलां वाहाणोमां जे माल हतो तेनो पोताना माल साथे जथाबंध अदलो बदलो करी नांख्यो, तेमां तेणे कोइ प्रकारनुं डबाण कर्युं नहि. दंडनी रकम पतवानुं तेने लाग्युं नहि, एटले पकडेलां वाहाणोवाळाने कह्युं के, हवे तमे मारी साथे उपसागरमांथी नीकळीने आगळ दरियामां चालो.

वाहाणवाळाए जाण्युं, के माथे आवी पडयुं तेमांथी हवे आपणे छूट-
वाना नथी, अने माल वेचावाने वर्ष वीती जशे तो नुकशान थशे,
एटले, छेवटे थाकीने तेमणे पतववा मांडयुं. कया वाहाणे केटलुं आप्युं
ए विगत तो जणाइ नथी, पण रेहेमीना नाखुदा मीर महंमद
टर्किये १५००० डालर आप्या. बाकीनानो निकाल ता० १२ मी
आगस्ट सुधीमां करीने ता० १७ मी ए बधां इंग्लिश वाहाणो
अहिंथी हंकारीने ते सुमात्राना टिकूमां गयो, त्यांथी अने बान्टम-
मांथी मरी खरीदीने बे वाहाण भर्यां. पोतानी साथेनुं वाहाण ट्रेड्स
इंक्रीझ खराबे चडी गयुं हतुं, तेथी तेमां मरामत कराववानी होतां,
सर हेन्री पाछळ रोकायो. बान्टम जतां वाहाण अर्धुं तरतुं राखी
चलावतां उंधु वळी गयुं, अने समूळगुं नाश पाम्युं. कॅपटन पेटनना
लखाण उपरथी एम जणाय छे के, जावाना लोकोए ए वाहाण बाळी
नांख्युं. गमे तेम हो, पण आवा सारा म्होटा वाहाणनो नाश थयो
तेथी सर हेन्रीनी लागणी घणी दुखी आवी, अने छेवटे ते १६१३
मां मरण पाम्यो.

जे बे वाहाणो सर हेन्रीए लंडन रवाने कर्यां हतां ते १६१४
ना आकटोबर मासनी २० तारीखे त्यां आवी पोहोंच्यां. आ छठ्ठी
सफरमां घणो कालक्षेप थयो, अने नुकशान पण थयुं, तोपण, एकं-
दर हिसाब काहाडतां, पौंड १२१-१३-४ दर सेंकडे, भरायली
रकम उपर नफो परवड्यो.

*१६१०. सातमी सफर माटे १९,३५४ पौंडनी रकम उभी
करवामां आवी. कॅपटन आन्थोनी हिप्पनना उपरीपणा नीचे ग्लोब
नामनुं वाहाण तैयार कर्युं, तेमां बे वेपारी, जे हिन्दमां डच लोकोनी

* १६१० ना फेब्रूआरीनुं लखाण बीजानुं छे अने ते Downs थी
हंकारी गयानुं लखे छे.

नोकरीमां हता तेमने चडावी दीधा. कालिको (छींट)नो उठाव पूर्व भणीना टापुओमां सारो थतो हतो, तेथी, तेवो माल मेळववाने, अने ते इंग्लांडना बजारमां खपे छे के केम तेनो तरसाळो काहाडवा माटे, आ फेरे, तेमनो विचार कारोमांडलना किनारानां स्थळो साथे व्यापार चलाववानो थयो. १६१०-११ ना जान्युआरी मासनी ५ मी तारीखे ग्रीनविचथी वाहाण रवाने थयुं. हिप्पन, पुलीकट आवी पोंहोच्यो तो डच लोकोनो वास त्यां वसेलो जोवामां आव्यो, तेमने एकलानेज वेपार करवानी छूटनुं फर्मान मळेलुं हतुं, तेथी अहिं नहि रोकातां ते (Pettapole) पेटापोल गयो, त्यांथी माल लीधो, अने त्यां गुमास्ता मूक्या. पछी मछलीपट्टम गयो, त्यां चार टका जकात भरीने वेपार कर्यो. त्यांना सुबाने तो १२ टका लेवानी इच्छा हती. अहिंथी बान्टम आव्यो. राजानी साथे ३ टकानी जकात भरवानो ठराव करीने वेपार करवानुं नक्की कर्युं. आगळ चाली पटनी (Patany) गयो, अहिं एमनो सारो सत्कार थयो, अने स्वतंत्र रीते वेपार करवानी छूट मळी. पछी शियाममां कोठी घाली, अने १६१३ ना डिसेम्बर मासनी १६ मी तारीखे पाछो मछलीपट्टम आव्यो. सन १६१४ मां नार्सिंगना राजाए पोताने त्यां व्यापारनी पेढी काहाडवा माटे तेमने बोलाव्या, पण तेओ जइ पोंहोंचतां पेहेलां राजा मरण पाम्यो. अहिंना सुबाए तेमनी पासेथी माल लीधो, पण तेनां नाणां भर्यां नहि, एटले, अंग्रेजोए तेना दीकराने पकड्यो, अने पोताना वाहाण उपर लइ गया, ते ज्यारे नाणां आप्यां त्यारे तेने पाछो सोंप्यो. पछी तेओ बान्टम आव्या. अहिंथी माल भरीने १६१५ ना उन्हाळामां इंग्लांड पाछा वळी गया, आ सफरना मालनो निकाल थतां भागीदारोने सेंकडे २१८ पौंडनो नफो परवड्यो.

सन १६०१ थी ते १६१० सुधी, माल अने सरसामानना पौंड ५१,६७३ तथा नगदीना पौंड १,१९,०२२ थइने कुल पौंड

१,७०,६९५ नी किंमतनो निकास थयो. आयात माल केटलानो थयो तेनो आंकडो बराबर मळी शके एम नथी, केम के, डच लोकोनी पेठे, फाळा—डिविडेन्टने बदले माल आपता हता, तोपण आशरो काहाडतां १०,००,००० पौंड प्रति वर्षनो थवा जाय छे. आ मुदतनो जकातनो आंकडो एकंदर पौंड ९७,९५० थाय छे ते लेखे प्रति वर्षनी रकम पौंड ९,७९५ थाय छे.

१६११. आठमी सफरने माटे ५५,९४७ पौंडनुं भंडोळ करवामां आव्युं. क्लव, हेक्टर, अने थामस नामनां त्रण वाहाण सज्ज कर्यां; कॅपटन जोन सारिसना स्वाधीनमां ते करवामां आव्यां. ते १६११ ना एप्रिल मासमां इंग्लांडथी हंकारी गयो. आ वाहाणोने विना हरकते जवा देवां, अने बधी जग्याए छूटथी व्यापार करवा देवो तथा दोस्तीदावानो तेमनी साथे नातो राखवो एवां फर्मान टर्कीना पादशाह पासेथी मेळवी राखेलां तेनी साथे हतां, तेथी माया भरेली वर्त्तणूक त्यांना लोको राखशे एवी आशाए तेओ मोखे आवी पोहोंच्या, जे विषे आगळ लखवामां आव्युं छे. मिडलटन अने सारिस आ बंने जणा जो छूटेछूटा पोतपोतानुं व्यापारनुं कामकाज करवा जाय तो एक बीजाने वच्चे आडा आववा जेवुं बने, अने तेम करवामां कंपनीने नुकशान थाय, एटला माटे, सर हेन्री अने कॅपटन सारिसे एक सलाह करीने एम ठराव्युं, के मालनी लेतीदेती थाय तेमां छठ्ठी सफरना ३/६ गणवा, अने आठमी सफरना १ गणवा. अने ते प्रमाणे छेवट हिसाब गणवामां आव्यो हतो.

सर हेन्रीना मरण पछी, जापान जइ, त्यां कोठी घालवाना इरादाथी, क्यापटन सारिस क्लव वाहाण लइने ते तरफ चाल्यो, रस्तामां मोलक्कोना देशियो तेने माल आपवाने राजी हता, पण डच लोकोए वच्चे हरकत नांखीने जणाव्युं, के ए टापुओ अमारा जीती लीधेला छे, अने अहिंना रेहेवासी मात्र अमनेज

माल आपवाने बंधायला छे, माटे तेमनी पासेथी माल लेवाने तमे हकदार नथी. आवो मामलो जोइने, सारिस १६१३ ना जुन मासमां जापान गयो, त्यांना अधिराजाए तेनो सत्कार कर्यो, तेज प्रमाणे बीजा न्हाना राजाए, अने तेमना सुबाए पण तेवीज रुडी चाल चलावी. व्यापार संबंधी जे जे तेणे छूट मागी ते अधिराजा भणीथी आपवामां आवी. माल उपर जकात लेवानी माफ करी; कोठी अथवा पेढी स्थापवाने छूट आपी; वाहाण जोखममां आवी जाय तो मदद करवानी, तथा अंग्रेज वेपारियोना जानमालनुं रक्षण करवानी पण कबुलात आपी. आ बधुं लखाण, एक जापानी चार्टर आप्यो तेमां विगतथी करवामां आव्युं छे. सारिसे कॅप्टन, आ प्रमाणे पोतानुं कार्य पूर्ण करीने, तथा त्यां एक कोठी घालीने, बानटम पाछो आव्यो. मरीथी पोतानुं वाहाण भर्युं. अने १६१४ ना सप्टेम्बर मासमां इंग्लांड पोहोंची गयो.

आ आठमी सफरमां जे भागीदारो हता, तेमने सेंकडे २११ टकानो नफो मळ्यो.

कंपनीना गुमास्ता जापानमां मूक्या हता, तेओए कोरिया, अने चीन साथे व्यापार चलाववानो प्रयत्न तो कर्यो, पण फाव्या नहि.

१६१२. नवमी सफर माटे १९,१६४ पौंड भेगा थया, जेम्स नामनुं वाहाण, कॅप्टन एडमंड मार्लोना उपरीपणा नीचे फेब्रुआरीमां रवाने कर्युं. बानूटम आवी पोहोंच्या पछी, आसपासना देशमांथी माल मेळववा जेटलो अवरजवर करीने, मालथी वाहाण भरी, १६१५ ना आगस्ट मासमां मार्लो इंग्लांड पोहोंची गयो. आ सफरनो लाभ सेंकडे १६० टका मळ्यो.

आ समये, पोर्टुगीझोनी सत्तानी हिन्दमां हाक वागी गइ हती, देशियोने तेओ नाना प्रकारनी पजवणी करता हता, तथा अंग्रेजोनी

सत्ता गणकारता न हता. तेमज, डच लोको पण, एक व्यापारी तरीके सादा अंग्रेजोने फाववा देता न हता, तेथी मात्र सादा वाणिया तरीके वेपार करवाने बदले, बलवान थइने दरियामां विचरवामां माल छे, एम अंग्रेजोनी ध्यानमां आव्युं, एटले हवेथी, जे वाहाणो मोकलवामां आवे तेमां लश्करी असबाब अने लडायक पुरुषो राखवानी गोठवण करी. सालोमन अथवा जेम्स वाहाण मोकलवानी तैयारी थइ हती, तेवामांज, बीजा केटलाक साहासिक पुरुषोए भेगा मळीने, ४६,०९२ पौंडनुं पंत्यालु कर्युं. रेड ड्रागन अने होसींडर नामनां बे वाहाण तैयार करीने, कॅप्टन थामस बेस्ट नामनो शूरो, अने डाह्यो आफिसर उपरी तरीके पसंद करवामां आव्यो. आ सफर, दशमी गणवामां आवी छे. सर हेन्रीए जहांगीर पादशाहनी प्रजाने राता समुद्रमां दुभावीने, ब्रिटिशना नामने झांख लगाडवा जेवो देखाव कर्यो हतो, ते धोवाइ जाय, एवा उपाय योजवानी, इंग्लांडथी बेस्टने सलाह आपवामां आवी हती.

बेस्ट नामनो अर्थ सर्वोत्कृष्ट थाय छे, ते प्रमाणे, तेणे पोताना नामनो महिमा साचव्यो. ते ता० १ ली फेब्रुआरी १६१२ ने दिवसे इंग्लांडथी नीकल्यो. एक बीजा लेखथी जणाय छे के, सालोमन अने जेम्स वाहाण पण तेनाज उपरीपणामां सोंपवामां आव्यां हतां. आ बधां वाहाणो युद्धने प्रसंगे काम आवे एवी रीते दारुगोळा आदि सामग्रीथी पूर्ण करवामां आव्यां हतां. सप्टेम्बर मासनी ९ मी तारीखे वाहाणो, बारोबार, सुरत आव्यां. मि० केरिड्ज जे ओशियान्डरमां गुमास्ता तरीके आव्यो हतो, ते प्रथम सुरतमां रहेलो हतो, तेथी त्यांनो जाणीतो होतां, तेणे त्यां व्यापार करवानी परवानगी तुरत मेळवी लीधी, अने ते पोताना कामनो प्रारंभ करवा जतो हतो, एटलामांज, पोर्टुगीझोनी नौकासैन्यनां चार रक्षकवाहाणो, केटलांक व्यापारी वाहाणोना रक्षणार्थे साथे रह्यां हतां, तेओए बारामां प्रवेश कर्यो. (एक

लेखमां एम छे के, चार गालियन्स (Galleons) अने २६ युद्ध-नौका हती.) अंग्रेजोनो प्रवेश नहि थवा देवा माटे, अगाउथी गोठवण करी राख्या प्रमाणे, आ नौकासैन्य तेमणे एकठुं करी राख्युं हतुं. मि. ओरमेना लखवा प्रमाणे, १६ वाहाणोनो पोर्टुगीझ काफलो हतो. आ काफला उपर कॅप्टन बेस्टे लागलोज हल्लो कर्यो; अने तेमनां त्रण वाहाण किनारे हांकी काहाड्यां, पण ते पाछां नीकली आव्यां, अने फरीने चार वार लडाई जामी, तेमां पोर्टुगीझोए पूरा मार खाधो. अंग्रेजोने वाणिया जेवा गणी काहाडवामां आव्या हता, अने दगाफटका करीने हॉकिन्स जेवाने फाववा दीधो न हतो, तेवाओए, ज्यारे हवे पोर्टुगीझोने हंफावी दीधा, अने प्रथमनीज लडाईमां तेमनो घाण वाळी दीधो, त्यारे, तेओ शूर पुरुषो गणावा लाग्या, अने चोगरदम असर पण घणी सारी थई.

ता० ३० मी सप्टेम्बरे, कॅप्टन बेस्टे एक म्होटुं गूजराती वाहाण कबजे करी लीधुं. (जे मोखेथी छोडी मूक्युं हतुं ते रेहेमी हशे.) अने काहाव्युं के, अमे तमारा केहेवाथी माल डंके उतार्यो छे तेनी किंमत पोहोंचाडशो नहि, अने किनारे उतरेलां माणसोने पाछां आववा देशो नहि त्यां सुधी, अमे तमारुं वाहाण मुक्त करीशुं नहि. अने तेने माटे तमने पांच दिवसनी मुदत आपवामां आवे छे. अक्टोबरनी ६ ठ्ठी तारीखे सुरतनो नवाब मेदी जाफर, पोतानी साथे चार मुख्य माणसोने, अने बीजा केटलाकने लईने ड्रागन वाहाण उपर आव्यो. साथे पोशाक लई आव्यो हतो ते आप्यो, अने गूजराती वाहाण पाछुं सोंपी देवानी मागणी करी. कॅप्टन बेस्ट सुरतना बारामांथी स्वालीने रस्ते शहर पासे आव्यो. केमके, पोर्टुगीझोए नदीना किनारा आगळनो मार्ग पोतानां वाहाणोथी नकामो करी नांख्यो हतो. सुरतना नगर शेठे कह्युं के, जो इंग्लिशनी साथे मित्राचारी राखी शकाय एम न होय तो

सुरते पोतानां बधां वाहाणो सळगावी देवां जोइये. आवा अभिप्राय उपरथी शेख सफी, जे अमदावादनो सुबो हतो, ते १७ मी तारीखे स्वाली आव्यो, अने पोतानुं वचन आप्युं. जे उपरथी बेस्ट किनारे आव्यो, अने बे दिवसनी अंदर तो नीचे प्रमाणे कोलकरार थयाः—

१. प्रथम ए के, सर हेत्री मिडलटने जे अपकृत्य कर्युं छे ते विसारी देवामां आवेछे; हवेथी कोइ प्रकारनी पकडंपकडा के अटकाव करवामां आवशे नहि; तेमज, माल, वेपारनी चीज, के विक्रय नांनाणांसंबंधी, अथवा सोदाना काममां रोकाण करवामां आवशे नहि.

२. आ कोलकरार करवामां आव्या छे ते उपर ४० दिवसनी अंदर, महान् मोगल पादशाहनो सहि शिक्को करावीने, फरमान मंगावी आपवामां आवशे.

३. इंग्लांडना राजानो एलची, पादशाहना दरबारमां रेहेवा देवामां आवशे.

४. कंपनीनुं वाहाण स्वाली आवी पोहोंचशे, एटले, सुरतमां लागट त्रण दिवस सुधी दांडी पीटावामां आवशे, के वेपारियोए किनारे आवीने ईंग्लिश साथे छूटथी व्यापार करवाने हाजर थवुं.

५. अंग्रेजी हरेक जातना माल उपर सेंकडे ३½ टका लेखे जकात लेवामां आवशे.

६. न्हानी वस्तु, १० डालर जेटली किंमतनी हशे, ते उपर दाण लेवामां आवशे नहि.

७. स्वालीथी सुरत शहरमां माल लइ जवा लाववाना भाव ताल अने रीतिविषे चोकस करवामां आव्युं छे, ते प्रमाणे वहिवट चालशे.

८. इंग्लिश प्रजा, मोगल पादशाहना मुल्कमां मरण पामशे तो तेनी मालमिल्कत, तेमना वारसने सोंपी देवा माटे साचवी राखवामां आवशे.

९. वाहाण बंदरेथी रवाने थाय, अथवा त्यां आवे, तेनी दरमियान कोइ अंग्रेज किनारे मरण पामशे, तो तेनी मिल्कत सुरतनी सरकार चोकशी राखीने, एकठी करावी साचवी राखशे, अने ज्यारे कोइ वाहाण पेहेलुं आवशे त्यारे ते मिल्कत तेना कॅपूटनने विगत साथे सोंपी देवामां आवशे.

१०. जो पोर्टुगीझो माणसोने पकडशे, अने माल कबजे करी लेशे, तो ते सरकार तेमनी पासेथी लइ लइने, काईपण खर्च लीधा विना, कंपनीने स्वाधीन करी देशे.

११. इंग्लिश चांचिया के लूंटारा, कांइ अपकृत्य करशे तेनी जवाबदारी कंपनी उपर राखवामां आवशे नहि; एटले के, एवा पर-भार्या चांचियानी बाबतमां कंपनीनो व्यापार, के कंपनीनी फॅकटरीने ए विषेनी जोखमदार गणवामां आवशे नहि.

१२. एक हजार डालर उपरातनो माल थया सिवाय, तेथी ओछा माल उपर, जकात लेवामां आवशे नहि.

१३. इंग्लिश लोकोनुं कोइये कांइ अपकृत्य कर्युं होय, अथवा नुकसान पोहोंचाडयुं होय, तो तेनो इनसाफ, बहु भारे खर्च नांख्या सिवाय, तुरत करवामां आवशे.

प्रथम स्थापना करवाने आ करार पूरता हता. ता० २१ मी अक्टोबरे करारनामा उपर सहियो थइ, एटले कॅपूटन बेस्टे, कंपनी तरफथी अमदावादना सुबाने मूल्यवान पोशाक भेट आप्यो, जेने माटे ते पूरती योग्यता धरावतो हतो. पादशाहने जे पोशाक नजर करवानो हतो, ते तेने बताव्यो, अने तहनामुं मंजुर थइ आवे त्यारे आपवा माटे ते पाछो वाहाण उपर मोकली देवामां आव्यो.

दरमियान, फॅकटरो सुरतमां रह्या त्यां तेमना जाणवामां आव्युं, के कस्टम दरोगो, जे नवाबथीज मात्र उतरती पंक्तिनो गणातो

हतो ते, पोर्टुगालना पक्षमां भळी गयो छे; अने इंग्लिश वाहाणोने काहाडी मेलवाने गोवेथी लश्कर आववानुं छे:—

पोर्टुगालनी नौकासेनामां ४ लडायक वाहाणो, अने २० करतां पण वधारे युद्धनौका हती. ३८ तोपो नौकासेनापतिना वाहाणमां चडावेली हती. २८ अने ३० तोपोवाळां बीजां त्रण वाहाण हतां. युद्धनौकामां तोपो न हती, पण तेमां खावापीवानो सामान, ने बीजो असबाब राखेलो हतो, ते साथे वळी छाछरू पाणी होय तेवी जग्याए उपयोग करी लेवाना काममां ते लागती हती. आ नौकासैन्य ता० २८ मी अक्टोबरे सुरतना बारामां आवी पोहोंच्युं. तापी नदीमां तेमनी बीजी नौका हती, ते सुधांत हवे ४० नी संख्या थई.

ता. २९ अने ३० ए बे दिवसकांइ जाणवा जेवो वनाव बन्यो नहि, पण ता. ३१ मी अक्टोबरे फरीने लडाई जामी. पोर्टुगीझोए एक युद्धनौकाने लडायक सामग्रीथी तैयार करी ने ते रात्रीनी वेळाए ड्रागन उपर ओचिंतो हल्लो करवा हंकारी गया, पण वखतसर बेस्ट चेती गयो अने युक्तिपूर्वक तेने डूबाडी दीधी. ८० माणसनां मडदां किनारे तरी आव्यां. त्रण लडाई थइ, तेमां अंग्रेजोनां मात्र २ माणस मार्यां गयां.

नवेम्बरनी ४ तारीखो विग्रह विनानी वीती गइ. तेटलामां वाहाणोमां कांइ नुकसान थयेलुं सुधारी देवामां आव्युं. बेस्टे धार्युं के वधारे खुल्ला दरियामां पोर्टुगीझोने लइ जवामां ठीक पडशे, अने तेओ मारी पछवाडे थया विना रेहेशे नहि, एटले आपणे फावी जइशुं, तेथी ते अखात वटावीने ता. ९ मीए जाफ्राबाद जइ पड्यो. आ समये आ शहरने मोगल पादशाहनी फोजे घेरो घाल्यो हतो. दरियानी उंडाइ वगेरेनी माहीती मेळववा माटे तेणे तेटला किनारा उपर फेरणी करवा मांडी. एटलामां वो पादशाही सरदार तरफथी एने

बोलावाने माणसो आववा लाग्यां. खातरी करी लाधा पछी, ते सरदारनी छावणीमां गयो, त्यां तेनी घणी आजीजी करीने बे तोपनी मदद मागी पण तेणे आपवाने मान पूर्वक ना कही, एटले एक बीजाने पोशाक आपी लइने सभ्यता पूर्वक बेस्ट विदाय थयो.

बीजे दिवसे सवारमां ४ पोर्टुगीझ वाहाणो आवी पड्यां, अने तोपनो गोळो पोहोंची शके एटले छेटे लंगर नांख्यां. थोडी घणी झपाझपी थया पछी, बेस्टे पोताना दारुखानानी तपास करी तो अर्धो-अर्ध खूटी गयेलो जणायो, एटले, बचावने समये उपयोगमां आवे एटला माटे, त्यां ते उडावी नहि देतां, दुमणलगी हंकारी गयो. पोताना वावटानी शोभा राखवा माटे पोर्टुगीझो पण तेनी पछवाडे चाल्या, पण लडाई करवाने हिंमत करी शक्या नहि.

ता० २७ मीए बे वाहाण स्वालीमां आव्यां, अने पोताना फॅकटरो साथे व्यवहार चलावा लाग्यां. पोर्टुगीझो साथेनी हवणांनी लडाइयोमां अंग्रेजोए टकाव कर्‍यो हतो, तेनां वखाण अदेखा पण करवा लाग्या. पादशाहना वजीर तरफथी बेस्टने आपवा हुकम आव्यो हतो तेने एक सामान्य खत लेखीने स्वाली मोकली देवामां आव्यो, ते उपरथी कॅप्टन बेस्टे ते लीधो नहि, अने कांइक कावत्रु समजीने तेनुं निराकरण थवा माटे काहाव्युं के, योग्यताने छाजे एवी रीते ते अमने आपवो जोइये. आ उपरथी नवाब अने तेनो जमाई, जकात कामदार हतो ते, बंने स्वाली आव्या, अने खूब दबदबाथी मानपूर्वक ते बेस्टने आपवामां आव्यो, अने मुबारकबादी आपी. छेल्ली लडाईमां वाहाणने कांइ नुकसान थयेलुं जोवामां आव्युं नहि तेथी तेने आश्चर्य लाग्युं.

ता० ११ मी डिंसेम्बरे सुरतखाते आपवानो माल हतो ते वाहाण-मांथी किनारे उतार्‍यो, अने त्यांथी जे लेवानो हतो ते वाहाणमां चडाव्यो. एटलामां ता० १४ मीए पोर्टुगीझोनां ४ वाहाण त्यां आवी

पोहोंच्या, पण घणे छेटे रह्यां. ता० १७ मीनी रात्रे बेस्ट त्यांथी उपड्यो. बे होरा सुधी पोर्टुगीझोए पण तेनी पूठ पकडी, अने पछी, एकपण भडाको कर्याविना चाल्या गया. बेस्ट, कानानोर आगळ आव्यो, त्यां पोर्टुगीझ युद्ध नौकासैन्यनो दक्षिण काफलो तेना जोवामां आव्यो. त्यांथी एक व्यापारीनुं वाहाण पकडीने बेस्टे ते उपरनो चोखानो माल उतारी लइने ते डुबाडी दीधुं. सन १६१३ ना फेब्रुआरीनी आखर सुधी तेणे त्यांने किनारे फेरणी कर्या करी. पछी केप कोमोरीन वटावीने एचिन भणी हंकारी गयो.

एचिनना राजानी प्रीति संपादन करी, एटले, तेणे कॅप्टन लांकेस्टरने प्रथम जे छूटो करी आपी हती ते हवे पाछी ताजी करी आपीने मंजुर करी. सुमात्रामां केटलीक लेवडदेवड करीने १६१४ ना जुनमासनी १५ मी तारीखे थेम्स नदीना जळमां आवी हाजर थयो. सारा पुरुषो पसंद करवाथी धणीनां कार्य केवां सुधरी आवेछे तेनो आ एक सारो दाखलो छे.

बेस्टनी आ दशमी सफरना भागीदारोने सेंकडे १४८ टकानो लाभ मळ्यो.

त्रीजी अने पांचमी सफरना भागीदारोनी जे कांइ मिल्कत पाछळ रही हती, ते लाववाने, कंपनीनी एक टुकाडिये १०,६६९ पौंडनुं भंडोळ कर्युं, अने सालोमन नामनुं एकज वाहाण तैयार कर्युं, ते नवमी अने दशमी सफरना वाहाणो साथे थेम्स नदीमांथी हंकारी गयुं (१६१२).

दरेकना भागीदारो जुदेजुदा होवाथी, हवे आ सफरने ११ मी सफर गणवी जोइये. आ सफर २० मासमां पूरी थइ हती, अने तेना भागीदारोने सेंकडे ३२० टकानो लाभ मळ्यो हतो.

कॅप्टन बेस्ट जे फॅकटरोने सुरत मूकी गयो हतो तेमांथी आंडु स्टार्कीने, अहिंना बधा समाचार विगतथी इंग्लांडमां केहेवा माटे,

स्थलमार्गे त्यां मोकल्यो. बीजो कॅनिंग हतो, तेने, जहांगीर पादशाहना दरबारमां, राजानो कागळ अने पोशाक आपीने आग्रे मोकल्यो. रस्तामां ते घणो हेरान थयो; लूटाराओए एना सथवाराना केटलाक माणसोने मारी नांख्या, अने एने, तथा एक बीजा अंग्रेजने घायल कर्या. ता० ९ मी एप्रिल १६१३ ने दिवसे ते आग्रे पोहोंच्यो. पादशाहनी हुजूरमां रजु थतां, तेने पूछयुं, के आ पोशाक तमे राजा तरफथी लइ आव्या छो? तेना उत्तरमां तेणे कह्युं, के व्यापारियो भणीथी लइने हुं आव्यो छुं. पोर्टुगीझ पादरियोए एने झेर देवानी तजवीज करी होय एम एने शक रेहेतो हतो, अने थयुं पण तेमज, मे मासनी २९ मी तारीखे ते ओचिंतो मरण पाम्यो. आंड्रुस्टार्की विलायत जवा निकळ्यो हतो, तेने पण रस्तामां बे पादरियोए झेर दीधुं. मि० केरिज करीने त्रीजो फॅकटर सुरतमां हतो तेने कॅनिंगना मरण पछी ता० २१ मी जुने आग्रे मोकली दीधो.

अंग्रेजोने व्यापार करवानुं फरमान मळ्युं हतुं तेथी, पोर्टुगीझो घणा धुंधवाई रह्या हता. तेमज, तेमने हेरान करी काहाडी मूकवाने तेमनी पासे पुरतां साधन न हतां तेथी पण चिडाता हता. तेमणे सुरत सरकार साथे सलुकाई राखवी नहि, एवो निश्चय करीने, त्यांना बंदरनुं एक वाहाण अक्टोबर मासमां पकडी लीधुं. आ वाहाणमां ९०० उतारु हता, अने एक लाख पौंडनी इस्कामत हती. केदियो सहित आखुं वाहाण गोवे हंकारी गया. तेमना आवा कृत्यने लीधे हवे अन्योन्यनो संबंध टूटी गयो.

नवेम्बरमां सुरतथी विथिंगटन अने आल्डवर्थ नामना बे फॅक्टर, वेपारनी रुख जोवाने फेरणीपर नीकळ्या. तेओ भडोच, जंबुसर, वडोदरा, नडियाद, अने अमदावाद सुधी पोहोंची गया. अमदावादमां तेमना सांभळवामां आव्युं, के सिंधुनदीना लारीबंदरमां अंग्रे-

जोनां त्रण वाहाण आव्यां छे. आ उपरथी विधिंगटन तेमने माहिती अने सलाह आपवा, सिंध तरफ रवाने थयो. आ मुसाफरी लगभग ५०० मैलनी विकट प्रदेशमां थइने करवानी होतां, रस्तामां ते घणो हेरान थयो. छट्ठे मेलाणे ते राधनपुर पोहोंच्यो. नगरपारकरथी आगळ जतां बे वार चोर मळ्या, तेमने थोडुं घणुं इनाम आपीने मांडमांड बची सरणा शहरमां आवी पोहोंच्यो. ते एक रजपूतना ताबानुं हतुं. त्यांना राजा बुलबुलने मोगले पकडी, तथा तेनी आंखो फोडीने लइ गया हता. तेथी एना सगावाहाला बहु चीरडाई गया हता, अने वैर लेवाने टमटमी रह्या हता. आंधळो ठाकरडो पण छूटी आवीने, पोताना डुंगरामां भटकतो हतो. ठाकोरनो दीकरो भूमा करीने हतो तेणे विधिंगटनने जमवा तेडयो अने इंग्लांड संबंधी घणी बाबतो पूछवा लाग्यो. सथवारामां एक वाणियो हतो, तेणे कह्युं के ठठ्ठे जवाने १० मैल जवुं पडे एम छे, पण चोरोथी आखो रस्तो भरेलो छे, माटे वळावा साथे लेवा जोइये, अने आ भूमा भाई ठीक काममां लागशे. विधिंगटने तेनी साथे गोठवण करी. ते ५० सवार लइने साथे चाल्यो, अने रात्रिये मुसाफरी करतां, तेमने एक गहन झाडीमां दोरी गयो. ते वेळाए मळस्कुं थवा आव्युं हतुं. त्यां भूमानी टोळीवाळाए एने बांध्यो, उंट, माणसो, अने तेमनो सरसमान लुंटी लीधो. बे हिंदु वेपारी हता, तेमने तेना पांच चाकरो सहित टुंपो दइने मारी नाख्या. विधिंगटनने तथा तेना माणसोने मुस्के बांधीने भूमाए पोताना भाईनी पासे, ४० मैलने छेटे रवाने करी दीधा. त्यां तेमने २२ दिवस सुधी राखी मूक्या, अने पछी, पारकर मोकलतां त्यांना ठाकोरे तेमने राधनपुर पोहोंचाडी दीधा. तेमनां लुगडांलत्तां पारकरना रस्तामां लुंटाई गयां हतां, अने रस्तामां भीख मागता आव्या हता. राधनपुरमां अमदावादनो एक ओळखितो वाणियो मळी गयो, तेणे जोयतो सरसामान पूरो पाडयो. ते ता. २ जी एप्रिले

१११ दिवसे अमदावाद पोहोंच्यो. त्यांथी खंभात थइने भडोच, जइ १८ मी तारीखे सुरत पोहोंच्यो. कंपनीना माणसोने रेहेवा माटे अमदावाद अने भडोचमां घर राखी, जोइती गोठवण करीने आल्डवर्थ पण अगाउथी सुरत आव्यो हतो.

सिन्धना लारीबंदरे पोहोंचवाने, विथिंगटने आटली बधी पीडा सहन करी, ते तो मात्र एक वाहाण एक्सपीडिशन नामनुं हतुं, अने ते सिन्ध पोहोंची जईने १६१३ ना अक्टोबर मासनी ९ मी तारीखे, सुमात्रा अने बांटम भणी रवाना थई गयुं हतुं, तेनी हाकिकत नीचे प्रमाणे छे:—

जेम्स राजाना दरबारमां, इरानना सोफी, शाह अबासे सर राबर्ट शर्लीने पोतानो एलची निमीने मोकल्यो हतो, ते ज्यारे इरान पाछो जवाने तैयार थयो, त्यारे जेम्से पोताना तरफथी सर थामस पावेलने पोतानो एलची ठरावीने, इरान मोकलवाने तैयार कर्यो. कंपनीना व्यापारनो स्वार्थ इरान साथे जोडायलो हतो, तेथी अगमचेती राखीने, अने राजानी मरजी संपादन करवाने, आ बन्ने एलचियोने माटे कंपनीये एक्सपीडीशन वाहाण मोकलवानी गोठवण करी. बारमी सफरने माटे क्रिस्टोफर न्युपोर्टना उपरीपणा नीचे, सुरत अने बांटम खाते आ वाहाण जवाने सज्ज थयेलुंज हतुं. आ सफर माटे ७,१४२ पौंडनुं भंडोल कर्युं हतुं. ते माल लईने जान्युआरीमां हंकार्युं तेमां बंने एलचियो पोताना कुटुंबसहित बेठा. सर राबर्टना रसालामां केटलाक इरानियो हता, ते पण तेमनी साथेज चाल्या.

पोर्टुगीझोए इरानी अखातनुं बारुं पोताना कबजामां राखवाने, ओरमझ आगळ किल्लेदारो अने बतेला राखेला हता; तेमज, आर्बी किनारे मस्कतनो पण पोतानो कबजो होय एवुं डोळ धारण करेलुं हतुं, तेथी पोतानी ते हदमां, पोताना परवाना सिवाय, कोई प्रवेश

करी शके नहि, एवो बंदोबस्त राख्यो हतो. एलचियोने आ पण एक नडतर हतुं; वळी, इरान अने सिंध वच्चेना प्रदेशथी तेओ अजाण्या हता, तेथी तेमणे डाहापण खर्चीने सुरतथी कंदहार थइने इस्पाहान जवानुं वधारे पसंद कर्युं. १६१३ ना एप्रिल मासमां साल्डेनियाना अखातमां आवतां, कंपनीनां वाहाण बांटमथी पाछां आवतां हतां, ते तेमने मळ्यां; ते साथे कॅपटन हॉकिन्स हतो, तेणे सर हेन्री मिडल्टने करेला कृत्य विषे तेमने जाणीता कर्या, अने राता समुद्रमां अने सुरत आगळ जे बन्युं हतुं ते पण कही संभळाव्युं; तेथी, एलचियोए धार्युं, के आपणो ए बंदरे कांइ घडो थशे नहि, तेथी इराननी पासेना प्रदेशने किनारे हंकारी जतां, १० मी सप्टेम्बरे त्यां आवी पोहोंच्या. आ स्थान जास्केस भूशिरथी १०० मैलने छेटे हतुं.

सर थामस पावेल किनारे उतरी पड्यो, तेने पासेना गाममां तपास करतां जणायुं, के, आ मुल्कने मकरान केहेता हता, अने त्यां बलोची लोक रेहेता हता. मकरान, ग्वाधरना एक हाकमना ताबामां हतुं, अने ते हाकम इराननो खंडियो हतो. मकरानथी ग्वाधर पोहोंचनां पांच दिवस लागता हता. त्यां गया पछी, सोफीना दरबारमां पोहों-चाडी देवामां आवशे एम एक माणसे तेमने कह्युं. ते तरफ जतां बे वेपारी बतेला तेमने मळ्या. तेओनी साथे कजियो थतां, एक वाहाण तो भागी गयुं, ते उपरना माणसोने पोताना वाहाणमां लइ लीधा. बीजुं वाहाण पोतानी साथे राख्युं. पांच दिवस पर्यटन कर्या पछी, १० मी सप्टेम्बरे ग्वाधर आवी पोहोंच्या. जे माणसोने वाहा-णमां लीधा हता ते ग्वाधरना रेहेवासी हता अने तेओनी पासे पोर्टुगीझोनो परवानो हतो.

एलचियोनो पोता उपर भरोसो बेसे एटला माटे, ग्वाधरना हाकमे सभ्यतानां बधां चिह्न बताव्यां. तेमनी आगतास्वागता करवा

माटे पूरी तैयारी करी दीधी. तेमने उतारे लई जवाने गाडियो तैयार राखी हती ते बतावी, एटले, तेओए पोतानो सरसामान, साथे जे पोशाक वगेरे राख्युं हतुं ते, तथा नगदी वगेरे कांठे उतारी दीधुं. अने ता. २१ मिये सांजना चार वागतां उतरीने, शेहेरमां दाखल थवानुं नक्की कर्युं. ठरावेली वेळाए जवाने तेओ पोतपोतानो पोशाक पेहेरीने बराबर तैयार थई रह्या हता, अने चार वागवाने मात्र अर्धा कलाकनी वार हती, तेटलामां, तेमनी नाव लईने नाझरबेग इरानी हाजर थई गयो. एणे एलचियोने चेताव्या, के जे किनारे उतरशे ते सर्वेने कतल करवानो बलुचियोए निश्चय कर्यो छे. शस्त्रवैद्य, न्हानां बाळक, अबलाओ, अने वाजांवाळा एटला सिवाय बाकीना जे हशे, तेओने कतल करवाना छे. आ बधु सांभळ्या पछी सर राबर्टे हाकम उपर संदेशो मोकल्यो, के अमारी तबियत एकाएक बगडी आवी छे, तेथी आजे अमाराथी आवी शकाय एम नथी, पण आवती काले आ वेळाए आवीशुं, माटे अमने लेवाने सामैयु मोकलवा सारु, त्रण नावोमां तमारा मुख्य मुख्य माणसोने अमारी पासे मोकलजो.

आ प्रमाणे, दगाना बदलामां दगानी रचना करवामां आवी, ते विषे हाकमना मनमां वेहेम आव्यो नहि. खजानानी पेटी किनारे उतारी दीधी हती ते बदली लेवाने, नकामा सामाननी पेटी भरीने, ते किनारे मोकली, अने अदलाबदली थई गई छे एम जणावीने, खजानानी पेटी, नाव उपर चडावी दीधी. हाकमनो हकीम हाजी कमाल नामनो हतो तेणे दगानी बातमी आपी हती, माटे तेने उगारी लेवा सारु, वाहाण उपरथी दवा लई आववानो सबब बतावीने, नाझर बेग, ते, तथा बीजा एक खानदानी माणसने, नवाईनी चीजो वाहाण उपर जई जोवानो सबब कहीने, त्रणे जण तंबुमांथी नीकल्या, अने त्रण यूरोपियनो त्यां हता तेओनी, वाजां वगाडनारा तरीके जरूर पडशे

एम कहीने, तेमने पण साथे लईने नाव उपडावी रस्ते पाडी. एटलामां हाकमनी त्रणे बोटो वाहाण उपर पोहोंची गई, के लागलांज तेमनी पासेथी हथियार छीनवी लीधां, अने संभावित माणसोने केद करीने, बाकीनाने पाछा जवा दीधा. हाकमने संदेशो काहाव्यो, के, कांठे अमारो माल पडयो छे ते तमाम, अमने पोहोंचाडी देशो त्यारे, तमारां माणसोने छोडीशुं. हाकम तरफथी, ठगाई भरेली माफी मागवानुं डोळ बतावामां आव्युं, ते नहि गणगारतां, संदेशो लई आवनारना सामी रेतीनी घडी मूकीने कह्युं, के बे कलाकनी अंदर अमारो सामान आवशे नहि तो, तमारां बधां माणसोने कतल करी नांखीशुं. आ हकीकत संदेशहारे हाकमने केहेतां, तेणे बधो माल वाहाणपर पोहोंचाडी दीधो, एटले तेनां बधां माणसोने पाछां मोकली दीधां. मात्र एक भोमियाने सिंध लइ जवाने राख्यो, ते सहित पोतानां वाहाणो हंकारीने सिंधुनदीना देवल (Diul) बंदरे २६ मी सेप्टेम्बरे पोहोंची गया.

* देवलमां घणा पोर्टुगीझो वसता हता, तेओए एवी वात फेलावी, के आवेला अंग्रेजो तो चांचिया छे, पण त्यांना हाकमे ते उपर लक्ष नहि आपतां, तेमनी आगता स्वागता करी, परंतु वेपार करवा दीधो नहि. तेने माटे एवो सबब बताव्यो के, तमारी पासे जोइये तेटलो वाहाणमां माल नथी. पोर्टुगीझो तरफथी दाणनी सारी रकम मळती हती, ते वात आगळ धरीने तेओए कह्युं, के पोर्टुगीझो अमने एम केहे छे के जो तमे एमनी साथे काम पाडशो तो अमे जता रहीशुं. आणी तरफ हाकमे अंग्रेजोने एम लखी आप्युं, के जो तमे किंमती मालनो वेपार करवाने कबुल करता हो तो अमे तमने पोर्टुगीझो करतां वधारे पसंद करीशुं.

* केटलांक पुस्तकमां एम जणाव्युं छे के दीवबेट जे गूजरातनी हदमां छे त्यां सर राबर्टने उतार्यो, पण एम नथी, सिंधुनदीवाळा देवलमां उतरीने पछी तेमने पण रस्ते जवानुं हतुं तेथी त्यांज उतर्या ए खरु छे.

बंने एलचियो पोताना रसाला सहित अहिं उतरी पड्या, अने कंदहारने रस्ते ईस्पाहाण पोहोंची गया. अने एक्सपीडिशन वाहाणने न्युपोर्ट कॅप्टन, सुमात्रा अने बान्टम भणी हंकारी गयो. त्यांथी वाहाणमां मरी भरीने १६१४ ना जुलाई मासमां इंग्लांड पाछो गयो.

जुदा जुदा भागीदारो थइने व्यापारनी सफरो करता हता, तेवा प्रकार माहेली आ सफर हती, अने ते छेल्लीज हती. एना भागीदारोने सेंकडे १३३–१८–४ नो नफो थयो हतो.

बधी १२ सफरोना भंडोलनो सर्वाळो करिये तो तेनी सामटी रकम पौंड ४,६४,२४८ थाय छे, तेनी व्यवस्था नीचे प्रमाणे थई हती.

मालखरीदीना...	६२,४११	सरासरी वर्षनी	५,२०१
नगदीना....	....१,३८,१२७	,,	११,५१०
वाहाणो, खोराकी, सरसामान वगेरे	२,६३,७४६	,,	२१,९७९
	४,६४,२४८	,,	३८,६९०

लाभनी सरासरी काहाडिये तो प्रति वर्षना सेंकडे १३८ टका आवे छे.

प्रत्येक सफरना जुदा जुदा भागीदारोनुं पंत्यालु होतां, हिन्दमां माल वेची देवामां, अने हिन्दथी आणेलो माल देशमां वेची देवामां, सत्वर निकाल आणवा उपर दृष्टि रेहेवाथी, एक बीजा करतां, चडसा चडसीमां ओछे वेची देवो पडे. माल वेचाता सुधी थोभवुं पडे, तो तेमां खरा जात पण वधारे थाय, एवी नाना प्रकारनी अडचणो हती. डच वगेरे लोकोनी ठेर ठेर वखारो होवाथी, तथा तेमनी एकज ईस्ट इंडिया कंपनी होवाथी, तेमने सरळता घणी मळती हती. तेमनाज जेवी बधा भागीदारोनी मात्र एकज ब्रिटिश ईस्ट इंडिया कंपनी करवाथी, डच-लोकोनी पेठे, जोइये तेवी सरळता प्राप्त थशे, एवो विचार करीने, जुदा जुदा भागीदारोना पंत्याळानी जुदी जुदी सफरो करवानो रेवाज

बंध करी नांख्यो. अने अनुकूलताने अनुसरीने वेपार करवाने बनी आवे एटला माटे, सरखा भागना चार हपता नक्की कर्या; ने चार वर्षनी मुदत ठरावीने (**नवी**) **कंपनी** उभी करी.

१६१३. भंडोळ पौंड ४,१८,६९१ नुं कर्युं. कॅप्टन निकोलास डाउंटनना उपरीपणा नीचे न्युइयर्सगिफट, मर्चन्टस होप, हेक्टर, अने सालोमन, ए नामनां चार वाहाण तैयार कर्यां. १६१३–१४ ना मार्चमां ते उपड्यो. ता. १२ मी आक्टोबरे सुरत आव्यो, त्यारे प्रथम मळेला फर्मान प्रमाणे, जकात वगेरेनी रायत त्याना नवाब पासे मागी, पण तेनो लाभ तुरत मळ्यो नहि. पोर्टुगीझोनी साथे जहांगीर पादशाह विग्रहमां हतो, दक्षिणना राज्यवाळाने तेणे मेळवी लीधा हता. तेज प्रमाणे सुरतना सुबा तरफथी अंग्रेजोने मळी जवानुं केहेवामां आव्युं, अने आवेलां चार वाहाणनी मदद मागी, पण तेवामांज, इंग्लांडना राजाने स्पेनना राजा साथे सलाह थई हती, अने पोर्टुगाल ते वेळाए स्पेननी सत्ता नीचे हतुं, तेथी हिन्दमां पण पोर्टुगीझो साथे सलाह राखवी जोइये, एवा इरादाथी बादशाहना सुबानी पक्षमां कॅप्टन रही शक्यो नहि. आ उपकारने बदले फिरंगियोए सुरतना सुबाने एम समजाव्युं, के तमारी सामे लडवाने अंग्रेजो अमने मदद करनार छे. वळी पोर्टुगीझ पादरियो, वगेरेए पादशाहने अंग्रेजो विरुद्ध भंभेरवानी युक्तिओ आग्रामां करवा मांडी, पण छेवटे भ्रम भागी गयो. पादशाह माटे आणेलो नजराणो तेने आग्रे पोहोंचाडवामां आव्यो. दरमियान पोर्टुगीझो साथे सलाह करवानी पादशाह मसलहत चलावतो हतो, तेनी पण गर्विष्ट थई गयेला पोर्टुगीझोए दरकार बतावी नहि, तेथी ते पडी भागी. अंग्रेजोने आखा हिन्दमां व्यापार करवा देवानुं फर्मान लखाई जवा उपरथी, सुरतना हाकमे अमल करवा मांड्यो, एटले, पोर्टुगीझोए अंग्रेजोनां वाहाणो उपर हुमलो कर्यो. गोवाना

वाइसरोय जेगम दे आजवेदे जाते सरदारी लीधी हती. तेने पछवाडेथी मळेली मदद सुधांत तेनी पासे ८ गालियन्स, त्रण जहाज, अने साठ युद्धनौका हती. ते सर्वमां थइने २,६०० यूरोपियन सैनिको, अने २३४ तोपो हती. डाउंटननी पासे ४०० माणस, ने ८० तोपो हती, छतां पण तेमना हुमला पाछा वाळी देवामां आव्या. अने पोर्टुगीझोनां केटलांक वाहाणे बाळी दीधां. आ मामलाथी पादशाहना सुरतना अधिकारियो उपर सारी असर थई. हवे पोर्टुगीझोए जाण्युं, के सुबानी मारफत सलाह करवानी अगत्य छे, पण तेणे तेमनी इच्छानी दरकार करी नहि, एटले तेओने ४०० थी ५०० माणसनुं नुकसान वेठीने गोवे पाछा जवानी अगत्य पडी.

बारमी सफरना भागीदारोनो केटलोक माल अहिं रहेलो हतो, ते कॅप्टन डाउंटने वाहाणमां चडावी लीधो. पोते इंग्लांडथी माल लाव्यो हतो तेनो बदलो करीने सुरतथी जथाबंध गळी लीधी. एक वाहाण भराइ गयुं ते इंग्लांड रवाने करी दीधुं, अने बाकीनां वाहाण लइने ते बान्टम गयो. त्यांथी एक वाहाणमां रेशमी माल, तथा जायफळ भरीने तेने मछलीपट्टम मोकली दीधुं, ते साथे त्यां वखार करवा माटे, ६ वेपारियो पोतानी साथे हता तेमने पण मोकल्या. अने बाकीना वाहाणमां माल भरीने ते इंग्लांड मोकली दीधां, त्यारपछी, ते बान्टममां मरण पाम्यो.

सन. १६१३ मां इरान साथे व्यापार चलाववानो प्रयत्न करवामां आव्यो. त्यां मुनीमो मोकलवामां आव्या तेओनो आदर सत्कार पण त्यां सारो थयो.

१६१४. पूर्व भणीना टापुओमां वहिवट करतां, अंग्रेजोना कमांडरोने तथा मुनीमोने, पोर्टुगीझो जेवी अडचणो नांखता हता, अने पजवणी करता हता, ते प्रमाणे डचलोके पण करवा मांड्युं. आ लोकोने स्वतंत्र करवामां अंग्रेजोए सारो आश्रय आप्यो हतो, ते

हवे भूली गया. अने प्रारंभमां तो, पोर्टुगीझोनो हिन्दमांथी पग टाळवाने, अंग्रेजो साथे मळी जवामां लाभ समजी, तेमनी साथे मळेला रेहेता हता, पण हवे, तेमनी केटलीक जग्याए पेढिओ जामवाथी, अंग्रेजोना आश्रयनी गरज रही नहि. बानूटम अने मकासारमां अंग्रेजोना मुनीमो राखवामां आव्या हता, तेमने पजववानो प्रारंभ करवा मांड्यो. आ बधी हकिकत कॅप्टन डाउंटनने म्होंए यथास्थित जाणवा उपरथी, विलायतनी सरकारना कान उघड्या. तेमज डचना प्रजा-सत्ताक राज्य चलावनाराओने पण विचारमां लेवा जेवी वात आवी पडी. बंने बाजु भणीथी मसलतिया ठराववामां आव्या, अने हवे पछी हिन्द साथेनो व्यापार, बंनेए केवी रीते चलाववो, के, जेथी वांधो उठे नहि, तेनो मनसुबो करवा लाग्या. डच तरफथी एम जणाववामां आव्युं, के डच अने अंग्रेजोए मळीने एक भेगी कंपनी स्थापवी, तेनी थापण १२ लाख पौंडनी करवी. गणत्री एवी करी बताववामां आवी, के मात्र तेजानाना वेपारमां एटली रकम रोकवाथी एक वर्षमां ५ थी ६ लाख सुधीनो बदलो सहज मळी जशे. देशी राजाओने नजराणा आपवा पडे छे ते नहि आपवा पडे; हिन्दमां जकात भरवी पडे छे तेमां घटाडो करावी शकाशे; चीननी साथे वेपार जोडवाथी नौकाबळमां वधारो थशे; दरियानी कामगीरी करवावाळा, अने पेढियो उपर मूकेला मुनीम अने गुमास्ता उपर सारो दाब राखी शकाशे; हिन्द साथे व्यापार करवाने बीजा बधा लोकोने अटकावी शकाशे; तेमज, बंनेना सामान्य शत्रुनी साथे लडाई करवामां वधारे पांशरुं थई पडशे.

डचनो उपर प्रमाणेनो अभिप्राय ध्यानमा लेतां, अंग्रेजी कंपनिये विचार्युं के, ए प्रमाणे एको करीने व्यापार करवा जवाथी, डच लोकोनी नजर हमणां मोलक्काना टापुओ उपर छे, तेने साचवी राखवामां जे खर्च थशे तेना प्रमाणमां लाभ मेळवी शकाशे नहि; एकला मलबार

किनारा साथे वेपार चलाववाथी जे लाभ मळे, तटलो, मात्र एकला तेजानानो वेपार करवाथी मळी शकवानो संभव नथी; अने आवा लाभना वेपारमांथी, जो डच साथे एकत्र थइये तो तेमने भाग आपवो पडश. डच लोकोनो खरो हेतु तो, स्पानियर्डोने मोलक्कासमांथी हांकी काहाडवा, अंग्रेजोनो आश्रय मेळववानो छे; पण कंपनीनुं काम तो व्यापार करवानुं छे, अने लडाइयो करवानुं काम तो राजाओनुं छे; बीजा सर्व लोकोने बंध करी, एके हाथ हिन्दनो वेपार करी लेवानी धारणा छे ते वाजवी नथी, एटलुंज नहि, पण, ते अमलमां आवी शके एवी छेज नहि; आ बधी हकिकत लक्षमां लेतां, डच साथे मळीने व्यापारनी कंपनी स्थापवानो विचार मांडी वाळवामां आव्यो.

अंग्रेजी कंपनीनो व्यापार शरु थयो, तेवामांज, देशना सामा पक्षवाळाओए एक चोपानियुं छपावीने प्रसिद्ध कर्युं हतुं, तेमां कंपनीना उपर एवा अपराध मूकवामां आव्या हता, के, देशमांथी नगदी घसडी जवामां आवेछे, तेटली ओछी थती जाय छे; वाहाणमां जनारा घणा खारवाना जाननी खुवारी थाय छे, वगेरे. नौकाशास्त्रमां खरेखरो निपुण, सर विलियम मोटसान, अनुभवी अने पाको आफिसर हतो, तेणे, विरुद्ध मतवाळाए मूकेला आरोपना सारा रदिया आप्या.

१६१५ मां उपरनो विवाद पाछो उपड्यो. एक बीजुं चापानियुं प्रसिद्ध थयुं, तेमां एवा सख्त अने वैरभावदर्शक झेरभरेला विचार जणाववामां आव्या, के, आटरनी जनरलना अभिप्रायमां आव्युं, के कंपनीनी आबरु उपर हुमलो करवामां आव्यो छे, तेथी तेम करनारने कोर्टमां दोरवो जोइये. अने हवेथी एवुं लखाण थाय तो राज्य भणीथी अटकाववुं जोइये. कंपनीनी कामिटीनो एक सभासद सर डडले डिग्गस करीने हतो तेणे (The Defence of trade) व्यापारना बचाववुं एक चोपानियुं काहाड्युं. तेमां बतावी आप्युं के,

घणा वर्षोमा थईने, देशमांथी नगदीनो निकास थयो हतो, तेनी एकंदर जे रकम थायछे, ते करतां, मात्र एकज वर्षमां इंग्लांडमांथी हिन्दमां मालनो निकास थतो ते रकम वधी जाय छे; अने ते उपरांत, देशमां प्रतिवर्षे ७० हजार पौंडनी किंमतनां मरी, लविंग, अने जायफळ आदि तेजाना देशनी वपराशमां आवेछे. तेमज, तेजाना देशमां आण्या पछी, तेनो परदेश खाते व्यापार माटे गया वर्षमां निकास करवामां आव्यो, तेना पौंड २,१८,००० थाय छे. ते उपर राज्यने निकास जकातनो लाभ थाय छे. तज उपरांत बीजो तेजानो देशमांना लोकोना वपराशमां आव्यो तेनी विगत नीचे प्रमाणे छे:—

मरी, जेना आगळ ८ शिलिंग रतलना आपवा पडता हता ते हमणां २ शिलिंगे अपाय छे तेनुं तोल रतल. ४,५०,०००

लविंग.	....	....	रतल.	५०,०००
जावंत्री.	....	....	रतल.	१५,०००
जायफळ.	....	....	रतल.	१,००,०००

छेली त्रण चीजोनी जे किंमत आगळ आपवी पडती हती, ते करतां मरीनीपेठे, हमणां घणे सस्ते भावे देशने मळी शकेछे, ए केटलो बधो लाभ समजवो जोइये?

कंपनीनां २४ वाहाणोमांथी १९ नुं वजन १५० थी ६०० टन सुधीनुं थाय छे. एक ८०० टननुं छे, बीजुं एक ९०० टननुं छे. त्रीजुं १०६० टननुं छे, चोथुं, ११०० टननुं छे. ए प्रमाणे २३ नी हकीकत छे. चोवीसमुं एक नाश पाम्युं छे. नौकाबळ जेम वधारे तेम भटकता चांचियाओथी, अने बीजा शत्रुथी बचाव थई शके. वळी एथी करीने खारवा वगेरे घणा नोकरोनो निर्वाह चाले छे.

१६१४ नी सालमां जे थापण रोकायली हती तेना उपर खराजातनो आंकडो नीचे प्रमाणे उपजावी काहाडवामां आव्यो छे:—

उननी बनावटनो माल, रंगेलो अने तमाम फिनिश करेलो. पौंड	१४,०००
सीसु, लोढोडुं, अने परदेशी माल....	१०,०००
	२४,०००
पटामां परवानगी आपेली ते करतां घणी ओछी नगदी.	१२,०००
	३६,०००
वाहाणो अने सरसामान ३४,०००	
खावा पीवाना पदार्थो, अने बीजुं खर्च ३०,०००	६४,०००
पौंड	१,००,०००

एकला कलमना गोदाथी कंपनीनो स्वार्थ बगाडवाने लोको उभा थया एटलुंज नहि, पण केटलाक सलुकाईविनाना पुरुषोए ब्रेस्टथी बे वाहाण, हिन्द मोकलवाने उभां कर्यां, अने फ्रान्सना राजानुं ते संबंधमां आज्ञापत्र मेळव्युं, ते एवा विचारथी के, आयर्लंडथी पर्यटन करीने हिन्दमां जवुं, अने त्यांनां देशी वाहाणोने लूंटी लेवानो धंधो मांडवो. पण आवुं चांचियानुं काम करवाथी अंग्रेजनी प्रतिष्ठाने हानी पोहोंचशे, अने अंग्रेजी व्यापारियोनी आबरु लूंटावाथी लोकोनो विश्वास उठी जशे, एम खूब समजाववामां आव्युं, त्यारे, कंपनीनी व्यवस्थापक सभाना प्रयत्नथी, अने सरकारनी मदद्थी, ते काम अटकावी पाडवामां आव्युं. आम छतां पण सर जॉन फर्न अने तेनी साथे बीजा केटलाक मळीने, राता समुद्रमां लूटफाट करवानो धंधो लई बेसवानी तैयारीमां हता, एम पण वातो चाली हती.

कंपनिये सुरतमां मूकेलो फॅक्टर, ऑल्डवर्थ गूजरातमां फेरणी करी आव्यो, त्यार पछी तेनी सूचना उपरथी, हिन्दना पादशाहनी दरबारमां पोता तरफथी कोई सारा व्यापारीने रेसिडेन्ट एजंट तरीके राखवानी कंपनिये धारणा करी; पण तेम करवा करतां, राज्य तरफथी एलची मोकलवामां आवे, तो तेनुं वजन वधारे पडे, एवी धारणा करीने, राजाने विनति करी, अने जणाव्युं, के एलचीनो पगार, अने खर्च कंपनी आपशे. आवी अरज थवा उपरथी जेम्स राजाए सर टॉमस रोनी निमणूक करी.

१६१५ ना जान्युआरीमां पेटनना उपरीपणा नीचे नौका सैन्य तैयार कर्युं. तेना भेगु लायान हतुं; ए सिवाय बीजां त्रण वाहाणो साथे हतां. ता. २ जी फेब्रुआरीने दिवसे कॅपूटन न्युपोर्ट लायान वाहाणमां सर टामस रोने हिन्द लई जवाने नीकल्यो. ते सप्टेम्बर मासनी १८ मी तारीखे सुवाळीने धक्के उतरीने सुरत पोहोंच्यो. सर टॉमस तेना माणसो साहित उतरीने लागलोज पादशाहना दरबारमां जवाने आग्रे रवाने थई गयो. अने अजमेर, डिसेम्बर मासमा पोहोंची, १६१६ ना जान्युआरीनी १० मी तारीखे जहांगीर पादशाहनी दरबारमां हाजर थयो. तेने त्यां आदरमान आपवामां आव्युं. जेम्स राजानो खलीतो अने पोशाक रजु कर्यो, तेथीं पादशाहने घणो संतोष थयो. ता. २४ मी जान्युआरीने रोज बीजी मुलाकात थई, ते समये, सुरतना हाकमे अंग्रेजोनी साथे आडी चाल चलावी हती ते विषे जाहेर करवामां आव्युं. अने पादशाही फर्मान ताजु करी आपवानी अरज करवामां आवी, ते प्रमाणे फर्मान लखावी आप्युं.

कंपनीना लाभमां सारु काम कर्या पछी, सर टॉमस रो १६१९ मां इंग्लांड पाछो गयो; त्यारे कंपनीनी व्यवस्थापक सभामां तेने आनरेरी आसन आप्युं; अने प्रतिवर्षे २०० पौंड तेने आपवा ठरावीने तेनी सेवानी कदर करी.

सर टॉमस साथे बीजा त्रण वाहाण सहित बीजो काफलो गयो हतो, तेमां कॅपटन कीलिंग तथा पेटन हता. तेओ सुरतथी नीकळीने कलिकोटनी दक्षिणे आवी पोहोंच्या. कॅपटन कीलिंग जे कमांडर-इन-चीफ हतो ते क्रांगानुर गयो, अने त्यांना राजा *झामोरिन साथे कोल करार कर्या, तेमां एम ठर्युं के, पोर्टुगीशोए लई लीधेल्लो क्रांगानुरनो किल्लो तथा कोचीन अंग्रेजोना आश्रयथी जीती लेवामां आवे, त्यारे ते अंग्रेजोने आपी देवां; तेना देशमां व्यापार करवानी छूट आपवी; माल उपर जकात लेवामां आवती होय ते माफ करवी; तथा कोठियो (वखारो) घालवानी परवानगी देवी.

आ वर्षमां अचीनना राजा साथे पण कोल करार थया, तेनी रुए, टिकूमां पेढेडी उघाडवानी छूट, अने तेना राज्यमां फावे त्यां व्यापार करवा देवानी परवानगी मळी, पण आयात तथा निकास माल उपर ७ टका जकात लेवानुं ठर्युं.

आ समये, कंपनीनी वखारो जे जे स्थले थई तेनी विगत नीचे प्रमाणे छे:—

४ जावामां—बानटम, जेकात्रा (जे पछवाडेथी बतेविया केहेवायुं), जापारा.

३ सुमात्रामां—अचीन; जाम्बी; टेकोआ.

१ बांदामां—बांदा.

२ बोर्नियोमां—बेंजार मासिंग; सोकोडानिया.

* समुद्र कांठानो ते अधिपति हतो तेथी तेनुं सामान्य नाम सामुद्री हतुं, ते उपरथी अपभ्रंस थतां लोको सामारिन केहेवा लाग्या, तेनो पण अपभ्रंस थतां, परदेशियो झामोरिन लखेछे. समुद्रनो जे राजा ते सामुद्री तेनो मलयालिम शब्द तामातिरि अथवा तामारि भाषामां थयो छे ते उपरथी झामोरिन थयो होय. फारसी तवारीखमां सामुरी शब्द छे.

१ जापानमां–फिरांडो.

५ मोगलना राज्यमां–सुरत; अमदावाद; आग्रा; अजमेर; बरहानपुर.

१ मलबारना किनारा उपर–कालिकोट.

२ कारोमांडलना किनारा उपर–मछलीपट्टम; पेटापोली.

१ सियाम राज्यमां–सियाम (राजधानी नगर)

१ मलाक्कामां–Patan पाटन.

१ सेलीबीस (Celibes) ना टापुमां–मक्कासार.

बेनजामिन जोसेफना उपरीपणा नीचे, १६१६ ना फेब्रुआरी मासमां, नीचे प्रमाणे वाहाणो तैयार करीने रवाने करवामां आव्यां.

१ चार्ल्स; २ ग्लोब; ३ स्वान; अने ४ रोझ. चार्ल्स वाहाणमा, एडवर्ड टेरी नामे एक पादरीने, राईट आनरेबल सर टामस रो नाईटनी पासे चापलेन तरीके राखवा माटे मोकलवामां आव्यो.

आ सिवाय बीजां त्रण वाहाण, (सात वाहाणना काफला पैकी) डाउन्समांथी मार्च मासमां रवाने थयां.

एकंदर सात वाहाणनो काफलो तैयार करवा माटे ५२,०८७ पौंडनी रोकड रकम रोकी. ते उपरांत १६,५०६ पौंडनो माल तेमां भर्यो. आ वाहणोनो हवालो कॅप्टन प्रिंगने सोंपवामां आव्यो. तेओ १६१६ ना अक्टोबर मासमां सुरत आवी पोहोंच्या. रस्तामां तेमने पोर्टुगीझोनुं एक मूल्यवान युद्धनौका मळ्युं ते कबजे लईने बान्टम भणी हंकारी गया. जाकात्रामां आवतां, वर्षना ७०० रियाल उद्धड आपवा करीने, त्यां व्यापार करवानी छूट मेळवी; तथा १५०० रियाल आपीने वखार स्थापवा माटे जमीननो टुकडो खरीदी लीधो.

पाछळ (पृ. ५८) जणाव्या प्रमाणे, १६१५ मां आवी १६१९ मां सर टॉमस रो इंग्लंड पाछो गयो. ते संबंधमां बनेला बनावनी विगत नीचे प्रमाणे छे:-

आ वेळाए गूजरातनो सुबेदार, शाहजादो खुर्रम (पछवाडेथी शाहजहान) हतो, तेना तरफथी तेनो प्रतिनिधि झुल्फिकारखान त्यांनो कारभार चलावतो हतो. अमदावाद राजधानी नगर हतुं. प्राचीन समयां भरुच ए मुख्य बंदर हतुं, केमके तापी नदी करतां नर्मदा नदी विशाळ होवाथी जळमार्ग माटे ते बंधारे अनुकूळ पडे एम हतुं. पण पछवाडेथी, सुरत अने खंभात बंदरोनो उपयोग थवा मांड्यो. सुरत शहर म्होटुं होवाथी व्यापारनुं मुख्य स्थान बनी जाय ए स्वाभाविक हतुं. पोर्टुगीझोए पण, अहिं पोतानो जमाव कर्यो हतो. अंग्रेजोने व्यापार करवा देवो नहि, एवुं पादशाही फर्मान तेओए मेळव्युं छे, एम जाणवामां आवतां, सर टॉमस रो ज्यारे सुवालीने बारे उतर्यो, त्यारे तेने जाहेर थयुं. आग्रामां मि० एड्वर्ड्स हतो, तेनुं बोज मोगलाई दरबारमां जेवुं जोइये तेवुं पडयुं नहतुं. माटे सर टॉमस रो एकदम आग्रे पोहोंची जवा आतुर बनी रह्यो हतो. ता. २३ मी डिसेम्बरे ते अजमेर पोहोंच्यो. मार्गमां बर्हानपुर आवतां, शाहजादा पर्वीझनी मुलाकात लेई तेनी पासेथी त्यां कोठी घालवानी आज्ञा मेळवी लीधी. अहिं एने ताव शिरु थयो, ते एटलो बधो जोरमां हतो, के ते उगरशे एवी आशा रही नहि हती. प्रवास करी शके एवी स्थितिमां आवता, तेणे आग्रा भणी प्रयाण कर्युं. त्यां पण मंदवाडने लीधे तेने केटलाक दिवस उतारामां भराई रेहेवुं पडयुं.

१६१६ ना जान्युआरीनी १० मी तारीखे तेने पादशाही दरबारमां बोलावामां आव्यो. तेने जोतां वांतज तेनो देखाव अने प्रताप ए बंनेनी असर जहांगीरना मन उपर लागलीज थई. सर टॉमस

कान्स्टन्टिनोपल (ईस्तमबोल) मां एलचीनी पदविए रह्यो हतो, तेथी, मुसलमानोनो भभको, तेमनी रीतभात, अने नजराणो आपवा लेवाना रेवाजथी जाणीतो थई गयो हतो. जहांगीरना दरबारना दबदबाथी अंजाई गयेला सर टॉमसने, पोते रजु करेलो पोशाक, सामान्य प्रतिनो जणायो तो खरो, पण तेवोज आपवो पड्यो. हिरा मोतीना जडित अलंकारमां गरकाव थई रहेला, अने मुर्शिदाबाद, ढाका, अने बनारस आदिना स्थळोना सुशोभित सूतर अने रेशमना पोशाकमां टेवाई रहेला, नेपाळ, काश्मिर आदिना बारीक उनना शाळ दोशाला—कसबी अने सादा, जेओनी आंख आगळ झळकी रहेला, एवा अनेक पोशाक, अने नजराणाना पदार्थो आगळ सर टॉमस रोना रजु करेला पोशाकनी गणना उतरती पायरीमां थाय ए देखीतुंज छे: तो पण, आदरथी आपेलो पोशाक पूरा आदरथी लेवामां आव्यो. पादशाहना जन्म दिवसनी संध्या वेळाए भरायला रमत गंमतना दरबारमां, सर टॉमसने हाजर रेहेवानो प्रसंग मळ्यो, तेथी ते दरबारनी छाप एना हृदयमां बेठेली तेनुं वर्णन करतां कचेरीना दीवानखानाने नाटकशाळानी उपमा ते आपे छे. जेमां तख्त गोठववामां आवेलुं एवा ईलायदा भव्य मंडपने नेपथ्य स्थान गणी शकाय; बाकीना सभास्थानने, जोवा बेसनाराओनुं प्रेक्षक स्थान लेखाय. सिंहासन उपर बिराजेला पादशाहनी सामे नायिकाओना नाच, अने गवैयाओनां गान चाली रहेलां, ए पण एक नाटकना प्रयोगनो प्रसंग मानी शकाय, दरबारियोने राजी राखवा जेवो खुशालीनो समय होतां, सोना अने रूपानी बनावेली बदामोना खोबा भरीने पादशाह दरबारियो भणी फेंके, तथा रुपिया आदि शिक्का फेंकातां हुजूरियो अने बीजा लोको तेनी लूंटालूंट करवा मंडी जाय, तेथी एक बीजा उपर पडतां, धक्काधक्की थाय, कोइनी पाघडियो के फेंटा विखराई पडे, कोईना पोशाक मसळाई फाटी जाय, अने कोई गबडी पडे

तेनी हसा हसना अवाजो गाजी रेहे, ए पण एक रूपकनुं रूप प्रकट थतुं दृष्टि गोचर थाय; नेपथ्य जेम नाना प्रकारना पडदाथी अने वस्तुओथी शृंगारवामां आवे छे, तेम, पादशाहनो आ दरबार, शृंगारेलं जोईने, सर टॉमसने ते लंडनना नाटकगृह जेवो लागे एमां नवाई नथी. ईंग्लिश सद्गृहस्थ, अने वळी उमरावनी पंक्तिनो सर टॉमस, जेम पोताना राजानी दरबारमां मानीतो थई पड्यो हतो, तेमज, ते त्रण वर्षना सहवासथी, पोतानी उच्च प्रकारनी रेहेणीथी, पादशाहनी प्रीति संपादन करी शक्यो हतो. नीची पंक्तिना दरबारियोनी खुशामत करवी तेने पसंद हतीज नहि, वळी दरबारमां जुदाजुदा पक्ष बंधायल हता ते सर्वेने राजी राखवा ए पण एक विकट काम हतुं.

जोधपुरना राजा मालदेवनी कुमारी जोधबाई ए जहांगीरनी माता हती, तेना पियरना रजपूतो; तथा जयपुरना बिहारीमल्लना पौत्री वेरे जहांगीर परण्यो हतो, ते तेना शाहजादा खुशरूनी मादर थती हती. शाहजादो खुशरू पोते अकबरनो मानीतो पौत्र हतो, अ तेनामां तेना वडीलनी धार्मिक असर होतां, ते हिन्दुओने चाहातो हतो, तथा धर्मनिष्ट हतो. आ प्रमाणे एक पक्ष हिन्दु मिश्रित हतो.

बीजो पक्ष, मुसलमान मिश्रित हतो. नूरमहाल ए एक गरीब थई गयेला इरानी उमरावनी लडकी हती. इरान छोडी आवेलां तेनां माबाप कंदहार आवतां, त्यां तेनो जन्म थयो हतो. दुर्बल स्थितिने लीधे तेने मार्गमां तजी दीधेली होतां, रस्ते जता एक मोटा सोदागर इतिमादुद्-दौलाना हाथमां ते आवी. खोदाए तेने लडकीनी बखशीस करी एम मानीने, तेण पोतानी दीकरी गणी, उछेरी म्होटी करी. पादशाहना जनानखानामां तेनी मादर साथे तेनो अवर जवर हतो, तेथी सिलिमना (जहांगिरना) जोवामां आवतां, तेने परणवानी तेनी इच्छा थई हती, पण अकबरे ते अयोग्य गणी, एक अफगान, शेर-

खान हतो तेने वेरे परणावी दीधी. शेरखानने बंगाळामांनो एक जागीरदार बनाव्यो. आ प्रमाणे नूरमहाल सिलिमनी नजर आगळथी दूर थई, पण तेना दिलमांथी दूर थई नहती. ते ज्यारे जहांगीर थई गादिये बेठो, त्यारपछी, शेरखानने समजावीने केहेवराव्युं के ते तेने तल्लाक आपे तो पादशाह तेनी साथे नेका पढे. तेणे आ मागणी मान्य राखी नहि, एटले तेने मरावी नंखाव्यो, अने नूरमहालनी साथे ते परण्यो, अने तेनुं नाम हवे नूरजहान राखवामां आव्युं. आ बेगमनी सत्ता तेना उपर अतिशय वधी पडी, अने राजकाजमां ते माथां मारवा लागी. एने पूछयाविना कशुं म्होटुं कार्य बनी शके नहि एवो मामलो थई पडयो. तेना पेहेला धणीथी जन्मेली लडकी न्हाना शाहजादा शहरयार, साथे परणावी हती. नूरजहाननो बाप इतिमादुद-दौला, पादशाहनी वजीरातने पदे पोहोंच्यो हतो, तेनो भाई आसफखान—लश्करनी सरदारी भोगवतो हतो. आ आसफखाननी एक लडकी मुम्मताज-महल नामनी हती, तेने खुर्रम् (शाहजहान) वेरे परणावी हती. तेथी नूरजहाननो प्रथम तो तेना उपर भाव हतो, पण खुर्रम्ने युवराजपद आपी शाहजहानने नामे हवे पछीनो गादीनो वारस मुकरर कर्यो, त्यारथी, नूरजहाननी नैयत बगडी. खुशरु बीजो बेटो हतो, तेने जहांगीर साथे मूळथीज अणबनाव हतो, अने ते पंजाब भणी नाशी गयो हतो, तेने पकडीने केद करवामां आव्यो हतो, अने पछवाडेथी ते मरण पाम्यो हतो. दरबारनो एक म्होटो उमराव महाबतखान हतो ते शाहजादा पर्वीझ ना पक्षमां हतो. छेवटे आ शाहजादो पण मरण पाम्यो हतो, पण तेना जीवतां तेने गादिये बेसारवाना कावत्रामां, नूरजहाने महाबतखानना बूराहाल करावानी तैयारी करी हती, ते वात चेती जवाथी, ते दक्षिणमां नाशी गयो, तेवामांज पर्वीझ मरण पाम्यो एटले शाहजहान भेगो ते मळी गयो.

राजखटपटनो आवो गुंचवारो होतां राज्यमां पक्षबंधाया हता तेना कारण जाणवाने उपरनी विगत आपवामां आवी छे.

सर टॉमस रो, आवा टंटामां कोईने पोशाक आपी, अथवा बीजी रीते राजी राखवानी खटपटमां पड्यो नहि. पण खुर्रमनी तेणे मुलाकात लीधी, केमके, गूजरातनो सुबो ते हतो. तेना प्रतिनिधि झूल्फिकारखान, अने बीजा अधिकारियोनी आडी वर्त्तणूक अने अपकृत्य तेणे निवेदन कर्यां; ते खुर्रमने गमती वात लागी नहि, केमके, तेना अधिकारियोए पण अंग्रेजो विरुद्ध आडी अवळी वातो तेने समजावी हशे खरी, तथापि, ते कशुं तेने जणाव्युं नहि, अने कह्युं के, तमारा विषे हवे जे करवानुं ते जलदी थई जशे. आ मुलाकात उपरथी रोने लाग्युं, के हवे कांईक थशे खरुं, पण लंबाण थवा मांडयुं; एटले, तेणे पादशाहनी हजूरमां जईने विगतथी विनति करी. तेमां खुर्रम अने आसफखान विषे विरुद्धमां केहेवुं पडयुं; ते सांभळीने जहांगीर बोली उठ्यो, के शुं तमने ए लोको पजवणी करे छे? रोए धीरे रहीने तेनो क्रोध नरम पाडवा मांड्यो, पण ते उपर लक्ष न आपतां, दरबारमांज खूर्रम अने आसफखानने बोलावीने तेओने धमकी आपी. पोर्टुगिझ एलची पण आ वेळाए हाजर हतो, तेनी अने रोनी घणी लांबी तकरार चाली, छेवटे आसफखाने रोने समजाव्यो, के तमारे जे अरज करवानी होय ते लखीने आपो, एटले ते उपरथी निवडो करवामां आवशे. आ वात रोनी ध्यानमां उतरतां, तेणे ए उपायनी योजना करी.

तुर्कस्थान साथे यूरोपना बीजा राजाओ वच्चे जे तहनामां थयेलां ते विषेनी रोनी माहिती हती, ते प्रमाणे, तेणे एक मुसदो तैयार कर्यो ते नीचे प्रमाणे हतो:—

१ हिन्दना गमे ते बंदरे अंग्रेजोने व्यापार करवानी छूट आपवी, तेमां सिन्ध अने बंगाळानी पण गणना करवी.

२ जे बंदरे जे दाण लेवानो धारो होय, ते प्रमाणेज, अंग्रेजो पासेथी दाण लेवुं. अंग्रेजी माल उपर वधारे जकात लेवी नहि.

३ माल खरीदवो के वकरो करवो; खावा पिवा वगेरेनो जे सामान जोइए ते पोताने फावे तेवी रीते खरीदी लेवो; माल माटे

वखारो भाडे राखवी होय ते राखवी; वतेला, होडियो अने गाडां वगेरे सामान वहन करवा माटे जे जोइए तेनुं चालु भाडुं ठरावीने राखवानी, अंग्रेजो पोतानी मरजी प्रमाणे गोठवण करे तेमां पादशाहना अधिकारियो कोई प्रकारनुं डखल करे नहि.

४ कोइ अंग्रेज मरी जाय, तेनी मिल्कत दरबार दाखल थाय नहि.

५ वेपारी कांठे उतरे त्यारे तेनो झाडो लेवामां आवे नहि.

६ पादशाहने नजर करवाने आणेला सामाननी, कांठे तपासणी थाय नहि.

७ जकात वसुल लेवानो माल किनारा उपर नांखी मूकवो नहि. आ प्रमाणे अंग्रेजोनी केटलीक कलमो हती ते पादशाह तरफथी पाळवामां आवे तेने बदले अंग्रेजो तरफथी वर्त्तवानी कलमो नीचे प्रमाणे हती:—

१ इंग्लांडनी साथे शत्रुवट राखनार, अथवा अंग्रेजी वाहाणोने हरकत करनार कोइ होय, ते सिवायना बीजा कोइ देशनां वाहाणोने हरकत करवी नहि.

२ व्यापारने अर्थे आ देशमां रेहेनारा अंग्रेजोए सलुकाइथी वर्त्तन चलाववुं.

३ पादशाह माटे नवाइ जेवी चीजो तेने आपवानी काळजी राखवी.

४ पादशाहने जे माल पसंद पडे, तेमज, युद्धसामग्रीनी कोइ वस्तु, तेने जोइती होय तो, तेना दाम लइने ते तेने आपवी.

५ पादशाही रयासतने हरकत करनार कोइ शत्रु नीकळी आवे तो तेना सामा थवाने पादशाहनी मददे आववुं.

६ कलम ५ मी प्रमाणे पोर्टुगीझो साथे कोलकरार करवानी गोठवण चाले छे, ते प्रमाणे मंजुर थाय तो तेमां अंग्रेजो भणीथी कांइ

बांधो लेवो नहि. पण जो ६ मासनी अंदर पोर्टुगीझो करार नक्की करे नहि, तो पछी, तेमनी साथे विग्रहमां उतरवाने अंग्रेजोने छूट छे.

उपर प्रमाणेनी मतलबनो मुस्वदो करीने सर टॉमसे जहांगीर पादशाहने रजु कर्यो. तेणे पोताना वजीर आसफखानने नक्की करवा आप्यो. तेणे सहज फेरफार करीने पसंद कर्यो. ते प्रमाणे साफ लखावी, सहि शिक्का करावी, मंजुर कराववामां आवशे, एम कही, सर टॉमसने रजा आपी. झुल्फिकारखान आग्रे गयो हतो, त्यांथी पाछो आव्यो त्यारे करार नामानो मुस्वदो तेने बतावबामां आव्यो. पाछळ पृ–४०–४१ मां मि. बेस्ट साथे नक्की करेली कलमोने मळती आ कलमो होवाथी ते प्रथमथीज माहितगार हतो, अने एवा करार करी बंधावानी तेनी मरजी न हती, तेथी तेणे बांधो नांख्यो. आवा कारणने लीधे, पादशाह तरफथी ढील थवा लागी, त्यारे तेणे खुर्रम शाहजादा पासे जईने तेने पीवाना पदार्थो आपी रीजवीने खुलासो माग्यो. तेणे कह्युं के, मारा प्रतिनिधि जुल्फिकारखानने माराथी कांई म्होटी शिक्षा करी शकाशे नहि, पण तमने थयेला नुकसान आदिनी तमारी बीजी मागणियोनो नीकाल हुं सत्वर आणी दइश. सर टॉमसने आ प्रमाणे उत्तर मळतां ते पोताने उतारे गयो.

थोडा दिवस गया पछी, एक फर्मान तेने मळ्युं, तेमां, सुरतमां व्यापार करवा रेहेवा देवानी, तथा देशना अंदरना भागमां फेरणी करवानी परवानगी आपवामां आवेली हती.

एक बीजा फर्मानमां, नुकसान भरी आपवा संबंधी सुरतना अधिकारियोने आज्ञा करवामां आवी हती. आ प्रमाणे बंने फर्मानो सर टॉमसने मळतां ते तेणे सुरत खाताना अंग्रेजोना उपरीने मोकली दीधां.

कोणे केटलुं नुकसान भरी आपवुं तेना वांधा उठवा लाग्या. छेवटे, झुल्फिकारखाने १७,००० मामुदी भरी आपवाने कबुल कर्युं. पण ते रकम ओछी पडवाथी, सर टॉमसे तकरार उठावी. नुकसान

संबंधीनो बारीकीथी हिसाब तपासवामां आव्यो, तो तेमां म्होटी रकमनो गोटाळो जणाई आव्यो, तेथी सर टॉमसने ठपको मळतां, तेने नीचुं घालवुं पड्युं, अने पोताने अपमान थवा सरखुं जणायुं, तेथी १७ हजार मामुदी लईने नीकाल लाववानुं तेने ठीक लाग्युं, परंतु छेवट कशो नीकाल आव्यो नहि.

आणी तरफ, पोर्टुगीझो गोवेथी नाना प्रकारनी चीजो मंगावीने पादशाहने अने झुल्फिकारखान तथा बीजा लागता वळगताने बोहोले हाथे आपवा लाग्या. सर टॉमस तो मूळथी तंगदस्त हतो, तेथी पादशाह सरखानी पण मरजी बदलाई गई, तेथी ते घणो निराश थई गयो. तेटलामां वळी, खुर्रमनुं तेणे अपमान कर्युं छे, तेथी पादशाहे हुकम फरमाव्यो छे, के तमारे हवेथी दरबारमां आववुं नहि, एम वजीरे तेने काहावी मोकल्युं. ते साथे वळी एम पण काहाव्युं के जो तमे झुल्फिकारखान पासेथी नुकसान भरी लेवानी बाबत छोडी द्यो, तो हुं तमने मदद करवाने तैयार छुं. आवुं नुकसान कंपनीने थाय ते सर टॉमसने योग्य लाग्युं नहि. अने ते प्रमाणे तेणे पोतानो विचार जणाव्यो. एटलामां एक मुकर्रबखान नामनो सरदार पोशाक मळवानी लालचे भांजगडियो थई पड्यो. सर टॉमसने दरबारमां आववानी आपना तरफथी मनाई थई छे, तेथी ते आवता नथी, एम पादशाहने जाहेर करी दीधुं. तेना जवाबमां पादशाहे कही दीधुं, के में तेवी मनाई करी नथी, एटले ता. २९ मी जुने ते पादशाहनी हुझूरमां गयो. पादशाहे तेने सत्कार कर्यो. पण आगळ लांबी वात चालेली जणाती नथी. हवे जलदी नीकाल लाववानी झुल्फिकारखान उपर ताकीद थवा लागी. छेवटे, १७ हजार करतां ओछी रकम तेने मळवानो हुकम थयो, तो पण तेणे राज्यना मानीता माणस साथे सामा थईने, आटली जीत मेळवी तेनी असर, बाकीना अधिकारियो उपर सारी थई. पादशाह तो तेनुं मान जाळवतो हतो, तेथी खुर्रम अने आसफखानने पण तेवी वर्त्तणूक राखवानी अगत्य पडती हती.

वलंदा लोकोनु प्रबळ थतुं अटकाववाने, सर टॅामसे तेमना विरुद्ध असर करवाने कह्युं, के ए लोको तो देशी वाहाणो लुंटी लेवाना ईरादाथी आवे छे, माटे तेमनी साथे मित्राई राखवामां माल नथी. परंतु आ विषे तेनी लांबी कारीगरी चाली नहि, अने १६१८ मां तेमने वेपार करवानी सदर परवानगी मळी गई.

हजी लगण करारनामानी वात लटकती रही हती, अने मालनां वाहाणो तो आववा लाग्यां, एटले सर टॅामसे शाहजादा पासे अरज करतां एम ठर्युं, के वेचाणनो जे माल आवे ते शाहजादाने बतावतां, तेने जे वेचातो लेवो होय ते काहाडी ले, त्यार पछी ते वेचाय. आ प्रमाणे छूट आपवानो एक हुकम तेणे लखावीने सुरतना व्यापरनुं काम चालतुं कराव्युं.

विलायतथी सर टॅामस पासे एक सुंदर कारीगरीनी छबी आवी, ते लईने ते पादशाह पासे गयो, अने तेने आपीने बडाई मारी, के आवी छबी तो आपना देशमां बनीज शके नहि. पादशाहे कह्युं, के अमारे अंहि एवा चितारा छे के तेओ आ छबी उपरथी बीजी एवी चितरशे के एमां तमारी केई ते तमे ओळखी शको नहि. सर टॅामसने आ वात खरी लागी नहि, पण ज्यारे ते छबी चित्राईने तैयार थई, त्यारे तेने बे छबियो बतावतां, ते पोतानी केई, अने नकल केई, ते ओळखी शक्यो नहि, एटले पादशाहे तेने कह्युं, क तमे आ देशना लोकोने अज्ञात धारो छो तेवा नथी, तेनो आ एक न्हानो सरखो दाखलो छे.

सप्टेम्बर मासमां पादशाहनी सुवर्णतुला थवानी होतां, सर टॅामस रात्रिना दरबारमां सामेल थयो. सोनाना जे प्यालामां ते पण, बीजा भेगो मळीने शराब उडावतो हतो, ते प्यालो पादशाहे तेने बखशीस आपी दीधो. आवा खुशीना प्रसंगनो लाग लईने, रोए कोलकरारनी वात छेडी. आसफखाने केटलीक कबुलातो मान्य राखीने बाकीनी काहाडी नांखी, एक पर्वानो आपवानो पोतानो विचार जणाव्यो. छेवटे पादशाहे कह्युं, के गूजरातनो सर्व अधिकार शाहजादा पासे छे, माटे

तेमनी पासेथी खुलासो करी लेजो. एक बीजा प्रसंगे रोए फरीने अरज करी तो पण तेने एनोए जवाब मळ्यो.

दक्षिण हिन्द भणी वधारे लक्ष आपवानुं होतां, शाहजादा पर्वीझने बंगाले मोकली, शाहजादा खुर्रमने दक्षिणनो सुबो ठराव्यो. परंतु गुजरात तो तेना ताबामांज रेहेवा दीधुं हतुं.

ज्यारे ज्यारे प्रसंग मळतो, त्यारे त्यारे, रो पोतानी वात पादशाह आगळ रजु करतो हतो. एक काफलो कॅप्टन पेप्वेलना उपरीपणा नीचे इंग्लंडथी आव्यो, तेनी साथे पोर्टुगीझोने लडाई थतां, अंग्रेजोए तेमने हराव्या. ए समाचार सर टॉमसने मळतां ते जहांगीर आगळ जाहेर करी दीधा. इराननो एलची तरतज एनी दरबारमां आव्यो हतो, अने ते मूल्यवान् पोशाक लाव्यो हतो, ते वात पादशाहना ध्यानमां होतां, तेणे फर्माव्युं के अमारे माटे तेमां कांई पोशाक आव्यो छे के नहि? रोए प्रसंग जोईने याद देवराव्युं, के आपने माटे आवेलो पोशाक अकबंध अहिं मोकली देवानुं फर्मान मोकली द्यो तो त्य पोशाकनी पेटी आवी छे ते तुरत अहिं आवी जाय. पादशाहे हशीने कह्युं के, त्यांना बंदरो उपर तो खुर्रमनुं उपरीपणुं छे, माटे जे बंदोबस्त करवानो होय, सो ते शाहजादोज करी शके छे.

कोई सारी किल्लेबंधी करीने तेमां फौज राखवामां आवे तो समय उपर ते घणी काममां लागे एवो इंग्लांडमां कंपनीवाळानो विचार थवाथी, ते विषे सर टॉमस रोने सूचना करवामां आवी. तेणे खुर्रमने एक प्रसंगे जाहेर कर्युं के, पोर्टुगीझो हवणां हारी गयेला छे, तेथी तेओ लाग मळतां अमारां वाहाणो, अने तमारा व्यापारीनां वाहाणो उपर हुमला करीने नुकसानी करशे, ते अटकाववाने, जो अमने परवानगी आपो तो, लश्करनो जमाव राखवा सारु एक सारी किल्लेबंधी करी राखिये, अने अमे त्यां लश्कर राखिये, ते आपने पण घणे प्रसंगे काममां लागशे. शाहजादे जवाबमां कह्युं, के अमारे माटे तमारे पोर्टु-

गीझो साथे लडाईमां उतरवानी जरुर नथी. अमने तमारा लश्करनी पण अगत्य पडवानी नथी, माटे तेवी किल्लेबंधी थवानी काई जरुर नथी. आवो जवाब मळवाथी तेणे एक वार आसफखानने पण जाहेर कर्युं, परंतु तेणे तो तोछडाईनो एकज जवाब आप्यो, के एवी बाबत हुं मारा खाविंद आगळ रजु करवाने इच्छतो नथी.

सर टॉमसे पोतानो वार्षिक रिपोर्ट इंग्लंड लखी मोकल्यो, तेनी मतलब ए हती के, आपण व्यापारी भाइये व्यापार करवानो मूकीने किल्लाबंधी करवामां पैसा गुमावी देवा, अने लडाइयोमां सामेल रहीने हेरान थवुं योग्य नथी. तेमज, पादशाहना दरबारमां म्होटो एलची राखीने नकामुं खर्च करवुं ए पण ठीक नथी. एक देशी एलची थोडा पगारमां दरबारमां राखवाथी सर्व काम चाली शके एम छे. पोर्टुगीझ लोको जेमां तेमां माथां मारीने, केवा हेरान थया, अने थाय छे, ते आपणे जोइये छिये, माटे आपणे तो दरियो खेडीने व्यापार करी धन उपार्जन करवा उपरज लक्ष आपवुं मने दुरस्त लागे छे.

१६१६. खुर्रम दक्षिण भणी सिधाव्यो हतो, तेनी ओथे रेहेवा माटे जहांगीर ते तरफ चाल्यो. ते अजमेर जई पोहोंच्यो. सर टॉमसने मेळाणनी छावणी नवाई जेवी लागेली जणाय छे. तेने ते माहालता नगरनी उपमा आपे छे, अने खरे, हतुं पण तेमज. मांडवगढ आववाने पादशाह नवेम्बरमां अजमेरथी उपड्यो.

१६१७. मार्चमां ते मांडवगढ आवी पोहोच्या. इंग्लंडथी आवेली नजराणानी पेटियो लईने एडवर्ड टेरी, बादशाहनी छावणीमां आवतो हतो, तेने शाहजादा खुर्रमना हुकमथी, आगळ जतां रोकवामां आव्यो हतो, पण जहांगीरनी ताकीद आववाथी ते पेटियो तेना उपर मोकली देवामां आवी. पादशाहे ते उघडावीने तेमांनो तमाम माल पोते लई लीधो. पादशाहने आपवाना नजराणा उपरांत, बीजाओने आपवानी चीजो पण तेमां हती, ते बधी पादशाहे कबजे करी लीधी,

तेथी, सर टामसने खोटुं लाग्युं, अने ते विषे पादशाहनी रुबरु तेने विरुद्ध बोलवुं पडयुं. खुर्रम आ वेळाए बर्हानपुरमां हतो. मलेक अंबरने हरावीने अहंमदनगर तेणे स्वाधीन करी लीधुं. बीजापुरनो इब्राहिम आदिलशाह दील्ही दरबारनो मळतियो थई गयो. प्रथम दक्षिणमां प्राप्त करी लीधेली सत्ता सिथिल थइ गइ हती, ते पाछी सतेज करी; हवे जहान (जगत) नो शाह थवाने पोताना पराक्रमे करीने ते खरेखर योग्य थयो. तेना पादशाही पिताए तेने शाह जहाननुं पद आप्युं, तो हवे आपणे तेनुं तेज नाम उपयोगमां लईशुं. दक्षिणनुं कार्य सिद्ध थयुं, ऐटले आक्टोबर मासमां जहांगीर त्यांथी उपडीने अमदावाद आव्यो. आ समये, इंग्लंडथी बीजी पेटियो नजराणानी सुरत आवी पोहोंची, ते शाहजहांने पोताने माटे राखवासारु, तेना उपर पोतानी मोहोरो करावी दीधी. ते पेटियो अमदावादमां सर टॉमसनी पासे आवी, पण ते उपरनी मोहोर तोडवानी परवानगी आवी नहि, एटले, तेनी राहा न जोतां, मोहोरो तोडी नांखीने पेटियो उघाडी. आ तेणे एक अपकृत्य कर्युं एम सर्वेना मनमां आवतां, तेना विषे जहांगीर सुधांतने पण ठीक लाग्युं नहि, अने तेणे रोने कही दीधुं, के तमे सरकारी हुकुमनुं अपमान कर्युं, एटले अमारा विश्वासने पात्र रह्या नथी. आवा बनावथी सर टॉमसने ठीक लाग्युं नहि, अने पादशाहना मननुं समाधान तेनाथी थई शक्युं नहि.

१६१८ मां तेणे फेब्रुआरी मासमां पोतानो वार्षिक रिपोर्ट इंग्लंड लखी मोकल्यो, तेमां जणाव्युं के, आपणा कामने बाध न आवे एवी तरेहना हुकुम आपणने पादशाह पासेथी मळी चूक्या छे, ने बाकीना हवे पछी मळशे, पण कायमने माटे आपणी इच्छाने अनुसरता करार थाय एवो मने भरोसो पडतो नथी. आवी रीते पोतानो खुल्लो अभिप्राय जणावीने ते छूट्यो. हवे तेणे पोताने देश वळी जवानी

इच्छा करी. पादशाह गूजरातमां छेक ऑगस्ट सुधी रह्यो, अने हवे आग्रा भणी जवाने तैयारी थई एटले सर टॉमसे तेनी रजा लीधी, अने जेम्स राजा उपरनो एक खलीतो लखावी लीधो. त्यार पछी शाहजहानने मळीने, एक फर्मान मेळवी लीधुं. कंपनीना माणसे हथियार राखवां नहि, एवी एक कलम हती ते बदलावीने, अमुक संख्या सुधी तेओ हथियार राखे एवी परवानगी करावी लीधी. नवी जग्या बांधवानी के आशुने माटे भाडे घर राखवानी आ फेरे पण परवानी मळी नहि. जेटली छूट मेळवी शकाई तेटली मेळवी लीधी, अने तेने माटे जेम समजाववुं पडे तेम समजावतां, छेवटे सप्टेम्बर मासमां तेना हाथमां फर्मान आव्युं, ते लईने सुरत गयो, अने त्यांथी पोताने देश रवाने थई गयो.

१६१६. डच अने इंग्लिश कंपनी वच्चे हवे हाडवैर वसवा मांडयुं. वलंदाओए जाकात्रामां अंग्रेजोना गुमास्ता मूकेला हता, तेओने केद करी लईने, त्यांनी पेढी बाळी नांखी. तेमज वळी, त्यांना राजाना मेहेल उपर हुमलो करवा सुधीनी हिंमत बकी, ते उपरथी, अंग्रेजोनी मदद माटे राजा तरफथी बान्टम केहेण काहाववामां आव्युं. मदद पोहोंची आवी एटले, लाचारिये, जाकात्रानो किल्लो सोंपी देवानुं वलंदाओए कबुल कर्युं.

इंग्लिश कंपनीने, वलंदा तरफथी थतां अपकृत्य, अने अपमान अटकाववा माटे, तथा बीजा घुसणिया व्यापारियो व्यापारमां माथां मारता हता, तेथी थती नुकसानकारक असर टाळवा माटे, पेहेला जेम्स राजाए, सर टॉमस डेलने एक सारी सज्ज करेली नौकासैना आपीने हिन्द रवाने थवानुं काम सुप्रत कर्युं; अने विनापरवानगिये वेपारने अर्थे जे अंग्रेज वेपारियो नीकळ्या होय, तेओनां वाहाण पकडवानी तेने सत्ता आपवामां आवी. नवेम्बरमां सर टॉमस, बान्टम आवी पोहोंच्यो. तेना भेगां कंपनीनां हिन्दनां वाहाण हतां, ते सर्व

मळीने १३ वाहाणनो सामटो काफलो थयो, एटले, वलंदाओनी नौका-सेनाने हरावी देवाने सुगम थई पडयुं.

भेगा भंडोळवाळी योजनानी कंपनीनी, ४ सफरो थई, तेनो सरेरास नफो, भरायली थापण उपर, सेंकडे ८७$\frac{1}{2}$ टकानो थयो. मात्र एकज वाहाण मांहेला मालनी ४०,००० रियालनी बेसत थई हती, तेना इंग्लांडमां थयेला वेचाणना ८० हजार पौंड उपज्या हता.

१६१७. कंपनिये ठरावेली चार वर्षनी मुदतनो पंतियाळो वहिवट पूरो थयो, एटले, बीजां चार वर्षनी मुदतनो नवो वहिवट करवा माटे, नवुं भंडोळ करवानी तैयारी करी. लाभनुं काम समजी, बधा लोकोना मनमां उत्साह एटलो बधो थयो के, ठरावेली मुदतनी अंदर तो १६,२९,०४० पौंड जेटली रकम भराई गई.

आ पंतियाळाना भागिदारोनी संख्या नीचे प्रमाणे गणवामां आवी छेः—

१५ डयुक अने अर्लनी पदविवाळा अमीरो.
८२ नाईट, २ न्यायाधिशो, राजानी बधी कौंसिल अने, ५ प्रिवी कौंसिलरो थईने कुल.
१३ कौंटेस अने बीजी पदवी धरावनारी बानुओ.
१८ विधवा अने कुमारिका.
२६ पादरियो अने वैद्यो.
२१४ धंधाधारी.
३१३ व्यापारी.
३६ जेओनो धंधो जाणवामां आवेलो नहि एवा.
२५ विदेशी सराफो, अने व्यापारी.
२१२ कांई पण खिताब विनाना बीजा गृहस्थो.
———
९५४

कंपनिये, सुरत अने बान्टम, ए बे पोतानां व्यापारनां मुख्य स्थान ठराव्यां, अने बीजां जे हतां ते, तेमना पेटामां राखवामां आव्यां. आ कंपनी भेगां भळवाने डच कंपनिये फरीने प्रयत्न कर्यो, पण तेमनी मागणी मान्य राखवामां आवी नहि, एटले, बान्टम मांथी अंग्रेजोने मरीनी खरीदी करवाने अटकाववा माटे, घणा उपाय कर्या; तेमज, यूरोपमां अंग्रेजो जे बरनो माल वेचता हता ते बर, डचोए हलके भावे वेचीने तेमां पोताने नुकसान थाय, तो ते वेठीने, अंग्रेजी वेपार तोडी पाडवानी गोठवण करी. पण तेमनी आ युक्ति टूटी पडे एवा सामा उपाय अंग्रेजोए पण लेवा मांड्या.

आ सालमांज, बीजा अंग्रेजोए चांचियावेडा करवा मांड्या. एक मोगल पादशाही वाहाण पकडी लईने, अंग्रेजना सारा नामने एब लगाडवानी तैयारी थई हती, पण ईश्वरी बनावथी ते चांचियाओनी दुर्दशा एवी थई, के कंपनीना वाहाणोनो तेमने आश्रय लेवो पड्यो.

१६१८. कंपनीने आ प्रमाणे नुकसान पोहोंचे एवां कृत्य थतां हतां, तेवामां, एक स्काट ईस्ट इंडिया कंपनी उभी थइ. तेनो आगेवान सर जेम्स कन्निगहॅम थयो. राजाए तेने परवानगी आपी. आ पेहेलां, एक रशियन कंपनी पण स्थपाइ हती, ते अने इंग्लिश कंपनी ए बेये भेगां मळीने राजाने घणो विनव्यो, के "अमारी साथेना करार, आ प्रमाणे तोडवामां आवे छे, ते ठीक थतुं नथी." छेवटे, राजाए बेने भेगा करीने व्यापार चलावा देवानी गोठवण करी. बे वर्ष सुधी भेगो व्यापार चाल्यो, पण तेमां नुकसान गयुं.

१६१९. डिसेम्बर मासनी २९ मी तारीखे बंने कंपनीनुं पंतियाळुं तोडी नांख्युं. ए सामेलगीरीमां ईस्ट इन्डिया कंपनीने ४० हजार पौंडनुं नुकसान गयुं. कंपनिये हवे पोतानो व्यापार आगळ चलाववा माटे कॅप्टिन शिलिंगना उपरिपणा नीचे, हार्ट, रोबक, अने

ईगल वाहाणो तैयार करीने, फेब्रुआरी मासमां रवाने करी दीधां. ते मलबार किनारे आवी पोहोंचतां, डाबुल, बाटिकाळो (Baticaloe) अने कालीकोट साथे व्यापार करवामां तेओ फाव्या नहि, केमके, झामोरिन राजानी तेमना उपर सारी नजर न हती. अहिंथी तेओ सुमात्रे गया. टिकू आगळ डच लोकोना छ वाहाणना झपाटामां ड्रागन वाहाण आवी गयुं. वाहाण उपरना माणसोए एक होरा (२॥ घडी) सुधी, पोतानो टकाव घणी सारी रीते कर्यो तो खरो, पण छेवटे, वलंदा फावी गया; तेओए ते उपरना माणसोने केद करीने, तेमना प्रति घणुं जंगलीपणुं बताव्युं. जेओ घायल थया हता, तेओने डेक उपर खुल्ली जग्यामां नांख्या हता, त्यां तेओ वर्षादनी शरदीथी मरण पाम्या. वाहाणमांथी जे लूंट तेमने मळी तेमां एक कटारी हती, ते जेम्स राजाए अचीनना राजाने भेट आपवा माटे मोकली हती. ते एक जणाए पोताना हाथमां लीधी, अने बीजाओ एक टोळुं बनीने आनंदमां आवी, जेम्स राजाने अपमान करवानी खातर गावा लाग्या के

"आ तारी, कटारी, तुं हारी बेठो जेमी!!"—

(Thou hast lost thy dagger, Jemmy!)

थोडा दिवस पछी, बीजां बे अंग्रेजी वाहाणो डचोए पकडी लीधां, अने तेमांना एकना कॅप्टिनने ताबे कर्यो.

हार्ट अने ईगलने जास्क मोकली दीधां हतां, ते त्यां पोहोंच्यां तो खरां पण, पोर्टुगीझोनी भारे नौकासेनाए त्यां पडाव नांख्यो हतो तेथी, तेमनाथी अंदर पेशी शकायुं नहि, एटले, सुरत पाछां वळी आव्यां, अने बीजां वाहाणोने साथे लईने फरीने तेओए

जास्क आवतांवांतज पोर्टुगीझ काफला उपर हुमलो कर्यो. नव होरा सुधी लडाई जामी, पण तेमां थोडुं नुकसान थयुं. पोर्टुगीझोए माग मेहेल्यो अने इंग्लीश वाहाणोने बंदरमां आववा दीधां. पछवाडेथी तेमने ओर्मझथी मदद आवी पोहोंची, एटले, तेओ फरीने लडाई करवाने मची पड्या. युद्ध खरेखरुं जाम्युं. अंग्रेजोनो कमांडर शिलिंज, मरता सुधी लड्यो, अने तेमां तेमनो जय थयो. पछी वाहाण सुरत पाछां वळी आव्यां. अहिंना मोगल हाकमे, आ वेळाए तेमना व्यापारमां हरकत नांखी, पण तेनुंज एक वाहाण भरातुं हतुं तेने अटकाव करवामां आव्यो,एटले, हाकमे तकरार करवी छोडी दीधी.

आ समये, इराननो पादशाह साथे सलाह थतां, जास्कमां किल्लो बांधवानी अंग्रेजोने परवानगी मळी: पण बीजुं एक वांकुं थयुं, ते ए के, सुमात्राने कांठे अंग्रेजोनां चार वाहाणो डचोए पोताना स्वाधीनमां लइ लीधां.

डच साथे वारंवार बांधा उठता हता, अने यूरोपमां १६१३ अने १६१५ मां भांजगडो थइ हती, पण बंनेनी ईस्ट इन्डिया कंपनी विषेना वांधा पतता नहता, तेथी बंने कंपनीवाळाना मनमां आव्युं, के हवे तो एक बीजाए मळी जवुं जोइये. जेम्स राजाए पण आ वात उपर पूर्ण लक्ष आप्युं. तेणे प्रिवी कौंसिलमांथी केटलाक अधिकारियो पसंद कर्या, तथा इंग्लिश कंपनीना भागीदारोमांथी केटलाक चीणी काहाडीने १८ जण ईंग्लंड भणीना, अने १० डेप्युटी डचना स्टेट्स जनरल भणीना, थईने २८ जण भांजगडिया ठर्या. तेओए एक मते १६१९ ना जुलाइ मासनी ७ मी तारीखे लंडनमां नीकाल आण्यो. ता. १९ मी जुलाइये, मरचंट टेलर हॉलमां डच कमीश्नरोने उजाणी आपवामां आवी, तेमां भाषण आपतां, डिगबिये कह्युं, के

स्विझबर्गनवाळी व्हेल फिशरीनी तकरार विषे राजा तमने ताकीद आपता नथी, पण त्रण वर्षनी मुद्दत आपवामां आवे छे, ते दरमियान, इंग्लिश प्रजाने नुकसान करवामां आव्युं छे, तेनो बदलो तमारे आपवो. ता. १६ मी जुलाइये जेम्स राजाए करारनामानी मंजुरी आपी, तेमां, कोई बीजी कंपनी हिन्द साथे वेपार करवाने उभी थवा देवामां आवशे नहि, एवी कबुलात पण आपवामां आवी. डच कमिश्नरोमांथी त्रण जणने राजाए नाईटनी पदवि आपी.

१६२० ना मार्च मासनी ८ मी तारीखे आ समाचार हिन्दमां पोहोंचतां, कंपनीना माणसो घणा राजी थया. डच अने इंग्लिश कंपनीना कमांडरोए, एक बीजाने सलामती आपी, अने भेगा मळी अति आनंद पाम्या. एक युद्धसभा स्थापी, अने बंने प्रजानी नौकासेना तेना ताबामां मूकवामां आवी. अंग्रेजो पछी जापान भणी हंकारी गया, अने, डचनी साथे ऐक्य थतां, त्यां वेपार करवानो कोलकरार कर्यो. पण आवुं ऐक्य लांबुं चाल्युं नहि. डच गवर्नर जनरल जॉन पीटर्सन कोने, डिसेम्बर मासमां, जाकात्रामां (बटेविया) १६ वाहाणनो एक काफलो सज्ज कर्यो. आ वेळाए अंग्रेजी फोज अहिं न हती तेथी, अंग्रेजी फॅकटरीना प्रमुखने एम केहेवामां आव्युं, के आपणा बंनेना लाभने अर्थे हुं आ तैयारी करूं छुं. आवुं खोटुं समजावीने, ते पुलोरून (Pulo Roon) अने लान्टोर (Lantore) ना टापूओ उपर चडी गयो. आ बंने टापू त्यांना लोकोए इंग्लांडना राजाने सोंपी दीधा हता, एम अंग्रेजोनुं केहेवुं छे* तेम छतां, कोने कबजो करी लीधो, अने

---

* पुलोवे, पुलोरून, वेरे, रोझिनगिंग, अने लान्टोर इंगलांडना राजाने स्वाधिन लेवानो हक मळ्यो हतो एम पुरचास पिलग्रिम (Purchas Pilgrim) उपरथी पण जणाई आवे छे.

त्याना देशियो, तथा तेमां केटलाक अंग्रेजो हता ते उपर घातकीपणुं चलाव्युं. आवुं शरम भरेलुं अपकृत्य कर्युं, ते ढांकवा माटे डचो केहेवा लाग्या, के आ बे बेट अमने त्यांना लोकोए १६०९ नी सालमां आपी दीधा हता, अने तेथी त्यां उत्पन्न थतां बध। लविंगनो पाक तेओ अमने आपवाने बंथायला हता, तेम छतां, अंग्रेजोनी उस्केरणीथी तेओए अमारा सांमो बळवो कर्यो, तेथी तेमने पांशरा करवांने अमारे आवो उपाय लेवो पड्यो!

आ खबर कंपनीने लंडनमां पोहोंची, त्यारे न्याय अने रक्षण मळवा माटे तेणे अरजियो करी, पण ते समयनी त्यांनी स्थिति एवी हती के, तेथी संतोषकारक कांइ परिणाम आव्यो नहि.

लंडनमां डच साथे कोलकरार थया, एटले त्यांथी १० वाहाणोनो काफलो तैयार कर्यो, तेमां ६२, ४९० पौंडनी नगदी हती, अने २८, ५०८ पौंडनो माल हतो. १० वाहाणोमांथी नव तो हिन्दखाते राख्यां, अने एकमां हिन्दनो माल भरीने ते पाछुं मोकल्युं तेना १,०८, ८८७ पौंड उपज्या.

१६२१. मि. मन करीने लंडननो एक म्होटो वेपारी, ईस्ट इंडिया कंपनीनो डेप्युटी गवर्नर हतो, तेणे आ वर्षमां एक चोपानियुं* काहाडीने ईस्ट इंडिया साथेना व्यापारनी विगत प्रसिद्ध करी; ते उपरथी एम जाणवामां आव्युं, के यूरोपना खपमाटे प्रति वर्षे हिन्दमांथी खरीद थता मालना ५,११,४५८ पौंड बेसता हता, तेनी किंमत, अलेप्पोमां १४,६५,००० पौंड उपजती हती; तेमज इग्लंडमा, हिन्दथी आयात थता मालना १,०२, ५०० पौंड बेसता हता तेना इंग्लंडमां, ४,९४,२२३ पौंड प्रति वर्षे उपजता हता.

---

* A Discourse of trade from England to the East Indies,

प्रति वर्षे यूरोपमां थती खपतनी विगतः—

वार्षिक मालनी खपत.	अलेप्पोमां मालनी बेठक.		हिंन्दमां मालनी बेठक.	
	शि. पे.	पौंड शि. पे.	पौ. शि.	
६०,००,००० रतल मरी	२–० एक रतलना	६,००,०००-०-०	०–२½ रतलना	६२,५००–०–०
४,५०,००० रतल लविंग	४–९ ,, रतलना	१,०६,८७५–०–०	०–९ रतलना	१६,८७५–०–०
१,५०,००० रतल जावंत्री	४–९ ,, रतलना	३५,६२५–०–०	०–८ रतलना	५,०००–०–०
४,००,००० रतल जायफळ	२–४ एक रतलना	४६,६६६–१३–४	०–४ रतलना	६,६६६–१३–४
३,५०,००० रतल गळी	४–४ एक रतलना	७५,८३३–६–८	१–२ ,,	२०,४१६–१३–४
१०,००,००० रतल काचुं रेशम	१२–० ,,	६,००,०००	८–० ,,	४,००,०००–०–०
	कुल	१४,६५,०००-०-०		५,११,४५८–६–८

हिंदनो माल इंग्लांडमां जतां, हिन्दमां केटली पडतर थती अने त्यां तेनुं शुं उपजतुं हतुं तेनुं पत्रक.

इंग्लंडमां वार्षिक आयात.	हिन्दमां पडतर.		इंग्लंडमां शा भावे वेचाण.	
	शि. पे.	पौं. शि. पे.	शि. पे.	पौंड. शि. पे.
२,५०,००० रतल मरी	०–२½ रतल १ना	६०,४१–१३–४	१–८ एक रतलना	२,०८,३३३–६–८
१,५०,००० रतल लविंग	०–९ ,,	५,६२६–०–०	६–० ,,	४५,०००–०–०
१,५००,०० रतल जायफळ	०–४ ,,	२,५००–०–०	२–६ ,,	१८,७५०–०–०
५०,००० रतल जावंत्री	०–८ ,,	१,६६६–१३–४	६–० ,,	१५,०००–०–०
२,००,००० रतल गळी	१–२ ,,	११,६६६–१३–४	५–० ,,	५०,०००–०–०
१,०७,१४० चीनाई काचुं रेशम	७–० ,,	३७,४९९–०–०	२०,० ,,	१,०७,१४०–०–०
५०,००० ताका कालिको छींट	७–० ,,	१७,५००–०–०	२०, दरेकना	५०,०००–०–०
		१,०२,५००–०–०		४,९४,२२३–६–८

पेहेला कोठामां बतावेलो अलेप्पोमां आवेलो माल, जळ अने स्थळ मार्गे थइने आणवो पडे तो तेनुं खर्च १४, ६५,००० पौंड थाय. ते जो केप आफ गुड होपने रस्ते आवे तो मात्र ५, ११, ४५८ पौंड (खराजातना) थाय, अने ते इंग्लंडमां बारोबर आणवामां आवे तो जूना मार्गना करतां अर्धे खर्चे परवडे; ते साथे वळी, तेना वेचाणनां नाणां, वाहाणोनी बेसक, खोराक, वीमो, जकात ए आदि लईने जे जे खराजात थाय ते बधी इंग्लंडना लोकोनेज मळे.

कंपनीनी बधी मता ४,००,००० पौंडनी किंमतनी हती तेटलाथी थता वेपारमां

१०,००० टननां वाहाणो उपयोगमां आवतां हतां.

२,५०० खारवानी रोजी चालती हती.

५०० सूतारो अने बीजा कारीगरोने धंधो मळतो हतो.

१२० हिन्दमांना कंपनीना नोकरोनुं पोषण थतुं. सिवाय, खारवा मरी जाय तेनी विधवाने आश्रय आपवामां कंपनी घणी मदद करती, अने तेमनां छोकरां दुनियादारीमां पडी, पोतानो निर्वाह करे, एम बनतुं हतुं.

आ प्रमाणे, कंपनी वेपार करती हती तेथी थता लाभनुं विवेचन मि. मने घणुं कर्युं हतुं, जेथी करीने, एक हाथे वेपार करवा देवा विरुद्ध जेओनो अभिप्राय थयो हतो, तेओने वधारे बडबड करवानुं कारण रह्युं नहतुं.

सन १६०० मां कंपनीनी स्थापना थई, त्यारथी ते १६२१ सुधी २१ वर्षना कंपनीना वहिवटनो हिसाब पार्लामेंटे माग्यो, ते उपरथी नीचे प्रमाणे विगत जणाई आवी:—

८६ वाहाण हिन्दभणी मोकलवामां आव्यां. तेमां

३६ वाहाण माल भरीने पाछां आव्यां.

९ वाहाण डूबी गयां,
५ हिन्दना एक बंदरेथी बीजे बंदरे लांबी फेरणी करता घसारामां आवी गयां.
११ डच लोकोए पकडी लीधां.
२५ हिन्दमां रोकायां.

८६ कुळ.

वळी, पार्लामेंटने जणाववामां आव्युं के, कंपनीने मळेला परवानाना करार प्रमाणे तेओ २१ वर्षनी मुदतनां नगदी जे मोकली

शके तेना पौंड थाय....	९,१०,०००
तेने बदले तेओए मोकली तेना पौंड.....	६,१३,६८१
उननो माल, सीसु, कल्लाई, लोहोडुं अने बीजो माल कंपनिये निकास कर्यो तेना पौंड	३,१९,२११
वाहाण ३६ मां भरीने हिन्दथी माल आण्यो तेनी त्यांनी खरीदनी किंमत पौंड	३,७५,२८८
ए मालनुं वेचाण थयुं तेना इंग्लंडमां उपज्या पौंड	२०,०४,६००
बाकी वध्या पौंड	१६,२९,३१२

ए प्रमाणे वधारो रह्यो तेमांथी वाहाणनुं खर्च, खोराकी, अने सरसामान, आफिसरो अने खारवानो पगार, फॅक्टरोनी गुमास्ती, सरकारनुं दाण, अने लागो, आदि बीजा बधा खर्चनो लाभ देशनेज मळ्यो अने बाकीनो कंपनीने नफो रह्यो.

१६२२. पोर्टुगीझो, केप आफ गुड होपना मार्गने पोताना हकनो समजीने, डच अने अंग्रेजोने ते रस्ते जवाने हरकत करता हता. ते विषेनी हकीगत तेमना प्रकरणमां लखाइ गई छे. अंग्रेजो चालता सुधी, स्पेननी साथे सलुकाइ जाळववामां हरकत करता नहि, तेमज, एकज क्रिश्चियनधर्मपाळनार लोकोने पजवणी करवी ए

सारु गणता नहि. तोपण, ज्यारे तेमने पजवणी करवामां आवे, त्यारे तो पोताना रक्षणने अर्थे, बने तेटलुं करवुं पडे तेटलुंज मात्र तेओ करता हता. इराननना पादशाह साथे तेमने मित्राइ थइ हती, अने जेम्सराजाए तेना उपर मान भरेलो खलीतो मोकलाव्यो हतो, तेम छतां, पोर्टुगीझोना तावामां ओर्मझनो किल्लो अने टापु हतो, ते इरानी अखातना व्यापारनुं खरेखरुं नाकुं हतुं, त्यां आगळ रहीने, पोर्टुगीझो, अंग्रेजो तथा बीजा वेपारियोनां वाहाणो उपर जुल्म करता हता, तेथी, इराननना पादशाहनी इच्छा पण तेमने त्यांथी हांकी काहाडवानी थइ हती. आवो प्रसंग जोइने, अंग्रेजोए बहु सावधानथी हल्लो करीने १६२२ ना एप्रिल मासनी ता. २२ मीने दिवसे ओर्मझनो कबजो करी लीधो. अंग्रेजोने लूटमांथी पोतानो भाग मळ्यो, अने गोमब्रुनने बंदरे जे जकात लेवाती हती, तेनो अर्धो भाग, कंपनीने १६८० नी साल सुधी मळ्यो गयो; पण चांचियानो उपद्रव कंपनी बंध पाडीने बरोबर रक्षण करी शकी नहि, तेथी तेने मळतो अर्धोभाग इरानवाळाए तेमने आपवो बंध करी दीधो.

आ सालमां कंपनिये पांच वाहाण तयार करीने ६१,६०० पौंडनी नगदी, अने ६,४३० पौंडनो माल भर्यो. ए वाहाणो हिन्दथी पाछां फर्यां त्यारे, तेमां भरी आणेला मालना वेचाणना ३,८९,९०० पौंड उपज्या.

१६२३. आ सालमां, ७ वाहाणोमां थइने स्पानिश नगदी ६८,७२० पौंडनी, तथा १७,३४५ पौंडनो माल भर्यो. तेमांथी पांच वाहाण माल भरीने पाछां गयां. ते माहेलां मरी, लविंग, जावंत्री अने जायफळ इंग्लंडमां वेचायां तेना ४,८५,५९३ पौंड उपज्या; अने इरानी काचुं रेशम हतुं तेना ९७,००० पौंड बीजा उपज्या, एम थइने कुल ५,८२,५९३ पौंड थया. आ वाहाणो रवाने थतां

अटकाववामां आव्यां हतां, तेनुं कारण एटलुं के, ड्युक आफ बकिंगहॅम जे लार्ड हाय एडमिरल हतो, तेनो ओर्मझमांथी मळेली लूटमां भाग थाय तेना पौंड २०,००० तेने आप्या, तथा राजाने माटे सेक्रेटरी आफ स्टेटने, तेटलीज रकम आपवामां आवी, त्यारे इंकारी जवानी परवानगी मळी.

बान्टममां डच अने अंग्रेजो हळीमळीने रेहेता * हता, केम के, युरोपमां तथा हिन्दमां स्पेनना राज्य भणीथी बन्नेने सरखो त्रास भोगववो पडतो हतो, तेथी बंने स्वाभाविक मित्र थया हता.

सर हेन्री मिडलटन१६०५नी सालना आकटोबर मासनी ६ ट्ठी तारीखे बान्टम छोडीने देश गयो, त्यारे तेणे एक यादी† लखीने तेमां आम्बोयना कंपनीना माणसोने अगत्यनी सूचनाओ करी हती, तेमां डचो साथे सारी सलुकाइ राखवाने भलामण करी हती. तेमां गाब्रियल टावरसन मुख्य हतो. ते १६०२ नी सालमां कंपनीनी

* Edmond Scott says " It is to be noted that though we (the Dutch and English factors at Bantam) were mortall enemies in our trade, yet in all other matters we were friends, and would have lived and dyed one for the othor."

† My desire is that you endevour yourselves to hold friendship wth the Hollanders and suffer noe evill speeches to passe by them by anie of our people and although the meaner sorte of them be rude I finde that their Commanders be desirous to lyve in amitie and love wth us. Therefore yf you heare any matter Prtendinge att any tyme against them by the people of the countrie that you advrtise them thereof, for they have promised on their behalfe to doe the like for yf the people of the countrie Prceave we be linked in one; they will be advised how they attempt any thinge agaynst any of our Nations. Therefore yon must be carefull there be noe occasions Offered on our behalfe.

नाकरीमां रह्यो हतो. छेवटे ते ज्योर्ज मस्चाम्प (Muschamp) नी जग्याए आम्बोयनामां कंपनीनो एजंट निमायो हतो.

आम्बोयना ए पूर्व आर्चीपेलेगोनो एक बेट छे, तेनी लंबाई ३२ मैल अने पोळाइ १० मैल छे. एकंदर क्षेत्रफळ ४३४ घन मैल थाय छे. तेनी भोंय घणी फळद्रुप होतां, तेमां लविंगनां झाड घणां सारां उगे छे, अने ते दश वर्षनां थाय छे त्यारे फळे छे, ते ७० वर्ष सुधी पाक आप्यां करे छे. आक्टोबर अने नवेंबरमां लविंग उतारी लेवामां आवे छे. एक झाड दीठ सरासरी उपज २ थी ते ५ रतल सुधी थाय छे. आ बेट पोर्टुगीझोए १५१५ नी सालमां शोधी काहाड्यो हतो, अने तेमणे त्यांना लोकोने रोमन कॅथोलिक धर्म कबुल कराव्यो हतो, त्यारथी, जे क्रिश्चियन थया छे ते पोर्टुगीझ नाम धारण करे छे. डचलोकोए पोर्टुगीझो पासेथी १६०७ मां आ बेट लई लीधो, अने १६१५ मां अंग्रेजोए तेमनी पासेथी लीधो, पण डचोए तेमने त्यांथी तुरत हांकी काहाड्या, परंतु तेमनी फॅक्टरी त्यां १६२२ नी साल सुधी रही हती.

आ बेटमां ६,५०,००० रतल लविंगनो पाक थतो हतो. डचनी ज्यां सत्ता चालती त्यां, जो लविंगनो पाक थतो होय तो, ते बंध करावता हता, अने मात्र आम्बोयनामांज एकलहस्थे पाक वधारी तेमांथी घणो लाभ मेळवी लेता हता, तेथी, तेमां अंग्रेजोनो पगपेसारो थयो ते तेमने परवडतुं न हतुं, एटला माटे, १६२३ ना फेब्रुआरी मासनी २७ मी तारीखे कंपनीना एजंट टावरसनने, अने बीजा नव अंग्रेजो हता तेमने, एकदम कतल करी नांख्या. नव जापानियो नोकर हता तेमने पण कापी नांख्या, अने एक पोर्टुगीझ खारवाना पण तेवाज हाल कर्या. आ प्रमाणे तेमणे कोलकरार तोडीने तेमनी साथे सलुकाईथी वर्त्तनारा अंग्रेजोने कतल कर्या. ते

आम्बोयनानी कतलने नामे डचोनुं घातकीपणुं प्रसिद्ध करनार नीच कार्य तरीके इतिहासमां कायम रह्युं: छेवटे क्रामवेलना समयमां डचोनी खबर लेवामां आवी, अने जेओ कतल थया हता तेमना वारसोने बदलो आपवानी फरज पाडवामां आवी. सन १७९६ मां आम्बोयना डचपासेथी अंग्रेजोए लई लीधुं, ते छेवटे, आमीन्स (Amiens) नी सलाह थई त्यारे पाछुं आप्युं. वळी १८१० मां फरीने कबजे लीधुं, अने १८१४ सुधी राख्युं. पण ते छेवटे तेमने पाछुं आपी दीधुं.

आ बनाव बन्या पछी पण, डचलोकोए ब्रिटिश कंपनीना उपर जुल्म करवो जारी राख्यो, अने ज्यां त्यां तेमनुं अपमान करवा लाग्या. ते विषेनी दाद बराबर सांभळवामां आवी नहि, तेथी कंपनीने लगभग २० लाख पौंडनुं नुकसान वेठवुं पड्युं. आवो कढंगो कारभार चाल्यो, तेथी कंपनीने पोताना देशमां बे लाख पौंडनुं देवुं थयुं. आवां कारणोने लीधे हिन्दमां जे कांई पोतानुं होय ते देशमां लावी काम आटोपी लेवा सुधीना विचारपर कंपनीवाला आवी गया.

दरमियान पार्लामेंटे कंपनी पासे हिसाब माग्यो ते २९ मी मार्च १६२० थी ते २९ मी मार्च १६२४ सुधीनो आपवामां आव्यो. ते उपरथी जणायुं के चार वर्षमां इंग्लंडमांथी

२,०५,७१० पौंडनी नगदी, अने
९८,८०६ पौंडनो माल थईने

३,०४,५१६ पौंडनी निकास थई.

अने १२,५५,४४४ पौंडनी आयात थई, तेमां डचोए हिन्दमां कंपनीनो माल लूटी लीधो हतो ते पेटे ८०,००० पौंड तेमनी पासेथी मळ्या ते पण आवी जाय छे.

१६२३ ना मार्च मासनी ८ मी तारीखे पार्लामेंटमां एवो विवाद चाल्यो के, ईस्ट इंडिया साथेनो वेपार देशने हानिकारक छे.

देशमांथी नाणुं घसडाई जाय छे, अने प्रति वर्षे ८०,००० पौंडनी निकास थाय छे, ए वात तो कंपनी पण मान्य राखे छे. आ विवादना संबंधमां कंपनीना बे स्थानिक भागीदारोए अने बीजाओए विवादना मुख्य त्रण प्रकार हता ते उपर विवेचन लखीने एक चोपानियुं प्रसिद्ध कर्युं. ते त्रण प्रकार आ हता:—

१ देशमांथी नगदीनो निकास करवामां आवे छे, तेथी देश भीखारी थई जशे.

२ म्होटां वाहाणो बांधवामां काठ (लाकडां) वपराई जाय छे.

३ खारवानी खराबी थाय छे.

आवो विवाद अने तेना उत्तरनी विगत आ स्थाने आपवानी अगत्य जणाती नथी. ए उपर जुदे जुदे समये घणां लखाण थयां छे, ते जेने वांचवां होय तेमणे वांचवां.

सन १६०० थी ते १६२३ मां आम्बोयनानी कतल थई त्यां सुधीना कंपनीना वहिवटनो प्रथम समय गणवामां आवे छे. त्यार पछी १६२३ थी ते १६६० सुधी तो बीजो समय गणवामां आवे छे, एमां वेपारनी चडसाचडसी वधारे थयेली जोवामां आवे छे. त्रीजो समय १६६० थी ते १७०९ सुधी नो छे. आ समयमां जुदी कंपनियो एकठी थईने आनरेबल ईस्ट इंडिया कंपनी केहेवाई, ते समयनो समावेश थाय छे.

१८२७. कंपनी गुचवारामां आवी पडी हती, तेवामां डच्चनां ३ वाहाण हिन्दथी आवतां पोर्ट्स माउथमां पकडवामां आव्यां, तेमां आम्बोयनानी कतलमां सामेल थयेला केटलाक पापी हता तेओने धारा प्रमाणे पकडवाने प्रिवी कौंसिल पासे वारंट माग्युं, ते आपवानो हुकम थयो पण सेक्रेटरी भणीथी तेमां वार थई, एटलामां बे अपराधियो तो छटकी गया.

एक हाथे कंपनी वेपार करीने खाटी जाय, ते करतां गमे ते कोई वेपार करवा ईच्छे तेने परवानगी मळे, ए मुद्दो विवाद करनाराओना अंतःकरणनो होवाथी, जेओ जेम्स राजानी पडखे चडी शकता हता, तेओ ते वातनी तेने असर करता हता. सर विलियम हेडन अने चार्ल्स ग्लेमहाम ए बेने (Servants of the Prince) "राजाना अनुचर" एवुं पद आपीने तेओने वेपार करवानो पटो करी आप्यो. आम करवामां पेच ए हतो, के हिन्दना महा मोगळ पादशाहने पसंद पडती चीजो लई जईने तेओ राजाना नामथी आपशे तो तेथी पादशाहनी तेमना उपर मेहेरबानी थशे. आ नवी ईस्ट इंडिया कंपनिये हिन्दमां वाहाणो मोकल्यां जणातां नथी.

आवा समयमां, कंपनीना वेपारनुं काम अटकी पड्युं, त्यारे पोताना भागीदारोमांथी जेओनी ईच्छा होय तेओने इराण भणी कापड अने कलाइ वगेरे माल लई जईने पोत पोताने खाते वेपार करवानी छूट आपी.

बीजी जोइंट स्टॉक नी मुदत १६२७ ना क्रिसमसमां पूरी थवा आवी, एटले, आवता जान्युआरी मासनी २१ मी तारीखे नवुं भंडोल उभुं करवानी परवानगी मळवानी अरज थई, पण तेने पूरतो टेको मळ्यो नहि, तेथी काई बनी शक्युं नहि.

कंपनीनी पासे सिलकमां सुरोखार घणो हतो, तेनो नीकाल लाववाने, दारू बनाववानुं एक कारखानुं सरे परगणामां स्थापवामां आव्युं, पण त्यांना लोकोए ते विरुद्ध राजाने अरज करवाथी त्यांथी ते काहाडी नांखवानो हुकम थयो, त्यारे ज्यां लोकोने हरकत बतावानुं कारण न रेहे एवी जग्याए, केंट अने ससेक्स परगणामां ते कारखानुं उभुं करवानी कंपनिये परवानगी मागी, ते कबुल राखवामां आवी, एटले कंपानिये तेने माटे इमारतो बांधी अने

लायसेन्स मळवा प्रमाणे एक अठवाडियामां ३० पीप भराय एटलो दारु तैयार करवा मांड्यो.

कंपनी संबंधी आडी अवली चरचा चालती हती, तेवामां, कंपनिये पार्लमेंटने अरज करी के, अमारा वेपारथी देशनी सामान्य रीते खराबी थाय छे, एम खातरी थती होय, तो भले अमने अमारुं कामकाज समेटी लेवानी छूट आपो, नहि तो, पार्लामेन्ट तरफथी अमने सर्व प्रकारनो टेको मळवो जोईये, अने अमारा कामथी देशने लाभ छे, एम प्रसिद्ध थवुं जोइये. योग एवो आव्यो के, आ विषे नीकाल आवे ते पेहेलां तो पार्लामेंट बंध थई गई.

१६२८ ना मे मासमां कंपनीना शेरनो भाव घटीने सेंकडे ८० टका थइ गयो. त्रीजुं नवुं भंडोल थई शक्युं नहि, त्यारे, ४० हजार पौंडनुं एक न्हानुं भंडोल ३० भागीदारोए मळीने इराण अने हिन्दनी सफर माटे कर्युं, तेमांथी आठ जणनी एक व्यवस्थापक मंडळी स्थापी. त्यार पछी बीजां बे भंडोळ अमुक सफरो माटे थयां, पण हिसाबमां गुचवाडो पडवा मांड्यो, एटले आ त्रणे भंडोळोनो अनुक्रमे सेंकडे १६० पौंड, १८० पौंड अने १४० पौंड लेखे भाव खंडीवाळीने १६३४ नी सालमां कंपनी साथे भेळवी देवामां आव्यो.

१६३१ ना मे मासमां चोथुं भंडोळ उभु करतां मात्र ११,००० पौंड भराया, एटले तेनुं काम आगळ चलावानुं पडतुं मूकवामां आव्युं.

१६३१. पेहेला चार्ल्स राजाना समयमां एवुं जाहेरनामुं काहाडवामां आव्युं के, कंपनीना भागीदारो तथा वाहाणना कॅप्टिन अने खारवा इंग्लंडथी हिन्द अने हिन्दथी इंग्लंड, कंपनीनां जे वाहाणोमां माल लावी लई जईने वेपार करे छे ते बंध करवो, अने

कंपनिये कया मालनी निकास करवी, अने कया मालनी आयात करवी, ते विषे नीचे प्रमाणे नक्की कर्युं:—

निकास

१ पर्पेचुआनो.	८ गारटर.	१३ फेल्ट टोपी.
२ कापड, झालरो.	९ स्वानीश चांमडाना जोडा.	१४ बीवर टोपी सोनेरी अने रुपेरी
३ बनाथ वगेरे.		
४ जसत.	१० लोखंड.	१५ पटानी.
५ केसर.	११ आयना-तकता.	१६ चाकु.
६ उननां मोजां.	१२ किनारी गुलाबी भातनी.	१७ मदीरा.
७ रेशमी मोजां.		

आयात—पीपर, धोळां मरी, सफेद खांड, आथेलां अथवा मुरब्बो करेलां एवां जायफळ, अने सूंठ, हरडां, बेहेडां, म्होरो (bazoar stones) (अथवा सुलेमानी पत्थरनी माळाओ), बधी जातिनुं करियाणुं, साबर सिंगडां, कस्तुरी, राजावरख, एळियो, अम्बर.

आफ्रिका खंडसाथे वेपार करवाने, रम्प* पार्लीमेंटे पांच वर्षनी बंधीनो परवानो ईस्ट इंडिया कंपनीने आ वर्षमां करी आप्यो.

१६३४. फेब्रुआरीनी २ जी तारीखे मोगल पादशाह पासेथी परवानो मळ्यो, तेमां, एकला पिपली बंदरे अंग्रेजी वाहाणो लावी बंगाळामां वेपार करवानी छूट आपवामां आवी.

१६३५. चार्ल्स राजाए, सर विलियम कोर्टिन अने तेनी साथे मळेला भागियाओने पांच के छ वर्षनी बंधीथी गोवा, मलबार, चीन, अने जापान साथे वेपार करवानी छूट आपी. तेओए छ वाहाणो

* क्रामवेलनी तरफना जे ६० सभासदोने सभामां बेसवा देवामां आव्या हता ते पार्लामेन्टनी सभानुं नाम.

कॅप्टिन वेडलनना उपरीपणा नीचे हंकारी जवां, एम ठराव्युं. आ प्रमाणे नवी कंपनीने पटो करी आपवाना कारणमां केहेवामां आव्युं, के कंपनिये पोतानी वेपारनी जग्याओ अथवा फॅकटरियोने किल्लेबंधी करी नहि, जेथी करीने राजानी प्रजा तेमां सुरक्षित रही शके, तेओए मात्र पोतानो ज स्वार्थ साध्यो छे, पण राजाने उपज थाय एवा प्रकार उपर लक्ष राख्युं नथी. अने सामान्य रीते कहिये तो, तेमने जे एकहत्थी छूटो पटामां आपवामां आवी हती, ते संबंधीना ठरावनो कंपनिये भंग कर्यो छे. कंपनी उपर आवुं खोटुं बाहानुं मूकीने राजाए उघाडी रीते पोतानो ठराव तोडयो, ते संबंधी कंपनिये फरियाद करी, त्यारे जवाब आपवामां आव्यो, के "ए वाहणोने कोई छूपा भेद भरेला काममां लेवानां छे, ते कारण हमणां उघाडुं पाडवानुं मने उचित लागतुं नथी, पण कंपनिये खातरी राखवी, के एमां तेमना गेरलाभनुं कांई नथी." पण कंपनीना जाणवामां आव्युं के जे वाहाणो हंकारी जवानां छे तेमां हिन्दना बरनो माल लेवामां आव्यो छे, तथा कंपनीनी नोकरीमां जे माणसो रहेलां हतां तेओनेज आ सफर माटे राखवामां आव्यां छे, त्यारे तेओए राजाने फरीने विनति करवाने योग्य धार्युं. १६३० नी सालमां गूजरातमां दुकाळ पड्यो हतो, तथा रोग फेलायो हतो, तेथी वाहाणो भरवाने माल मळी शक्यो नहि, तेने लीधे पूर्व भणी हवणां १४ वाहाणो पड्यां पड्यां सड्यां करे छे, अने बीजां त्रण जई पोहोंचवानां छे ते माल मळतां भराईने हिन्द अने इराणथी पाछां आवे एवी नाणानी जोगवाइ पण छे. परंतु आवी स्थितिमां बीजा त्यां माल खरीदवा मंडी पडशे तो भाव वधी जशे, अने बंनेने नुकसान खमवुं पडशे, माटे अमारी अरज छतां पण, जो नवी कंपनी चलावा देवी होय तो, करियाणुं, तेजाना, गळी, कालिको, रेशम अने बीजो माल अमे आयात करिये छिये, तेवो माल तेओ खरीदे

नहि एवी समजुत थवी जोइये. वळी वेपार वधारवामां अमाराथी बनतो प्रयत्न करवो एवी राज्यनी इच्छा छे, तो ते प्रमाणे, अमे अमाराथी बनी शके तेटलुं अमे करिये छिये, तेम छतां, अमारुं काम तोडी पाडवा जेवी बीजाने छूट मळे छे तो पछी वेपारने हानि पोहोंचे तेमां अमारो दोष काहाडवो जोइये नहि. अमारां वाहाणो अने अमारी मालमता पाछी मंगावी लेवाने, पटा प्रमाणे त्रण वर्षनी मुदतनी छूट अमने मळवी जोइये.

१६३५. उपर प्रमाणेनी मतलबनी अरज करतां छतां पण, सामारिटन अने रोबक नामनां बे वाहाणो, अने तेने लगतां २२ माणसनी तैयारी मार्च मासनी १० मी तारीखे थई; अने एप्रिल मासमां तो तेओ रवाने थइ गयां; पण तेमां खोराक, अने सरसामान सिवाय बीजो माल भर्यो न हतो. वळी तेओ कानेरी टापु नी हद्मां जई पोहोंचे त्यां सुधी, तेमने राजा भणीथी हुकम मळ्यो हतो, ते छूपोज राखवो एम फर्मान करवामां आव्युं हतुं. बंने वाहाणो राता समुद्र भणी पोहोंची गयां, अने त्यां हिन्दना मोगल वेपारियोनां वाहाणो आव्यां हतां, ते झाली लईने लूटी लीधां. आ खबर पोहोंचतांवांतज, कंपनीना नोकरो सुरतमां हता तेओने पकडीने केद करवामां आव्या, अने तेमनी मालमता जप्त करवामां आवी, ते एवा मनसुबाथी के तेमांथी मोगल वाहाणोने नुकसान पोहोंच्युं होय, ते भरी लेवाने बनी आवे. ज्यारे आ समाचार इंग्लंड पोहोंच्या, त्यारे कंपनिये राजाने अरज करी के, वच्चे पडीने समाधान करवामां नहि आवे तो अमारा चाकरो मार्या जशे, अने अमारी मालमता जे कांई बाकी रही हशे ते लूंटाई जतां अमारा बार वागी जशे, अने पूर्व भणीना वेपारने म्होटो धक्को लागशे.

१६३७ ना जान्युआरी मासनी ६ ट्ठी तारीखे कंपनीनी अरज प्रिवी कौंसिलमां दाखल थई, ते वेळाए, जणावामां आव्युं

के, आवुं हिणुं काम करनाराओने शिक्षा थवी जोइये; अने ते प्रमाणे काम चालतानी दरमियान, ता० २२ मी फेब्रुआरिये राजाए कौंसिलमां संदेशो मोकल्यो के, आ काममां सर विलियम कोर्टनने तेना वाहाण संबंधमां कोई प्रकारनी तस्दी आपवी नहि. आम छतां पण १६३७ ना मे मासमां कंपनिये राजाने अरज करी, के कोर्टन सोनु रूपु लई आव्यो छे ते जप्त करवुं जोइये, के छेवटे, अमने थयेला नुकसान बदल अमने वळतर आपवाने बनी आवे. कंपनीनी आ अरज उपर कांइ लक्ष आपवामां आव्युं नहि, एटलुंज नहि, पण १६३७ ना जुननी १ ली तारीखे कोर्टनना दीकराने अने तेना भागीदारोने हिन्दनी साथे वेपार करवानी सनद करी आपवामां आवी, पण तेमां एटली बारी राखी के, १६३५ ना डिसेम्बरनी १२ मी तारीखे, नवी कंपनीने सनंद करी आपी हती, तेनी पेहेलां, जूनी कंपनी ज्यां वेपार करती होय त्यां, आ नवी कंपनिये नवुं काई करवु नाहि. वळी, आ नवी कंपनिये प्रतिवर्ष ४०,००० पौंड करतां वधारे रकमनी नगदी हिन्दमां लई जवी नहि, एम हद बांधवामां आवी; अने ते उपर राजने सेंकडे १॥ टका लेखे जगात भरे एम ठराववामां आव्युं.

१६३९. जूनी कंपनिये, पोतानी स्थिति विषे प्रथम अरज करी हती तेज मतलबनी फरीने अरज करी, अने जणाव्युं के, राज्य भणीथी अमे जे रक्षण माग्युं छे ते मळशे तोज अमे अमारो वेपार आगळ चलावी शकीशुं, नहि तो पछी, अमारे अमारी कंपनीनुं काम आटोपी लेवुं पडशे. आ अरजी प्रिवी कौंसिल भणी मोकलवामां आवी ते उपर कौंसिले (ता. २ जी नवेम्बर, १६३९ ने दिवसे) रिपोर्ट कर्यो, ते उपरथी, ता. १० मी डिसेम्बरे पोतानो विचार जणाव्यो, के प्रथम कंपनीने जे छूट आपवामां आवी छे ते बधी

पाळवामां आवशे, अने नवी कंपनीने घटीत मुदत आपवामां आवशे, ते दरमियान, ते (केप आफ गुड होपनी पेली पारनां) पोतानां सेटलमेंट उठावी लेशे, तथा तेमनो माल अने वाहाण जे हशे ते इंग्लंड लई आवशे. माटे म्होटा पाया उपर भंडोळ एकठुं करीने कंपनिये धमधोकार वेपार चलाववो, अने ए प्रमाणे तैयारी थयली जोवामां आवशे, तो कंपनीने नवो चार्टर करी आपवामां आवशे, अने बीजी नवी छूटो आपवानी अगत्य जणाशे ते पण आपवामां आवशे.

नवी कंपनिये राता समुद्रमां घमसाण मचाव्युं हतुं, तेवुंज तेमनां बीजां वाहाणो चीन भणी हंकारी गयां हतां तेनुं पण थयुं. पोर्टुगीझलोकोनी साथे जूनी कंपनीने कोलकरार थया हता तेनी रुये तेमना वसावेला वासोमां वेपार करवानी अंग्रेजोने छूट मली हती, तेनो लाभ लेवानी मतलबथी तेओ मलाव भणी हंकारी गया. आ शहर कंताननां अखात उपर आवेलुं छे, त्यां वेपार करवाने जूनी कंपनी पचास वर्ष सुधीमां गई न हती, तेथी नवी कंपनी वाळाने बाध नथी एम समजीने तेओ त्यां गया, पण पोर्टुगीझोए कोठुं आप्युं नहि, अने अंदरखानेथी चीनाओने समजाव्युं, के अंग्रेजो तो बडा पोहोंचेला, दगलबाज, चोर, भीखारा अने तेमने जे पद आपिये ते ओछुं छे, एवी नठारी खसलतना छे, माटे तमारे तेमनी साथे व्यवहार करवामां घणुं संभाळवानुं छे. मकावमां नवी कंपनीवाळा फाव्या नहि, एटले ९० माणसो सहित एक न्हानुं वाहाण अने नौका कंतान शहर भणी हंकारी गया, अने नदीमां पेसतांज तेमने चीननां लश्करी माणसोए त्यांज लंगर नांखी रोकावानो हुकम कर्यो. तेमना कॅप्टिन कार्टर अने बीजा बे आफिसरोने कंतान लई गया. त्यांथी तेमने मकाव पाछा जवानो हुकम मळ्यो, अने फर्मावामां आव्युं के, त्यां जइने वेपार करवानी छूट मेळववानी अरजी मोकली देवी. आ माणसोए पाछा वळी आवतां, नदीना देखावनो अने कंतानना अखातनो नकशो करी लीधो, अने

एडमिरलना वाहणमां भेगा मळीने सलाह करी, ते प्रमाणे तेओ पोतानो काफलो लईने नदीमां आवी पोहोंच्या. तेमने चीनाई म्याजीस्ट्रेट जेने अंग्रेजो मांनडारीत केहे छे अने जेओ लोथियाने नामे ओळखाय छे तेणे रोकिने कह्युं के; तमने परवानो छ दिवसमां मेळवी आपीशुं. एम कहीने पोतानी तरफनी तैयारी करवामां वखत गाळयो, अने एक तोप वाहाणमांथी उतारीने पासेज एक किल्लो हतो, ते उपर नदीनी बाजुए गोठवी, अने त्यांथी अंग्रेजी वाहाण उपर मारो चलाव्यो, पण वाहाणमांथी १०० माणस उतरी पडयां, अने चीनाओ उपर हुमलो कर्यो अने चीनाइ किल्लेदारोने हांकी काहाडीने किल्लानो कबजो करी लीधो, अने ते उपर वावटो चडावी दीधो. त्यां जे तोप चडावी हती ते पोताना वाहाण उपर लई गया. चीनाइ वाहाणो पकडया पछी कंतानना म्याजीस्ट्रेट उपर एक कागळ लखी मोकल्यो, तेमां, पोतानी साथे दगो कर्यानी विगत जणावीने, वेपार करवानी छूट मागी. ते छूट छेवटे चीनाई चामपिने आपी. आ चामपिने अंग्रेजो एडमिरल जनरल केहेता हता. तेणे कह्युं के, अमने तो पोर्टुगीझोए तमारा विरुद्धनी वातो कहीने भंभेर्या हता. आ प्रमाणे भेद भागी गया पछी, अंग्रेजोए पकडेलां वाहणो पाछां सोंपी दीधां, अने तोप पण पाछी आपी दीधी. आ प्रमाणे समाधान थई गयेलुं समजवामां आव्युं, पण परिणाम एम आव्यो, के चीनना राज्यना अंग्रेजो शत्रु छे एम गणीने, तेमने कोई पण बंदरे वेपार करवा देवो नहि एम कह्युं. आवी रीते नवी कंपनी भणीथी गोटाळो वळी गयो.

आ अभागणी नवी कंपनीनां बीजां कामकाजनी माहीती, आ प्रमाणे छेः—मादागास्कर टापुमां, पोतानी पेहेली सफरमां तेओए न्हानो सरखो वास बसाव्यो, पण ते पछवाडेथी जूनी कंपनिये ते फीटावी नाख्यो; जूनी कंपनीनां वाहाण ज्यां जतां होय त्यां नवीवाळाए वेपार करवा जवुं नहि एवी तेमनाज परवा-

नामां कलम छतां, राजापुरमां तेमणे पेहेडी उघाडी, त्यां तेमना गुमास्ताए देशनुं भारे करज कर्युं, तेथी धिरनाराओनां नाणां वाळी लेवाने माटे, तेमनुं एक वाहाण जेमां नगदी हती ते आव्युं, एटले, कबजे करी लेवामां आव्युं. हिन्दना प्रत्येक भागमां जूनी कंपनी साथे चडसा चडसी करवामां, अने तेमना सामा थवामां, तेओने रडाकूटारा थता हता. डच लोको साथे पण तेमज थतुं हतुं. तेओ अंग्रेजोना मूळथीज पूर्व समुद्रमां शत्रु हता; तेमणे तेमनी पेहेडियो विखेरी नांखी, अने तेमनां बे वाहाणो कबजे करी लीधां. आ प्रमाणे तेमना थोडी मुदतना वेपारमां तेओ खाट्या नहि, पण नुकसानमां आवी पोहोंच्या, अने जूनी कंपनिये मोघा मूले जे हक मेळवी लीधा हता, तेनुं सत्या नाश वाळी नांख्युं. नवी कंपनी चांचियानो धंधो लइ बेठी, तेथी छेवटे कंपनीने लगभग एक लाख पौंडनुं नुकसान वेठवुं पड्युं, एम १६४६ नी सालमां कंपनीना हिसाब उपरथी कंपनीनी जनरल कोर्टने जणाई आव्युं. आ प्रमाणे नवी कंपनी पोते खराब थई अने बीजाने खराब कर्या. तेने पोतानाज प्रकट करेला हिसाब उपरथी १,९१,६१२ पौंडनी खोट गई, अने इंग्लंडना तेना हजारो लेणदारो पायमाल थई गया.

इंग्लंडनो पेहेलो चार्ल्स राजा नाणानो भूख्यो हतो, पार्लमेंटना नियमने अनुसरीने ते वर्त्ततो नहतो, अने तेथी, ते नाणां मागतो पण ते आपती नहि. धर्मविषेना विचार पण तेना जुदा हता, अने तेने लीधे, लढाइयो थवानो प्रसंग आवतो हतो, त्यारे पूरतां नाणां विना, तेनाथी कांई बनतुं नहि. पार्लमेंटमां तेनुं कह्युं थतुं नहि, तेथी त्रण वार ते बरखास्त करी, अने त्यार पछी पण, ते फाव्यो नहि त्यारे, ११ वर्ष सुधी तेने पडती मूकीने आप सत्ताथी राज्य चलाववा लाग्यो. व्यापारनुं रक्षण करवाने माटे नौकासैन्य वधा-

रवा माटे तेणे (Ship money) नौकानाणुं एकठुं करवाने प्रत्येक प्रगणाना लोकोने फरज पाडी. आयात निकास उपर तेने जकात उघरावानो हक हतो एम मानीने, तेमां वधारो करवाने इरादे, नवी कंपनी स्थपाई तेने उत्तेजन आपेलुं जणाय छे. तेमज, आ नवी कंपनीने छूपो हुकम आपवामां आवेलो, अने राता समुद्रमां पोहोंची जईने चांचियानो धंधो चलाव्यो तेमां पण राजाने पैसानी लालच हती, तेथी तेणे आ कसबमां माथुं मार्युं होय एम वेहेम लाववामां आवे छे. पैसाने माटे तंगीमां आवेला आ राजाए स्काट-लंडना लोक साथे धर्मनी लडाई चलाववाने माटे नाणां एकठां करवानी नाना प्रकारनी युक्तियो रचवा मांडी.

१६४० ना आगस्ट नी २२ मी तारीखे, लॉर्ड कॉटिंगटने राजानी इच्छाथी जूनी कंपनीनी कमिटीना कामदोरोने कह्युं के, स्काट लोको साथे लडाई करवा माटे आपणा राजाने नाणानी घणी गरज छे, माटे तमारी पासे मरीनो माल जेटलो सिलकमां छे तेटलो बधोय राजा खरीदी लेवाने खुशी छे. तेनो भाव तमे जे ठरावशो ते आपवामां आवशे, अने तेनां जेटलां नाणां थाय, तेटली रकमनी जामीनगीरी आपवामां आवशे. कंपनीनी जनरल कोर्ट भरीने तेमां आ मागणीनो नीकाल करवानो ठरतां, ते भराई त्यारे लार्ड ट्रेझरर अने लार्ड कॉटिंगटन बंने जणा पण ते वेळाए हाजर रह्या. केटलोक विवाद थया पछी, राजानी मागणी मान्य राखवामां आवी. मरीनुं मूल्य बधुं थइने पौंड ६०,३१४-१०-८ थयुं, तेने माटे लार्ड कॉटिंगटन, सर पाल पिंडार (जे नवी कंपनीनो एक भागी-दार हतो ते) तथा बीजा नव जणा मळीने ११ जणा जामीन थया. आ नाणां पेटे, जकात वगेरेना राजाना लेणा थाय तेटला पैसा मजरे गणतां, छेवटे, कंपनीने ३१,६०० पौंडनी खोट वेठवी पडी.

सन १६२७ मां कंपनी पासेथी राजाए ३०,००० पौंड लीधा हता, ते पण पाछा मळ्या न हता.

१६४० ना एप्रिल नी १७ मी तारीखे, कंपनीना गवर्नरे, वेपारने अर्थे चोथुं भंडोळ एकठुं करवानो, पोतानो अभिप्राय जणाव्यो, पण कंपनीनी हालत बगडी गई हती, तेथी आ काममां रुची बतावनारा नीकळी आव्या नही, त्यारे ते जाते राजाने मळ्यो, अने तेने कंपनीनी स्थिति समजाववा कह्युं के, अमे वेपार आगळ चलाविये एम आप इच्छोछो, पण अमारी अरज उपर आप लक्ष फरमावता नथी, तेथी आ काममां पडवाने कोई उलट धरावतुं नथी. डच लोकोए अमने जे हरकतो करी छे तेनुं निराकरण थवुं जोइये; हिन्दी माल उपर नवी जकात नांखवामां आवी छे, तेथी परवडतुं नथी; राता समुद्रमां कॉर्टनना वाहाणोवाळाए लूंटो करीने अमारा उपर जुलम करावीने अमने नुकसान पोहोंचाड्युं छे, तेनो छेडो आवतो नथी. सुरोखार अमारे मात्र राजा एकलाने ज वेचवो, अने ते जे भाव आपे तेज लेवो एवी अमारा उपर फरज नाखवामां आवी छे, तेथी अमने गेरलाभ थाय छे. राजाजिये थंडे पेटे सांभळ्युं तो बधुं, पण कर्युं नहि कांई. छेवटे आवी अरजनुं कांई निराकरण थयुं नहि, त्यारे, जून महिनामां फरीने अरज करवामां आवी, अने तेनो सारो परिणाम आवशे एम भागीदारोने केहेवामां आव्युं, तोपण, चोथा भंडोळमां भळवाने तेओ ललचाया नहि,

१६४० ना नवेम्बर मासनी ता. १९ मिये कंपनीने मद्रास पट्टम शहर अने बंदर प्राप्त थतां, त्यां तेमणे एक किल्लो बांध्यो, अने तेनुं नाम सेंट ज्यार्ज पाड्युं. अहिं अंग्रेजोनी वस्ती वधे एटला माटे, जे वशीन वेपार करे तेनी पासेथी दाण नहि लेवानुं ठराव्युं. बीजा वेपारियो पासेथी जे जकात आवे तेमांथी अर्धो भाग कंपनी राखे, अने

अर्धो भाग राजाने मळे. आ प्रमाणे फर्मान मळतां कंपनीनी फॅक्टरी आर्मेगान अथवा दुरस पट्टममां हती त्यांथी उठावीने सेंट ज्योर्जना किल्लामां स्थापी आ स्थान हजी लगण ते तरफना किनारा उपर मुख्य सेटलमेंट तरीके थई पडेलुं कायम छे. आ समये मद्रास, बान्टमना ताबामां मूकवामां आव्युं हतुं. कंपनी पोतानी गोदीमां वाहाणो बांधती तेनुं खर्च एक टनना ३१ पौंड थतुं हतुं; पण हवे, २५ पौंडना टने बीजानां वाहाणो नूरे मळवा मांड्यां, एटले, वाहाण बांधवानुं कारखानुं कंपनिये काहाडी नांख्युं, अने तेटली रकमनी तेमने हवे छूट रेहेवा मांडी.

१६४०. कंपनी पोतानुं काम आटोपी लेवानी स्थितिमां आवी, एटले, हिसाब करीने मुडी वेंहेंची लीधी. ११ वर्षनी मुदतना तेमना वेपारमां एकंदर ३५ टकानो नफो तेमने मळयो.

१६४१ ना आक्टोबरनी ६ तारीखे, त्रीजा भंडोळना भागीदारोनी सभा भराई. तेमां एम वात चाली, के पूर्वभणीना वेपार संबंधी आपणे कांई आ वर्षमां करीशुं नहि तो ते भागी पडयो गणाशे, माटे कांई पण उपाय योजवा जोइये. ते उपरथी एक भंडोळ ६७, ५०० पौंडनुं थयुं, अने एम गोठवण करवामां आवी के, त्रीजा भंडोळवाळा भागीदारोने आ नवा भंडोळवाळा पोताना मालना भरतिया उपर सेंकडे ६ टका आरत, वखारोनो उपयोग करवा दे ए आदिने माटे हिन्दमां आपे, अने इंग्लंडनी आरत तरीके १ टको आपे.

१६४३. चोथुं भंडोळ* उभुं करवानो विचार गोळायां करतो हतो, तेनो अमल एवो करवामां आव्यो के, प्रथमना भंडोळना भागीदारोने हिसाबे तेमनी लेखाती मिल्कतनुं जे लेणुं कंपनी पासे नीकळे

---

* हीस्टरी आव धी यूरोपियन कामर्स पृ. ११७ म्याकफरसन ८०, ४५० पौंड खास पर्यटनतेने माटे एकठा करवानुं जणावे छे.

तेना सेंकडे २९ टकाने हिसाबे जे रकम थाय, ते आ चोथा भंडोळमां मजरे आपे ते भागीदार गणाय, अने ते प्रमाणे करवाने जेओने मन थयुं, तेओ भागीदार थया, ते उपरांत बीजा नवा दाखल थया, ते बधानुं थईने कुल १,०९,००० पौंडनुं भंडोल थयुं, ते पूरतुं लेखवामां आव्युं नहि. राजा अने पार्लमेंटना वांधाने लीधे देशमां गडबडाट उठ्यो, तेथी लोकोनां मन उचां थयां हतां. आवां केटलांक कारणने लीधे आगल काम लांबु नीभी शके एम न हतुं.

कंपनीनो एक कमांडर कॅप्टिन म्याकनेल (Macknel) करीने हतो तेने सोंपेला २० हजार पौंडना मालनुं जॉन नामनुं एक वाहाण ब्रिस्टलमां लई जईने पोतानी राजभक्ति बतावाने तेणे राजाने अर्पण करी दीधुं. बीजुं एक वाहाण, जेमां ३९ हजार पौंडनो माल भरेलो हतो ते खोभरायुं. आ प्रमाणे नुकसानमां आवी जवाथी तेओने पोताना बांड उपर नाणां उपाडवां पडयां, अने हिन्दमां तेमनी आंट उपर पण करज करवुं पडयुं.

१६४६. मांहोमांहोना कजियामां राज्य कर्त्ताओनी रोकाण थवाथी कंपनीनी दाद लंबायां करी, अने छेवटे, १६४६ ना सप्टेम्बर मासमां मात्र एटलो खुलासो थयो, के कंपनी सिवाय बीजा कोई अंग्रेजोने हिन्दमां वेपार करवा देवो नहि, जो कोई करशे तो तेमनां वाहाण जप्त करवामां आवशे, अने जेओ अपराधी ठरशे तेमने केदनी तथा दंडनी शिक्षा करवामां आवशे. नवी कंपनीवाला मि. कॉर्टिन अने तेना भागीदारोने तेमनुं काम आटोपी लेवानी त्रण वर्षनी मुदत आपवामां आवी.

चोथा भंडोळनी स्थिति ता. ४ थी सप्टेम्बरे नीचे प्रमाणे हती:—

जॉन वाहाणना कमांडरे दगो करी ते राजाने सोंपी दीधुं तेना नुकसानना पौंड २०,०००

डिस्कवरी नामनुं वाहाण खोभरायुं तेनुं नुकसान	पौंड	३०,०००
देवा उपर व्याजना	पौंड	३५,०००
कुल	पौंड	८५,०००
इंग्लंडमां कंपनीनुं देवुं पौंड		१,२२,०००

कंपनीनी मिल्कत

सुरतमां (माल सिलक)	पौंड	८३,६००
बान्टममां (माल सिलक) ...	पौंड	६०,७३१
वाहाण अने सरसामान	पौंड	३१,१८०
गोमब्रुननी जकात	पौंड	५,०००
	पौंड	१,८०,५११

एम गणतरी करवामां आवी, के सिलकमां जे माल छे तेउपर नफो मळशे तेमांथी देवुं वाळी शकाय एम छे, ते जतां बाकी १, ८०,००० नी मता–रोकड, माल, अने यूरोप तथा हिन्दनुं (Out Standing debts) लेणुं थईने रेहेशे. वळी राजा पासे पेपर विषेनुं जे लेणुं छे ते जुदुं.

१६४९ सप्टेम्बर मासनी ता. २७ मिये कंपनिये कौंसिल आफ स्टेटने अरज करी, तेमां पोतानी पाछली हकीकत जणावतां जाहेर कर्युं के, अमारा वेपारथी सरकारने ९ लाख पौंड, २९ वर्षनी अंदर मळी चूक्या छे. कॉर्टिननी कंपनीथी अमने नुकसान थयुं छे, अने वळी, हवणां मादागास्कर पासे आस्साडामां पोताना भणीनो वास वसावानी परवानगी मेळववाने ते प्रयत्न करे छे, त्यां वसनाराओने भेगा करी वाहाणो लई जवानी तैयारी करे छे, अने आ प्रमाणे थतां, हिन्दना देशी राजाओना वाहाणो उपर हुमला करशे तेथी फरी वळी अमारी दुर्दशा थशे; अमारी मिल्कत जप्त थशे; अने अमारा चाकरो केद थशे. माटे अमारी कंपनीने आधार मळवा माटे कायदो करवो जोइये.

कॉर्टिननी आसोशिएशने हमणां आस्साडा मरचंटसनुं नवुं नाम धारण करेलुं छे तेमनी साथे मळीने मांहोमांहे समजुत करवानी भलामण कौंसिल आफ स्टेटे करी. आ उपरथी एवो रस्तो नीकळयो के, आस्साडामां वशेलाओए हिन्दना एक बंदरेथी बीजे बंदरे वेपार करवो नहि, पण आस्साडाथी पांशरा एशिया, आफ्रिका, अने अमेरिकाना बंदरोए जाय, अने पाछा आस्साडे सीधा वळी आवे; सोफालानी नदी मिलिन्डाने कांठे, मोझाम्बिक, अने तेनी पासेना भागमां छूटथी वेपार करे; गीनी (Guinea) साथे हाथीदांत अने सोनानो वेपार हवेथी ईस्ट इंडियानी साथेना वेपार भेगो भेळवी देवामां आवे. आ प्रमाणे एक बीजानी सम्मतिथी फडचो करवामां आव्यो छे, माटे ते प्रमाणे कौंसिल आफ स्टेट पार्लामेंटने भलामण करीने कायदो बांधी आपे, के, पछी एक बीजाने वांधो उठाववानुं कारण रेहे नहि; तेमज, डचलोकोनी पजवणी टाळवाने आशरो आपे. आ उपरथी १६४९-५० ना जान्युआरीनी ३१ मी तारीखे पार्लामेंटमां ठराव करवामां आव्यो, के, पूर्व द्वीप समूह (ईस्ट इंडीझ) साथेनो वेपार एकज कंपनिये करवो, अने तेनुं भंडोल पण एकज करवुं जोइये, अने तेना कामकाजनी व्यवस्था, पार्लामेंट जे धारा करे तेने अनुसरीने चालवी जोइये.

आ समये, राजाने एक बाजुए मूकीने, पार्लामेंटे बधी सत्ता पोताने स्वाधीन लीधी हती, तेथी पांशरो नीकाल आवी गयो, अने तेने अनुसरीने कंपनीनुं नाम "धी युनैटेड स्टॉक" राखवामां आव्युं. ठरावनी नकलो आखा देशमां मोकलवामां आवी. शेर भरवानां पत्रक वेंहेंचायां, अने ते कौंसिल आफ स्टेट अने पार्लामेंटना सभासदोने पण मोकलवामां आव्यां, पण तेमांथी कोइये शेर भर्या नहि. बीजाओए शेर भर्या तेनी रकम १,५७,००० पौंडनी थई, अने चोथा भंडोळना भागीदारोनी मालमता २० हजार पौंडमां खंडी लेवामां आवी. ता. १२ मी मार्च सुधीमां मात्र १,९१,७०० पौंड नुं भंडोळ थयुं.

१६५१ ना मार्चनी १ ली तारीख पछी कोई वाहाण रवाने करवुं नहि एम पण जणाववामां आव्युं.

१६५० ना नवेम्बर मासनी १४ मी तारीखे कंपनिये पार्लामेंटनी हायकोर्टने अरजी आपी, तेमां ते तारीख सुधी डच लोको भणीथी शी शी हरकत करवामां आवी हती ते विस्तारथी जणाववामां आव्युं.*

१६५१. कंपनीनी अरजी पार्लामेंटे कौंसिल आफ स्टेटने ध्यानमां लेवा मोकली.

* That in violation of the treaty of 1619, they had been expelled by them from the Island of Pulo Roon, their ancient inheritance, and from the Islands of Lantore, Molucca, Banda, and Amboyna, where their factors and Servants had been barbarously murdered; that fhe spice-trees in Pueo Roon had been cut down by the Dutch, and the Company's houses and stores at Jaccatra burnt, and their treasure taken away; that Bantam had been blockanded by the Dutch for six years together, whereby the English were deprived of the benefit of that trade; that the spipping and subject of the Mogul had been protected by the Dutch against the English; that the Dutch had committed piracies in the Red Sea under the English flag, for which the Company had to pay 1,03,000 rials of eight; that a quantity of pepper had, in the year 1649, been taken by the Dutch out of one of the Company's Ships at Indrapour and that on the whole they had, durirg the last 20 years sustained losses from the Dutch to the amount of £ 20,00,000 Sterling; that they had repeatedly represented their grievances, but never could obtain any reparation; and therefore prayed that their case might be taken into consideration, that satisfaction should be demanded from the States General for the loss which they had sustained, and particularly that Pulo Roon should be restored to them.

सेंट हेलीनामां डचोए सेटलमेंट कर्युं हतुं ते छोडी दीधुं, एटले, अंग्रेजोए १६५१ मां तेनो कबजो करी लीधो. ज्वाळा मुखी पर्वत फाटवाथी, घणा प्राचीन समयमां आ न्हानो बेट समुद्रमांथी तरी आव्यो हतो; त्यांनी हवा घणी सारी हती. तेमां मीठा पाणीनां घणां वेहेळियां वेहेतां हतां, तेनी न्हानी न्हानी खीणोमां घणां ढोरांने चरवानी सोइ सारी हती; त्यां उष्ण कटिबंधमां नीपजता मेवा, अने वनस्पति, तथा शाकभाजीनी पुष्कळ छत हती, तेथी हिन्द भणी हंकारी जतां वाहाणोने विश्राम लेवाने माटे सारी सोईवाळुं आ स्थान थई पड्युं, अने एटला माटे, कंपनिये त्यां मुलकी अने लश्करी सारां खातां राख्यां हतां, तथा जोइये तेटला खेडुतोनी वस्ती वसावी हती, तेथी करीने आवतां जतां वाहाणोने पूरो पडे एटलो खोराक मळी शकतो हतो, बाकी त्यां वेपारनी नीपज हती नहि.

आ वर्षमां, पार्लामेंटे पांच वर्षनी बंधी माटे गीनीमां वेपार करवानी कंपनीने बंधणी करी आपी, एटले. आफ्रिकन कंपनिये त्यां किल्लो बांध्यो हतो तेमां आ कंपनिये पेहेडी करीने गुमास्ता राख्या तेओ, कंपनीनो माल हबशियोने आपीने तेने बदले सोनुं लेवा लाग्या, अने नगदी तथा रियाल तेओ हिन्दमां लई जता हता, तेने बदले, सोनुं लई जवानी सोई थई. अहिं कंपनिये बे नवा कोट बांध्या, अने वेपारनुं मथक कर्युं, पण अहिंना वेपार माटे हवणां तो तेओ १७,४०० पौंड करतां वधारे थापण रोकी शक्या नहता. आफ्रिकाना बीजा वेपारियो साथे तेमणे एवी गोठवण करी हती, के तेमने त्यां वेपार करवानी छूट आपवामां आवे तेने बदले तेओ जेटली रकमनो वेपार करे ते उपर सेंकडे दश टका, अथवा वाहाणना टने त्रण पौंड लेखे धणीपुं आपे. उपर प्रमाणे वहिवट करतां पांचवर्षनी मुदत पूरी थई तेवामां

* डचोए १६७२ मां आ बेट लई लीधो हतो, पण १६७३ मां ते पाछा कबजे करी लीधो अने तेमनां त्रण वाहाणो झाली लीधां.

आफ्रिकन कंपनी, तेमनी साथेनुं लेणदेण चूकावी शकवानी स्थितिमां न हती, एटले तेनी १६६२ सुधीनी पटानी मुदत हती त्यां सुधी, कंपनिये पोतानो वहिवट चालतो राख्यो.

१६५२-३ ना फेब्रुआरीमां केटलाक वेपारियो, कंपनीने मळेला हकनी विरुद्ध वेपार करवाने तैयार थया हता. तेमनो माल अने वाहाण कबजे करी लेवानी कंपनिये धारणा करी, तो पण, तेवो पोतानो विचार पार पाडवाना निश्चय उपर आवी पड्या, त्यारे, कंपनीना हकने बाध नडे नहि एवी रीते वर्त्तवानो तेमनी पासे करार करावी लीधो.

१६५३ ना डिसेम्बर मासमां, कंपनीना केटलाक भागीदारोने जणायुं के, मन मानती रीते कंपनीनो वहिवट हवे चालतो नथी, तो, जे भागीदारोनी जुदो वेपार करवानी मरजी थाय, ते करी शके नहि, एवो जनरल कोर्टमां सवाल करवामां आव्यो. तेना जवाबमां कंपनीना हकने बाध नडे नहि तेम करवा देवाने कांई हरकत नथी एम अभिप्राय थयो, पण छेवटे, एवा निश्चय पर आव्या के पार्लीमेंटनी परवानगी विना एवुं कांई बनी शके नहि.

१६५४. ईंग्लंड अने होलंड वच्चे लांबा समयथी शत्रुवट चालती आवी हती, तेथी १६५१ मां पार्लीमेंटे नाविकविद्याने उत्तेजन आपवानो कायदो कर्यो, तेमां एक कलम एवी दाखल करीके, परदेशी माल जो देशी वाहाणमां चडावीने लाववामां आवे, अथवा ते माल जे देशनी निपज होय ते देशना वाहाणोमां भरीने लाववामां आवे तो तेवां वाहाणोने बंदरमां पेसवा देवां, ते सिवायनां बीजा प्रकारनां विदेशी वाहाणो परदेशी माल लईने आवे तेने दाखल थवा देवां नहि. आ कलम मुख्यत्वे करीने वलंदाओने माटेज करवामां आवी हती, तेथी तेओने म्होटुं नडतर थई पडयुं.

आ संबंधमां, इंग्लंड भणीथी न्याय मळवाने, त्यां जे तेमना एलचियो हता तेओए हीलचाल करवा मांडी, तेमां ते फावे तो शाना, पण

तेमना उपरना जे दावा हता, अने तेमणे अपकृत्यो कर्यां हतां तेमना उत्तर आपवानुं तेमने माथे पडयुं. छेवटे बंने राज्य वच्चे लडाई थई अने तेमनी नौकासेनाने अने वेपारनां वाहाणोने एटलुं बधुं नुकसान पोहोंचवा मांडयुं के, छेवटे, सलाह करवानी तेमणे मागणी करी. आ वेळाए इंग्लंडमां प्रजासत्ताक राज्यनुं डोळ थयुं हतुं; क्रामवेल इंग्लंड, स्काटलंड अने आयर्लंडनो प्रोटेक्टर (रक्षणहार) निमायो हतो. ते जे करार करवानुं केहे ते मान्य राखवाने होलंड तैयार थयुं. एटले ता. ५ मी एप्रिल १६५४ मां वेस्ट मिनिस्टरनी सलाहना कोलकरार थया. आम्बोयनामां अंग्रेजोने कतल करनारामांथी जेओ हैयात होय तेओना उपर काम चलावीने न्याय आपवानी बाबतनी एक शरत तेमां दाखल करवामां आवी, तथा इंग्लिश कंपनीना जाणीता चार कमिशनरो साथे मळीने, तेओने ईस्ट इंडीझ, ग्रीनलंड, मस्कोवी, ब्राझील अथवा बीजे कोई ठेकाणे जे नुकसान थयुं होय अने हरकतो करी होय तेनो नीकाल लाववा माटे होलंडना चार कमिशनरोए लंडन जवुं एम पण करारनामामां दाखल कर्युं.

डच लोकोना दगाफटका अने हुमलाथी इंग्लिश कंपनीने नुकसान थयुं हतुं तेनो आंकडो कंपनिये १६११ थी ते १६५२ सुधीनो कर्यो तेनी रकम पौंड............२६,९५,९९९–१५–०
ए सिवाय व्याजनी रकम जे थाय ते, तथा
इरानी अखातमां चार वाहाण
लई लेवामां आव्यां तेना पौंड........　　१,००,०००–०–०

कुल पौंड　　२७,९५,९९९–१५–०

आ उपरांत, इंग्लिश कंपनिये पुलोरुन अने लॅनटोर पाछां मळवानी मागणी करी.

पछवाडे डच कंपनीना डेप्युटियोए हिसाब काहाडीने तेओनी मागणी रजु करी तेना पौंड..............२०,१९,८११–२–१
पोतानुं लेणु काहाडवा जेटली रकम

दाखल करवा माटे, तेओए बानूटमना
घेरामां थयेला खर्चनो ब्रिटिश कंपनीनो
त्रीजो भाग थाय तेनी रकम दाखल करी
तेना पौंड ८,९०,०००

एम थइने कुल पौंड.... .... २९,१९,८११-३-६

ता. ३० मी आगस्ट १६५४ मां आ प्रमाणेना बंनेना दावानो चूकादो आठे कमिशनरोए मळीने एम कर्यो के, एक बीजाना दावा बंने कंपनिये मांडी वाळवा अने, गइ वीती कशी वात संभारवी नहि. पण डचोए पूलोरुन अंग्रेजी कंपनीने हाल छे तेवी स्थितिमां पाछुं सोंपी देवुं, अने डच कंपनीनी जे जंगम मिलकत होय ते तेमणे उठावी जवी, अने इंग्लिश कंपनीने डच कंपनिये पौंड ८५,००० बे हप्ते आपवा, तेमां पेहेलो हप्तो ३१ मी जान्युआरी १६५५, अने बीजो हप्तो ३१ मी मार्च १६५५ ने रोज चूकवी आपवो. आम्बोयनामां जेओ कतल थया तेओना वारसोने आपवानी जुदी जुदी रकमो थइने कुल पौंड ३,६१५ बार जण वच्चे वेंहेंची आपवाने डचोए भरी देवा. ए प्रमाणे तकरारनो छेडो आण्यो. तोपण केटलीक मूकी देवामां आवेली बाबतो माटे फरीने विचार करवाने १६५५ मां बंने प्रजासत्ताक राज्योना उपरियोए ध्यान उपर लीधुं हतुं. पुलोरुन डचोए फीटाडी दीधुं. मरीनां झाडोने नुकसान पोहोंचाडयुं, अने हाल हवाल स्थितिमां अंग्रेजोने सोंप्युं. ने पाछुं १६६४ मां कबजे करी लीधुं.

आ प्रमाणे इंग्लिश कंपनीने उत्तेजन मळवा उपरथी, व्यापार वधारवानी तेमनी उलट वधी, पण १६४९ मां उभी थयेली आस्साडाना वेपारनी कंपनी उभी थइ हती तेना भागीदारोए ता. ११ मी सप्टेम्बरे कौंसिल आफ स्टेटने अरज करी के, कंपनी पोते भले

वेपार करे, पण जेओने स्वतंत्रपणे, पोताना पैसाथी अने पोतानां माणसो तथा वाहाणोथी इलायदो वेपार करवो होय, तेओने तेम करवानी छूट आपवी जोइये. आ अरजीनो जवाब कंपनी पासे मागवामां आवतां, तेओए जणाव्युं के, भेगा भंडोळथी कंपनी वेपार चलावे एमांज देशनी शोभा छे, अने लाभ पण आज रीति चलाववामां छे. माटे अमने आपेला हकनी मंजुरी मळवी जोइये. अने बीजा कोई छूटो छूटो वेपार करे नहि, एम पाकी गोठवण थवी जोइये. आ प्रमाणे करवानी हा पाडवामां आवी. अने प्रजासत्ताक राज्यने नाणानी अगत्य हती, तेथी, कंपनीने ८५,००० पौंड डचो पासेथी मळ्या हता, तेमांथी ५० हजार पौंड स्टेटने धीरवामां आव्या, अने, त्यार पछीना बीजा महिनानी ता. १० मिये ते पाछा आपी देवामां पण आव्या.

आ प्रमाणे प्रोटेक्टरे हा पाडी छतां, कंपनीना शत्रुओ तेनी आगळ फावी गया, अने जेने फाव्युं ते वेपार करवाने मंडी गया, तेओनी तरफ तेणे मनाइ करवानी नजर पण करी नहि, जेम चाल्युं तेम चालवा दीधुं. आम करवामां मुख्यत्वे करीने कंपनीनाज भागीदारो हता, अने तेओने १६५३ ना डिसेम्बर मासमां छूट आपवामां आवी हती, तेनो उपयोग करवा लाग्या, तथा कंपनीनाज चाकरो, जे हिन्दना वेपारथी जाणीता थया हता, तेओ पण पोतानी माहितीनो लाभ लईने वेपार करवाने मंडी गया. हिन्दना मालना घणा घराक थया, एटले चडसाचडसीमां मालना भाव वधी गया, अने इंग्लंडना मालनां ओछां नाणां उपजवा लाग्यां. कंपनी माटे देशी राजाओ जे मान धरावता हता, अने तेओने प्रतिष्ठित गणता हता, तेने बदले हवे गमे तेवा माणसो वेपार करवा आववा लाग्या, एटले, तेमनो मरतबो पण टूटवा लाग्यो. आवी स्थितिमां कंपनिये पोतानुं काम, पोतानो मोभो, अने हक जाळववानी खातर चलाव्युं तेनुं सरवायुं काहाडवामां आव्युं तो तेमनी पासे जमेमां

पौंड १,८५,५८९–७–० नीकळया, अने देवुं २९,२७१–१९–४ नुं नीकळ्युं, ते जतां बाकी १,५६,३१७ पौंड ७ शिलिंग अने ८ पेन्स रही.

आणी तरफ वेपारियो हिन्दनो माल इंग्लंडमां लई आववा लाग्या, तेनो त्यां उठाव थवा मांड्यो नहि, त्यारे, यूरोपमांना बीजा देशोमां चडाववा लाग्या. आमस्टरडम पण एटलो बधो माल पोहोंचाडी दीधो के, डच ईस्ट इंडिया कंपनीना शेरनो भाव उतरवा मांड्यो, एटले, एम केहेवाय छे, के तेओए पण पोतानी वग क्रामवेल उपर चलावीने बीजा वेपारियोनी छूट बंध करवानी ईच्छा जणावी; तेमज, कंपनीना जे भागीदारो, आगवो वेपार करवानी आगेवानीमां पड्या हता, ते पण थाक्या, अने एकली कंपनीने हाथे वेपार चाले तो ठीक एवा अभिप्राय उपर आवी जतां, हवे कंपनीना लाभमां वलण थवा मांड्युं.

१६५६ मां कंपनिये सरकारमां अरज करी के, वेपारनी छूट मेळववामां अमने घणुं खर्च थयुं छे; हिन्दना मालना ४० थी ५० टका सुधी भाव वधी गया छे; अने तेटलाज प्रमाणमां इंग्लंडना मालना भाव घटी गया छे, तेथी प्रोटेक्टर साहेबे अमारा जूना सर्व हक साथे अमने नवो पटो करी आपवो जोइये, अने पार्लामेंटनी ते उपर मंजुरी मळवी जोइये.

आ अरजी कौंसिल आफ स्टेटना विचारमां लेवाने मोकलवामां आवी. तेणे ३ जी नोवेम्बर १६५६ ने दिवसे सिलेक्ट कमिटी उपर मोकली, अने फर्माव्युं के तेओए सर्व हकिकत ध्यानमां लईने, पोतानो अभिप्राय जणाववो के, ईस्ट इंडियाना वेपारने उत्तेजन मळे, अने देशने लाभ थाय एवी रीते करवाने केवुं धोरण चलाववुं जोइये.

आ उपरथी, कमिटिये वेपारना काममां उलट धरावनारा, अने लागता वळगता सर्वे गृहस्थोने एकठा करीने खूब चरचा चलावी, अने छेवटे, ता० १८ मी डिसेम्बरे पोतानो अभिप्राय जणाव्यो के,

अमारो खानगी मत तो एम थाय छे के, सामान्य भंडोळ करीने कंपनीना हस्तक वेपार चलावा देवामां लाभ छे, पण आ सवाल एटलो बधो अगत्यनो छे के, छेवट शुं करवुं ते कमिटी नक्की कही शकती नथी, माटे कौन्सिल आफ स्टेटे आ विषेनो फडचो लाववो जोइये.

१६५७ मां उपर प्रमाणे अभिप्राय थवाथी, कौंसिले ता० २८ मी जान्युआरीनो दिवस तकरार सांभळवाने नक्की कर्यो. ईस्ट इंडिया कंपनीनो गवर्नर अने तेनी कमिटी ते दिवसे हाजर थाय, तेमज बीजा जे वेपार करवाने मंडी पड्या हता, एवा वेपारियो पण आवे, एवी गोठवण करीने एक सभा भरी, अने सर्वेनी हकिकत सांभळीने पछी कौंसिले प्रोटेक्टरने एवी सलाह आपी, के सामान्य भंडोळ करीने ईस्ट इंडियानो वेपार चलाववो अमारा अभिप्रायमां ठीक लागे छे.

ता. १० मी फेब्रुआरीने दिवसे प्रोटेक्टरे कौंसिलनो अभिप्राय मंजुर कर्यो, अने ईस्ट इंडिया कंपनीने केवा प्रकारनो चार्टर आपवो तेनो मुसद्दो नक्की करवाने एक कमिटी ठरावी.

प्रोटेक्टरनो आवो अभिप्राय थयो एटले, छूटक वेपार करनारा वेपारियो, अने कंपनीना भागीदारोए मळीने एक भंडोळ कर्युं. तेमां ७,८६,००० पौंड भराया. जूनी कंपनी पासे जे किल्ला हता, तेमने जे छूटो मळी हती, अने हिन्द तथा इराणमां तेमनी जे ईस्कामत हती ते सर्वे २० हजार पौंडमां नवी कंपनीने आपी दीधी. एटले नवी ईस्ट इंडिया कंपनीने, फोर्ट सेंट ज्योर्ज, कारोमांडलना किनारा उपर जे जे फॅक्टरियो हती ते, बंगाल, तथा सुरत, तथा इराणमांनी ग्रोम ब्रुननी फॅक्टरी, अने तेना ताबानुं जे कांई हतुं ते, तथा बान्टमनी फॅक्टरी अने तेना ताबाना जाम्बी अने मकासर ए सर्वेनी मालिकी मळी.

भरायली रकममांथी मात्र अर्धी उघरावीने कंपनिये आगळनी पेठे उलटथी पोतानुं काम चालतुं कर्युं.

कंपनीने सात वर्षनी मुदतनो चार्टर मळयो तेना उपर मंजुरीनो शिक्को १६५७ ना आकटोबर सुधी थयो न हतो.

कंपनीनां वाहाण घसाई गयां हतां, तथा बीजा वेपारियोनां वाहाण जोइये तेवां काम लागे एम न हतुं, तेथी कंपनीने नवां वाहाण बंधावानी अगत्य पडी.

कोई पण खानगी वेपारिये वेपार न करवो, एवो ठराव थयो छतां पण, टामस स्किनर * करीने लंडननो व्यापारी हतो, तेणे १६५७ मां मालनुं एक वाहाण भरीने हिन्द भणी रवाने कर्युं; ते १६५८ नी सालमां त्यां आवी पोहोंच्युं, एटले, कंपनिये ते पकडी लीधुं. ते उपरथी स्किनरे बीजा चार्ल्स राजाने फरियाद करी, ते तेणे प्रिवी कौंसिल उपर रवाने करी. कौंसिले ते हाउस आफ पियर्सने रजु करी. तेओए कंपनीनो जवाब माग्यो, एटले जणाव्युं के, नीचेनी कोर्टनो खुलासो मेळवी हाउसने अपील करवी जोइये तेम स्किनरे कर्युं नथी माटे तेनी अरज रद करवी जोइये. आ तकरार रद करी १६६६ मां केस सांभळवानुं ठराव्युं, पण १६६७ सुधी ते केस मुलतवी राखवानी मुदत मागी अने हाउस आफ कोमन्सने फरियाद करी, के हाउस आफ लोर्डे फरियाद नोंधी छे ते कायदा विरुद्ध छे. आ उपरथी हाउस आफ लोर्डसने क्रोध चड्यो अने तेओए स्किनरने नुकसानीना ५००० पौंड आपवानुं हुकमनामुं कर्युं. कामन्से लार्डसना कृत्यनी टीका करीने एवो ठराव कर्यो के, जे कोई आ काममां लार्डसना हुकम अमलमां लावशे ते इंग्लंडना कामन्सनी स्वतंत्रताना हकने दगो देनारा गणवामां आवशे, अने तेमना हाउसना हकनो भंग करनार गुनेहगार

* सुमात्रामांना जम्बीना राजा पासेथी एक न्हानो टापु बरेला नामनो हतो ते खरीदी लईने त्यां पोतानी स्थापना करी. कंपनिये तेने त्यांथी काहाडी मेल्यो, अने तेनी मिल्कत कबजे करी लीधी.

गणवामां आवशे. आवो ठराव करी तेओए स्किनरने टोवर उपर चडावी दीधो (केद कर्यो.) आ प्रमाणे बंने हाउस वच्चे वांधो उठ्यो, तेथी बीजा चार्ल्स राजाने सात वार पार्लामेंट बंध करवी पडी.

१६७० मां राजाए वाइटहॉलमां बंने हाउसवाळाने भेगा कर्या, अने एक बीजाना विरुद्ध जे बोलवामां आव्युं हतुं ते रद कराव्युं, अने कामनो छेडो आण्यो, पण ते दिवसथीं पार्लामेंटना बंने हाउसना हक संबंधीनी तकरार चालती रही.

१६५८,१६५९, अने १६६० ए त्रण सालमां थईने कंपनीनी निकास २,५१,५८३ पौंडनी थई तेमां नगदी पौंड २,२७,८२० नी तथा माल पौंड २३,७६३ नो हतो.

१६६१. कंपनिये हवे नवो पटो मेळववाने राजाने अरज करी. ते प्रमाणे १६६१ ना एप्रिल मासनी ३ जी तारीखे ते * आपवामां आव्यो.

---

* The preamble of which recites, that diverse disorders and inconveniences had been committed by the King's subjects and by the foreigners, to the great prejudice of the Company, and interruption of their trade; whereupon the Company had besought the King to confirm their Charters, granted them by Queen Elizabeth and King James. The King accordingly grants, ratifies, and confirms unto the Governor and Company, that shall be a body corporate and politic by their former name, with perpetual succession for ever. And the charter then proceeds, like that from King James, to the nomination of first Governor, Deputy Governor, and 24 Committee-men, with instructions for their annual election, and grants to the Company the following powers in addition to those given them by their last charter, viz-,

That the Commissioners of Customs shall permit no entry of India goods, but such as shall be allowed by the Governor and Company, under their seal or under the

hand of the Company's officers, to be appointed by them to sit at the custom-house for that purpose.

That every member shall have a vote in the general Court, at all elections and bye-laws, for each £ 500 stock which he shall possess; and that persons may unite smaller sums to make up that amount, and vote jointly for the same.

That all plantations, forts &c. where the Company's factories are, or shall be established, shall be under their own command and controwl, with the appointment of Governors, and officers to govern the same; and that such Governor and his Council may exercise civil and criminal jurisdiction in the said factories &c. according to the laws of England; and if the offence shall be committed in a place where it can not be tried, the offender may be sent to such other plantation or fort where there is a Governor in Council to try him, that justice may be done.

That the Company may export warlike stores, make peace and war with princes and people in the limits of their trade (not being Christians), and recompense themselves for wrong and damages sustained at their settlements.

That they may fortify St. Helena and other places within the limits of their trade, and supply their forts and settlements with clothing, victuals, ammunition, and impliments free from custom or duty, and transport thither such men as shall be willing to go; may govern them in a legal and reasonable manner, and inflict punishments for misdemeanors, or impose fines for breach of orders.

That they may seize all Englishmen and other persons in the East Indies sailing in any Indian or English vessel, or inhabiting those parts without the Company's licence, or that shall disobey their orders, and send them home to England.

That the King's subjects, employed by the Company in the limits aforesaid, shall suffer punishment for offences there committed as the Company's President and Council

shall think fit, and the quality of the offences requires; and in case of appeal, the offender shall be sent home for punishment. And for the better discovery of offenders all persons may be examined upon oath before the Company's President and Council, touching the same.

The Company are restricted from trading in the dominions of any Christian Prince or State, in amity with the Crown of England who shall avertly declare it to be against his will or good liking.

With proviso, that if the continuance of this charter shall not be profitable to the Crown and the realm the King may resume it on three years notice.

सन. १६५७ नी सालमां मळेला चार्टर प्रमाणे, जे वेपार करवानी परवानगी मळेली तेने ७ वर्ष पूरां थयां, त्यारे, १६६४ मां ते भंडोळना भागीदारोने केहेवामां आव्युं के, जेओने पोतानो भाग छोडी देवो होय तेओए हवे पोतानी रकम लई लेवी. सामा पक्षवाळाओए आ कंपनीना भागीदारोनुं मन डगमग करी नांखवानो प्रयत्न कर्यो हतो, अने शेरनो भाव सेंकडे ७२ टका जेटलो थई गयो हतो, पण कंपनीमांथी नीकळी जवानी कोईनी ईच्छा थई नहि; तोपण, ७ वर्षना वहिवटनुं सर्वैयुं काहाडी बताववामां आव्युं ते नीचे प्रमाणे हतुं:—

हिन्दमां डेडस्टोक अने माल थईने पौंड....		४,१९,७१२
ईंग्लंडमां रोकड अने नगदी पौंड.	३७,६१३	
करियाणुं. ...	३,८८९	
मरी वगेरे.	८२२	
कापड.	११,३७९	
सुरोखार वगेरे.	१२,३७२	
निकास उपर धीरधार.	९,२२७	
घरवाखरो ...	११२	

लेडन हॉलनी शेरीना		
घरना पटाना	१,०००	
	७१,४७७	
वेचायला मालनुं लेणुं.	१,२७,९३५	
बीजुं लेणुं....	२१,३१६	
		१,२९,७२८
कंपनीनुं देवुं	१,६५,८०७	
बधी एस्टेट	४,९५,६३४	
पौंड	६,६१,४४१	६,६१,४४१

कंपनीनुं भरायलुं भंडोल, पौंड.७,३९,७८२-१०-० तेमांथी अर्धुं वसुल लेवामां आवेलुं पौंड.३,६९,८९१--५--० ते उपर हिसाब गणतां दर सेंकडे ३० टकानो वधारो थयो छे. तो १०० पौंड मुडिये १३० पौंड लेखे जेओने शेर भरवा होय ते भरे, पण कोइये तेम कर्युं नहि तेथी हवे प्रथमना जेवीज स्थिति रही.

सन १६६२ मां बीजो चार्ल्स राजा, पोर्टुगालनी कुमारी साथे परण्यो. तेनी पेहेरामणीमां तेने ५,००,००० पौंड रोकडा मळ्या, तथा आफ्रिकाखंडमांनुं टांजीर शहर, अने हिन्दमांनो मुंबईनो टापु, तेना तालुका सहित, आपवानो ठराव थयो; ते उपरांत, पोर्टुगीझोनां ज्यां ज्यां सेटलमेंट हिन्द अने ब्राझिलमां होय त्यां त्यां अंग्रेजी प्रजाने छूटथी वेपार करवानी परवानगी आपवामां आवी. मुंबई टापुनो कबजो लेवाने राजाए योग्य सेना आपी, मालबरोना अर्लने मोकल्यो. आ मिलकत तेणे पोतानी खानगी जागीर तरीके पोताना स्वाधीनमां राखवानी धारणा करी. रोमनकेथोलिक धर्मना पादरीया गोवामां हता, तेओए धार्युं के, पाखंडी धर्मवाळाना

हाथमा मुंबई टापु जाय छे ए ठीक थतुं नथी, तेथी गोवाना वाइसरोयने उश्केरीने आडाअवळा सबब बतावीने बे वर्ष सुधी कबजो आपवा दीधो नहि. पछी राजाना नोकरो वहिवट करवा लाग्या, अने वेपार चलावा लाग्या, तेथी ईस्ट इंडिया कंपनीने नुकसान थवा मांडयुं, कारण के युरोपियन माल राजाना माणसो लई आवता हता तेनुं नूर तेओने भरवुं पडतुं नहतुं, तेथी कंपनीनो माल जे भावे वेचवाने परवडे एम होय ते करतां ओछी किंमते तेओ वेची शकता हता. पण छेवटे, राजाने समजायुं के आ जागीरनो वहिवट हाथमां राखवामां लाभ नथी त्यारे ता० २७ मी मार्च १६६९ ने रोज राजाए मुंबईनो टापु अने बंदर कंपनीने सोंपी दीधां, अने प्रति वर्षना सप्टेम्बरनी ३० मी तारीखे कंपनी, राजाने १० पौंड भरे एम ठराव्युं.

१६६९ हिन्दना दक्षिण भागना राजाए १॥ टको जकातनो लेवानो ठरावीने कंपनीने वेपार करवानी, आ समयमांज छूट आपी. एज रीते कानानोरना राजानी मंजुरी मेळवीने कंपनिये बिबियापट्टनमां पेढेडी उघाडी.

१६७० जापान साथे वेपार चलावाने अनुकूल पडे एटला माटे फार्मोसा अथवा टाइवान टापुनी पश्चिम दिशामां, त्यांना राजा भणीथी फर्मान मळवाथी टाईवानमां कोठी घाली.

सन. १६६०--६१ मां चाहानो काईक उपयोग इंग्लंडमां थतो हतो. वेपारनी चीज तरीके पोर्टुगीझो पण ते खरीदता न हता पण डचलोकोए तेनो प्रारंभ कर्यो हतो.

ब्रिटिश ईस्ट इंडिया कंपनी पासे बान्टममां चाहाना बे डबा आव्या तेमां १४३½ रतल चाहा हती, ते नवाईनी वस्तु तरीके तेओए भेट आपवामां, अने पोतानी कमिटीने रिफ्रेशमेंट तरी के पावामां वापरी नांखी.

१६६२ मां पोर्टुगीझ राजकन्या काथेरिन इंग्लंडनी राणी* थईने आवी त्यारे तेणे पोताना राजपिताना दरबारनी रीति प्रमाणे पोताना दरबारमां चाहानो उपयोग करवा मांड्यो. ते जोईने त्यांना अमीर उमरावो पण चाहा पीवा लाग्या. अने त्यारथी इंग्लंडमां चाहानी फाशन पडवा लागी. कंपनी भणीथी बीजा चार्ल्स राजाने भेट आपवा माटे १६६४ मां रूपाना ढांकणाना ६ चीनी बाटला पौंड १३ ना तथा चाहा (Thea) २ रतल २ औंस, ४ पौंड ५ शिलिंगनी किंमतनी कंपनिये खरीदी आपी हती. तेमज १६६६ ना जुन मासमां, राजाना सेक्रेटरी मारफत नीचे प्रमाणे तेने भेट आपी हती:—

२२$\frac{3}{4}$ रतल चाहा, दर रतलना ५० शि. लेखे पौंड ५६–१७–६
राजाना हजुरी बेने माटे चाहा पौंड ६–१५–०

१६६७ नी सालमां, उंचामां उंची चाहा १०० रतल मोकलवा माटे ईस्ट इंडिया कंपनिये पोताना बान्टमना आरतियाने लख्युं ते उपरथी १६६९ मां १४३ रतल ने ८ औंस बे कानिसस्टरमां भरीने मोकली.

१६७० मां चार डबामां रतल ७९–६ औंस. १६७१ मां बान्टमनी भेट तरीके २६६–१० औंस, आ प्रमाणे जे चाहा

* The Poet Waller in a Panegyrical ode on her birth-day, seems to suppose, that she introduced the use of tea in this country. He says:—

The best of Queens, and best of herbs we owe
To that bold nation, who the way did show
To the fair region, where the Sun doth rise,
Whose rich productions we so justly prize.

He also supposed it endowed with the power of inspiration; for he says,

'The Muse's friend, Tea, does our fancy aid.'

आवती ते भेट तरीके अपाती अने कंपनीनी कमिटीवाळा पोताना उपयोगमां लेता हता.

१६७८ थी नीचे प्रमाणे इंग्लंडमां चाह आयात थई.

१६७८	गंजम अने बान्टममाथी रतल	४७१७
१६७९	बान्टमथी रतल	१९७
१६८०	सुरतथी	१४३
१६८२	हिन्दथी	७०
१६८५	मद्रास अने सुरतथी	१२,०७०
१६८६	आयात	६५

आ मालमांथी घणो खरो ११ शिलिंग ६ पेन्स थी ते १२ शि. ४ पेन्सना रतलने भावे वेचायो हतो.

१६८७ कंपनिये सुरतना एजंटने सूचना आपी के, हवेथी चाहानो खानगी वेपार नहि करतां कंपनी माटे वेपारनी वस्तु तरीके सारो माल खरीद करीने मोकलतां रेहेवुं. आ हुकम पछी नीचे प्रमाणे चाहा आयात थईः—

१६८७	सुरतथी रतल	४,९९५
१६८८	सुरतथी	१,६६६
१६८९	आम्बोयना अने मद्रासथी	२५,३००
१६९०	सुरतथी जुदा जुदा माणसोए....	४१,४७१

आ पछी, विलियम अने मेरीना समयनो १६९० नो बीजो आक्ट थयो तेनी रुए हिन्द अने चीनना माल उपर सरखी रीते सेंकडे २० टका कर नांखवामां आव्यो. मात्र गळी अने काचा रेशमने बातल राखवामां आव्यां. आ दिवसथी ते हमणां सुधी घणा खरा एशियाटिक माल उपर भारे कर नांखवानुं जारी रेहेतां हानि पोहोंचेली छे. भारे करने

लीधे कंपनिये हुकम कर्यो, के हलका मालनी अने सारा मालनी सरखी भारे जकात पडे छे माटे उंचामां उंचो माल मोकलवो.

१६९० नी सालमां होलंडथी चाहा लाववानी परवानी मळी, एटले, नीचे प्रमाणे मालनी आयात थई.

१६९१ नी आयात रतल १३,७५०

१६९२ उपर प्रमाणे आयात तथा मद्रासथी माल आव्यो ते सुधांत १८,३७९

विलियम अने मेरीना राज्यमां चोथा वर्षना आक्ट प्रमाणे, केटलीक वस्तुओ उपर जकात वधारी, तेमां चाहा उपर पण वधी, पण त्यार पछी एक रतलनी ५ ने बदले १ शिलिंग राखवामां आवी.

१६९३ मां मद्रास वगेरेनी थईने ७११; १६९४ मां ३५२; १६९५ मां १३२; ने १६१६ मां ७० रतल.

१६९७ मां होलंडथी १२६ तथा हिन्दमांथी २२,२९० १६९८ मां हिन्दमांथी २१,३०२

१६९६ मां निपजने स्थानेथी माल मंगावे ते उपर १ शिलींग ताजी जकात नांखी, पण होलंडथी मंगावे ते उपर २ शि. ६ पेन्स राखी हती, पण तेमांथी जो निकास करवामां आवे तो $\frac{२}{३}$ पाछा आपवानो ठराव हतो, तेने बदले हवे १६९८ मां त्रीजा विलियमना ९ तथा १० मा वर्षना आक्ट प्रमाणे बीजा पांच टकानी जकात नांखी, पण तेमांथी जो निकास करवामां आवे तो बधी जकात पाछी आपवानुं ठर्युं. आ जकातनुं नाम (New Subsidy) न्युं सबसिडी हतुं.

१६९९ मां, १३,२२१ रतल, तेमां २० रतल होलंडनी हती.

१७०० मां, ९१,१८३ रतल, तेमां २३६ होलंडनी.

आ प्रमाणे १७०० सुधी ईंग्लंडमां आयात थती हती पण स्काटलंड अने आयर्लंड तो मुगुज हतुं.

१७०१ थी ते १८०१ सुधी १०० वर्षना अरसामां ७५,०२,१९,०१६ रतल चाहा इंग्लंडमां आयात थई, तेनुं मूल्य पौंड १२,९८,०४,५९५ उपज्युं. ११,६४,७०,६२५ रतलनो निकास थतां ६३,३७,४८,३९१ रतल देशनी उपराशमा आवी गई.

जुदा जुदा चाहानो भाव जाणवा माटे, नीचे विगत आपवामां आवे छे. अने ते भाव १७३१ नी सालना छे:--

Bohea, fine	बोहिया सरस	१३ थी १४ शिलिंग
Do ordinary ,,	सामान्य	९ थी १० ,,
Congow	कांगो	१२ थी १६ ,,
Pekoe	पीको	१६ थी १८ ,,
Green, fine	लीली सरस	१२ थी १५ ,,
Imperial ...	इम्पिरियल	१३ थी १४ ,,
Hyson ...	हाइसन	३० थी ३५ ,,

चाहानो बोहोळो वेपार थवा लाग्यो, तेम तेमां, भेळशेल अने नाना प्रकारना दगा थवा लाग्या, तेथी ते अटकावा माटे सरकारने १७३१ मां कायदो* करवो पड्यो, अने तेवो दगो करनाराओ जेम पकडाता गया, तेम, तेमने शिक्षा थवा लागी. १७३६ मां एक याहुदी वेपारिये रंग दीधेली चाहा १७३ रतल, ३ शि. ९ पेन्सने भावे वेची तेनी पासेथी १७३० पौंड दंड लेवामां आव्या.

* "Whereas several ill-disposed persons do frequently dye, fabricate, or manufacture very great quantities of sloe-leaves, liquorice leaves, and the leaves of tea that have been before used, or the leaves of other trees, shrubs, or plants in imitation of tea, and do likewise mix, colour, stain, and dye such leaves with terra japonica, sugar, molasses, clay, logwood, and with other ingredients and do sell and vend the same as true and real tea, to the prejudice of the health of His Majesty's subjects, the diminution of the Revenue, and to the ruin of the fair trade, be it enacted, &c.

१६७१–२ कर्णाटकना नवाबे ता० ३१ मी जान्युआरिये, मद्रासनी जकातनो पोतानो अर्धो भाग. १,२०० पागोडा (रु ३–८–० नो एक पागोडा) प्रतिवर्षना लेवा करीने कंपनीने आपी दीधो. वेपार वधतो गयो तेथी आ गोठवण कंपनीने लाभदायक निवडी. पछी तरतज गोवळकांडाना राजाए कंपनी पासेथी, पोताना राज्यमां चालता वेपारनी जकात माफ करी. एक लेखमां एम छे, के, १२०० पागोडा वार्षिक लईने ते राज्यभणीथी फर्मान लखी आपवामां आव्युं हतुं.

१६७२. चार्ल्स राजाए आ वर्षमां डच साथे लडाई करवा मांडी, एटले, मुंबई टापुनुं रक्षण करवा माटे, ६,००० सिपाइयो आवता वर्षमां मोकलवानी गोठण कंपनीने करवी पडी.

१६७६. कंपनीनो व्यापार हवे मन माननी रीते चालवा लाग्यो, एटले, भागीदारोने मळेलो नफो, तेमने वेंहेंचा न आपतां, मूळ मुडी पौंड ३, ६९, ८९१–५–० हती, तेमां मेळवी दईने, ७, ३९, ७८२–१०–० पौंडनुं भंडोळ कर्युं. तेथी शेरनो भाव सरभरनी अंदर हतो ते वधीने सेंकडे २४५ टका वधी गयो.

१६७७–कंपनीने स्वतंत्र व्यापार करवानी सरकारे छूट आपी, अने जेने वेपार करवो होय एवा वेपारीने वेपार करवा देवो नहि, एवो चार्टरमां ठराव हतो, ते विषे फरीने पाछी चरचा थवा लागी, अने सामासामां चोपानियां नीकळवा मांड्यां.

ता. ५ मी आक्टोबरे, राजाए कंपनीने नवो चार्टर करी आप्यो, तेमां प्रथमनी बधी शरतो कायम राखी, अने कंपनीना नोकर तथा वाहाणना मालेको करार तोडे, तेथी कंपनीने नुकसान थाय, तो ते भरी लेवाने सत्ता आपी; तेमज, ब्रिटिश शिक्काथी जुदी जातना शिक्का हिन्दमां मुंबई अने बीजे ठेकाणे पाडवानी छूट आपी.

११८०. चीन साथे पोर्टुगीझ वेपार चलावता हता, तथा त्यार पछी, फार्मोसामां डचोनुं सेटलमेंट थया पछी, तेना साधनथी, तेओ चलावता हता, पण आ सालथी ईस्ट इंडिया कंपनिये चलाववो शरु कर्यो.

११८१. कंपनी कळ वाळीने वेपार करवा लागी एटलामां, तेओना शत्रुओए नवुं फितुर जगाड्युं. हिन्दनी छींट विलायतमां आयात थवा लागी तेथी इंग्लंडमां कालिको छापवावाळा कारीगरोए पोताने नुकसान जाय छे, एम पोकार उठाव्यो, तेमज, रेशमी कापड बनाववावाला, फ्रान्स अने इटालीना परदेशी माल जेवो सारो माल बनावी शकता न हता, तोपण, तेवा मालनी आयात थवाथी तेमने उत्तेजन मळतुं नथी, अने नुकसान थाय छे, एम तेओ पण बूमो पाडवा लाग्या, अने आ प्रमाणे जेमनो स्वार्थ बगडतो हतो तेमणे पार्लामेंटने फरियाद करी. अंग्रेज बानुओने पसंद आवे एवा काळा रेशमी बरना ताका रंगवाने माटे कंपनिये अंग्रेज कारीगरोने हिन्दमां मोकल्या तेनी सामे पण वांधो उठाव्यो, अने तेनुं कारण ए बताव्युं के आम करवाथी देशीकारीगरोने तोडी नांखवानुं थायछे. इंग्लंडमां छींट अने रेशमी बरनो एटलो बधो खप हतो, के तेना दसमा भाग जेटलो पण माल त्यांनी कारीगरीथी बनी शकतो न हतो.

टर्की कंपनी, उननो माल लई जईने तेने बदले रेशम लई आवती हती, तेथी देशमांथी नगदीनो नीकाश थतो न हतो, तथा रेशमी बरनो तेमनो स्वतंत्र वेपार होतां, तेने ईस्ट इंडिया कंपनी, तेवो माल आयात करीने नुकसान पोहोंचाडे छे एवी तेमणे पण तकरार उठावी, अने एक लांबी अरजी लखीने प्रिवी कौंसिलने आपी.

आ तकरारनो रदियो ईस्ट इंडिया कंपनिये आप्यो, ते मान्य राखवा जेवो लाग्याथी, प्रिवी कौंसिलना उमरावोए सामावाळानी अरजिओ मांडी वाळी.

आटलुं छतां पण, घुसणिया वेपारियो हिन्दभणी वाहाण मोकलवाने अटक्या नही. तेम कंपनी पण तेओने पकडीने देश पोहोंचाडवा लागी, तोपण तेओ खळ्या नहि, त्यारे राजाए आवा लोकोने अने चांचियाने पकडी पाडवामाटे लश्करी वाहाण हिन्द रवाने करी दीधुं.

१६८२ बान्टमना राजाने अने तेना कुंवरने कजियो थयो. राजानी तरफेणमां अंग्रेज थया, अने कुंवरनी मददमां वलंदा मळ्या. तेमां वलंदानी ओथवाळा कुंवरनी जीत थई, एटले तेनो लाभ लईने अंग्रेजोनी बान्टममां फॅक्टरी हती ते छिनवी लीधी. आखा हिन्दकरतां आ पेहेडी जूनी अने सारी जमावटनी हती, ते त्यार पछी, वलंदाना स्वाधीनमांज रही, आ तकरारनी वेळाए पोर्टुगीझ, तथा फ्रेंच, तथा डेन लोको तटस्थ रह्या हता, तोपण, वलंदाए नवा राजाने समजावीने ते सर्वेने बान्टममांथी काहाडी मूकाव्या.

आ प्रमाणे बान्टम अंग्रेजो पासेथी गयुं, एटले तेओए सुमात्रानी दक्षिण बाजुनी समीपमां बेनकुलरमां सेटलमेंट कर्युं, अने शत्रुओ भणीथी हरकत थाय नहि एटला माटे, त्यां किल्लाबंधी करी लीधी, तेनुं खर्च आगळ जतां २,५०,००० पौंड थयुं. आ प्रमाणे थवाथी मरीनो पाक तेओ जाळवी शक्या, नहि तो एकला डचलोकोने स्वाधीन ते थई जात.

मद्रासने बान्टमनी सत्ता नीचे राख्युं हतुं तेने हवे ते ईलाकानुं मुख्य स्थान बनाव्युं, अने कारोमांडलना कांठा उपर ते व्यापारनुं म्होटुं साधन थई पडयुं.

१६८३ ना आगस्ट मासनी ९ मी तारीखे, चार्ल्स राजाए कंपनीने एक नवो चार्टर करी आप्यो. तेओना प्रथमना बधा करार कायम राखी, विशेषमां एवी सत्ता आपी के, तेमना करारनी विरुद्ध

कृत्य करवाने जे वाहाणो आवे ते बधां कंपनी पकडी ले; हिन्दमा तेमना किल्लेदारो संबंधमां तेओ लश्करी कायदो (मार्शियल लॉ) चलावी शके, तेमज दरियानी अंदर जे गुनाह बने, वीमा संबंधी तकरार उठे, वेपार आदि बाबतमां बांधो उठे, ए आदि लईने जे अपराध तेमना ताबाना प्रदेशमां बने, तेनो न्याय करवाने कोर्टो स्थापवानी पर्वानगी आपी.

कंपनीने आवी मळेली सत्तानो उपयोग करवानो प्रथम प्रसंग, तेमना ताबाना सेंट हेलेनाना रेहेवासियोए आप्यो. राज्यकारभार चलाववा माटे जे कर नांखवामां आव्या हता, ते आपवाने तेओ आनाकानी करवा लाग्या. कंपनीनी सत्तानी सामे फितुर उठाव्युं, अने किल्ला उपर हुमलो करवाने तत्पर थया. आवा फितुरियोमांथी जेओ आगळ पडता हता तेओना उपर काम चलाव्युं, तेमां तेओ अपराधी ठर्या, एटले तेमने फांसीनी शिक्षा करवामां आवी.

१६८९ शिक्षा भोगवनारा भणीथी तेमना संबंधियोए पार्लामेंटने फरियाद करी, ते उपरथी आमना सभासदोए कंपनीनी आवी वर्त्तणूक, धारा विरुद्ध अने जुलमात भरेली ठरावी, तेथी लोकनो अणगमो तेमना उपर थयो, पण तेथी तेमनी आंटने कांई हानि पोहोंची नहि. शेरनो भाव सेंकडे ५०० टका जेटलो वधी गयो; अने १६७६ थी ते १६८९ सुधीना नव वर्षना गाळानो सरासरी नफो एक वर्षनो एक लाख पौंडनो परवड्यो.

आटला दिवस तो तेमने पोर्टुगीझ अने वलंदा साथे वांधो उठतो हतो, पण हवे तो, औरंगजेब जेवा पादशाहनी साथे तकरारमा उतरवानो मामलो बनी आव्यो.

१६८६ प्रथमना थईने कंपनीने आज सुधी पांच चार्टर मळ्या हता. एप्रिल मासनी ६ ट्ठी तारीखे एक छट्ठो चार्टर राजाए

करी आप्यो, तेमां, प्रथमनामां जे जे करारो करी आप्या हता ते बाहाल राख्या; ते उपरांत, हिन्दमां कंपनीना जे जे म्होटा अधिकारियो हता तेओ, कोर्ट ऑफ डरेकटरोने योग्य लाग्या प्रमाणे ठरावे तेवा, पोताना नोकरोने सोगन खवरावी शके. सुमात्राना पश्चिम किनारा उपर कंपनीनो एक किल्लो प्रियामानमां हतो त्यां, तेमज कंपनीनी ज्यां ज्यां हद होय तेमां, तथा सेन्ट हेलेनामां (मार्शियल लॉ) पूर्ण लश्करी सत्ता चलावानी पर्वानगी आपवामां आवी; वळी राजाने एम समजाव्युं हतुं के, घुसाणिया वेपारियोए कंपनीनी विरुद्ध, देशी राजारजवाडानां मन फेरवी नांख्यां हतां, तेथी अमारा माहोमाहेना अणबनावनो लाभ लईने देशी राजा, तथा नवाबो आदि सत्ताधारियोए कंपनीनी साथे प्रथम करेला करार तोड्या छे; तेमना नोकरो, तेमनां वाहाणो, अने ते मांहेलो तेमनो माल, ए सर्व उपर दस्तनदाजी करीने, तथा तेमनी वखारो कबजे करी लईने, तेमनी स्वतंत्र सत्तामां खलेल कर्युं छे; तेमज वाजबी कारणविना, तेमना मुखियोने अने गुमास्ताने अपमान पोहोंचाडयुं छे, आम करीने तेओए आखा अंग्रेज जनमंडळनी इज्जत उपर हाथ नांख्यो छे, तेनो ए रजवाडाओ पासेथी सुलेह जळवाय एवी रीते, जवाब लेवानी कंपनी धारणा राखेछे, तथा तेम करतां पण तेओ अक्कड रेहे तो छेवटे पछी तेमना उपर हथियार उपाडवाने माटे कंपनीनां वाहाणने तेमना सामी लडाई मचावाने उपयोगमां लेवां पडशे. आ बधी हकीकत ध्यानमां लईने राजाए पर्वानगी आपी के कंपनीने योग्य जणाय तेम तेम तेओए पोताना सेनापति (एडमिरल) तथा कॅप्टिनो वगेरे आफिसरो ठराववा, अने तेओ पोतपोताना वाहाणमां सैनिको अने खारवानी भरती कंपनीनी इच्छाने अनुसरीने करे, अथवा तो कंपनिये ठरावेला पोताना हिन्दना कॅप्टिन जनरल ठरावेला होय तेओ गोठवण करे; बीजा इंग्लिश वेपारियोने पकडी वशमां लेवा माटे, तथा तेमनां वाहाण अने माल जप्त करवा माटे प रवानगी

आपवामां आवी. केप आफ गुडहोपनी आणी कोरे कंपनीने हरकत करनारा जे हिन्दी राजा होय तेओनी साथे युद्ध करवानी छूट पण आपवामां आवी. तेमज, कोई देशी जनसमूह तेमना सामा थाय तेओ सामे, जळ के स्थळमां, मार्शियल लॉ चलावानी पर्वानगी आपी, पण वाहाणो उपर लश्करी कायदो चलावानी बाबतनी पर्वानगी जारी राखवी के बंध करवी ते सत्ता राजाए पोताना हाथमां राखी.

देशी राजाओना देशमां जेटला वजनना अने जेटला मूल्यना न्हाना म्होटा शिक्का चालता होय ते प्रमाणे शिक्का पाडवानी पर्वानगी कंपनीने मळी, पण यूरोपियन किंमतना शिक्का तेओ पाडे नहि एम ठराववामां आव्युं. तेमां वळी, कंपनीनी ज्यां हद होय तेवा शहर, कस्बा के बंदरमां तेनुं चलण चाले, पण ते बाहार चाले नहि. आ प्रमाणे पर्वानगी मळतां वांतज, मद्रासमां तेमणे टंकशाळ चलावाने प्रारंभ करवा मांड्यो.

कंपनीनुं काम हवे सरळ अने धमधोकार चालवा मांडयुं, एटले १६७६ थी १६८५ सुधीना नव वर्षमां कंपनीने ९,६३,६२९ पौंडनो नफो थयो.

१६८६ तथा ८७ मां सुमात्रामां, अने मुख्यत्वे करीने बेंकुलनमां फॅक्टरी स्थापी. त्यां मरीना पाकने उत्तेजन आपवा झाड ववरावानी गोठवण करी, अने वलंदानी बीकने लीधे किल्लो पण बांध्यो. आगळ जतां पाक सारो थवा लाग्यो खरो, पण सुमात्राना किनारा तरफनुं कंपनीने १६९५-६ मां बधु खर्च २,००,००० पौंड थयुं.

१६८७ मां सेण्ट फोर्ट ज्योर्जमां एक मेयर अने १० आल्डरमेननी एक सभा (कारपोरेशन) स्थापी. आ वेळाए त्यांनी अने तेना ताबाना गामोनी कुल वस्ती ३,००,००० सुधीनी थई गई हती.

बंगाळामां त्यांना नवाबे, कंपनी पासेथी दाण वगेरेना पैसा लेवा मांड्या हता, ते काम एटलुं बधुं अयोग्य वधी पडेलुं तेमने लाग्युं, के, छेवटे तेनी साथे शत्रुवट करवाना ठराव उपर आववानी तेमने अगत्य पडी. तेमज, हिन्दनी पश्चिम भणी पण, मुंबइना गवर्नर सर जॉन चाइल्डनी आग्रही वर्तणूकने लीधे मोगल बादशाहनी साथे कंपनीना नोकरोने आवां अणधार्यां कारणोने लीधे, बिगाड उपर आवी जवुं पड्युं. कंपनीने हवे उघाडे छोगे टंटा फिसादमां उतरवुं पड्युं. आवे प्रसंगे वळी तेमना सामा पक्षना अंग्रेजो पण कारणभूत थई पड्या हता. लोकोने कंपनी विरुद्ध उश्केरवामां तेओनो हाथ हतो, अने तेओ एम केहेता हता के, जेओनी साथे तमोए कोलकरार कर्या छे ते खरी कंपनीवाळा तो अमे छिये, अने आ लोको तो ढोंगी छे. आवो मामलो आवी पड्यो, एटले कंपनिये, हवे पोतानुं माथुं ऊंचुं करीने शत्रुवट प्रकट करवा मांडी. बीजा जेम्स राजानी तेमां पर्वानगी पण मळी, एटले बंगाळा भणी मोकलवा माटे तेओए दश वाहाणोनुं एक म्मोटुं नौकासैन्य तैयार कर्युं; तेमां १२ थी ते ७० सुधी तोपो; सैनिकोनी ६ पलटणो, अने एक कवायत शीखेली पायदलनी पलटण थईने यूरोपियनो १००० हता. बंगाळानो सुबेदार, जे बादशाहनो प्रतिनिधि हतो तेना उपर प्रथम हुमलो करीने चित्तगांगनो कबजो करी लेवानी धारणा करी. १६८६ ना आक्टोबरमां कॅप्टन निकोलास नौकासैन्यनो एक काफलो लईने हुगली तरफ पोहोंची गयो, अने तेना उपर एवो मारो चलाव्यो के मोगल सुबेदार तो हबकीज गयो, अने सलाहनुं केहेण केहेवराव्युं, पण अंग्रेजोए एवा फावता करार करवाना कह्या के, तेथी ए काम पेश पोहोंच्यु नहि. मि. जाब कार्नाक बंगाळामां ब्रिटिश एजंट हतो, तेणे, इंग्लिश फॅक्टरी उपर नवाबे हल्लो कर्यो हतो, तेने पाछो हठावी दईने आ काममां घणो बदलो लई लीधो.

बंगाळामां उठेला विग्रहनो शो परिणाम आवेछे ते जणाता सुधी, पश्चिम हिन्दना सुरतना नवाब साथे उपर उपरनो बनावनो देखाव राख्यो हतो ते सर जॉन चाइल्डे बंगाळानी जीतना समाचार जाण्या एटले ए भेद उघाडो पाडी दीधो.

तेणे मोगलनी नौकासेनाने मुंबईना बारा आगळ सपडावी. तेमां केटलांक वाहाण बादशाहनां पोतानां मक्काना यात्रालुनां भरेलां हतां, तेथी ते पवित्र गणाय तेवां, तेमज बीजां केटलांक घुसणिया अंग्रेज वेपारियोनां पण हतां. जे मोगल सत्ता पासेथी लाभ लई लेवामां आवतो हतो, अने हजी पण जेनी मेहेरबानी कायम रखावीने भविष्यमां कंपनीने लाभ प्राप्त करी लेवो हतो, तेवा साम्राजवाळाने चिडावानुं आ कृत्य करवामां आव्युं, तेमां कंपनीनो काई दोष न हतो. तेमज, ब्रिटिश सरकारनी पण इच्छा न हती, परंतु व्यापारीनी दृष्टिथी जोतां, आवा उद्धत, अने सत्ता प्राप्त करी लेवाना लोभमां लपटायला माणसोनुं आ अयोग्य कार्य करेलुं गणायुं,

जे समये जेवो वातावर्ण जाम्यो होय तेने अनुसरीने स्थानिक काम करनाराओने, सूज्या प्रमाणे काम करवुं पडे छे, ते वेगळेथी जोनारनी दृष्टिए कदापि अयोग्य गणाय खरुं, तथापि अमल करनारने तो, तेवी आवश्यकता जणावाथी, शुद्ध बुद्धिथी ते पोतानुं वर्त्तन चलाव्यो जाय छे. सर जॉन चाइल्ड न्हानपणथी हिन्दमां आव्यो हतो. ते राजपुरनी वखारमां पोताना काका पासे रहीते हिन्दनी सर्व प्रकारनी रीतभातथी जाणीतो थयो हतो. तेनो म्होटो भाई सर जसुआ चाइल्ड इंग्लंडमां ई. इ. कंपनीनो गवर्नर हतो. तेना आश्रयथी अने सर जॉनी पोतानी चालाकीथी ते सुरतनो प्रेसिडेन्ट थयो हतो. देशी रजवाडा अने नवाबो एनी दृष्टि आगळ फावी गयेला तेणे जोया हता, एवा वातावर्णमां वसवाथी आपणे पण धैर्यथी शस्त्रधारी

थइए तो फावी जवाने वांधो आवे एम नथी एवो तेनो पक्को विचार थयो हतो तेथी हिन्दना पादशाहने पण कंईक चमत्कार बजाववो एवा मनसुबाथी तेणे यात्रालुं वाहाणो पकडेलां जणाय छे, परंतु आवडुं म्होटुं जोखम पोताने माथे वोहोरी लीधुं हतुं तेनी जीतनी इंग्लंडमां खबर पोहोंचतां वांतज तेने एक हजार गीनी इनाम आपवानो ठराव थयो, पण जो परिणाम सारो आव्यो होत तो सर जोशिया चाइल्डे अने कदापि त्यांनी सरकारे पण साबाशी आपी होत, पण आ कृत्य तो अवळुं उतर्युं. औरंगजेबने खबर पोहोंचतां, पोतानां धर्मनां वाहाणो पकडेलां जाणीने ते बहु क्रोधे भरायो, तेमज, केटलाकना भंभेरवाथी अंग्रेजोनी बीजी वर्तणूक उपर ध्यान फर्मावीने तेणे जेटला अंग्रेजो आ देशमां होय तेओने काहाडी मूकवानुं फर्मान कर्युं. तेओनी फॅक्टरियो उपर हुमला थवा लाग्या. मि. कार्नाक अने बीजा अंग्रेजोने हुगली नदीना मुख उपरना एकान्त इजेली Ijelee टापुमां भराई पेसवुं पड्युं; त्यांनी रोगीली हवाथी घणा गृहस्थो अने सैनिको मरण पाम्या. मछलीपट्टम अने विगामा-पट्टम कबजे करी लेवामां आव्यां. सुरतनी फॅक्टरी लूंटी लईने तेमांनो माल अने सरसामान वेची नांखवामां आव्यो. मुंबई उपर हुमलो करवाने बादशाहे जंजिराना सीदीने हुकम कर्यो, तेणे त्यां जईने केटलोक भाग कबजे करी लईने त्यांना रक्षणहारोनी दुर्दशा करी. मि. कार्नाक इजेलीमां भराई पेठा पछी, बंगाळाना नवाबे सलाह करवा माटे तेने चटापटीमां पाछा आववानुं केहेण मोकल्युं, अहिंयां मसलहत चालती हती एटलामां, इंग्लंडथी मि. हिथ आवी पोहोंच्यो तेने विग्रह चालतो राखवानी त्यांथी सूचना थई हती, तेथी सलाहनी वात पडती रही. जे वाहाणो लईने ते आव्यो हतो तेमां बधी फॅक्टरियोना सर्वे अधिकारियो दाखल थई गया. मार्गे जतां बालासोर उपर तोपोनो मारो चलाव्यो, अने चितगांगनी स्थिति केवी छे तेनी तपासणी करीने

नौकासैन्य मद्रास भणी हंकारी गयुं. आ प्रमाणे हाल तो बंगाळा छोडी देवुं पड्युं, अने मद्रास तथा मुंबईमां जई रेहेवानी अगत्य पडी.

आ प्रमाणे भूल करीने विग्रह चालतो राखवानी नीति चलावी हती ते निभावी शकाई नहि, अने छेवटे, सलाह करवाना धोरणपर आववुं पड्युं. औरंगजेब आ वेळाए विजापुरमां हतो, त्यां मुंबईना प्रेसिडेन्टे बे एलची मोकलीने सलाह करवानी अरज करी. आवी रीते तेओ शरण थया एटले, बादशाहे खुशीनी साथे तेओनी अरज मान्य राखी.

१६९०. कंपनिये औरंगजेबने १,५०,००० रुपिया नझर कर्या, तथा हवे पछी सलुकाईथी वर्त्तवामां आवशे एवी खातरी करी आपी, एटले, तेणे नवुं फर्मान करी आपीने, कंपनीना उपर प्रथम मेहेरबानी करीने जे व्यापारनी छूटो आपी हती, ते मान्य राखी, अने तेमनी जेजे फॅक्टरी कबजे करी लीधी हती ते पाछी सोंपी दीधी. ते साथे वळी एटली शरत करी के, सर जॉन चाइल्डने कंपनी पोतानी नोकरीमांथी काहाडी मूके, पण आ सलाहनुं केहेण चालतुं हतुं तेवामांज ते मुंबईमां मरण पाम्यो. आवो एकाएक बनाव बनवानुं कारण एम समजाय छे, के शुद्ध बुद्धिथी करेलुं तेनुं कृत्य, अविचारनुं कार्य गणातां तेनो आवो माठो परिणाम आव्यो, एम समजवामां आव्युं, तथा केदखानाना संस्कार भोगव्या, अने हवे पछी केवा हाल थशे ते विषेना विचारमां तेने धास्को पडेलो तेथी तेना मन उपर निराशानी माठी असर थतां तेनो अंत आवी गयेलो जणाय छे.

कंपनिये पोताना वहिवटनी हकीकत प्रसिद्ध करी के,—सात वर्षना अरसामां कंपनिये १६ म्होटां जाहाज बांध्यां, जेनुं वजन ९०० थी ते १३०० टन सुधीनुं थाय छे; वलंदाए बान्टम; कंपनी पासेथी छीनावी लीधुं तेने बदले त्रण बीजा किल्ला बांधीने ते रक्षवा-

मां आव्या छे; अने तेथी करीने मरीना व्यापारनो बचाव थई शक्यो छे; दरियामां, हिन्दमां, अने मार्गमां पाछां आवतां एवां कंपनीनां ११ वाहाणो तरतां छे, ते उपरांत, परवानगी आपेलां एवां बीजां चार वाहाणोमां थई ३,६०,००० पौंडनो माल छे; अखातमां अने किनारा भणी हंकारी जवाने तैयार एवां १३ वाहाणो छे, तेनुं मूल्य ९,७०,००० पौंडनुं अंकायुं छे; दक्षिणना समुद्र अने चीन तरफ सात वाहाणो छे, तेनी किंमत १,००,००० पौंड छे, अने कंपनीनी पासे वगर वेचायलो एवो ७,००,००० पौंडनो माल छे; मुंबई अने सेन्ट हेलेनानां सेटलमेंटोमां जे भांजगडो उठेली ते पतावी देवामां आवी छे; मोगल पादशाह साथे विग्रह थयेलो तेनुं समाधान कर्युं छे; अने प्रथमनी प्रमाणेज नवुं फर्मान मेळवी लीधुं छे; आ प्रमाणे छतां पण, सेंट हेलेनामां जे मार्या गया छे तेमना वाली वारसो अने मित्रोए कोलाहल मचावीने कंपनीनुं बदनाम करवाने एक संप करीने नामोशी पोहोंचे एवां तोहोमतो छापीने प्रसिद्ध कर्या छे, तेमज आ कंपनी आटोपी लेवरावीने तेने बदले बीजी कंपनीनी स्थापना करवानी भलापण छापीने प्रसिद्ध करी छे, एटलुंज नहि, पण, आमनी सभाना सभासदोने उश्केरीने कंपनीनो वहिवट तपासवाने माटे एक कमिशन ठरावीने ईस्ट इंडिया कंपनीनो व्यापार केवो चाल्यो ते जोवरावानुं नक्की कर्युं छे, अने ते संबंधमां साक्षियो लेवाई गई छे. ते प्रमाणे १६९० ना जान्युआरी मासनी १६ मी तारीखनो ठराव एवी मतलबनो बाहार पाड्यो छे के पुख्त विचार कर्या पछी आ कमिटीनो एवो अभिप्राय थायछे के, पूर्व हिन्दनो सारी रीते व्यापार चलावाने माटे एक नवी कंपनी स्थापवी, अने नवुं भंडोळ एकठुं करवुं, अने ते विषे पार्लामेन्टनो आक्ट करवो, ते दरम्यान चालती कंपनी व्यापारनुं काम जारी राखे, तेमां घुसणिया अथवा कोई परवानगी मेळवेला वाहाण वाळाने वेपार करवा देवो नहि."

आ बधा कागळो विलियम अने मेरीना समयमां श्री हुझूर पेश थतां ठराव थयो, के आ एक घणी अगत्यनी बाबत होतां ते संबंधी विचार करवाने पूरतो वखत जोईशुं, एम लागता वळगताओने खबर आपवी. आ पछी, दरबारे प्रिवी कौंसिलनी कमिटीने आ काम सोंप्युं. ते जे धारा बांधे ते प्रमाणे वर्त्तवाने कंपनिये पोतानी कबुलात आपी. कमिटिये ठराव कर्यो के,—

ओछामां ओछुं कंपनीनुं भंडोळ १५,००,००० पौंडनुं करवुं, पण ते २० लाख करतां वधारे नहि. कंपनीनी पुंजी ७,४०,००० हवणां छे, तेमां जेओनो भाग छे ते उपरांत ७,६०,००० पौंडना नवा भागीदारोने तेमां मेळवी लेवा. आवा ठराव सामे कंपनिये वांधो लीधो, ते एम कहीने के, अमारी पुंजी अने उपज थईने एकंदर १५ लाख पौंड करतां वधारेनी मता थायछे; हवणां अमारा शेरनो भाव सेंकडे १५० टकानो छे; अमने जे चार्टर मळ्यो छे तेना करार प्रमाणे अमारा बधा किल्ला, अमारां शहरो, अने अमारो प्राप्त करी लीधेलो प्रदेश, ए सर्व उपर हमेशने माटे अमारी मालीकी थई चूकी छे, अने तेने माटे अमे प्रारंभथी ते छेवट सुधी १० लाख पौंड करतां वधारे नाणु खर्ची चूक्या छिये.

कंपनीनी आ तकरार उपरथी विलियम राजाए आमनी सभाने जणावी दीधुं के, "कंपनीने अगाउथी त्रण वर्षनी नोटीस आप्या विना हुं कंपनीनो वहिवट बंध करावी शकतो नथी, तेमज, ए मुदत दरम्यान तेने वेपार करती अटकावी शकतो नथी, तथा बीजी कंपनीने वच्चे वेपार करवा देवानी छूट आपी शकतो नथी. पूरो विचार चलाव्या पछी मारो आवो अभिप्राय थयो छे, माटे तेने अनुसरीने आ कामनो निकाल आणवा एक बिल तैयार करवानी तमने भलामण करुं छुं." आ उपर आमनी सभाए विचार चलावा मांड्यो;

पण घुसणिया व्यापारी अने तेमने आश्रय आपनारा तेमना मित्रोनुं दबाण थवा मांड्युं, एटले, घणा जणना जूदा जूदा अभिप्राय रजु थतां एक मत पर आव्या नहि, तेथी छेवटे एवा ठराव पर आव्या के, त्रण वर्षनी मुदत कंपनीने आपवी, अने त्यार पछी कंपनीनो वहिवट बंध करावी देवो. आ प्रमाणे आमनी सभाए जे निश्चय कर्यो ते राजाने निवेदन करी दीधो.

१६९४. विलियम अने मेरीना ४ था अने ५ मा आकटना १५ मा बाब प्रमाणे कंपनिये पोताना भंडोळ उपर सेंकडे पांच टकानो कर आपवो जोइये ते आप्यो नथी, माटे तेमने आपेलो चार्टर रद करवो जोइये एवो वांधो उठ्यो, अने ए प्रमाणे जो अमल थाय तो कंपनीनुं देश परदेशनुं बधु खातु चुंथाई जाय, अने कंपनी तथा तेने लागता वळगता चाकर नफ्फरो आदि तमाम गुंचवारामां आवी पडे, एवो दया भरेलो विचार करीने, राजाए, तेमनी जे स्थिति बंधाई हती तेवी कायम राखवा माटे, तेमने नवो चार्टर करी आपवानी कृपा करी; पण चोख्खुं फर्माववामां आव्युं के, हवेथी जो तेथी विरुद्ध वर्त्तन करवामां आवशे तो तेमनी साथेना बधा करार रद करवामां आवशे. आवी धमकी आपीने तेमनो वहिवट एक सरखो चालवा माटे सन १६९३ ना नवेम्बर मासनी ता. ११ मी, अने १६९४ ना सेप्टेम्बर मासनी २८ मी तारीखना नियमो बांधी आप्या, अने ते उपर सहि सिक्का करवामां आव्या, तोपण तेटला उपरथी, केटलाक आ ठरावोने चार्टर तरीके लेखता नथी.

१६९३ ना ठराव उपरथी एम फर्माववामां आव्युं के—

१. जेओए शेर भर्या होय ते सर्वे कंपनीना सभासद गणाय.

२. पौंड ७,४४,००० ना नवा शेर काहाडीने, कंपनीनी हालनी थापण छे तेमां बधारो करवो.

३. कोइये १०,००० पौंड करतां वधारेना शेर भरवा नहि.

४. कंपनीनी सामान्य सभा भराशे तेमा दश हजारना शेरवाळा-नो मात्र एकज अभिप्राय (वोट) लेखवामां आवशे. दश वोट करतां वधारे कोइने आपवानो अधिकार नथी.

५. शेर खरीद करीने जेओ भागीदार थशे, तेओने पोताना स्वतंत्रपणा (Freedom) माटे ५ पौंड फीना भरवा पडशे, अने एक नवा शेरना मालिक तरीके तेमने मुकरर करेला धारा प्रमाणे सोगन खावा पडशे; तेमज, फ्रीम्यान तरीकेना पण सोगन खावा पडशे.

६. गवर्नर, अथवा तेनी गेरहाजरीमां डेप्युटी गवर्नरने, जे जे सभाओ भराशे तेमां, वधारानो मत (Costing vote) आपवानो अधिकार छे, पण तेओनी पासे पोतानी मालिकीना ४००० पौंडना शेर होवा जोइये. तेमज प्रत्येक डिरेक्टर अने सभासद (Committee-man) पासे १००० पौंडना शेर होवा जोइये.

७. पोताना खानगी हिसाबे वेपार करवाने हिन्द भणी वाहाण मोकलवानी परवानगी आपवामां आवती नथी, माटे जो कोई एथी विरुद्ध वर्त्तन करशे, तो तेनो पर्वानो (चार्टर) रद करवामां आवशे.

८. मालनुं वेचाण खानगी कबालो करीने करवा देवामां नहि आवे. राजाना उपयोग माटे सुरोखार लेवामां आवशे, तेने आ कलमनो बाध नडशे नहि. बधो माल खुली रीते अने जाहेरात हरराजीथी वेचवो, वेचवाना मालना जथा करवामां आवे तेनुं मूल्य ५०० पौंड करतां वधारे होवुं न जोइये, पण आ करारमांथी झवेरातने बातल करवामां आवेछे.

९. इंग्लंडमां निपजतो, अने तेनीज बनावटनो, ओछामां ओछो एक लाख पौंडनो माल प्रतिवर्षे कंपनिये हिन्दमां मोकलवो.

१०. कंपनिये प्रतिवर्षे ५०० टन सुरोखार, ३८ पौंड अने १० शिलिंगने भावे सलाह शान्तिना समयमां, अने ४५ पौंडने भावे लडाईना समयमां राज्यने पूरो पाडवो.

११. कंपनीना भागीदारोने वेहेंचणी आपवामां आवे ते मात्र रोकड नाणामां आपवी. (मतलब के रोकडा पैसाने बदले तेटलानो माल आपवो नहि.)

१२. कंपनीना शेरनी किंमत सुधांतनो एक चोपडो राखवो, तेमां तेना खरापणानुं सोगननामुं पण दाखल करवुं. अने ते लाग ता वळगता सर्वेना जोवामां आवे एवी रीते खुल्लो राखवो. तेमज, जे वटांतर मूकवामां आवे, वेचाण थाय, बीजाने नामे चढावामां आवे ते सर्वेनी तेमां नोंध राखवी.

१३. कंपनीना आ पंत्याळानी मुदत २१ वर्षनी ठरावबामां आवे छे; ते पूरी थवाना एक वर्ष अगाउ, नवा पंत्याळा माटे जेओने शेर राखवाना होय तेमना नामनी टीप रेहेवा माटे चोपडा खुल्ला मूकवा.

आ पछी जे पछवाडेथी लेख थयो तेमां नीचे प्रमाणे फेरफार करवामां आव्योः—

१. कंपनीनो पोतानो नौकाधिपति (Commander) के नाविक (Mariner) होय (ते सिवाय बीजो कोई नहि.) तेने तेना खानगी हिसाबे वेपार करवा देवानो पर्वानो कंपनी आपशे, पण तेने शानो वेपार, केटली रकमनी* हद सुधी करवो, तेनो निर्णय कंपनीनी सामान्य सभा भराय तेमां नक्की करवामां आवशे; तेमज, कोणे केवो, अने केटलो वेपार कर्यो छे तेनो नोंध राखवामां आवशे.

* रकमने बदले माप अथवा जथानुं प्रमाण राखवामां आव्युं हतुं.

२. प्रतिवर्षे ठराव प्रमाणे कंपनिये एक लाख पौंडनो अंग्रेजी माल हिन्दमां लई जवामां आवेछे तेनी खातरी पडवाने माटे तेनो विगतवार हिसाब राखवो, अने ते उपर गवर्नर अथवा डेप्पुटी गवर्नरे पोतानी सहि करवी, तथा ते हिसाब खरो छे एम सोगन उपर कोई योग्य अधिकारियोए पोतानी सहि सहित शेरो करवो. त्यार पछी ते राजानी प्रिवी कौंसीलमां तपास करवाने माटे मोकली देवो. आ माल पैकी कांई पण पाछुं देशमां आयात करवा देवामां आवशे नहि, तेमज, कंपनीनी हदनी बाहार मोकली शकाशे नहि.

३. कंपनीनी सामान्य सभामां ठराव थया सिवाय, कंपनीना हस्तकनी कांई रकम, गवर्नर, अथवा डेप्युटी गवर्नर, के कमिटी कोईने धीरी शकशे नहि.

४. आ अने आ पेहेलांना बे चार्टर राजाने अथवा राज्यने लाभ दायक जणाशे नहि तो, त्रण वर्षनी मुदत आपीने सदरहु जणावेला त्रण चार्टरनो फडचो करवामां आवशे, अथवा रद बातल करी नांखवामां आवशे, अने उपर जणावेला गवर्नरो, अने कंपनी पोते सनदी सभा गणवामां आवशे नहि. (मतलबके तेनी हैयाती बंध करवामां आवशे.)

५. छेल्लुं ए के, उपर जणावेला बे चार्टर कंपनीने कबुल मंजूर छे, अने एमां लख्या प्रमाणे वर्त्तवाने तैयार छिये, एवो शेरो करीने पोतानो सहि शिक्को करी आपशे, तो ते, सनदी मंडळ तरीके वहिवट चलावी शकशे.

१६९५. चार्टरना ठराव प्रमाणे, आ सालमां कंपनीनो हिसाब तपासवामां आव्यो, तो तेमां १६९३ नी सालमां, खास नोकरीना

बदलामां अपायली म्होटी रकम* उधरेली हती, तेनी विगत मागवामां आवी. कंपनीनो गवर्नर सर टामस कूक, अने बीजा केटलाक मुख्य सभासदोने पार्लामेंटनी रुबरु हाजर थवानो हुकम थयो, पण कोने केटलुं आपवामां आव्युं छे तेनी विगत जणाववानी तेओए ना पाडी, अने एवडी म्होटी रकम शामां खर्ची ते जणाव्युं नहि, एटले कूकने किल्ला उपर चडावी दईने केद करवामां आव्यो; अने तेनी पासेथी हिसाब रजु करावववानी जरुर पाडवा संबंधी बिल रजु थतां, तेनी पार्लामेंटे मंजुरी आपी. उमरावोनी सभामां, प्रिवी कौंसिलनो प्रमुख, लीड्झनो ड्युक हतो तेणे कूकनी बाजु पकडीने तेनो आग्रहपूर्वक बचाव करवा मांड्यो. आ मामलामां ए ड्युक पोतेज लपटायो हतो, एवो तेना उपर पण अपराध मूकवामां आव्यो, पण जोइये तेटलो पूरावो तुरतमां मळी आववाने मुश्केली पडी, अने तुरतज पार्लामेंट बरखास्त करवामां आवी, एटले आ काम एमनेएम निकालपर आव्या विना पड्युं रह्युं, ते फरीने पाछुं अजवाळामां आव्युंज नहि.

विलियम राजाने स्कॉटिश पार्लामेंटे तेनी गरजनी वेळाए पुष्कळ पैसो अने माणसो पूरां पाडवामां मदद करी हती, तेनो उपकार मनमां समजीने, अने ग्लेनको (Glencoe) नी कापाकापीना बनावनुं स्मरण विसरावी देवानी आतुरताने लीधे, तेणे स्कॉटलंडना कमिशनरने हुकम कर्यो, के स्कॉटिश पार्लामेंटनी इच्छा त्यांना वेपारनी वृद्धि करवानी होय, तथा आफ्रिका, अमेरिका, के जगतना बीजा कोई भागमां जईने त्यां खेतीवाडी करवानी स्थापना थई शके एम होय, तो बीजाओने तेणे जेम पर्वानगी अने उत्तेजन आप्यां छे,

* बीजा जेम्स राजाना समयमां १६८८ मां खास नोकरी खाते मात्र वार्षिक रकम १,२८४ पौंडनी थई हती, ते वधतां वधतां, राज्यव्यवस्थापरिवर्त्तन थया पछी, १६९३ नी सालमां ८०,४६८ पौंड सुधी कंपनिना हिसाब प्रमाणे पोहोंची गई हती!

तेम स्कॉटिश प्रजाने उत्तेजन आपवानी खातर, जो वच्चे कायदारीते बाध नडवानो संभव नहि होय तो, तेवी छूट अने हक आपवाने ते तैयार छे, माटे ते प्रमाणे तेओए आक्ट पसार करवो.

इंग्लंडनी बेंकनो प्रथम स्थापनार, तथा तेनो एक ते समयनो डरेक्टर, तेमज स्कॉटलंडनी बेंकनो योजक मि० पाटरसन हतो, तेणे आ प्रमाणे राजानी सूचना थवा उपरथी, तथा तेना भणीथी जोइये तेटलुं उत्तेजन मळशे एवी आशाथी, व्यापार करवा माटे, अने वास वसावा संबंधी, एक उत्तम योजना घडी काहाडी. डारियन (Darien) नी संयोगीभूमिना एक सांकडा भाग उपर (कलनी) वास वसाव्यो होय, तो तेनी बंने बाजुए बंदर होवाथी, त्यांथी नदीना मुखमां पेशीने आगळ जतां जमीनना मार्गनो उपयोग करवामां आवे, तो पृथ्वीना चारे भाग उपर निपजतो वेपार सेहेलाईथी विस्तारी शकाय. अने आफ्रिकानो व्यापार, अमेरिका अने हिन्द साथे, थोडे खरचे जोडी शकाय. आ भागनो कबजो स्पानियर्डोए करी लीधो नहतो तेथी कोईनी मालीकीनी ए जमीन नहती. ए वात पण तेणे लक्षमां राखी.

स्कॉटिश पार्लामेंटे १६९५ ना जुननी २६ मी तारीखे स्कॉटिश कंपनी स्थापवानो कायदो पसार कर्यो, तेनी रूए, 'The Company of Scotland Trading to Africa and The Indies,' आफ्रिका अने हिन्द प्रदेश साथे व्यापार करनारी स्कॉटलंडनी कंपनी स्थापवामां आवी. युरोपना कोई राज्यना ताबामां जे स्थान होय नहि तेवे ठेकाणे, वास वसावानी, अने किल्ला बांधवानी, परवानगी आपी. तेमज, एशिया अने आफ्रिकानो व्यापार डारियन साथे चलावानी स्वतंत्र सत्ता आपी, अने आ कंपनी सिवाय त्यां बीजा कोईने वेपार करवानी बंधी करी. आ पर्वानगीनी मुदत २१ वर्षनी राखी, ते दरम्यान कंपनीनां वाहाणो तथा मालने

कोई प्रकारनो अटकाव के मनाई करवामां आवे नहि, तथा तेना उपर जकात के वेरो लेवामां आवे नहि, एम ठराववामां आव्युं. कदापि कोईना भणीथी कंपनीने काई हरकत के नुकसान पोहोंचाडवामां आवे, तो राज्यना खर्चे न्याय अपावीने, बदलो वाली अपावानुं वचन आपवामां आव्युं.

कंपनीने जेटलुं भंडोळ करवानुं होय तेनो अर्धभाग, परभार्या देशोमांथी शेर भरावी लेवानी परवानगी आपवामां आवी.

कंपनिये पोतानुं भंडोळ दश लाख पौंडनुं करवानो ठराव कर्यो, तेमांथी, चार लाख स्काटलंडना रेहेवासियोए भर्या. इंग्लंडना जे वेपारियो ईस्ट इंडिया कंपनीना चार्टरथी नाराज थया हता, तेओए खानगी रीते त्रण लाखना शेर राख्या. अने हम्बर्गना वेपारियोए बे लाखना शेर भर्या. जेना भणीथी कंपनी उत्तेजन मळवानी, अने आश्रय मेळववानी आशा राखती हती, तेवाओनी दरम्यानगीरीथी उपरना बे ठेकाणाना शेर भरवावाळा खशी गया. एटले स्काटिश लोकोने पोताना एकला भंडोळ उपर आधार राखवानी अगत्य पडी. तेओए वाहाणो तैयार कर्यां, अने लीथथी १६९८ ना जुलाई मासमां हंकारी गया; तेमां १,२०० कसायला अने अनुभवी सैनिको साथे लीधा, कारण के, किल्ला बांधवामां आवे तेना रक्षणने अर्थे काम लागे. नवेम्बर मासमां तेओ डारियनमां आवी पोहोंच्या.

अहिंना असली रेहेवासियोए स्काट लोकोनो आदर सत्कार कर्यो, एटले एक उत्तम प्रकारनुं बंदर हतुं तेनी समीपमां, सारी जग्या पसंद करीने त्यां किल्ला बांधी शहर वसावानी योजना करी. एटलामां, अहिं वसवावाळा लोकोने लईने बीजां वाहाणो पण आवी पोहोंच्यां. वेपारनी लालचे आ ठेकाणे उत्तर अमेरिका अने जमेकानां वाहाणो आववा मांड्यां, तेथी थोडी मुदतमां आ नवो वास आबाद

थतो गयो. पण हवे कमबखतीनो समय आव्यो, त्रीजो विलियम जे इंग्लंड, स्काटलंड, अने आयलंड, नो राजा हतो, तेमज, फ्रान्स अने होलंडमां तेनी सत्ता चालती हती, एटले वलंदाने वग पोहोंचाडवाने फावे एम हतुं. तेओ पश्चिम हिन्दना प्रदेशनो व्यापार स्पानियर्ड साथे चलावता हता. एवा लाभदायक धंधाने हवे धक्को पोहोंचशे एम तेओने लाग्युं, एटले, तेओ इंग्लिश ईस्ट इंडिया कंपनी साथे सलाह करवामां मळी गया. इंग्लिश कंपनीने आ चडसाचडसी करनारी स्काटिश कंपनी उपर पूरी अदेखाई आवी. आगळना करतां आ वेळाए राजा अने तेना प्रधान मंडळने रीझववाने तेओ फावी जाय एम होवाथी, राजाने जाहेर कर्युं के, स्काटिश कंपनी अमने तथा डच कंपनीने पायमाल करी नांखशे. खरुं जोतां तो चार लाख पौंडनी पुंजीवाळी कंपनीनुं एटलुं बधुं गजुं न हतुं.

स्पानिश एलचिये पण पोकार कर्यो, के अमारा राजानो मुल्क स्काटिश कंपनी वास वसावी दबावी पडी छे. खरुं जोतां आ तेनी तकरार खोटी हती. कोलम्बसे अमेरिका खंड शोधी काहाड्यो माटे ते बधो मुल्क तेनो एम मानी ले छे, अने पोपे तेमां संमति आपी हती एम विशेष जणावे छे. पोपे तो पोर्टुगीझोने पण हद बांधी आपी हती, माटे शुं ते मुल्क तेमना बापनो थई गयो? विलियम राजा स्पेनना राजानो भाईबंध हतो तेथी १६९८–९ ना जान्युआरीमां एक जाहेरनामुं प्रसिद्ध करीने, अमेरिकामां अने पश्चिम हिन्दमां ज्यां ज्यां इंग्लिश वास हता त्यां केहेवराव्युं के स्काटिश कंपनी साथे कोइये व्यापारनो संबंध राखवो नहि. राजा, वाजां ने वानरां कोईनां नहि तेम, आ राजाए कर्युं. जमावट थयेलो एवो सारो वास, आगळ उपर अतिशय आबाद थात, ते धूळधाणी करी नांख्यो. फ्रेंचोने पण धास्ती लागी हती. तेथी तेओए स्पेनना राजाने मळी जईने डारियनमांथी स्काटलोकोने काहाडी मूकवानो प्रपंच रच्यो, पण पोते शुं कर्युं

हतुं? डारियन उपर स्पेन जेटलो हक धरावे तेटलोज हक तेओनो मिसिसिपी नदीना किनाराना प्रदेश उपर हतो, अने वळी हिस्पान्यो-लामां तो स्पेननी वस्ती हती, ते छतां, फ्रेंच लोको त्यां वास वसावी पड्या हता, ते वात तो तेओ भूली जाय छे. पण स्वार्थ आगळ सर्वे आंधळा बनी जाय छे.

ब्रिटिश ईस्ट इंडिया कंपनीने पोतानुं धार्युं थयुं, पण वळी बीजुं साल उभुं थयुं. एमना ज जातभाइयोए चांचियानो धंधो चलाव्यो. हिन्दी सागरोमां भटकतां जे हाथ आव्युं ते लूंटी लेवा लाग्या. कंप-नीना वास वशेला त्यां पण तेमनो वास जोईने गभराट उत्पन्न थयो. आ लूंटाराओनो सरदार कॅप्टिन आवरी करीने हतो, तेने पकडी लावनारने विलियम राजा भणीथी ५०० पौंड इनाम आपवानो ढं-ढेरो प्रसिद्ध कर्यो, कंपनिये पण पोता तरफथी ५०० पौंड आपवानुं जाहेर कर्युं; पण आ चांचियो तो पोतानी मेळे खूब लूंट एकठी करीने बाहामामां जईने भराई पेठो, पोतानुं वाहाण हतुं ते वेची नांख्युं. अने ते उपरना खारवाने रजा आपतां तेओ विखराई गया, तेमांथी जेओ हाथमां आवी गया तेओने गर्दन मार्या. आ तोफान अहिं तो शम्पुं पण घेर शुं थवा मांडयुं ते जुवो.

१६९७. रेशमना वणकरोए जोयुं के, हिन्दथी रेशमी माल, कालिको, वगेरे देशमां आवतां, आपणो माल खपतो नथी तेथी लाभ थतो नथी. आवो विचार करीने तेवो माल देशमां आवतो बंध करा-वाने तेओए धांधल मचाव्युं. कागळ अने कलमनी धमाधमी पण खूब मची रही. परदेशी माल देशमां आवतो अटकावानां लखाणो थवा लाग्यां, परदेशी मालने बोयकाट करवाना चोगरदमथी पोकारो थवा लाग्या, अने वणकरो एटला बधा उश्केराई गया के, तेओ कं-पनीनो खजानो लूंटी लेवाने तेमनी आफिसमां दोडी गया, पण केटलाएकोए वच्चे पडीने तेओने अटकाव्या. केटलाक एम पण

केहेवा लाग्या के हिन्दना जेवो माल जेटलो जोईये तेटलो आपणा वणकरो पूरो पाडी शकता नथी, त्यां सुधी हिन्दनो माल न आववा देइये तो शुं नागा फरवुं, शुं करवुं ? जेवो आपणा हिन्दमां हाल झगडो मची रह्यो छे, अने बोयकाटना वरघोडा थाय छे ते बधी वात आपणे आवा मामला जोईने शीख्या छिये.

इंग्लंड अने हालंडे भेगा मळीने फ्रान्सनी साथे जंग मचाव्यो हतो, तेनुं धमसाण ८ वर्ष सुधी चाल्या पछी १६९७ना सप्टेम्बर मासमां रिसविक (Riswick) नु तहनामुं थवाथी शांति थई. पण तेटली वारमां तो कंपनीनुं नखोद्वळी गयुं. फ्रेंचनां नौकासैन्यनां वाहाणो, तथा व्यापारने नुकसान करवाने माटे, तेमनी देखरेख नीचे लूंट चलाववाने खानगी साहासिकोनां वाहाणोए, दरियामां कोप वर्त्तावीने लगभग चार हजार ने बसो ब्रिटिशनां व्यापारी वाहाणो पोताने कबजे करी लीधां. ते भेगां, माल भरीने लई आवतां कंपनीनां घणां वाहाणो, तेमना झपाटामां आवी गयां हतां. तेथी थतुं म्होटुं नुकसान एक तरफथी चालतुं रह्युं हतुं, अने बीजी तरफथी, घुसाणिया वेपारियो तेमनी पछवाडे थई लाग्या हता, तेने लीधे नुकसान थतुं हतुं, आवां कारणे करीने, कंपनीनी दुर्दशा थवा लागी. खोटनो धंधो थयो, एटले भागीदारोने कांई वेहेंचणी आपी शकाई नहि.

१६९८. आवी स्थितिमां, हिन्दनी साथे व्यापार करवाने बीजा वेपारियोने परवाना मळवा लाग्या, तेथी कोई बीजी ईस्ट इंडिया कपनी स्थपाशे एम पण वातो चालवा मांडी.

सरकारने आ वेळाए पैसानी घणी गरज हती, एटले, जे वधारे पैसा धीरे ते पेहेलो, एम तेमना मनमां हतुं, ए वात जाणीने कंपनिये सरकारने सात लाख पौंड चार टकाने व्याजे धीरवाने कबुल कर्युं, ते एवी शरते के, तेमने मळेलो चार्टर पार्लामेंट मंजुर

करावी दे. आणी तरफ बीजा धनाढ्य व्यापारी नवी कंपनी करवाने मच्या हता, अने तेमने सरकारी खजानची मि. मानटेगे सलाह आपी हती, तथा पूरी मदद पण करतो हतो, एटले, तेमणे वीश लाख पौंड आठ टकाने व्याजे राज्यने धीरवाने कबुल कर्युं, तेमां शरत एवी करी के, हिन्दनी साथे एकल हत्थे स्वतंत्र व्यापार चलाववानी तेमने पर्वानगी आपवी, अने हालनी कंपनी जेटली छूट भोगवे छे तेटली छूट तेओ भोगवे, अने तेमनी नजरमां आवे तो छूटो व्यापार पण करे. हवणां जेम लोनो काहाडीने झटपट पैसा एकठा करवामां आवे छे ते युक्ति ते समये सूजी न हती, अने पैसानी तो गरज हती, एटले कायदो करनाराओनी ध्यानमां आ म्होटी रकम भारे व्याजना दरथी पण लेवाने योग्य जणायाथी कबुलात करी, अने ते प्रमाणे कायदो तैयार करवानी तैयारियो थई.

आ बीलनी सामे, कंपनी तरफथी तकरार करवाने सर टामस पोविस अने सर बार्थोलोमेव शायार तैयार थया. तेओए जणाव्युं के कपनिये, म्होटुं खर्च करीने हिन्दमां देश अने बीजी ईसकामत मेळवी छे. मद्रासमां फोर्ट सेंट ज्योर्जमांथी, मुबाईमां फोर्ट सेंट डेविड मांथी, अने इरानना केटलाक भागमांथी, तथा बीजी जग्याएथी थईने वार्षिक ४४,००० पौंडनी उपज थाय छे, अने हजी तेमां वधारो थतो जशे; मलबारना किनारा उपर अने सुमात्रामां मरीनो जथाबंध वेपार कबजे करी लीधो छे; तेमज, देशी रजवाडा पासेथी केटलाक हक अने माफियो मेळवी लीधी छे अने मुंबई तथा सेंट हेलेनाना तो मालिक बनी चूक्या छे. आ प्रमाणे प्रथम काम चाल्युं त्यारे पार्लामेंटने अरज करवामां आवी तेमज, फरीने पण तेओए अरज करी के, नवा वेपारियोने एकदम व्यापार चलाववानी कायदाथी परवानगी आपी छे, पण त्रण वर्ष अगाउ अमने नोटिस आप्या पेहेलां अमारुं काम सरकार बंध करावी शकती नथी.

अने बंनेने साथे वेपार करवा देशो तो बंनेने नुकसान थशे. अमारा किल्ला अने अमारी फेकटरियोनुं रक्षण करवानुं छे; फ्रेंचना विग्रहना समयमां, अने वाहाणो लास गयां छे तेमां, कंपनीने केटलुं बधुं नुकसान गयुं छे तेनो ख्याल करवो जोइये. बार वाहाणमां थईने १५ लाख पौंडनो माल गयो. १६९३ थी सरकारमां जकातना २,९५,००० पौंड भर्या छे. ते उपरांत ८५,००० पौंड बीजी जातना करना आप्या छे. खरेखरी ओपटीनी वेळाए राजाने ६,००० पीप दारुनां भरेलां आप्यां छे. सरकारी बील बजारमां फरतां करवाना काममां ८०,००० पौंड भर्या छे. आटलुं कर्या छतां पण, कंपनीनो वहिवट बंध करवामां आवशे, तो हवणां जेओनी पासे कंपनीना शेर छे तेवां केटलां बधां कुटुंबनी खुवारी थई जशे तेनो सभाए विचार करवानो छे.

सामावाळाए रदिया आप्या; वळी राजा तरफथी मळेलो चार्टर अधुरो गणी काहाड्यो. पार्लामेंट तरफथी तेने मंजुरी मळी न हती एटले ते रदबातल जेवो गणी काहाडीने नवां कंपनीवाळाना लाभमां निकाळ आवतो जोईने, छेवटे तेमणे २० लाख पौंड राजाने धीरवाने पार्लामेंटने अरज करी. सामा पक्षवाळाए प्रधान पक्ष पोताना लाभमां मेळवी लीधो हतो, एटले आ कंपनीवाळा फाव्या नहि. नवी कंपनीवाळा पासेथी २० लाख पौंड आठ टकाने व्याजे लेवाने १६९८ ना जुलाइनी ६ ट्ठी तारीखे ते संबंधमां थयेला बीलनी मंजुरी आपी,—एटले The English Company Trading to the East Indies पूर्व हिन्द भणी व्यापार चलावनारी ईंग्लिश कंपनी स्थापवानी परवानगी आपी, अने ईस्ट इन्डिया कंपनी १७०१ ना सेप्टेम्बर मास नी २९ मी तारीख सुधी पोतानो वेपार चालतो राखे, एवी तेमन सूचना आपवामां आवी.

१७०१ नी सालना फेब्रुआरी मासमां नवी आमनी सभा बंधाई, तेमां जूनी कंपनी प्रति प्रजानी लागणी विशेष होवाथी तेना

लाभना सभासदो, एक बीजानी मददथी नवी सभामां दाखल थया, अने वुइग् मेम्बर थया तेओने पसंद करावामां नवी कंपनी वाळाए नाणानी कोथळी छूटी मूकी हती, तेमांथी नाणां नीकळीने वोट आपनाराना हाथमां पडवा मांड्यां, एटले, तेमणे वगरनामे, कोरे कागळे मत्तां मारी आप्यां. मतलब के पोताना वोट लांच खाईने आप्या. प्रथम तो वोट मेळवनाराओ जियाफतो आपीने नाना प्रकारना उंचा केहेवाता दारु पाइने वोट मेळवी लेता हता, पण हवे तो सोना नाणांथी हाथेलियो पीळी करी नांखवानो रेवाज आ मामला उपरथी प्रथम दाखल थयो एम बर्नेटना लखाणथी जणाई आवे छे.

हवे जूनी ईस्ट इंडिया कंपनी, ते लंडन कंपनीना नामथी ओळखावा लागी, अने नवी कंपनी, ते इंलिश कंपनीना नामथी प्रसिद्धिमां आवी. पेहेला अने बीजा चार्लसना समयमां बे पक्ष बंधाया हता एकपक्ष जूना विचारने अनुसरीने वर्तन करनारा अने राजा तथा धर्माधिकारीयोना पक्षना थई पडेला ते टोरी केहेवाता. अने जे नवा विचार ग्रहण करी ते प्रमाणे वर्तन करनारा अने प्रजापक्षी थई पडेला ते वुइग केहेवाता. आ बे पक्षनो त्यारथी झगडो मचतो आवे छे ते प्रमाणे आ समये जे राजप्रकरणीय झगडा चालता हता, तेना पेटा विभाग तरीके, आ बे कंपनियो साधनभूत थई हती. जूनी लंडन कंपनीना मुरबी टोरीपक्षवाळा हता अने नवी इंग्लिश कंपनीना पक्षवाळा वुइग पक्षी हता. खरूं जोतां तो देशनी खराबीनुं मूळ पण आवा विभागी पक्ष पडवाने लीधे ज थाय छे. साचुं अने घटित लागे ते केहेवुं अने करवुं एटलोज विचार राखीने बधा वर्त्तन चलावे तो पछी पक्ष बंधावानी कांइ अगत्य नथी. कनसरवेटिव अने लिबरल एवा बे भेद आगळना धोरणे ज पछवाडेथी केहेवाय। ते हजी लगण चालतां, वळी बीजा अनेक भेद पडता जाय छे. अने जेटला भेद तेटला नवा काजिया उत्पन्न थाय छे. जूना विचारवाळाने नवो विचार गमतो होय

पण जूना पक्षीना टोळामां मळेलो होवाथी मुंझाइने पण गाडरिया प्रवाहनी पेठे तेमांज गोंधायलो रेहेछे. अने ज्यां सुधी ते टोळमांथी छूटो थाय नहि, त्यां सुधी, ते टोळानी हानि अने लाभ तेने प्राप्त थाय छे. केटलाक हिंमतवाळा होय छे ते तेमांथी नीकळी पण जाय छे अने तेओ पोताना खरा विचार प्रमाणे वर्त्तन करनारा गणी शकाय छे. जुवो आपणी ब्रिटिश पार्लामेंटना धारा हजी लगण पण तेवाज चालता रह्या छे.

जूनी कंपनीनुं काम रीतसर चालवा मांडयुं हतुं, तेथी देशने लाभ थतो हतो, अने त्यारपछी पण थयो, ते एज कंपनीना प्रतापथी थयो छे, तेने तोडी पाडवाने केटला प्रपंच थया, ते आपणे जोई गया. हवे आ नवां कंपनीबाई मानीतां थई पड्यां तेनां आचरण तपासिये.

जूनी कंपनीना जेवो जमाव करवाने माटे, हवे नवी कंपनिये तेनुं अनुकरण करवा मांडयुं. जूनीना वारामां सुमारे सो वर्ष उपर सर टामस रोने ब्रिटिश राज्यना प्रतिनिधि तरीके मोकल्यो हतो, तेम हवे राज्य भाणीथी सर विलियम नार्विसने मोगलना दरबारमां मोकलवानी गोठवण थई. व्यापारने लगती सरलता अने लाभ प्राप्त करी लेवा माटे तिजोरीनो दरवाजो खुल्लो मूकवो पड्यो, तोपण कांई लाभ मेळवी शकया नहि, एटलुंज नहि, पण उलटुं अवळुं थवा मांडयुं. ज्यां छूट मेळववानी त्यां बंधीनां दोरडां विंटायां.

त्रण प्रेसिडेन्टनी जगया तेओए नक्की करी, अने तेमने आखी अंग्रेजी प्रजाना प्रतिनिधिनो अधिकार आप्यो. सुरत, हुगली, अने मछलीपट्टममां त्रणना अनुक्रमे नेमणुक करी. बोर्नियोना टापुखाते एक चोथो ठराववानी पण योजना करी. अहिं तेमणे एक फेक्टरी स्थापी, अने चीन खाते एक वाहाण रवाने करी दीधुं. आ बारेमां उपरी सत्ता कोहोनी गणवी एनुं निराकरण थयुं न हतुं; पण ते वखण

सुरतना प्रेसिडेन्ट तरफ वळवानो संभव हतो. लंडन कंपनिये पोतानी नोकरीमांथी जेने काहाडी मूकेलो, अने जे त्यारपछी घुसणियो वेपारी थई पड्यो हतो, तेवा नामदार महापुरुषने सुरतना प्रेसिडेन्ट तरीके इंग्लिश कंपानिये पसंद करीने दाखल कर्यो हतो.

१७००, बंने कंपानियो भेगी मळी जाय एवी विलियम राजाए भलामण करी हती, तेने मान आपीने, डिसेम्बरनी २३ मी तारीखे, लंडन कंपनिये पोताना भागीदारोनी सभा भरी, तेमां एम ठरावामां आव्युं के, "पोताना राजाप्रतिनी राजभक्ति आ कंपनी प्रथमथीज बतावती आवी छे, तेमज हवणां पण, पोतानो तेवो धर्म प्रदर्शित करवानो प्रसंग आवे तो तेम करवाने तैयार छे; वळी सर्वत्र प्रजानुं कल्याण थतुं होय तेमां भाग लेवाने उत्कंठा राखे छे, अने पूर्व हिन्द साथेनो आपणो व्यापार जाळवी राखवाने बनी शकतो प्रयत्न चालतो राखवाने तेमनी पूरेपूरी इच्छा छे; ए आदि कारणोने लीधे, मान्य करी शकाय एवा न्यायपूर्वक करारोथी, आ कंपनी इंग्लिश कंपनी साथे भेगी भळी जवाने खूशीनी साथे कबुलात आपे छे."

आ ठराव राजानी आगळ पेश थतां फर्मान थयुं के, "लंडन कंपनिये इंग्लिश कंपनी साथे योग्य शरतोथी भळी जवानो ठराव कर्यो तेथी खुशी हांसल थई छे, अने तेओ केवा करार करवा इच्छे छे ते विगतवार निवेदन करवुं."

आ उपरथी प्रत्येक कंपनीना सात सात सभासद भेगा थईने निर्णयपर आव्या, तेमणे बंने कंपनियोनी सभा अने गवर्नरोने पूछपरछ करीने १७०१ ना जान्युआरी मासमां करार नक्की कर्या, ते तेमनी सामान्य सभामां एप्रिल मासनी २७ मी तारीखे मंजुर राखवामां आव्या.

१७०१, त्रीजो विलियम राजा, जेने आ कंपनियो भळी जाय एवी होंस हती, ते घोडा उपरथी पडी जतां तेनी गळानी हांसडी भागी गई, अने पंदर दिवसनो मंदवाड भोगवीने ते मरण पाम्यो, एटले आ वेळाए तेनी साळी आन इंग्लंडना तख्तपर बिराजी हती, तेथी राणी आन अने आ बे कंपनियो एम त्रिपुटी वच्चे जुलाइ मासनी २२ मी तारीखे करारनामुं थयुं, तेनी मंजुरी इंग्लडनी म्होटी मोहोरछाप करीने आपवामां आवतां तेनुं नाम "चार्टर आफ युनियन" केहेवायुं. आ करारनामा प्रमाणे सरकारने धीरवाना २० लाख पौंड ठर्या हता, तेनो अर्धो भाग, लंडन कंपनी आ नवी कंपनीमां मजरे आपे.

ठरावने अनुसरीने आंकडानी गोठवण नीचे प्रमाणे थई.

लंडन कंपनिये उघरावेली रकम	पौंड ३,१५,०००
इंग्लिश कंपनिये उघरावेली रकम	१६,६२,०००
जूदा वेपारियोए एकठी करेली रकम	२३,०००
	२०,००,०००

उपरनी रकम भेगी थई तेनी हिस्सावारी करता प्रत्येकनो हक केटलो थयो तेनी विगतः—

लंडन कंपनीना ३,१५,००० पौंड छे, ते उपरात तेमणे शेर खरीदवानी रकम ६,७३,००० गणतां	पौंड ९,८८,५००
एटलोज हिस्सो इंग्लिश कंपनिनो गणतां तेना	पौंड ९,८८,५००
जुदा वेहेपारियोनी रकम	२३,०००
	२०,००,०००

रोकड सिवाय, बंने कंपनियोना सरसामान, किल्ला, वखारो, वाहाणो, इमारतो आदि लईने हतुं ते विषेनी हकिकत:—

लंडन कंपनीनी इस्कामतनी किंमत पौंड	३,३०,०००
इंग्लिश कंपनीनी इस्कामतनी किंमत ,,	७०,०००
	४,००,०००

दरेकनो भाग २,००,००० पौंडनो गणतां
इंग्लिश कंपनीना ७०,००० पौंड मजरे गणतां
बाकीना तेने १,३०,००० पौंड जोडवाना रह्या

ते प्रभाणे गणतां तेना पण २ लाख पौंड थतां एकंदर ४ लाख थाय छे.

एक ठराव एवो थयो के, सात वर्ष सुधी बंने कंपनियो पोतानो व्यवहार जुदे जुदो, चलावे, पण हिन्दनो व्यापार इंग्लिश कंपनीने चार्टर [१६९८ नो] करी आप्यो हतो तेमां लखेला करारने अनुसरीने भेगो चलाववो, अने प्रत्येक कंपनीना १२ डरेक्टरो थई २४ नी एक सभा थाय, ते बधो वहिवट चलावे, एटले के, जे जे वाहाणो अने माल हिन्दमां जाय आवे ते तमामनो हिसाब आदि क्रमकार्य तेओ करे. राज्य संबंधना कोलकरारमां एम ठर्युं, के युनैटेड कंपनी, राज्यने प्रतिवर्षे, तेमना लश्करी खाताने ४९४$\frac{1}{8}$ टन सुरोखार ४९ पौंडना टनने भावे सलाहशान्तिना समयमां आपे, अने जो लडाईनो प्रसंग होय तो ५३ पौंडना भावे आपे; हिन्द खाते मालनो निकास करे तेनो ओछामां ओछो एक दशांश भाग, इंग्लंडमां उपजेला, अने त्यांना कारखानामां बनेला मालनो जथो होवो जोइये. मसलीन सिवायनी तमाम मालनी जे जकात सरकार-

मां भरवानी थाय, ते रोकडी रकम भरवाने बदले, सरकार कंपनीनां बांड राखे; हिन्दमां कंपनीना जे किल्ला होय ते उपर ते पोते राज्य-सत्ता चलावे अने शिक्का पाडी तेनुं चलण चलावे; मुंबई अने सेंटहेलेना-नी जागीर, जे लंडन कंपनीना नाम उपर छे, ते युनैटेड कंपनीना नाम उपर चडावी आपवानी सत्ता आपवामां आवे छे. लंडन कंपनीनुं जे जे देवुं हशे ते बधुं, सात वर्ष पूरां थता पेहेलां, भागीदारोना लाभने अर्थे राज्यने सुप्रत करतां ते ट्रस्टियोने पाछुं स्वाधीन करशे एटले तेओ जेनुं जे जे हशे ते चूकवी आपशे.

सात वर्ष पूरां थया पछी ' The United Company of Merchants of England Trading to the East Indies' ' ईस्ट इंडिझ साथे व्यापार करनारी इंग्लंडना व्यापारिनी युनैटेड कंपनी ' एवुं तेनुं नाम पाडवामां आवशे.

आ कंपनीनो वहिवट तेना डरेकटरो, विलियम राजाना समयना दशमा कायदाने अनुसरीने चलावशे.

युनैटेड कंपनीने लंडन कंपनी नीचे प्रमाणे किल्ला वगेरे स्वाधीन करी दे:—

मुंबई इलाकानी हदनी दुकानो अथवा कोठियो—फेक्टरी सुरत, भरूच, अमदावाद, आग्रा, ग्वालि; अने लखनोर.

किल्ला—मजगाम, माहेम, सियान, सियर, अने वरली. मलबारना किनारा उपर. किल्ला अने ते साथेनी कोठियो—

कारवार तेलिचरी, अनजेंगो अने कालिकोट;

इराणमां कोठियो—गोमब्रून, शिराझ, अने इस्पहान, ते उपरांत गोमब्रूनमांनुं वार्षिक भाडु इराणना सोफी पासेथी लेवामां आवेछे तेना तोमान १०००) एटले ३,१३३ पौंड, ६ शिलिंग, ८ पेन्स.

कारोमांडलना किनारा उपरनी तथा जिंगी (चिंगु) अने ओरिक्षा (ओरिसा), फोर्ट सेंट ज्योर्ज, अथवा सेंट ज्योर्जना इलाकानी तावेनी कोठियो, अने मद्रास शहर, फोर्टसेंट डेविड अने तेना तावानी त्रण मैल सुधीनी हदनां केटलांक शहर अने गामडां, कडालोर.

पोर्टोनोवो, पेटीपोली, मछलीपट्टम, मादापोलमनी कोठियो अने विजागापट्टमनो किल्लो अने कोठी.

सुमात्राना टापुमां योर्कनो किल्लो अने कोठी, अने तेना तावानी कोठियो—इन्द्रपोर, त्रामेंग, सिलेबार.

बेनकूलन् तथा तेना तावानी केटलीक जग्याओ, तथा प्रियामन.

कोचीन चाइनामां तानकिलननी कोठी.

बंगाळामां फोर्ट विलियम अने तेना इलाकानी कोठियो

सटानटी अने तेना तावानो मुल्क, बालासोर, कासिमबझार, ढाका, हुगली, मालदा, राजमहाल अने पटणा.

बान्टममां जे हक धरावता होय ते, अने दक्षिण समुद्रमां तेमना जे कांई वास होय ते बधा, अथवा हवे पछी जे कबजामां लेवाना होय ते.

आ सिवाय, तेमना तावाना जे किल्ला, कोट, तोपो, दारुखानुं खाणापीणाना पदार्थो, ढोरढांक, बकरांमेढां, वाहाणो अने जे हक हिस्सा तथा भाडुनाडु, अने दाण उघरावा वगेरेना जे जे कर होय, ते तमाम.*

आ बधुं जे सोंपवानुं तेने लगता जे करारपत्रो अने फर्मानो होय ते तमाम, तथा लंडनमां तेमनी जे वखारो होय ते, तथा सेंट हेलेनाना संबंधनुं लीडनहॉलनी शेरीमां म्होटुं घर छे ते.

* जूनी कंपनीनो वहिवट बंध थयो, त्यारे तेमण शुं शुं मेळव्युं हतुं, ते जाणवानी खातर, उपरनी टीप घणी उपयोगी छे. हिन्दी सागरना पूर्वभागने ते वेळाए दक्षिण समुद्र केहेता हता.

वळी लंडन कंपनीने इंग्लिश कंपनीये जणावी दीधुं, के सुरतनी कोठी, बंगाळाना अखातमां, मछलीपट्टम, मादापोलाम; बोर्नियो टापुमां अने पुलोकांडोरमां अमारा जे वासवसेला छे त्यां खाणापीणाना पदार्थो, दारुगोळो वगेरे जे कांई छे तेने बदले आपणा साहियारा भंडोळ मांथी अमने ७०,००० पौंड मजरे आपवाना छे ते अमारे लेवा, अने १७०२ ना जुलाईनी २२ मी तारीख सुधी, एक बीजानी जे उपज आववानी ते लेवी, अने खर्च पण पोतपोतानुं बोहोरी लेवुं.

उपर प्रमाणे बंने कंपनीनी चोख थई.

हवे इंग्लिश कंपानिये पोतानी स्थापना थई त्यारथी ता० २९ मी सेप्टेम्बर १६९८ थी ता० २९ मी सेप्टेम्बर १७०१ सुधी, वहिवट चलाव्यो तेनुं दिगदर्शन थवा माटे, नीचे विस्तार आपवामां आव्यो छे.

१६९९ ना सेप्टेम्बर मासनी २९ मी तारीखे पूरा थता वर्ष दर्म्यान तेओए एक वाहाण कारोमांडल माटे मोकल्युं, बीजु बंगाळा माटे मोकल्युं, अने त्रीजुं कारोमांडळ तथा बंगाळाना सहियारामां रवाने कर्युं. त्रण सुरत खाते, एक चीन माटे, अने एक बोर्नियो खाते, ए रीते आठ वहाणोमां थईने जे माल मोकल्यो, तेनी विगत नीचे प्रमाणे छे.

	पौंड.
ब्रिटिशनी उपजनो अने कारखानामां बनेलो माल, जकात अने खराजात थईने	४०,६७४-११-०
परदेशी नगदी (मुख्यत्वे करीने ९ ना भावना स्पानिश डालर, अने केटलोक परदेशी माल—स्टेशनरीनो सामान, मदिरा (दारू) अने दवा.	२,८१,७२०-८-८

आठ वाहाणमां भरेला मालनी एकंदर खराजात..............................	१,२७,११४–१९–
हारविच नामना सरकारी वाहाणमां नगदी अने माल, एलची अने तेना माणसो माटे मोकल्यो तेना पौंड	५,५५९–१४–१
एकंदर पौंड	१,३२,९९४–१४–५

सन १७०० ना सप्टेम्बर मासनी २९ मी तारीखे चीन लिम्पो खाते बे वाहाण मोकल्यां, लिम्पो अने बोर्नियो ए बेने म १ वाहाण, कारोमांडलने किनारे १, कारोमांडल अने बंगाळाने म १, बोर्निया खाते बे, सुरत खाते बे, अने बंगाळा खाते एक, ए १० वाहाणोमां नीचे प्रमाणे माल भरवामां आव्यो हतो.

ब्रिटिश माल तथा ते उपरनी जकात अन खराजात थईने पौंड.	६०,०२८–७–
प्रथमनी रीतेज परदेशी नगदी अने माल.	२,८०,०४२-१५
दश वाहाणमां थईने एकंदर निकास	३,४०,०७१–२–

१७०१ ना सेप्टेम्बर मासनी २९ मी तारीखे पूरा थ वर्षमां आर्बस्ताननना मोखा बंदरे एक वाहाण मोकल्युं, त्रण कंत मोकल्यां, एक लिम्पो खाते, एक आमोय, त्रण कारोमांडल, बे सु बे बंगाळा खाते, अने एक बोर्नियो खाते, एम एकंदर १४ वाहा रवाने कर्यां, तेमां नीचे प्रमाणे माल लई जवामां आव्यो:–

ब्रिटिश माल ते उपरनी जकात तथा खराजात पौंड	७५, ५१७–१९-
प्रथम प्रमाणे परदेशी नगदी अने माल....पौंड	४,३८, ६१०– ४-
चौद वाहणमा थईने कुल निकाश	५,१४, १२८– ३-

आ उपरथी जणाय छे, के चीनना पादशाहे प्रारंभमां तो यूरोपियन वेपारियोने वेपार चलाववाने अर्थे मात्र एक कंतान बंदरनी छूट मूकी हती, पण हवे लिम्पो अने आमोय बंदरमां इंग्लिश वाहाणोने पेसवा दीधां;.

जापाननी साथे व्यापार चलाववाने १६९९ मां ब्रिटिश कंपनिये प्रयत्न करवा मांड्यो. तेमणे पोताना चीनना मुन्यमोने लख्युं, पण जेम लंडनकंपनी फावी शकी न हती, तेम आ कंपनी पण फावी नहि. उनना मालनी त्यां घराकी सारी थशे एम धारवामां हतुं, पण जापानियोनी सादी रीतभातने लीधे, तेओने परदेशी माल वापरवानी अगत्य लागती न हती. एशियामां नीपजती वस्तुओथी तेमनी गरज सरती हती, एटले यूरोपनी मांघा मूलनी चीजोनी तेमने कांई जरूर न हती. जापानथी त्रांबु आयात करी शकाय एम हतुं, पण ते तो हवे ब्रिटिश खाणोमांथी मळी शकतुं हतुं.

१७०४. कोचीन चाइनाना राजापासेथी पुलोकानडोरनी कौंसिलने ते बेट बखशीस आपवामां आव्यो, पण १७०५ ना मार्चनी २ तारीखे मलय शिपाइयोए बंड मचावीने कंपनीनी वखारो बाळी नांखी, अने ते बेटमां जेटला अंग्रेज हता तेमांथी घणाखराने तथा तेमना मुखीने कापी नांख्या. आ कृत्य कोचीन चायनाना लोकोनी उश्केरणथी थयेलुं जणाय छे, तेओए मलय सैनिकोने एम समजाव्युं के कंपनीनी पुंजी अहिं घणी छे ते लूटमां मळशे, अने खरूं जोतां ते समये २२,००० टेल सिलकमां पण हता.

चीनना किनारा उपर (Chusan) कुसानमां जे कोठी घाली हती त्यांथी जान मालनुं नुकसान वेठीने कंपनीना गुमास्ताओने भागी जवुं पड्युं.

फ्रान्स साथेनी लडाइमां पैसानो घाण वळीजवाथी, इंग्लंडनी सरकारने पैसानी ताण पडती हती, तेथी सरकारे इंग्लंडनी बेंक मारफत म्होटी रकमनी व्याजु नोटो कढावी. ईस्ट इंडिया कंपनी पण पैसानी भीडमां आवी पडी. परदेश वाहाणो मोकलवां जोइये ते नाणांविना बनी शके नहि, एटले, तेमणे पण, पोता तरफथी बांड काहाडीने म्होटी रकमनुं करज कर्युं.

आगळनी पेठे, कंपनी पोतानां वाहाणो बंधावती न हती, पण नूरे बांधती हती. कंपनी माल आयात करे तेमांथी कांई पण कोई बीजे बंदरे उतारे नहि, मात्र सेंट हेलेना खाते खरची माटे जेटलुं जोइये तेटलुं त्यां आपे, अने वाहाणमां खावापीवामां जे वरे तेटलुंज बाद करतां, बाकीना मालनी जकात अने नूर उघरावी लेवामां सरकारने नुकसान वेठवुं पडे नहि, माटे पार्लामेंटे १७०७ नी आखरे एवो कायदो कर्यो, के दर सो टने कंपनी २,५०० पौंडनां बांड सरकारने आपे. कोई तोफानना कारणथी, अथवा कोई राजा तरफथी थती हरकतने लीधे फेरफार थाय, अने वाहाणो बीजे बंदरे लई जवां पडे तो तेटलानीज छूट आपवामां आवी हती.

सन १७०७ नी सालमां कंपनीने वळी एक आफत आवी पडी. बोर्नियोना टापुमांना बांजारमसीन (Bangar masin) मां तेमनो वास हतो ते उपर त्यांना देशियोए, जुन मासनी २७ मी तारीखे हुमलो कर्यो; प्रथम तो तेमने पाछा हठाव्या, पण छेवटे घणा अंग्रेजो मार्या गया, अने महा मुश्केलिये भागीने जेओ वाहाणो उपर चडी गया तेटला बच्या. आ वेळाए कंपनीने किनारा उपर ५० हजार डालरना पोताना खजानानुं नुकसान थयुं. चीनाओना वेपारमां अंग्रेजो माथुं मारता हता तेनी अदेखाइने लीधे ए लोकोए आ देशियोने उश्केर्या हशे एम कंपनीवाळानुं मानवु हतुं.

चीननी सत्तामां हाथ नांखवा जतां, अंग्रेजोने उपर प्रमाणे आफतो वेठवी पडी, पण हिन्दमां तेमनो उदय थवानो सारो प्रसंग आवतो जतो हतो. पोताना देशमां स्काटलंड साथे मेळाप थतां १७०७ ना मे मासनी पेहेली तारीखथी युनैटेड किंगडमनी स्थापना थई हती, अने तेथीज, ग्रेटब्रिटननुं नाम प्राप्त करी लीधुं हतुं. बे देशमां बे पार्लामेंटो जुदी हती ते एक करी दईने राज्यसत्ता बलिष्ठ बनावी दीधी हती. स्काट लोकोने पण स्वतंत्र व्यापार करवानी छूट आपी हती. १७०६ मां मार्लबरोए ब्रुसेल्स पासेना रामेलीन आगळ फ्रेंचोने म्होटी हार खवरावीने विजय प्राप्त करी लीधो, तेमज त्यार-बळी, १७०८मां पण फ्रेंचना १५ हजार माणसोनो घाण वाळी दईने, घेन्टनी पासेना Oudenarde उडीनार्ड आगळ, फ्रेंचना मारशल (Marshal Vendo'me) वानडोम उपर महाविजय मेळवी लीधो हतो. वळी १७०९ नी सालमां पण, जेने माटे विग्रह जाम्यो हतो ते बधुं, फ्रेंचो पासेथी प्राप्त करी लेतां, तेमनां २४,००० माणसोने झाटकी नांख्यां हतां, अने फ्रेंचोना हृदयने निराशामां उतारी दीधां हतां. आ पेहेलां पण, १७०४ नी सालमां, जर्मन लश्करनी मदद लईने सर ज्योर्ज रुके जीब्रालटर जीती लीधुं हतुं.

आ जिब्रालटरनी जीत कांई न्हानी सूनी गणवा जेवी नथी. ए तो भूमध्य समुद्रमां प्रवेश करवाना द्वारनी कुंची गणाय छे, ते ग्रेटब्रिटनने प्राप्त थतां, व्यापार अने राज्यप्रकरणीय मामलामां महा-उपयोगी साधनभूत थई पडयुं छे. आ प्रमाणे, भली राणी आनना समयमां, ग्रेटब्रिटननी महत्ता वृद्धि पामती चाली. प्रजाना हितमां पोतानुं हीत समजवावाळी दयालु राणीनी उदार वृत्तिने लीधे, एना समयमां, महाप्रभुए, ग्रेटब्रिटननी वृद्धिनां बिजनुं पोषण करेलुं समजवामां आवेछे. हिन्दनी साथे लग्न लगाडवानुं महाराणी एलि-झाबेथना हृदयमां स्फुरित थयुं, भलीराणी आने ते वृद्धिगत कर्युं.

अने महा प्रतापिनी विक्टोरिया महाराणी साहेबे ते सुदृढ कर्युं. तेम थवामां हिन्दमां, आ चालता समयमां शुं बने छे, ते टुंकामां तपासिये.

हिन्दने पश्चिम भागे मुंबई ए व्यापारनुं अगत्यनुं अने उपयोगी स्थान थई पड्युं; तेना ताबानी जूनी कोठियो आबादी उपर आववा लागी, कारोमांडलना किनारा उपर मद्रास पोताना बलिष्ट किल्ला रूपे थई, विस्तार पामतुं थई पड्युं, अने नेगापट्टम (नागपट्टम) तेना त्रण चोरस मैलना प्रदेश सहित, मराठाना रीजेंट राजाराम पासेथी खरीदवामां आव्युं हतुं तेना उपर सेंट डेविडना किल्लानी स्थापना थई चूकी हती; तेमज विझागापट्टम अने मसलीपट्टममां वसावेला वास, गोल्कांडाना राज्यनी छाया अने रक्षण नीचे वृद्धि पामेला, पादशाहना साम्राज भणीथी बक्षीस तरीके प्राप्त थई चूक्या हता. बंगाळामां पण, १६९० मां औरंगजेबनी कृपादृष्टि थया पछी, मि० जाब कार्नाक मद्रासथी पाछो वळी आवीने हुगलीना डाबा किनारा उपरना चटानटीमां इंग्लिश कोठी लगावीने बेटो हतो, तेने ते तथा त्यांनी आसपासनां गामडां खरीद करवानी परवानगी पण पादशाह पासेथी मळी चूकी हती. बंगाळामां बळवान थई पडेला एवा अफगान जागीरदारो मांहेलो छेल्लामां छेल्लो, रहीमखान हतो, तेणे त्यांना नवाबनी सत्ता उछाळी नांखी हती, अने तोफान मचावी रह्यो हतो. आवां कारणोने लीधे, युरोपियनोए वसावेला वासनुं रक्षण करी शकाय एम नहि होवाथी, पोतपोतानी जग्या संभाळी राखवाने जेओने केहेवामां आव्युं हतुं, तेवा फ्रेंच, डच, अने डेन्स, जे हिन्दमां आवी भरायाथी तेमना प्रति अदेखाई उत्पन्न थई हती, ते हवे ढीली पडवा लागतां, तेओए पोतानी कोठियोने किल्लाबंधी करीने रक्षी लेवा मांडी हती. शाहजादा अझीमनी सरदारी नीचे मोगल सेना रहिमखान उपर चडी आवतां, ते हार्यो ने मार्यो

गयो, एटले अंग्रेजोने, पोतानी किल्लेबंधीनुं काम अधुरूं रहेलुं हतुं, ते पूरुं करवानी परवानगी आपवामां आवी. हुगलीनी जग्या उघाडी पडती हती, त्यां अंग्रेजोनी प्रथम कोठी हती, तेना सारा रक्षणने अर्थे, तेओए एज नदीने किनारे जरा आगल वधीने, चटानटी आगल वास कर्यो हतो. आ स्थान कलकत्तानी समीपमांज हतुं, तेथी लाग्युं के, व्यापारनी सरळताने माटे, कलकत्ता बधी रीते अनुकूल आवे एवुं छे, तेथी तेओ हुगलीथी खशीने दील्ली दरबारनी कुमळी दृष्टिने लीधे त्यां आवी वश्या. धाडी झाडीने लीधे आ जग्या सुखाकारीवाळी न हती, तेथी तेने साफ करवामां आवी, पछी त्यां किल्लो बांधवाने नवाबनी परवानगी मागवामां आवी, तथा त्यांना लोको उपर पोतानी सत्ता चलावी शकाय एवी मागणी करी, पण आ बंने बाबतोनो तुरत खुलासो मळी शक्यो नाहि. आ सन १६९५–९६ नो समय हतो, अने त्यां आसपास विग्रहनां बीन रोपाई चूक्यां हतां, तेने लीधेज, बीजा यूरोपियन विदेशियो त्यां आवी भराइ पेठा हता, तेमने फावी जवानो लाग मळ्यो. त्यांना देशी राजामाहेलो एक, जेना राज्यनी सरहद कलकत्तानी पासेज हती, तेणे मोगल सरकार सामी बाथ भीडी, अने ढाकावाळो नवाब तेने पोहोंची वळे एटलामां तो तेणे हुगली, मुरशीदाबाद, अने राजमहाल पोताने कबजे करी लीधां. गंगा नदीना किनारा उपर, फ्रेंच अने वलंदाना वास वशेला हता, तेथी आ लोको मोगलनी बाजुमां रह्या, अने अंग्रेजोए मात्र अलगा रहीनेज पोतानी कुशळतानो उपयोग कर्यो. आवो मामलो जोईने आ त्रणे लोकोए पोतानी जग्याने किल्लेबंधी करी लेवानी नवाबनी परवानगी मागी. सामटी परवानगी मळी जतां, तेमणे धमधोकार काम चलावीने, पोतानी मुख्य मुख्य कोठियोनी आसपास कोट चणी लीधा. अने बुरज उभा करी दीधा ते स्थान आ हतां—हुगलीथी आशरे एक मैलने छेटे वलंदानुं चिनसुरा

हतुं, त्यांथी बे मैल नीचे, नदी किनारे, फेंचोनुं चंद्रनगर हतुं, अने त्यांथी हजी २३ मैलने अंतरे नीचाणमां, कलकत्ता अंग्रेजोनुं हतुं. बंड मच्याना समाचार पोहोंचतांवांतज मोगल सेना बंगाळामां आवी पोहोंची, तेनो सरदार, औरंगजेबनो पौत्र, अने बाहादुरशाहनो शाहजादो आझिम हतो, तेने बंगाळा, बाहार, अने ओरिसानी नवाबी उपर देखरेख अने संभाळ राखवानुं काम पण सोंपवामां आव्युं हतुं. एना मनमां एवो विचार आव्यो हतो के, आपणे पण कोई वार पादशाह बनवाने तैयारियो करवी पडशे, अने ते वेळाए नाणानी अगत्य पडशे, तेथी अगाउथी एकठुं करी राखेलुं हशे तो काम लागशे. ते उपरथी हवे ते धनना ढगला करवाना काममां लोभायो. १६९८ मां अंग्रेजोए चटानटी, गोविंदपुर, अने कलकत्तानी बखशीस सनद मेळववानी, अने त्यांना लोको उपर राज्यसत्ता चलाववानो अधिकार प्राप्त करी लेवानी परवानगी मळवा माटे म्होटी रकम भेट करी. एटले ए काम थई जतां, त्रणे जग्याने जेवी जोइये तेवी किल्लेबंधी चणी लीधी; अने पोताना राजानी नामना राखवा माटे, त्यां जे किल्लो बांध्यो तेनुं नाम फोर्ट विलियम पाडवामां आव्युं. आ समये, तेमने थोडी घणी स्वतंत्रता प्राप्त थई हती, ते हवे पूर्ण रीते प्रकाश थतां, कलकत्ता प्रेसीडेन्सी इयाने इलाकाने नामे सुप्रसिद्ध थई. सुरतनुं नाम मोगल दरबारमां चैल्डनी छोकरवादीथी अकारुं थइ पड्युं हतुं ते भूसावी देवाने हवे तेने बदले मुंबई ठरतां, मुंबई, मद्रास, अने कलकत्ता एवा त्रण इलाका ते समयथी स्थापित थया.

१७०८. पार्लामेन्टना आक्ट प्रमाणे, जूनी अने नवी कंपनीना हिसाबनो नीकाल लाववाने गोडोलफिनना अर्लनी नेमणुक थई हती, तेणे करारने अनुसरीने, सप्टेम्बर मासनी २९ मी तारीखे पोतानो निवेडो प्रसिद्ध कर्यो, तेनी विगतमां उतरवानी आपणने एटली बधी अगत्य नथी, आपणे तो एटलुंज जाणवानुं छे के, हवेथी

बंने कंपनियो भेगी मळी जतां (आनरेबल) युनैटेड ईस्ट इंडिया कंपनीनी आजथी स्थापना थई, अने तेओने राज्याधिकारनी सत्ता चलाववानो अधिकार, (३ जा विलियमना समयमां मळ्यो छतां) आजथीज मळ्यो समजवानो छे.

युनैटेड ईस्ट इंडिया कंपनी अने लंडन बेंकना कामकाजमां कांई वांधो आवे नहि, अने एक बीजाना काममां कोई वच्चे पडे नहि, एटला माटे, पार्लामेन्टे एवो कायदो कर्यो के, एक वेळाए कोई माणस बंनेनो डरेकटर थई शके नहि.

१७०९. आखा वर्षना सेंकडे पांच टका लेखे युनैटेड कंपनिये त्रण मासनो एक फाळो २५ मी मार्चे भागीदारोने वेंहेंच्यो. नवी गोठवणना भारे खर्चने लीधे, आ फाळो घणो ओछो लाग्यो खरो, पण सप्टेम्बरनी २९ मी तारीखे, अर्धा वर्षनो फाळो सेंकडे आठ टका लेखे आप्यो, अने त्यार पछी तो, १७११ ना सप्टेम्बरनी २९ मी तारीख सुधी, नव टका लेखे वेंहेंचणी आप्या गया. आवो सारो फाळो आप्या छतां, कंपनीना शेरनो भाव तो, १७११ ना नोवेम्बरमां, सेंकडे १२४½ टकानो रह्यो हतो. सप्टेम्बर पछीनो फाळो वधारीने दश टकानो आप्यो, अने छेक १७२२ ना जुननी २४ मी तारीख सुधी, तेटलोज दर चालतो राख्यो.

१७१२. युनैटेड कंपनीनी अरज उपरथी, तेमना व्यापारनुं काम सरळताथी चाले, अने ते माटे तेमनां सेटलमेंट पाका पाया उपर स्थापी शकाय, तेमज ब्रिटिश प्रजाना लाभने अर्थे पार्लामेंटे एवो धारो (आननो १० मो धारो बाब–२८) पसार कर्यो के, प्रथमना धारा अने चार्टरने अनुसरीने, कंपनी पोताने मळेली सत्ता अने छूट १७३३ ना मार्च मासनी २९ मी तारीख सुधी भोगवे, अने त्यार पछी, त्रण वर्षनी नोटिस मळतां, ३२ लाख पौंड, अने

ते उपरनुं व्याज चूकावी देवामां आवतां, तेमनी पासेथी प्रतिवर्षे १,१०,००० पौंड लेवामां आवे छे ते बंध करवा. आ प्रमाणे मुदत वधारी आपवामां, सरकारे कंपनीना उपर मेहेरबानी करेली लेखवामां आवी.

कालिको अथवा छींट, चाहा, बुंददाणा (काफी), वसाणां आदि उपर, प्रथम जे जकात लेवामां आवती, तेमां पार्लामेंटे धारो करीने वधारो कर्यो, एटले कंपनिये ते साथे पोतानी फरियाद रजु करी, तेमां जणाव्युं, के प्रतिवर्षे अमे ऊंननो माल अने बीजी ब्रिटिशनी निपजना पदार्थो १, ५०,००० पौंड सुधीनी किंमतना निकास करिये छिये.

१७१४. कंपनीना डरेकटरोनी निमनोक प्रतिवर्षे थती हती, अने प्रति अठवाडिये तेओ कामकाज करवाने मंडळ थई बेसे त्यारे तेमनामांथी एक प्रमुख ठराववामां आवतो हतो, ते रेवाज बंध करीने, तेने बदले, हवे आ सालथी, प्रतिवर्षे एक प्रमुख, अने एक उपप्रमुख ठरावी राखवानो वहिवट चालतो कर्यो. एप्रिल मासनी १४ मी तारीखे, डरेक्टरो पसंद करवामां आवे, त्यार पछी, तेओ प्रथम सभा भरे ते वेळाए चीट्ठी (ब्यॅलट) थी प्रमुख अने उपप्रमुख ठराववानो वहिवट चालतो रह्यो छे, पण डरेक्टरो प्रतिवर्षे नवा ठराववानी जरूर जणाई नथी. आ संबंधी आगळ जतां १७७३ नी सालमां नवी योजना थई छे, ते त्यार पछी चालती रही छे.

जर्मनीनो महाराजा, अने आस्ट्रियन नेधरलंडनो अधिपति, जेने माटे ग्रेट ब्रिटने पैसानो ने माणसोनो म्होटो भोग आपीने विग्रह मचाव्यो हतो, जेना परिणामनी असर हजी पण पोहोंचती रही छे, तेवा छठ्ठा चार्लस महाराजाए, पोतानी प्रजाने, पूर्वप्रदेश (ईस्ट ईंडिश) साथे आस्टेंड कंपनीने नामे वेपार करवानी छूट आपी. आसटेंडथी जे वाहाणो रवाने करवामां आव्यां, ते घणां खरां इंग्लिश

अथवा वलंदानी मालीकिनां हतां, पण तेना उपर महाराजाना वावटा चडाववामां आव्या हता. बाएनाना दरबारमां अंग्रेज अने वलंदाए जाहेर कर्युं, के मन्स्टेरना कोलकरार आम करवाथी टूटे छे, पण आ अपकृत्य सुधारवा उपर महाराजाए कांई ध्यान आप्युं नहि. अने तेओए वेपार चलाववा मांड्यो, तेनी हकिकत आसटेंड कंपनीना प्रकरणमां विस्तारथी जोवामां आवशे.

१७१९. बंगाळानो नवाब जाफरखान, कलकत्तानी आबादानी थती जोईने, तेमां हरकत नांखवानी धारणा करतो हतो, तेथी तेणे पोतानुं रेठाण ढाकामां हतुं त्यांथी फेरवीने, हुगली नदी उपरना मुकसदाबादमां कर्युं. आ प्रमाणे, कलकत्तानी पासे वशीने, तेणे कंपनीना नोकरोने सतावा मांड्या, तथा पादशाहना परवानाथी छूट भोगवता हता तेमां अटकायत करवा मांडी, अने युरोपियन फॅक्टरियो पासेथी एक सरखी रीते पैसा कहडावानुं चालतुं कर्युं. तेमज, पोताना तावामां आवेली प्रजा उपर पण, तेवीज जोरावरी करवा मांडी, तेथी ते बधाने अकारो थई पड्यो हतो. कंपनीने तेनां आवां अपकृत्य विषे जाण करवामां आव्युं, त्यारे मुंबई, मद्रास, अने कलकत्ता इलाकावाळाओए एकठा मळीने, पोता उपर नांखवामां आवती अडचणो दूर करवाने माटे, वडा मोगल पादशाह फरुकशाहने अरज करवानी सूचना करी. ते उपरथी, कलकत्ताना गवर्नरे, मेशर्स सर्म अने स्टीफनसन पोताना तरफना एचली पसंद कर्या, अने सरहाद (Serhaud) एक म्होटो आर्मेनियन वेपारी हतो, ते पण तेमना भेगो सामील थयो. तेओ त्रणजणा योग्य माणसोना जमावथी भभकादार नजराणो लईने जुलाई मासमां दील्ली गया.

दील्ली जेने शाहजहांनाबादा पण केहेता हता, त्यां गया पछी, १७१५ ना जुलाई मासनी ता. ८ मी नो तेओए एक रिपोर्ट लखी मोकल्यो छे तेमां तेमणे जणाव्युं के,—

"अमे ता. २४ मी जुने आग्रे आवी पोहोंच्या पछी, एक रिपोर्ट मोकल्यो छे, त्यार पछी अमे जाटना मुल्कमां थईने सारी रीते पसार थया. रस्तामां बदमाशोए अमारा मेलाण उपर हुमला कर्या हता, पण त्रण वार तेमने पाछा हठावी देवाथी तेमणे अमारो केडो मूक्यो. ३ जी जुलाइये (Padre Stephanus) पाद्रे स्टीफानस बे पोशाक लईने अमारीपासे आव्यो. रीतसर तेणे जोन सर्मन अने खोजा सुरपाडने पोशाक आप्या. ता. ४ थिये अमे बडा पुला आवी पोहोंच्या, ते शहरथी त्रण गाउ छेटे छे, त्यांथी अमे पाद्रेने अगाउथी रवाने कर्यो ते एटला माटे के, अमारा आवकारनी, अने दिवसे पादशाहनी मुलाकात लेवानुं बनी आवे, एवी अगाउथी गोठवण करे. ता. ७ मिये अमे नगरमां सारी गोठवणथी प्रवेश कर्यो. अमारा मानार्थे अमारी सामे, बे हजारी एक मनसबदार, २०० घोडे सवारनी टुकडी, अने पटावाळा तथा ते साथे बे हाथियो अने डंका निशाननो रसालो अमने लेवाने आव्यो. शहरना मध्य भागमां पोहोंच्या, त्यां सैयद सलाबतखान बहादुर अमने मळया, अने तेओ अमने दरबारमां लई गया. बादशाह बाहार नीकळी आवे त्यां सुधी, १२ वागता लगी, अमारे थोभवुं पडयुं, ते दरमियान (Caundora Behauder) कानदोरा बहादुरनी अमे मुलाकात लीधी. तेओए घणी सभ्यताथी अमारो आदर सत्कार कर्यो, अने पोता तरफथी, अमने आश्रय आपवानी, अने अमारुं रक्षण करवानी खात्री करी आपी. प्रथमना नजराणा तरीके, अमे, १०० मोहोर; रत्नजडित एक टेबलक्लाथ; गेंडानुं शिंगडुं, टेन्डीखान (Tendy Caun) पासेथी खरीदेलुं स्क्रुटोयर (जेनां खानां बंध करवाना पाटियाने नीचुं पाडवामां आवे तो ते लखवाना टेबलनुं काम सारे एवुं कबाट.); अंबरनो एक म्होटो

कटको; (Tne afls,and chellumche manila work) अने पृथ्वीनो नकशो, एटलांवानां नजर कर्‍यां. अमारी साथे आनरेबल गवर्नरनो खलीतो हतो, ते पण रजु करी दीधो. रेवाज प्रमाणे, अमारा दरेकना हाथमां अकेकुं वानुं हतुं. हिंदुस्तानना राजाओनी धामधूम अने म्होटा दबदबानी रीति जोतां, अमने जे मान आपवामां आव्युं, ते अमे घणुं म्होटुं समजिये छिये. अमे उतारे आवी पोहोंच्या, त्यां सैयद सलावतखाने अमारी, अने अमारा माणसोनी सारी बरदास्त करी. सांज पडी त्यारे पण, तेओ फरीने अमारे उतारे आव्या, अने बे होरा सुधी अमारी साथे वातो करी. पादशाहनी साथे खानदोराने घणी सारासारी छे, तेथी तेमनाद्वारा आपणुं काम पार उतारवानी सारी आशा रेहेछे; ते केहेछे के, माराथी बनतो आश्रय हुं तमने आपीश. वळी ते केहे छे के, पादशाह पण घणी मेहेरबानी बतावशे, एम तेना खातरीपूर्वक केहेवा उपरथी मने समजाय छे. अमने एम फरमान थयुं छे के, खानदोराने अमारा मुरबी गणीने अमारे प्रथम तेमने मळवुं, त्यारपछी बडा वझीरने मळवानी अमने सूचना करवामां आवशे, अने त्यार पछी, बीजा उमरावोनी मुलाकात लेवानुं फरमावशे. आ प्रमाणे करवानी अमारी मरजी न हती, पण जेणे अमारे माटे आटलुं बधुं कर्‍युं, तेने नाखुश करवानुं अमने ठीक लाग्युं नहि.

दील्लीमां पादशाहनुं चित्त ठरतुं न हतुं, तेथी, तेणे ६ कोश उपर पीरनी दरगाह छे, तेनां दर्शन करवा जवानी धारणा करी. तेणे आठ दश दिवस शहरनी आसपास गाळी काहाड्या. उमरावोए तेने अरज करी के, आवी कवेळाए बाहार रेहेवुं ठीक नथी, पण तेणे मान्युं नहि, अने कह्युं, के लाहोर अने अजमेर भणी हुं जवानो छुं. कंपनीवाळाने तेनी पछवाडे भमवाने कंटाळा भरेलुं

लाग्युं. तोपण नजराणो कर्याविना, तेने पाछी अरज करवी ठीक लागी नहि, अने ज्यां त्यां बधो सामान फेरववो ए पण कडाकूटनुं काम थई पडयुं, तेथी जेम बने तेम जलदी नजराणो नजर करी देवानी तेओए धारणा करी. अने जापानी कबाटो, (Scrutaires) जापानी माटीनां वासणो; तथा बीजा नाना प्रकारनां रंगनां अने वारनीश करेलां चकचकित जणातां हतां तेवां वासणो; गोळीबारनां हथियार; वाहाडकापनां हथियार अने चाकु, छरी, कातर वगेरे वस्तुओ लई जईने पादशाहनी छावणीमां तेने अर्पण करवामां आवी. बीजे दिवसे ४०० ताका साधारण जातिनी बनाथना आप्या; त्रीजे दिवसे ३०० ताका (Aurora) आरोरा, अने ६० ताका पीळा रंगना कापडना रजु कर्या. चोथे दिवसे, लाल रंगना ताका, तथा सिन्दुरी अने चनोठिया रंगना ताका वगेरे चीजो आपी. पछीथी बाकीनी नजराणानी चीजो लई आववाने माटे अमे दील्ली गया, अने त्यांथी, पांच उभां मूकवानां वागतां घडियाळ; बार आयना, अने चोकठामां जडीने तैयार करेलो पृथ्वीनो नकशो, एटलां वानां लई जई भेट करी दीधां. उपरनी बधी भेटो नोट लखीने ते साथे हुझूरमां मोकलवामां आवी हती, ते प्रमाणे आ पण मोकलतां, ते वांची जोईने पादशाहे घडियाळ पाछां मोकल्यां, अने काहाव्युं के, अमारी सवारी दील्ली वळी आवे त्यां सुधी तमारी पासे ते साचवी राखवां. आवो हुकम थवा उपरथी, बाकीनी भेटो रजु करवामां अमे आचको खाधो. दील्लीथी चाळीस कोश करतां ते वधारे आघेनी दरगाओए जनार नथी एम अमारा जाणवामां आव्युं, एटले, अमारे तो सवारीनी साथेज रेहेवुं अने मि० स्टीवनसन अने मि० फिलिप्स एओए दिल्लीमां रहीने माल संभाळवो, एम ठराव्युं. ज्यारे अमे ते मंगावियेे त्यारे गाडांमां भरीने तेओ लई आवे एवी गोठवण करी. बीजा अमीर उमरावोने जे पोशाक आपवाना हता तेओने

ण तेनी खबर आपवी. आ रीते गोठवण करी राख्या प्रमाणे अमे हुझूर सवारीमां भेगा रह्या छिये, अने पादशाहने रजु करवानी अरजी तैयार करवामां मंडया छिये. प्रभुनी इच्छा हशे तो, आपणी धारणा पार पडशे. अमारुं काम बर लाववाने अमने पैसानी जरूर पडशे, अने पैसा विना अहिं काम थई शके एम नथी, माटे अमारी इच्छा प्रमाणे, अमने जोईता दाम मळशे नहि तो, अमे कांई करी शकीशुं नहि, ए वात आपने जणाविये छिये. अमारी पासे माल छे, तेनुं वेचाण करीने, अमे रकम उभी करी शकिये एम छे खरुं पण, पादशाह शहर छोडी बाहार नीकळी पड्या छे, एटले अमे कोई व्यापारी साथे सोदो करी शकिये एम नथी." उपर प्रमाणे, दील्लीथी २० कोश ने छेटेथी, १७१५ ना आगस्ट मासनी ३ थी तारीखे रिपोर्ट लखीने मोकलवामां आव्यो हतो. आ पछी एक बीजो रिपोर्ट नीचे प्रमाणे रवाने कर्यो;—

"मोगल (पादशाह) घणा दिवसथी मंदवाड भोगवे छे. एक अंग्रेज डाक्टर मि० हामिल्टन तेनी दवा करेछे, तेथी देशियोनां मन अमारा विरुद्ध घणां थई गयां छे. मि० हामिल्टन कहेछे के, पादशाहने हवे सारु थवा आव्युं छे, अने तेनुं शरीर एटलुं बधुं सुधरतुं जाय छे के, थोडा दिवसमां ते बिलकुल सारो थई जशे. आवा बनावथी होहा कांई ओछी थई नथी. दरबारी हकीमोनी अदेखाई मि० हामिल्टन उपर थई छे, अने तेने खशेडी देवानी पेरवियो करे छे, पण प्रभुकृपाथी तेनी पोतानी मेहेरबानी छे, अने आपणी पडखे आपणा मुरबियोनी ओथ छे, तेथी बधी वाते सारां वानां थशे, अने पादशाह पोते खोजा सुरपाड अने मि० हामिल्टन माटे वख्तोवख्त सारो अभिप्राय जणावेछे, तेथी अमने पूरी आशा रहेछे, अने आपणा काममां हवणां जे वार थाय छे तेनो बदलो वळी जशे, एम अमने लागे छे, दील्ली नोवेम्बर ता० ८ सन १७१५."

"अमारा प्रथमना लखवा प्रमाणे पादशाहने आराम थवाथी, तेणे ता० २३ मीने रोज माथे पाणी घाल्युं छे, अने सर्वे दरबारियो तरफथी मुबारकबादी आपवामां आवी छे. मि० हामिल्टननी मेहेनतना बदलामां, तेने ता० ३० मीने रोज दरबारमां पोशाक आपवामां आव्यो. ते साथे एक जडावनी कलगी, हीरानी बे विटिंयो, एक हाथी, एक घोडो, अने ५,००० रुपिया रोकडा आपवामां आव्या, ते उपरांत, तेना डाक्टरी हथियारोना हाथा सोनाना करावी आपवा, तथा तेना डगला माटे सोनानां बटन, तथा तेना वेस्टकोट अने पाटलुन भरगच्छीना बनावी तेमां किंमती जवाहीर जडावी आपवानो हुकम थयो छे. खोजा सुरपाडने पण तेज दिवसे, पादशाह पासे तेनी हाजरीने लीधे, तेने एक हाथी, अने पोशाक आपवामां आव्यो छे. मांशो मारने पण तेज दिवसे, हामिल्टननी साथे पोशाक आपवानो हतो, पण हामिल्टन साथे तेमनी मददमां ते कोई प्रकारे हतो नहि तो सर्वेने भेगो पोशाक अपाववो ए आपणा लोको माटे सारु गणाय नहि, माटे कोई बीजे प्रसंगे तेने पोशाक आपवानुं मुलतवी राखवामां आव्युं, अने पछवाडेथी, ते पादशाहनो नोकर हतो, अने पादशाह उदारवृत्तिनो हतो, माटे तेने १,००० रुपिया रोकडा, एक हाथी, अने पोशाक इनायत थयो.

"आ बनाव आपणा भलानो शकुनियाळ अमे मान्यो छे, अने आपणुं काम फतेह थवानी आ एक निशानी गणवामां आवी छे, केमके, हवे आपणे आपणा काम विषेनी अरजी श्रीहुझूरमां रजु करी शकीशुं. पादशाहे माथे पाणी घाल्युं, एटले अमे खानफोरा भणीथी हुकम मळ्या प्रमाणे भेट रजु करी दीधी, अने केटलीक, पछवाडेथी, एनी लग्ननी क्रियापूरी थया पछी आपवाने राखी. अरजी लखाईने तैयार थई एटले, खानफोराने आपी के ते श्रीहुजूरमां पेश करे. खानफोरानी मारफत सैयद सिलाबतखान प्रथमथीज

अमारा कामनी व्यवस्था करतो हतो. तेनी तबियत आ वेळाए सारी न हती, तेथी अरजी साथे तेनी भलामण सामेल कराववानी पण अमने अगत्य जणाई नहि. खोजा सुरपाड अमारी अरजी श्री हुझूरने रजु करवाने खानदोराने वारे वारे केहेतो, पण ते एम जवाब आपतो के, शादीनुं काम पूरुं थया पछी, हुं तुरतज अरजी रजु करीश. शादीनी धामधुमना समयमां बधी कचेरियो बंध हती, अने कांई पण कामकाज चालतुं नहि. दिल्ही ता. ७ मी डिसेम्बर १७१५."

आ इतिफाक बन्यो, ते ध्यानमां राखवा जेवो छे. शाहजहान पादशाहना समयमां पण, कंपनीना लाभार्थे, जे फर्मान बंगाळाने माटे आपवामां आव्युं, ते एक औषधकरनार डाकटरनी मददथी पार उतर्युं हतुं, अने आ फेरे पण, तेवाज डाक्टरनी मारफत बेडो पार उतर्यो.

कंपनिये अरजीमां लख्या उपरथी, फर्मानमां जे विगत लखी छे ते जोतां जणाय छे के, इंग्लिश माल उपरनी जगात तेओने सुरतमां आपवी पडती हती. शाहजहानना समयमां सेंकडे २ टका हती. औरंगजेबनामां ३½ टका एकला सुरतने माटे हती, बीजी कोई जगाए लेवामां आवती नहि; बहादुरशाहनी वेळाए २½ हती, पण अमलदारोनी पजवणीथी त्रण वर्ष थयां तेमणे त्यांथी कोठी काहाडी नांखी हती. बाहार अने ओरिसामां कशी जकात आपवी पडती नहि. हुगलीमां जकातने बदले उच्चक, वर्षना ३,००० रुपिया आपवामां आवता हता.

१७१६ ना जान्युआरीनी ६ ट्ठी तारीखे, मोगलबादशाह फरुकशेरना भणीथी फर्मान मळ्युं. बंगाळा, गूजरात, अने दक्षिणना नवाबो उपर पादशाहना सहि शिक्काना हुकमो काहाडवामां आव्या. आ बधुं १७१७ ना जुलाइ मास सुधीमां पूरुं थयुं.

फर्मान अने परवाना थईने कुल ३४ लेख मळ्या. कंपनीनी अरजीमां लखेली तेमनी बाबत विषे, कंपनीना लाभमां शुं शुं थयुं, तेनी विगत नीचे आपवामां आवे छे:—

अंग्रेजी वाहाण खराबे अथडाईने भांगे, तो ते मांहेलो माल सरकार खालसे करवो नहि, अथवा लूंटी लेवो नहि.

प्रतिवर्ष १०,००० रुपियानी सामटी रकम सुरतना सरकारी खजानामां भरवामां आवतां, कंपनीना व्यापारनी कोई वस्तु उपर मोगल दरबारे जकात लेवी नहि. रकम भरी देवाथी, पादशाही कोई अमलदार, माल तपासवा, के पैसा कढावबा हाजर थशे नहि.

कंपनी, पोतानी मुंबई अने मद्रासनी टंकशाळमां जे रुपिया पाडशे, ते रुपिया पेशकसी तरीके लेवामां आवशे.

आर्काटना नवाबे मद्रासने लगतां, कंपनीनां गामडां लई लीधां छे, ते पाछां आपी देवां.

दीवा अथवा दिविबेट, जे मछलीपट्टम पासे छे, तेने माटे प्रतिवर्षे उच्चक ७,००० पागोडा लेवाना करारे, कंपनीने पाछो सोंपी देवो.

बंगाळानो कोई पण माणस, युरोपियन के देशी गमे ते होय, अने तेनी पासे कंपनीनुं लेणुं होय तो, तेने कलकत्ता खाते मोकली देवो.

मकसुदाबादमां, अठवाडियामां त्रण दिवस शिक्का पाडवानुं काम करवानी कंपनीने छूट आपवी.

कलकत्ताना प्रेसिडेन्टे, जे जे मालनी यादी करीने दसकत करी आप्या होय, ते जोईने मुल्की अमलदार, ते सामान नहि तपासतां, ते उपर जकात मागशे नहि.

कंपनिये, कलकत्ता, अने तेनी पासेनां बे गाम खरीदी लीधां छे, तेने माटे जे करार थया होय तेने अनुसरीने, हुगली नदीना किनारा पासेनां बीजां ३७ शहर खरीद करी लेवामां कंपनीने परवानगी आपवामां आवी.

आ प्रमाणेनी छूटनी बखशीस करवामां आवी, ते कंपनीने पोताने व्यापार विषयक चार्टर मळ्यो एम गणवामां आव्युं, अने तेना साधनथी, बीजा देशी रजवाडा तेमने कोई प्रकारनी रंजाड करे, तो ते चार्टर तेमने पोतानुं रक्षण प्राप्त करी लेवाने साधनभूत थई पड्यो.

गूजरात अने दक्षिणना नवाबो उपर जे फर्मान मोकलवामां आव्यां, तेनो अमल तो ए बे ठेकाणे थवा लाग्यो, पण बंगाळाना नवाब जाफरखाने तेनी कांई पत करी नहि. तेना जोवामां आव्युं के, हुगली नदीना बंने किनारा उपर, कंपनी किल्ला बांधी तोपो चडावी देशे तेथी, नदीमां वाहाणो चलाववानो तमाम कबजो कंपनीनो थई जशे, एटला माटे, तेणे ते जग्याना मालिकोने सख्त ताकीद करी के, तेमणे कंपनीना कोई माणसने पोतानी जमीन के जागीर वेचाती आपवी नहि.

१७१६. इंग्लिश इस्ट इंडिया कंपनीने मळेली छूटो, अने हक हकुमतनो अनादर थवा मांड्यो, अने ते भंग करवा मांडी, एटले, ते तरफना राजाए एक ढंढेरो काहाडीने फर्मान कर्युं के, पूर्व प्रदेशमां कंपनीनी हद्दमां, वेपार करवाने तेनी कोई प्रजाए जवुं नहि, तेमज, वेपार करवामां, कोई विदेशी वेपारीनुं कामकाज हकशाई खाईने करवुं नहि, तथा तेवा कोई विदेशीना वाहाणोमां नोकर रेहेवुं नहि.

पेहेला ज्योर्ज राजाए, पोताना ९ मा कायदाना ११ मा बाबमां फर्मान कर्युं के, पूर्व प्रदेशनो कोई पण माल, आयर्लंडने किनारे

उतारवो नहि, तेम छतां कोई उतारशे, तो ते माल सरकार खाल करवामां आवशे.

आ वेळाए, इंग्लंडमां रुपानाणानी घणी अछत थई गई, ते कारण एम केहेवामां आव्युं के, पूर्व प्रदेशखाते घणी नगदी चडा देवामां आवे छे, तेथी रुपानाणानी खोट पडी छे, अने सोनान हिन्द अने चीनथी लई आववामां लाभ छे. केहे छे के, ईस्ट इंडि कंपनिये एक वर्षमां, ३० लाख औंस रुपुं हिन्द भणी निकास क हतुं. आ रकम बीजा बधा देशोमांथी आवती रकम करतां घ वधारे छे.

१७१८. आस्टेंड कंपनी, त्यांना राजाना वावटा नीचे, हिं साथे हजी पण व्यापार खेडवा लागी, अने तेना आरतिया अंग्रे थई पड्या; तेओ तेमना भेगा भळवा लाग्या, तेथी ब्रिटिश सरकार जकात आदिमां नुकसान थवा मांडयुं, अने कंपनीना व्यापारमां ख पण आववा मांडी, एटले, आ पेहेलां जे मनाइना धारा हता, उपरांत, परवानगी सिवाय, कोई ब्रिटिश प्रजा व्यापार करे नहि, प देशी साथे मळे नहि, ज्यां त्यां भटके नहि, एवो सख्त कायदो कर्यो अने एम ठराव्युं के, कंपनीनी हदमां, कोई आथी विरूद्ध वर्त्तन जोवामां आवे, तो कंपनी पण तेने पकडी केद करीने इंग्लंड मोकली परदेशी साथे भळेलानी पासेथी, प्रत्येक वांक माटे ५०० पौंड दं तरीके भरी लेवाना ठराव्या. आ कायदानो अमल त्रीजा ज्योर्ज समयमां पण, १७३२ ना मे मासनी १ ली तारीखथी बीजा सा वर्षने माटे लंबाववानी अगत्य पडी हती.

१७१९. सुमात्राना पश्चिम किनारा उपर योर्क किल्लो हतो ते छोडी दईने कंपनिये, त्यांथी बे के त्रण मैलने छेटे, मार्लबं नामनो किल्लो बांधवा मांड्यो, पण त्यांना देशियोए त्यांथी तेमने

साडी मूक्या. आवते वर्षे तेओ पाछा आवीने किल्लानुं काम आगळ चलाववा लाग्या, ते वेळाए देशियोए कांई वांधो लीधो नहि.

१७२१. हिन्दनी सुंदर देखाती, नाना प्रकारना रंगनी अने भातनी छींट, अंग्रेजोने एटली बधी गमी गई के, तेना पोशाक शिवडावा लाग्या, अने घरवाखराना सरसामान आदिमां तेनो बोहोळो उपयोग थवा लाग्यो. आवो मामलो बनतां, देशमां बनतो उंननो माल, अने रेशमना ताका खपता हता, ते कोई लेवा लाग्या नहि. सारो अने सस्तो हिन्दनो माल मळे ते छोडीने, वधारे पैसा खर्च थाय एवो, देशी बरनो माल खरीदवानी कोईनी मरजी थाय नहि ए स्वाभाविक छे, तेम छतां, देशी कारखानावाळाओए लंडनमां, तेमज बीजा शेहेरोमां, रमखाण मचावा मांडयुं.

घणा लोकोना स्वार्थनी वात आवी, एटले, तेमनां मन शान्त करवानी सरकारने पण अगत्य जणाई. रेशम अने उंननां कारखानांमां रोकायलाने उत्तेजन मळतुं रेहे, एटला माटे, पार्लामेंटने कायदो करवानी फरज अदा करवी पडी. अने एम ठराव्युं के, हिंदनो माल कोई वापरे, अथवा अंग उपर तेनो पोशाक शीवडावीने पेहेरे, तेने अपराधी ठरावीने, प्रत्येक प्रसंगे पांच पौंड तेनो दंड करवो, अने एवो माल वेचनारनो २० पौंड करवो.

ओस्टेंड इस्टइंडिया कंपनीनी नडतर पण, हजीलगण चालतीज रही हती. तेमनी चाकरीमां रहेला, अने तेमना भेगा भळेला एवा अंग्रेजो, ६ ठ्ठा चार्ल्स राजानी जाणे प्रजा न होय, एवी वर्त्तणूक तेओ हिन्दमां, ब्रिटिश कंपनी विरुध चलाववा लाग्या, तेथी, कंपनीने नुकसान थवा मांडयुं, अने तेमनी पजवणी पण चालती रही. आवी करणी ब्रिटिश प्रजा चलावे नहि, एटला माटे, पार्लामेंटे प्रथम जे धारा कर्या हता ते उपरांत, विशेष अटकायतना नियमो कर्या. (१ ला ज्यो-

र्जनो कायदो. ७ मो, बाब. २०). वलंदाळोकोए तो, आ प्रमाणे दगो देनारी पोतानी प्रजा, आस्टेंड कंपनी साथे संबंध धरावती होय तेओने देहांतदंडनी शिक्षा करवा मांडी.

१७२२. उपरनां केटलांक कारणोने लीधे, तेमज, आस्टेंड कंपनीथी थता नुकसानने लीधे, युनैटेड कंपनी १० टकानो फाळो आपती हती, ते घटाडीने आठ टकानो आपवा लागी.

१७२६. पेहेला ज्योर्ज राजाए, २४ मी सप्टेम्बरे, कंपनीने नवो चार्टर करी आप्यो, तेनी रुए कलकत्ता, मुंबई, अने मद्रास-मां, मुल्की अने फोजदारी न्यायखातां स्थापवामां आव्यां. प्रत्येक न्यायनी अदालतमां, एक मेयर अने बीजा नव आल्डरमेन मळीने कचेरी भरी, तेमां न्याय चूकवे, पण देहांत दंडना अपराध चूकववानी तेमने सत्ता आपवामां आवी नहि. आगळ जतां, सन १७५३ मां नवो चार्टर आपवामां आव्यो, तेमां घणो सुधारो वधारो कर्यो छे, अने केटलीक बारीकी उपर लक्ष आपवामां आव्युं छे.

लंडनमां लीडन हाल नामनो मोहोल्लो छे, त्यां आ सालमां कंपनिये पोतानी हवेली बांधी.

१७२७. पेहेला ज्योर्ज नो कायदो १३ मो, बाब. ८ रच-वामां आव्यो, तेमां साउथ कंपनी सी (दक्षिण समुद्रनी कंपनी) गुलामो संबंधी केम वर्त्तन करे ते जणाव्युं छे, ते ए के, ईस्ट इंडिया कंपनीनी परवानगीथी, अने पोताने मळेला पर्वानानी रुए, साउथ सी कंपनी, मादागास्करमां गुलामो लई जाय, पण रस्तामां कोई बंदरे तेमांथी एक पण गुलाम उतारे नहि, तेमज, कंपनीनी हदनी कोई बीजी जग्याए जाय नहि, अने बधाने मादागास्करमां उतारे; अने तेओने त्या खावाने जेटलो खोराक, अने तेने लगता अगत्यना पदार्थोज मात्र वाहणमां लई जाय, ते सिवाय, बीजी कोई पण वस्तुनी त्यां आयात

करे नहि. आ कामने माटे, प्रतिवर्ष, चार वाहाणो करतां वधारे वाहाणो लई जाय नहि, आ नियमथी विरुद्ध चालनार पासेथी, तेमनां वाहाण माल सुधांन्त जप्त करीने, बमणो अवेज वसुल करवामां आवशे, एवो दाब मूकवामां आव्यो.

ऑसटेंड कंपनीने ६ ट्ठा चार्ल्स व्यापारनो चार्टर करी आप्यो हतो, ते कार्य तेनुं अघटित हतुं, एवी अंग्रेज अने डच लोकोए तेने गळे उतरे एवी खातरी करी आपी, एटले तेणे, ए कंपनीने हिन्दसाथे व्यापार करतां अटकावी.

१७३०. ईस्टइंडिया कंपनीनी मुदत पूरी थशे, त्यारे तेने नवो चार्टर मळवानी तेओ अरज करशे, एम धारीने, तेओनुं कार्य तोडी पाडवाना इरादाथी, अने पोतानी नवी कंपनी स्थापवाना मनसुबाथी, लंडन, लीवरपुल, ब्रिस्टल आदि शहरोना व्यापारी अने गृहस्थोए मळीने, कंपनी उभी करी. एक हाथे वेपार करवानो रेवाज अटकाववा माटे, महान् प्रयत्न करवा मांड्यो. सन १७३० ना फेब्रुआरीमां तेमणे आमनी सभाने अरजी करी, तेमां सरकारने केटलीक लालच बतावी, पण तेमनी अरजी उपर ध्यान आप्युं नहि, तथापि आ प्रसंगनो लाभ लईने, ईस्टइंडिया कंपनीने घसारो देवा, पार्लामेंटे बील पसार कर्युं, तेमां, ३३ वर्षनी कंपनीनी मुदत वधारी, २५ मी मार्च १७६६ सुधीनी ठरावी. मुदत पूरी थया पछी, ३२ लाख रुपिया, तथा ते उपरनुं व्याज, कंपनीने सरकार भरी दे, एटले तेमने एकला हाथे वेपार करवानी आपेली पर्वानगी रद करवामां आवे, अने त्यार पछी, कंपनीने वेपार करवो होय तो, तेमने फावती गोठवण करीने, ते प्रमाणे करे, एवुं ठरावयामां आव्युं.

३३ वर्षनी तेने मुदत आपी तेने बदले,

सरकारने कंपनी आपे पौंड २,००,०००

पाच टकाने बदले ४ टका व्याजना
ठराव्या, तेथी कंपनीने नुकसान पौंड ६,४०,०००

८,४०,०००

आ रीते कंपनीने भारे रकमनो घसारो पडवाना सबबे, तेओए १७३२ ना क्रिसमसना फाळानो दर घटाडीने, सेंकडे सात टका आपवानो नक्की कर्यो, ते १७४३ नी साल सूधी आप्यो, त्यार पछी, पाछो आठ टकानो चालतो कर्यो.

१७३४. सन १७०८–९ थी ते १७३३–३४ सूधी कंपनीना वेपारनी हकीकत नीचे प्रमाणे छे:–

वाहाणो ३९३ मोकल्यां, तेनुं वजन टन १,४२,९८१
तेमांथी २० वाहाणो भाग्यां अथवा पकडायां
ईंग्लंडथी माल चड्यो,–

मालना पौंड	३०, ६४, ७७४
नगदी पौंड	१, २१, ८९, १४७
कुल पौंड	१, ५२, ५३, ९२१.

माल आयात थयो तेना वेचाणना पौंड. ३,३९,७१,७०९.

सन. १७०८–९ मां युनैटेड ईस्टईंडिया कंपनीना व्यापारनुं काम शिरू थयुं, त्यांथी ते १७३३–३४ साल सुधीना तेमना व्यापारनी हाकिकत उपर प्रमाणे आवी गई. औरंगजेब १७०७ मां मरी गयो, त्यारपछी मोगल राज्यनी पडतीनो प्रारंभ, अने ब्रिटिश राज्यना उदयनो प्रारंभ ए बे बनाव भेगा चालता आव्या छे.

कंपनीने तोडी पाडवाने, अने सर्व कोईने व्यापार करवानी स्वतंत्र छूट आपवाने, प्रयत्न तो घणा थया. छेल्लो हुमलो तो एवी संधी पर थयो के, ते समये जो कंपनीना कार्यमां भंगाण पडयुं होत, तो ब्रिटिशना हिन्दमां थयेला उदयनो अस्त तेमना मांहोमांहेना

कळहने लीधे थई जात. पण परमेश्वरनी धारणा, हिन्दने माटे कोई जुदा प्रकारनी थयेली समजाय छे. हिन्दने माथे आफतो आवी पडवामां बाकी रही नथी. तेमांथी मुक्त करवानो अने हिन्दने तारवानो जश महान् कृपालु परमेश्वरने ग्रेट ब्रिटनने आपवानो होय, एम समजाय छे, तेथी आशा रेहे छे के, ग्रेट ब्रिटनना हाथथी हिन्दनो हेतु सर्व प्रकारे उदय थशे, पण तेने माटे हिन्दे पूरेपूरी योग्यता मेळववी जोइये अने तेना प्रमाणमां आशाओ बांधवी जोइये. ग्रेट ब्रिटननी हिन्दमां वृद्धि थवाना संयोगो केवी रीते आवता गया, अने तेमां वच्चे वच्चे केवी हरकतो नडती गई, ते हवे आपणे तपासिये.

१७४०. पाछळ सन १७३४ सुधी आवतां, वच्चे हिन्दमां साम्राजनी शी दशा थई ते राजकीय संबंध नामना प्रकरणमां जणाववामां आवशे. कंपनीना व्यापारनुं काम धोरणसर चाल्युं. १७४० मां रशियाने मार्गे, इराननो व्यापार जाग्रत करवानी वेपारियोनी मरजी थई. इरानमांथी काचुं रेशम, रशिया मार्गे इंग्लंडमां आयात करवुं, ए जळमार्गगमनना धाराने अनुसरतुं करवाने, ते संबंधनो कायदो कराव्यो, एटले आगळ प्रमाणे व्यापार करवानी छूट मळी. इंग्लंडथी उंननुं कापड इरानमां घणुं निकास थवा मांडयुं. सन १७४७ सुधी, तो काम बराबर चाल्युं, पण आ प्रसंगे रशियाए कायदो करीने अटकाव कर्यो, तेमज, कास्पियन समुद्रमां ब्रिटिश वाहाणने पेसवानी बंधी करी. आ वेपारने माटे रशियन कंपनिये जे वाहाणो बांध्यां हतां, ते हवे खोट खाईने तेमने वेची देवां पड्यां. वळी इरानमां मुल्की लडाई जागी, ते वेळाए, ब्रिटिश वेपारीनी १९ लाख रूपियानी मता लूंटाई गई.

१७४४. कंपनीना समयनी मुदत हवे थवा आवी. इग्लंडने, फ्रान्स अने स्पेन साथे, विग्रहमां उतरवुं पडयुं, तेथी नाणानी

भीड पडवा मांडी, एटले कंपनिये १० लाख पौंड सरकारने त्रण टकाने व्याजे धीरवानुं कबुल करवा उपरथी, तेमनी सनदनी मुदत १७८० ना मार्चनी २९ मी तारीख सूधी वधारी आपी, अने तेने लगतो पार्लामेंटे कायदो कर्यो. मुदत वीत्या पछी, त्रण वर्षनी मुदतनी नोटीस आपवानो करार पण कायम रह्यो, अने एक हाथे स्वतंत्र व्यापार चालतो राखवानी छूट पण चालती रही.

१० लाख पौंड सरकारने धीरवाने, त्रण टकाने व्याजे कंपनीने फावे तेटली रकमनां बांड काहाडवानी छूट मळी. (बीजा ज्योर्जना समयनो १७ मो आकट, बाब. १७) आ रकम धीरवाथी कुल करज सरकार माथे ४२ लाख पौंडनुं नीचे प्रमाणे थयुं:—

१६९८ मां कंपनीने सनद आपी तेना बदलामां पौंड.	२०,००,०००
१७०७ मां पांच टकाने व्याजे धीरवामां आव्या पौंड.	१२,००,०००
१७४४ मां स्वतंत्र वेपार करवानी छूटनी मुदत वधारी आपी, ते बदल, त्रण टकाथी धीरवामां आवेली रकम पौंड.	१०,००,०००
	४२,००,०००

आ रकममांथी, १७४९ ना मार्चनी २९ मी तारीखे, पांच लाख पौंड सामटा भरी दे. मुदतसर कंपनीनुं देवुं वाळी देवामां आवे, त्यां सुधी, कंपनी स्वतंत्र व्यापार चलावे, अने त्यारपछी, (१७८० मार्च ता. २९) बीजा वेपारियो प्रमाणे, तेओ पण वेपार चलावी शके.

१७४६. फ्रेंचनी मागणी प्रमाणे तटस्थ रेहेवानुं, अंग्रेजोए मान्य राख्युं नहि, त्यारे हिन्दमां तेमने पजवणी करवानुं चालतुं

कर्युं. ए विषे फ्रेंचोना प्रकरणमां विस्तार आपवामां आव्यो छे, तेमा जोवाथी जाणवामां आवशे.

१७४८. आ सालमां अंग्रेजोए पांडीचरी उपर हल्लो कर्यो, पण तेमां ते फाव्या नहि. छेवटे सलाह थतां, एक बीजानुं जे लीधुं हतुं ते पाछुं आपवामां आव्युं.

१७५०. कंपनीना लेणानुं व्याज, ईंग्लंडनी सरकारे घटाडीने हवे ३ टका कर्युं. सरकारने कुल करज ९,७७,०२,४७९–६–४$\frac{?}{?}$ नुं थई गयुं हतुं. तेथी बीजा धीरनाराना पासे, तथा कंपनी पासे बळात्कारे व्याज ओछुं कराव्युं.

१७५५. कंपनी दर वर्षे आठ टका लेखेनी वेहेंचणी आपती हती, ते आ साले हिन्दमां लडाइनुं खर्च वधारे थई जवाथी तेणे छ टका लेखे आपी. आज सालमां, डॉडिंगटन नामनुं वाहाण, तेना खारवा तथा उतारुओ सहित, डूबी गयुं.

१७५८ कंपनीनी जग्यानुं रक्षण करवा माटे, ईंग्लंडना राजानी फोज मोकलवी पडती हती, तेने बदले, पार्लामेंटे कंपनीने २०,००० पौंड आपवानो ठराव कर्यो.

१७५९. सुरतना देशी सुबेदारोए, त्यांनी ईंग्लीश फेक्टरीने अपमान पोहोंचाडी, तेना माणसो उपर जुलम करवा मांड्यो, एटले, त्यां ईंग्लिश फोज बोलावीने, त्यांनो किल्लो स्वाधीन करी लेवामां आव्यो. सुरत हवे एक लाभदायक अने उपयोगनुं सेटलमेंट थई पडयुं.

१७६३. ईंग्लंड अने फ्रान्स वच्चे सलाह थई.

आक्टोबरनी २९ मी तारीखे कंपनी अने कर्नाटकना नवाब महमदअलीखान वच्चे कोलकरार थया, तेनी रुए, कंपनीने केटलाक तालुका जागीरमां मळ्या, अने तेना उपर मोगलपादशाहनी परवानगीनुं फर्मान १७६५ ना आगस्टनी १२ मी तारीखनुं मळ्युं.

इंग्लंडनी सरकार पासे कंपनिये पोतानुं लेणुं नीचे प्रमाणे जणाव्युं;—

हिन्दमां फ्रेंच केदियोनुं खोराकीखर्च पौंड	२,६०,६८७.
मनिला उपर चडाई करी तेनो खर्च	१,३९,८७७.
विलायतनी फोज माटे हास्पितलनो खर्च	२१,४४७.
कुल.	४,२२,०११
खजानची तरफथी मजरे मळ्या	२८,३६६.
बाकी लेणा पौंड	३,९३,६४५.

१७६५ लार्ड क्लाइव हिन्दनो गवर्नर जनरल ठर्यो. आज लगी बीजाने जे अधिकार आपवामां आवेला ते करतां, एने वधारे आपवामां आव्यो. मोगल पादशाहे, कंपनीने बंगाळा अने ओरिसा प्रान्तोनो रीतसर अधिकार सोंपी दीधो, ते बदल, वार्षिक रकम २६,००,००० रुपिया तथा मुल्की खातानुं खर्च, अने तेनी योग्यता जळवाय तेने माटे वार्षिक ५३,००,००० आपवाना ठर्या. ए जतां उपजमांथी जे बाकी रेहे, ते कंपनीने, पोतानी फोजना अने बीजा खर्च माटे, राखी लेवानी परवानगी मळी.

आ प्रमाणे १,७०,००,००० उपजनो प्रदेश कंपनीने मळ्यो, ते आखा ग्रेटब्रिटन अने आयर्लंडना करतां विस्तारमां म्होटो, अने दश लाख करतां वधारे वस्तीवाळो हतो. वळी मोगल पादशाहे बर्दवान, मिदनापोर अने चितगांग ए त्रण प्रान्त कंपनीने आपी दीधा.

१७६५ ना आगस्टनी १२ मी तारीखे, मोगल पादशाहे, पंच सरकार, जेने उत्तर सरकार पण कहे छे ते, कंपनीने आपीने फर्मान लखी आप्युं. पछवाडेथी, ए दक्षिण निझामना तावानुं होतां, तेणे पण परवानो करी आपीने पोतानी कबुलात आपी, तेने बदले निझा-

मने इलोर, राजमंदरी, अने मुस्ताफानगर, एम त्रणसरकारना प्रति-वर्ष ५,००,००० रुपिया कंपनी आपे. बाकीना बेसरकार—गंतुर अने चिकाकोलने माटे दरेकना २ लाख रुपिया आपवाना ठर्‍या. कबजो मळ्या पछी व्यवस्था थई शकी, तेटलामां १७६६ मे मास सुधीमां १४,००,००० रुपिया कुल उपज्या—

१७६९ मा वार्षिक उपज २९,००,००० रुपिया थई.

पार्लमेंट आगळ हिसाब रजु करवामां आव्यो, ते उपरथी एम जणायुं के, प्रथम मळेला प्रदेशनी जे उपज आवी, ते कंपनीने कामकाज माटे गोठवण करवी पडी तेमां थयेलुं खर्च नीकळी शके एटली न हती. तेनो हिसाब नीचे प्रमाणे छेः—

खर्चनो आंकडो नीचे प्रमाणे छेः—

बंगाळा, मुलकी, अने लश्करी, गढनुं बांध काम, अने बीजुं खर्च	रु.	४,१०,८०,०००
सेंट ज्योर्ज गढ........गढनुं बांध काम....	रु.	१,९८,४०,०००
मुंबई..................गढनुं बांध काम....	रु.	१,१२,४०,०००
बेंकूलन..............गढनुं बांध काम....	रु.	१७,२०,०००
कुल खर्च	रु.	७,३८,८०,०००

पांच वर्षनी उपज करतां खर्चनो वधारो १,६२,८०,०००

सन १७३४–५ थी १७६५–६ सुधीमां केटलां वाहणो, केटला टनमां, इंग्लंडथी हिंद तथा चीनमां गयां, तेमां केटलां डूबी गयां, एकंदर केटलो माल तथा केटली नगदीनो निकास कर्‍यो, तथा त्यांथी केटलो माल आयात कर्‍यो, तेनी विगत नीचे प्रमाणे छे.

बत्रीश वर्षमां कुल ६०५ वाहाणोए सफर करी,

तेना कुलटन २,८७,६९५

१६

तेमांथी १७ वाहाणो डूबी गयां, पकडायां अथवा नकामां थई गयां.

मालनो निकास	८,४३,४७,६९०	रुपिया
नगदीनो निकास	११,०८,१४,९६०	रुपिया
	४२,५१,८२,६५०	
आयात वधी	६४,४५,२३,७७०	
निकास करतां आयातनो वधारो	२१,९३,४१,१२०	

देश प्राप्त थयो, तेनी उपजमांथी इंग्लिश प्रजाना खजाना माटे भाग मळवो जोइये, एवो प्रजानो पोकार थतां, तेनो निर्णय करवा माटे, आमनी सभामांथी पसंद करीने, एक कमिटि ठरावी. कंपनिये ते दरमियान १२½ टका दर सेंकडे वेंहेंचणी आपवानी इच्छा जणावी, पण तपास पूरी थया पछी फाळो आपवो एम सरकार-नी मरजी थई. कायदो [त्रीजा ज्योर्जनो ७ मो कायदो, बाब ४८] करीने सरकारे एम ठराव्युं के, फाळो आपता पेहेलां ६ महिना आगमच जे भागीदार होय तेज, सामान्य सभामां पोतानो अभि-प्राय आपी शके. भागीदारोनी आ सामान्य सभा पा वर्षे, के अर्धे वर्षे मळे, ते वेळाए फाळानो दर चिठियोथी मुकरर करवो. कायदानो ४९ मो बाब वधारी, वळी एम पण ठराव्युं, के १७६७ ना जुननी २४ मी तारीख पछी ७ दिवसनी नोटीस आपीने, सामान्य सभा भरी, चिठियोथी फाळानो दर मुकरर करवो, अने ते सेंकडे १० टका करतां वधारे ठराववो नहि.

एक कायदो (३ जा ज्योर्जनो ७ मो, बाब ५७) एवो थयो के, १७६७ ना फेब्रुआरीनी १ ली तारीखथी बे वर्ष लगी, कंपनिये मेळवेला प्रदेशनी उपजने बदले, ४० लाख रुपिया उद्धड, प्रजाना

खजानामां कंपनी आपे. आ मुदत दरमियान जो कंपनी पोते, मेळवी लीधेला प्रदेशनो भाग खोई बेसे, तो तेना प्रमाणमां रकमनी घट करवी.

सन १७६७, १७६८, अने १७६९ नी केटलीक मुदत सुधी मैसोरना हैदरअली साथे विग्रह चाल्यो. तेनो प्रारंभ १७६३ मां थयो. हैदरे, छेवट सलाह थतां, कंपनी पासेथी लई लीधेलो मुल्क पाछो आप्यो.

१७६८. फेब्रुआरी २३ मी तारीखे, कंपनी अने निझाम तथा कर्णाटकना नवाब वच्चे कोलकरार थया, तेमां उत्तर सरकारना चार सरकारनो प्रदेश कंपनी पासे रेहेतां, वार्षिक रकम आपवानी ठरी हती ते घटाडीने रु. २ लाखनी रकम, ६ वर्ष लगी निझाम ने आपवानी ठरी. गंतुर सरकारनो कबजो जो अंग्रेजोने मळे तो तेने बदले १ लाख वधारे आपे. छ वर्षनी मुदत विल्या पछी ४ सरकार माटे, ५,००,००० (पांच लाख) रुपिया आपे, अने जो गंतुर स्वाधीन थाय तो २ लाख वधारे आपता जाय.

१७६९. चाळीस लाख रुपिया इंग्लंडना खजानामां भरी देवानो समय पासे आव्यो, त्यारे कंपनिये त्यां पोतानी केटलीक सामान्य सभाओ भरीने सरकारने अरज करी के, अमारी मुदत पांच वर्षने माटे वधारी आपो. प्रथम तो नानो चोखो जवाब आप्यो, पण पछवाडेथी केटलीक लखापढी थया पछी, नीचे प्रमाणे ठराव थयो.

पांच वर्ष लगी कंपनी, प्रजानी सरकारने ४० लाख रुपिया प्रति वर्षे आपे. दर वर्षे अकेक टका सुधी, वधारो करीने कंपनी फाळो वेहेंचे. ते १२ $\frac{1}{2}$ टकानी हदे जईने अटके. ए उपरांत विशेष आपे नहि. जो फाळामां घटाडो करवो पडे तो, सरकारमां आपवानी रकममां पण, तेना प्रमाणमां, घटाडो करवो. कदापि कंपनी एवी

स्थितिमां आवी जाय, के ६ टका करतां वधारे वेंहेंचणी आपी नहि तो पछी, सरकारमां लेवानी रकम माफ करवी. गया वर्षनी सरेरासे कंपनिये आ पांच वर्षमां इंग्लंडना मालनी नि करवी. कंपनी पासे कांई सिलक रेहेती आवे तो, तेमांथी योग्य खर्चमां जतां, बाकी जे रेहे ते, बे टकाने व्याजे, प्रजानी सरक धीरवी. (३ जा ज्योर्जनो ९ मो कायदो, बाब. २४)

कंपनीनी हिन्दनी सरकार, केवी रीते पोतानुं राज्य चलावे अने लोकोनी, तेमना विरुद्ध शी शी फरियादो छे, तेनी तपास वाने कंपनिये कमिशनरो मोकल्या. तेओ आरोरा वाहाणमां रवाने पछी ते कयां गयुं तेनो कशो पत्तो लाग्यो नहि.

१७७०. कंपनी सिवायना बीजा वेपारियो, पूर्व प्रदेश माल लई आवे ते उपर सेंकडे ३० टका लेखे दंड लेवामां आ हतो, तेम छतां, आवो कायदा विरुद्ध व्यापार अटक्यो नहि, एटले, जे माल आयात करे, ते उपर सेंकडे १०० टका लेखे दंड भरी ले धारो करवामां आव्यो. वळी ए कायदानी रुए, एम ठराववामां आ के, कंपनीनो कोई मुल्की के लश्करी नोकर हिन्दमा अपराध तो तेनो न्याय इंग्लंडमां राजानी बेंचनी कोर्टमां थाय. (३ ज १० मो कायदो. बाब ४७)

वधारे वेंहेंचणी आपवा जेवी कंपनीनी स्थिति जणाय आवता वर्ष माटे, सेंकडे १२ टका लेखे फाळो आपवानो ठराव

१७७२ लडाइनां म्होटां वाहाण बांधवाने सरकारने जोइये ते लाकडुं मळी शके, एटला माटे, एम ठराववामां आव्युं, के कंपनिये वाहाणो देशमां बंधाववां के बांधवां नहि. पण जो हिन्द, के पोत बीजा प्रदेश के, वासमां बांधशे, अथवा त्यां बांधेलां वाहाणो नूरे रा तो हरकत नथी. पण जो तेमनां वाहाणनी संख्या घटीने ४९ हजार

उपर आवी रेहे तो, नवां वाहाणो बांधवाने हरकत करवामां आवशे नहि. तेमज, १७७२ ना मेनी १८ मी तारीख पछी, जे वाहाणो बंधायां होय, तेनो उपयोग करवाने वांधो नथी.

हिन्दमां कंपनीनो कारभार नियमित करी देवा, तथा हाल केवो चाले छे तेनी तपास करवानी, हवे विशेष जरूर जणावा लागी, अने प्रथम मोकलेला माणसोनो पत्तो लाग्यो नहि, एटले आ अगत्यना कामने माटे पांच ग्रहस्थोने मुकरर करवामां आव्या, तेओ त्यां जई पोहोंचे ते दरमियान कंपनिये पोता तरफथी कांई तपासणीनी व्यवस्था करवी नहि, एम ठरावबामां आव्युं. (३ ज्योर्ज. १३ मो पार्लेमेंटनो आकट. बाब ९ मो.)

मद्रासनी सिविल सार्विसनो वार्रन हेस्टिंग नोकर हतो तेने हिन्दनो गवर्नर जनरल निमवामां आव्यो. आ समयमां कंपनीनी घणी अव्यवस्था थई गई हती. नुकशान घणुं थयुं हतुं, तेथी कंपनी, १२½ टका सुधी फाळो आपती हती, ते घटाडीने ६ टका लेखे आपवानो ठराव करवो पड्यो.

१७७३ नो व्यवस्थापक धारो.

व्यापार साथे, राजकीय व्यवस्था स्थापवानो समय प्राप्त थयो, एटले इंग्लंडनी पार्लामेंटने ए संबंधनो धारो करवाने उचित लाग्युं. त्यां प्रजाकीय सत्ता होतां, तेमना लाभ के हानिना समय साचवी लेवाने प्रत्येक माणसने हक छे. प्रजाना प्रतिनिधिओनी बनेली राज्यसभा ते पार्लामेंट केहेवाय छे. त्रीजा ज्योर्ज राजाना समयनो १३ मो धारो ने ५३ मो बाब रचायो तेने हिन्दनो व्यवस्थापक धारो ” एवुं नाम आपवामां आव्युं.

कंपनीनुं काम व्यवस्थित करवा माटे पार्लामेंट पासे पैसानी मदद मागतां, १४ लाख पौंड धीरवामां आव्या. ते एवी शरते, के

खर्च काहाडतां जे बाकी रेहे, तेमांथी ६ टका लेखे फाळो आपीने, बाकी रकम रेहे तो ते लेणा पेटे भरी देवी. ज्यारे बधुं देवुं भराइ रेहे, त्यारे बांडनुं करज १५ लाख पौंड उपर आवी अटके त्यां सुधी, सेंकडे ७ टका लेखे वेंहेंचणी करवी. त्यारपछी बधे तो वधारे बांडनुं देवुं वाळवामांज पैसानो उपयोग करवो. सरकारी खजानावाळा लार्डोने कंपनिये, दर छ छ महिने, नफा—खोटनो हिसाब रजु करवो. कंपनीना नोकरो, एक वर्षमां त्रण लाख पौंड सुधी हुंडी लखे तेटली शिकारवी. ते उपरांत रकम थाय, तो शिकारवी नहि. तेमना दरेक वाहाणना कमांडर अने बीजा अमलदारोने, ५,००० पौंड सुधीनां सर्टीफिकट आपवां पडे तेनी गणना उपरनी रकममां करवामां आवशे नहि. ग्रेट ब्रिटननी निपजनो माल, तथा त्यांनां कारखानामां बनावेलो माल एकंदर पौंड ७,६१,६७४ नो १७७३ ना सप्टेम्बरनी २८ मी तारीखथी मांडीने ते १७७५ नी तेज तारीख सुधीमां निकास करवो. आ मालमां लश्करी अने दरियाइ फोजनो सरसामान गणवामां आवशे नहि, तेमज, कंपनीना नोकरोए अने कंपनिये परवानगी आपेली, एवा वेपारीना मालनी, आमां गणना करवामां आवशे नहि. (३ ज्योर्जनो कायदो १३ मो, बाब ६४.)

आ कायदानी रुए, हिन्दना शेरवाळा १२४६ भागीदारोनो मत आपवानो अधिकार रद करवामां आव्यो, एटले, हवे ४६७ भागीदारोना हाथमां कंपनीनो वहिवट रह्यो.

कलकत्ताना फोर्ट विलियमने आखा हिन्दना राज्यनी राजधानी ठराववामां आवी. त्यां हिन्दनो गवर्नर जनरल रेहे, अने तेनी साथे ४ कौंसिलरो ठराववामां आव्या. ते पण त्यांज रेहे, एटले आवी कौंसिल आखा हिंदनी लश्करी अने मुल्की सरकार ठरी. ते बंगाळा बाहार, अने ओरिसाना प्रान्तो उपर अमल चलावे. तेमना ताबामां मुंबाई मद्रास, अने बेंकूलनना इलाका (प्रेसिडेन्सी)

राखवामां आव्या. ते एवी रीते के हिन्दना रजवाडा साथे विग्रह, संधि, के कोलकरवा होय, तो त्यां पूछे. फोर्ट विलियममां न्यायनी सुप्रीम-कोर्ट स्थापवामां आवी. आ कोर्टनो चिफ जास्टिस, अने बीजा त्रण प्युनी जजोनी नीमनोक ग्रेट ब्रिटनना राजा तरफथी करवानुं ठर्युं.

जेओए इंग्लंड के आयर्लंडमां, ओछामां ओछा, पांच वर्ष लगी बारिस्टर तरीके काम कर्युं होय तेवानीज निमणूक करवी. आ कोर्टनी सत्ता सर्व ब्रिटिश प्रजा उपर लागु करवामां आवी; तेमज, जे ब्रिटिश प्रजा होय नहि, पण कंपनीनी नोकरीमां होय तेना उपर पण कोर्टनी हकुमत लागु करी; गवर्नर जनरल, अने तेना कौंसिलर सरखा पण, जो राज्य विरुद्ध, के महाअपराध करे, तो तेओना उपर पण काम चलावी शके, एवो अधिकार पण आ कोर्टने आपवामां आव्यो. मुलकी, फोजदारी, दरियाई, admiralty अने धार्मिक, एवा सर्व प्रकारना अपराध विशे काम चलाववानी सत्ता तेने मळी.

कलकत्तामां मेयरनी कोर्ट हती ते हवे मोकूफ करवामां आवी.

आगळ जतां सुप्रिम कोर्टनो न्याय, लोकोने गम्यो. अजाण्या देशना न्यायाधिश, अजाण्या लोकोनो न्याय, तेमनी रीतभात अने शिरस्तो जाण्या विना बराबर करी शके नहि, अने थयुं पण तेमज, तेथी नवो कायदो (३ जा ज्योर्जनो २१ मो आक्ट. बाब ७०) घडवानी पार्लामेंटने जरूर पडी. हिन्दु अने मुसलमाननो न्याय तेमना धर्मशास्त्रने अनुसरीने थवानुं नजरमां राखवामां आव्युं.

---

१ कौंसिलमां प्रथम १२ सभासद हता, अने तेओ घणा खरा, जुदे जुदे ठेकाणे रोकायला रेहेता. ज्यारे कौंसिल भराय त्यारे आवीने हाजर थता. आ वेलाए वार्रन हेस्टिंग गवर्नर जनरल हतो. रिचर्ड बार्वेल सभासद हतो. उपरांत बीजा त्रण सभासद ठरया, तेओ कंपनीनी नोकरीमां न हता; तेओना नाम आ प्रमाणे छेः—

२ लेफ्टनेंट जनरल कलेवरिंग; ३ कर्नल मोनसन; ४ मि. फिलिप फ्रान्सिस.

ताबे आवेला प्रदेशनी मुल्की उपजमांथी, गवर्नर जनरल, कौंसिलरो, अने जजोना पगार आपवा, तेओ तथा मुल्की अने लश्करी नोकरोमांथी कोई पण इनाम, बखशिश ले नहि, तथा व्यापार करे नहि. जेओ कायदाना हिमायती कौंसिलरो होय ते, सर्जन (डाकटर), ने चापलेन (पादरी) पोतपोताना धंधाने लगतुं लवाजम ले तेमां हरकत नथी. (३ ज्योर्ज कायदो, १३. बाब ६३)

कंपनीना २८ डायरेक्टरो टुंक मुदत माटे रेहेता, ते मुदत वधारीने चार वर्षनी करवामां आवी. तेमांथी छ जण, दर वर्षे बदलाय; १००० पौंड सुधीना जेनी पासे शेर होय, अने ते एक वर्ष सुधी शेर होल्डर तरीके रह्या होय तेओज, कंपनीना कामकाजमां पोतानो अभिप्राय आपी शके. अथवच वेचीदेनारनो हक खरीददारने आवे छे ते प्रमाणे ते, शेर खरीदनार चालतो रहेलो शेर होल्डर गणातां मत आपवानो हक तेने प्राप्त थशे. वळी लंडननी रीतभातने अनुसरीने, अथवा कोई खास करारथी जाथुनो शेर होल्डर गणी शकाय एम हशे, तो तेने माटे बाध लेवामां आवशे नहि. हिन्द खाते मुल्की के लश्करी खातामां, जे कोईने नोकर तरीके राखवामां आव्यो हशे, ते जो बे वर्ष लागट इंग्लंडमां रह्यो हशे, तो तेने डरेक्टर तरीके नीमावाने वांधो लेवामां आवशे नहि.

उपर प्रमाणेनो कायदो पसार थयो, ते वेळाए ५०० पौंड अने तेथी वधारे रकमना शेर जेमनी पासे हता तेवा भागीदारोनां नाम चोपडामां नोंधायां हतां तेनी विगत.---

१००० पौंड अने तेथी वधारे रकमना शेर होल्डरो.–

इंग्लिश	४८७ शेरनी	रकम	पौंड	१०,१८,३९८–१९–११
परदेशी	३२९ ,,	,,	पौंड	८,९०,९४०–१७–०
				१९,०९,३३९–११–११

५०० पौंडथी १००० पौंड सुधीना भागीदारो.—

इंग्लिश.	१२४६	तेना पौंड	६,३४,४६४—१—८
परदेशी.	९५	पौंड	५०,२२६—०—०
			६,८४,६९०—१—८

आ कायदानी खुबीथी, इंग्लंडनी सरकारने, कंपनीना वहिवटनी नाणा प्रकरणीय, अने राज्यप्रकरणीय गुप्त वातो जाणी लेवानो प्रसंग मळयो. हिन्दथी कोर्ट ओफ डरेक्टरो उपर जे लखाण आवे ते १४ दिवसनी अंदर, तेमणे सरकारमां मोकली देवुं जोईये, एवी तेमना उपर फरज नांखवामां आवी हती.

१७७४. इस्ट इंडिया हौसमां हिसाब तपासनाराने विगत प्रमाणे, मे, १७६३, थी ते एप्रील, १७७२ सुधी ८ वर्षनी मुदतमां उपज अने खर्च नीचे मुजब जोवामां आवे छे·—

सर्व प्रकारनी बंगाळानी उपज वसुल करवामां जे खर्च थयेलुं ते बाद करतां, तथा निमणुक वगेरे

जता, खजानामां दाखल थयेली रकम........पौंड	१,९७,९०,०००
एज समयनी मद्रासनी उपज................पौंड	३९,५०,०००
एज समयनी मुंबइनी उपज................पौंड	६,७०,०००
एज समयनी बेंकूलननी उपज................पौंड	९०,०००
लस्करना खर्च वगेरेनो आर्काटना नवाबनो हिस्सो पौंड	१९,००,०००
कुल उपज	२,६४,००,०००

बंगाळानुं खर्च, किल्लो बांधवानुं तथा मुल्की, लश्करी, अने दरियाई खातानुं....................	१,३१,६६,०००
बंगाळानी उपज उपर हकशाई....................	४,२४,०००
मद्रासनुं खर्च किल्लोबंधी वगेरेनुं उपर प्रमाणे........	५५,३०,०००

मद्रासनी उपज उपर हकशाई	१,६८,०००
मुंबईनुं खर्च किल्लेबंधी वगेरेनुं	२८,५०,०००
बेंकूलननुं उपर प्रमाणेनुं खर्च	३,८५,०००
	२,२५,२३,०००

आठ वर्षमां बाकी पडी रही रकम. ३८,७७,०००

१७७५. कंपनिये प्रतिवर्ष इंग्लंडना मालनी हिन्द खाते जे रकमनी निकाश करवानी मुदत ठरावी हती ते, सप्टेम्बर मासनी २९ मी तारीखे पूरी थतां, बीजा त्रण वर्ष माटे वधारीने १७७८ ना सप्टेम्बरनी २९ मी तारीख सुधीनी ठराववानो आक्ट कर्यो (३ ज्योर्जनो १५ मो. बाब ४४)

अयोध्यानो नवाब मरण पामतां, तेनी जग्याए तेनो बेटो दाखल थतां, प्रथमना कोलकरार करतां वधारो ए करवामां आव्यो, के बनारसनो प्रान्त २४,००,००० रूपियानी चोख्खी उपजनो कंपनीने स्वाधीन करवो.

१७७६. आ समये मराठाना राज्यमां फूट पडी. रघुनाथ राव राज्य बथावी पड्यो हतो, ते नाशीने मुंबई आव्यो. तेनी मददमां रेहेतां, मुंबई सरकारने लडाइमां उतरवुं पडयुं; अने तेमां साष्टीनो टापु, अने भरुच शहर प्राप्त करी लीधां. आ कृत्य कलकत्तानी उपरी सरकारे ठपको आपी, मान्य राख्युं नहि. कर्नल उपटनने पुने मोकली, मराठा राज्यावाळाने शान्त पाड्या, अने मार्च १ली ना तेमनी साथे कोलकरार कर्यो, ते पुरंदरनी संधि एवा नामथी ओळखावा लाग्यो. आ संधिनी रुए, कंपनीने साष्टीनो बेट, आखो भरूच प्रान्त, अने गूजरातना प्रदेश माहेला केटलाक जिल्ला स्वाधीन थया.

इस्ट इंडिया कंपनीनी सामान्य सभा लंडनमां भराई, तेमणे जणाव्युं के, सरकारनुं देवुं १४,००,००० पौंडनुं हतुं, ते घटीने

हवे ४,२०,००० नुं रह्युं छे, अने कंपनीनी स्थिति आबादीपर आवी छे.

लार्ड पिगट, फोर्ट सेंट ज्योर्जनो गवर्नर हतो, तेने कौंसिलना विशेष मतथी पदभ्रष्ट करीने सेंट थोमेना डुंगर पर केद कर्यो. ते केटलाक महिना पछी केदमांज मरण पाम्यो.

१७७७. कंपनिये १७७३ नी सालमां सरकारनुं देवुं कर्युं हतुं ते बधी रकम हवे भरी दीधी, एटले, ठराव प्रमाणे तेओए ६ टकाने बदले दर सेंकडे ७ टका लेखे वेहेंचणी आपवानो ठराव करी, अर्धा वर्षनो ३½ टका लेखे फाळो आप्यो. हिन्दथी हुंडी आवे, ते वर्षनी ३ लाख पौंड सुधीनी स्वीकारवानो ठराव हतो ते तो कायम राख्यो. सन १७६८ थी १७७७ सुधी १० वर्षनुं सर्वायुं काहाडयुं तो कंपनीनो माल पकडायो तथा बीजा प्रकारनुं नुकसान थयुं तेनी रकम ५,७४,७२५ पौंडनी थाय छे. निकास अने आयातनी रकम २,२३,६९,८०७ नी थई हती ते उपर गणतां सेंकडे पौंड २–११–५ नुं नुकसान आवे छे

१७७८. मराठाए करेला करार पाळया नहि, तेमनी साथे लडाई करवा पुने जवाने मुंबईनी सेना देशमां उतरी ते घेराई गई, एटले वरगाम आगळ सलाह करवी पडी. साष्टीनो टापु पाछो आप्यो. तेमज जे तेमनी पासेथी जीती लीधुं हतुं ते पण पाछुं दई दीधुं, त्यारे तेमने छेक दरियाने किनारे पोहोंचाडी दीधा, अने मुंबई जवा वाहाणोमां चडावी दीधा.

अमेरिकामां जई वशेला अंग्रेजो पोतानी मातृभूमिना राज्यनुं धूसरूं काहाडी नांखवाने प्रवृत्त थतां, म्होटुं युद्ध थवानो प्रसंग आव्यो. फ्रेंचोए अंग्रेजोने नरम पडवाने आ प्रसंग साध्यो. तेओए अमेरिकन अंग्रेजोनी साथे कोलकरार कर्या, अने तेमनी मददमां भळी गया.

आ महायुद्ध थवानी खबर कंपनिये पाताना हिन्दना गवर्नरोने एटली झडपथी पोहोंचाडी दीधी, के तेओ सामटा सज्ज थई गया. फ्रेंचनी एक डींटडी हिन्दमां रेहेवा देवी नहि एवी तेमने सूचना मळी हती, ते प्रमाणे, अमल करवा मांडयो. ज्यां त्यांथी तेमने मारी काहाड्या, अने छेवटे पांडीचरी उपर चडाइ करी. १७७८ ना आक्टोम्बरनी १६ मी तारीखे ते स्वाधीन करी लीधुं.

हिन्दनी गळीनो उद्योग वधे, तो कंपनीने घणो लाभ थाय एम हतुं; तेथी खेडुतोने उत्तेजन आपीने तेनुं वावेतर घणुं कराव्युं; कंपनीना संपमां रहीने जे अंग्रेज वेपारियो हिन्दमां कमाइ खाता हता, तेमणे वावेतर करावावानुं काम आ सालथी शिरू कर्युं. लाखो मण गळी थवा मांडी, अने कंपनी तेना वेपारमां न्याहाल थई गई.

तांजोरना राजाने मद्रास सरकारे तेनी गादिये पाछो बेसार्यो, तेना बदलामां, देवीकोट राखीने, २,९०,००० नी उपजनो नागपुरनो प्रदेश राजाए कंपनीने आपी दीधो.

१७७९ इ. कंपनिये १४ लाख पौंडनुं बधुं देवुं वाळी दीधुं, अने बांड उपर करेलुं देवुं घटाडीने १९ लाखनी अंदर आणी दीधुं; एटले कायदा प्रमाणे, कंपनिये मेळवी लीधेला प्रदेशनी मुल्की उपज उपर इंग्लंडनी प्रजानो हक स्थापित थयो. पण आ प्रमाणे ते आपवाथी स्थिति बगडवानो संभव समजीने पार्लमेंटे १७८० एप्रिलनी ता. ५ मी सुधी ते अपावानुं मोकुफ राख्युं. अने तेटली मुदत सुधी, कंपनी ८ टका करतां वधारे फालो आपे नहि एम पण नक्की कर्युं. (३ ज्योर्जनो आक्ट ९ मो, बाब. ६१)

कंपनिये त्रण वाहाणो बांधी तेमां ७४ तोपो गोठवी सज्ज करीने सरकारने आपी दीधां, अने ६,००० खारवानी सोइ राखवाने पूरती सखावतथी सरकाने पैसानी मदद करी देखाडी. आ त्रण

वाहाणनां नाम मुंबई कासल, कर्णाटक, अने गंगा राखवामां आव्यां हतां. कंपनीनो आवो दाखलो जोइने, दरियाइ लश्कर वधारवानी बाबतमां बीजी मंडळियोए पण सरकारने मदद करी.

मद्रासना गवर्नर, लार्ड पिगट उपर जुलम गुजारनारा, ज्योर्ज स्टेटन, हेत्री ब्रूक, चार्ल्स फ्लोयर, अने ज्योर्ज म्याके एओना उपर काम चलाववाने पार्लामेंटे राजाने अरज करी. ते प्रमाणे आटर्नी जनरले काम चलाव्युं; तेमां तेओ अपराधी ठरतां, प्रत्येकने १,००० पौंड दंड करवामां आव्यो. १७७९ ना जुन मासमां, स्पेने ब्रिटन सामे विग्रह उभो कर्यो.

वळी हिन्दमां पण निझाम, मराठा, हैदरअली, वराडनो राजा, अने हिन्दनी पश्चिम दिशाना बीजा राजा रजवाडाए, एक संप करीने ब्रिटिशने सपडाववाने म्होटा धोरणसर तैयारी करवा मांडी; ते जाणतांवेंत ज ब्रिटिशे पण, आवा संकटनी सामे थई शकाय, अने पोहोंची वळाय एवी फोजनी, तथा पोताना सेटलमेंटना बंदोबस्तनी गोठवण शरु करी.

१७८०. हिन्दमां मामलो आम मचावानो छे, त्यारे इंग्लंडमां पण तेवा ज प्रकारनुं विरुद्धवर्त्तन थवा मांडयुं. उपर आपणे जोयुं के, वगर मागवे, कंपनी इंग्लंडनी सरकारने मददगार थई पडती हती, तेम छतां, सरकारे, तेमने नोटीस आपी के, ४२ लाख पौंड सरकारना लेणा छे ते व्याजसहित १७८३ एप्रिले भरी देवा, अने आ नोटिसनी मुदत पूरी थतां, कंपनीने एकल हाथे स्वतंत्र व्यापार करवानी छूट आपी छे, ते हवेथी बंध करवामां आवशे. लार्ड नार्थे पार्लामेंटमां आ दरखास्त करी हती, अने विशेषमां एम पण जणाव्युं हतुं के, १० लाख पौंड सरकारमां कंपनी आपे, तथा ८ टका करतां वधारे वेंहेंचणी आपे नहि, अने ते आपतां जे रकम वधे तेनो $\frac{3}{4}$ भाग सरकारी खजानामां

भरी दे. कंपनिये आ वात मान्य राखी नहि; त्यारे १० लाखने बदले ६ लाख, नवी परवानगी माटे कंपनी आपे, एम प्रधाने सूचना करी, पण छेवटे, १७८१ ना जुलाइनी १८ मी तारीखे (३ ज्योर्ज आक्ट २१ बाब. ६५) कायदानी रुये ठर्युं, के ४ लाख पौंड कंपनी १७८१ ना मार्चनी १ ली तारीखे भरी दे, अने तेना बदलामां १७९१ ना मार्चनी १ ली तारीख सुधी वेपारनी छूट भोगवे, अने मेळवेला प्रदेशोनो भोगवटो करे, परंतु नोटिस आप्या पछी, ४२ लाख पौंडनुं देवुं भरी देतां वेपारनी छूट बंध थशे. पण पंत्यालानी कंपनी तरीके, वेपार करवाने हरकत करवामां आवशे नहि. ए वगेरे आगळ थई गयेली कलमोनुं पुनरावर्त्तन करेलुं छे, ते अहिं दाखल करवानी अगत्य नथी.

फ्रान्स अने स्पेननी एकठी मळी गयेली नौकासेनाए, कंपनीनां पांच* वाहाण पकडी लीधां, तेथी आ वर्षमां कंपनीने घणुं नुकसान थयुं.

नवेम्बर मासमां वलंदासाथे लडाईमां उतरवानो प्रसंग आव्यो, ते खबर हिन्दमां आवतां, नागापट्टम जे तेमनुं कारोमांडळना किनारा उपर मुख्य स्थान हतुं, अने तेनी हकुमत हेठेनां जे जे स्थान हतां, ते सर्वे ब्रिठिश सेनाए पोताना कबजामां लई लीधां.

हैदरअलिये अर्कांटने घेरो घाल्यो, ने ते कबजे करी लीधुं.

१७८१. ता. १ ली मार्चे मुल्की उपज अने व्यापारमां थयेलो नफो नक्की करतां, कंपनीने हिसाबना तारण उपरथी जणायुं के, सरकारनुं ४० लाख पौंड देवुं वसुल आपतां २,८८,०२५–१७–१० वधारो रह्यो. ते फाळा प्रमाणे वेंहेंची लेवाने बदले, अमानत भंडोळ

* The Royal George, 2 Mount Stewart, 3 Godfrey, 4 Hillsborough, and 5 Gatton.

खातुं जुदुं पाडीने कंपनीना हिसाबमां जमे राखवामां आव्या. १७७६ नी सालमां, आवो वधारो अमानत खाते न राखतां, कंपनीनी सिलकमां मेळवी देवामां आव्यो हतो.

कंपनीनी जेम जेम स्थिति बदलाती गई, तेम तेम पार्लामेंटमां, अने तेमनी सामान्य सभाओ लीडन हॉलमां भराती हती त्यां, ते संबंधीना विवाद चालवा लाग्या, अने तेना परिणाम रूपे, पार्लामेंटना बे कायदा तैयार करावामां आव्या.

१७८२. आ वर्षमां कंपनीनुं वाहाण फोर्टिट्युड, जेनो कंपटिन ग्रेगरी हतो, ते जुननी २३ मी तारीखे फ्रेंचोए पकडी लीधुं.

ता. २४ मी जुने कारनिकोबार आगळ एक वाहाण डूबी गयुं, अने एज तारीखे, बंगाळानी नदीने कांठे, कुल्पी आगळ, एक बीजुं बळी गयुं.

ता. ४ थी आगस्टे, आफ्रिकाना पूर्व किनारा आगळ, ग्रोसवेनर डूबी गयुं. ता. २८ मी आगस्टे ब्रिलियंट, जोहाना आगळ दरियामां गेब थई गयुं.

ता. १३ मी आकटोबरे, मद्रासना मार्गमां, अर्ल आफ हर्टफोर्ड डूबी गयुं.

कंपनी पासे सरकारनी दाणनी रकम लेणी थई हती, ते वसुल लेवानुं हाल मोकुफ राखवा माटे, तथा सेंकडे आठ टका लेखे वचली वेहेंचणी आपवानी परवानगी आपवा सारु, एक आकट पार्लामेंटे कर्यो. (३ जा ज्योर्जनो २२ मो. बाब. ५१)

ता. ३० मी नवेम्बरे, इंग्लंडना मातृ राज्यथी तेमना अमेरिकन भाइयोए स्वतंत्रराज्यनी स्थापना करी.

सन. १७७१ थी ते १७८२ सुधी १२ वर्षमां, कंपनीना वाहाण डूबी गयां, अथवा पकडायां, तेमां एकंदर नुकसान तेना मालिकोने ३१, ५९१ पौंडनुं थतां, ते कंपनीने भरी आपवा पड्या.

आनी प्रत्येक वाहाण दीठ नुकसानी १३३ पौंड, ९ शिलिंग अने ११ पेन्स थई.

ता. १७ मी मेने दिवसे मराठा साथे सलाहना कोलकरार थया ते प्रमाणे, मराठा पासेथी जे प्रदेश तथा गढ आदि लई लेवामां आवेल, ते तेमने पाछा आपवा पड्या. मात्र साष्टी, एलिफंटा, करंजा, अने हॉगबेट एटला राखवा देवा ठर्या.

प्रथमना कोलकरारथी ३ लाखनो भरुच जिल्लो ब्रिटिशने आपवामां आवेलो हतो, ते पाछो आपवानो ठर्यो. मात्र भरुच शहर तेमना कबजामां रह्युं.

बीजा कोई यूरोपियन लोकने, पोताना मुल्कमां पेशवाए वसवा देवा नहि, तेमज तेने आशरे जे रहेला होय तेने माटे पण एवीज बंधी करवामां आवी. पोर्टुगीझोना स्थान प्रथमथी वशेलां हतां तेने हरकत करवानो हेतु राख्यो नहि.

१७८३. गया वर्षनो आक्ट, दाण वसुल लेवानुं मुलतवी राखवा बाबतनो, रद करवामां आव्यो. एक बीजो आक्ट (३ जा ज्योर्जनो २३ मो, बाब ३६) करवामां आव्यो, तेमां कंपनी बांड आपीने पांच लाख रुपिया उपाडे, एवी परवानगी आपवामां आवी. ७८ मो बाब कर्यो, तेमां दाणनी रकम मुल्तवी राखवानुं ठराव्युं, अने सरकार कंपनीने इंग्लंडना एक्सचेकरना बीलो उपर त्रण लाख रुपिया धीरे एवो ठराव कर्यो.

मलमल (मसलीन), छींट (कालिको), अने नानकीननी आयात उपर भारे जकात लेवामां आववाथी, तेमां दाणचोरी करवाना प्रसंग बनवाथी, ते ओछी करी नांखीने, कंपनीनुं जेटलानुं प्रसिद्ध वेचाण थाय ते रकम उपर सेंकडे १८ टका लेवानो आक्ट (३ ज्योर्जनो २३ मो, बाब. ७४) थयो. पण जे माल उपर दाण

भरवामां आव्युं होय, ते जो परदेश चडाववामां आवे तो, १० टका लेखे (ड्राब्याक.) दाण वळतर आपवानी बारी राखवामां आवी.

ग्रेट ब्रिटन अने फ्रान्स वच्चे संधि थयो, तेनी १३ मी कलम प्रमाणे ठर्युं के, लडाईमां फ्रेंचना जे सेटलमेंट ब्रिटिशे लीधां होय ते तेमने पाछां सोंपवां, अने वेपार करवानी छूट आपवी; तेमज चंद्रनगरनी आसपास खाही खोदवा देवी; तेमज वळी, पांडीचरी अने कारिकलनी आसपासना केटलाक जिल्ला तेमने लेवा देवा.

आ वर्षमां वळी बीजां पांच वाहाणोनुं नुकसान कंपनीने लाग्युं. तेमां त्रण वाहाणो, मद्रास रस्ते तथा मुंबई अने लंका आगळ बळी गयां; एक गंजाम आगळ पकडायुं, अने एक बंगाळानी नदीमां डूबी गयुं.

सन. १७७८ थी १७८३ सुधीनो समय विग्रहनो होतां, कंपनीनां वाहाण पकडायां, अथवा बीजी रीते नुकसान थयुं, तेनी रकम ६,३१,३७० पौंडनी थायछे, ते आयात अने निकासनी कुल रकम १,४०,४१,९०६ पौंडनी थई, ते उपर सरेरास काहाडतां सेंकडे पौंड. ४–९–११ आवेछे.

१७८४. ता. २० मिये डच साथे संधि थयो. कंपनीनो कारभार वधारे सारी रीते चाले एटला माटे, मि. पिट्टे एक बील पार्लामेंटमां रजु कर्युं; पण ते बीजी वार वंचातां रद करवामां आव्युं, ते उपरथी पार्लामेंट बरखास्त करवानी ज्योर्ज महाराजाने अगत्य लागी.

ज्यारे नवी पार्लामेंट बंधाई, त्यारे एक बील (३ जा ज्योर्ज नो २४ मो आक्ट. बाब. २५) पास करवामां आव्युं. तेनी रुए, कंपनीनो हिन्दमां जे प्रदेश हतो, तेना उपर निगेहबानी अने दाब राखवा माटे, बोर्ड आफ कमिशनर्स ठरावीने, ते सत्ता तेमने आप-

वामां आवी. ते प्रथम (३३ मो. बाब ६२) ठरावेला अधिकार जेटलीज हती. वळी 'स्पेशल ट्रिबुनल' एवा नामनी एक सभा स्थापवानो ठराव पण थयो, तेमां, आम अने खास बंने मंडळमांथी सभासदो पसंद करीने राखवा एम ठराव्युं. हिन्दमांथी जे माणसो ईंग्लंड आवे, तेओ पोतानी साथेनी वस्तुओनी एक यादी रजु करे, एम टराव्युं तो खरूं, पण पछवाडेथी ते कलम रद करवामां आवी. (३ जा ज्योर्जनो २६ मो, बाब. ५७)

कंपनीनो कारभार वधारे सारी रीते चलाववा बाबतनुं बील मि. फाक्से पार्लामेंटमां रजु कर्युं, ते उपर घणो विवाद चाल्या पछी, आमनी सभामां पास थयुं; पण, लार्ड लोकोनी खास सभामां ते रद करवामां आव्युं. आ कारणने लीधे राजकारभार बदलायो.

कंपनिये विग्रहना समयनो हिसाब रजु कर्यो ते उपरथी जणायुं के, कंपनीने २८,५८,६६६ पौंडनुं नुकसान गयुं.

आ वर्षमां कम्युटेशन आक्ट पसार करवामां आव्यो, तेनी रूए, चाहा उपर आकरूं दाण लेवातुं हतुं ते घटाडीने तेनी खोट पूरी करवा माटे, इमारतमां बारियो मूकवामां आवे तेने माटे कर ठराववामां आव्यो.

१७८६. हिन्दमां अपराध कर्यो होय, तेने माटे नवा नियम दाखल करीने, काम चलाववा माटे आक्ट करवामां आव्यो. (३ जा ज्योर्जनो २६ मो, बाब. ५७.); तेमज परवाना विना, व्यापार करनारा घुसणिया व्यापारियोनी मिल्कत जप्त करवा, अने तेमने पकडीने हवालतमां राखीने तेमना उपर काम चलाववानी कलमो तेमां दाखल करवामां आवी.

कंपनी विस्तारथी व्यापार करी शके एटला माटे, जुलाईनी ५ मी तारीखे, तेने नाणांनी छूट अने सरळता करी आपवा सारू

एक आक्ट करवामां आव्यो. (३ जा ज्योर्जनो २६ मो. बाब. ६२) तेनी रुए, त्रण टकाना व्याजथी कंपनी एटली रकमनुं देवुं करी शके, के तेनुं व्याज अथवा आनुईटी ३६,२१६ पौंड ने १६ शिलिंग करतां वधारे थाय नहि; ते व्याजनी रकम, तथा प्रथम (२३ मा आक्ट ना बाब. २२ प्रमाणे) कंपनिये २९,९२,४४०. ९ शि. नुं देवुं करेलुं छे ते उपरना व्याजनी रकम (८९,७१३-४-०) थईने कुल १,२६,००० पौंड थाय. ४२,००,००० पौंड कंपनिये जुदी जुदी वेळाए थईने सरकारने धीरेला छे तेनुं व्याज ३ टका लेखे सरकार पासे कंपनी मागे, तेनी रकम पण १,२६,००० पौंडनी थाय छे, ते कंपनी उपर प्रमाणे उपाड करशे, तेने माटे जे व्याज भरवुं पडशे, तेटलुंज ते थाय छे एटले ते रकम बारोबार नीकळी आवशे.

१०० पौंडना शेरनी किंमत १६० पौंड लईने नवा शेर काहाडी, बीजुं भंडोळ ८,००,००० पौंडनुं वधारवानी छूट पण आ कायदानी रुए, कंपनीने आपवामां आवी. एटले, कंपनीनुं बधुं भंडोळ ४०,००,००० पौंडनुं थयुं. आ प्रमाणे पैसानी छूट थवाथी, कंपनी, पोताना देवानी रकम ओछी करी नांखवानी स्थितिमां आवी. ते एवी रीते के, जे लोकोनुं करज ५ टका व्याजना बांड उपर करवामां आव्युं हतुं, तेनुं व्याज एक टको घटाडीने, हवेथी ४ टका लेवानुं ठराव्युं, पण ते प्रमाणे ओछुं व्याज लेवाने जे ना पाडे तेनुं देवुं कंपनिये चूकावी देवानी तैयारी करी.

१७८६ ना जान्युआरीनी ६ ठ्ठी तारीखे, इंग्लिश अखातमां Halsewell नामनुं वाहाण सफरे जवा नीकळ्युं हतुं ते डूबी गयुं. बंगाळाना गवर्नर जनरल वारन हेस्टिंग उपर महापराध अने दुराचरण (Felony misdemeanour) नां तोहोमत मि. बर्के ता. ४ थी एप्रिले मूक्यां.

१७८७. फ्रान्सनी साथे संधि थयो हतो, तेनी १३ कलमना अर्थ संबंधी वांधो उठवाथी, तेना खुलासा संबंधी आगस्टनी ३१ मी तारीखे चोख्खी कलम एवी करवामां आवी के, प्रथम फ्रेंच कंपनी जेवी रीते निर्भय, निर्बाध, अने स्वतंत्र रीते व्यापार करती हती, तेज रीते फ्रेंच प्रजा, गमे तो कोई एकलो, अथवा तो कंपनी स्थापीने वेपार करे तो ते करवानी आथी छूट मळे छे. अयोध्याना नवाब साथे संधि थयो, तेनी रुए, ब्रिटिश सबसिडियरी फोर्समां वधारो करवानो ठराव थयो, पण तेनी उद्धड रकम प्रति वर्षे ५० लाख शिक्का रुपिया नवाबे आपवा एम ठर्युं.

१७८८. युरोपमां लडाई उठवा जेवो खळभळाट थवा मांड्यो, त्यारे, आ सालना प्रारंभमां, हिन्दमां लश्कर मोकलवानी सरकारनी धारणा थई. राजानी चार पलटण, कंपनीना खरचे तेमनांज वाहाणोमां रवाने करवानो विचार थयो; तेमज, त्यां सैनिकोनो निरंतर वधारो करता जवुं उपयोगी छे, एम पण धारवामां आव्युं. कंपनिये तकरार लीधी के, अमारे जोइये तेटलुं लश्कर त्यां छे, तो त्यां सरकारी लश्कर मोकलवानुं खर्च करवुं नकामुं छे. वळी (२१ मो आक्ट. ३ जा ज्योर्जनो बाब. १९) कायदा प्रमाणे अमारी मरजी उपरांत सरकार लश्कर मोकले तो तेनुं खर्च अमारा उपर नांखी शकाय नहि. कंपनिये अरज करी न होय, तेम छतां, हिन्द खाते लश्कर मोकलवामां आवे तो, तेनुं खर्च मजरे लई शकाय के नहि, ते विषे शक उपजतां, चोखवटनी खातर, आक्ट पास करवामां आव्यो (३ जा ज्योर्जनो २८ मो, बाब. ८) ते उपरथी एम ठर्युं के, बोर्ड आफ कंट्रोल ८,०४५ माणस सुधीनुं सरकारी लश्कर मोकलवानुं खर्च करी शके; तेमज, इस्ट इंडिया कंपनीनुं युरोपियन लश्कर १२,००० सुधी मोकली शके, अने तेनुं खर्च जे थाय ते हिन्दनी

मुल्की उपजमांथी वसुल करी ले; हिन्दमां जे नोकर होय तेनो पगार वधारवो होय, अथवा कोईने ग्राचुइटी आपवी होय, तो कमिशनरो ते प्रमाणे बारोबार करी शके नहि, परंतु तेओ रिपोर्ट करे, ते उपर डरेक्टरो कारण बतावीते भलामण लखी मोकले, अने ते लखाण पार्लामेंटनी बंने सभामां मंजुर थाय तो मळी शके. हिन्दना दरेक इलाकानी उपज खर्चनो हिसाब, तथा देवुं करवामां आव्युं होय तो ते संबंधीनो हिसाब, डरेकटरोए प्रतिवर्षे पार्लामेंटमां रजु करवो.

पार्लामेंटने कंपनिये अरज करी, के लडाईमां खर्चायली बाकी रकम अमने आपवी जोइये; तथा ५ लाख पौंडनो सरकारनो दावो छे ते चूकववा, तथा चीनमां करज उपाडवुं पडयुं छे ते, भरी देवा, तथा चीननो व्यापार चलाववाने नगद नाणांनी जरुर पडे छे, ते रकम विना अमने घणी ताण पडे छे, माटे १२,००,००० पौंड बांड उपर उपाडवानी परवानगी आपवी जोइये, ते प्रमाणे बांड उपर सहि शिक्का करी तेओ उपाडे एवी आज्ञा कायदो करीने (३ ज्योर्ज २८ मो वाब. २९) आपवामां आवी.

दाणनी छूटनो कायदो थया पछी, यूरोपमांथी, कंपनिये ग्रेटब्रिटनमां, १,७०,०९,८७७ रतल चाहा, २०,४८,७९७ पौंड १८ शि. २ पे. नी किंमतनो आयात कर्यो.

१७८९. हिन्दनी उपजनो अने बनावटनो माल, जथाबंध मनिलामां पोहोंचाडवानी शरते, स्पानिश फिलिपाइन कंपनी साथे कबालो कर्यो, अने तेनां नाणां डालर शिक्कामां लेवाने ठराव्युं.

सुमात्रानी पूर्व बाजुमां डचनुं सेटलमेंट हतुं, त्यांथी, कलाइनो व्यापार तेओ धमधोकार चलावता हता, अने तेमां खाटी जता हता, ते जोइने, ए व्यापार चालतो करवाने कंपनीनो विचार थयो. इंग्लंडना पश्चिम भागमां कलाइनी खाणोना धणी हता तेओने आ विचार

घणो सवल पडी गयो. कार्निशनी कलाइ चीनमां वखणावा लागी, तेथी तेनी खपत सारी थई. तेना जे पैसा उपजवा मांड्या, तेमांथी सारुं मूल्य आपीने, त्यांथी चाहा खरीदवा लाग्या. आम थवाथी बंने बाजुने सवलुं थई पड्युं. जेटली कलाइ चीनमां जाय तेटली नगदी तेमने ओछी मोकलवी पडी. ए पण एक सारी सवळता थई.

कंपनीना राज्यमां, गुलामनो व्यापार चालतो राखवानी लार्ड कार्नवालेसे मनाइ करी. ब्रिटिश कारखानाने उत्तेजन आपवा माटे, डरेक्टरोए जाहेर खबर काहाडी के, अमारे अमारा वाहाणोमां २,५०० टननां बीजां वधारवानां छे, माटे जेने आपवानी मरजी होय तेणे मागणी करवी. जे वाहाणमां नीरम भर्युं न होय ते तेमनी मरजी प्रमाणे भरवानी, वाहाणोना कमांडरोने, अने आफिसरोने परवानगी आपवामां आवी, तथा हिन्दमां जे कंपनीना नोकर होय तेओने नीरम तरीके काम लागे एवुं जे कांई इंग्लंड मोकलवानुं होय तो ते वाजबी नूर ठरावी ने भरवानी तेमने पण परवानगी आपवामां आवी.

कंपनीना व्यापारनो वधारो थतो चाल्यो, तेमां रोकवाने नाणांनी जरुर जणावा लागी, केमके, मुल्की उपज आवती हती ते तो मुल्की खातां चलाववाना खर्चमां खर्चाई जती हती. भंडोळ वधारवानी बाबतमां पार्लामेंटे आक्ट कर्यो, (३ जा ज्योर्जनो २९ मो, बाब. ६५) ते उपरथी १० लाख पौंडना नवा शेर काहाडवा, अने ते जूना शेरहोल्डरोने आपवा, तेम करतां जोईती रकम भराई जाय नहि, तो बीजाने आपवानी परवानगी मळी. सेंकडे १७४ ना भावथी नवा शेर भराई गया, तेना १७,४०,००० पौंड वसुल आवतां, कंपनीनुं एकंदर भंडोळ हवे ५० लाख पौंडनुं थयुं.

१७९१ आमनी सभाए कंपनीने नोटिस आपी के, मार्चनी ३१ मी तारीखे, मुदल ४२ लाख रूपिया सरकार पासे लेणा छे ते,

तथा ते उपरनुं व्याज, भरी देवामां आवशे, ने त्रण वर्ष पूरां थया पछी, चार्टरमां लखेला करार प्रमाणे, पार्लीमेंट हिन्दनो व्यापार सर्वने माटे खुल्लो मूकशे.

कायदा (३ जा ज्योर्जनो ३१ मो, बाब ४२) प्रमाणे चार वर्षनी सरासरी काहाडतां, जे आंकडो आवे ते उपरांत, दर छ मासना वेचाणमां सुराखारनी ९,००० गुणो वधारे (वेचाणमां) मूकवी जोइये अने तेनो भाव, लडाई चालती न होय त्यारे, १ हंदरवेटना ३१ शिलिंग, अने चालती होय त्यारे ४० लेवो जोइये. तेमज राज्यना दारूखाना माटे, प्रति वर्षे ५०० टन सुरोखार वर्षनी सरासरीने भावे आपवो जोइये. जो आ बे बाबतोनो अमल करवामां नहि आवे तो सरकार ज्यांथी पालवशे त्यांथी ए माल मंगावी लेशे.

१७९२. महिसूरना अधिपति, टीपु सुलताननें ट्रावनकोरना राजा साथे विग्रह थयो, एटले मांगरोलना संधिप्रमाणे, मद्रास सरकार तेनी मददे उभी रही, अने दक्षिणना निझाम, अने पुनाना मराठाने भेळवी लेवानुं तहनामु करीने, मुंबई सरकार पासेथी सेना मंगावी, ते प्रमाणे सर्वे आवी पोहोंचतां हिन्दना गवर्नर जनरल, अर्ल कार्नवालीनी सरदारी नीचे, टीपुना घणा खरा गढ लई लेवामां आव्या, तथा किल्लेबंधी करी लीधेला तेना सींगापट्टमने घेरो घालवामां आव्यो, त्यारे तेणे ६ ठ्ठी फेब्रुआरी अने ८ मी मार्चना कोलकरार कर्या, जेना उपर ता. १७ मिये सहि शिक्का थया. तेनी रुए टीपुए, पोताना बावा हैदरअलिये १७७० मां करी आपेला करार प्रमाणे व्यापार विषयक हक अने छूटो कंपनीने आपेली, ते पोते मान्य राखी. ते उपरांत, केटलोक देश कंपनीने तथा तेना साहाय्यकारियो, निझाम अने मराठाने आप्यो. लडाईमां जे खर्च थयुं होय ते मजरे आपवानुं कबुल कर्युं, अने आ तहनामा प्रमाणे वर्त्तवानी कबुलात

तरीके पोताना बे बेटा ओळमां आप्या. आ प्रमाणे जे प्रदेश* ब्रिटिशने प्राप्त थयो तेनी उपज २४ लाख रुपिया थती हती. ते उपरांत रोकड रकम, खर्च पेटे १,१०,००,००० मळी, एकंदर तो ३,३०,००,००० लेवानी ठरी हती. बाकी रही, ते एक वर्षनी अंदर पूरी आपी देवा कबुल कर्युं. इस्ट इंडिया कंपनीना चार्टरनी मुदत थवा आवी एटले, लिवरपुलना केटलाक व्यापारियोए इंग्लंड अने स्काटलंडना मुख्य बंदर अने शहरोना व्यापारी तथा कारखानावाळा साथे मळीने पार्लामेंटने अरज करी के, हवे व्यापारनी छूट सर्व कोईने आपवी जोइये. प्रथम केटलांक कारणो बतावीने पोकार करता आव्या हता ते प्रमाणे आ फेरे पण कर्युं, परंतु तेमनुं कांई चाल्युं नहि.

विन्टरटन वाहाण, जेनो कॅप्टिन डंडास हतो, ते मादागास्कर आगळ ३० मी आगस्टे गुमाव्युं, तेमां ९६,५०६ पौंडनो माल हतो

सेप्टेम्बरनी २६ मी तारीखे, लार्ड माकर्टनीने पसंद करीने चीनना पादशाह पासे मोकलवानी तैयारी करी; तेनुं कारण ए हतुं के, परदेशियोने पोताना देशमां दाखल नहि थवा माटे चीनाओए व्यापारने अर्थ मात्र कंतान बंदर एकलुं खुल्लुं राख्युं हतुं, अने त्यां पण जे चीना अधिकारियो हता, ते मनस्वी वर्तणूक राखीने व्यापारियोने पजवणी करता हता. चाहा उपरनी जकात ओछी करी नांखवाथी, कंपनीनो चाहानो व्यापार धमधोकार चालतो हतो अने ते बधो माल चीनथी

---

* मलबारनो केटलोक भाग, कुर्ग, अने बारामहाल निझामने; अने मराठाने तेमना पोताना मुल्कनी सरहद्द आवेलो भाग तेटलाज प्रमाणमां मळ्यो. पछवाडे १७९९ मां एम मालुम पड्युं, के आ लडाईमां तेमना आगेवान हता, तेओ फूटेला हता, अने टीपुनी साथे मसलहत चलावता हता, पण कार्नवालिसनी चपळताने लीधे वाकुं थई शक्युं नहि. कार्नवालिस अने जनरल मेडोने लडाईनी लूट तरिके जे कांई मळ्युं ते तेमणे पोताने माटे नहि राखतां पोताना लस्करमां वेहेंची दीधुं. रु. १३,१६,७६५ पागोडा.

लाववामां आवतो हतो, माटे त्यांना पादशाहनी मेहेरबानी मेळवीने तेनी पासेथी केटलीक छूटो करावी लेवानी अगत्य हती. तेने आंजी नाखवाने भभका भरेली तैयारी करीने लार्ड रवाने थयो. पादशाह राजी थाय एवी भेटनी वस्तुओ लीधी. तेमां खगोळविद्याविषयक अने गणित शास्त्र संबंधी हथियार, अने हुन्नरनी कारीगरीना उच्च नमुना पण साथे राखवामां आव्या. आ चीजो एवी हती के जे जोवाथी इंग्लंडना वासियो हुन्नरमां अने नाना प्रकारना कळाशास्त्रमां निपुण छे एम तेना धारवामां आवे. ६४ तोपोनुं एक वाहाण सरकारे आप्युं, अने लार्डनी सर्व प्रकारनी सोई सचवाय एटला माटे, कंपनिये पोतानुं म्होटामां म्होटुं वाहाण सज्ज करी, रजु करी दीधुं. आगस्ट मासमां पिहो नदीना मुखमां लार्डसाहेब आवी पोहोंच्यो. पेकिननी पासेज आ बंदर हतुं. पेकिन ए राजधानी नगर हतुं, पण पादशाह त्यांथी १५० मैलने छेटे झेहोलमां बिराजतो हतो. आटले बधे छेटेथी, पोताने मान आपवाने लार्ड आव्यो, तेथी ते राजी थयो, अने लार्डनी मुलाकात मानपूर्वक लीधी. भेटनी वस्तु जोईने ते खूब राजी थयो. अने खलीतानो जवाब लखी आपीने ब्रिटानिक महाराजा माटे सामी भेट मोकली. आटलो विधि थयो एटले एलचीविषयक कर्तव्य परिपूर्ण थयुं. पछी एने केहेवामां आव्युं के, तमने कंतान पोहोंचाडी देवानी तैयारी थई चूकी छे. सूचना मुजब ते रवाने थयो. तेने विदाय करवाने, बे दरबारी अधिकारियो मोकल्या. रस्तामां २० दिवस लाग्या, तेटली मुदतमां लार्डे तेमनी साथे दोस्ती करी दीधी. तेओए पादशाहने लखीने सारी असर कराववाथी कंतानमां ब्रिटिश व्यापारने उत्तेजन मळे एवुं वलण थयुं, अने त्यांना सुबेदारे कंपनीना नोकरो तरफ असभ्य वर्त्तणूक चलावी हती तेने बरतर्फ कर्यो. लार्डनी बीजी धारणाओ फलीभूत थई नहि. छेवट ते १७९४ ना सप्टेम्बरमां इंग्लंड जई पोहोंच्यो.

१७९२. जुलाइनी १२ मी तारीखे अर्काटना नवाब साथे कंपनीने कोलकरार थया.

वाहाण प्रिन्सेस रोयल, कॅप्टिन ह्रोर्न क्रासलने फ्रेंचोए, सप्टेम्बरनी २९ मी तारीखे संडानी सामुद्रधुनीमां पकडी लीधुं.

१७९३. फेब्रुआरीनी १ लीतारीखे, फ्रान्से, ग्रेटब्रिटन साथे विग्रह आरंभ्यो. आ खबर हिन्दमां आवी पोहोंचतां, कंपनिये फ्रेंच सेटलमेंट साथे लडाईमां उतरीने, तेमनां बंगाळामां ने हिन्दमां बीजे स्थळे जे जे संस्थानो हतां, ते छीनवी लीधां.

जुनमां एक आक्ट (३ ज्योर्ज ३३ मो, बाब ४७.) पसार थयो. ते प्रमाणे, ४१ लाख उपर ३ टका लेखे व्याजना २९,९२,४४० पौंड ५ शिलिंगनी ईंडियन आन्युइटी, कंपनीना प्रजा (सरकार) पासे लेणानी हती ते, तथा बीजी पौंड १२,०७,५५९–१५ शि. नी हती ते, कंपनीना वहिवटमांथी काहाडी लइने, ते बंने इंग्लंडनी बेंकना स्वाधीनमां सोंपी.

आ कायदानी रुए, कंपनीने १० लाख पौंडना नवा शेर काहाडवानी परवानगी मळी, जूना शेरहोल्डरो आ शेर खरीदे त्यांसुधी नवाने आपवा नहि एवी समजुत राखी. कंपानिये बांड काहाडीने जे देवुं उपाडेलुं ते घटाडीने १५,००,००० पौंड सुधीनुं रहे एम करवा माटे, आ नवी १० लाखनी रकमनो उपयोग करवानुं ठर्युं. आ नवा शेर सेंकडे २०० टकाने भावे वेचाई जतां तेना २० लाख पौंड कंपनीने आव्या, ते मजरे गणतां, हवे कंपनीनी पुंजी ६० लाख पौंडनी थई.

हिन्द अने चिन साथे सन १७६६–७ थी ते १७९२–९३ सुधी कंपनीनो व्यापार चाल्यो तेनी विगत.–

२७ वर्षनी मुदतमां कंपनिये वाहाण मोकल्यां	७३१
ए वाहाणोनुं कुल वजन टन	५,११,३११

इंग्लंडथी माल निकास थयो:—

कुल मालना पौंड	१,६४,५४,०१६	
नगदीना पौंड	५६,७३,५१३	
		२,२१,२७,५२९

वाहाणो पकडायां तथा डूबी गयां कुल ३९

इंग्लंडमां माल आयात थयो:—

कंपनीनो पोतानो माल पौंड,	१०,१३,८३,७९२
खानगी बीजाओनो माल कमांडर, अने आफिसरो, कंपनीनो नोकरवर्ग.... .... पौंड	९६,७३,१९१
	११,१०,५६,९८३
निकासना पौंड.	२,२१,२७,५२९
निकासकरतां आयातनो वधारो पौंड	८,८९,२९,४५४

उपर प्रमाणे विगत काहाडवामां आवीछे, तेमां १७६६-६७ थी १७६९-७० सुधीना आंकडा आशराना छे. बाकीना हिसाब प्रमाणे थयेला ते छे.

एक बीजो आक्ट (त्रीजा ज्योर्जनो ३३ मो. बाब. ५२) पसार थयो, तेमां कंपनीने बीजी २० वर्षनी मुदत आपवामां आवतां ते १७९४ ना मार्चनी १ ली तारीखथी ते १८१४ ना मार्चनी १ ली तारीख सुधी चालवानी ठरी; त्रण वर्षनी नोटिस आप्या पछी, कंपनीनुं लेणुं प्रजानी सरकार पासे नीकळे ते चूकावी आपवामां आवतां, कंपनीने आपेली छूटो बंध थशे, एम ठराववमां आव्युं; अने कंपनीने पोतानो वहिवट आगल चलाववो हशे तो प्रजाना बीजा वेपारियोनी रीते तेओ पण तेम करी शकशे, एवी छूट आपवामां आवी.

आ कायदानो अमल १७९४ ना फेब्रुआरीनी १ ली तारीखथी करवामां आव्यो.

१७९४. त्रीजा ज्योर्ज राजाना १४ मा आक्टना बाब ४१ प्रमाणे, कंपनीने १५ लाखनां बांड काहाडवानी छूट हती, ते वधारीने २० लाखनां काहाडवानी परवानगी आपी. ते उपरांत, तेमने वेपार करवामां सुगमता पडे, माटे, बोर्ड आफ कंट्रोलनुं अनुमोदन लईने, बीजा १० लाख पौंडनां बांड काहाडवानी आज्ञा आपी. १७९४ ना जुननी २१ मी तारीखे, कंपनीनी सुराखारनी वखारो हती ते सळगी गई.

नोवेम्बरनी १९ मी तारीखे अमेरिका अने इंग्लंड वच्चे मित्राचारी, व्यापार, अने नौकागमन विषयक संधि थयो, तेमां ठर्युं के, हिन्दना ब्रिटिश सेटलमेंटोमां, जे मालनो वेपार करवानी मना करवामां आवी न होय तेवा तमाम मालनो वेपार करवानी अमेरिकन वाहाणो आवे तेने छूट आपवी, अने ब्रिटिश प्रजा जे प्रमाणे दाण आपती होय ते प्रमाणे तेओ दाण आपे, परंतु हिन्दमांथी जे माल अमेरिकनो ज्यारे लई जाय त्यारे ते पोताने बंदरेज उतारे.

कंपनिये पोतानी प्रजाभक्ति बताववाने इंग्लंडना राजाने लडाईमां काम आवे एटलामाटे प्रत्येक १,००० सैनिकोनी त्रण पलटणो तैयार करी आपवानी इच्छा जणावी, पण तेम करवाने बदले खारवाओने उच्चक (Bounty) रकम आपवानो विचार मान्य रह्यो.

१७९५. होलंड साथे विग्रहमां उतरवानो समय आव्यो. एटले ग्रेटब्रिटननो पूर्व किनारो साचववानी अगत्य पडी. राज्यना प्रधानमंडळनो विचार नौकासैन्य वधारवानो थयो. तेटलामाटे कंपनीनां उपयोगमां आवे एवां वाहाणोनी मागणी करतां म्होटामां म्होटां तेमनां १४ वाहाणो राज्यनी नोकरीमां तेओए सोंपी दीधां, तेमां ५४ तोपो राखवानी दरेकमां गोठवण करवामां आवी. लार्ड डंकननी सरदारी नीचे लडाई थई, तेमां ए वाहाणो घणां उपयोगनां

थई पड्यां. तेमांनुं एक कॅपूटिन ट्रोलोप (Trollope) ना स्वाधीननुं ग्लाटन (Glottan) नामनुं वाहाण हतुं, तेणे शत्रुनां पांच वाहाणोनी सामे टक्कर झीलीने तेमने हरावी दीधां.

यूरोपमां विग्रह जाम्यानी वात हिन्दमां आवी, त्यारे होलंडनां हिन्दमां जेटलां सेटलमेंट हतां, तेमना उपर चडाई करवानी धामधूम करवा मांडी. केपआफगुडहोप उपर इंग्लंडथी बारोबार चडाई करी, अने १७९५ ना सप्टेम्बर मासनी १६ मी तारीखे तेनो कबजो करी लीधो.

सिंहलद्वीपमांनुं त्रिकोमाली, ता. २६ मी आगस्ट १७९५ ने दिवसे ब्रिटिशनी सेनाने ताबे थई गयुं.

मलाक्का अने तेना ताबानो प्रान्त आगस्टनी १७ मी तारीखे स्वाधीनमां लीधो.

कोचीन, आक्टोबरनी २० मी तारीखे जीती लीधुं; वलंदानो क्विनटन (Quinton) नो किल्लो, अने पोरकानी कोठी कबजे करी लेवाने फोज मोकलवामां आवी, तेनी सामे थया विना वलंदाओए ए बे स्थान सोंपी दीधां.

आ प्रमाणे ब्रिटिशोनो कबजो थई गयो एटले भरतखंडमां, वलंदानुं कोई पण सेटलमेंट अथवा कोठी रही नथी.

कंपनीनुं अने इंग्लंडना राजानुं थईने सन १७९२–३–४ मां १०,४०० माणसोनुं लश्कर हिन्दमां आव्युं, तेमांथी १९४ माणसोनां मरण थयां, ते पैकी केटलांक तो अणधार्या बनाव बनवाथी मरी गयेलां जणाय छे. आ बीना उपरथी एम सार काहाडवामां आवे छे, के सरकारनां वाहाणो टुकी मुदतमां मुसाफरी करी आवे छे, तेमां नुकसान वधारे थायछे, अने कंपनीनां वाहाणोमां तेम नथी थतुं, तेटलां ते चढियातां छे.

वारन हेस्टिंगना उपर आठ मास काम चाल्युं, तेमां ७१,०८० पौंडनुं खर्च थयुं. ते कंपनिये आप्युं, अने प्रति वर्षे ९,००० पौंडनुं पेन्शन तेने बांधी आप्युं.

इंग्लंडमां अनाजनो दुकाळ पडतां, (ते बहु लांबो चालशे एवी देहेशत राखीने) कोर्ट आफ डरेक्टरोए पांच हजार टन चोखा हिन्दमांथी आणवा वाहाणोनी गोठवण करी, तेमज, बीजा पांच हजार टननां वाहाणोनी जोगवाइ, केपआफगुडहोपथी, घहुं मंगाववानी करी, केमके, त्यां घहुंनी उपज घणी थती हती. वळी खानगी वेपारियोनां वाहाणो पण ते माटे नूरी लेवामां आव्यां हतां.

आ रीते अनाज पूरुं पाडवाना काममां कंपनीने नीचे प्रमाणे खोट आवी:—

हिन्दमांथी चोखा आयात करवामां खोट पौंड	१,५०,८००
केप आफ गुडहोपथी घहुं आयात करवामां खोट	२७,४९७
एकंदर खोट पौंड	१,७८,२९७

हिन्दमां जे खानगी वेपारियो वशेला हता तेओने पण नवा कायदाथी वेपार करवानी छूट मळी छे, एवुं समजायाथी तेमणे वाहाणो बंधावी राख्यां हतां तेमांथी पण २७ वाहाणो कंपनिये पोताना काममां लीधां, अने नूरना एक टने ९६ पौंड चोखा अने वजनदार मालना ठराव्या, अने हलका वजनवाळा मालना २० पौंड ठराव्या. डरेक्टरोना हुकमने अनुसरीने खानगी वेपारियो पोतानां वाहाणोमां चोखा भरी लावे अने इंग्लंडथी माल लई जाय एम थवा देवानी परवानगी कंपनीना हिन्दना वहिवटकरनारा उपर लखाई गई हती. आवो वहिवट शिरू थवाथी खानगी वेहेपारियोने व्यापार करवानी छूट मळी एम तेओ समजवा लाग्या, पण

खानगी वाहाणो उपयोगमां लेवानी ज्यारे जरूर रही नहि, त्यारे तेमने वेपार करतां रोकवामां आव्यां. तेमणे जुदां जुदां कारणो बतावीने पोताने वेपार करवानी छूट मळवा माटे इग्लंडनी सरकारने अरज करी. आ उपरथी इग्लंड अने हिन्दमां चर्चा उठी.

१७९६ कंपनिये व्याजे काहाडेलां बांड पैकी, जेनां नाणां, चूकवी आपवानुं ठरेलुं ते सिवायनां बीजां बांड उपर ४ टकानुं व्याज आपवानो करार छतां, तेने बदले पांच टका व्याज आपवामां आवशे, एवी कंपनिये जाहेर खबर प्रसिद्ध करी.

नवेम्बर मासमां ब्रिटिश फोजे मादागास्कर उपरनुं (Foul points) फाउल पोंइंट, फ्रेंचो पासेथी छीनवी लीधुं, तेमज, ए बेटनी पूर्वमां तेमनां बीजां न्हानां स्थान हतां ते पण लई लीधां.

सन १७८५ थी १७९४ सुधी नव वर्षनां वेपारनी हकिकत, तेमना हिसाब उपरथी, नीचे प्रमाणे छे:—

आयात अने निकासनी एकंदर रकम पौंड ३,३२,१०,५५६

वाहाणो पकडायाथी, अथवा बीजी रीते, कंपनीने
नुकसान गयुं ते. पौंड २,९२,७७८
आ नुकसान आयात निकासनी एकंदर रकम
उपर गणतां, सेंकडे १७ शि.५पे. नुं आवेछे.
दरियाइ नुकसान एटली मुदतमां पौंड १,६०,९३९
थयुं छे, ते भरतियानी रकम उपर गणतां, दर
सेंकडे १४ शि. ३ पे. नी सरासरी आवेछे.

वाहाणोना धारासंबंधी आ समये केटलोक विवाद चाली, नवी गोठवण करवामां आवी.

१७९७. बटेविया बाद करतां, बलंदानां हिन्दमां जे स्थानो हतां. तेमांनां घणां खरां लेवांई गया पछी, मनिला, जे फिलिपाइनना टापुओनुं मुख्य नगर हतुं, तेना उपर चडाई करवानी तैयारी करवा मांडी. पिनांग, संकेत स्थान ठरावी राख्युं हतुं, त्यां ब्रिटिश नौकासैन्यनी एक टुकडी हंकारी गई, पण पछवाडेथी यूरोपथी जे समाचार मळ्या, तथा टीपु सुलताननी वर्त्तणूक, अने बीजां देशी संस्थानोनी स्थिति उपर विचार करतां, मनिला उपर चडाई करवानो विचार मांडी वाळवो पड्यो. कंपनीनां केटलांक वाहाणोने (मेनआफ वार) मनवारो तरीके उपयोगमां लेवानी व्यवस्था करवी पडी, अने आवा प्रसंगमां, कमांडरो अने आफिसरोए एवी उलट अने एवो आवेश बताव्यो-के कोर्ट आफ डरेक्टरो तरफथी घणी साबाशी मळी, अने जेनी जेवी योग्यता, तेने तेवुं संतोषदान आपवामां आव्युं.

१७९८. लार्ड मोर्निंगटन, मे महिनानी ८ मी तारीखे कलकत्ते आवी पोहोंच्यो अने गवर्नर जनरलनो अधिकार लीधो.

लडाईना खर्च माटे ब्रिटिश सेटलमेंटोए, पोतानी खुशीथी, नीचे प्रमाणे फाळो आप्यो—

बंगाळा........	१,९९,०९३ पौंड	अथवा	१९,९०,९३०रु.
मद्रास	७४,९४९ "	"	७,४९,४९०रु.
मुंबई अने हिन्दना पश्चिम भागनांस्थानथईने	३७,८३९ "	"	३,७८,३९०रु.
कुलपौंड	२,७१,८३३	अथवा	२७,१८,३३०रु.

कलकत्ताना घुसाणिया अंग्रेज वेपारियोए पोतानी स्थिति समजावीने लार्ड मोर्निंगटनने पोताना पक्षमां मेळवी लीधो. ते उपरथी तेणे, अक्टोबर मासमां, तेमनां हिन्दमां बांधेलां वाहाणोने

इंग्लंड हंकारी जवानो परवानो करी आप्यो. आ समयमां मोर्नींग-टनने इंग्लंडमां ऊंची पदवी मळवाथी ते मार्क्विस वेलस्ली केहेवायो, तेणे १८०० मां कोर्टआफ डरेक्टरोने ता. ३० मी सप्टेम्बरे एक डिसपाच मोकल्यो, ते त्यां १८०१ ना मार्चनी ता. २ जीने दिवशे ओवरलयान्डने रस्ते पोहोंच्यो. तेमां तेणे विगतथी जणाव्युं के पर-देशी यूरोपियनो हिन्दना मालनो बोहोळो वेपार करवामां फावी जाय छे, माटे, ब्रिटिश वेपारियोनां हिन्दमां बांधेलां वाहाणोमां नूर घणुं सस्तुं पडेछे तेनो उपयोग करवाथी, आपणा वेपारियोना हाथमां यूरोप लई जवानो निकासनो बधो व्यापार आवी जशे, सबब हुं एवी आग्रहपूर्वक भलामण करूं छुं, के त्यांथी नाणांनी एवी जोग-वाइ करो, के हिन्दनो बधो माल आपणने लंडनने बंदरे आयात कर-वाने बनी आवे.

१८०१ ना मार्चनी २१ मी तारीखे बोर्ड आफ कंट्रोलनो प्रमुख मि० डंडास हतो तेणे आ संबंधमां डरेक्टरोने एक कागळ लख्यो छे तेमां हिन्दमां बांधेलां वाहाणोनो व्यापारमां उपयोग थाय एटला माटे लखाण कर्युं केहेवाय छे.

आ संबंधी इंग्लंडमां घणी घालमेल थई. इस्टइंडिया कंपनीना केटलाक भागीदारो हता तेओ पण विरुद्ध मतमां मळी गया. वळी बजारमांथी कंपनीना शेर लईने तेमां भागीदार थतां, कंपनीनी सामान्य सभा भराय त्यारे विरुद्धमतवाळाना पक्षमां अभिप्राय आपवाने बनी आवे, एटला माटे, नवा भागीदार थवा लाग्या. छेवटे वचलो रस्तो काहाडीने कंपनिये ए तकरारनो छेडो लाववाने योग्य विचार्युं. लश्कर लाववुं लई जवुं होय त्यारे तो कंपनी हिन्दमां बांधेलां वाहा-णोनो उपयोग करती हती. कंपनीने मळेला चार्टर प्रमाणे, खानगी

व्यापारने अर्थे एवां वाहाणोनो उपयोग करवानी हद ठरावेली ते करतां विशेष छूट कंपनिये आपवा मांडी हती. ते उपरांत १८०१ मां विशेषमां ए कर्युं के, खानगी वाहाणोने वर्षमां आठ सफरो करवानी जोगवाइ नियमसर करी आपी. तेमज, माल भरवामां वार करीने तेमने रोकाण न थाय, एम ताकीद राखवानी पण व्यवस्था करी, तेना बदलामां तेओए घटित नूर लेवानी कबुलात आपी. इंग्लंडनी बनावटनो माल पोताना खानगी हिसाबे पण तेओ त्यांथी गमे तेटलो भरी लावे, अने हिन्दमांथी काचो माल त्यां लई जाय, तेने माटे कशो वांधो राख्यो नहि. १८०३ नी सालमां तो खानगी वेपारियोने कंपनिये छूट आपी, ते ए के, इंग्लंडनी बनावटनो एकलो ज माल तेओ त्यांथी लई आवता हता, ते साथे हवे यूरोपनी बनावटनो तेमने फावे तेटलो माल लई आवे तेमां दरमियानगीरी कंपनी करे नहि, पण वेपारियोए हद उपरांत एटला बधा जवुं नहि के जेथी कंपनी तेवो वेपार करे छे तेमां तेमने ताण पडे. मतलब के, तेवो वेपार हाल कंपनी करे छे ते तेमनो फीटी जाय एम थवुं ना जोइये.

१७९८ फ्रेंचोनो इरादो अंग्रेजोने हिन्दमांथी समूळगा काहाडी मूकवानो होवाथी, तेओ बनतो प्रयत्न करवाना प्रपंचमां पड्या हता. एम पण केहेवाय छे के, टीपु सुलतान साथे मळी जईने तेओ आ भांजगडमां पड्या हता, अने ते कार्य सिद्ध थवा माटे प्रथम तो इजिप्त स्वाधीन करी लईने अलेकझांड्रिया अथवा शिकंदराबादने आखी दुनियाना व्यापारनुं मुख्य स्थान बनावी देवुं, एवी धारणा फलीभूत थवा माटे जनरल बोनापार्ट (Toulon) टाउलोनने बंदरेथी ४० हजार नौकासैन्य लईने निकल्यो. माल्टे आवी पोहोंचतां तेनो कबजो लई लीधो, त्यार पछी, ते जुलाइ मासनी १ ली तारीखे शिकंदराबाद आव्यो अने वधारे नुकसान वेठ्याविना ते पण स्वाधीन करी

लीधुं. अने ते प्रदेशमां आगल वध्या अने मामलेक (Mameluko) ना बेओने (Beys) घणा हुमलामां हराव्या, अने केरोमां जई बेठा. आ प्रमाणे मात्र २६ दिवसनी अंदर तो आखुं इजिप्त स्वाधीन करी लेवा जेवो प्रसंग प्राप्त करी लीधो. शिकंदराबाद आगळ तेमनां लश्करी वाहाणो राखेलां हतां, तेमना उपर आगस्ट मासनी १ ली तारिखे एडमिरल नेल्सने हुमलो करीने केटलांकनो नाश करी दीधो, अने बाकीनां, पोताने स्वाधीन करी लीधां. आ बनाव बन्या पछी शूरा सरदार आबरक्राम्बिये पण फ्रेंच सेनाने हरावी दीधी, एटले इजिप्तमांथी राता समुद्रने मार्गे, हिन्दउपर हुमलो करवानी, फ्रेंचोए धारणा करी हती ते व्यर्थ गई.

आ शूरा सरदारने इंग्लंडनी सरकारे पियरने पदे चडाव्यो अने पार्लामेंटे तेने पेन्शन करी आप्युं. कंपनिये पण तेने सारुं इनाम आपीने निवाज्यो, कारण के, एना पराक्रमथी कंपनीने हवे पोताना हिन्दना कबजा माटे धास्ती राखवानी रही नहि.

१७९८ ना फेब्रुआरीनी २१ मी तारीखे अयोध्याना नवाब साथे संधि थयो, तेमां ७६ लाख रूपियाने खर्चे १० हजार माणसोनुं लश्कर कंपनीने स्वाधीन राखवानुं ठर्युं. १८०१ ना नवेम्बरनी १० मी तारीखे बीजो संधि थतां, प्रथम प्रमाणे अमल चालतो हतो तेने बदले, हवे, हमेशांने माटे तेणे कंपनीने मुल्क आप्यो. तेनी उपज १,३९,२३,४७४ लखनोर चलणी रुपिया थती हती, आ रकममांथी सबसीडी फोजनो खर्च चलाववानो वहिवट हवे चालतो थयो.

मद्रासना गवर्नर तरीके लार्ड होबर्टे सारी नोकरी करी हती तेथी कंपनिये १,५०० पौंडनुं वार्षिक पेन्शन तेने बांधी आप्युं.

सन १७९६ नी सालथी टीपु सुलताननो इरादो अंग्रेजोने हिन्दमांथी रवाने करवानो थयो हतो, अने तेने माटे ते प्रपंच रच्या

करतो हवो, पण, तेमां ते फाव्यो नाहि. ने कंपनीने तेनो मुलक मळ्यो तेनी वार्षिक उपज ७,७७,१७० कांनेरिया पागोडासनी थती हती. तेमांथी हैदर तथा टीपुना कुटुंबना निर्वाह अर्थे २,४०,००० आपवानो ठराव कर्यो.

जे राजानो मुल्क टीपुए कबजे करी लीधो हतो तेना वारसने गादिये बेसाडीने कंपनिये वेहेंचणी करतां घटे तेटलो आप्यो.

निझामने ५,३७,३३२ नी उपजनो मुल्क मळ्यो, एटले एने पण कंपनी साथे मळी जवाथी लाभ थयो.

मराठा आ काजियामां गुंथाया न हता तोपण तेमने २,६३,९५७ नी उपजनो प्रदेश प्राप्त थयो.

महिसूरना राजा माटे जे जमीन इलायदी राखवामां आवी ते घाटउपरना चोगानोनी एक जथे हती तेनी उपज १३,७४,०७६ सुधीनी धारवामां आवती हती.

१७९९ कंपनीने त्रांबानो निकास करवाने १७९१ नी सालमां फर्मान करवामां आव्युं हतुं, पण हवे तो तेनो अटकाव करवानी इंग्लंडनी सरकारने फरज पडी, कारण के, नौकासैन्यने माटे वाहाणो बांधवामां तेनो एटलो बधो बिगाड करवामां आव्यो के तेनी छत ओछी थवा लागी, तेथी तेना बीजा कामने माटे, अने बीजो उपयोग करवामां तंगी वेठवी पडे नहि तेथी सरकारे त्रांबु निकास करवानी मना करी.

झमानशाह, अफगानी शाह तरफथी हिन्द उपर हुमला थवानी धास्ती रेहेती हती, माटे बंगाळेथी इरानभणी एलचियो मोकलवामां आव्या, तेओनी मानपूर्वक मुलाकात लीधी. इराnना शाहने खोरासान उपर चडाई लई जवाने ललचाव्यो, ते एटला माटे के, तेने लडाईमां गुंथावुं पडशे, तेथी हिन्द उपर चडी जवानो विचार हतो ते बंध राखवो पडशे

छेवटे त्यां पण सलाह थई, अने फ्रेंचोने इरानमां पेसवा देवा नहि एम ठर्युं.

१८००. हैद्राबादना निझाम साथे हवे हमेशांने माटे, अक्टोबरनी १२ मी तारीखे तेज शहरमां संधि थयो.

१८०१. सुमात्राने पश्चिम किनारे बेंकूलन नामनुं सेटलमेंट हतुं, त्यांनुं अने तेना तावानी बीजी जग्याओनुं खर्च कंपनीने पोसावा लाग्युं नहि, एटले, त्यां जे सिविल सर्विसना नोकरो हता तेओने त्यांथी बोलावी लईने खातां बंध करी दीधां, अने मद्रास तावानो घणो प्रदेश ब्रिटिशना हाथमां आव्यो हतो, त्यां तेवा माणसोनी अगत्य हती माटे डरेक्टरोनी कोर्टे ते प्रमाणे फेरफार करवाने हुकम फरमाव्यो.

मलबार किनारा उपर मुंबइनुं मुल्की खातुं हतुं ते उपाडीने, आगस्ट मासनी १ ली तारीखे मद्रास खाते मेळवी दीधुं. सुरत शहर अने तेनी आसपासनो प्रदेश, संधि थवाथी, कंपनीना तावामां आवी गयो हतो, माटे त्यां चीफ तथा कौन्सिलथी वहिवट चालतो हतो ते बंध करीने सुरतमां लेफ्टनेंट गवर्नरनुं खातुं स्थापीने एक जज अने म्याजिस्ट्रेटनी तथा बीजा अधिकारियोनी निमनोक करी.

आक्टोबरनी १ ली तारीखे फ्रान्स साथे संधि थयो, तेनी २ जी कलम प्रमाणे, विग्रह नाश करवा, अंग्रेजोए फ्रेंच तथा तेना साहाय्य पासेथी जे मुल्क लीधो होय, ते पाछो आपवानो ठर्यो, पण राजानी पोतानी इच्छा प्रमाणे, सिंहलद्वीप तेने माटे नोखो राख्यो.

३ जी कलम प्रमाणे, केपआफगुडहोप, व्यापार अर्थे तथा नौकागमन विषयमां, करारकरनारी बंने बाजुना एकठा भोगवटामां रहेवानुं ठर्युं.

ता. ३१ मी जुलाइये अर्काटना नवाब साथे नवा कोलकरार थया, तेनी रुए, कर्नाटकनो राजकारभार कंपनीने सोंपवामां आव्यो, तेमज, तेनी उपज निरंतर मळयां जाय पण कुलउपजमांथी $\frac{1}{5}$ भाग नवाबने आपवो. आगळना करार प्रमाणे, नवाबना देवाना रुपिया २४,८४,४२०, वार्षिक देवुं पती जता सुधी, भरवां करवा. कर्णाटकनुं रक्षण करवानुं काम, तथा अंदरनी सलाह शान्ति साचववा माटे, तथा पोलिस माटे जे गोठवण करवी योग्य जणाय ते कंपनिये करवी.

आ गोठवण प्रमाणे १८०४ नी सालमां नवाबनुं बधुं जूनुं देवुं वळी गयुं, पण प्रथम यादीमां जे दाखल थयेलुं नहि, तथा त्यार पछी बीजुं नवुं थयुं, तेनो हिसाब जोई निकाल करवा माटे, तथा हिसाब नक्की करवा, कमिशनरो ठहावामां आव्या. अने प्रतिवर्ष आपवा माटे १,४०,००० पागोडानी रकम मुकरर करवामां आवी.

१८०२. डिसेम्बरनी ३१ मी तारीखे पेशवा साथे कोलकरार थया, तेमां ठर्युं के, एक बीजाने लडाईना गमे ते प्रसंगे साहाय करवी, तथा कंपनी ६,००० माणसोनी कवायत शीखेली पायदल पलटण, तेना संबंधमां जे जे शस्त्रअस्त्रनी तैयारी जोइये ते सुद्धांत पूरी पाडे, तेना बदलामां, पेशवा गूजरातना माहालो, जेनी वार्षिक उपज २६,००,००० रुपियानी थाय तेवा होय, ते कंपनीने स्वाधीन करे.

आ वर्षमां, गायकवाड अने कंपनी वच्चे, राजकीय व्यवहार बंधायो. गायकवाडने पोतानी गादी मेळववामां वांधो आव्यो एटले, मार्चमासनी १५ मी तारीखे कोलकरार थया.

गायकवाडनी फरीने गादिये स्थापना करवामां जे खर्च थाय तेने बदले तेटली रकमना माहाल अंग्रेज सरकारने सोंपे, तेमज जाथुने माटे फोज राखवामां आवे, तेना महिना एकना खर्चना रुपिया ६५,००० लेखे आपवा माटे जागीर आपवानी ठरी. ता० ६ ट्टी

जुने, लडाईमां जीत थया पछी, फरीने करार थया, तेमां प्रथमना करार मंजुर राखवामां आव्या, ते उपरांत केटलोक प्रदेश आपवानो ठरयो; परंतु, छेवटना कोलकरार तो १८०५ ना एप्रिल मासमां नक्की करवामां आव्या, तेमां सबासिडियरी फोजना खर्च माटे वार्षिक १३,१६,२५० रुपियानी उपजना माहाल आपवानुं ठर्युं. आगळना कारारमां जे आपवानो ठराव थयो हतो तेज कायम राखवामां आव्यो, अने रुपिया भरी देवामां आवे त्यां सूधी, माहालो वटांतर मूकवामां आव्या.

१८०२ नी सालमां मुंबइ अने मद्रास ए बंने इलाकामां आगनो उपद्रव्य प्रकट थयो. मुंबइमां १७ मी फेब्रुआरिये आग लागी, तेमां आखुं चौटुं (मारकेट) बळी गयुं. कस्टम हौस, बराक (सोलजरोने रेहेवानी जग्या) अने आखुं सेटलमेंट बळी जवानी तैयारीमां आव्युं. खानगी नुकसान ९ लाख रुपियानुं गणवामां आव्युं. ता ३० मी एप्रिले मद्रासना कस्टम हौस पासे आग लागी, तेमां दाणानो घणो जथो बळी गयो, तथा बीजो माल पण स्वाहा थयो, तेथी एकंदर नुकसान घणुं थयुं.

आ वर्षमां ग्रेटब्रिटन अने हिन्दनी वच्चे खानगी व्यापार नियमित चालतो राखवा विषे घणी चर्चा चाली. ३३ मा कायदा प्रमाणे ३,००० टननां वाहाणो आ व्यापारमां रोकवाने ठरेलुं तेने बदले ५,००० टननां रोकवाने कंपनिये ठराव्युं; पण ते वाहाणोनो उपयोग राजकीय अथवा युद्धविषयक काममां करवो नहि; पण खानगी व्यापारनो माल उपाडवानाज काममां रोकवां. मात्र कापड अने सुरोखार वर्ज्य करतां, बाकीनो माल तेमां भरवामां आवे. तोलमां हलका अने भारे वजन संबंधीनी व्यवस्था कंपनीना आफिसर करे. वाहाणना धणीने नूर पोहोंचाडवानी बाबतमां कंपनी जवाबदार होवाथी, जो खानगी

व्यापारी माल भरे नहि तो कंपनी भरे. आवां वाहाण इंग्लंड के हिन्द बेमांथी गमे त्यां बांधे.

१८०३. मराठा साथे कंपनीने लडाईमां उतरवुं पडयुं. दोलतराव सिंधिया, राघोजी भोंसले, अने वराडनो राजा ए सर्वेने सलाह करवानी फरज पाडवामां आवी. ता. १७ मी डिसेम्बरे वराडना राजा साथे संधि थवा प्रमाणे, कटक अने तेना माहाल ,तथा बालासोरनो किल्लो, एटलुं कंपनीने हमेशां माटे इनायत थयुं. दक्षिणना शाहु महाराजना भेगा मळीने, जे प्रदेशमांथी तेणे मुल्की उपज उघरावी लीधी हती ते प्रदेश, तथा वरडा नदीना पश्चिम कांठानो मुल्क पण मळ्यो. ते साथे बीजो करार एम पण थयो, के तेणे पोताना राज्यमां कोई पण फ्रेंच अथवा यूरोप के अमेरिकाना राज्यनी प्रजामांहेला कोई पण शख्सने, कंपनीनी रजा सिवाय, नोकर राखवो नहि.

सिंधियानी साथे ३० मी डिसेम्बरे तहनामुं थयुं, तेमां ठर्युं के गंगायमुनानी वच्येनो प्रदेश, जे दोआब केहेवायछे, तेमांना सर्वे गढ सहित, बधो देश निरंतरने माटे राज्यसत्ता सहित, कंपनीने स्वाधीन करवो, एम पेहेलो ठराव थयो. बीजो ठराव एम थयो के, गूजरातमां आवेलुं भरुच अने तेना ताबानो मुल्क; अहंमदनगरनो किल्लो अने तेना स्वाधीननो देश; विग्रह थता पेहेलां तेना स्वाधीनमां जे जे मुल्क हतो ते: जे गोदावरी अने अजंटा डुंगरानी वच्चे आवेलो तेनाथी दक्षिण भणीनो तमाम आपी देवो. ३ जुं—पादशाह शाहआलम उपर तेने जे जे दावा होय ते तमाम छोडी देवा, अने तेना राज्यमां हवेथी कोई पण कारणसर माथुं मारवुं नहि. कोई युरोपियनोने नोकर राखवा नहि, ते संबंधीनी कलम वराडना कोलकरारमांह हती तेवीज आमां दाखल करवामां आवी.

सिंहलद्वीप (लंका) सन १७९५ मां ओरंजना पाटवी कुमारने माटे इलायदुं राखवामां आवेलुं ते १७९९ सुधी मद्रास नीचे

सोंप्युं हतुं. त्यारपछी इंग्लंडना राजाना वहिवटमां राखीने कंपनी-नाथी नोखो तेनो वहिवट चलावता हता. १८०३ मां कांडीना राजाना लश्करे अंग्रेजी मुलकनी रैयत साथे शत्रुवट बांधी, त्यारे एक लश्कर ते देशना अंदरना भागमां मोकलीने, कांडी शहर कबजे करी लीधुं, परंतु, त्यांनी नठारी हवाने लीधे तेओ कंपनी पासेथी पाछुं लई लेवाने फावी गया, अने त्यांना किल्लेदारोने तेमणे कतल करी नांख्या. एवीज रीते बीजा किल्ला पण कंपनीने छोडी देवा पड्या, त्यारपछी, बंने राज्य वच्चे संधि थयो.

१८०४. सोळ वाहाणोनो काफलो कॅप्टिन नाथेनियल डान्सना उपरीपणानीचे चीनथी उपडीने इंग्लंड जवा नीकळयो हतो, तेने चीनाइ समुद्रमांना पुलो ओनोर (Pulo Onore) आगळ एक फ्रेंच काफलो मळ्यो, जेमां एक वाहाण ८० तोपो वाळुं, तथा बीजां चार तेवांज जोरावर हतां, अने जेनो उपरी एडमिरल लिनोइझ (Iinois) हतो, तेनी साथे, ता. १४ मी फेब्रुआरीने दिवसे भेटो थयो. डान्से पोतानी तैयारी बराबर करी राखी, अने बीजे दिवसे सवारमां फ्रेंचोए धसारो करतां, तेमने एवा सपडावी देवामां आव्या, के तेमांथी बची जवा माटे फ्रेंचो एकदम पूर्व भणी पोतानो काफलो हंकारी जई भागी गया.

फ्रेंचनी लडायक सेना सामे, वेपारीनां मालथी भरचक वाहाणोए टक्कर झीलीने बाहादुरी बतावी तेने माटे ब्रिटिश नौका विषयक कुशळतानां वखाण करवा जेवो आ एक खरेखरो प्रसंग बन्यो. तेथी राजा, डान्स उपर घणो रीझी गयो अने तेने नाइटनो किताब आपवामां आव्यो; तेमज, कमांडरो, आफिसरो, अने खारवाए वखाणवा योग्य काम कर्युं तेने माटे कंपनिये पण तेओने नीचे प्रमाणे निवाज्या:—

कॅपटिन डान्सने २,००० गीनी रोकडी, अने २०० गीनीनी किंमतनी प्लेट.

कॅपटिन टिमिन्सने १,००० गीनी रोकडी, अने १०० गीनीनी प्लेट. एनुं वाहाण रॉयल ज्योर्ज मोखरे होतां लडाईनो धसारो सहन कर्यो हतो.

बीजा प्रत्येक कमांडरोने ५०० गीनी रोकडी, अने ५० गीनीनी प्लेट, अने बीजा आफिसरो वगेरेने १५० गीनीथी ते ३० सुधी, जेनी जेवी योग्यता हती तेने ते प्रमाणे, आपवामां आव्युं. न्हाना आफिसरोने १५ गीनी, अने खारवा दरेकने ६ गीनी, ए प्रमाणे आप्युं. हिन्दनी वीमा कंपनिये पण तेमनी कदर बुजी हती.

१८०५. सन १८०२ थी ते १८०५ सुधी मराठा साथे विग्रह चाल्यो तेमां युद्धविषयक अने राजकीय मुद्दा उपर उतरिये तो बधुं पराक्रमदर्शक अने लाभदायक जणाय छे. केमके, घणो प्रदेश कंपनीना ताबामां आवी गयो, पण कंपनी व्यापारी छे, अने तेमणे नाणा संबंधी मुद्दो लक्षमां लीधो, तो तेमने आ कृत्य न्यायपूर्वक, अने पसंद करवा योग्य लाग्युं नहि. तेमना विचारमां एम आव्युं के, देशी राजानी सत्तामां भाग पडवाथी, तेओना मनमां सहज अदेखाई उत्पन्न थवा विना रेहे नहि. तेमज, जुदा जुदा मराठा राजाओना आवा गुचवारा भरेला मामलाने समये, कंपनीने तेमनी साथे विग्रहमां झोकावुं, ए व्यापार करनाराओनी दृष्टिऐ, लाभदायक नहि थतां, भयभित स्थितिमां आणनारुं थई पडे, एम तेमने समजायुं; कारण के, एक कायदाकरनारनुं गंभीर कथन तेमना मनमां ठसेलुं हतुं, ते ए के, "विजयनी योजना अने राज्यनो विस्तार करवाना उपायो हिंदमां योजवा, ए एवा प्रकारना छे, के जे ब्रिटिश प्रजानी इच्छा, प्रतिष्ठा, अने राजनीतिनी साथे बंध बेसता आवता नथी."

आ विग्रहनी एक पीडा तेमने ए जणाई, के तेमां अतिशय खर्च थई गयुं. अने बीजी कोई लडाई करतां पण, ते बहु भारे पडतुं थई पडयुं, अने ते माटे भारे व्याज भरीने हिन्दमां नाणां उपाडवां पड्यां

तथा कंपनीनां नाणां, लाभ थाय एवी रीते जुदा जुदा व्यापारी साहसमां रोकवामां आवतां हतां, ते बधुं बंध करवुं पडयुं. इंग्लंडथी जे नगदी आवती हती, तेनो माल खरीद करीने इंग्लंड मोकली देवाना काममां उपयोगी थई पडतो हतो, ते आवा आडा काममां उपयोगमां लई लेवानी फरज पडी, तेथी करीने, लाभदायक धंधो ओछो थई गयो. ते १८०३–१८०४ अने १८०५ ना निकासना आंकडा उपरथी जणाई आवशे,

महिसूरना सुलतान साथे १७९२ अने १७९९ मा लडाई थई, तेमां जे खर्च थयुं हतुं ते रकममां, आ मराठा साथेना विग्रहनो खर्चनो आंकडो वध्यो; तेमां वळी इंग्लंडना राजानी इच्छाने अनुसरीने फ्रेंच, स्पानिश, डच अने डेन्स लोको साथे विग्रह मचावा, हिन्दमांथी तैयारियो करवी पडी, ते उपरांत, इजिप्तमां चडाई लई जवानो मामलो तेमां भळयो, अने तेने माटे वाहाणोनुं, तथा खावा पीवा वगेरेनो सरसामान खरीदवानुं खर्च, विलायतनी सरकारने माटे करवुं पडयुं; अने ए इजीप्तनी लडाई मचावानो कंपनीने कशो पण स्वार्थ न हतो, तेम छतां, आवी लडाइयोमां पडवुं पडयुं, तेमां जो स्वार्थ गणिये, तो विलायतनी सरकारने नडतरकरनाराओने जेर करवा एटलो ज मात्र हतो. कंपनीनी नाणां संबंधी स्थिति गुचवारामां होवा छतां, इंग्लंडना राज्यना प्रधानमंडळना केहेवाथी, तावडतोब तेमने हिन्दमांथी आठ, नव, दश, अने छेक बार टकाने व्याजे नाणां उपाडवां पड्यां अने तेम करवामां कंपनीनी नाणां संबंधी आंटमां, अने तेमना व्यापारविषयक कामकाजमां बाध आववा लाग्यो. सन. १७९० ना मे मासमां कंपनीने माथे ७०,९६,६९२ पौंडनुं करज हतुं, ते फिटाडवाने सिंकिंग फंड * (डूबत फंड) आदि योजना करीने

*आ फंड उभुं करवानो प्रारंभ बंगाळामां सन १७९९ मां थयो, अने मद्रासमां १८०० मां थयो. १८०९ नी सालमां व्याजु रकम घटीने ४,०३,८६,५६० रुपिआ सुधी ओछी थई गई.

केटलुक ओछुं कर्युं; तेम छतां, १८०९ ना मे मासमां तो वधीने ३०,८१,२४,४१० रुपिया जेटली राक्षसी रकमे जई पोहोंच्युं. आवा भारे देवाना बोजा उपर ओइयां करी जता हिन्दना भारे दरना व्याजना वधाराना घोडा दोड्या जता; तमां लश्करी खाताना नियामित खर्च साथे मुल्की राज्यव्यवस्थाना खातानो वधारो चालतो रेहेवाथी, तेमां थतुं खर्च उमेरतां, एकंदर खर्चमां वधारो थतो जतो हतो. तेमज, जो के मुल्की उपज वधती जती हती, तो पण, ते आखी आवा खर्चमां होमाई जती हती; ते उपरान्त, अफिण अने मीठानी व्यवस्थापूर्वक करेली गोठवणथी थतो लाभ पण तेमां तणाई जतो हतो. आवी अव्यवस्थित थती स्थिति ठेकाणे लाववाने डाहापण पूवर्क व्यवस्था करवाने निरंतर काळजी, अने खंत राखवामां आवे, तोपण, नाणानी छूट विना, कोई पण रीते पोहोंची शकाय एम न हतुं. यूरोप अने हिन्दमां सलाहशान्तिनो प्रसार थाय अने नवां तुतंग उठे नहि तो कंपनीनुं देवुं फीटतां तेने सुखेथी वेपार करवानी छूट मळे.

जेओनुं देवुं काहाडवामां आव्युं हतुं तेना अर्धाभागना प्रोप्राइटरोनी साथे एवो करार हतो, के तेमने तेमना व्याजनो हपतो, अने छेवटे तेमनी मुदल रकम हिन्द के इंग्लंड बेमांथी गमे ते ठेकाणेथी मळी शके. आ कारणने लीधे, कंपनी उपर एकला हिन्दथी १८०१ थी ते १८१० सुधीमां दश करोड रुपियानी हुंडियो लखाइ हती. तेमां वळी, चीनना माल पेटे १८०९ ना मार्च सुधीमां कंपनीनी १,४९,१६,४०० रुपियानी रकम खोभराइ हती.

माल रवाने थयो होय, अने ते उपर वेपारी रीतिथी हुंडियो लखवामां आवे तो, तेने पोहोंची वळाय, पण जेनो व्यापार साथे कशो संबंध नहि, एवी रकमनो हुंडियोनो धसारो, कंपनीनी इंग्लंडनी

पेहेडीना खजाना उपर थाय, तो कंपनीने देवाळुं काहाडवानो समय आवे एमां कशी नवाइ नहि.

ईंग्लंडनी सरकारने खाते रोकायली कंपनीनी रकम तेमने पूरेपूरी आपी देवामां आवे, तो तो, कंपनीनी घणी खरी भीड मटी जाय, पण तेमणे तेम कर्युं नहि. १८०५ मां कंपनीनुं लेणुं–

व्याज सहित रु.	८,५७,०३,३६०
मजरे मळेला रु.	३,००,००,०००
बाकी लेणा रु.	५,५७,०३,३६०

आ लेणाना पौंड ५५,७०,३३६ थाय तेटला वसुल लेवाने कंपनिये पार्लामेंटने अरज करी. तेणे आमनी सभाना सभासदोमांथी एक सिलेक्ट कमिटी ठरावीने तेने हिसाब तपासवानुं काम सोंपवामा आव्युं. ते तपास्या पछी, कंपनीना २,३०,००,००० रुपिया लेणा बताव्या. बाकीना लेणानी सामे एवी तकरार बतावी, के केटलीक रकम सरकार पासेथी मजरे लेवाने उधारी छे, ते अमने वाजबी लागती नथी. केटलीक, कंपनी तथा सरकार, बंनेने खाते मांडवी जोइये, तेने बदले, बधी सरकार पासे लेणी काहाडी छे. ए बधा उपर नजर राखतां अमे जे बाकी बतावी छे तेटली रकम हाल आपी देवा जेवी छे. बाकी जे लेणी रेहे छे, तेने माटे सरकार अने कंपनी, ए बेये मळीने हिसाब तपासनारा ठराववा, अने तेओ जे निर्णय पर आवे, ते प्रमाणे घटित करवुं. दरमियान एक करोड रुपिया आपवानो अभिप्राय थवाथी पार्लामेंटे ठराव करीने, तेटली रकम अपावी, अने बाकीनी रकममांथी बीजा एक करोड रुपियानी रकम १८०६ नी सालमां अपावी.

१८०६. लंडननुं बंदर जे स्थले हतुं, ते करतां घणे छेटे, म्होटां वाहाणोने छाछरा पाणीनी हरकत टाळवा, लांगरवां पडतां

हतां, तेथी द्राण चोरी थवाना संभवने लीधे सरकारने नुकसान थतुं हतुं, तेमज वेपारियोने वाहाणोना पूरेपूरा रक्षणनी जरूर हती. एवां केटलांक योग्य कारणो गोठवीने ब्लाकवेल आगळ एक गोदी बांधवा " इस्टइंडिया डाक कंपनी " स्थापी, तेनुं भंडोळ हाल २,००,००० पौंडनुं करवानुं ठराव्युं, अने अगत्य पडे तो, बीजा एक लाख पौंड सुधीनो वधारो करी, कुल त्रण लाखनी थापण करवानी जोगवाइ करी. तेना १३ डरेक्टरो ठराव्या, तेमां चार जण तो इस्टइंडिया कंपनीना होवा जोइये एम ठर्युं. मुंबइमां जेम पोर्टट्रस्ट खाताए नवी गोदियो हवणां बांधी छे, तेवा प्रकारनी ते समये आ गोदी टेम्स नदीना संबंधमां सुराक्षित बांधवामां आवी. आ गोदीमां हिन्द साथे वेपार करनारां वाहाण एकलांनेज राखवानो ठराव थयो. नफामांथी १० टका सुधीनी वेहेंचणी आपवी. अने वाहाणो बांधवां, अथवा तेमने मरामत करावववी के एवुं वाहाणो संबंधी कांई पण करवामां डाक कंपनीनी मुडी वापरवी नहि. ब्रिटिशबांधणीना वाहाणना जेटला टन होय तेटला उपर सेंकडे १४ शिलिंग, अने हिन्दबांधणीना होय तेना उपर १२ शिलिंग लेवाना ठर्या. हिन्द के चीनथी वाहाणो ग्रेव्सएन्ड आगळ आवे एटले ते उपरना जोखमदार आफिसर, माल भरेला भंडार बंधकरीने, तेनी कुंची पोतानी पासे राखे, ते वाहाण गोदीमां दाखल थई जाय त्यारे कंपनीना ते खाताना अधिकारीने सोंपी दे, पछी तेमांथी माल काहाडीने, ते बंध गाडामां भरी, तेने ताळुं दइने, कंपनीनी वखारोमां लई जवामां आवे. आ प्रमाणे अगत्य जणाया प्रमाणे नियमो करवाथी आवी गोदी सर्वेने, सर्व प्रकारे उपयोगी थई पडवानुं साधन थयुं. तेने लगतो आक्ट (३ जा ज्योर्जनो ४३ मो बाब. १२६) करवामां आव्यो.

१८०७, पार्लामेंटना आक्ट (३ जा ज्योर्जनो ३७ मो बाब. ३) प्रमाणे, १० लाख पौंडना नवा शेर काहाडवाने कंपनीने

परवानगी मळी हती. जो ते प्रमाणे करवामां आवे तो २,१०,००० पौंड प्रतिवर्षे नवा भागीदारोने आपवा पडे, तेथी कंपनीने बांड काहाडवामां लाभ जणायाथी, तेनी परवानगीनो आक्ट करवा अरज करी, तेने अनुसरीने ता. २८ मी आगस्ट १८०७ ने रोज ते (४७ मो ,३ जा ज्योर्जनो बाब. ४१) पसार थयो. ज्यारे नाणांनी तंगी पडे त्यारे ए रीते पैसो एकठो करवाने, सुलभ थई पडयुं. लोकोए तेमां लाभ जोवाथी, छेवटे प्रिमियम आपीने पण बांड खरीद कर्या.

१८०८, एप्रिलनी २६ मी तारीखे, कंपानिये एक अरजी पार्लामेंटने करीने, पोतानी नाणासंबंधी स्थिति विगतवार जणावी, ते उपरथी, आमनी सभाना सभासदोमांथी एक कमिटी ठरावबामां आवी. तेणे हिसाब तपासी रिपोर्ट कर्यो, तेमां सरकार पासे, १९,१०,०१९ पौंड कंपनीना लेणा बतावी, ते कंपनीने आपी देवानी भलामण करी, ते उपरांतनी बीजी केटलीक तकरारी रकमनो निवेडो लाववामां वार थाय एम हतुं, तेथी भलामण करी तेटली रकम, पार्लामेंटे, पोताना अधिकारनी होतां, कंपनीने तरत अपावी.

त्रावणकोरना राजा साथेनो संबंध आज सुधी पांशरे पांशरो चाल्यो आवतो हतो, तेमां, आ सालमां विघ्न पडयुं. लडाइना खर्च संबंधमां केटलुंक भरणुं थया पछी, मद्रासखाते तेनो संबंध हतो ते मुंबई खाते जतां, १७९४–५ थी १७९६–७ सुधी त्रण वर्षमां कांई पण वसुल आव्युं न हतुं. १७९५ नी सालमां नवो करार जाथुने माटे थयो, ते प्रमाणे राजा माटे जे सबसिडियरी फोज राखवामां आवेली तेनो दोकडे पायके जे खरेखरुं खर्च थाय तेटलो अवेज प्रतिवर्षे तेणे भरी देवो जोइये. ते पण भराइ शक्यो नहि. आ करार प्रमाणे सन १७९७–८ सुधी कांइ पण रकम वसुल आपवामां आवी नहि. सन १७९८–९ थी ते १८०६

सुधीनी सबसिडीनी रकम ४,२९,१४० रुपियानी प्रतिवर्षनी थाय, तेटली रकम सुधीनां मरी, तेनी पासेथी लईने, ठराव प्रमाणे तेनी किंमत हिसाबमां मजरे आपवामां आवती हती.

१८०५ मां बीजो करार थवा प्रमाणे, सबसिडियरी फोजनो वधारो करी, तेना खर्चना वार्षिक रुपिया ४,५१,८६० लेवाना ठराव्या, तेमां पण बे वर्ष चढी गयां, अने तेमांथी अर्ध भाग मूकी देतां छतां पण, भरणुं थयुं नहि. सन, १८०८ मां लेणी रकमनो वधारो थतो गयो छतां, राजाना दिवान वाइलु तुम्बीनी खटपटने लीधे, वसुल थवा मांडी नहि, त्यारे त्यांना रेसिडेन्ट कर्नल मकालेए तेने खशेडवानी भलामण करी, ते उपरथी, तेणे बंड मचाव्युं. मकाले रेहेतो हतो त्यां जई तेना उपर महुलो कर्यो, तेमांथी ते म्होटी मुसीबते बची शक्यो, किलॉनमां कर्नल कामर हतो, तेनी पासे जोइये तेटलुं लश्कर न हतुं. दीवान पासे ३०,००० सारा सैनिको हता, अने १८ तोपो हती, तेम छतां कर्नल पिक्टन १२ मी पलटण लईने मददे आव्यो, एटले १८०९ ना जान्युआरीनी १५ मी तारीखे हल्लो करी तेने हरावी दीधो. पण ते पेहेलां रेजीमेंटना १२ माणसो तेना हाथमा आव्या, तेओने ठार कर्या, अने वटलीने इसाइ थयेला २,००० देशियोनो घाण वाळी नांख्यो. छेवटे ते भागीने एक देवलमां संताई पेठो, त्यां पोताने हाथे घा खाइने ते मरण पाम्यो.

आ बनाव बन्या पछी पण, भरणुं बराबर थवा मांडयुं नहि तेथी तांजोरमां जेम करवामां आव्युं हतुं तेम, त्रावणकोरनो राज्यवहिवट स्वाधीन करी लेवामां आव्यो.

फ्रेंच लोको, इंग्लंडने जेम यूरोप खंडना बझारोमांथी बातल करवाना प्रपंचमां पडेला, तेम डेन्मार्कना लोकोए तेमनुं अनुकरण करवा मांडयुं, एटले, कोपेनहेगन उपर चडाई करवानी फरज

पडतां, ते स्वाधीन करी लीधुं, अने तेमनी आखी नौकासेना पण तावामां आवी गई. आ खबर हिन्दमां आवी पोहोंचतां, मद्रासनी सेनानी एक टुकडिये ट्रान्कोबार जईने तेनो कबजो लई लीधो. पूर्व प्रदेशमां आ तेमनुं मुख्य सेटलमेंट हतुं. थोडा दिवस पछी बंगाळा मांहेलुं सिरहामपुर पण ब्रिटिश सेनाने स्वाधीन थई गयुं.

१८०९. कंपनीने तेमनां वाहाणोसंबंधी घणुं नुकसान थयेलुं जोवामां आव्युं, तेमां विशेषे करीने बंगाळेथी इंग्लंड जतां वाहाणोमां वधारे थयुं. १८०८ मां त्रणनो नाश थयो हतो, १८०९ मां चार गुमावी बेठा. ए रीते ७ वाहाणोनुं शुं थयुं तेनो कशो पत्तो हाथ लाग्यो नहि.

एकंदर १४ वाहाणोमां थईने १०,४८,०७७ पौंडनो माल भर्यो हतो, ते जो सहिसलामत आव्यां होत तो ते मालना १२ लाख पौंड उपजत. आवुं भारे नुकसान थोडी मुदतमां थयुं, ते विषे तपास करावतां मालूम पड्युं, के, अणधार्युं तोफान केटलांकने नडयुं, केटलांक शत्रुना हाथमां सपडाई गयां, पण कोईनी कसुरथी आम थयुं होय, एम जणाई आव्युं नहि, एटले के, वाहाणनी बांधणी के तेमां उपयोगमां आवे एवी तैयारीनी खामी, अथवा माल भरवामां काई अघटितपणुं, के कमान्डरो, के आफिसरोनी गफलतथी आ होनारत थई एम लाग्युं नहि.

उपर विगत बताववामां आवी, तेमां वीमा संबंधीमां काई खुलासो जणातो नथी, दरेक वाहाण उपर वीमो उतरावेलो के नहि, अने उतरावेलो तो ते केटलो, तेमांथी शुं मजरे मळ्युं, ए जणाववानी जरूर हती.

१८१०. सन १७९३–४ थी ते १८०९–१० सूधी १७ वर्षमां इंग्लंडथी हिन्द अने चीन खाते वेपार चलाव्यो, तेनी हकिकत नीचे प्रमाणे छे:—

१७ वर्षमां सर्व मळीने ७४० वाहाणो, ६,३१,२२५ टननां उपयोगमां लीधां, तेमांथी ५० वाहाणो तो शत्रुना हाथमां गयां, अथवा जोखमायां.

इंग्लंडमांथी निकाश.

मालनी किंमत पौंड	३,१०,६०,७५२	
नगदीना पौंड	८९,८८,१६५	
		४,००,४८,९१७

इंग्लंडमां आयात.

कंपनीनो माल पौंड	१०,२७,३७,९५४
खानगी वेपारनो माल, लई लीधेलो माल, अने सामान्य मिल्कत.	३,७७,९४,८५७
	१४,०५,३२,८११

बाकी आयातनो वधारो, पौंड.	१०,०४,८३,८९४

आ विषेनी सालवार विगत आ साथेना क पत्रक उपरथी जणाशे.

क पत्रक.

वर्षो.	इंग्लंडथी मोकलेलां वाहाणो.		इंग्लंडनी निकाश.			गमायलां, झलायलां वाहाणो.	आयात.	खानगी ने छूटेला माल वगेरेनी रकम.
	नंग.	टन.	माल पौंड.	नगदी पौंड.	कुल पौंड.		पौंड.	पौंड.
१७९३–९४	४६	४०,६५५	१३,३५,८०६	१०,२९८	१३'४६,१०४	१	४८,५९,७४५	८,८२,६२०
१७९४–९५	३४	१८,८९६	१२,५८.५८४	…………	१२,५८,५८४	१	५४,७२,९४४	१०,५३,४६२
१७९५–९६	४६	४१,७२८	१३,८२,९४३	३८,४९४	१४,२१,४३७	०	६५,१५,९००	१५,६९,५२६
१७९६–९७	३४	३१,२५२	११,९४,९६७	२,२२,३१४	१४,१७,२८१	५	६०,६३,९१०	२०,९८,९९९
१७९७–९८	२६	२१,६०१	१२ २०,१६७	६,३३,६८५	१८,५३,८५२	२	४६,७५,३५८	१३,३४,५७९
१७९८–९९	३६	३४,१०२	१५,४०,५३०	१२,२९,०६०	२७,६९,५९०	४	८३,१५,६७३	१९,७८,१९०
१७९९–००	३६	३०,२८३	१७,१३,९४८	२,६२,८७६	१९,७६,८२४	२	७३,५९,६७६	२७,९२,८८३
१८००–०१	५०	४२,७५०	१८,६९,८६२	५,८३,४७१	२४,५३,३३३	३	७५,९५,१८१	२७,२१,४११
१८०१–०२	४०	३४,७५८	२२,९२,७९८	४,३९,५१७	२७,३२,३१५	०	६६,२६,३४७	२५,२५,५००
१८०२–०३	५४	४७,०३१	२२,८८,५७८	१७,२२,०८५	४०,१०,६६३	०	६०,६९,६३६	३५,८०,१०३
१८०३–०४	५४	४६,७२६	२०,५३,६८५	९,९०,१२२	३०,४३,८०७	६	५८,६६,०७३	२५,७६,६९९
१८०४–०५	५१	४३,९४३	२०,०५,१७१	१९,५२,६५१	३९,५७,८२२	२	५२,६०,५२१	२७,५७,८१४
१८०५–०६	५०	४१,१३७	२०,८६,७२१	७,०२,६७१	२७,८९,३९२	४	५९,९५,५९८	२७,८२,१५२
१८०६–०७	४६	४१,०९०	२५,५०,२७१	…………	२५,५०,२७१	२	५१,८१,१२०	१७,४५,२८५
१८०७–०८	४६	३६,६७१	२२,४८,६३०	२,००,९२१	२४,४९,५५१	०	५१,५६,९७१	२८,७९,५३५
१८०८–०९	४४	४०,२०८	२१,२४,०४६	…………	२१,२४,०४६	५	५७,४६,०२१	२२,७८,३३९
१८०९–१०	४७	३८,३९४	१८,९४,०४५	…………	१८,९४,०४५	१३	५९,७७,२८०	२२,४७,७६०
कुल.	७४०	६,३१,२२५	३,१०,६०७५२	८९,८८,१६५	४,००,४८,९१७	५०	१०,२७,३७९५४	३,७७,९४,८५७

कंपनीनी नाणा संबंधी स्थितिनी हकिकतनी पूरवणी कंपनिये पार्लामेंट आगळ रजु करी, तेमां सन. १८०८ नी सालमां, हिन्दना देवानी हुंडियो शिकारवामां भींड भोगववी पडी ते जणावी, तथा माल भरेलां वाहाणोने जे नुकसान थयुं तेनी विगत पण रजु करी, अरज करी के, थोडी मुदत माटे अमने उछीतां नाणां मळे एवी सोई करी आपवी जोइये. आवी मागणी करवा उपरथी त्रीजा ज्योर्जनो ५० मो आक्ट बाब. ११४ मंजुर करवामां आव्यो, तेनी रुए, कंपनी सारु १५ लाख पौंडनां एक्सचेकर बिलो काहाडवानी परवानगी मळी. आवी गोठवण थवा उपरथी इंग्लंडमां कंपनीने जे भींड वेठवी पडती हती ते केटलेक दरजे ओछी थई.

१८१०. पूर्व समुद्रोमां फ्रेंचना ताबाना हवे बोर्बोन अने फ्रान्स नामना बे बेट रह्या हता. ते उपर ब्रिटिश सेटलमेंटवाळाए हुमला करी, ते लई लीधा. ९ मी जुलाइए बोर्बोन कबजामां आव्यो, अने १० मी डिसेम्बरे फ्रान्स जीती लीधो. आ प्रमाणे फ्रेंचोनो निकाल आवी जवाथी, केटलांक वर्षो सूधी, कंपनीने तेमनी साथे विग्रह थता हता ते हवे समूळगा पती गया.

वलंदा पासेथी पण तेमना पूर्व प्रदेशमांनां मुख्य मुख्य सेटलमेंटो कंपनीना हाथमां आवी गयां.

१८११. पार्लामेंटना जाणवामां आव्युं के, कंपनीनी पुंजी वधारवाने नवा शेर काहाडवा करतां बांड काहाडवाथी लाभ छे. अने हिन्दना ब्रिटिश राज्यने लीधे थयेलुं देवुं इंग्लंड खाते वाळवामां आवे तो वधारे सुगम छे, केमके हिन्दमां ८ थी ते १० टका सुधीनुं भारे व्याज भरवुं पडे छे, अने देवामां वधारो थतो जाय छे ते अटकशे. आवा विचार उपरथी एक आक्ट (३ जा ज्योर्जनो ५१ मो, बाब ६४) कर्यो, तेनी रुए, कंपनीने २० लाख पौंडनां बांड काहाडवानी

परवानगी मळी. लोकोने पण समजायुं हतुं, के हिन्दना प्रसंगमां सामेल रेहेवाथी लाभ छे, तेथी बांड खरीदवामां प्रिमियम आपवुं पडे तो ते आपीने तेओ बांड लेवा लाग्या.

होलंडनुं राज्य फ्रान्सनी साथे मेळवी लेवामां आव्युं, अने बटेवियानो कबजो लेवाने फ्रेंच सेना त्यां मोकलवामां आवी; तेवे समये जावा उपर चडाई करवाने हिन्दथी फोज मोकली. १८११ ना आगस्टनी ८ मी तारीखे बटेविया स्वाधीनमां थई गयुं, कोई सामुं लडवाने उभुं रह्युं नहि. बाकीनो जे भाग वलंदाना कबजामां रही गयो हतो, ते कबजे लेती वेळाए तेओए टकावतो कर्यो, पण छेवटे ते पण हाथमां आवी गयो.

१८१३. उपर बतावेला विस्तार प्रमाणे इंग्लंड अने पूर्व प्रदेश साथे व्यापार शरु थई वृद्धि पामतो गयो, तेनो टुक एहवाल पत्रकना आकारमां आपवामां आवे छे, ते उपरथी एकदम लक्षमां आवी जशे.

सन १७०८–०९ सालमां विलायतनी बे कंपनियो भेगी थईने हिसाबमां लेतां, विलायतथी केटला पौंडनी किंमतनो माल हिन्द अने किंमतनो माल आयात थयो तेनुं

समय.		इंग्लंडमांथी वाहाणनी रवानगी.		इंग्लंडनी
केटलां वर्ष.	क्यांथी ते क्यां सूधी.	संख्या.	वाहाण केटला टननी ताकातनां	माल (पौंड)
२६	१७०८–०९थी १७३३–३४	३५३	१,४२,९८१	३०,६४,७७४
३२	१७३४–५ थी १७६५–६६	६०५	२,८७,६९५	८४,३४,७६९
२७	१७६६–७ थी १७९२–९३	७३१	५,११,३१३	१,६४,५४,०१६
१७	१७९३–४ थी १८०९–१०	७४०	६,३१,२२५	३,१०,६०,७५२
१०२	एकंदर सर्वाळो.	२,४२९	१५,७३,२१४	५,९०,१४,३११

विशेष हकिकत—सन १७०८–९ थी १७१७–१८ सुधी १० वर्षना अरसामां ११,७७,१२६ पौंडनी किंमतनो माल निकास थयो हतो ते १८००–१ थी १८०९–१० मां २,१४,१३,८०७ पौंड थयो तेमां अर्धो अर्ध माल इंग्लंडना उननो माल हतो.

आ प्रमाणे जेम निकासनो वधारो थतो गयो तेम नगदीनो घटाडो थतो चाल्यो.

इस्टइंडिया कंपनी केहेवाई त्यांथी ते १८०९–१० नी साल चीनमां निकास थयो; तेमज, विलायतमां त्यांथी केटली १०२ वर्षनुं पत्रक. (ख)

निकाश.		वाहाण व- मायांअथवा पकडाई गयां वगेरे	इंग्लंडमां माल आयात थयो तेनी वेचाणनी पौंडमां रकम.
नगदी.	कुल.		
१,२१,९८,१४७	१,५२,५३,९२१	२०	३,३५,७१,७०९
१,६०,८१,४९६	२,४५,१६,२६५	३७	६,४४,५२,३७७
५६,७३,५१३	२,२१,२७,५२९	३९	१०,१३,८३,७९२
८९,८८,१६५	४,००,४८,९१७	५०	१०,२७,३७,९५४
४,२९,३२,३२१	१०,१९,४६,६३२	१४६	३०,२१,४५,८३२

आ पत्रक उपरथी जणाय छे के १०२ वर्षमां कंपनिये कुल माल मोकल्यो पौंड.	५,९०,१४,३११
१०२ वर्षमां इस्टइन्डिया अने चीनथी विलायतमां माल गयो तेना वेचाणना उपज्या पौंड.	३०,२१,४५,८३२
नीकास करतां आयातना वधारे उपज्या पौंड.	२४,३१,३१,५१२
नगदी हाथमां रही तेना पौंड.	४,२९,३२,२१२
वर्ष १०२ मां इंग्लंडनी पासे रकम थई पौंड.	२८,६०,६३,८४२

आ नीचेनी रकमो

वर्षो.	खरीद भाव तथा खर्च सहित आकडो.	कंपनीये आपेली जकात.	नुरने खोटी राख्या बद्दल नुकशानी.
१७६१ थी १७६५-६६	३८,६७,८१५	२९,०८,५८५	१९,९७,२०७
१७६६ थी १७७५-७६	१,४७,३०,४२६	८८,९३,६७४	४४,२०,१२२
१७७६-७	१४,५०,८८३	६,०४,५४४	३,२०,३१६
१७७७-८	१८,७६,१८९	८,७१,१०३	३,९७,३२६
१७७८-९	२०,४०,७८७	८,७२,३१३	४,६१,३३५
१७७९-८०	१६,७७,३०५	६,७९,५०३	४,३८,५४९
१७८० थी १७८४	६०,५७,९११	१६,३३,४१४	२४,२०,९४५
१७८४-५	१८,५४,३४७	५,७४,६४१	१०,१७,१६०
१७८५-६	२२,८०,६०१	५३,७१,४५२	८,८३,००१
१७८६-७	२४,३३,५३२	४,६५,३८४	८,१९,८४८
१७८७-८	२७,५४,७७२	५,५०,११०	७,८५,४९८
१७८८-९	२४,१६,०३५	५,१३,६८९	६,७७,७८४
१७८९-९०	२४,७२,७३८	५,०१,७७०	७,४५,५४३
१७९०-१	२५,४७,८६३	६,२४,८८०	७,१६,३०३
१७९१-२	२५,३५,८७८	६,११,७२२	७,१९,३६२
१७९२-३	२५,६८,७४१	६,००,०९१	७,१६,६९५
१७९३-४	२५,५६,८४५	६,२६,०७६	७,०७,५९१
१७९४-५	२८,८३,५५२	५,९८,३९६	६,६३,०१९
१७९५-६	३२,२९,५९९	७,७०,३७१	१०,५३,७०१
१७९६-७	२९,९४,१४४	८,७६,५४५	१०,७७,३४३
१७९७-८	२३,१८,००७	४,०३,०३१	१०,२४,०५७
१७९८-९	३६,२०,८७१	११,९८,६०३	१५,४१,३०७
१७९९-०	३४,९६,२५८	४,३६,७५१	१४,३७,६८०
१८००-१	३७,९७,२२९	२,०९,१५१	१५,३४,८९७
१८०१-२	३०,९४,२७१	१,५०,३६५	११,७५,४३०
१८०२-३	२८,७४,५३३	७८,१५९	१२,१९,५६०
१८०३-४	२९,५९,६५४	७७,४४५	१२,८१,४८८
१८०४-५	२६,४७,६८६	७६,२३०	९,९०,०७५

पौंडमां राखेली छे. (ग)

इंग्लंडमां माल उपर शेंकडे उधड ५ टका लेखे चार्ज.	खर्च सहित कुल किंमत.	वेच्याथी आवेली रकम.	नफो.
६,२२,०९८	९३,९५,७०५	१,१८,७९,८९२	२४,८४,१८७
१७,७१,१०२	२,९८,१५,३२४	३,२९,०३,६७०	३०,८८,३४६
१,५१,०८३	२,५२,८२६	३३,०५,६८७	७,७८,८६१
१,८९,०८८	३३,३३,७०६	३५,५६,८७४	२,२३,१६८
१,९६,४६२	३५,७०,८९७	३६,५०,१५८	७९,२६१
१,६७,२५१	२९,६२,६०८	३०,२८,४४५	६५,८३७
६,१२,८१९	१,०७,२५,०८९	१,२५,७३,००९	१८,४७,९२०
२,७८,८४१	३७,२४,९८९	४२,०४,९८१	४,७९,९९२
३,५९,६७३	४०,६०,७२७	४६,४७,९७४	५,८७,२४७
४,१४,५२२	४१,३३,२८६	४६,६७,०४९	५,३३,७६३
२,९१,५९८	४३,८२,०५८	४८,७४,७४५	४,९२,६८७
२,५५,३९०	३८,६२,८९८	४२,५६,५१८	३,९३,६२०
२,६५,०३७	३९,८५,०८८	४४,१७,८२३	४,३२,७३५
३,०५,४७५	४१,९४,५२१	५१,०४,५०८	९,०९,९८७
३,०८,४९१	४१,७५,१५३	५१,४१,५३२	९,६६,३७९
३,०४,५८९	४१,९०,११६	५०,५०,८१९	८,६०,७०३
२,४२,९८६	४१,३३,४९८	४८,५९,७४५	७,२६,२४७
२,७३,६४३	४४,१८,६१०	५४,७२,९४४	१०,५४,३३४
३,२५,८००	५३,७९,४७१	६५,१५,९००	११,३६,४२९
३,०३,१९४	५२,५१,६२६	६०,६३,९११	८,१२,२८४
२,३३,७६८	३९,७८,८६३	४६,७५,३५८	६,९६,४९५
४,१५,७८३	६७,७६,५६४	८३,१५,६७३	१५,३९,१०९
३,६७,९८३	५७,३८,६७२	७३,५९,६७६	१६,२१,००४
३,७९,७५९	५९,२१,०३६	७५,९५,१८१	१६,७४,१४५
३,३१,३१४	४७,५१,३८०	६६,२६,३४७	१८,७४,९६७
३,०२,१२६	४४,७४,३७८	६०,६९,६३६	१५,९५,२५८
२,९३,३०३	४६,११,८९०	५८,६६,०७३	१२,५४,१८३
२,६३,०२६	३९,७७,०१७	५२,६०,५२१	१२,८३,५०

आ नीचेनुं पत्रक

वर्षनी संख्या	खर्च सहित खरीद भाव तथा बेठकनो आंकडो	कंपनिये आपेली जकात	तुर तथा खोटी राख्या (डेमरेज)नी नुकशानी
१८०५–६	३०,४२,०८५	७८,५९५	११,७६,५८१
१८०६–७	२६,६३,९६२	५४,९५५	११,०२,७५५
१८०७–८	२५,७५,५८९	३७,४३७	१२,६३,५५४
१८०८–९	२७,३५,७४०	६५,१४०	११,६४,६९२
१८०९–१०	२७,२७,३७५	८२,२२८	११,९६,१४५
१८१०–११	२५,४१,१४३	६०,१९८	१२,६३,१२४
कुल.	१०,६३,२४,०६६	२,७३,२२,६३१	३,८४,१०,३९३

कंपनीने हिसाबे हिन्द अने चीनमांथी विलायत माल आयात करवामां खराजात केटली चडी तेनुं वेचाण थतां शुं उपज्युं. अने पडेल किंमतमांथी ते आवेछे तेनी विगत नीचे प्रमाणे छे.

पौंडमां छे. (ग)

इंग्लंडमां माल उपर सैंकडे ५ लेखे चार्ज	कुल किंमत तथा खर्च	वेचवाथी आवेली रकम	नफो.
२,९९,६५७	४५,९६,९१८	५९,९५,५९८	१३,९८,६८०
२,५९,०५६	४०,८०,७२८	५१,८१,१२०	११,००,३९२
२,५७,८४८	४१,३४,४२८	५१,५६,९७१	१०,२२,५४३
२,८७,३०१	४२,५२,८७३	५७,४६,०२१	१४,९३,१४८
२,९८,८६२	४३,०४,६१०	५९,७७,२८०	१६,७२,६७०
२,९८,१४३	४१,६२,६०८	५९,६२,८६०	१८,००,२५२
१,१९,२७,०७१	१८,३९,८४,१६१	२२,१९,६४,४९८	३,७९,८०,३३७

आव्यो (१७६१–२ थी १८१०–११) ते केटला पौंडनो अने तेनी बाद जतां चोक्खो केटलो नफो कंपनीने थयो ते आ पत्रक उपरथी जणाई

सन १७६१–२ थी १८१०–११ सुधी ५० वर्षमां
खराजात सुद्धांत मालनी किंमत बेठी पौंड. १८,३९,८४,१६१
शत्रुओए वाहाणनी खराबी करी अने बमायां ते
तमाम मालनी किंमत बाद करतां कंपनीने लंडनमां
माल वेचायो तेना रोकडा उपज्या पौंड. २२,१९,६४,४९८
वेचाणमांथी खर्च काहाडतां चोक्खो नफो पौंड.... ३,७९,८०,३३७

ग पत्रक उपरथी नीचे प्रमाणे हाकिकत नीकले छे:—

हिन्द अने चीनथी, ग्रेटब्रिटनमां माल आयात थयो तेनो जे भाव आपवो पड्यो, अने कुंतान तथा जूदा जूदा इलाकामां आरत, हकशाइ आपवी पडी ते मेळवतां जे बेठक थई, एटले के, ते माल शा प्रमाणे परवड्यो ते आंकडो १७६१–२ थी १८१०–११ बंने साल साथे गणतां ५० वर्षनो कुल आंकडो पौंड.	१०,६३,२४,०६६
उपरना मालमां नुकसान थयुं, अथवा शत्रुना हाथमां गयो, ते बाद करतां, बाकी रहेलानुं वेचाण करवाथी उपजेला पौंड	२२,१९,६४,४९८
५० वर्षनी मुदतमां, बेठकनी किंमत उपरांत वधारे रकम वेचाणमां केटली उपजी ते	११,५६,४०,४३२

आ रकम खरेखरो नफो थयो गणाय तेनी व्यवस्था शी थई तेनी विगत:—

५० वर्षमां जकात भरी, कंपनीना खजानामांथी तेना पौंड.....	२,७३,२२,६३१
जेओनां वाहाण नूरेलां तेओने नूर तथा नुकसानी बदल आपवुं पडयुं तेना पौंड	३,८४,१०,३९३
सेंकडे पांच टका लेखे इंग्लंडनो चार्ज.	१,१९,२७,०७१
उपरनी बधी रकमो आपी देतां कंपनी पासे सिलक रही तेना पौंड.	३,७९,८०,३३७

उपर प्रमाणे बाकी ३,७९,०८,३३७ रही, तेमां हिन्द अने चीनथी इंग्लंडनी सफरो करवामां जे नुकसान थयुं तेनी रकम २०,००,००० मेळववी जोइये, अथवा एम नहि तो बेठकनो जे आंकडो थयो छे तेमांथी बाद करवो जोइये.

१७९३-९४ थी १८०९-१० नां वर्ष भेगां लेतां, इस्ट इंडिया अने चीनथी चडेला मालना एकंदर पौंड १०,३०,२८,६०० वेचाणना उपज्या तेनी विगत नीचे प्रमाणे छे:–

चाहा	५,५१,६०,२३०
बंगाळामां बनेलुं कापड	१,४४,९०,३७८
सुरत अने बीजां शहेरोमांथी कांठे आवेलुं कापड.	१,१५,६३,९२३
भीजवाथी बगडेलुं कापड	१,१६,८२४
चीननुं पाकुं रेशम (wrought silk)	१६,४९८
चीनाइ वासण	८२,००१
नानकीन	८,४८,४२५
बंगालानुं तथा चीननुं काचुं रेशम	७०,१४,९८६
रेशम	२,२८,७२७
मरी	३३,२२,८३५
सुरोखार	३०,६०,९५६
जाति जातिना तेजाना	१९,७४,०९९
खांड, गळी, वगेरे	५०,३५,१०१
काफी	१,१३,६१७
	१०,३०,२८,६००

उपरनी मुदतमां कुल नफो २,१९,५५,३९२ पौंडनो थयो छे.

सन १७९४ थी १८११ (बन्ने साल गणत्रीमां केतां) कुल दाणनी केटली रकम थई तेनी विगत

वर्षो.	निकास अने वाहाणनुं टन उपर लेवातुं दाण पौंड	कस्टमनुं दाण.	
		हिन्दी माल, पौंड.	चीनाई माल, पौंड.
१७९४	५,५८०	३,२३,०९०	१,५९,११५
१७९५	९,२५९	१,८२,५४७	१,४६,०४५
१७९६	७,९२८	३,१०,२६२	१,७३,३९९
१७९७	५,९५२	५,७३,३९६	१,७३,८८३
१७९८	८,०३७	१,९८,८४०	१,४३,७९३
१७९९	८,१९३	१,५०,१२९	१,५६,३८५
१८००	७,१३२	४,२८,१९०	२,१६,५७२
१८०१	१६,२१६	४,१६,५१९	१,७५,७२१
१८०२	१७,६९३	४,०१,२८४	२,०२,८७०
१८०३	२६,४८५	३,३२,६०६	१,८४,३११
१८०४	२१,६२०	३,३३,६६४	२,१८,०७८
१८०५	२८,००३	४,९२,१९९	१,३५,१२४
१८०६	१,१२,११६	५,०५,२१२	२,०७,६१९
१८०७	९६,०६९	५,२६,३८५	२,१९,४९६
१८०८	६०,७५०	४,६०,४२८	२,२८,७७५
१८०९	७४,४२०	५,६४,३८६	२,६७,६३१
१८१०	६५,१८८	४,६६,५१०	२,३७,६६५
१८११	५४,७५४	४,४८,५९४	२,६९,६२९
कुल.	६,२५,३९५	७१,१४,२४१	३५,१६,१११

सुधी १८ वर्षमां कस्टमनी अने एकसाईझ ड्युटी थईने नीचेना पत्रक उपरथी जणाय छेः—

देशमां उत्पन्न थता माल उपर जे एकसाईझ ड्युटी तरीके दाण लेवाय छे ते.		कुल पौंड.
चाहा, पौंड.	बीजो, माल पौंड.	
५,१६,१६४	...	१०,०३,९४९
५,११,८५१	...	८,४९,७०२
७,२९,०१७	...	१२,२०,६०६
८,१३,२००	...	१५,६६,४३१
१०,२३,२७७	...	१३,७३,९४७
११,६१,२६३	...	१४,७५,९७०
११,७९,२७३	...	१८,३१,१६७
११,५२,८१७	...	१७,६१,२७३
१४,२३,३५२	...	२०,४५,१९९
१३,९२,०७२	...	१९,३५,४७४
२०,६७,१२१	९,४२०	२६,४९,९०३
२३,५९,६३३	१७,५९१	३०,३२,५५०
२९,१०,१६५	१७,४६१	३७,५२,५७३
२९,९४,६३५	२६,१४७	३८,६२,७३२
३०,१८,५५०	२९,७६३	३७,९८,२६६
३२,९०,६८७	१८,७८३	४२,१५,९०७
२७,९६,३६५	७,६१९	३५,४३,३४७
३४,३३,४३७	८,८८६	४२,१५,३००
३,२७,४२,८७९	१,३५,६७०	४,४१,३४,२९६

सन १७६८ थी १८१२ सुधी सरकारने नाणां आपवामां आव्यां तेनी विगत.–

हिन्दमां राज्य स्थापवाना संबंधमां बे आक्ट (१ जा ज्योर्जनो ७ मो, बाब ५७, तथा ९ मो, बाब २४) थया तेने अनुसरीने थयेला करार प्रमाणे १७६८थी ते १७७५ सुधीमां राज्यने नाणां आप्यां.	२१,६९,३९१
चाहा उपर हामी भरी १७६९ थी १७७३ सुधी.	४,८३,०५०
खारवाने सरकारनी नोकरीबद्दल १७७९ मां विशेष कृपादान (बौन्टी) आपवामां आव्युं	१३,६५३
सरकारने त्रण वाहाण बखशीस आपवामां आव्यां तेना १७८० तथा १७८१ मां खर्चायला पौंड	९५,३४९
सन १७८१ मां नवा चार्टर बद्दल थयेला ठराव प्रमाणे १७८१ तथा १७८७ मां अपायला पौंड	४,००,०००
हिन्दमांहेला लश्कर बद्दल खर्च तथा नौका सैन्यने खोराक पूरो पाडवाना खर्च माटे १७८९ अने १७९०नी अपायली रकम....	५,००,०००
लडाईना केदियोनी खोराकी अने बीजा खर्चमां थयेला खर्चनी रकम १७९३ मां मांडी वाळवामां आवी ते	४,४३,६३२
सन १७९३ ना चार्टर आक्टने अनुसरीने हिस्सादारीना १७९३ अने १७९४ मां भरेला	५,००,०००
सरकार माटे ३००० खारवा राखवा संबंधमां खर्च थयुं तेना १७९५ अने १७९६ मां आप्या	५७,०००

सरकारनी नोकरीमां युद्धसामग्रीवाळां वाहाण भाडे राखवामां आव्यां तेना १८०३ अने १८०४ मां आप्या	६७,३३०
चार्टरना करार प्रमाणे सरकारने सुरोखार पूरो पाडवामां आव्यो तेमां १७९३ थी १८११ सुधी खमवी पडेली नुकसानी	४,०५,९०६
कुल पौंड.	५१,३९,३१९

आ रकम उपरांत कंपनीने नूर, वाहाणने रोकाण थवा बदल आपवी पडेली गुन्हेगारी, अने बीजुं नाना प्रकारनुं खर्च थयेलुं ते निराळुं छे; तेमज, हिन्दनी नोकरी बदल पैसा धीरवामां आवेला ते उपर भारे दरनुं व्याज भरवुं पडेलुं ते हिसाबमां लेखवामां आव्युं नथी.

बे इस्ट इंडिया कंपनियो ३२,००,००० पौंडनी मुडीथी एकत्र थई गई, ए रकम उपर सेंकडे ८७½ टका लेखे कॉल करवामां आव्या, परंतु, कांईक खामीने लीधे मूडी ३१,६३,२०० पौंडनी गणत्रीमां आवी ते उपर वेंहेंचणी आपवामां आवी. दर अर्धा वर्षनी वेंहेंचणियो नीचे प्रमाणे अपाई छे:—

	वर्ष.	टकालेखे.	पौंड.
ता. २५मी डि० १७०८ थी ता. २५मी मा० सुधी १७०९	१/४	६	३९,५४०
ता.२५मी मा० १७०९ थी ता.२९मी स०१७०९ सुधी	१/२	८	१,२६,५२८
ता. २९मी स० १७०९ थी ,, १७११	२	९	५,६९,३७६
ता. २९मी स० १७११ थी ता.२५मी डि० १७१६	५ १/४	१०	१६,६०६८०

आ समय पछी भंडोलनी रकम वधीने ३१,९४,०८० पौंड थई ते हिसाबे

	वर्ष.	टकालेखे.	पौंड.
ता.२५मी डि० १७१६थी ता.२५ जु०१७२२	५ १/२	१०	१७,५६,७४४
ता.२५ मी जुन १७२२ थी ,, १७३२	१०	८	२५,५५,२६४
,, १७३२ थी ,, १७४३	११	७	२४,५९,४४२
,, १७४३ थी ता.२५मी डि०. १७५५	१२ १/२	८	३१,९४,०८०
ता. २५ मी डि०१७५५ थी ,, १७६६	११	६	२१,०८,०९३
,, १७६६ थी ,, १७६८	२	१०	६,३८,८१६
,, १७६८ थी ,, १७६९	१	११	३,५१,३४९
,, १७६९ थी ,, १७७०	१	१२	३,८३,२९०
,, १७७० थी डि० ता,२५जु०१७७२	१ १/२	१२ १/२	५,९८,८९०
डिसमबर ता.२५ जु १७७२ थी ता.२५ जुन १७७६	४	६	७,६६,५७९
,, १७७६ थी ता.२५मी डि० १७७७	१ १/२	७	३,३५,३७८
ता.२५ मी डि० १७७७ थी ता. २५मी जुन १७८७	९ १/२	८	२४,२७,५०१

आ समय पछी भंडोलनी रकम ४० लाख पौंडनी करी.

	वर्ष.	टकालेखे.	पौंड.
ता.२५मी जुन १७८७ थी ता २५मी डि० १७८९सुधी	२ १/२	८	८,००,०००

आ पछी भंडोलनी रकम ५० लाख पौंडनी थई.

	वर्ष.	टकालेखे.	पौंड.
ता. २५ मी डि०१७८९ थी ता. २५मी डि० १७९२ सुधी	३	८	१२,००,०००
,, १७९२ थी ता. २५ जुन १७९३	१/२	१० १/२	५,२५,०००

पछीथी भंडोल ६० लाख पौंडनुं थयुं.

१७९३-४थी १८०९-१० भेगा गणतां १७ १/२ वर्ष व्याज अने वेहेंचणी	१,२५,१२,२८४
१०२ वर्षमां वेंहेचणी आपी पौंड...	३,५०,०८,८३

६. सन १७१०-११ मां जती अने आवती सफरमां थईने १०४ वाहाणो कंपनीना काममां रोकायलां हतां तेनां टन ९०,२७२ थता हता.

३३	वाहाणो दरेक	१,२०० टननां	तेना	३९,६००	टन.
१	वाहाण	१,२४२ टननुं	„	१,२४२	„
१	„	१,१९८ „	„	१,१९८	„
१	„	१,१४० „	„	१,१४०	„
१	„	१,००० „	„	१,०००	„
६	वाहाणो दरेक	९५० „	„	५,७००	„
१	वाहाण	८८९ „	„	८८९	„
१३	वाहाणो दरेक	८२० „	„	१०,६६०	„
७	वाहाणो प्रति	८१८ „	„	५,७२६	„
१	वाहाण	७५६ „	„	७५६	„
३९	न्हानां वाहाणो फालतु,		तेना कुल टन	२२,३६८	„

आ वाहाणो उपर ७,००० खारवा नोकरीमां हता.

सन १७७० थी ते लगोलग १८११ सुधी ४२ वर्षनी अंदर दरेक सालनी वाहाणनी संख्या गणतां बधां मळीने २२४ वाहाणो २,०२,६११ टननां टेम्स नदीमां, कंपनीनी नोकरी माटे लंगरतां हतां.

७. सन १८१२ ना मार्चनी १ ली तारीख सुधीनो कंपनीना ग्रेट ब्रिटनमां लेणादेवानो हिसाब पार्लामेंटने रजु करेलो अने सिलेक्ट कमिटिये तपासेलो तेनुं सरवायुं नीचे प्रमाणे छे :—

कंपनीनुं देवुं.

व्याजु बांड	.... पौंड	६५,६५,९००
वगर व्याजु परचुरण बांड	....	१५,४१७

चीननी हुंडियो शिकरायली नहि ते (भरणूं नहि थयेलुं तेवी)	४३,५९६
हिन्दना जुदाजुदा भागमांथी लखायली हुंडियो भरणुं कर्या विनानी	४१,३८,१८२
माल वेचेलो ते उपरनी जकात तथा वेचवानो बाकी ते उपरनी जकात अने एक्साइझ डयुटी थई ते	९,३५,३१३
बेंकनुं व्याजु देवुं वार्षिक व्याजु चीठ्ठी अने बांड उपर उपाडेलुं	८,००,०००
नूर अने डिमरेज	३९,३३६
वेचायला अने वगर वेचायला माल उपरनी हकशाइ.	१,६२,८००
खानगी वेपारियोनो माल वेचायलो तेनां नाणां भरवानां	६,६३,०००
गई मोसममां माल निकास करेलो तेनो आपवानो अवेज	१,२४,९८७
पॉपलरनां भिक्षागृहनी थापण	६१,७४२
वखारो अने बीजां भंडोळखातांनुं देवुं	१२,९९८
परचुरण वारंट सभाए मंजुर करेलां पगार करवानां बाकी	३४,५००
चाहा खरीददारोए पाछो आपता फरीथी वेचायो तेना	७०१
बांड उपरनुं व्याज अने शेरनुं डिविडेंट चूकववानुं तेना	१,७६,८२३
कुल देवुं	१,३८,७५,७६५

ते उपरांत भागीदारोए नाणां भर्यां तेथी तेमनुं देवुं नीचे प्रमाणे आपवानुं.

वेपारियोए ३२,००,०००, पौंड उपर ८७½ दर सेंकडाने भावे नाणां वसुल आपेलां	२८,००,०००
तेओए ८,००,००० मुदल उपर १५५ टकाने भावे वधारानी मूंडीना भरेला	१२,४०,०००
उपर प्रमाणे १७८९मां १० लाख उपर १७४ने भावे भरेला	१७,४०,०००
उपर प्रमाणे बीजा १० लाख उपर २०० टकाने भावे भरेला	२०,००,०००
	७७,८०,०००
स्वदेश खाते कंपनीनुं कुल देवुं.	२,१६,५५,७६५

कंपनीनुं लेणुं तथा माल मिलकत स्वदेशमां.

ता. १ ली मार्च १८१० ने रोज खजानानी सिलक	९,९५,३९४
माल वेचायो, जेनां नाणां वसुल आववानां	१०,९६,२९०
सरकार खाते सुरोखार आप्यो	१०,९९८
वगर वेचायलो माल इंग्लंडमां सिलके तेना	४८,००,१४१
हिसाब करती वेळाए हिन्द अने चीनमां मोकलेलो माल	१८,७६,८७२
सन १८०९-१० मां, नगदी सिवाय निकासनां नाणां आपवामां आवेलां ते	१२,८८,९२६

इंग्लंडमां आवी पोहोंच्यां नथी एवां
वाहाणोना मालिकोने १,६५,०४३

१,०७,३३,७६४

परचुरण रकमो, जेमांनी केटलीक वांधावाली:—

कंपनीनुं सरकार पासे लेणुं	१२,०७,५६०
तत्र भवान राजाजीनी फोजने जोईतो सामान पूरो पाडयो तेनुं सरकार पासे लेणुं.	९,६०,०००
वाहाणो खाते	७०,०२०
इस्ट इंडिया हौस अने वखारो थईने....	१२,३८,०००
हिन्दना डेडस्टाक माटे कंपनीनी रोकाण.	४,००,०००
हिन्दथी पाछा आवेला माणसो पासे लेणुं	१९,७१२
हिन्दथी शण मंगावी आप्युं तेनुं सरकार पासे लेणुं	१,२०,८०१

३९,१६,०९३

इंगलंडमां एकंदर	१,४६,४९,८५७
कंपनीना भंडोलना शेर अने सिलक थईने कुल पौंड.	७०,०९,९०८

२,१६,५९,७६५

सन १८१३ नी सालमां कंपानिये पोताना लेणा देवानो सरकार साथेनो हिसाब पार्लामेंटनी सिलेक्ट कमिटीने रजु कर्यो ते नीचे प्रमाणे छे:—

सरकार उपर कंपनीना दावा.

सन १८१२ ना मे सुधी नेवी खाते रोकण पौंड	२,१५,३४८
लंका, केप आफ गुडहोप इत्यादि स्थलेथी आपेली रकमनो आंकडो पौंड.	७,१६,०००
हिन्दमां सरकार खाते वाहाणो बांध्यां तेना खर्चना	१,३७,०००
केप, लंका वगेरे ठेकाणे लश्करी खाते नूरनां नाणां इंग्लंडमां आपेला	१,४०,८००
फ्रेंच टापु उपर चडाई करवानुं वधारानुं खर्च.	२८,०३,०६०
जावा उपर चडाई करी तेनुं खास खर्च	१७,७९,२५५
	५७,९०,६६३

लेणापेटे सरकारे भरणुं कर्युं तेः—

एक्सचेकर बिलनी लोनना पौंड	१५,००,०००
सरकारी आफिसना कंपनी उपर दावाना	१६,६४,२३७
रीक्रुटो संबंधीनुं खर्च	३,५०,०००
	३४,९६,२३७
कंपनी उपरना सरकारना लेणानी बाकी	२२,९४,४२६
	५७,९०,६६३

८ हिन्दनी कंपनीनी प्रेसिडेन्सियोमां जे मिलकत (आसेट्स) छे ते उपरांत कंपनीने माथे देवुं कलकत्ता खातानुं गणवामां आवेलुं ते

सन १८०९ सुधीनो हिसाब करवामां आव्या प्रमाणे पौंड	१,६६,७९,७३२
उपरनी रकममां नीचे बतावेलां खातांनी मिलकत (आसेट्स) सामेल करी हिसाबमां गणवानां आवी नथी ते बाद करवानी सन १८०९ना मार्चनी २ जी तारीख सुधीना हिसाब प्रमाणे कंतान खाते ढोरढांक—सिलके बाकी.	१३,२७,८००
१८०९ ना आगस्टनी ३१ मी तारीखना उपर प्रमाणे कंपनीना....	१४,०८९
१८०९ ना एप्रिलनी ३० मीना प्रिन्स आफ वेल्स बेटना उपर प्रमाणे	२,१९,७८६
१८०९ ना सप्टेम्बरना सेंट हेलीना खातानां उपर प्रमाणे	१,४८,६२९
	१७,०६,३००
जुदी जुदी प्रेसिडेन्सियोनी कंपनी पासे बाकी	१,४९,६९,४३२
	१,६६,७९,७३२

सन १८११–१२ नी सालनो हिसाब आमनी सभा आगळ रजु करवामां आवेलो, तेमां जणाव्या प्रमाणे, जुदी जुदी प्रेसिडेन्सी खातानी मुल्की उपज, खर्च, अने देवी रकम उपरना व्याजनी विगतः-

स्थान.	मुल्की उपज.	खर्च.	देवा उपर व्याज.	खर्च अने व्याजथईने
बंगाळा	१,०७,०६,१७३	७०,५९,७७१	१३,१७,४४७	८३,७७,२१८
फोर्टसेंटज्योर्ज	५१,५६,७१७	४६,१९,६१०	८०,७९५	४७,००,४०५
मुंबाइ	६,८६,१०१	१६,५२,२९२	५०,०००	१७,४२,२९२
सर्वाळो	१,६५,४८,९९१	१,३३,३१,६७३	१४,८८,२४२	१,४८,१९,९१५

उपरना हिसाबथी जणाय छे के १८०८–९ नी साल पछी उपजमां वधारो पौंड १०,३२,९३६ नो थयो छे. अने खर्च तथा व्याजनी रकममां पौंड ७,३१,१८२ नो घटाडो थयो छे, तेथी सन १८११–१२ मां १७,५९,११८ पौंडनो फेर थयो छे.

सन १८०९–१० थी १८११–१२ सुधीना देवा बदल हिन्दमांथी इंग्लंड उपर हुंडियो लखवामां आवी ते देवुं मुदल ६६,८१,३१४ तथा ते उपरना व्याजनी रकम २८,४९,१९३ पौंडनी हती, आ रकममांथी ९,१९,३०१ पौंडनी रकम हिन्द खाते चडाववामां आवतां बाकी हिन्दी देवानी ८६,१७,२०६ पौंडनी, रकमनो बोजो कंपनीना इंग्लंडना खजाना उपर रेहे छे; आ हुंडियोमांथी २१,६८,४०० पौंडनी आ वेळाए पाकी न हती.

सन १८११–१२ नुं हिन्दी देवुं २,८६,४६,९८९ हतुं, तेमांथी बाहार खातानी आसेट्स बाद जतां जे रकम बाकी रेहे छे ते कंपनीनी एक वर्षनी मुल्की उपजमांथी भरी शकाय एवी न होतां ए उपजमांथी दरवर्षे जेटली बची शकशे तेमांथी भरातां १० वर्षे पूरी चूकावी देवाशे.

हिन्दना जुदा जुदा भागमां कंपनीनी नीचे बताव्या प्रमाणे कोठियो हती, तेमां यूरोपियन नोकरो राखवामां आव्या हता, अने यूरोपियन रोजगार चलाववानी सोइ राखवामां आवी हती.

बंगाळा इलाकाना तावानी कोठियो नीचे प्रमाणे हती:–

बनारस.	मिदनापोर.	पटणा.
सुनामुखी.	बौलि.	लकीपोर.
राडनगर.	मौ.	हरियाल.
चित्तगांग.	रंगपोर.	कासिपुर.
हरिपाल.	कासिमबझार.	शान्तिपुर.
इटावा.	जंगीपोर.	कोमरकुली.
बरोन.	काल्पी.	कीरपोर.
मालघ.	ढाका.	गोरखपुर.

फोर्ट सेंट ज्योर्ज अथवा मद्रास इलाकानी कोठियो:–

तिनेवेली.	नागोर.	मादेपोलाम.
विझागापट्टम.	रामनाद.	कडालोर.
मछलीपटम.	जांजम.	आलेम.
पुलिकात.	इगराम.	देवीकट.

मुंबाइ इलाकानी नीचे प्रमाणे कोठियो:–

सान्ध क ठट्ठा.	खंभात.	तेलिचरी.
कालिकोट.	कच्छ.	वडोदरा.
ओनोर.	आंगनुर.	अमदावाद.
भरुच.	बारसेलोर.	कोचीन.
सुरत.	कारवार.	
मांगरोल.	एंजेंगो.	

आगला समयमां ज्यां मरी पाकतां हतां तेवी बीजी बधी जग्याओ जे सुमात्राना बेंकुलन नीचेनी तावानी रेसिडेन्सी केहेवाती हती, ते नीचे प्रमाणे छे:–

मोकोमोको.	काटोन.	माञा.	तापानूली.
इप्पो.	साल्ह्मा.	क्रुई.	पादांग.

आमांथी केटलीकने चालती राखवामां घणुं खर्च थतुं हतुं तेथी ते बंध करवामां आवी हती. मलाकानी संयोगी भूमिमां प्रिन्स आफ वेल्सना टापुनुं नाम जे पुलोपिनांग केहेवाय छे, त्यां पण एक खातुं राखवामां आव्युं हतुं. पूर्व भणी ते जातना घणा खरा टापुओमां पण खातां हतां. बशायर, जे इमाली अखातमां छे त्यां, कंतान जे चीनमां छे तेमां पण एक खातुं राख्युं हतुं.

मद्रास अने बंगाळानी जे कोठियो हती तेना वहिवटनी हद, ५० थी ते १०० माइल सुधीना विस्तारमां राखवामां आवी हती, तेमां, जे जुदां जुदां कसबनां कारखानां के बनावटो थती हती ते सर्वे ठेकाणे कंपनीनां माणसो राखवानी सोई राखवामां आवी हती, जेथी करीने त्यां निपजती चीजो अथवा माल एकठो करीने जे तावानुं ते त्यां पोहोंचाडी देवामां आवतुं हतुं. त्यांथी पछी इलाकानी राजधानीमां आवो पोहोंचतां विलायत मोकली देवामां आवतुं हतुं.

कळकत्तेथी, अंग्रेजोये अने बीजा यूरोपियनोये तेमज, रुपियामां किंमत बतावनारुं पत्रक.

साल.	लंडन गयेलो माल.				
	(Piece Goods) कापड.	गळी.	खांड.	(Raw silk.) काचुं रेशम.	प्रचूर्ण.
१७९६–७	१२,९४,२२२	३०,५६,५९२	४,७७,०००	१२,४७१	२,३९,०५५
१७९७–८	११,८७,७१०	५३,७३,८६१	१,८२,६५०	...	२,२७,३०८
१७९८–९	८,८५,०५८	२३,७१,९४१	३,७५,९९९	४,८००	४,७०,०३७
१७९९–१८००	१५,२३,७४९	३५,२८,४१६	६,९८,६६७	४,२०,५९८	६,२०,२४६
१८००–१	३०,९७,१६५	३९,८४,७४४	१,१९,४०६	१,२६,४००	११,५९,६२१
१८०१–२	६६,६८,२९०	३७,७१,४०७	२,१७,८९९	१,७०,९०६	२५,६८,९१८
१८०२–३	६४,७०,२०३	२७,७९,१००	२,३०,७२७	२,९५,०५०	१३,७०,१८१
१८०३–४	४८,७२,०१६	४२,२९,९२१	६७२	९,५६,४४४	७,५९,४९२
१८०४–५	१२,२८,६३७	६०,२८,५२४	११६	१२,२३,३६३	४,३५५२७
१८०५–६	३,३१,५८२	४५,२३,१२४	५४,४७८	७,८७,१०६	४,०२,७७५
कुल शिक्काई रुपिया.	२७५,५८,३६२	३,९६,४७६३०	२३,५७,६१४	३९,९७,१३८	८२,५३,१६०

अमेरिकनोये माल निकास कर्यो तेनो प्रकार अने शिकाई सन १७९६–९७ थी ते १८०५–६ सुधी.

		अमेरिकामां गयेलो माल.			
कुल.	कापड.	गळी.	खांड.	प्रचूर्ण.	कुल.
५०,७९,३४०	२०,७७,८८६	५०	३,२४,२८४	१,४८,०८५	२५,६०,३०
६९,७१,५२९	१४,३८,६६७	...	५,१९,८३३	६७,१०२	२०,२५,६०२
४१,०७,८३४	८,३०,४५९	...	१,७०,८६०	१,६१,८५८	११,६३,१७७
६७,९१,४०६	२८,४४,३३३	...	६,५९,३४०	२,८२,२६४	३७,८५,९३७
८४,८७,३३६	५२,३६,३६४	...	५,५०,५१३	३,१९,८[illegible]	६१,०६,७३३
१,३३,९७,४२०	४१,५२,२४४	...	३,१०,३७९	१,०३,२०५	४५,६५,८२८
१,११,४५,२६१	४०,२१,९४३	६६,२५६	५,०४,५९४	३,१७,११२	४९,०९,९०५
१,०८,१८,५४५	५४,५०,८३५	३३,७१६	८, ५३,३१३	४,२२,१९२	६७,६०,०५६
८९,१६,१६८	२४,८९,५९९	७७,३८६	६,५३,३३२	१,२४,२७६	३३,४४,५९३
६०,९९,०६५	४७,६३,१३२	२,१३,८९०	११,६९,२६१	१,३१,७७२	६२,७८,०५५
८,१८,१३,९०४	३,३३,०५,४६२	३,९१,२९८	५७,२५,७०९	२०,७७,७७२	४,१५,००,१९१

मद्रासथी अंग्रेजोये, अने बीजा देशोना यूरोपियनोये, तेमज
तेनी हकीकतनुं पत्रक. सन

साल.	मद्रासथी लंडनमां माल मोकल्यो.			मद्रासथी अमेरिकामां माल	
	(Piece Goods) कापड. (शिक्काई रुपिया.	प्रचूर्ण (शिक्काई रुपिया.	कुल. (शिक्काई रुपिया.	कापड.	प्रचूर्ण.
१८०२	१०,७१,११३	५,११,५७८	१५,८२,७७१	१,४६,७५५	१४,६८५
१८०३	१८,२८,५७०	७,५६,१७२	२५,८४,७४२	२,३८,७१४	—
१८०४	७,११,६४७	३,०४,०२२	१०,१५,६६९	१,३७,०२७	४५,०९७
१८०५	१,३५,४७६	३,४०,१७२	४,७५,६४८	११,११,०१८	४७,४३८
कुल शिक्काई रुपिया.	३७,४६,८८६	१९,११,९४४	५६,५८,८३०	१६,३३,५१४	१,०७,२२०

अमेरिकनोये केटळा शिक्काई रुपियानो माल निकास कर्यो १८०२ थी १८०५ सुधीनुं.

गयो.	यूरोपना बीजा देशोमां माल गयो.	लंडन, अमेरिका, अने यूरोपना बीजा देशोमां माल गयो तेनो आंकडो शिक्काई रुपियामां.		
कुल.	कापड.	कापड.	प्रचूर्ण.	कुल.
૧,૬૧,૪૪૦	૧,૧૨,૬૧૦	૧૩,૩૦,૫૫૮	૫,૨૬,૨૬૩	૧૮,૫૬,૮૨૧
૨;૩૮,૭૧૪	* आ त्रण सालमां डेन लोको त्रांके बारथी माल चडावता हुता अने बीजा यूरोपियनो मालनी हुंडियो बंगाळे मोकलता हुता.	૨૦,૬૭,૨૮૪	૭,૫૬,૧૭૨	૨૮,૨૩,૪૫૬
૧,૮૨,૧૨૪*		૮,૪૮,૬૭૪	૩,૪૯,૧૧૯	૧૧,૯૭,૭૯૩
૧૧,૫૮,૪૫૬		૧૨,૪૬,૪૯૪	૩,૮૭,૬૧૦	૧૬,૩૪,૧૦૪
૧૭,૪૦,૭૩૪	૧,૧૨,૬૧	૫૪,૯૩,૦૧૦	૨૦,૧૯,૧૬૪	૭૫,૧૨,૧૭૪

कलकत्तेथी माल निकास थयो तेनुं पत्रक सन

साल.	बीजा यूरोपियन देशोमां गयेलो माल.				
	Piece (Good.) कापड. शिक्काई रुपिया.	गळी. रुपिया.	खांड रुपिया.	प्रचूर्ण माल रुपिया.	कुल रुपिया.
१७९६–७	२५,१३,९१४	१,५४,२२०	२,९२,२६०	१,६२,८१८	३१,२३,२१२
१७९७–८	१६,१०,३१५	८२,५४३	५०,७००	१,१५,०२६	१८,५८,५८४
१७९८–९	७,८८,४६०	४,८३०	२,१५,३९७	१,३४,४५३	११,४३,१४०
१७९९–१८००	४०,१८,६०६	—	१,३३,९५३	२,०९,६०३	४३,६२,१६२
१८००–१	२४,७८,६४१	११०	४३,०३२	२,५३,९७८	२७,७२,७६१
१८०१–२	१६,३९,५९५	—	—	५१,८४६	१६,९१,४४१
१८०२–३	३०,६३,५८३	२७,५४३	२,८२२	२,६१,९३५	३३,५५,८८३
१८०३–४	२९,८१,१४७	—	—	१०,५२५	२९,९१,६७२
१८०४–५	४१,७३,१००	—	२,६२९	१,२१,५०४	४२,९७,२३३
१८०५–६	१५,९६,४१५	१,८१,०६२	५४,८०४	३,७३,२७२	२२,०५,५५३
कुल शिक्काई रुपिया.	२,४८,६३,७७६	४,५०,३०८	७,९२,५९७	१६,९४,९६०	२,७८,०१,६४१

१७९६–७ थी १८०५–६ सुधीनुं.

लंडन, अमेरिका, अने युरोपना बीजा देशोमां माल गयानो एकंदर आंकडो.

(Piece Goods) कापड.	गळी.	खांड.	(Raw silk) काचुं रेशम.	प्रचूर्ण माल.	एकंदर सर्वाळो.
५८,८६,०२२	३२,१०,८६२	११,०३,५४४	१२,४७१	५,४९,९५८	१,०७,६२,८५७
४२,३६,६९२	५४,५६,४०४	७,५३,१८३	—	४,०९,४३६	१,०८,५५,७१५
२५,०३,९७७	२३,७६,७७१	७,६२,२५६	४,८००	७,६६,३४७	६४,१४,१५१
८३,८६,४१८	३५,२८,४१६	१४,९१,९६०	४,२०,५९८	११,१२,११३	१,४९,३९,५०५
१,०८,१२,१७०	३९,८४,८५४	७,०९,९५१	१,२६,४००	१७,३३,४५५	१,७३,६६,८३०
१,२४,६०,१२९	३७,७१,४०७	५,२८,२७८	१७,००,९०६	२०,२३,९६९	१,९६,५४,६८
१,३५,५५,७२९	२८,७२,८९९	७,३८,१४३	२,९५,०५०	१९,४९,२२८	१,९४,११,०४९
१,३३,०३,९९८	४२,६३,६३७	८,५३,९८५	९,५६,४४४	११,९२,२०९	२,०५,७०,२७३
७८,९१,३३६	६१,०५,९१०	६,५६,०७७	१२,२३,३६३	६,८१,३०८	१,६५,५७,९९४
६६,९१,१२९	४९,१८,०७६	१२,७८,५४३	७,८७,१०६	९,०७,८१९	१,४५,८२,६७३
८,५७,२७,६००	४,०४,८९,२३६	८८,७५,९२०	३९,९७,१३८	१,२०,२५,८४२	१५,११,१५७३६

१८१२ मां पार्लामेंट भराई त्यारे राजाए पोताना भाषणमां कह्युं के, हिन्दमां आपणुं राज्य स्थपायुं छे तेनी सारी व्यवस्था थतां त्यां सर्व प्रकारनी आबादानी अने वृद्धि थवाथी आपणा युनैटेड किंगडमने व्यापारमां अने उपजमां असाधारण लाभनी प्राप्ति थाय.

कंपनिये पूर्वप्रदेशमां मुल्क मेळव्यो हतो तेनो कबजो, राज्य, अने वहिवट कंपनीनी सत्तामां जारी रेहे एटला माटे जे कायदा करवा जरूरना जणाय ते करवाने ता० ७ मी एप्रिले अरज करवामां आवी. ते उपरथी कोर्ट ऑफ डरेक्टर्स अने बोर्ड आफ कमिशनर्स वच्चे जे लखाण पढाण थयेलुं ते पार्लामेंटमां रजु करवानी गोठवण करवामां आवी. तेमज हिन्द साथे व्यापार खुल्लो मूकवानी परवानगी मळवा संबंधी ज्यां त्यांथी जे अरजियो आवेली ते पण सामेल राखी.

१९१२ नी ९ मी जुने हिन्दना देवानी हुंडियो शिकारवाने कंपनिये २५ लाख पौंडनी लोन माटे परवानगी मागी. ता० ७ मी जुलाइये ए अरजी कमिटी उपर मोकलवामां आवी. आमनी सभामां ते पास थतां, ता० १३ मी जुलाइये राज तरफथी मंजुरी मळी.

हिन्द खाते त्यां उपाडेलुं नाणुं पाछुं ईस्ट इंडिझ खाते फरीने मांडवानी परवानगी आपवानो आक्ट पण आ ज सेशनमां पास थयो.

१८१३. सन १७९३ मां कंपनीने २० वर्षनी मुदतनो पटो करी आप्यो हतो तेनी मुदत पूरी थतां, फेब्रुआरीनी २२ मी तारीखे आ कंपनिये पार्लामेंटने नवो पटो करी आपवानी विनंति करी, तेमां जणाव्युं के, अमने व्यापारनी एकलहथ्थी सत्ता आपवामां नहि आवे तो अमारी राज्यद्वारी सत्ता, अने प्राप्त करी लीधेला देश उपरनो कबजो साचवी राखवाने अमाराथी बनी शकशे नहि. व्यापार विषयक सत्ता एज राज्यप्रकरणीय कार्यो साधी लेवाने साधनभूत छे.

आ अरजी संबंधी विचार करवा माटे ता० १७ मी मार्चे आमनी सभाए कमिटी निमवानो ठराव कर्यो.

ता० २२ मी मार्चे लार्ड कासलरीघे (Lord Castle reagh) आमनी सभाने १३ अगत्यनी कलमोवाळो खरडो रजु कर्यो, अने तेमां समयने अनुसरीने, प्रथम करतां जे फेरफार करवा योग्य लाग्या ते कर्या. पार्लामेंटनी समक्ष जेने जे केहेवुं होय ते केहेवानी छूट आपवामां आवतां, ता० ३० मी मार्चे काम शरु थयुं. वॉरन हेस्टिंग, थामस मन्त्रो, सर जॉन माल्कम आदिनी साक्षियो लेवामां आवी. ता० १३ मी एप्रिल सुधी काम चाल्युं, पण समय बचाववानी खातर आगळ काम चलाववामाटे आम अने खास बंनेने माटे जुदी जुदी सिलेक्ट कमिटी ठराववानुं नक्की थयुं. आ तपासणीनां बे म्होटां (Quarto Volumes) पुस्तक भरायां तेमां हिन्दना कारभार संबंधी, तथा व्यापार विषयक बाबतोनी घणी जाणवा जेवी हाकिकत जोवामां आवे छे. पण गई गुजरी बाबतोनी विगत ताजी करवानी हवे अगत्य नथी. ते उपरांत चीन साथेना व्यापारनी हकिकत पण आवी जाय छे,

ता० ३१ मी मे ने दिवसे लार्ड कासलरीघे, कंपनीनुं काम चालतुं राखवानी परवानगी आपवा माटेनी दरखास्त रजु करतां, केटलाक अमुक ठराव करवाना हता ते दर्शावी दीधा. ता० १६ मी जुने ठरावो विषेनुं मनन करी नक्की करवामां आव्यु ते प्रमाणे बील रजु करवानी परवानगी आपवामां आवी. ता-२६ मिये बील रजु करवामां आव्युं, ता० २८ मी जुने ते बील उपर कमिटिये विचार करीने ता० १९ ली जुलाइये एक कलम एवी ठरावी के, कंपनीने चीननो एकलहथ्थो वेपार करवा देवानी छूट २० वर्षने बदले १० वर्षनी राखवी. आ दरखास्तनी विरुद्ध ६९ मत अने तरफेणमां मात्र २९ मत पडवाथी ते रद गई. ता० १३ मी जुलाइये त्रीजी वारनुं बील वंचायुं, त्यार पछी ता० २१ मी जुलाइ

१८१३ ने दिवसे राज तरफथी मंजुरी मळी, एटले के, त्रीजा ज्योर्जनो ५३ मो आक्ट १५५मो बाब (Act 53. Geo 3. C. 155) पसार थयो. तेमां आगळना आक्ट करतां केटलीक बाबतोमां फेरफार कर्यो, तथा कंपनीनी केटलीक सत्तानो घटाडो करीने २० वर्षनी मुदतनो नवो पटो करी आपवामां आव्यो, अने ते ता.—१०मी एप्रिल १८१४ थी अमलमां आवे एम ठराववामां आव्युं.

हिन्दमां मेळवेला देशनो भोगवटो कंपनी करे, पण तेना उपर, उपरी राज्यसत्ता ग्रेटब्रिटन अने आयर्लंडना संयुक्त राज्यनी रेहे एम ठराववामां आव्युं. कंपनी जेम व्यापार करे छे तेम करे, तेमज बीजाओने खानगी व्यापार करवो होय ते पण करे एवी छूट आपवामां आवी. ते साथे एवो ठराव करवामां आव्यो के, ३५० टन करतां ओछा मापनां वाहाणो व्यापारना काममां रोकवां नहि; कौंसिलमांथी सरटीफिकट आपवामां आव्यां होय तेटले बंदरे हिन्दथी आणेला मालनी आयात थाय, ते सिवायना बीजा कोई बंदरे थाय नहि, एम ठराववामां आव्युं. आ संबंधमां बीजी ध्यानमां राखवा जेवी विगतो नीचे आपवामां आवे छे, तेमज त्यार पछी जे नवी हकिकत बनी ते पण जणाववामां आवे छे.

ज्योर्ज ३ जानो आकट ५३ चापटर १५५ नी ६४ मी कलम प्रमाणे कंपनिये तेओनो मुल्की, राजप्रकरणीय, पोलिटिकल अने व्यापारविषयक कामकाजनो जुदेजुदो हिसाब राखवो अने तेने माटे डरेक्टरोनी कोर्टे व्यवस्था बांधवी अने ते (Board of Commissoners for the Affairs of India) हिन्दना कामकाजनी देखरेख राखवाने ठरेली कमिशनरोनी बोर्ड आगळ रजु करवो. आ योजना १८१४ ना जुननी ३० मी तारीखे बोर्डे मंजुर करीने १८१६ ना मे मासनी ९ मी तारीखे पार्लामेन्टमां रजु करी. ता० ३० मी एप्रिल आखर सुधीनुं वर्ष गणवुं. १८१७ ना ३ जा ज्योर्जना

५७ मा आक्टना १२८ मा चाप्टर प्रमाणे कोर्टे भलामण करवा उपरथी कंपनी केटलाक वाहाणोना मालिकोने वधारानुं आलौअन्स आपे एवी हकिकत पार्लामेंटमां रजु करवानुं ठर्युं.

मुल्की तथा व्यापारनी नफानी उपजनो उपयोग कंपनिये केवी रीते करवो तेनी नवी योजना थई.

मुल्की उपजमांथी नीचे प्रमाणे व्यवस्था करवानुं ठर्युं.

१ लश्कर राखवामां आवे तेनुं खर्च आपवुं.

२ हिन्दखाते करज कर्युं होय तेनुं व्याज चूकववुं.

३ जुदां जुदां राजकीय खातानां खर्च पूरां पाडवां.

४ मुल्की देवुं करवामां आव्युं होय ते वाळवामां तथा बाण्ड वगेरे उपर करज कर्युं होय ते पताववामां नाणुं वापरवुं.

व्यापारमांथी उत्पन्न थयेलां नाणां व्यापारनाज काममां रोकाय एवी नजर राखीने तेने लगता ठराव करवामां आव्या.

इग्लंडमां कंपनीना मालना वेचाणनां नाणां वसुल थाय, तेमज खानगी व्यापारनी जकात अने बीजा हकनां जे नाणां आवे अने त्यां जे व्यापारनो नफो उत्पन्न थाय ते सर्वेनी व्यवस्था नीचे प्रमाणे करवी.

१ कंपनी तरफथी हुंडियो शिकारवानी होय ते स्वीकारी तेनां नाणां आपवां.

२ व्यापारविषयक चालु खर्च; अने ते संबंधमां जे चालु देवुं थयुं होय ते; अने व्याज चड्युं होय ते आपवुं. [आ खर्चमां विलायतमां जे लोन काहाडी होय ते गणवामां आवशे नहि.]

३ कंपनीना शेर उपर सेंकडे दश टका लेखे वेहेंचणी आपवानी ते माटे कंपनीना इलायदा भंडोळनी रकम चालती राखवी.

४ हिन्दनुं देवुं वाळवामां जे रकम भरवी पडे ते, तथा विलायतमां बाण्ड काहाड्यां होय ते वाळवा संबंधमां सरकार तरफथी जे गोठवण थाय तेने अनुसरीने जे आपवुं पडे ते आपवुं.

डरेक्टरोए कामकाज करवा बाबतमां तथा आफिसरो निमवा बाबतमां अभिप्राय अथवा मत लेवाना विषय संबंधी पण १८१३ ना ५३ मा आक्टमां गोठवण राखवामां आवी.

हिन्दनुं कामकाज करनारा कमिशनरोना विलायत खाताना खर्च माटे १७९३ मां १६,००० पौंड सुधीनी वार्षिक रकम नक्की करी हती, त्यार पछी १८११ नी सालमां २२,००० ठरावी हती तेज १८१३ नी सालमां वधारी २६,००० पौंडनी नक्की करवामां आवी. आ खर्च पोलिटिकल खाते उधारवानुं चालतुं रह्युं.

आ बोर्डनुं बंधारण आगळना करतां वधारे चोकस अने घणी बाबतोनी कंपनीना वहिवट उपर देखरेख राखवाने बनी आवे एवा धोरणे दृढ करवामां आव्युं; तेमज, तेमनो अधिकार पण विशेष स्पष्ट करवामां आव्यो.

देशियो माटे पाठशाळाओ, निशाळो, अने भाषण आपवानी संस्थाओ स्थापवी, तेनुं खर्च उपजना वधारामांथी एक लाख रूपिया सुधी करवुं अने देशी साहित्यने उत्तेजन आपवुं. आ विषे व्यवस्था स्थानिक सरकार करे पण अधिकार विलायतमां वशेली बोर्डना स्वाधीनमां रेहेशे एम ठर्युं.

१८१३ नो त्रीजा ज्योर्जनो ५३ मो आक्ट, बाब १५५-४२-४३.

इग्लंडमां हिन्द माटे तैयार करवाना उमेदवारो माटेनी कोलेजो अने लश्करी निशाळो जेम चाले छे तेम चालती रेहेशे, धर्मनी केळवणी मळे एटला माटे आवी संस्थाना मुख्य अध्यापको,

धर्मना पादरियोमांथी पसंद करवानुं धोरण चलाववानो विचार बाहाल राखवामां आव्यो.

खानगी वेपार करनाराओने तथा तेवां वाहाणोने सफर करवा देवानी छूट आपवा बाबतना परवाना (Licenses) कोर्ट आफ डरेक्टरो बोर्डनी मंजुरी लइने आपे. डरेक्टरो जेने एवा परवाना आपवानी ना केहे तो बोर्डने अपील करवाथी बोर्ड ते विषे योग्य करवुं एवो नियम नक्की थयो.

हिन्दमां कर नांखवाना धारा बोर्डनी मंजुरी सिवाय चाली शकशे नहि, एटले ते कायदेसर गणाशे नहि एम ठराव्युं.

चीन साथे कंपनी एकलहथ्थो–आगवो व्यापार चलावे तथा चाहानो व्यापार एकलहथ्थो चालतो राखे एवी २० वर्षनी बंधीनी छूट चालती रही; केप आफ गुडहोप अने मॅगेल्लाननी सामुद्रधुनी सुधी वच्चे आवतां तमाम बंदरो, टापुओ, किनारा, खाडी अने नदीनां मुख आगळनी वाहाण नांगळवानी जग्याओ, नगरियो, शहरो अने बीजी जे जे जग्या आवे त्यां व्यापार करवानी छूट चालती राखी.

हिन्दनी बधी राजकीय व्यवस्था राखवाने इंग्लंडमां जुदी जुदी कमिटी ठरावत्रामां आवेली ते बधी कायम रेहेतां व्यापार विषयक खानगी कमिटी (सिक्रेट कमराशियल कमिटी) १८१९मां नवी स्थापवामां आवी, तेमां पांच डरेक्टरो नीमवानो ठराव थयो. पांचमांथी एक चेरमेन अने एक डेप्युटी बाद करतां त्रण बीजा सभ्य ठराववा ते पत्र-व्यवहार चलावनारी कमिटी माहेलो १, तथा खरीद करनारी अने वेपारी कमिटी मांहेथी एक, वाहाणो उपर माल चडाववानी व्यवस्था करवावाळी [शिपिंग कमिटी] मांहेथी एक, एम पसंद करवी. आ कमिटी कोर्ट आफ डरेक्टरोनी सूचना प्रमाणे व्यापार करवानी जे

छूपी बाबत होय ते प्रसिद्धीमां न आवतां ढांकी–खानगी रेहे एटला माटे स्थापवामां आवी.

सन. १८१४ ना डिसेम्बरनी २४ मी तारीखे अमेरिका साथे बे वर्षथी लडाइ चालती हती ते बंध थई ने सलाह शांतिना कोलकरार घेण्टमां सहि थया.

सन. १८१५ जुलाइनी ३ जी तारीखे व्यापारनी सगवडनो लेख थयो तेमां ठराव्युं के अमेरिकाना संयुक्त संस्थानोनां वाहाणो ब्रिटिश राज्यना ताबाना पूर्वप्रदेशना कलकत्ता, मद्रास, मुंबई अने प्रिन्सआफ वेल्सना टापुमां आव जाव करशे तेओने सारो आवकार आपवामां आवशे अने अमेरिकन व्यापारियो माल लईजवा लाववानो व्यापार करशे तेओने तेम करवानी पूरी छूट छे, पण ब्रिटिश सरकार साथे कोई राज्य लडाईमां उतर्युं हशे तेने मंजुरी सिवाय चोखा, के लडाईनां हथियारो के दरियाइ युद्ध सामग्री पोहोंचाडवामां आवशे नहि एम ठराव्युं. मित्रता धरावनारां यूरोपी राज्योनां वाहाणो पासेथी, दाखल थतां अने विदाय थतां, जे प्रमाणे लेवामां आवतुं हशे ते करतां विशेष कांइ पण लेवामां आवशे नहि. आ वगेरे घटित कोलकरार थया, अने त्यार पछी पण केटलोक फेरफार करवो योग्य लागतो गयो तेम करता गया. आ गोठवण प्रमाणे बधी सोइ सचवाय एटला माटे एक बीजाना एलची एक बीजानां घटित स्थानके राखवानी योजना पण थई.

गुलामोनो वेपार.

सन. १५६२ नी सालथी अंग्रेजोए गुलामोना वेपार माटे वलण कर्युं. गीनीना किनारा उपर पोहोंची जवाने त्रण वाहाणो इंग्लंडथी उपडी गयां. त्यांथी हबशियो लइने हिस्पानियोला पोहोंची गयां,

त्यां गुलामो तरीके हबशियोने वेचीने तेना बदलामां त्यांथी चामडा, खांड, सूंठ, एवो माल इंग्लंड लई गया.

सन १७५२ थी १७६२ सुधी ७१, ११५ हबशियो जमेकामां आणवामां आव्या. अकेक जणनुं सरेरास गणतां मूल्य ३० पौंड गणवामां आव्युं. त्यार पछीनां वर्षोना पत्रकोमां १,४६,४८४ गुलामोनी संख्या दाखल करवामां आवी हती.

सेनेगाम्बियाना जनरल ओ' हाराए १७६६ मां जणाव्युं के आफ्रिकामांथी हबशियोने वाहाणोमां चडावीने लई जवामां आवे छे तेनी संख्या प्रतिवर्षनी ७०,००० थाय छे.

घणा गुलामो जमेकामां आयात थाय नहि एटला माटे दरेक गुलाम उपर पांच पौंडनो वेरो लेवानो ठराव्यो. आ बेटनी गोरा लोकोनी वस्ती गणवा जइये तो १६,००० करतां वधारे हती नहि. तो पण तेमां २,२०,००० गुलामो भेगा थया हता तेमां ५० हजार तो पोतानो बचाव करी शके एवा जबरा हता.

आफ्रिकाना वेपारनी स्थिति संबंधी १७७४ मां आमनी सभाए तपास चलाववानो ठराव कर्यो. गयां ११ वर्षोमां लगभग ४ लाख पौंड पार्लामेंटे आ काम माटे मंजुर कर्या.

खुल्लु एम जणाई आव्युं के आखा ब्रिटिश वेपारमांथी किनारा उपरना किल्लाना गवर्नरोए, पोतानो प्रथम हक समजी, अर्धो अर्ध वेपार पोते कबजे करी लीधो हतो, अने सारामां सारा गुलामोने खरीदी लेता हता.

सन. १७८८ मां मि. विलबरफोर्से* गुलामना वेपार संबंधीनुं बील पार्लामेंटमां रजु करवानी नोटिस आपी. तेमज मि. फाक्से

* Mr. William Wilberforce ए हलनो व्यापारी हतो अने योर्क जिल्ला तरफथी निमायलो प्रतिनिधि हतो. गुलामोना व्यापार बंध कराववाने ते घणां वर्षोथी प्रयत्न करतो हतो.

एम जणाव्युं के हुं ता. १२ मी फेब्रुआरीने दिवसे गुलामो विषेनी तकरार रजु करवानो छुं. राजाए पोताना प्रधान मंडळ सहित, व्यापार मंडळनी कमिटीने (Committee of Council for Trade) गुलामोना वेपारनी पूरी हकिकत मेळवी आपवा माटे फरमाव्युं के, आफ्रिकाना कया कया भागमांथी गुलामो लाववामां आवे छे, केवी रीते तेओनो कबजो करी लेवाय छे, तेओने केवा प्रकारे क्यांथी क्यां लई जवामां आवे छे, अने केवी रीते वेची देछे, अने आ प्रमाणे गुलामोना व्यापारथी आपणी कलनियोमां केवी असर अथवा लागणी थाय छे, तेमज आपणा आखा राज्यना व्यापारने केवा प्रकारनुं लांच्छन लागे छे ते विगतवार जाहेर करवुं. कमिटिये पोताना रिपोर्टमां जणाव्युं के व्यापारने माटे आफ्रिकानी स्थिति अनुकूल छे. हबशियो सामान्य रीते नरम स्वभावना अने सामा थाय नहि एवा छे, परंतु त्यांना रेहेवासियो, अने जेओने आ काममां रोकवामां आवे छे ते बंनेने पूरा घातकी बनाववाने गुलामो विषेनो व्यापार साधनभूत थाय छे. बीजा देशोमां जेम ढोरने वेचवा माटे पाळवामां आवे छे तेवीज रीते हबशियोने वेची देवाने माटे तैयार करवामां आवे छे. पैसा उछीना लीधा होय तेना बदलामां, केटलाकनी पासेथी गुलाम तरीके सानगीरी करी लेवामां आवे छे. ज्यारे गुलामोनी खरीदी जागे छे त्यारे त्यां तेना देशी, नामना अधिकारियो, अने त्यांना ज काळा वेपारियो आखां गामनां गाम एटले त्यांनी सर्वे वस्तीने पकडी कबजे करवाने जरा पण आनाकानी करता नथी.

आ प्रमाणे तेओने झालीने वाहाणो उपर चडावी देवाने किनारा उपर लावे छे, ते वेळाए, रस्तामां जे तेमना हालहवाल थाय छे, अने तेमने हाडमारी भोगववी पडे छे तथा वाहाणमां माळनी गांसडियो, के कोथळा जेम लादवामां आवे, अथवा बकरां घेटांने खडक-

वामां आवे तेम पूरती जग्या न होय तो, घट्ट खीचोखीच गांधवामां आवे छे, अने तेथी जे रडारोळ अने कलकलाट थाय छे, ते जोवामां, आवे अथवा सांभळवामां आवे, तो गमे तेवा घातकीनुं हृदय फाटी जाय. आ तो गुलामोनी वले कही पण वाहाणोमां खारवा तरीके रहेलाओनी केवी गति थाय छे ते तो सांभळो !

आफ्रिकामांथी ते वेस्टइंडिझमां पोहोंची जता सुधी, वाहाणोना खारवाओने जंपीने बेसवाने के सूवाने जग्या मळती नथी. मनुष्य प्राणीरूपी खीचोखीच भरेला मालनी मोकाणने लीधे, खारवाओने इंच जेटली जग्या उपयोगमां लेवाने हाथ लागती नहि तेथी तेओने बूम (Booms) उपर, होडियोमां बूमनी नीचे, वाहाणना उपरना भाग (Tops) अथवा तुतक उपर, के कोई खाली जग्या ज्यां होय त्यांथी शोधी लई निभावी लेवुं पडे छे. जो आवे स्थळे माथा उपर चंदनी के कांइ ढांकण होय नहि तो सख्त तडकाना तापथी सीजाइ जता हता अथवा तो वर्षादना झपाटाथी भीजाया रेहेता हता. तेओने खावा पीवानुं हलका प्रकारनुं मळतुं, अने वळी प्रयाणमां तेओने आवी पजवणी जाणी जोईने थती हती तेथी कंटाळी ते जो वाहाण छोडी वेस्ट इंडिझमां उतरी पडे, तो वाहाणना मालीको राजी थता हता, केमके, तेओनो चडेलो पगार मालीकोने पचावी पडवाने फावतुं हतुं, १७८६ अने १७८७ मां ८८ वाहाणो पाछां वळतां ते उपरना ३,१७० खारवामांथी ६४२ मरण पाम्या हता, के गमे त्यां गुम थया हता. १,१०० जणा वाहाणो छोडीने के छोडवानी फरज पडवाथी उतरी पड्या हता, ते जतां बाकी मात्र १,४२८ इंग्लंड पाछा आवी शक्या हता.

बीजां वेपारी वाहाणो उपरना खलाशियोमां पाछां वळी आवतां तेमना खारवानां मरण थयेलां ते करतां त्रण गणां मरण गुलामना वेपारमां रोकायला वाहाणोमां थतां हतां.

आवा प्रकारनो परिणाम आवतो टाळवाने माटे, सन. १७८८ मां, आफ्रिकाना किनारा उपरथी ब्रिटिश वाहाणोमां गुलामो लई आवता हता ते संबंधना केटलाक नियमो बांधवामां आव्या, अने तेवा नियमोने लीधे वाहाणवटीने केटलुं नुकसान थाय छे तेनी तपास करवा माटे कमिशनरो निमवामां आव्या. वेस्ट इंडिझमां खारवाने उतरी जवुं पडतुं हतुं, खावाने हलकुं अने थोडुं मळतुं हतुं अथवा तो घातकीपणाथी तेमनी साथे वर्त्तवामां आवतुं हतुं. आवां अनेक कारणोने लीधे कायर करीने तेमना पगार पचावी पाडवा माटे जे उपाय योजवामां आवता हता तेनो अटकाव करवा संबंधी १७८९ मां ते विषेना कायदामां घटित फेरफार करवामां आव्यो; चडेलो पगार वाहाणना मालिकोना खिस्सामां पडतो हतो ते हवे ग्रीनविचनी रोगशान्तिकशाळामां आपी देवानी फरज पाडवामां आवी.

१७९१ मां पार्लामेंटना एक धाराथी रुए सीरा लियोन कंपनी (Sierra Leone Company) स्थापवामां आवी; आफ्रिकामां खेतीवाडीनुं वावेतर करवामां अने बनी शके एवो सुधारो दाखल करवामां, गुलामोनो वेपार ए एक निवारी शकाय नहि एवी म्होटामां म्होटी हरकत अने पीडा होतां ए जो कोई पण प्रकारे टाळी शकाय तो गुलाम तरीके वेचाई जता माणसो त्यां ज रेहेवाथी त्यां सारु वावेतर करावी शकाय, अने नाना प्रकारनी वस्तुओ बनाववाने माटे काचा पदार्थो उत्पन्न कराववामां आवे तो, ब्रिटिश कारखानामां ते माल जवाथी, व्यापारनी वृद्धि अने बंने देशनी समृद्धि वधवानुं खरेखरुं अने उत्तम साधन थई पडे.

मेजर डनहॅम अने केप्टिन क्लेपरटन, एओए, दक्षिण अने मध्य आफ्रिकामां शोध करेला ते विषेनुं पुस्तक सन १८२९ मां बाहार पाड्युं हतुं, तेमां आ विषे बिस्तार पूर्वक लखाण करवामां

आव्युं छे. ते उपरथी जणाय छे के, उत्तरना वधारे सुधरेला लोकोनां कारखानांने उपयोगमां आवे एवा काची उपजना पदार्थोने बदले तेमना खपमां आवे एवा मालनो अदलो बदलो करवाने तेओ खुशी बतावता हता. मूर वेपारियो पोताना मालना बदलामां गुलामो लई जता हता ए खेदकारक बीना हती. तेओ अहिंथी गुलामो लई जइने ट्रिपोलि अने फेझ्झानना वाट जोइ रहेला आतुर वेपारियोने गुलामो आपवाने साउडान अने बोर्नोना गुलामनो धंधो करनारा तैयार ज हता. आ लोको अने त्यांनो शेख आवो मनुष्य प्राणीनो बदलो करवाने जरा पण राजी न हता, पण पडी गयेला रेवाजे अने अभ्यासे तेमनां काळजांमांथी दयानी कुमलाश खेंची लीधी हती.

गुलामोनो आटलो बधो वेपार बोर्नोथी बाहारना प्रदेशोमां चाले छे अने गुलामो एक पासेथी बीजा पासे वेचाता जाय छे, तेम ज, क्रिश्चियन धर्म पाळनारा पण तेमना मालिक थई पडे छे एम तेओ जाणता न हता तेथी मूरोने वेगळा रेहेवा देइने, अंग्रेजो साथे सीधो वेहेवार चलाववाने तेओ राजी हता. लाचार बनी गयेला, दयाने पात्र एवा लाखो गुलामो, अंग्रेजोद्वाराए उद्धार पामशे एम पण घणाना समजवामां पण आव्युं. बंने वच्चे घाडो सहवास बंधाय तो आ काम वेहेलुं सिद्ध थाय एम पण समजाई गयुं. गुलामोनुं भलुं करवाना उदारवृत्तिवाला दयाळु अंग्रेजो हवे खंत राखीने पोताना भला प्रयत्नमां आगळ वधवा लाग्या.

१७९२ मां ५१९ अरजियो पार्लामेंट उपर आवी तेमां गुलामोनो वेपार बंध करी देवाने आजीजीथी विनववामां आव्युं हतुं.

१७९४ मां आमनी सभाए एक बील पास कर्युं तेमां पर-राज्यनी कंपनियोमां गुलामो पूरा पाडवामां आवता हता ते वेपार बंध

करवानो ठराव हतो, पण खास सभामां ते बील आव्युं त्यारे उमरा-
वोए ते रद कर्युं.

१७९७ मा त्रीजा ज्योर्जना ३७ मा धारानो ११९ मो बाब पसार करवामां आव्यो. गुलामोने तेमना देवा माटे पकडीने वेची देवामां आवता हता ते बंध करी देवामां आव्युं.

१७९९ मां ३९ मो धारो पसार कर्यो तेना ८० मा बाबनी रुए आफ्रिकामांथी गुलामो लइने कोई पण वाहाण लंडन, लिवरपुल, अने ब्रिस्टल सिवाय बीजे कोई बंदरे आवी शके नहि, अने गुलामोने उतारी शके नहि एम ठर्युं. रस्तामां गुलामोने दरियामां फेंकी देवामां आवे तेने बदले विमो उतरावनाराने बदलो मळतो हतो ते रेवाज पण आ कायदानी रुए बंध करवामां आव्यो.

१८०६. अंग्रेजीमां शियाळनुं नाम धारण करवावाळो फाक्स (Fox) विकाळशियाळनुं रूप धारण करीने गुलामना वेपारने चीरी नांखवाने तैयार थई रह्यो हतो. चालीश वर्ष सुधी जेणे पार्लामेंटमां रहीने लोकसेवा बजावी हती, तेनुं सार्थक गुलामनो वेपार बंध थाय त्यारे ज थयुं एम ते समजतो हतो. तेणे आ वेळाए खरेखरी बाथ भीडी गुलामोनो वेपार समूळगो बंध करवाने दरखास्त रजु करी.* दया, न्याय, अने घटित तेमज गहन राजनीति धारण करवावाला जे देशना आम अने उमरावो हता तेओए पोतानी आम लागणी अने उमराव खाशियत आ वेळाए दयानी खातर चक-

* That this House, conceiving the African slave-trade to be contrary to the principles of justice, humanity, and sound policy, will, with all practicable expedition, proceed to take effectual measuares for abolishing the said trade, in snch a manner and such period as may be deemed advisable."

चकित करी, आ काम पार उतारवाने सर्वेनुं जूथ बंधाई, तेओ पोतानुं कार्य सिद्धिए पोहोंचाडवाने पोताना प्रिय राजाने विनववा लाग्या के, आपणे एकला ज गुलामोनो धंघो बंध करिये एटलुं ज बस नथी पण आफ्रिकानो गुलामोनो वेपार सर्वत्र बंध थाय एटला माटे बीजा देशना राजा अने सत्ताधारियोने आपणा पडखामां लई आ दयानुं काम पार उतारवुं जोइये.

१८०७ ना मार्च मासनी २५ मी तारीखे त्रीजा ज्योर्जनो ४७ मा धारानो ३६ मो बाब प्रसिद्ध करवामां आव्यो तेमां ता. १ली मे थी गुलामोनो वेपार बंध करवानो ठराव थयो.

१८१० ना जुननी १५ मी तारीखे आमनी सभाए राजाने फरीने विनववानो ठराव कर्यो, तेमां जणाव्युं के गुलामोनो वेपार बंध करवानी बाबतमां परराज्योए हजी जोइये तेवुं ध्यान आप्युं नथी; माटे ते विषे कांई विशेष योजना थवी जोइये, तेमज आ देशना केटलाक जनो छळभेद करीने, हजी पण, आ दुष्ट अने धिःकारवा योग्य काममां वळग्या रह्या छे अने कायदानो भंग करे छे ते विषे चांपता इलाजो लईने पापी काम बंध करावकुं जोइये. आ उपरथी १८०७ ना धारा करतां विशेष असर थाय एवो धारो १८१० नी सालमां पसार कर्यो तेमां चोख्खुं फरमाववामां आव्युं के युनाइटेड किंगडममां अथवा तेना ताबामां हरकोई बाहारना राज्यमां, अथवा ईस्ट इंडिया कंपनीना ताबाना प्रदेशमां गुलामनो व्यापार जे चलावशे तेने महापराधी गणवामां आवशे अने तेने ज महापराधने छाजती शिक्षा करवामां आवशे. १८२३ ना मे मासमां मि० फोवेल बक्सटन, मि० कॅनिंग आदि ग्रहस्थोए आमनी सभामां केटलाक ठराव रजु कर्या. ता० २४ मी मेए अर्ल बेथर्स्टनी सहिथी ते ठरावो जुदा जुदा टापुओनो वहिवट करनारा तरफ मोकली दई फरमाव्युं के आपणी विस्तिर्ण हबशी

प्रजानां दुःख टाळवा माटे गुलामी रीति अने तेनो कमकमाट अट-काववाने घटित उपायो योजवा जोइये. गुलामोने धार्मिक केळवणी आपवी जोइये, तेमने रविवारे बजार भरीने वेचवामां आवे छे ते बंध करवुं जोइये, स्त्री गुलामडियोने चाबखाना मार मारवामां आवे छे तेवुं अयोग्य अने जुल्मी कृत्य करवुं नहि, धणीधणियाणीने अने तेमनां छोकरांने विखुटां पाडी वेचवामां आवे छे एवुं कृतघ्न कृत्य करवुं नहि गुलामोनी मिल्कत सेविंग बेंक काढाडी तेमां तेमने नामे जमे कराववी; गुलामोने छोडी मूकवानी सर्वे प्रकारे सुगमता करी आपवी अने न्यायनी कोर्टमां, केटलीक बाबतमां तेमनी जुबानियो लेवानी छूट आपवी वगेरे योजना थई, पण डोलिनिका, टोबेगो, बार्बाडोझ, अने जमेकाना जुल्मगारोने गळे आ वात उतरवी घणी भारे पडी. छेवटे ताज तरफथी जीती लीधेला प्रदेशमां आ कायदो पूरो अमलमां मूकवाने माटे त्रिनिदाद पसंद करवामां आव्युं. गुलामोनो वेपार बंध करवानी बाबतमां जे जे धारा प्रकट थया हता ते सर्वेनुं एकीकरण करीने एक धारो मुकरर करवामां आव्यो. तेनो जे भंग करे, अथवा भर दरिया वच्चे आ धंधो करे तेओने चांचिया, महापराधी अने चोर ठरावीने शिक्षा करवानी रीति चालती करी.

ब्रिटिश साम्राज्य मांहेलुं हिन्द होतां, गुलामो संबंधी उपर प्रमाणे हकिकत जाण्यापछी, हिन्दमा शुं थयुं ते जाणवानो हवे आपणे प्रयत्न करिये.

हिन्दमां मार्किस कोर्नवालिस ज्यारे गवर्नर जनरल हतो त्यारे सरकारना जाणवामां आव्युं के घणा देशियो अने केटलाक यूरोपियनो मळीने स्त्री पुरुष अने छोकरांने गुलाम तरीके खरीदवाना काममां लाग्या छे, तेथी, तेणे १७८९ ना जुलाई मासमां तेने लगतो एक ढंढेरो बाहार पाडीने तेमां ते वात जणावी प्रकट कर्युं के, " आवो

घातकी अने धिक्कारवा योग्य धंधो चलावशे तेने दाखलो बेसे एवी सख्त सजा करवामां आवशे." आ ढंढेरानी तारीख पछी जेओ आ धंधामां वळग्या रेहेशे तेओने पकडी कंपनीना खर्चे तेमना उपर काम चलाववामां आवशे.

फेंडशिप नामना वाहाणनो कप्टिन हार्बरो करीने हतो तेणे फ्रेंच ताबाना चंद्रनगरना एक फ्रेंच माणसनी मारफत हिन्दना रेहेवाशी एवा १३० माणसो के जेओने मोरिशियस लई जवानां हतां, तेओने पोताना वाहाणमां घालीने सीलोन–लंका लई जवानुं कर्युं. आ गुलामोमां स्त्री पुरुष अने छोकरां हतां. तेओना उपर हुमलो करी, तेओने जोरावरीथी हरी जवानो अपराध ई. इ. कंपनी संबंधना ५३ मा आक्टना चा. १५५ नी ८७ मी कलम आ व्यापारनी बाबतमां घडवामां आवी छे ते प्रमाणे ईस्ट इंडिया कंपनिये मूकीने काम चलाव्युं. रात्रीना नव वाग्या सुधी मुकद्दमो चाल्यो, तेमां छेवटे जुरिये तेने अपराधी साबीत गण्यो. ते त्रण मास केद भोगवे, ५०० रुपिया दंड आपे अने, त्रण वर्ष सूधी ते पोतानी सारी चाल चलावे ते विषे पोतानी अंगनी १० हजार रुपियानी जामीनगीरी लखी आपे, तथा ५००० रुपियाना बे जामीन आपे. आ प्रमाणे शिक्षा भोगववा ता० ५ मी आगस्टे अमल करवामां आव्यो.

पर राज्यो साथे अंग्रेज सरकारने गुलामना वेपार संबंधी नीचे प्रमाणे कोलकरार थया.

पोर्टुगाल साथे सन. १८१५ अने १८१७ मां
स्पेन साथे सन. १८१७ अने १८२२ मां
नेधरलंड साथे सन. १८१८ अने १८२२ मां

ब्रिटिश राज्यनी बीजी कलनियोमां धारणा प्रमाणे गुलामोनो वेपार बंध थयो नहि ते विषे १८२६ ना मे मासनी १९ मी तारीखे

मि० ब्रुहामे आमनी सभामां अतिशय दिलगीरी बतावनारी दरखास्त रजु करी, पण १०० विरुद्ध ६८ मतथी ते रद गई. हिन्दना कंपनीना राज्यमां उपर जणाव्या प्रमाणे १७८९ नी सालथी गुलामोनो वेपार अटकाववानो धारो चालतो थयो. १८११ नी सालना कायदाथी एवो वेपार करनारा महापराधी लेखवामां आव्या. दरियामां ज्यारे आवो धंधो चालतो रह्यो त्यारे १८२४ना कायदाथी तेवुं काम करनारने चांचियो गणीने तेने महापराधी अने चोर ठरावी शिक्षा करवानुं लागु करवामां आव्युं.

१८३३मां ब्रुहॅम, बक्सटर्न, क्लार्कसन, अने बीजा दयाळु जनोए पाछो सवाल उपाड्यो. सर्वत्र, बधा गुलामोनो छूटकारो थाय एवुं एकदम सामटुं बनी आव्युं नहि, पण केटलुंक जे थयुं ते ठीकज थयुं.

६ वर्षनी अंदरनां छोकरांनी १८३४ नी सालना उनाळाथी स्वतंत्र छे एवी गणना करवी, ए सिवायना जेओ खेतीवाडीना काममां रोकाया होय तेओए ७ वर्ष सूधी पोताना धणीनी ते काम माटे चाकरी करवी. जो घरगथु काम करवाना काममां जेओने तेमना धणियोए रोक्या होय तो तेमनी पासेथी बीजां पांच वर्ष सूधी ते काम लेवुं, आ मुदत पछी तेओने छूटा करवा. आ प्रमाणे ८,००,००० गुलामोने छूटापणुं आपवामां २,००,००,००० पौंड रोकडा तेमना मालिकोने आपवामां आव्या. विल्बर फोर्से जे काम करवानी प्रतिज्ञा पोताना मनथी लीधी हती तेमां आटलुं करवामां ते भाग्यशाळी नीवड्यो एवो संतोष लइने आज वर्षमां पोताना आत्माने तारण आपी विदेही थयो.

(कवित.)

अवनीमां अवतरी, पुण्य केरां काम कीधां,
माता कूखे मान दीधुं, पिताने तें तारिया;

गुलामी पेशामां पेशी, क्रूर काम करनारा,
दुष्ट पापी प्राणियोने, पापथी निवारिया.
भलानी भलाई लीधी, भूडानी भूडाई सांखी,
धार्युं तारुं काम थातां, जग जश जामियो.
नामना तें एवी मूकी, नाम न को जाय चूकी,
हिन्दथी सुवास भरी, पुष्पांजली पामियो.

गुलामोनो वेपार बंध करवा माटे घणा प्रयत्न थया छे, तेम छतां, घणे भागे आरब मुसलमानो ए वेपारमां हजी पण मंड्या रेहे छे. साऊडान प्रापर, इजिप्शियन साऊडान, अपर नाईल नदीनी उपरनी खीण, सोमाली लेंड, अने पोर्टुगीझ ईस्ट आफ्रिकामांथी आरबो गुलामो पकडी जाय छे.

आफ्रिकानां उंडां अने गहन जंगलोमां आरबो कोटबंधी करी लइने तेमां रेहेछे अने लाग जोता, हाथमां बंदुको लइने नीकळी पडे छे, रस्तामां मरण पामेला हबशियोनां सफेद हाडकां पडेलां होय ते निशानीनो आधार पकडीने तेवी निशानियो जोता तेमनां रेहेवानां ठेकाणां शोधी काहाडे छे, अने पछी तेमना उपर टूटी पडीने तेओने पकडी लेछे, अथवा तो, तेमने मारी नांखेछे. आवा हबशियोनी संख्या हरेक वर्षनी दश लाखनी थवा जाय छे.

हिन्द साथे व्यापारना धारा.

गुलामोनो वेपार बंध थवानुं थयुं त्यारपछी बीजो व्यापार करवा माटे लिवरपुलना वेपारियोनुं मन ताजं थयुं. एटले ईस्ट इंडिया कंपनी पोतानो नियमित वेपार करी जती हती तेमां भाग पडाववाने धांधल मचाव्युं. १७९१ ना सेप्टेम्बर अने डिसेम्बरमां, अने १७९२ ना जान्युआरीमां कोर्ट ऑफ डरेक्टरोनी सिलेक्ट कमिटीना रिपोर्ट-

मां तेमनी तकरार जाहेर करवामां आवी. ते उपरथी १७९३ मां त्रीजा ज्योर्जना ३३ मा धाराना बाब ५२ मां ठर्या प्रमाणे, हिन्दमां ब्रिटिश राज्य स्थपायुं हतुं ते ईस्ट ई. कंपनीना कबजामां रेहे, अने केटलीक हदसूधी आखो व्यापार तेमना एकलाज हाथमां चलाव्यां जाय एवी १८१३ सूधीनी मुदत आपवामां आवी. ग्रेट ब्रिटन अने आयर्लंडमां बनाववामां आवेली वस्तुओ, अने बीजो माल, कंपनीनां वाहाणोमां चडावीने, ब्रिटिश प्रजा हिन्दमां निकास करे (लश्करी असबाब सिवाय), तेमज, हिन्दथी माल लई आवे एवी छूट आपवामां आवी अने तेने माटे प्रतिवर्षे ३,००० टन थाय एटलां वाहाणो उपयोगमां लेवा इलायदां राखवां जोइये एम नक्की करवामां आव्युं. वळी विशेषमां एम ठराव करवामां आव्यो के प्रतिवर्षे १,५०० टन त्रांबु ई. ई. कंपनिये निकास करवुंज जोइये, जो तेम न करे तो तेटली हद सूधी कंपनीना वाहाणोमां त्रांबाना मालिको पोते चडावी दे. हिन्दमांथी कंपनिये देशनी खपत जेटली छींट आयात करवी पण जो ते प्रमाणे करी शके नहि, तो बीजा वेपारियो ते माल भरी लावे एवी गोठवण राखवाने बोर्ड आफ कमिशनरोने सत्ता आपवामां आवी. परभार्या वेपारी ग्रेट ब्रिटनमांथी उपरना धोरणे माल निकास करे तेना नुरनो भाव ५ पौंड, अने आयात करे तेनो भाव १५ पौंड लेखे आपे एम ठराववामां आव्युं.

एशिया, आफ्रिका, अने अमेरिकामां ब्रिटिश सेटलमेंटो साथे व्यापार करवामां जे वाहाणोनो उपयोग करवामां आवे ते इंग्लंड, आयर्लंड, वेल्स, अने ट्वीड नदी उपरना बर्विकनां होवां जोइये. (बीजा चार्ल्सनो आक्ट १२ मो बाब. १८.)

१७९७ मां (त्रीजा ज्योर्जना ३७ मा आक्टना १२७ मा बाब प्रमाणे) इंग्लंड साथे मित्राई धरावनारा देशोने हिन्द साथे, केटलाक करारथी व्यापार करवानी छूट आपवामां आवी.

१८०९. हिन्द साथे खानगी वेपार करनाराओने बहु प्रकारनां साधन करी आपवामां आव्यां.

बसें वर्ष सूधी वेपार चलाववानां जे धोरणो बांधवामां आव्यां हतां ते करतां १८१३ नी सालमां घणा अगत्यना फेरफार करवामां आव्या.

इंग्लंड अने हिन्दमां कंपनीनुं देवुं.

हिन्दमां रेजीस्टर थयेलुं देवुं. (Register Debt in India)

हिन्दमां सार्वजनिक कामो करवा माटे लोनो काहाडीने रकम उभी करवामां आवेली, ते उपरांत कर्णाटकना नवाबनुं खानगी देवुं उपाडेलुं तेनो पण एमां समावेश थाय छे, तेमज, इंग्लंडमां कम्पनी तरफथी बाण्ड काहाडीने देवुं करवामां आवेलुं ते पण भेगुं गणवामां आव्युं छे. ते बे प्रकारनुं छे.

१. रेमिटेबल पेपर.

२. नान रेमिटेबल पेपर.

सन १८२२ ना फेब्रुआरीमां लोन काहाडवामां आवी तेनी नाणा भरवानी मुदत जुनमां पूरी थई एटलामां जे, ८ करोडनी बच्चे रकम भराई ते "रेमिटेबल पेपर" कहेवाया. तेना उपर सेंकडे छ टका लेखे व्याज आपवानुं ठराव्युं हतुं. मुद्दल रकम चालता चार्टरनी मुदतमां भरी देवानी हती नहि. मुदत वित्ये जेओ इंग्लंडमां वसता होय तेओने एक शिक्काई रुपियाना २ शिलिंग ने ६ पेन्सने भावे रकम चूकववी, अने तेमने व्याज २ शिलिंग १ पेनीने भावे आपवुं एम ठराववामां आव्युं. १८२२ नी सालना देवा सिवाय, १८१८ना डिसेम्बरथी ७ वर्षनी मुदत वधारेली एवुं १३,१४,९६० रुपियानुं देवुं हतुं. आ देवुं ७ वर्ष वीत्या पछी प्रत्येक वर्षे $\frac{1}{5}$ भाग लेखे हिन्दमां चूकावी देवानुं हतुं. जेने इंग्लंडमां जोइतुं होय तेने

माटे २ शिलिंग १ पेन्सना भावे त्यांनी हुंडी लखी आपवानी गोठवण राखी हती.

नान रेमिटेबल डेट.

जुदी जुदी वेळाए थइने जे देवुं करवामां आवेलुं तेनो सन १८११ नी लोनमां समावेश करी देवामां आव्यो. त्यारपछी १८२२ नी लोन काहाडी तेमां १९११नी लोनने पण दाखल करी देवामां आवी. आ लोन फेब्रुआरीमां उघाडी अने जुन मासमां बंध करवामां आवी. एकंदर रकम ७ अने ८ करोडनी वच्चे थई, तेनुं व्याज संकडे छ टका लेखे आपवानुं ठराव्युं. हिन्द माहेला लोनवाळाने हिन्दमां व्याज मळे, अने जो विलायतमां मालिक होय तो तेने २ शिलिंग १ पेन्सना शिक्काई रुपियाने भावे विलायतमां आपवामां आवे अने ते लख्या तारीखथी १२ मासे चूकवी देवामां आवे एवी व्यवस्था करी.

१८२३ ना फेब्रुआरीमां गोठवण थई ते प्रमाणे उपरना देवामांथी चार लाख करतां वधारे रकम तो वाळी देवामां आवी. बाकी रहेली रकम (जेमा २७ लाख आपी देवाना हता ते इलायदा गणतां) सन १८२३ ना मार्चनी ३१ मी तारीखनी लोन तरीके गणवामां आवी अने ते रकम ९,०४,११,००० नी थई, तेनुं व्याज ५ टका लेखे आपवानुं ठर्युं, आ व्याज हिन्दमां आपवुं पण जे लोनवाळा विलायतमां होय तेओने एक शिक्काई रुपियाना २ शिलिंग अने १ पेनीने भावे त्यां आपवाने कोर्ट ऑफ डरेक्टरोए समास राख्यो. १८२९ ना मार्चनी ३१ मी तारीख पछी आ रकम चूकवी आपवी अने त्यारपछी प्रतिवर्षे १॥ करोड सुधी चूकवतां जवुं एम नक्की करवामां आव्युं,

सन १८२४ ना सेप्टेम्बरमां चार टकाना भावनी लोनमां रु. १,९७,००,००० कलकत्तामां भराया. विलायतमां तेनुं व्याज लेवुं होये तेने २ शिलिंगना भावथी मळे.

१८२५ ना मे मासमां उपर प्रमाणेज लोन काहाडी पण तेनुं व्याज ५ टका राख्युं. जेओनी पासे चार टकानी लोन होय तेओनो प्रथम हक गणवामां आव्यो. तेओने पोतानी चार टकानी लोन पांच टकामां फेरवाववी होय तो तेटली रकम नवी लोन माटे रोकडी भरे तो ते सुधांत जे रकम थाय तेटलानी नवी लोन आपवामां आवे एवी योजना करी.

बंगाळामां उपर प्रमाणे लोनो उघाडी ते उपरांत बे करोडनी आउड (अयोध्या)ना नवाबनी हती, तेमांथी एक करोडनी तो १८१५नी सालथी चालती आवती हती, तेनुं छ टका लेखे व्याज आपवामां आवतुं हतुं, अने ते तेमने पेन्शन तरीके अपाय छे एम धारणा राखेली हती. बाकीनी एक करोडनी लोन १८२५ मां पांच टकाना व्याजथी आपवामां आवी. मद्रासम ज देवुं उपाडवामां आव्युं हतुं ते घणुंखरूं कर्णाटकी फंडनुं हतु ते अने ते उपरांत रेजीस्टर थयेलुं जे देवुं हतुं ते बंनेनो आंकडो १८२४ ना एप्रीलनी ३० मी तारीखे मद्रासी शिक्काना १८,९८,२३,६८४ रुपियानो थतो हतो.

मुंबइमां रेजीस्टर देवुं थोडुं हतुं, जे हतुं ते बंगाळानी १८२२ नी सालनी लोनमां फेरवी नाखवामां आव्युं हतुं.

हिन्दनुं कुल रेजिस्टर देवुं, लगभग २८ प्रयुतनुं थवा जाय छे. हिन्दमां जे मुल्की उपज आवे तेमांथी पगार तथा लश्करी खातानुं बधा प्रकारनुं खर्च बाद जतां जे वधारो वधे तेमांथी उपरनुं देवुं पतावी देवानी योजना करी हती.

इंग्लंडमां आ देवा पेटे रकम आपवी पडे ते हिन्दमांथी माल मोकली तेना वेचाणमांथी आपवी, अथवा तो जे रीति योग्य लागे ते रीतिथी कोर्ट ऑफ डरेक्टरो, बोर्ड ऑफ कमिशनरोनी मंजुरीथी समयानुसार चूकावी आपे एवी व्यवस्था राखी हती.

हिन्दना त्रणे इलाकामांथी कम्पनिये १७९२-९३ थी १८२३-२४ सुधी केटला दरने व्याजे नाणां उपाड्यां तेनुं पत्रक.

	बंगाळा		मद्रास		मुंबाई	
१७९२-१७९३	९	टका	....		....	
१७९३-१७९४	७	,,	७	टका	....	
१७९४-१७९५	६	,,	६	,,	....	
१७९५-१७९६	६	,,	७	,,	....	
१७९६-१७९७	१२	,,	९	,,	८	टका
१७९७-१७९८	१२	,,	९	,,	११	,,
१७९८-१७९९	११	,,	१०	,,	१२	,,
१७९९-१८००	९	,,	१०	,,	१०	,,
१८००-१८०१	११½	,,	१०	,,	१०	,,
१८०१-१८०२	१०	,,	९	,,	१०	,,
१८०२-१८०३	८	,,	८	,,	९	,,
१८०३-१८०४	८	,,	९	,,	१०	,,
१८०४-१८०५	९	,,	९	,,	१०	,,
१८०५-१८०६	१०	,,	१०	,,	९	,,
१८०६-१८०७	८	,,	८	,,	१०	,,
१८०७-१८०८	८	,,	८	,,	८	,,
१८०८-१८०९	८	,,	८	,,	८	,,
१८०९-१८१०	६	,,	८	,,	८	,,
१८१०-१८११	७	,,	७	,,	८	,,
१८११-१८१२	६	,,	६	,,	६	,,

बाण्ड डेट—हाथ चीठीनुं देवुं.

छ मास करतां ओछी मुदतनो उपाड कंपनी पोताना सहि शिक्काथी करे नहि एवो त्रीजा विलियमनो ९ मो आक्ट करवामां आव्यो हतो. आ वेळाए बेंक ऑफ इंग्लंड नवी स्थापवामां आवी हती तेने आम करवाथी लाभ मळे एवी मतलब राखेली हती.

कंपनी १५ लाख पौंड हाथ चीठीथी उपाडी शके एवो राणी आन्ननो ७ मो धारो कर्यो हतो. त्यार पछी बीजा ज्योर्जना १७ मा धाराथी ३० लाख सुधी करज बाण्डथी करवानी परवानगी मळी. १७७३ नो रेग्युलेटिंग आक्ट थयो तेमां आ रकम घटाडीने पाछी १५ लाखनी हद उपर राखवामां आवी. त्यारपछी प्रसंग पडतो गयो तेम तेवुं देवुं उपाडवानी रकममां पार्लामेंट तरफथी घटाडो करवामां आवतो गयो. १७९३ मां कंपनीने पोताना शेरो वधारवानी आज्ञा मळी ते एवी शरतथी के, ते वेळाए, कंपनीने ३२ लाख पौंडनुं देवुं हतुं ते घटाडीने पाछुं १५ लाख उपर आणी मूकवुं. आ देवामां ५ लाखनो वधारे उपाडो करवानी परवानगी बोर्ड ऑफ कमिशनरो तरफथी तेमने मळी. आवो आ पोतानो अधिकार बोर्डे प्रथमज कंपनी उपर चलाव्यो. १७९४मां पाछी ३० लाख पौंड सुधी हाथ चीठीथी देवुं उपाडवानी रकम मुकरर करवामां आवी.

सन १७९७ मां नवा शेर काहाडीने कंपनीनी मूडी ६ प्रयुतनी हती ते वधारीने ८ प्रयुत पौंडनी वधारवानी परवानगी मळी हती ते प्रमाणे तेमनाथी बनी शक्युं नहतुं तेथी १८०७ नी सालमां हाथ चीठी काहाडी ५० लाख पौंड उपाडवानी छूट आपवामां आवी. मुल्की अने राज्यकीय खर्च निभावी लेवा माटे सन १८११ मां हिन्दथी कोर्ट आफ डरेकटरो उपर हुंडियो लखवामां आवी तेनां नाणां भर-पाई करवा माटे बोर्ड ऑफ कमिशनरोनी परवानगीथी ७० लाख

सुधीनुं चीठियो काहाडीने देवुं करवानी कंपनीने सत्ता आपवामां आवी. आ रकम उपरांत विशेष रकमनो उपाडो करवो नहि ए वात पण एज प्रसंगे नक्की करवामां आवी. एकना नामनी हाथचीठी होय ते बीजाने वेची देवानी परवानगी पण आज वेळाए आपवामां आवी. सन १८१३ नी सालमां बाण्ड देवानी हद पाछी ३० लाख पौंड सुधीनी ठराववामां आवी.

बाण्ड अथवा हाथचीठीथी देवुं करवामां आव्युं तेना व्याजनो दर नीचे प्रमाणे हतो.

१७७३ थी ३० मी एप्रिल १७७८ सुधी सेंकडे	३	टका लेखे
ता. १ली मे १७७८थी ता. ३०मी मे १७८३ सुधी सेंकडे	४	,,
ता. १ली जुनथी ता. ३० मी सेप्टेम्बर १७८३ सुधी सेंकडे	४½	,,
ता.१ली आक्टोबर १७८३थी ता. ३१मी मार्च १७८७ सुधी	५	,,
ता. १ली एप्रिल १७८७ थी ता. ३०मी जुन १७९६ सुधी	४	,,
ता. १ली जुलाइ १७९६ थी ता. ३०मी जुन १८०४ सुधी	५	,,
ता.१ली जुलाइ १८०४थी ता. ३०मी सेप्टेम्बर १८०६ सुधी	५½	,,
ता.१ली आकटोबर १८०६थी ता ३१मी मार्च १८२३ सुधी	४	,,
ता.१ली एप्रिल १८१८ थी ता. ३१मी मार्च १८२३ सुधी	४	,,
ता.१ली एप्रिल १८२३थी ता. ५मी एप्रिल १८२५ सुधी	३½	,,
ता.५मी एप्रिल थी ता. १९ मी डिसेम्बर १८२५ सुधी	३	,,
ता. २० डिसेम्बर १८२६	४	,,

प्रिन्स आफ वेल्सनो टापु सिंगापुर अने मलाक्कानो एक इलाको.

१८१९. वलंदानो वेपार पूर्व भणीना टापुओमां घणो सारो चालतो हतो. तेमज ते तमाम पोताने हाथ करी लेवाने जे थाय ते करता हता. तेमां भाग पाडवा माटे, बेंकुलनना लेफ्टनण्ट गवर्नर सर स्टॅमफोर्ड राफल्सने मलाक्का भणी जवानो गवर्नर जनरल हेस्टींगे हुकम कर्यो, अने फरमाव्युं के डचना वेपार उपर कांइक अंकुश मूकी शकाय एवो आपणो वेपार चलाववाने पूर्व आर्चिपेलगो उपर सेटलमेंट बांधवानी एक जग्या पसंद करवी. आ काम माटे प्रयत्न करतां सिंगापुरनो टापु हाथ लागी गयो. वलंदाए तकरार उठावी के, रिहयो (Rhio) संस्थान साथे करार थया प्रमाणे सिंगापुर अमारी हुकुमतमां होतां त्यां ब्रिटिश वावटो चडी शके नहि. आ तकरारनो निवेडो लाववा माटे १८२३ मां नेधरलंड अने ग्रेट ब्रिटन वच्चे लखाण चालतां १८२४ मां समाधान उपर वात आवी, अने १७मी मार्चे कोलकरार सहि थया तेनी रूये ईस्ट इंडिया कंपनीनो अभिप्राय लईने छेवटनो नीकाल करवामां आव्यो. सुमात्रानो टापु ब्रिटिशोए छोडी दईने बेंकुलननुं सेटलमेंट तेना इलाका सहित वलंदाने सोंपी देवुं तेने बदले, हिन्दमां डचोनो जे प्रदेश हतो ते तमाम तथा मलाक्कानो वास ग्रेट ब्रिटनने ज स्वाधीन करी देवामां आव्यो तथा सिंगापुरनो कबजो विना वांधे ब्रिटिश ताजना स्वाधीनमां रह्यो. एटले चोथा ज्योर्जना ५ मा आक्टना १०८ मा बाबथी ईस्ट इंडिया कंपनीने १८२५ ना आक्टोबरनी १२ मी तारीखनो कोर्ट ऑफ डरेक्टरोनो धारानी रुये हुकम मळवा उपरथी कंपनिये इलायदो इलाको ठरावीने गवर्नर इन काउंसिल ऑफ प्रिन्स ऑफ वेल्स आइसलंड, सिंगापुर, अने मलाक्का (Governor in Council of Prince

of Wales' Island, Singapore, and Malacca) नी स्थापना करी.

त्रीजा ज्योर्जना ३३ मा आक्टना ५२ मा बाबनी ४० अने ४४ कलमोने अनुसरीने बंगाळाना सुप्रीम गवर्मेण्टना ताबामां आ इलाको मूकवामां आव्यो. आ इलाका माटे एक गवर्नर अने त्रण सभासदोनी नेमणूक करवामां आवी तेमांथी एक सभासद प्रिन्स ऑफ वेल्सना टापुमां रहे, बीजो सिंगापुरमां, अने त्रीजो मलाक्कामां रहे एवी गोठवण राखी.

१८२३. चोथा ज्योर्जनो ४ थो आक्ट थयो तेना ८० मा बाबनी २जी कलम प्रमाणे रेजिस्टर थयेलां ब्रिटिश वाहाणोमां राजानी कोइ पण रैयत चाहा सिवायनी कोइ पण वस्तुनो व्यापार ब्रिटिश राज्यना कोइ पण भागमां करी शके एवी छूट आपवामां आवी. चीनना राज्यनी हद्दमां कंपनी सिवाय अथवा कंपनिये लायसेन्स आप्युं होय ते सिवाय बीजो कोई व्यापार करे नहि एवो नियम चालु राख्यो.

१८३४ ना नवा पटानी भांजगड.

सन १८१३ नी सालना परवानानो समय पूरो थयो ते दरम्यान २० वर्षमां कंपनी काचा रेशम अने सुराखारनो हिन्दमां जुज निकास करती हती. बीजा वेपारियो वेपारमां एटला बधा फावी गया हता के कंपनीने भागे वेपार करवानुं घणुं ओछुं थई गयुं हतुं. ग्रेट ब्रिटनना वेपारियो अने मालबनावनाराना हाथमां तमाम वेपार जई पड्यो हतो. हवे तेमनी नजर चीनना वेपारमां माथुं मारवानी थई हती. कंपनी चीन साथे चाहा अने अफिणनो स्वतंत्र वेपार करती हती, तेमां जे नफो मळतो हतो तेथी हिन्दना

कंपनीना राज्यवहिवटनुं खर्च नीभी शकतुं हतुं. कंपनीना भागीदारोने १०½ टका लेखे वेंहेचणी मळ्यां जती हती, अने कंपनी पोतानी नवी थयेली स्थितिमां मची रही हती. देशने ते सारो लाभ आपती जती हती, तेमां इंग्लंडने एक विस्तीर्ण राज्यनी प्राप्ति करावी आपी ए कांई जेवी तेवी वात केहेवाय नहि. आवी उत्साही कंपनी पासेथी चीननो स्वतंत्र वेपार करवानी छूट उपर तलप मारवाने तैयारी थवा लागी. लिवरपुल, मेन्चेस्टर, बर्मिंगहाम, अने शेफिल्ड आदि शहेरो तरफथी एवो अवाज आववा लाग्यो के चीन जेवो विशाळ देश, पैसे भरपूर, भरचक वस्तीवाळो, तेम छतां, माल बनाववानां कारखानां घणां थोडां छे एवो देश तो आखा यूरोपने जोइये तेटलो व्यापार पूरो पाडे एवो छतां तेने जुज वेपार करवावाळी ई. इ. कंपनीना एकलहथ्था वेपारमां गुचावी राखवो बीलकुल मुनासब नथी. १८२७ ना मे मास सुधी आवी तकरारोना हुमला कंपनी उपर चालता रह्या. खजानाना अधिकार उपर आ वेळाए कॅनिंग हतो. ग्रेट ब्रिटन अने हिन्दना व्यापार संबंधी तपास करवाने सिलेक्ट कमिटी निमवा माटे मि० व्हाइटमोरे आमनी सभामां दरखास्त मूकी. चीनना एकलहथ्था वेपारनी कंपनीने आपेली परवानगी तोडी नांखवाने ते खरेखरो बाइयो, कॅनिंग पण घणे भागे सर्वने वेपार करवानी छूट आपवानी तरफेणमां हतो. तेना मळतिया हता ते सर्वे, तेनाज अभिप्रायने टेको आपवावाळा हता. एनो कोलोनियल सेक्रेटरी हस्किस्सन तो स्वतंत्रव्यापार अने अर्थविद्याने अनुकूल विचार धरावनाराओनो आगेवानज हतो. आटलुं छतां पण, व्हाइटमोरनी दरखास्तनी सामे पूरो वांधो लेवामां आव्यो, तेनुं कारण एवुं बतावावमां आव्युं के, कंपनी हवणां जे धोरणे व्यापार चलावे छे ते संबंधी अने तेने पटो आपवामां आव्यो छे तेनी कलमो विषे विगतवार पाको विचार करीने

छेवटनो निकाल आणी मूकवानो समय हवे पासे आवी पोहोंच्यो छे. कॅनिंग तो १८२७ना आगस्ट मासमां मरण पाम्यो; थोडाज मासमां गॉडेरिच (Goderich)नुं प्रधानमंडळ विखराई गयुं; स्वतंत्र व्यापारनी तरफेण करवावाळा हस्किस्सन अने तेना सोबतियोए राजीनामां आप्यां; अने १८२८ ना जान्युआरीमां ड्यूक ऑफ वेलिंगटन मुख्य प्रधान थयो. १८२९ ना मे मासनी १२ मी तारीखे लिवरपुलना व्यापारियो भणीथी अरजी आपतां हस्किस्सने जणाव्युं के हिन्द अने चीननी साथे स्वतंत्रताथी व्यापार करवानी छूट आपणा सर्व ज्ञाति भाइयोने आपवी नहि ए आपणी कृति आपणी उच्च भावना अने मोभाने बिलकुल छाजती नहि होतां, नीचुं जोवरावे एवी छे.

१८३० ना फेब्रुआरीमां लार्ड एल्लनबरोए दीवाने खासमां दरखास्त करी के, ई. इं. कंपनीनी हवणांनी स्थितिनो, तेमज ग्रेट ब्रिटन, पूर्व भणीना प्रदेशो, अने चीन साथेना व्यापार संबंधीनो तपास करवाने माटे उमरावोनी सभामांथी एक सिलेक्ट कमिटी नीमवी. तेणे विशेषमां एम जणाव्युं के, हिन्दना बाहारना अने अंदरना व्यापार संबंधी जेटली सुगमता आपी शकाय तेटली ई. इ. कंपनिये आपी छे, तो हवे पार्लामेंटे विचार करवानो ए छे के, कंपनीनो आश्रय लीधा विना, हिन्दनो राज्यकारभार बारोबार अथवा कोई बीजी रीते चलावी शकाय एम छे के नहि, अथवा तो, हवणां तेनी मददथी जेवो वहिवट चाले छे तेवोज चालतो राखवो के तेमां कांई फेरफार करवो.

एज दिवसे आमनी सभामां सर रोबर्ट पीले उपरना अभिप्रायने मळती दरखास्त करी जणाव्युं के, सरकार अने कंपनी वच्चे प्रथमना ठराव प्रमाणे हवणां जे वहिवट चाले छे ते संबंधीनो विचार करीने तेने नवो पटो आपवामाटे नहि पण तेना कार्य संबंधी पूरेपूरो ख्याल आवे एवी रीतनी अधुराश विनानी तपासणी करवामाटे

आमनी सभामांथी पण एक कमिटी नीमवी. आ प्रमाणे अभिप्राय बाहाल रेहेतां, पार्लामेंटनी बन्ने सभाए पोतपोतानी कमिटी ठरावी, अने कंपनिये तेमने जोइती बधी हकीकत पूरी पाडी, पण कंपनीना लाभमां जोइये तेवो लाभदायक परिणाम आव्यो नहि. आमनी कमिटिये जणाव्युं के, व्यापार अने नाणा संबंधी व्यवहार कंपनिये एवो चलाव्यो के ए बे विषय तो अळगा पाडी शकाय एम छेज नहि. विरुद्ध पक्षवाळाए धार्युं के जे कांई लाभ थयो छे ते चीनना वेपारथी ज थयो छे एवुं कंपनी भणीथी केहेवामां आवे छे ते तेमनी दलील तोडी नांखवामां आवे, तो पछी, एकलहाथे चीननो व्यापार करवानी तेमने आपेली छूट चालती रखावानी तेमनी मागणी छे ते उराडी देवाशे एटलुंज नहि, पण कंपनी पैसा संबंधीना जे दावा करे छे ते वगर आधारना छे एवुं ठरावी शकाशे. आवा मनसुबाथी तेओए जणाव्युं के कंपनीनी मुडी उपर शेरहोल्डरोने जे वेंहेंचणी आपवामां आवे छे, तथा बाण्ड उपर उपाडेलां नाणांनुं व्याज चूकवी देवामां आवे छे तेने माटे जे खुटती रकम जोइये ते तो हिन्दनी मुल्की उपजमांथी उपाडी लेवामां आवे छे. आ उपरांत गोळगोळ तेओए एम जणाव्युं के, खरुं जोतां तो कंपनी पासे हवे व्यापारी भंडोळ तो रह्युंज नथी. वळी बीजी एक तकरार तेमणे रजु करी के, चाहानुं वेचाण करती वेळाए तेओ म्होंनुं माग्युं मूल्य ले छे ए कायदा विरुद्ध छे एटलुंज नहि, पण धोरण उपरांत वर्तवाथी तेओ शिक्षाने पात्र थाय छे, अने एकलहथ्थो व्यापार चलाववानो तेमनो हक तेओ हाथे करीनेज खोई बेसवानी स्थितिमां आवी गया छे.

आवी तकरारोनो रदियो कंपनिये आप्यो के, चाहानी किंमत लेवामां आवे छे ते धाराने अनुसरीनेज लेवामां आवे छे; जे गणत्री उपरथी कमिटी अभिप्राय बांधे छे ते गणत्रीज तेमनी भूल भरेली छे;

कंपनीना व्यापारमां मुल्की उपजनुं भंडोळ काम लागे छे एवुं कहेवामां आवे छे ते मुल्की उपज पण निराधार छे. मुल्की खर्च थाय छे ते मुल्की उपज करतां वधारे छे तो पछी तेमां बाकी रेहेतुंज नथी. १८२१ मां परदेशी व्यापार संबंधी तपास करवाने आमनी कमिटी नीमवामां आवी हती तेना अभिप्रायथी सामा पक्षनी दलील रद जाय छे, केमके, तेमणे चोख्खुं जणाव्युं छे के, हिन्दनी उपज तेना मुल्की खर्चने पोहोंची शकती नथी, वळी १८१४ मां पार्लामेंटमां हिसाब रजु करवामां आव्यो छे ते उपरथी पण उपरनी हकिकत चोख्खे चोख्खी जणाई आवे छे.

चीन साथेना व्यापारनी स्थापना आपणी साथे सहजमां थई नथी, कंपनीने तेमां घणो श्रम पड्यो छे. चीन साथे संबंध बांधवामां पृथ्वीना बीजा कोई लोकोने लाभ न मळेलो एवो लाभ इंग्लंडने कंपनियेज मेळवी आप्यो छे. चीननी दरबार साथे जे कांई सारो संबंध बंधायो छे ते कंपनियेज कंपनीनी नाना प्रकारनी उदारता अने युक्तिओथीज बांध्यो छे. ए विषे मात्र एकज दाखलो आपवो बस छे. चीनाई भाषानुं ज्ञान थवाथी तेमनी साथे आपणो सहवास वधे एटला माटे प्रसिद्ध डा. मोरिसन पासे चीनाई अने इंग्लिश भाषानो म्होटो कोश रचाव्यो छे, ते उपर देखरेख राखवानुं काम कंपनीनी कंताननी पेहेडीनी सिलेक्ट कमिटी तरफथी सर ज्योर्ज स्टोन्टने उपाडी लीधुं हतुं. आ काम साधी लेवामां चीनाओने खोटुं लागे नहि, अने कोई प्रकारनो वेहेम आवे नहि एवा नाना प्रकारना देखाव करवामां आव्या छतां पण चीनाओने वेहेम आववा जेवुं थयुं, अने कोशनुं काम आगळ चालतां अटकी पड्युं. कोशनो पेहेलो भाग १८१६ मां इंग्लंड पोहोंची गयो, बीजो भाग त्यार पछी एक वर्षे रवाने करी दीधो, छेवटे १८२४ मां बधुं काम परिपूर्ण थयुं. आ कोश तैयार

करावावामां कंपनीने ९,००० पौंडनो खर्च करवो पड्यो हतो. प्रथमथीज मकाउमां छापखानुं कोर्टे रेहेवा दीधुं हतुं अने तेमां उपयोगी पुस्तको अने भाषान्तरो छपातां हतां; पण राजप्रकरणीय सवालमां उतराय नहि, अने कोई प्रकारे चीनाई सरकारने वेहेमनुं कारण जणाय नहि एवी पूर्ण सावधानीथी व्यवहार चलाव्यो हतो. खातरी करी आपवामाटे डा. मोर्रिसने कंतानमां रहीने जे स्तुतिपात्र काम कर्युं तेनी कंपनिये घटे ते प्रमाणे खरेखरी बुज करी.

सन १८१९ थी ते १८२९ सुधीना १५ वर्षना गाळामां चीनना व्यापारथी कंपनीने १,५४,१४,००० पौंडनो नफो थयो हतो, तेनी वार्षिक सरासरी काहाडवा जइये तो १०,०९,०४७ पौंडनी आवे छे, तेम छतां पण, वेहेंचणी अने बाण्डनुं व्याज एटलामांथी पुरुं नीकळी आवतुं नोहोतुं.

कंपनीना हिसाबनी फरीथी तपासणी करवामाटे मि. पेन्निंगटनने हिसाबी कामदार (एकौंटंट) निमवामां आव्यो हतो तेणे सर्व ठेकाणाना व्यापारमां थयेला नफानो आंकडो २,०४,८८,००० पौंडनो जणाव्यो छे.

सन १७९३ मां हिन्दी प्रधाने हिन्दनी मिल्कतनी वार्षिक उपज २,५०,००० नी गणी हती ते हिसाबे पटानां २० वर्षमांथी एकंदर रकम ५०,००,००० पौंड थवा जाय छे. अने ते रकम कंपनीने दरेक पटो आपती वेळाए थयेला आक्टोमां मान्य राखवामां आवी छे.

मिल्कतनी तपसील नीचे प्रमाणे छे:—

कंपनीनी हिन्दमां मिल्कत छे ते बाद करतां कंपनी पोतानी व्यापारी मिल्कत नीचे प्रमाणे गणावे छे.

व्यापारी मिल्कत १८२९ ना मे नी १ ली तारीखे नक्की कर्या प्रमाणे कंपनीनी इस्कामतनो आंकडो ....पौंड		२,११,०२,१८२.
१७६५ पेहेलां लडाइयोनुं खर्च मजरे गणतां.... पौंड	३६,१६,०००	
ते वेळानुं देशनुं बाण्ड उपर करज बाद करवानुं	१६,१६,०००	
		२०,००,०००
		२,३१,०२,१८२

कंपनी आ प्रमाणे २,३१,०२,१८२ पौंडनो पोतानो दावो सामो धरे छे. एमां जे व्यापारी मिल्कत पौंड २,११,०२,१८२ नी गणवामां आवी छे तेनी तपसील नीचे प्रमाणे छे,—

सार्वजनिक भंडोळ (public funds) मां रोकायली मिल्कत तथा देशमां अने बाहार खाते रहेली परात. ....पौंड.	२१,८६,१२९
तरी उपरनी मिल्कत अने नुर. .... ,,	३९,३१,८९७
देशमां अने बाहार खाते कंपनीनुं लेणुं.... ,,	२२,२७,१९९
देशमां तथा बाहार खाते सिलके रहेला माल अने व्यापारनी वस्तुओ.....	७३,८३,९३७
इमारतो अने वपराशनो सामान (dead stock)	१४,६७,९६७
ईस्ट इंडिया आन्युइटीस.	१२,०७,५६०
मुल्की लेहेणुं.	४६,३१,९०६
पौंड	२,२६,३६,५८५
तेमांथी बाद देवुं ,,	१५,३४,४०३
बाकी पौंड	२,११,०२,१८२

तकरारी अथवा शक भरेलुं बाद करवा जेवुं-

मुल्की खाता तरफथी व्यापार

खाते लेणुं.... .... ४६,३१,९०६

बाण्डउपरनुं देवुं ३७,९६,०००

८४,२७,९०६

छेवट बाकी पौंड १,२६,७४,२७६

आ आंकडा उपरथी जणाय छे के, सन १६०० मां ६८,३७३ पौंडनी मिल्कत उपरथी सारा नरसा वर्षो साथे बाथ भीडीने कंपनिये आज सूधी कडाकूट करी १,२६,७४,२७६ नी चोख्खी मिल्कत करी छे एमांथी १८३४-३५ अने १८३९-४० सूधी १,१०,००,००० पौंड हिन्दी मुलकीना सामान्य खर्चमां उपयोगमां लीधां छे.

कंपनिये उपजावेली २,११,०२,१८२ नी रकम तो खातावही उपरथी पौंडमां बताववामां आवी, पण फ्रान्स, स्पेन, इटली अने जर्मनी ए सर्वे देशोनो अडसट्टो, विस्तारनो अने वस्तीनो करिये तो ते करतां पण विशेष विस्तारवाळो अने विशेष वस्तीवाळो मुल्क कंपनिये इंग्लंडने मेळवी आप्यो तेनी किंमत केटला पौंडमां बतावी शकाय तेनो विचार करवा सरखो छे.

चोख्खुं जणाई आवे छे के, प्रथमथीज सर्वेने व्यापार करवानी सरखी छूट आपी होत तो आवो सारो परिणाम आववानोज नोहोतो.

१८३०. कम्पनीनो नवो पटो करी आपवानी आवी नाना प्रकारनी तकरारो चालती हती तेवामां जुननी २६ मी तारीखे चोथो ज्योर्ज राजा मरण पाम्यो.

डयूक ऑफ वेलिंगटन प्रधान हतो तेणे हवे कंपनीनी मागणीनो नीकाल लाववानो निश्चय कर्यो. तेना बोलाववाथी आप्स्ले हाउसमां आक्टोबरनी १२ मी तारीखे कंपनीना चेरमेन (William Astell) मि. विलियम आस्टेल अने डेप्युटी चेरमेन तेनी पासे गया ते वेळाए लार्ड एलेनबरो पण त्यां हाजर हतो. डयूके कही दीधुं, के हिन्दना राज्यनी व्यवस्था करवानुं काम तमारा स्वाधीनमां रेहेवा देवामां आवे परंतु चीननो व्यापार जे तमारी पासे एकलहस्तो छे तेने बदले तेनी छूट सर्व वेपारीने आपवामां आवे तो ए विषे तमारे शुं केहेवानुं छे? तेना उत्तरमां आस्टेले कह्युं, के देशनी सेवा अने फरज बजावानी खातर हिन्दनो राज्यकारभार अमे चलावाने खुशी छिये, पण आ देशनुं अने हिन्दनुं कल्याण थाय एवी रीते वहिवट चलाववाने अमने पूरतां साधन पूरां पाडवां जोइये. लगभग ३० लाख पौंड हिन्द खातेथी आ देशमां अपाय छे, अने ते रकम कंपनीना व्यापारमांथी पोहोंचाडवामां आवे छे. हिन्दनो वहिवट चलाववामां जे खर्च थाय छे तेमां खोट आवे छे अने ते चीनना व्यापारनी उपजमांथी पूरवामां आवे छे. मुल्क अने व्यापारना शेळभेळपणाने लीधे १०½ टकानी वेंहेंचणी भागीदारोने आपी शकाय छे, पण जो व्यापारनुं प्रकरण उठावी लेवामां आवे तो भागीदारोने पोतानी मिल्कतनी सलामती माटे अंदेशो रहेवाथी तेओने आवो अभिप्राय पसंद आवशे नहि. आस्टेलने उत्तरमां डयूके अने लार्ड एलेनबरोए पोताना आफिशियल विचार खुल्ला जणावी दीधा, अने लोकोनुं पण तेवुंज वलण होतां तेम थवुं जोइये. कंपनीनी जे बधी मळीने इस्कामत छे ते भागीदारोने तेमनी मुंडी अने वेंहेंचणी माटे जोइये तेटली छे. विशेषमां लार्ड एलेनबरोए कह्युं के १८३४ नी मुदत पेहेलां तो, खर्च घटाडवानी गोठवण थई छे अने तेटलामां थशे. एटले तेमना तरफथी वांधो लेवाने कांई कारण नथी.

डेरेक्टरोनी सिक्रेट कमिटीनो अभिप्राय लीधा पछी नीकाल उपर वात आणवानुं कहीने सर्वे वेराई गया. कंपनी तरफथी सिक्रेट कमिटीनो अभिप्राय जणावी देवामां आव्यो के लोकसमूह अने कंपनी ए बन्नेनी अनुकूळता सचवाय एवी रीते प्रधानमंडळ जे निवेडो लावशे ते प्रमाणे वर्त्तवाने कंपनी तैयार छे.

ता. २६ मी आक्टोबरे पार्लामेंट भराई. ता. १५ मी नोवेम्बरे प्रधानमंडळ विखराई गयुं, ने ता. २२ मिये अर्ल ग्रे मुख्य प्रधान निमायो. बोर्ड ऑफ कंट्रोलना मुखी तरीके लार्ड एल्लेनबरोनी जग्याए राइट आनरेबल चार्ल्स ग्र्याण्ट पछवाडेथी (Lord Glenelg) नी निमणुक थई. आ गृहस्थनो कंपनी साथे जूनो संबंध हतो ए वात खरी, परंतु पोताना अधिकारनी रुये पोताना सह सभ्यो साथे मळता रेहेवानुं तेने उचित लाग्युं.

१८३१. फेब्रुआरीनी ४ थी तारीखे ईस्ट इंडियाना कारभार संबंधी रिपोर्ट करवाने फरीने कमिटी ठरावबानी दरखास्त मूकी. तेवामांज पार्लामेंट बरखास्त थई गई. जुननी १४ मी तारीखे नवी पार्लामेंट भराई एटले नवी कमिटी ठरावबाने ता. २८ मिये फरीने तेणे सवाल उभो कर्यो.

कंपनिये पोतानो पटो नवो करावी लेवाने मुदत वीती छतां केम अरज करी नहि, एवी वांधा काहाडनारी घणी तकरारो चाली पण कंपनीना विरुद्ध पक्षवाळा तरफथी एज संबंधी धमसाण मची रह्युं हतुं अने तेना खूलासा कंपनी कर्या जती हती तोपछी कंपनीने ए विषे खास अरज करवानी अगत्य रही नहती एवो अभिप्राय थयो.

लिवरपुलना एक वेपारी लॅंग्टने (Langton) कंपनीनो हिसाब अजाणथी के गमे तो खोटा इरादाथी भूल भरेलो रजु थयो छे एवुं कंपनी उपर उघाडुं बोनानुं मूक्युं, अने प्रथम केहेवामां आवेली एवीज

वातो फरीने करवा मांडी तेमां ते फाव्यो नहि, केमके, १७९३, १८११, १८१२ अने १८१३ मां पार्लामेंटमांनी कमिटीने हिसाब रजु थई गया हता तेम छतां ए वातना एणे अखाडा कर्या, परिणामे ते एक वात पण साबीत करी शक्यो नहि. ता. २० मी आक्टोबरे पार्लामेंटनी बेठक पूरी थई.

१८३२. जान्युआरीनी २७ मी तारीखे, बोर्ड ऑफ कंट्रोलना प्रमुख ग्र्याण्टे फरीथी सिलेक्ट कमिटी नीमवानी दरखास्त करी.

ईस्ट इंडिया कंपनीना कारभार संबंधी एक सामान्य कमिटी निमवामां आवी, तेना पेटामां नीचे प्रमाणे सब कमिटियोनी योजना थई.

१ सामान्य (Public), २ नाणा प्रकरण संबंधी (Finance), हिसाब संबंधी (Accounts), व्यापार संबंधी (Trade), ए त्रण बाबतनी एक, ३ मेहसुल संबंधी. (Revenue), ४ न्याय संबंधी. (Judicial), ५ लश्कर संबंधी (Military), ६ राज्य प्रकरण संबंधी (Political or Foreign)

आगस्ट मासमां कमिटियोए पोतानुं काम पूरुं कर्युं; हकिकतना रिपोर्टो पार्लामेंटना टेबल उपर रजु करवामां आव्या अने ते छापी नांखवानो हुकम थयो. लिवरपुलना खां वेपारी(!) लॅंगटने नाणासंबंधी हिसाबमां वांधो उठाव्यो हतो एटलामाटे एक बाहारनो स्वतंत्र अने जे हिसाबो तपासवानोज धंधो करतो हतो तेनी निमणुक करवामां आवी. हिन्दी हिसाब संबंधी ते कशुं पण जाणतो नहतो. ईस्ट इंडियानी आफिसमां सात मास सुधी तेणे खुब बारीकीथी तेमां गोथां मार्यां, अने रिपोर्ट कर्यो तेमां जणाव्युं के लाखो पौंडनो जमाव थयो छे ते १७९३ नी साल पछी व्यापारमां जे नफो मळतो गयो तथा पछवाडेथी मुंडी वधारवामां आवी तेने लीधे छे.

पार्लामेंटरी कामिटिये रिपोर्ट कर्यो तेमां जणाव्युं के, व्यापारमांथी मळेलो नफो, अने हुंडियामण मजरे मळवाथी हिन्दनी नाणा संबंधी स्थितिने लाभ मळयो छे.

१८३३. कंपनीना पटा संबंधमां २९ ठरावो करवानी बाबतो रजु थई. अने ते पार्लामेंटमां बील रजु करवाने माटे हती. प्रथमनी ८ बाबतो कंपनीनो व्यापार बंध करवा संबंधीनी हती. कंपनी विलायतनी सरकारने पोतानी व्यापारी अने मुल्की मिल्कत, ते साथेना सर्वे प्रकारना हक, अने बीजुं जे मेळवी लीधुं होय ते सोंपी दे. तेने बदले प्रतिवर्षे सरकार एक जोइंट स्टॉक कंपनी तरीके गणीने ६,३०,००० पौंड प्रतिवर्षे आपे.

आ सिवाय बीजी ११ बाबतो हती ते ईस्ट इंडिया कॉलेजने चालती राखवा अने तेने उत्तेजन आपवा संबंधी हती. बाकीनी, ब्रिटिश प्रजाने हिन्दमां आववा देवानी, तथा बोर्ड ऑफ कंट्रोलने केटलो अधिकार आपवो ते संबंधी हती छेवटे प्रधान मंडळनो अभिप्राय मि० ग्राण्टे जणाव्यो के, "आवुं धोरण दाखल करवाथी ई. इं. कंपनी वेपार करती बंध थशे एटले बोर्ड आफ कंट्रोलनी साथे मळीने घणी होंस, उलट अने श्रमथी राज्य व्यवस्थामां ध्यान आपवाने तेने पूरतो अवकाश मळशे. हिन्दमां राज्य चलाववामां तथा बीजुं खर्च थशे तेनी ते वधती जती उपजमांथी पूरूं पडी शकशे. हवणां २,२०,००,००० पौंडनी उपज थाय छे, आपणा राज्यनो प्रदेश विस्तीर्ण छे, भोंय फळद्रूप छे, उंचा प्रकारनी छे, अने हरेक जातनो पाक उत्पन्न करवानी योग्यता धरावे छे; देशनी उपज वधे एवां घणां साधनो योजवानां हजी बाकी छे; लोको सामान्य रीते कहो तो शान्त, मेहेनतु छे, तेओ सुधरता जाय छे अने हवे पछी सुधरवानी योग्यता धरावे छे, तोपछी, आपणुं आ पूर्वभणीनुं राज्य डाह्यापणथी चलाववामां आवतां पोतानुं खर्च निभावी शकशे एटलुंज नहि पण आबाद थशे."

मे मासनी ३ जी तारीखे कंपनीना भागीदारोनी जनरल कोर्टमां ४७७ विरुद्ध (बावन) ५२ मतथी ठराव थयो. तेमां २०,००,००० पौंडनुं ग्यारंटी फंड इलायदुं राखवामां अने नाणा संबंधी बीजी सगवडो करी आपवामां आवे एम ठर्युं. हिन्दनो राज्यकारभार चारटर प्रमाणे कंपनी जेम चलावे छे तेम चलावे अने व्यापारी कंपनी तरीके बंध पडे एवो अभिप्राय थयो. ता. २७ मी मेए राजतरफथी मि० ग्राण्टे संतोष जणाव्यो. कंपनिये ३० लाख पौंडनुं ग्यारंटी फंड करवुं एवी मागणी करी अने बोर्ड ऑफ कंट्रोल अने कोर्ट ऑफ डरेक्टरो वच्चे मतभेद थाय त्यारे तेनो निवेडो पार्लामेंट लावे एवी मागणी करी. अमीरोनी सभामां ता. ५ मी जुलाइये लार्ड लॅन्सडाउन, लार्ड मकाले, लार्ड एल्लेनबरो, लार्ड रिपन, अने ड्यूक ऑफ वेलिंगटन एओए भाषण कर्यां.

कंपनिये पण विश वर्षने पटे हिन्दना राज्यनी लगाम पोताना हाथमां राखवानुं कबुल कर्युं अने वेपार करवानुं छोडी देवानी इच्छा जणावी. ता. २६ मी जूलाइये आमनी सभामां बील पास थयुं, अने १६ मी आगस्टे उमरावोनी सभामां त्रीजी वार वंचायुं.

ता. २८ मी आगस्टे ११७ कलमोनुं बील कायदा तरीके पसार थयुं अने कमिशन द्वाराए तेने राजा तरफथी मंजुरी मळी.

एक करार एवो पण करवामां आव्यो के २० वर्षनी मुदत वीत्या बाद, अथवा पछीना वर्षमां, हिन्दनो राजकिय कारभार कंपनीना हाथमांथी लई लेवामां आवे तो त्रण वर्षनी नोटिस मळतां, ५ पौंड ५ शिलिंग वार्षिक उपजना १०० पौंड लेखे जे रकम थाय ते कंपनीने चूकवी आपवानी छूट तेमनी इच्छापूर्वक आपवी अने आ प्रमाणे तेमने रकम मळे ते, अथवा तेमांनो अमुक भाग, तेमने योग्य लागे तो तेओ फरीने पोतानो वेपार चालतो करवामां रोके.

१८३३ थी जूनु इंडिया हाउस परदेशी व्यापारना स्थान तरीके हवे बंध थयुं, पण पा सेंकडा सुधी हिन्दनुं राज्यप्रकरणीय काम चलाववाने चालतुं रह्युं.

कोर्ट आफ प्रोप्राइटर्स तेमज तेमना प्रतिनिधियो, आगळनी पेठेज राज्यकीय सत्ता भोगववा लाग्या,

१८५४ नो नवो पटो.

कंपनीने जे पटो, सन १८३४ ना एप्रिलची २२ मी तारीखथी ता० ३० मी एप्रिल १८५४ सुधीनो, २० वर्षनो करी आपवामां आव्यो हतो ते वेळाए ते संबंधमां जे आक्ट करवामां आव्यो हतो ते बधो बाहाल राखीने, योग्य फेरफार करवो घटे ते करवा संबंधमां सर चार्ल्स वूडे, १८५३ ना जुन मासनी त्रीजी तारीखे, आमनी सभामां बिल रजु कर्युं, तेनी विगत नीचे प्रमाणे हती.

१. हवे पछी, डरेक्टरो अने बोर्ड आफ कंट्रोलनो संबंध चाले छे तेम चालतो रेहेशे, पण डरेक्टरोनी सभाना बंधारणमां फेरफार करीने तेनी दर्म्यानगीरी ओछी करवामां आवशे. कंपनीना प्रोप्राइटरो पोता तरफथी सभासदो पसंद करतां डरेक्टरोनी सभा २४ सभ्योनी ठरावेली हती तेने बदले हवे १८ डरेक्टरो नियोजवामां आवशे, तेमां कंपनीना प्रोप्राइटरो, प्रथमनी पेठेज, १२ डरेक्टरो पसंद करे, अने बाकीना ६ राजा तरफथी पसंद करवामां आवशे.

जेओए हिन्दनी नोकरी ओछामां ओछी १० वर्ष सुधी करेली हशे एवा ६ मान्य राखवामां आवशे. १८ मांथी ६, प्रति बीजे वर्षे बदलाशे, पण तेओनी फरीने नेमणोक करवानी छूट रेहेशे. जेओना उपर कृपादृष्टि होय एवानी नोकरी पसंद करवामां आवती हती ते रीति हवेथी चालती राखवामां आवशे नहि, पण सिविल सर्विस

सर्वने माटे खुल्ली राखवामां आवशे, अने तेमां जे पसंदगी मेळवशे तेओने नोकर राखवामां आवशे. गवनर्र जनरलना ताबामां हाल बंगाळा एजन्सी छे ते छूटी पाडीने तेनो नवो गवर्नर ठरावबामां आवशे. कायदा करनारी सभामां सुधारो करीने तेना सभ्योनी संख्या १२नी राखवामां आवशे.

आवा फेरफार साथे आमनी सभामां दाखल थयेलुं बिल उमरावोनी [र्लास] सभामां ता० १३ मी जुने पसार थयुं.

फोर्ट बिलियममां [कॉलेज] पाठशाळा हती ते बंध करवामां आवी, हेलीबरीनी पाठशाळा पण तेमज बंध करवानी सूचना आपवामां आवी.

बंगाळामां लेफटनेंट गवर्नर ठराव्यो.

सुप्रिम कौंसिलथी कायदा करनारी सभा जुदी पाडी. आ प्रमाणे थवाथी बन्नेनी अनुकूलता वधी.

आमनी सभामां आ बील संबंधी जेओए भाषण कर्यां छे तेमां जोन० ब्राइटनुं कथन, खरी राजनीतिनो अनुभव करावनारुं, अने निष्पक्षपात, तेमज, खुल्ला दीलनुं होतां ते समयने अनुकूल ते वेळाए केटलाकने नहि लाग्युं होय (ता. ३ जुन १८५३) तेणे एक एवो अभिप्राय जणाव्यो के, १८ सभ्योनी डरेक्टरोनी एक सभा नीमवी, तेमां ६ हिन्दना अनुभवी, जेओए राज्यकीय कार्योमां १० वर्ष पलोटाई, सारो अनुभव मेळवेलो एवा, राज्य तरफथी पसंद करवाना ठरे छे, तो बाकीना १२, बिलकुल अनुभवी नहि एवा, कारभारमां कंपनीनो हाथ रेहेवा माटे, तेना प्रोप्राइटरो पसंद करे एवुं शा माटे थवुं जोइये? नाणानी उथल पाथल करी, तेमांथी नफो शी रीते प्राप्त करी लेवो, एवी कळामां जेओनी नजर आगळ दोडती होय एवा

सराफोनी योग्यताने आवां गहन राजकीय प्रकरणमां शा धोरणथी मान्य राखी शकाय ? वळी, मादक दारुगाळा, जे लोकोना गळामां दारु गटकावी देई, तेमना खिसामांथी नाणां कढावी, तेमनां मगज फेरवी दई, तेमना कुटुंबनुं सत्यानाश वाळवावाळा, हजारो माइलने छेटे बेठा बेठा, कांई पण सारु करी शकवानी योग्यता धरावनारा केवा प्रकारे गणवा जोइये ए ख्यालमां आवी शकतुं नथी. माटे हिन्दमां राज्य चलाववानी इंग्लंडमां आवा प्रकारनी कढंगी गोठवण राखवा करतां हिन्द खातानो एक प्रधान निमवामां आवे, अने तेनी एक अनुभवी राजनीतिज्ञ पुरुषोनी कौंसिल ठरावबामां आवे एज उत्तम धोरण गणवा जेवुं छे.

आवा ब्राइटना अभिप्राय प्रमाणेज, आपणे आ लखाण करिये छिये त्यारे हवणां घटित हतुं ते प्रमाणे बनी चूक्युं छे, तो ब्राइट जेवानी आवी अनेक योग्य तकरारो आ ठेकाणे पडती मूकवी एज उचित छे.

१८५७. फेब्रुआरीनी २६ मी तारीखे बर्हामपुरमां बळवानी चिनगारी सळगी, रेहेतां रेहेतां कानपुरमां कतलनी खुनरेजी चाली, बळवो जाग्यो. ओलवाइ गयो. देशमां समाधानी प्रसरी.

१८५८ ना फेब्रुआरीनी १८ मी तारीखे लार्ड पामर्स्टने ईस्टइंडिया कंपनी मोकुफ करवानुं बील रजु कर्युं, आ तकरारमां ते फाव्यो नहि, एटले, पोतानी जग्यानुं राजीनामुं आप्युं, एनी जग्याए डिस्रायालि मुख्य प्रधान थयो, तेणे नवुं बील रजु कर्युं, तेनी सामे लार्ड जान, जे पछवाडेथी अर्ल रस्सल केहेवायो तेणे वांधो उठाव्यो, ते उपर लक्ष राखी डिस्रायालिये जथाबंध नवा फेरफारो फरीथी ता. ३० मी एप्रिले रजु कर्या.

ई. इं. कंपनीनुं हिन्द उपरनुं राज्य मोकुफ थवानुं ठरतां, कंपनीनो गमे तेटली असर करनारो पोकार हवे संभळाइ शके एम न

हतुं. कंपनीने जे केहेवानुं हतुं ते कही चूकी. छेवटे ता० १० मी मेने दिवसे कोर्ट आफ डरेक्टरोए पोतानो पूर्ण भरोसो लार्ड कनिंगमां चालतो रहेलो हतो ते विषेनो पोतानो अभिप्राय दफतरमां दाखल कर्यो.

लार्ड एलेनबरोनो ता० १९ मी एप्रीलनो लखेलो खानगी लेख (सिक्रेट डिस्पाच) हतो ते तेज दिवसे कोर्टने दाखवी देवामां आव्यो. बीजे दिवसे तेणे बोर्ड आफ कंट्रोलना प्रमुखपदनुं राजीनामुं आपी दीधुं, एटले, लार्ड स्टान्ली छेलवेरको प्रमुख निमायो.

ता. २४ मी जुने गवर्मेंट आफ इंडिया बिल लार्ड स्टान्लिये बीजी वार वांच्युं. अने ते बीजे दिवसे कमिटीने स्वाधीन कर्युं. ता० ८ मी जुलाइये ते त्रीजी वार पार्लामेंटमां वंचायुं अने आमनी सभामां ते पसार थयुं.

ता० ९ मी जुलाइये उमरावोनी सभामां पेहेली वार ते बिल वंचायुं. लार्ड स्टान्लीना पिता जे अर्ल आफ डर्बी केहेवाता हता, तेमणे ता. १९ मिये ते बिल बीजी वार वांच्युं. ता० २३मी जुलाइये पास थयुं.

आ बिलमां उमराओए थोडो फेरफार कर्यो हतो, एटलामाटे, आमनी सभामां ता० २७ मी जुलाइये ते पाछुं मोकलवामां आव्युं. फेरफार विषे विचार करवा माटे कर्नल साइके त्रण मासनी मुदत मागवानी दरखास्त करी, पण ते तेने पाछी खेंची लेवी पडी. घणा खरा फेरफार बाहाल रह्या.

ता० ३० मी जुलाइए बिल मान्य राखवामां आव्युं.

ता० २ जी आगस्टे, महाराणी श्री विक्टोरियानी सम्मति आपवामां आवी.

ईस्ट इंडिया कंपनी पासेथी हिन्दनी राज्यसत्ता ताजना स्वाधीनमां लेवानो आक्ट आ प्रमाणे पसार थया पछी, बराबर एक

महिने, एटले, ता० १ ली सप्टेम्बर १८५८ ने दिवसे अमलमां आव्यो, त्यार पछी, बे महिने, महाराणी विक्टोरिया कैसरे हिन्द तरीके, हिन्दना चक्रवर्त्ती राज्यनां महाराणी प्रसिद्ध थयां, अने लार्ड कानिंगने पोतानो पेहेलो ज वाइसरोय एटले राजप्रतिनिधि मान्य राख्यो.

१८५९ ना आक्टोबर मासथी ईस्ट इंडिया कंपनी, पोताना नवा पोशाकमां बिराजमान रही. एक चेरमेन, पांच डरेक्टरो, एक सेक्रेटरी, अने एक क्लार्कनी कोर्ट आफ डरेक्टरोनी अने कोर्ट आफ प्रोपाइटरोनी सामान्य सभा, तथा वाइला कमिटीनी बेठको करी, पोतानी हैयाती कायम राखी, प्रथम नंबर—१ मूरगेट स्ट्रीटमां, अने त्यार पछी, नंबर—२ पानक्रास लेनमां आफिस राखी पोतानुं काम चलाव्यां गइ. कर्नल डब्लु एच साइक्स [Colonel W. H. Sykes M. P.] तेमना चेरमेननुं काम करतो हतो, ते १८७२ना जुननी १६ मी तारीखे मरण पाम्यो, त्यार पछी, मि. जान हार्वे आस्टेल एने ठेकाणे निमायो. डरेक्टरो नीचे प्रमाणे रह्या.

१ फिल्ड मार्शल सर ज्योर्ज पोलाक बार्ट G. C. S. I. K. C. B.

२ प्रोफेसर आऊसली.

३ मि० ड लाऊडन.

४ एरिक स्मिथ.

५ विलियम डेंट.

६ लेस्टाक रीड.

मि० विलफोर्ड क्राफर्ड १८७०ना डिसेम्बरनी ७ मी तारीख सुधी सेक्रेटरी हतो, तेना मरण पछी, मेजर डब्लीऊ. एच. साइक्स [प्रथमना चेरमेननो दीकरो] निमायो.

कंपनीना खर्च माटे वर्षना ९०० पौंड आपवाना ठर्या. चेरमेननो पगार वर्षना १५० पौंड ठराव्यो. बीजा डरेकटरोने प्रत्येकने वर्षना १०० पौंड मळे, ने सेक्रेटरीने १२० पौंड मळे एम ठर्युं.

जूनुं इंडिया हाउस हतुं ते १८६२ मां उतारी नांखवामां आव्युं हतुं, त्यार पछी, कंपनीनुं दफतर वगेरे व्हाइट हॉलमां लइ जवामां आव्युं हतुं.

१८७३ मां ई. इं. कंपनीना शेर होल्डरोनी मूडीनो छेलो नीकाल लाववा माटे The East India Stock Dividend Redemption Act एवा नामनो धारो पसार करवामां आव्यो. जेओ शेर होल्डरो रह्या हता तेओनो दावो छोडावी देवा तेवी योजना करवामां आवी.

आ धारो पसार थता पेहेलां कंपनिये तेना विरुद्ध अरजी करी. पण छेवटे आमनी सभाए ए बील त्रीजीवार वांचीने पास कर्या पछी, उमरावोनी सभामां दाखल थतां, ता० २२ मी एप्रिले पसार थई गयुं. तेनी रुए सेक्रेटरी आफ स्टेटे शेर होल्डरोना दावानो नीकाल आणी दइने कंपनीनुं कार्य आटोपी नांख्युं, एटले, छेक सन १५९९ मां जेनुं खात मुहूर्त्त थयेलुं ते कंपनीना कार्यनो ता० १ ली जुन १८७४ ने रोज बरोबर २७५ वर्षे अंत आव्यो. आटला लांबा समयमां कंपनिये देशोपयोगी कार्यो कर्यां तेवां एवी कोइ बीजी कंपनिये कर्यां नथी एम लोक वायका थई.

व्यापारनी स्वतंत्र छूट मळ्या पछी, हिंदमां व्यापार करवाने एक पछी एक खानगी कंपनियो स्थपावा लागी. केटलाक यूरोपी वेपारियो कलकत्ता, मुंबई, मद्रास आदि शहरोमां पोतानी पेढियो उघाडीने हिंदनो माल यूरोपमां लई जवा लाग्या अने यूरोपी माल हिंदमां लाववा लाग्या. तेमज देशी वेपारियो पण पछवाडेथी तेमनुं अनुकरण करवा लाग्या.

सन. १८८५–८६ नी साल सुधीमां जोइंट स्टाक कंपनियो ७५७ स्थपाइ त्यारथी ते आज सुधीमां तेमां वृद्धि थयां करी छे, ते साथे आपेला पत्रक उपरथी जणाइ आवशे.

पंतियाळु–जोइन्ट स्टाक कंपनियो ब्रिटिश हिन्दमां छे तेनुं पत्रक १८८५–८६ थी सन १९१०–११ सुधी. अंक १.

साल.	चालु कंपनीनी संख्या	केटलुं भंडोळ भेगुं करवानी धारणा.	केटलुं भंडोळ वसुल लेवामां आव्युं.	वसुल थयला भंडोळमां वधारो के घटाडो केटलो थयो.	संकडे केटलो
१८८५–८६	७५७	२८,३२,८६,२७०	२०,९३,६६,०३५	= ३६,१०,८६८+	२
१८८६–८७	८३५	२८,९०,५४,०५०	२१,३०,५६,७९२	= ३६,९०,७५७+	२
१८८७–८८	८५३	२९,९५,८५,५६५	२२,१९,५१,७३२	= ८८,९४,९४०+	४
१८८८–८९	८२९	३१,००,५२,७७५	२२,८६,०५,९१९	= ६६,५४,१८७+	३
१८८९–१८९०	८१४	३१,९१,१९,३३०	२३,४७,९२,९३३	= ६१,८७,०१४+	३
१८९०–९१	८५३	३४,६५,०९,७६०	२४,२४,५५,६४१	= ७६,६२,७०८+	३
१८९१–९२	८७९	३५,६२,७२,६९३	२६,३४,६८,६९७	=२,१०,१३,०५६+	९
१८९२–९३	८७७	३४,८७,८७,०९८	२६,४५,७६,१३४	= ११,०७,४५७+	०.४
१८९३–९४	९७७	३५,२१,५७,९९०	२६,६५,३२,९८३	= १९,५६,८१९+	०.७
१८९४–९५	१,११४	३७,३७,३३,४४०	२७,०६,०९,५४०	= ४०,७६,५५७+	१.५
१८९५–९६	१,२१९	४१,१८,३६,५१४	२८,८७,०६,८३४	=१,८०,९७,२९४+	६.७
१८९६–९७	१,५०२	४८,५३,८२,०३४	३०,३४,५४,९००	=१,४७,४८,०६६+	५.१
१८९७–९८	१,४८९	४८,९०,६६,३९१	३२,०८,८६,५०१	=१,७४,३१,६०१+	५.७
१८९८–९९	१,३३७	५०,११,३०,४३८	३४,५९,६९,३०८	=२,५०,८२,८०७+	७.८
१८९९–१९००	१,२६७	४९,००,२१,४८८	३४,४६,१२,२६१	= १३,५७,०४७+	०.४
१९००–०१	१,२९७	५०,५८,३५,१९५	३६,०९,१३,६९१	=१,६३,०१,४३०+	४.७
१९०१–०२	१,३३७	५१,८१,६४,४५१	३७,२२,२८,२४४	=१,१३,२४,५५३+	३.१
१९०२–०३	१,३७८	५२,१०,९२,४०१	३७,९०,९९,७११	= ६८,६१,४६७+	१.८
१९०३–०४	१,४२८	५४,०१,४८,३९०	३८,५७,३०,३३५	= ६६,२३,६२४+	१.७
१९०४–०५	१,४९४	५६,५४,६४,३४६	४०,१७,४०,६४३	=१,६०,१७,३०८+	४.२
१९०५–०६	१,६७५	६३,३१,५५,५०६	४१,६२,९७,४०२	=१,४५,५६,७५९+	३.६
१९०६–०७	१,८६४	७४,२४,०९,५३९	४४,०५,१९,७३३	=२,४२,२२,३३१+	५.८
१९०७–०८	१,९९९	८७,२७,६८,६८९	५०,४०,१८,६२८	=६,३४,९८,८९५+	१४.४
१९०८–०९	२,०९६	१,०८,३१,४५,०९२	५६,७१,९६,५७१	=६,३१,७७,९४३+	१२.५
१९०९–१०	२,१६२	१,१७,३१,३०,४१२	६१,१८,४१,५०८	=४,४६,४४,९३७+	७.९
१९१०–११					

सराफी-धीरधार करनारी-बैंकिंग, अने वीमो-इन्स्युरन्स कंपनियोनी विगतनुं पत्रक. अंक २.

	बैंकिंग अने लोन.		इन्स्युरन्स.		कुल.	
साल.	संख्या.	थापण.	संख्या.	थापण.	संख्या.	थापण.
१८८५-८६	२४७	२,९४,१६,४३१	९	१४,०६,५६९	२५६	३,०८,२३,०००
१८८६-८७	३१३	२,९८,८२,१०७	१०	१७,९८,७१०	३२३	३,१६,८०,८१७
१८८७-८८	३१४	३,१६,९८,६०८	१३	१६,१९,७८०	३२७	३,३३,०८,३८८
१८८८-८९	२६४	३,१९,०५,४४९	१३	२१,१०,३७६	२७७	३,४०,१५,८२५
१८८९-९०	२३२	३,१२,१८,९४७	१२	१९,८९,७६९	२४४	३,३२,०८,७१६
१८९०-९१	२१३	२,९८,३०,३६५	९	१९,१२,२९९	२२२	३,१७,४२ ६६४
१८९१-९२	१९७	३,५९,९१,८९३	११	६,९८,०७०	२०८	३,७१,५५,७८२
१८९२-९३	१८७	३,५१,८९,३३६	५	७,३४,४५०	१९२	३,५८,८७,४०६
१८९३-९४	१९४	२,९९,२५,८७५	७२	५,०४,८४०	२६६	३,०६,६०,३२५
१८९४-९५	२१५	३,४६,५२,२६०	१५३	७,९७,९१८	३६८	३,५१,५७,१००
१८९५-९६	२२१	३,५९,०९,१४४	१८०	१०,४१,२२०	४०१	३,६७,०७,०५४
१८९६-९७	२७१	३,४०,८४,४५०	३७०	८,२३,४३०	६४१	३,५१,२५,६७०
१८९७-९८	३१३	३,३४,९७,१४१	२०२	१३,६५,८५०	५१५	३,४३,२०,६२१
१८९८-९९	३३२	३,४८,२३,८८८	१०२	१६,०६,३६३	४३४	३,६१,८९,७३८
१८९९-१९००	३४२	३,६६,७२,९८१	४०	१६,१३,२५०	३८२	३,८२,७९,३४४
१९००-०१	३६९	३,७१,३५,९५७	३०	१६,३०,९६४	३९९	३,८७,४९,२०७
१९०१-०२	३९२	३,६७,१३,६७३	२६	१६,५०,६३७	४१८	३,८३,४४,६३७
१९०२-०३	४३६	३,५९,७३,८७९	२०	११,९३,५१५	४५६	३,७६,२४,५१६
१९०३-०४	४५४	३,७१,५७,७०२	१९	१६,५९,५७८	४७३	३,८८,१७,२८०
१९०४-०५	४७३	४,०१,५४,६६९	२१	११,९३,५१५	४९४	४,१३,४८,१८४
१९०५-०६	४७१	४,३२,४२,६९९	७४	९,९३,६३५	५४५	४,४२,३६,३३४
१९०६-०७	४७०	५,०८,११,२१७	१२१	१५,२२,६५४	५९१	५,२३,३३,८७१
१९०७-०८	४४६	६,५८,७४,३०४	८७	२२,७६,०४६	५३३	६,८१,५०,३५०
१९०८-०९	४६२	७,२३,७५,८६८	६१	२३,९३,४२०	५२३	७,४७,६९,२८८
१९०९-१०	४५२	७,७२,५०,९६४	५५	६,०५,६०५	५०७	७,९८,५६,५६९

हिन्दमांथी ब्रिटिश साम्राजनां बीजां संस्थानोमां, तथा बीजा परदेशी राज्योना देशोमां, केटला रुपियानो माल आयात निकास थयो तेनुं एकंदर पत्रक.

अंक ३.

माल तथा खजानो.			१९०५–०६ रुपिया.	१९०६–०७ रुपिया.	१९०७–०८ रुपिया.	१९०८–०९ रुपिया.	१९०९–१० रुपिया.	१९१०–११ रुपिया.
आयात.		माल ...	१,०३,०८,४०,७०५	१,०८,३०,७५,८१८	१,२९,८९,५०,९४२	१,२१,२६,५७,२६५	१,१७,०५,७५,४७९	१,२९,३५,४०,१६८
		सोनुं ...	१४,७४,२९,७१५	१८,४७,०७,८१७	२०,७३,४६,०३२	८,८०,४२,२९५	२५,०१,७५,२१८	२७,८९,०९,७६७
		रूपुं ...	६,१७,८३,१७५	८,७३,०२,०४१	१२,०८,५८,२६०	१४,२२,७६,२३६	१२,४०,८५,५१७	११,८१,२२,७९४
		कुल...	१,२४,००,५३,५९५	१,३५,५०,८५,६७६	१,६२,७१,५५,२३४	१,४३,८९,७५,७९६	१,५४,४८,३६,२१४	१,६९,०५,७२,७२९
निकाश.	माल	परदेशी ...	३,५२,८८,१००	३,४८,४०,३९०	३,७६,७३,३५३	३,१७,०७,२९९	३,३८,८६,३५३	४,२६,१०,४९५
		हिन्दनो ...	१,५८,१८,९२,२३१	१,७३,४३,७७,०३५	१,७३,५९,०६,९०६	१,४९,८५,७२,६४३	१,८४,४९,६४,०९६	२,०५,८२,७१,४२२
		कुल...	१,६१,७१,८०,३३१	१,७६,९२,१७,४२५	१,७७,३५,८०,२५९	१,५३,०२,७९,९४२	१,८७,८८,५०,४४९	२,१०,०८,८१,९१७
	खजानो	सोनुं ...	५,२९,०९,८३०	३,६७,७३,४२४	३,३८,४९,१२७	३,६८,८०,९२४	३,३४,८५,११०	३,९१,५३,९६९
		रूपुं ...	१,१५,८७,७३९	२,०३,५६,६५२	२,०६,१३,१५४	२,२६,८५,८१२	३,०४,४८,१९३	३,२०,४१,३०७
		कुल...	१,६८,१६,७७,९००	१,८२,६३,४७,५०१	१,८२,८०,४२,५४०	१,५८,९८,४६,६७८	१,९४,२७,८३,७५२	२,१७,२०,७७,१९३
आयात निकाश थईने एकंदर व्यापार...			२,९२,१७,३१,४९५	३,१८,१४,३३,१७७	३,४५,५१,९७,७७४	३,०२,८८,२२,४७४	३,४८,७६,१९,९६६	३,८६,२६,४९,५२२

सरकारी स्टोर तथा खजानानी आयात, अने निकास, ब्रिटिश साम्राजना देशोमांथी अने यूरोप आदि परदेशी राज्योना देशोमांथी हिन्द खाते केटली थई तेनुं पत्रक.

अंक ४.

			१९०५–६ रूपिया.	१९०६–७ रूपिया.	१९०७–८ रूपिया.	१९०८–९ रूपिया.	१९०९–१० रूपिया.	१९१०–११ रूपिया.
आयात.	स्टोर	...	९,०२,९६,७१४	८,९३,४६,१५०	६,३४,२९,५२२	७,५१,२४,५२३	५,५९,०८,३७८	४,३५,१४,७२३
	खजानो	सोनुं ...	६०,००७	६,२६,००२	१,८०,३७५	१५	१,३५,०००	,,
		रूपुं ...	१०,७२,३७,२३६	१७,३१,६२,२५४	९,४४,६०,३१०	११,२३,१३१	८,३८,९९९	६,८७,८०२
		एकंदर...	१९,७५,९३,९५७	२६,३१,३४,४०६	१६,१०,७०,२०७	७,६२,४७,६६९	५,६८,८२,३७७	४,४२,०२,५२५
निकास.	स्टोर	परदेशी ...	३,७२,७५५	३,०४,२०३	६,२७,७२०	८,७८,७८०	४,४८,५६५	५,४१,३८५
		हिन्दी ...	८,०३,१३०	७,७४,९०२	६,४६,१०१	२,७३,२३१	३,८२,८६२	२,५४,४५६
		एकंदर...	११,७५,८८५	१०,७९,१०५	१२,७३,८२१	११,५२,०११	८,३१,४२७	७,९५,८४१
	खजानो	सोनुं ...	९,००,००,००६	......	......	३६,०६,७२९	३०,०००	,,
		रूपुं ...	२,०२,४७९	५२,४५०	२२,७२०	२३,०००	२७,१००	८९,३४५
		एकंदर...	९,१३,७८,२७०	११,३१,५५५	१२,९६,५४१	४७,८७,७४०	८,८८,५२७	८,८५,१८६
आयात अने निकासनो एकंदर सर्वाळो...			२८,८९,७२,२२७	२६,४२,६५,९६१	१६,२३,६६,७४८	८,१०,३५,४०९	५,७७,७०,९०४	४,५०,८७,७११

बाहारना प्रदेशोमांथी हिन्दमां केटला रूपियानो माल एकंदर आयात थयो तेनुं पत्रक. सरकारी स्टोर सहित.

सन १९३४–३५ थी १९१०–११ सुधी. अंक ५.

साल.	माल.	खजानो, नगदी.	कुल.
૧૮૩૪-૩૫	૪,૨૬,૧૧,૦૬૦	૧,૮૯,૩૦,૨૩૦	૬,૧૫,૪૧,૨૯૦
दशक सरेरास ૧૮૩૫-૩૬थी ૧૮૪૪-૪૫	૬,૯૮,૦૩,૧૯૪	૨,૭૩,૯૬,૯૪૬	૯,૭૨,૦૦,૧૪૦
૧૮૪૫-૪૬थी ૧૮૫૪-૫૫	૧૦,૨૯,૬૧,૯૨૩	૩,૭૬,૦૬,૦૪૨	૧૪,૦૫,૬૭,૯૬૫
૧૮૫૫-૫૬थी ૧૮૬૪-૬૫	૨૧,૩૧,૫૨,૪૭૪	૧૬,૧૧,૬૮,૪૧૯	૩૭,૪૩,૨૦,૮૯૩
૧૮૬૫-૬૬थी ૧૮૭૪-૭૫	૩૩,૧૭,૩૮,૯૨૨	૧૧,૬૧,૮૯,૧૪૨	૪૪,૭૯,૨૮,૦૬૪
૧૮૭૫-૭૬	૩૮,૮૯,૧૬,૫૫૨	૫,૩૦,૦૭,૨૨૪	૪૪,૧૯,૨૩,૭૭૬
૧૮૭૬-૭૭	૩૭,૪૪,૦૬,૩૦૮	૧૧,૪૩,૬૧,૧૯૭	૪૮,૮૭,૬૭,૫૦૫
૧૮૭૭-૭૮	૪૧,૪૬,૪૧,૮૫૧	૧૭,૩૪,૫૩,૫૯૬	૫૮,૮૧,૯૬,૪૪૭
૧૮૭૮-૭૯	૩૭,૮૦,૦૬,૯૪૨	૭,૦૫,૬૭,૪૮૬	૪૪,૮૫,૭૩,૪૨૮
૧૮૭૯-૮૦	૪૧,૧૬,૬૦,૦૩૨	૧૧,૬૫,૫૩,૯૪૮	૫૨,૮૨,૧૩,૯૮૦
૧૮૮૦-૮૧	૫૩,૧૧,૬૭,૭૦૪	૮,૯૮,૨૨,૧૩૯	૬૨,૧૦,૪૯,૮૪૩
૧૮૮૧-૮૨	૪૯,૧૧,૩૩,૭૩૯	૧૧,૩૨,૨૭,૮૦૯	૬૦,૪૩,૬૧,૫૪૮
૧૮૮૨-૮૩	૫૨,૦૯,૫૭,૧૦૬	૧૩,૪૫,૩૧,૫૭૨	૬૫,૫૪,૮૮,૬૭૮
૧૮૮૩-૮૪	૬૫,૨૭,૯૩,૪૮૪	૧૨,૮૭,૭૯,૬૩૩	૬૮,૧૫,૭૩,૧૧૭
૧૮૮૪-૮૫	૫૫,૭૦,૩૦,૭૧૮	૧૩,૮૮,૮૧,૯૭૮	૬૯,૫૯,૧૨,૬૯૬
दश वर्षनी रास	૪૬,૨૦,૭૧,૩૪૪	૧૧,૩૩,૩૪,૭૫૮	૫૭,૫૪,૦૬,૧૦૨
૧૮૮૫-૮૬	૫૫,૬૭,૫૮,૬૫૫	૧૫,૪૫,૭૮,૦૦૮	૭૧,૧૩,૩૬,૬૬૩

साल.	माल.	खजानो नगदी.	कुल.
१८८६-८७	६१,७७,७३,५०९	११,०५,३३,१९४	७२,८३,०६,७०३
१८८७-८८	६५,००,४६,१२३	१३,८२,५८,५५७	७८,८३,०४,६८०
१८८८-८९	६,९४,४०,६७२	१३,८४,४९,५९९	८३,२८,५४,२७१
१८८९-९०	६९,१९,७४,८८६	१७,४५.९५,०१३	८६,६५,६९,८९९
१८९०-९१	७१,९७,५३,७०३	२१,९३,४४,८६१	९३,९०,९८,५६४
१८९१-९२	६९,४३,२३,८३०	१४,७२,२६,६२१	८४,१५,५०,४५१
१८९२-९३	६६,२६,५२,७७३	१७,००,९८,१०१	८३,२७,५०,८७४
१८९३-९४	७७,०२,१४,३१५	१८,४६,१२,५६४	९५,४८,२६,८७९
१८९४-९५	७३,५२,८९,९२६	९,५८,१२,०७३	८३,११,०१,९९९
दश वर्षनी रास	६७,९२,९९,२३९	१५,३३,७०,८५९	८३,२६,७०,०९८
१८९५-९६	७२,९३,६७,५३३	१३,३६,७९,८५४	८६,३०,४७,३८७
१८९६-९७	७६,११,७३,७३०	१३,०८,४५,६२५	८९,२०,१९,३६५
१८९७-९८	७३,६४,७०,३४९	२०,५३,०६,१७०	९४,१७,७६,५१९
१८९८-९९	७२,१०,१५,२७९	१७,८९,५६,१२७	८९,९९,७१,४०६
१८९९-१९००	७५,३०,४४,८०५	२०,९७,३६,८५१	९६,२७,८१,६५६
१९००-०१	८०,८९,४५,८९६	२४,५७,६७,६१८	१,०५,४७,१३,५१४
१९०१-०२	८८,७८,०५,४९८	२०,६०,१३,३५२	१,०९,३८,१८,८५०
१९०२-०३	८५.८१,९१,६४६	२५,३७,८८,५५१	१,११,१९,८०,१९७
१९०३-०४	९२.५९,२२,७२३	३८,५२,६१,०७२	१,३१,११,८३,७९५
१९०४-०५	१,०४,४१,२७,४५४	३९,५०,८१,७५०	१,४३,९२,०९,२०४
दश वर्षनी रास	८२,२६,०६,४९१	२३,४४,४३,६९८	१,८५,७०,५०,१८९
१९०५-०६	१,१२,११,३७,४०९	३१,६५,१०,१३३	१,४३,७६,४७,५५२
१९०६-०७	१,१७,२४,२१,९६८	४४,५७,९८,११४	१,६१,८२,२०,०८२
१९०७-०८	१,३६,५३,८०,४६४	४२,२८,४४,९७७	१,७८,८२,२५,४४१
१९०८-०९	१,२८,७७,८१,७८८	२२,७४,४१,६७७	१,५१,५२,२३,४६५
१९०९-१०	१,२२,६४,८३,८५७	३७,५२,३४,७३४	१,६०,१७,१८,५९१
१९१०-११	१,३३,७०,५४,८९१	३९,७७,२०,३६३	१,७३,४७,७५,२५४

વેપારી

સાલનું અનુક્રમ.	નૌકા.		રેલવેઝ અને ટ્રામવેઝ.		અરસ્પરસ સાહાયકારક મંડળિયો.	
	સંખ્યા.	થાપણ.	સંખ્યા.	થાપણ.	સંખ્યા.	થાપણ.
૧૮૮૫–૮૬	૭	૭૩,૦૩,૯૫૦	૮	૬૭,૦૨,૭૬૦	૧૩	૧,૭૫,૬૭૦
૧૮૮૬–૮૭	૯	૭૩,૬૦,૦૭૦	૧૦	૬૮,૫૪,૬૦૦	૧૫	૧,૯૭,૪૬૦
૧૮૮૭–૮૮	૭	૮૯,૪૫,૭૨૦	૧૧	૬૮,૮૯,૭૨૦	૧૮	૩,૦૯,૧૮૦
૧૮૮૮–૮૯	૭	૯૨,૬૦,૯૩૦	૧૨	૬૯,૫૮,૪૫૦	૨૦	૩,૭૭,૧૪૦
૧૮૮૯–૯૦	૯	૯૦,૭૧,૯૧૦	૧૨	૭૮,૫૬,૭૩૦	૧૮	૩,૦૯,૮૮૦
૧૮૯૦–૯૧	૭	૯૧,૯૬,૬૨૦	૧૧	૮૭,૪૬,૪૧૦	૧૮	૩,૬૩,૧૫૦
૧૮૯૧–૯૨	૮	૮૯,૧૧,૬૫૦	૧૧	૯૫,૮૯,૫૮૦	૨૪	૩,૮૫,૪૯૦
૧૮૯૨–૯૩	૭	૮૭,૩૯,૪૦૦	૧૦	૯૭,૯૫,૮૨૦	૨૪	૫,૧૩,૯૬૦
૧૮૯૩·૯૪	૮	૮૭,૩૯.૪૦૦	૧૨	૯૯,૦૮,૦૦૦	૨૫	૩,૮૦,૫૫૦
૧૮૯૪–૯૫	૮	૮૭,૪૫,૪૬૦	૧૦	૮૨,૦૬,૭૫૦	૨૪	૫,૯૬,૨૬૦
૧૮૯૫–૯૬	૯	૮૭,૪૫,૪૬૦	૧૪	૮૯ ૭૧,૧૦૦	૨૭	૫,૯૪,૪૧૦
૧૮૯૬–૯૭	૮	૧,૦૫,૧૬,૮૫૦	૨૦	૧,૦૪,૮૨,૭૧૦	૨૯	૬,૪૨,૬૦૦
૧૮૯૭–૯૮	૯	૧,૦૬,૧૬,૬૬૦	૨૦	૧,૪૨,૪૯,૮૬૦	૨૮	૪,૩૯,૯૦૦
૧૮૯૮–૯૯	૯	૧,૨૩,૭૩,૦૦૦	૧૯	૧,૯૭,૦૧,૨૦૦	૩૨	૪,૩૯,૮૨૦
૧૮૯૯–૧૯૦૦	૯	૨૬,૨૪,૯૦૪	૧૮	૨,૨૮,૪૫,૮૨૬	૨૯	૬,૪૧,૮૨૬
૧૯૦૦–૦૧	૯	૨૬,૨૬,૧૦૨	૧૮	૩,૧૬,૬૯,૫૪૧	૨૮	૬,૩૨,૯૩૮
૧૯૦૧–૦૨	૬	૨૪,૨૪,૯૦૪	૨૦	૩,૨૪,૮૨,૭૭૪	૨૭	૬,૩૧,૨૭૦
૧૯૦૨–૦૩	૮	૨૪,૩૦,૪૨૯	૨૦	૩,૪૧,૬૩,૦૬૬	૨૬	૬,૨૮,૧૧૩
૧૯૦૩–૦૪	૮	૨૪,૩૭,૨૦૪	૨૧	૩,૫૧,૦૮,૦૫૬	૨૭	૬,૦૮,૫૧૪
૧૯૦૪–૦૫	૭	૩૦,૮૦,૧૦૪	૨૦	૩,૩૫,૦૬,૪૧૬	૨૩	૭,૭૮,૨૫૦
૧૯૦૫–૦૬	૯	૩૦,૮૩,૧૦૪	૨૫	૩,૩૮,૧૭,૬૧૬	૩૭	૭,૮૯,૨૯૨
૧૯૦૬–૦૭	૧૨	૩૯,૨૪,૬૩૪	૨૨	૨,૯૪,૬૨,૩૩૪	૪૧	૧૦,૮૦,૦૮૭
૧૯૦૭–૦૮	૧૨	૧,૧૧,૭૧,૩૮૮	૨૪	૩,૧૬,૧૨,૬૧૪	૫૦	૮,૮૩,૩૪૬
૧૯૦૮–૦૯	૧૭	૧,૧૬,૮૨,૪૮૫	૨૫	૩,૨૫,૭૩,૮૪૪	૫૪	૯,૦૬,૧૬૧
૧૯૦૯–૧૦	૧૬	૧,૩૩,૧૯,૯૯૫	૨૮	૩,૫૧,૦૫,૨૧૩	૫૮	૯,૩૭,૩૮૮

संस्थाओ. अंक ६.

मुकादमी अने वखार.		छापखानां प्रकाशक अने कागळनो वेपार.		इतर.		कुल.	
संख्या.	थापण.	संख्या.	थापण.	संख्या.	थापण.	संख्या.	थापण.
७	५,१७,१५०	१०	६,३४,३२०	८०	१,२६,१३,४३५	१२५	२,७९,४७,२८५
६	६,२४,२००	११	६,२३,१२०	८४	१,६०,६६,३७५	१३५	३,१७,२५,८२५
६	६,४८,९५०	११	६,१६,०९०	९२	१,६७,९८,११४	१४५	३,४२,०७,७७४
५	६,२९,१००	१६	६,३४,८१०	९५	१,७६,३२,९०४	१५५	३,५४,९३,३३४
५	६,२९,१००	१७	७,३५,२१०	९७	१,७४,२३,२६७	१५८	३,६०,३६,०९७
६	६,२९,१००	१३	३,५३,५६०	९८	१,८१,६५,०६७	१५३	३,७४,५३,९०७
६	६,३९,१००	१५	३,८९,३१०	११२	१,८१,५९,५५२	१७६	३,८०,७४,६८२
५	५,६८,८९०	१६	३,८७,६४०	१०९	१,८३,८७,९६५	१७१	३,८३,९३,६७५
७	५,९०,८९०	१७	४,६०,७१०	११८	१,८७,४८,८४५	१८७	३,८८,२८,३९५
८	६,००,१००	१९	४,२७,२४०	१२१	१,८७,४७,०१०	१८७	३,७३,२२,८२०
५	४,७७,६००	२३	५,९३,६२०	१३७	२,१५,१३,९६०	२१५	४,०८,९६,१५०
५	५,५१,१००	२२	५,६७,१२०	१४१	२,२५,२७,३८०	२२५	४,५२,८७,७६०
५	१३,४६,१००	२७	४,३८,८४०	१६६	२,४९,०९,२१०	२५५	५,२०,००,५७०
५	१४,३१,६००	२९	४,१०,२२०	१८३	२,८५,५४,९००	२७७	६,२९,१०,७४०
६	१५,०४,४२०	३२	७,९९,६८२	१८२	३,००,०५,८२९	२७६	५,८४,२१,४८७
५	१५,०४,१००	३०	५,१५,३७२	२०६	३,२६,५४,८७०	२७७	६,९६,०२,९२३
६	१६,०४,१००	३५	५,३३,३७८	२०६	३,५१,८१,०२९	३००	७,२८,५७,४५५
६	१९,०६,८००	३३	५,९०,५०४	२०६	३,५७,४५,७२५	२९९	७,५४,६४,६३७
६	१९,०७,८००	३६	५,८६,१०६	२१९	४,०४,९७,२०६	३१७	८,११,४४,८८६
७	१९,०९,३००	*३७	६,६६,५९६	२५०	४,३४,६८,१३४	३५३	८,३४,०८,८००
७	२७,८७,०५०	४१	९,००,१७२	३०६	४,४०,९८,७२५	४२५	८,५४,७५,९५९
८	२८,४१,८५०	४८	८,६२,३७२	३७६	४,७०,०८,९८६	५०७	८,४८,४७,६२९
८	२८,२३,०००	५४	१४,८२,६३७	४२८	५,२३,२९,०७३	५७६	१०,०३,०२,०५८
८	२९,३१,३१०	५७	१६,७६,७८१	४८५	५,८८,८४,४४१	६४६	१०,८६,५५,०२२
९	२९,३२,८१०	६८	२२,१४,२३५	५३६	६,२९,६१,८१२	७१५	११,७५,८१,४५३

सूतर कापडनी मीलो अने रुनी गांसडियो बांधवानां प्रेसो.

साल अनुक्रम.	सूतरनां कारखानां.		ज्युटनां कारखानां.		उन, रेशम अने शणनां कारखानां.		रु तथा ज्युटनां स्क्रु तथा प्रेस.		कागळ बनाववानी मीलो		चोखानी मीलो.		आटानी मीलो.		लाकडां वहेरवानी मीलो.		ईतर.		कुल.	
	संख्या.	थापण.	संख्या.	थापण.	संख्या.	थापण.	संख्या.	थापण.	संख्या.	थापण.	संख्या.	थापण.	संख्या.	थापण.	संख्या.	थापण.	संख्या.	थापण.	संख्या.	थापण.
१८८५-८६	८०	६,५६,९७,४१५	१०	१,०३,३२,०४०	५	२१,४३,८१५	६१	१,२१,७७,६००	४	१३,८३,४९०	१	४,१०,०००	६	६,००,९८०	२	६,४०,०००	३	......	१७२	९,३२,९५,३४६
१८८६-८७	८७	६,५६,९७,४१५	१०	१,०३,५६,२३०	६	२५,५६,३९०	६०	१,२६,५८,८१०	४	१६,६९,०३०	...	......	९	९,३१,८३०	१	६,००,०००	४	१७,७८०	१८१	९,०९,३३,०३०
१८८७-८८	९४	६,२१,४३,९६०	१०	१,०४,४३,८००	६	२४,६८,४३५	६०	१,२१,५०,५१०	४	१८,६६,०५०	...	......	९	१५,४८,५३०	१	६,००,०००	४	१,९९,४५०	१८८	९,५४,२९,२३०
१८८८-८९	१०४	६,६१,५२,४५५	१०	१,०७,११,२००	११	२८,५८,०००	६३	१,२६,४१,१२०	४	१८,७१,१२०	...	.. ...	९	१५,९३,०७०	१	.....	४	२,३४,०१०	२०६	१०,१७,८३,८३९
१८८९-१८९०	१०८	७,१८,७२,३१०	१०	१,०२,११,२००	७	१७,५६,४५०	६८	१,२७,७९,९४०	५	२०,९२,९५०	...	......	७	९,९७,५५०	२	४०,७००	४	२,६१,८८०	२११	१०,७८,९८,९७०
१८९०-९१	१०९	८,४६,४७,५७०	११	१,१०,८६,२००	८	१८,३१,९५०	७६	१,३२,०२,५८०	५	२७,६७,६६०	..	......	८	११,२२,५५०	२	४०,७००	२	१,०७,९६०	२२१	११,४७,०७,१७०
१८९१-९२	१११	८,७८,६६,९५०	११	१,१७,८५,२५०	७	२३,२०,२५०	८३	१,३३,४६,९७०	६	२७,७९,२५०	...	......	८	११,२२,२२०	३	२,४०,७००	३	३९,५३०	२३२	११,९५,०१,१२०
१८९२-९३	११५	८,७९,४७,९३०	१२	१,२०,९४,८५०	१०	२७,४८,८५०	८७	१,३७,४०,८१०	६	३४,४८,३८०	...	......	११	१४,९१,२२०	३	२,४०,७००	३	६९,२५०	२४९	१२,१७,८१,९९०
१८९३ ९४	११६	८,९०,३८,३१७	१२	१,४८,५८,१३	१०	२५,६९,४२३	१०१	१,४१,६८,०३०	६	४१,५०,६३०	४	१,१५,०००	११	१६,०७,७४०	३	२,४०,७००	५	९९,०००	२६८	१२,६७,४६,९७०
१८९४-९५	११९	८,९२,७३,६३०	१३	१,४६,३४,७६०	१२	३१,०३,५५	१०५	१,४२,४३ १५०	६	४४,६६,३७०	४	१,२९,८४०	१५	१७,२०,३७०	३	२,४०,७००	१०	२,१३,१८०	२८७	१२,८०,२५,५५०
१८९५-९६	१२०	९,२४,६१,४७०	११	१,७२,२१,९६०	१९	३५,८३,५३०	१११	१,५१,९२,५८०	६	४६,६८,५९०	५	१,८७,३४०	१७	२६,८६,७४०	२	२,४०,७००	१४	२,३५,०७०	३१९	१३,६४,७७,९८०
१८९६-९७	१४८	९,९४,४८,४४०	११	२,१२,७६,४३०	२२	३९,०६,४१०	११२	१,५५,३७,०४०	७	४७,९५,९१०	४	१,८६ ७६०	१८	२८,३८,२००	३	२,४०,७००	१५	२,४६,९९०	३४९	१४,८३,९६,८८०
१८९७-९८	१५६	१०,९०,७४,७४०	२१	२,३१,९७,०४०	२२	५४,१८,९९०	११५	१,५९,९३,६३०	७	४७,२३,०००	४	१,७३,७३०	१७	२९,२१,९८०	३	२,००,००८	१८	५,९४,५९०	३६३	१६,२२,०६,९००
१८९८-९९	१५३	११,६८,०६,६७६	२०	२,५७,१०,६३०	२५	७१,७७,२९४	११६	१,६०,७२,८१०	७	४७,३४,८४०	४	१,१८,५२०	१७	२९,६४,२५०	४	३,८८,४००	१९	८,५२,०७०	३६५	१७,४८,२५,४००
१८९९-१९००	१५२	११,६७,०९,७५३	२१	२,८७,९४,५२५	२४	७०,०५,४०७	११३	१,६३,९७,१६५	७	५२,४७,३७५	३	१,१८,५२५	१८	२७,९९,८७०	३	४,०३,४००	२२	१२,२०,०४५	३६३	१७,८६,९६,०६५
१९००-०१	१५८	११,८८,९४,९८०	२१	३,०३,२७,८००	२८	८२,८४,३७८	११६	१,६४,८५,३७४	७	५२,४९,६२०	३	१,२३,७६६	२०	३०,४९,७३८	३	४,०५,०००	१९	५,७९,०१७	३६७	१८,३२,९९,६७२
१९०१-०२	१४७	१२,०२,९३,३१९	२०	३,३२,४९,३७५	२२	७२,०४,३९०	११३	१,६०,८४,४१८	७	५२,५०,६७५	५	१,३१,७६६	२०	३२,२३,३५५	२	३,२५,०००	१९	६,४२,५३४	३५५	१८,६४,०४,८३१
१९०२-०३	१४८	१२,२८,४६,७४४	२०	३,४२,०७,६००	२०	७५,०५,६३२	१११	१,५९,५९,०४१	६	४०,५०,७९५	५	२,४६,४७१	२२	३६,१०,६८२	२	३,२५,०००	१७	१९,७०,६५५	३५१	१९,०१,३८,०४०
१९०३-०४	१४२	११,८२,८५,५८३	२१	३,५४,५०,७२५	२१	८९,९०,४३२	११३	१,५५,४८,७६३	५	३७,३०,०४८	७	५,८७,२८६	१९	३५,६५,८२१	२	३,२६,०००	२२	११,४१,३७१	३६०	१८,७६,२५,०२२
१९०४-०५	१३९	११,७०,२७,९६५	२२	३,९४,२५,७२५	३१	१,२७,३७,५११	१२२	१,६४,७३,३९९	५	३७,३०,०४०	९	८,६१,९४३	१८	३३,६१,०६४	२	२,००,०००	२१	१४,१४,९६६	३६९	१९,५२,३२,६९५
१९०५-०६	१७४	११,९९,२१,७६८	२५	४,४२,४६,३४०	१९	१,१३,२६,०१७	१२६	१,७३,८२,३९१	५	३७,३०,०४८	११	१०,१६,४२१	१९	३३,७७,१६२	२	३,३०,०००	२६	१६,५५,६५९	४०६	२०,२९,८५,८०८
१९०६-०७	१८७	१२,५९,४६,०६८	२९	४,७४,७९,५६०	१५	८८,९४,००९	१३५	१,७८,३५,०४३	५	४३,१५,०४०	११	१०,८१,६५६	१९	४१,००,७३१	४	१०,२७,९००	३१	५४,१६,१४४	४३६	२१,६०,४६,६००
१९०७-०८	२०२	१३,३१,७३,४८३	३१	५,५७,८४,७००	१८	१,१९,४३,८२६	१५१	१,९१,३३,०३८	५	४३,१५,०४०	१६	१२,८१,६५१	२२	४६,४७,९२०	७	१४,४५,०५०	३१	२७,१५,१७४	४८३	२३,४४,४०,६८२
१९०८-०९	२१७	१४,१६,०८,३३५	३४	५,९५,४८,३७५	१४	९०,८१,१६८	१४३	२,०१,२९,९४९	६	४५,१५,५४०	१८	१३,७४,८३१	२८	५७,९६,९९५	८	१४,४५,७०५	३४	२१,४९,१८५	५०२	२४,५६,५०,००३
१९०९-१०	२१४	१४,३८,५५,७०५	३५	६,६७,५६,९००	१५	१,००,५२,८८०	१४५	२,४९,७७,३५०	७	४५,९०,५४०	२०	१०,५०,९५१	२७	६४,३३,१८२	७	१५,२५,९००	३३	३७,२७,१५७	५०३	२६,२९,७०,५६५

पंत्याळु—जोइंट स्टॉक कम्पनी.

पंत्याळानी एकंदर मुडीमांथी सन १९०९–१० नी सालमां लगभग २६ करोड रूपिया उपरांतनी रकम, मिलो अने प्रेसोमां रोकायली छे. कपास, उन, शण, अंबाडो (ज्यूट) अने रेशम आदिनां आ कारखानां छे. गया दश वर्षमां आ खातानुं भंडोळ सेंकडे ४३.४ टका वध्युं छे. आ कारखानां मुंबई इलाकामां वधारे छे एटले आखी मुडीना सेंकडे ५०.५ टका ए इलाकाना थाय छे. मुंबई इलाकानी मुडी करतां अर्ध रकम बंगाळामां अंबाडानी मीलो अने प्रेसो छे तेमां रोकायली छे. अने ए अंबाडानां घणां खरां तमाम कारखानां विदेशियोनां छे.

वेपार करनारी कंपनियोनुं भंडोळ ११,७६,००,००० रूपियानुं छे. तेमांथी लगभग त्रीजो भाग, (३,५१,०५,२१३) रेलवे अने ट्रामवेमां रोकायो छे. एने लगती कंपनियो गया १३ वर्षमां उभी थयेली छे.

चाहा, काफी (बुंददाणा) अने बीजा वावेतरना कारखानामां ३,७५,००,०००. रूपिया रोकाया छे. तेमां ९० टकानो हिस्सो बंगाळानो छे, अने तेथी चाहानी कंपनियो घणी खरी कलकत्तामां रेजीस्टर थई छे, तेमां रोकायली रकम, ३,५२,००,००० थाय छे, एमां थयेलो वधारो गयां ६ वर्षमां थयो छे. आ कारखानानी मुडी पौंडमां उभी थइ छे तेमां मात्र रूपियानो हिस्सो तो एकंदर रकमनो ६ ठ्ठो भाग थाय छे.

बेकिंग एटले सराफी, धीरधार खातुं, अने वीमानी कंपनियोनी रकम ७,९९,००,००० थाय छे, तेमांथी सेंकडे ३७.९ टकानी कंपनियो बंगाळामां, तथा २२ टकानी मद्रासमां रेजीस्टर थयेली छे. सराफी अने धीरधार करनारी कम्पनियो सेंकडे १०८

टका गया दश वर्षमां उभी थइ छे. आमांनी १५ बेंकोनी मुडी रू० २,६६,०६,६८२ थइ जाय छे, अने हांगकांग अने शेंगाइ बेंकनी मुडी रू० २,६७,१८,७५० थाय छे.

खनिज पदार्थोनी अने पथ्थरनी खाणोनां कारखानामां ८,४८,००,००० रूपियानी मुडी रोकाइ छे. तेमांथी सेंकडे ७० टका तो बंगाळामां रेजीस्टर थयेली कंपनियोना थाय छे. अने ते घणी खरी कोलसानी खाणोमां रोकाइ छे.

एकंदर मुडीनी इलाकावार सरासरी नीचे प्रमाणे आवे छे.

बंगाळा	४,६६,३५६
मुंबई	४,१२,०९९

मद्रासमां रेजीस्टर थयेली ४८१ कंपनियोनी रकम मात्र रू. ९६,६७१ नी थाय छे. अने तेओ न्हानी न्हानी रकमोनी धीरधार करे छे. सराफी अने धीरधारनी ४५२ कंपनियोमांथी २७८ कंपनियो मद्रासमां रेजीस्टर थइ छे, तेनी मुडी १,७४,३६,०४५ थाय छे.

उपरनी जे एकंदर मुडीना आंकडा आपवामां आव्या छे ते मुडी, शेरो भरावीने उभी करी छे, ते उपरांत केटलीक कंपनियोए डिबेंचर काहाड्यां छे तेनी रकम १९१० ना डिसेम्बर आखरना छ मासनी थापण रू. ७,३३,००,००० थाय छे अने तेनो इलाकावार फाळो नीचे प्रमाणे आवे छे.

बंगाळा,	४,८९,००,०००
मुंबई,	१,९८,००,०००
मद्रास.	२३,००,०००

कपासनी मिलोनां डिबेंचर १,७८,३०,६९१ रूपियानां

थाय छे अने अंबोडानी मिलोनां डिबेंचर, १,६५,८५,८७० रूपियानां नीकळ्यां छे.

आ उपरांत ३११ कंपनियो हिन्दनी बाहारना मुल्कोमां उभी थयेली अने तेओए पौंडमां पोतानुं भंडोळ करेलुं तेना पौंड ६,९९,१०,५७३ थाय छे, अने डिबेंचरनी रकम पौंड ४,२९,३०,०२२ थाय छे. तेमां रेलवे कंपनीना शेरोनी रकमना पौंड३,६३,०१,०७६ वसुल करेला छे अने डिबेंचर ३,७८,३७,८४८ पौंडनां काहाड्यां छे.

कपासनी मिलोमां पौंड, ४,००,००० रोक्या छे. अने चोखानी मिलोमां १५,३०,७२५ पौंड रोक्या छे. लंडनमां कम्पनी उभी थइ छे, ते मुंबई अने मद्रासमांनी सोनानी खाणो खोदवानुं काम चलावे छे तेमां पौंड ८,३४,२८४ नी मुडी छे. चाहाना कारखानानी कंपनियोमां पौंड १,४१,२५,६९८ नी मुडी छे. अंबाडानी मिलोमां २४,५३,८९४ पौंडना शेर छे.

आ कंपनियो विदेशी छे पण हिन्दमां कारखानां काहाडीने तेमांथी मळतो नफो तेमना खीस्सामां पडे छे, तेने बदले आपणा खीस्सामां पडे एवी इच्छा थती होय तो तेमना भेगा भळवुं अथवा हवे पछीना नवा व्यापारी साहसकामो देशी नाणांनी मददथी उभां करवां जाइये.

चाहाना बगीचा अने बीजुं वावेतर. अंक ८

साल.	चाहा.		कॉफी अने सींकोना.		बीजुं वावेतर.		कुल.	
	संख्या.	थापण.	संख्या.	थापण.	संख्या.	थापण.	संख्या.	थापण.
१८८५–८६	१३०	३,२७,७३,९५०	७	४,४२,०३०	५	४,५७,१९०	१४२	३,३६,७३,१७०
१८८६–८७	१३१	३,५२,४८,४३०	७	४,६७,४३०	५	४,८४,१८०	१४३	३,६२,००,०४०
१८८७–८८	१२७	३,५४,३६,०७०	७	४,८१,८१०	७	५,६०,४८०	१४१	३,६४,७८,३६०
१८८८–८९	१२९	३,५२,९१,४००	७	५,१४,२९०	८	५,४१,८३०	१४४	३,६३,४७,५२०
१८८९–९०	१३३	३,५५,१७,३४०	७	५,२६,७१०	४	४,५८,२८०	१४४	३,६५,०२,३३०
१८९०–९१	१४०	३,५४,६२,५१०	६	४,६१,८९०	७	४,६२,४२०	१५३	३,६३,८६,८२०
१८९१–९२	१४४	३,६४,८८,३४०	५	३,८३,२९०	८	६,०८,५३३	१५७	३,७४,८०,१६३
१८९२–९३	१४७	३,६३,६८,९८०	५	३,८३,३९०	९	९,३३,८१३	१५६	३,७६,८६,१८३
१८९३–९४	१४३	३,७१,३०,८९०	५	३,८९,९९०	११	९,३३,८१३	१६४	३,८४,५४,६९३
१८९४–९५	१५४	३,६७,२३,५५०	५	३,९१,९९०	१२	९,८४,७८०	१७१	३,८१,००,३२०
१८९५–९६	१५६	३,५२,२०,५९०	३	२,७६,८००	१२	१२,२४,७८०	१७१	३,६७,२२,१७०
१८९६–९७	१५६	३,६०,०४,६४०	२	१ ६१,५००	१२	१२,१९,७८०	१७१	३,७३,८५,९२०
१८९७–९८	१३७	३,२१,८५,०२०	१	३९,०००	१४	१२,३१,६६०	१५२	३,३४,५५ ६८०
१८९८–९९	१२९	३,२१,२३,१००	२	३९,०००	१३	१०,९२,८६०	१५०	३,३२,५४,९६०
१८९९–१९००	१३५	३,२५,३८,११८	४	१,९६,८००	१५	१८,३९,६६०	१४८	३,४५,७४,५७८
१९००–०१	१३५	३,३२,१३,१९२	४	१,५७,५७०	१२	१२,१२,४७२	१५१	३,४५,८३,२३४
१९०१–०२	१३८	३,४७,०४,०४७	३	१,१८,५७०	१२	१२,१६,३२७	१५३	३,६०,३८,९४४
१९०२–०३	१३२	३,४८,५३,०६२	३	२,१८,६७५	१४	१२,४९,१०७	१४९	३,६३,२०,८४४
१९०३–०४	१३२	३,४६,९०,५६८	३	२,२०,०५०	१५	१५,९०,५६८	१५०	३,६५,०१,१८६
१९०४–०५	१३४	३,४२,२२,६५८	३	२,४४,९००	१७	१५,९४,०५५	१५४	३,६०,६१,६१३
१९०५–०६	१३५	३,३८,६३,३६९	३	२,४५,६००	१८	१२,०३,५२९	१५६	३,५३,१२,४९८
१९०६–०७	१३२	३,४३,०१,८९०	३	२,४५,६००	२१	१२,८६,४८७	१५६	३,५८,३३,९७७
१९०७–०८	१३५	३,४७,८८,२६५	५	३,८२,७२५	२३	८,२०,६२४	१६७	३,५९,९१,६२४
१९०८–०९	१३७	३,३७,१३,०५१	४	२,८८,४८५	२२	१७,७२,११६	१६३	३,५७,७३,६५२
१९०९–१०	१४१	३,५२,०२,५२५	४	२,८८,४८५	२१	२०,५२,५८८	१६६	३,७५,४३,५९८

कोलसा अने खाणो वगेरेनी कंपनियो. अंक ९

साल.	कोलसा.		माइनींग, सोनुं.		इतर.		कुल.	
	संख्या.	थापण.	संख्या.	थापण.	संख्या.	थापण.	संख्या.	थापण.
१८८५–८६	७	५२,००,०००	९	१९,७५,७३०	१०	३१,३७,०८०	२६	१,०३,१२,८१०
१८८६–८७	७	५१,९५,०००	९	१९,१५,८३०	९	२७,३६,४८०	२५	९८,४७,३१०
१८८७–८८	७	५१,९५,०००	८	१९,३३,९७०	८	२९,६६,५४०	२३	१,००,९५,५१०
१८८८–८९	७	५१,९५,०००	६	१८,७९,०३०	७	८,६०,८३०	२०	७९,३४,८६०
१८८९–९०	८	५२,०५,०००	६	१५,६३,७३०	७	८,७६,१३०	२१	७६,४४,८६०
१८९०–९१	१०	५२,२९,०००	२७	२९,७५,२५०	२६	९,५२,८१०	६३	९१,५७,०६०
१८९१–९२	११	६१,६६,८००	१९	७७,११,२३०	२७	२२,८०,९२०	५७	१,६१,५८,९५०
१८९२–९३	१४	६४,७८,७००	१७	७२,२१,१९०	२३	२९,११,७१०	५४	१,६६,११,६००
१८९३–९४	१६	७९,४६,७१०	१५	७१,८४,३३०	२२	२८,५९,१४०	५३	१,७९,९०,१८०
१८९४–९५	२०	७९,७७,५५०	१६	७१,८४,३३०	२२	२८,४९,७५०	५८	१,८०,११,६३०
१८९५–९६	२८	९६,६८,८८०	१४	७१,८४,३३०	२१	२८,८४,७७०	६३	१,९२,३७,९८०
१८९६–९७	३४	१,०२,७९,३५०	१३	५७,८३,५५०	१७	२५,०८,७२०	६४	१,८५,७१,६२०
१८९७–९८	३४	१,१४,८३,२३०	१३	५८,०९,९००	१६	२४,८२,७२०	६३	१,९७,७५,९१०
१८९८–९९	३४	१,२७,४८,६२०	१२	५९,०८,४२०	१७	२४,८२,७८०	६३	२,११,३९,८२०
१८९९–००	३४	१,३२,९५,४३५	७	१७,२७,६९४	१३	१५,६२,३८९	५४	१,६५,८५,५१८
१९००–०१	३४	१,४०,०१,१२०	९	२१,२७,६९९	१५	१६,१६,६८२	५८	१,७७,४५,५०१
१९०१–०२	४३	१,६०,५२,२६०	१०	२१,६१,२१५	१४	१९,८७,३८४	६६	२,०२,००,८५९
१९०२–०३	४७	२,०५,०४,६६०	१०	२२,३१,९१५	१५	२२,२६,७१२	७२	२.४९,६३,३६७
१९०३–०४	४५	२,१९,१९,१६०	१०	२१,८१,३४०	१९	२२,७९,९८७	७४	२,६३,८०,४९७
१९०४–०५	४६	२,३२,७६,९२६	७	२६,९३,४०१	२०	२४,५१,६२३	७३	२,८४,२१,९५०
१९०५–०६	४८	२,२६,७३,२४८	९	२९,९८,४८९	२२	३३,६२,२०२	७९	२,९०,३४,२३९
१९०६–०७	६५	२,४४,८३,४६०	८	२९,६४,१९४	२६	३६,४५,२४२	९९	३,१०,९२,८९६
१९०७–०८	११२	३,१५,९९,२६०	१०	४२,१५,३३३	३७	३९,८०,२६४	१५८	३,९७,९४,४५७
१९०८–०९	१२२	५,२८,९२,३५८	८	३८,११,४४७	४२	१,८३,२२,८७६	१७२	७,५०,२६,६८१
१९०९–१०	१२३	५,९२,५८,९१७	८	३०,९९,३२५	४८	२,२४,५८,३८७	१७९	८,४८,१६,६२०

जमीन अने मकान तथा दारु गाळवा

	जमीन अने मकान.		दारु गाळवानी भट्ठी.		बरफ.	
साल.	संख्या.	थापण.	संख्या.	थापण.	संख्या.	थापण.
૧૮૮૫–૮૬	૪	૬૩,૫૨,૨૩૦	૩	૧૨,૦૦,૦૦૦	૧૨	૧૯,૮૫,૧૮૦
૧૮૮૬–૮૭	૩	૬૨,૦૮,૮૩૦	૩	૧૨,૦૦,૦૦૦	૧૨	૨૦,૯૬,૩૧૦
૧૮૮૭–૮૮	૩	૬૨,૦૮,૮૩૦	૩	૧૨,૦૦,૦૦૦	૧૨	૧૮,૭૧,૦૨૦
૧૮૮૮–૮૯	૪	૬૩,૪૬,૧૩૦	૩	૧૨,૦૦,૦૦૦	૧૩	૧૯,૫૯,૯૩૦
૧૮૮૯–૯૦	૫	૬૩,૪૬,૧૩૦	૩	૧૬,૯૫,૪૦૦	૧૩	૧૯,૭૬,૦૪૦
૧૮૯૦–૯૧	૫	૬૫,૯૯,૩૩૦	૩	૧૬,૯૫,૪૦૦	૧૨	૧૮,૯૭,૬૨૦
૧૮૯૧–૯૨	૫	૬૬,૭૩,૯૧૭	૩	૧૬,૯૫,૪૦૦	૧૨	૧૯,૭૧,૮૨૦
૧૮૯૨–૯૩	૪	૬૫,૫૮,૦૦૫	૩	૧૬,૯૫,૪૦૦	૧૨	૧૮,૬૩,૮૭૦
૧૮૯૩–૯૪	૪	૬૫,૫૯,૧૦૦	૩	૧૬,૯૫,૪૦૦	૧૦	૧૭,૧૭,૧૭૦
૧૮૯૪–૯૫	૪	૬૫,૫૯,૧૦૦	૩	૧૬,૯૫,૪૦૦	૧૧	૧૭,૨૮,૦૪૦
૧૮૯૫–૯૬	૪	૬૫,૫૯,૧૦૦	૩	૧૭,૦૦,૦૦૦	૧૧	૧૭,૨૮,૨૭૦
૧૮૯૬–૯૭	૪	૬૫,૫૯,૧૦૦	૩	૧૭,૦૦,૦૦૦	૧૦	૧૬,૨૨,૨૪૦
૧૮૯૭–૯૮	૪	૬૫,૫૯,૧૦૦	૩	૧૭,૦૦,૦૦૦	૧૧	૧૬,૪૨,૦૬૦
૧૮૯૮–૯૯	૪	૬૬,૫૯,૧૦૦	૩	૧૭,૦૦,૦૦૦	૧૧	૧૬,૪૬,૮૨૦
૧૮૯૯–૧૯૦૦	૪	૬૫,૫૯,૧૦૦	૩	૧૭,૦૦,૦૦૦	૧૦	૧૫,૯૭,૫૩૭
૧૯૦૦–૦૧	૫	૬૫,૫૯,૧૦૦	૪	૧૭,૦૦,૦૦૦	૧૦	૧૫,૯૭,૫૩૭
૧૯૦૧–૦૨	૫	૬૫,૬૨,૭૦૦	૪	૨૩,૦૮,૯૧૩	૧૦	૧૫,૯૭,૫૩૭
૧૯૦૨–૦૩	૭	૬૫,૫૮,૭૦૦	૬	૨૪,૦૪,૯૧૩	૧૧	૧૯,૧૨,૫૩૭
૧૯૦૩–૦૪	૭	૭૦,૩૦,૧૦૦	૬	૨૪,૮૩,૫૦૫	૧૧	૧૯,૧૨,૫૩૭
૧૯૦૪–૦૫	૧૧	૮૭,૩૩,૭૦૦	૬	૨૪,૮૫,૧૧૦	૯	૧૧,૭૦,૫૩૭
૧૯૦૫–૦૬	૧૬	૧,૦૪,૧૪,૩૫૦	૬	૨૪,૮૫,૧૧૦	૯	૧૪,૪૩,૦૩૭
૧૯૦૬–૦૭	૨૨	૧,૧૩,૫૩,૨૩૦	૫	૨૪,૬૯,૨૨૦	૧૦	૧૪,૪૯,૫૩૭
૧૯૦૭–૦૮	૨૫	૧,૪૮,૬૯,૦૨૦	૬	૨૪,૮૬,૨૦૦	૧૨	૧૪,૮૨,૪૦૬
૧૯૦૮–૦૯	૨૮	૧,૬૨,૨૨,૦૧૫	૭	૨૪,૮૬,૨૦૦	૧૦	૧૫,૮૪,૦૬૪
૧૯૦૯–૧૦	૨૯	૧,૬૯,૫૧,૫૧૫	૪	૨૧,૩૫,૨૦૦	૧૧	૧૫,૯૬,૦૭૯

वगेरेनी कंपनियो. अंक १०.

साकर.		बीजुं.		कुल.	
संख्या.	थापण.	संख्या.	थापण.	संख्या.	थापण.
४	१८,५१,८३०	१३	१९,२५,१९०	७५७	२०,९३,६६,०३५
२	१६,९०,४३०	८	१५,५५,२००	८३५	२१,३०,५६,७९२
१	१६,१०,०००	१०	१५,५२,६२०	८५३	२२,१९,५१,७३२
१	१६,००,०००	११	१९,२४,४९०	८२९	२२,८६,०५,९१९
१	१६,००,०००	१५	१८,८४,३९०	८१४	२३,४७,९२,९३३
२	१६,०६,३६०	१९	१२,०९,४१०	८५३	२४,२४,५५,६४१
२	१६,०६,३६०	२७	२३,५०,५०३	८७९	२६,३४,६८,६९७
३	१६,२२,०४०	३३	२४,७५,९८६	८७७	२६,४५,७६,१५४
३	१६,३२,१९०	१९	२२,४८,५६०	९७७	२६,६५,३२,९८३
५	१६,३७,२५०	२०	२३,७२,३३०	१११४	२७,०६,०९,५४०
६	२२,३२,९९०	२६	६४,४५,१४०	१२१९	२८,८७,०६,८३४
८	२३,०२,३६०	२८	६५,०३,३५०	१५०२	३०,३४,५४,९००
१०	२३,३५,९९०	३३	६५,९९,६७०	१४८९	३२,०८,८६,५०१
१०	३१,९७,९७०	२०	४५,४४,६७०	१३३७	३४,५९,६९,३०८
११	३६,९८,८४९	१६	४४,९८,७८३	१२६७	३४,४६,१२,२६१
१०	३६,६६,६५१	१६	४३,०९,८६५	१२९७	३६,०९,१३,६९१
१०	३६,२९,३१७	१५	४२,९३,०५०	१३३७	३७,२२,३८,२४४
११	३८,३८,३१७	१५	२,७१,३४०	१३७८	३७,९०,९९,७११
१०	३५,२३,६२२	२०	३,०४,७१०	१४२८	३८,५७,२३,३३५
९	३९,६३,३६७	१६	४,१३,४२६	१४९४	४०,१७,४०,६४३
११	४५,०७,९३९	२२	३,९७,१३०	१६७५	४१,६२,९७,४०२
१३	४६,६५,१५७	२५	४,२७,६३६	१८६४	४४,८५,१९,७३३
१८	६०,४०,८००	२६	४,६०,६३१	१९९९	५०,४०,१८,६२८
२१	६५,६१,६८६	२४	४,६७,९६०	२०९६	५६,७१,९६,५७१
२२	७८,४५,६२३	२६	५,४४,२७७	२१६२	६१,१८,४१,५९३

कोआपरेटिव क्रेडिट सोसाइटी १९०९-१० मां.

कुल ३,४२८ तेमां थापण ३,२१,८३,०२७ ए थापणमां वधारो ४२,४७,८०९ रूपियानो थयो छे.

दरेक स्थळनी विगत नीचे प्रमाणे छे:—

नाम.	संख्या.	केटलुं भंडोळ.
बर्मा—ब्रह्मदेश	२७५	७,२०,०४८
इस्टर्न बंगाळ ने आशाम	३६६	८,२२,०६५
बंगाळा	५११	६,९०,७५४
युनैटेड प्राविन्सो	७८९	३४,७७,३६३
अजमेर	२५	१५,९८२
पंजाब	७०६	१८,८४,२४१
मुंबई	२०९	८,१७,२०६
सेंट्रल प्राविन्सो तथा वराड	१५२	३,०४,८७५
मद्रास	३७७	३३,२८,५५८
कुर्ग	१८	४९,९०५
कुल	३,४२८	३,२१,८१,०२७

नवा शोध–खोळ–संबंधी, सन १९०९–१० नी सालमां, शी हकीकत बनी छे तेनी विगत.

स्पेसीफिकेशन फाइल करवा माटे कुल अरजी ६९५ थइ तेमांथी ५०६ मंजुर थइ १९ रद करवामां आवी. २८ विचार मांडी वाळ्यो. १४६ चालु–निर्णय थवा उपर

शी बाबतनुं स्पेसिफिकेशन फाइल करवा अरज करवामां आवी तेनी विगत नीचे प्रमाणे.

वायसिकल अने एवांज बीजां वीहीकल	२६
चाहाना धंधा संबंधी	१३
रेलवे संबंधी	७७
Lamps and burners	११
Treatment of Metals	२९
Electrical contrivances	३८
स्पिनिंग तथा विविंग मशीनो	३०
Water Lifts and pumps	१९
Sugar canes and other Mills	९
Chemical appliances and preparations.	५९
इमारत बांधवाना काममां सुधारो अने तेमां वपराता सामानो सुधारो.	३८
ए सिवाय बीजा परचुरण....	३४६

आ संबंधी अरज करनारानी हकीकत

हिन्दमां रेहेनारा पुरुषो	२३८
देशी	७४
बीजा रेहेवाशी	१६४
हिन्द सिवायना बहारना रेहेवाशी....	४१७

डिझाइन.

आ संबंधी अरजियो करवामां आवेली	९१
तेमांथी रेजिस्टर करवामां आवी	३७
रद करवामां आवी	११
निकाल लाववा उपर बाकी	१
विचार मांडीवाळ्यो	२
डिझाइन रेजिस्टर करावनाराओमांथी हिन्दना रेहेवाशी	२२
देशी	७
एंगलो इन्डियन	१५
हिन्दनी बहारना रेहेवाशी	१५
चालु फी भरीने पोतानी अरजी ताजी राखेली एवा	६७८
जेओए फी भरी नहि तेओना केस रद करवामां आव्या	४४९

सरकारने बधा प्रकारनी फीनी उपज रू. ६६,२०१ उपजी. सन १८८८ ना आक्ट प्रमाणे कुल संख्या अरजियोनी १०,२०५ तेमांथी ७,८९० स्पेसिफिकेशन रेजिस्टर करीने १९०९ नी साल सुधी तारवी लेवामां आवेल छे. १९०९ नी साल सुधी पेटंट मालना रहेलानी संख्या २,६९९ थाय छे. डीझाइननो कापी राइट रेजिस्टर कराववानी अरजियो थोडी छे एम उपरनी विगत जोवाथी जणाय छे.

ब्रिटिश हिन्दमां, ब्रिटिश साम्राजना अन्य प्रदेशोमांथी माल आयात थयो तेनुं पत्रकः—

(एमां सरकारी स्टोर-नगदी दाखल नथी.) अंक ११.

	१९०५-०६	१९०६-०७	१९०७-०८	१९०८-०९	१९०९-१०	१९१०-११
ग्रेट ब्रिटन ...	६८,७३,८८,०६९	७२,२९,७१,६६९	८६,३३,६८,२४१	७५,९१,९१,०६३	७३,९९,८९,७९१	७८,९५,५९,२११
जिब्राल्टर ...	५१,९७७	६६,५५८	७२,२१७	८४,०६७	१,१२,२६०	१,३३,२५४
माल्टा अने गोझो ...	२२,६९८	२६,६१८	४६,३९३	२९,७७८	२९,८२०	६०,९५३
एडन अने तेना ताबानो प्रदेश ...	३२,१९,३९०	२८,९४,७६८	२९,२६,९६५	३४,२७,०४३	३१,४९,७४६	३५,७०,६४०
बेहेरीनना टापु ...	......	५०,१०,६३१	४४,८२,३८५	२७,३३,१०३	४०,५२,९१०	४४,१९,१९५
मालदीव ...	९४,५१०	१,११,१००	६२,५०८	६१,५२२	१,०३,२७३	९०,२७६
सीलोन (लंका) ...	६७,०९,५१९	८४,९४,६८०	९४,४९,१२९	७०,९२,१९३	६७,६३,२१५	७२,१०,६६४
स्टेट्स सेटलमेंट ...	२,५५,१७,४६३	२,७६,८५,८८२	३,२४,५६,३८७	३,५०,१६,९२३	२,९५,९१,०७०	३,०२,७८,८२६
मलय स्टेट्स ...	......	......	......	९२	९,२६३	१४,६५१
हांगकांग ...	१,०१,०१,५९५	८४,२७,१३६	१,११,९८,४८४	१,१९,२६,९०५	१,०२,३८,४७२	१,२५,५५,२१८
केप कलनी ...	१०,२५४	२१,३०५	८,६२८	३,९१,४०६	३,००,२४७	६३,१५५
नाताल ...	७५,४०७	५४,७९२	६,१३,२७६	१२,६२,२७३	१२,५४,५११	२,७३,७८५
मोरिशियस अने तेना ताबानो प्रदेश	२,०७,८७,०३९	२,१६,७५,८१६	२,४४,३४,८५६	२,५५,८१,८१९	२,४९,४२,६१८	३,०२,४१,०३२
झांझीबार अने पेम्बा ...	......	......	२७,९२,७७९	२७,८७,९१६	२७,११,३९४	२४,१०,५२४
ब्रिटिश पूर्व आफ्रिका ...	२६,९२,६०४	२१,१५,६०१	३,५१,१६०	३,८८,०९९	७,२७,३८८	७,१७,८६२
सेचीलीझ ...	......	......	२,०६,९८२	१,५१,१४४	२,२८,७५३	६,२८६

	१९०५–०६	१९०६–०७	१९०७–०८	१९०८–०९	१९०९–१०	१९१०–११
सोमालीलेंड ...	७,३००	६०,३८७	२,२७५	१६,२५३	२६,४४५	१,१२५
नायगर प्रोटेकट्रेट ...	……	……	……	……	……	१,२८२
केनेडा ...	१७०	२४,८४६	……	……	……	……
आटलांटिक उपरनां बंदर ...	……	……	१,४८२	२,१३३	३,१३,१३७	१,८३७
पासिफिक उपरनां बंदर ...	……	……	……	४,५८३	५,८८९	२,५५९
ब्रिटिश वेस्ट इंडियाना टापु ...	४,१८७	६,४१२	१,२७५	४,३४९	२३३	६१६
ब्रिटिश गाएना ...	५,५०५	३७०	६,३५७	९११	१,८३१	७०३
न्यूझिलेंड ...	१,१७,९५०	९२,६०६	९१,७०५	२,१७,१४३	५६,५५७	५७,०४४
वेस्ट आस्ट्रेलिया ...	८,०३,४३९	८,९३,६९५	११,५१,६९८	९,४८,२३०	४६,४०,४११	४१,२४,७२८
साउथ आस्ट्रेलिया उत्तरना प्रान्तो सहित ...	२५,८७८	५५,८५८	५,७१,६८६	२२,३६,८५५	१,५५,८७६	३,२३,९०३
विक्टोरिया ...	५०,७१,८७९	२८,२५,८६०	२६,५६,४०६	२७,६८,९८८	२८,४२,०९५	२६,४६,६१२
टास्मेनिया ...	२,६६५	३,५५,५७७	१,८०४	३,११,९९०	७,०४७	५,८८१
न्यु साउथ वेल्स ...	२५,१७,०६४	२०,३८,२१४	१८,७५,७९९	३५,८३,७१३	१४,१९,४९५	२४,१०,७९५
क्वीन्सलेंड ...	६,८०,५५६	८,४५,१९३	९,६४,६९२	३,७४,९५१	४,६४,६८२	१७,८८,३२६
फिझिना टापु ...	१,६०६	……	१,१०४	८,७२३	३४४	१,७८२
आस्ट्रेलियन कोमनवेल्थ ...	९१,०३,०८७	७०,१४,३९७	७२,२३,१८९	१,०२,३३,४५०	९५,२९,९५०	१,१३,०२,०५४
ब्रिटिशनां बीजां संस्थान ...	२	३९	१९५	३१९	२७५	४५७
कुल...	७६,५९,९५,७२६	८०,६३,५३,६२०	९६,१७,८७,२६९	८६,०५,९४,४८७	८२,६२,१९,८४८	८९,२९,७३,१८१

केवी जातनो माल केटला रूपियानो हिन्दमां आयात थयो तेनुं वर्गवारी पत्रक — अंक. १२

	१९०५-०६	१९०६-०७	१९०७-०८	१९०८-०९	१९०९-१०	१९१०-११
पेहेरवा ओढवा वगेरे पोशाकनी चीजो ...	२,२१,८३,३८८	२,११,२३,४०७	२,५८,३०,०५२	२,४१,७२,५८२	२,३८,१४,२१८	३,०९,७६,७६४
रसायणो, दवा, ...	२,०२,५४,१३१	२,१६,१९,७६०	२,५४,६२,०९१	२,२६,९६,७२२	२,६५,५२,८११	२,३५,५३,११०
कोलसो ...	३२,११,७८९	४८,५९,९४७	५९,३४,८३९	८२,२४,७७२	७२,६०,९६३	५७,२१,२१९
कपासनी वणाटनी चीजो-कापड सूतर वगेरे ...	४२,४४,३०,९६९	४०,९१,७४,८८६	४८,०४,२५,४५९	३८,०१,४५,८६५	३९,३७,०४,८२५	४४,८३,९७,८९९
रंगवाना तथा कमाववाना पदार्थ ...	९४,७२,८१२	९४,६६,६००	१,०४,२३,३५७	१,००,११,५२६	१,२०,९१,६१४	१,३४,४२,३०९
काच अने काचनो माल ...	१,१२,४७,१०८	१,२१,१४,१०८	१,४४,५१,७७४	१,१६,९३,२९१	१,२८,५२,९०९	१,५६,८२,३३२
दाणा अने दाळ ...	३०,७६,३९६	२८,२४,५३७	३६,७१,८८१	१,२३,३६,४०९	२९,९६,२९१	१४,६१,७४२
ओजारो वगेरे ...	९१,२८,६९२	१,१९,८६,८५९	१,३६,३२,६४०	१,२३,८१,०६९	१,०८,४२,३०९	१,२३,६८,४७५
घरेणां अने सोनारूपानी प्लेटो ...	१,५४,९६,६७४	१,११,८५,३३२	८६,१८,७८१	६९,८६,८८४	१,०२,१९,२३१	१,००,१८,८७८
दारू ...	२,०१,७८,१२५	१,८५,६७,६६१	२,००,४९,११८	१,९८,४९,८३९	१,९१,४८,००९	१,८९,८१,६६६
सचाकाम अने चरकी संबंधी माल (Mill work) ...	४,९२,५६,८१७	५,७५,००,४४९	६,५८,५२,८६५	६,६१,५९,५८०	५,०६,०७,३०४	४,७३,०४,६०५
दीवाशळियो ...	५८,८३,२५१	६३,१२,७३१	७३,७६,८३६	७४,५०,०६८	८१,५५,२६६	८३,९१,१६८

	१९०५–०६	१९०६–०७	१९०७–०८	१९०८–०९	१९०९–१०	१९१०–११
धातु अने लोखंडनां ओजारो ...	११,३०,८४,४०१	१२,६९,३४,५६५	१६,३५,६८,७६९	१६,९२,८७,२७६	१५,५३,२९,०४८	१७,८३,३६,९८३
खाणोनुं तेल वगेरे ..	२,२३,६०,५५७	२,४२,६८,६७१	३,१९,३२,९४४	३,९०,९०,७३७	३,१४,५४,८८२	३,३८,८०,७०१
नानाप्रकारना रंग ...	४९,२५,३५६	५६,७४,६५६	६२,३७,०८४	५९,६५,३९२	५७,२९,७५७	६६,५८,३४२
कागळ अने पूठां ...	७०,४८,९७८	८०,११,१०५	९९,२४,२६२	९२,६३,३९६	१,०१,३०,२४९	१,१२,९२,१३६
खोराकना पदार्थ ...	२,३८,५६,१८६	२,४२,३३,४११	२,७४,००,०९३	२,८१,३२,२२५	२,८९,८७,५७५	३,०२,९३,७७६
रेल्वे संबंधी सामन ...	१,६२,२६,१७९	४,१५,८३,८०१	७,२०,०८,२४१	७,४१,९९,००५	५,४४,०५,९५८	४,२४,५३,३१४
मीठुं ...	६५,७१,८७०	६६,७७,३९०	८०,२१,१८६	८४,०७,५९८	६८,८७,९७२	७०,१०,५६५
काचुं रेशम ...	७१,१९,०४९	५६,८०,२७३	९८,१५,१३७	१,०१,८८,९८९	९७,६९,६८४	८५,२२,८००
रेशमनो बनावेलो वर ...	१,९०,१५,१००	१,८२,५०,४६५	२,१३,४८,६६१	२,२८,१३,७२७	२,२६,६९,२७५	२,७६,४६,२२६
वसाणां ...	१,१०,०५,८८८	१,४३,९२,९०३	१,५६,१६,९५५	१,३७,३९,९८३	१,२८,७५,६६९	१,५४,१६,५१२
कागळो–स्टेशनरी, लखवानो सर॰ सामान ...	३७,७०,४३३	४०,४०,३४७	४४,३८,०६५	४३,७९,०३४	४८,२७,०८७	५२,६३,५१२
खांड ...	७,७७,४५,१९९	८,७३,८१,११४	९,२२,७०,४४२	१०,९०,६६,०९८	११,५२,२०,४९२	१३,१६,५९,६५३
उननो बनावेलो वर–माल ...	२,४२,५१,८७८	२,०५,२१,६६६	२,७६,७६,५०८	२,९१,०९,३०८	२,०८,११,१०३	३,०१,९६,८७१
बीजा पदार्थो ...	१०,००,३९,४८३	१०,८२,८८,०७४	१२,६९,६२,९०२	११,६८,९७,८९९	११,४२,३०,९७८	१२,८६,०८,६०४
कुल...	१०३,०८,४०,७०५	१०८,३०,७५,८१८	१२९,८९,५०,९४२	१२१,२६,५७,२६५	११७,०५,७५,४७९	१२९,३५,४०,१६८

ब्रिटिश अने बीजा देशोनो माल हिन्दमांथी फरीने निकास करवामां आव्यो तेनुं पत्रक.

	१९०५–०६	१९०६–०७	१९०७–०८	१९०८–०९	१९०९–१०
पोशाकनो वर ...	१४,६५,३७३	१६,६४,०६४	१९,००,३२१	१५,०२,९०३	१५,७०,५७७
रसायणी पदार्थ वगेरे ...	९,४६,६८३	८,७२,६०४	८,९९,२१९	६,८२,९५२	७,७५,०४५
कापड–सूतर ...	१,४०,९३,७८१	१,३१,७२,६२५	१,४८,४४,४९८	१,१२,७१,६५४	१,२१,२७,५५६
काच अने काचनो वर ...	३,५५,३७६	३,९६,०७९	३,६९,४९०	२,६२,६६४	२,७४,६४७
गुंदर वगेरे ...	१०,०७,३८४	८,९३,८०२	७,०९,४७४	७,०३,८८२	६,९२,३७२
हाथीदांत ...	३,९६,९८५	३,३६,८३०	४,१२,५१९	४,१७,५३२	५,४९,३४०
घरेणां, प्लेटो वगेरे ...	३,९६,८४३	७,३०,३२६	८,६६,६२५	८,५८,७००	८,३५,८६३
धातु अने धातुनो वर–माल ...	३४,१०,३५१	४४,६४,२४०	३७,९९,६०४	२८,३८,१२६	२९,६८,९१२
तेल खांणनुं ...	५,३८,०१७	२,३०,३८५	१,५६,६७७	१,१९,५३१	६०,५१८
खोराक ...	१७,४०,४५७	२१,०४,७८१	१९,६२,६१६	१८,३२,६१८	१६,९६,२४०
रेशमीमाल ...	६,४७,७९७	६,७७,६८३	५,४५,२५१	४,२१,१८१	४,४७,९०५
खांड ...	२०,२२,६१९	१४,६५,०५७	१०,१०,७८३	११,७३,४७५	१६,५५,७६५
चाह ...	५,२०,६६०	३,०८,६८५	६,४१,८४८	५,४०,०३१	३,६१,२२०
काचु उन ...	२५,८०,९९७	२९,५८,६२७	३२,७६,४७०	२७,९०,९५५	२८,८०,२३६
उननो माल–वर ...	५,३२,८२१	५,१९,६०२	४,३२,५०५	२,८५,५५७	३,३९,७३२
बीजा पदार्थो ...	४६,२६,६५६	४०,४५,०००	५८,४५,४५३	६०,०५,५३८	६६,५०,४२५
कुल...	३,५२,८८,१००	३,४८,४०,३९०	३,७६,७३,३५३	३,१७,०७,२९९	३,३८,८६,३५३

ब्रिटिश हिन्दमां परदेशोमांथी जे माल

देशनुं नाम	१९०५-६	१९०६-७
रशिया ...	२८,२९,९५५	१०,७६,५०८
रशियानां उत्तर भागनां बंदरो ...	......	......
रशियानां दक्षिण भागनां बंदरो ...	......	......
स्वीडन ...	१७,२९,३६३	२२,२८,८८२
नोव ..	९,६३,३६९	११,४१,९२८
डेन्मार्क ...	१४,००८	३,५०९
डेन्मार्कनां फ्री बंदरो ...	......	......
डेन्मार्कनां बीजां बंदरो ...	......	......
जर्मनी ...	४,३७,२५,५९६	५,७९,०८,७०७
जर्मनीनां फ्री बंदरो ...	......	......
जर्मनीनां बीजां बंदरो ...	......	......
होलंड ...	६०,१२,७६०	६२,७८,२६१
बेलजियम ...	४,४७,६०,०३८	८,३५,५३,९१९
फ्रान्स ...	१,७२,८७,८७१	१,४६,२७,३३५
स्पेन ...	१०,७७,३७७	९,५१,९६४
पोर्टुगाल ...	४७,६४७	१,८४,०१३
इटली ...	१,२०,३४,४१९	१,०८,१०,९१५
आस्ट्रिया हंगेरी ...	४,१०,७५,३३५	३,०६,८४,८२९
आस्ट्रियानां फ्री बंदरो ...	......	......
आस्ट्रियानां बीजां बंदरो ...	......	......
स्विट्झरलेंड ...	४७	७,४६४
रोमानिया ...	......	११,४५,४४२
रोमानियानां फ्री बंदरो ...	......	......
रोमानियानां बीजां बंदरो ...	......	......
ग्रीस ...	३९,४३८	१६,३२७
यूरोपियन टर्की तथा क्रीट अथवा कांडिया ...	५५,४३५	६७,४२५

आयात थयो तेनुं पत्रक.　　अंक १३.

૧૯૦૭-૮	૧૯૦૮-૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧
......	......	......	......
૧,૩૦,૭૪૭	૩,૯૬૧	૩,૧૪૯	૨૮,૪૨૨
૩૮,૮૩,૦૩૩	૨૭,૯૨,૭૩૧	૧૪,૮૨,૬૦૨	૨૫,૭૫,૨૮૬
૨૯,૫૮,૧૯૦	૪૦,૩૯,૦૦૫	૩૯,૪૬,૫૨૫	૪૦,૭૨,૯૬૬
૧૦,૪૨,૮૧૫	૧૭,૯૮,૩૪૯	૨૨,૩૦,૮૨૦	૨૨,૪૪,૭૦૪
......	......	......	......
૨૧૧	૬,૫૭૯	૧૭,૧૩૩	૫૨,૩૪૮
......	......	......	૯,૪૫૪
......	......	......	......
૫,૧૬,૪૦,૨૪૦	૪,૯૨,૭૬,૨૯૭	૪,૧૬,૪૬,૦૩૪	૫,૧૫,૦૦,૮૮૮
૮,૭૯૮	૭,૩૦૬	૫૩૬	૪૬ ૮૧૬
૭૧,૨૪,૧૬૫	૮૮,૨૨,૫૪૮	૯૭,૭૮,૦૩૭	૧,૧૦,૭૬,૨૪૫
૫,૩૦,૭૬,૦૫૨	૫,૧૭,૨૩,૮૨૮	૪,૫૬,૫૦,૯૨૯	૫,૭૭,૩૩.૬૩૪
૨,૦૩,૧૯,૬૭૨	૧,૮૧,૦૮,૬૨૨	૧,૭૩,૮૮,૦૯૬	૨,૦૮,૨૩,૧૪૬
૧૪,૧૧,૨૨૩	૧૭,૬૭,૩૭૯	૧૭,૪૧,૭૪૬	૧૦,૧૩.૧૩૦
૨,૬૫,૫૬૦	૪,૫૫,૨૧૨	૪,૩૭,૪૩૧	૩ ૭૨,૭૫૪
૧,૧૯,૨૪,૩૧૪	૧,૧૩,૫૨,૪૯૬	૧,૧૨,૮૦,૪૫૪	૧,૫૧,૭૮,૨૫૭
......	......	......	......
૨,૬૫,૪૯,૫૮૯	૩,૮૬,૬૦,૬૪૪	૨,૭૨,૫૭,૫૧૯	૩,૧૬,૪૭,૫૬૯
૧,૭૩૪	૫,૨૮૪	૧,૬૭૧	૧,૨૩૪
૪૫૯	૪૫૩	૫૩૫	૭૮૭
......	......	......	......
૩૮,૧૧,૪૦૭	૩૬,૨૦,૬૩૭	૩,૮૪,૧૬૪	૪૬૩
૧૫,૬૧,૭૪૮	૧૭,૭૮,૫૩૧	૧૮	૨૨૧
૧૧,૫૦૨	૮,૮૮૭	૨૦,૦૪૦	૯,૨૬૨
૬૩,૮૨૮	૧,૪૯,૧૨૭	૪૪,૧૮૯	૪૭,૫૬૪

देशनुं नाम.	१९०५-६	१९०६-७
एशियाटिक टर्कीनां बंदर, लीवेट अने काळा समुद्र मांहेलां ...	१,१७,५५२	१,३६,०७२
एशियाटिक टर्कीनां बंदरो इरानी अखात, राता समुद्रमांनां ...	५४,३१,२८६	५४,१९,११६
आरेबियामां मस्कत अथवा उमान...	८२,४८,१३०	५१,२१,४४५
आरेबियानां बीजां देशी संस्थान ...	२,२८,४५५	१,१८,४८०
इरान ...	४३,२४,७३५	४७,६६,६१०
मकरान अने सोमालीलेंड ...	६,४२,७३९	६,२६,३४०
सुमात्रा ...	१६,५२,९१४	३७,८३,९१९
जावा ...	१,८१,१३,०४१	२,९०,४४,०७०
बोर्नियो ...	१४,७१,३६१	३,९०,८०३
सेलीबीनां अने बीजां टापु ...	......	......
शियाम ...	६४,४८,००२	५६,४७,९०७
इंडो चाइना (कोचीन चाइना कोम्बोडिया, आनाम अने टोंकिन सहित)	३७३	६७,९४३
फिलिपाइनना बेटो ...	३,४१,६९८	१,९५,४५८
चीन (हांकांग अने मकावबादकरतां).	७५,५४,७६१	६५,०८,८३९
जापान ...	१,२८,४३,६६१	१,६१,०१,०११
इजिप्ट (मिस्र देश) ...	३४,३४,४९६	१५,७१,६३३
त्रीपोली (इटलीमां) ...	......	......
आलजिरिया ...	......	......
पोर्टुगीझ पूर्व आफ्रिका ...	८६,५५८	८४,०८८
मादागास्कर ...	२३,१५२	१२,१९४
रीयुनियन (Reunion) ...	३,४२,१३३	८,६६,६७५
जर्मन पूर्व आफ्रिका ...	१८,१६०	१७,७८९
इटालियन पूर्व आफ्रिका ...	१,५५,९३४	१८,९८४
पूर्व आफ्रिकानां बीजां बंदर ...	१,०३,९७४	१६,९४३
फ्रेंच सोमाली लेंड ...	४०६	४४,३०६

१९०७-८	१९०८-९	१९०९-१०	१९१०-११
५१,५४३	३,६३,८७९	३,२८,७१३	३,८७,८७०
			इ. अ. ४८,६९,९८७
६०,०९,१०८	६५,४८,८३५	५२,७९,०९७	रा. स. ७,५१,८४८
४४,१५,५७७	३५,१७,१२८	५०,२२,९६७	४१,८७,१२९
३२,३८३	१५,९११	३१,७६३	२५,४७४
४३,३२,५६०	४२,८७,३६२	५२,७७,५३३	६१,२८,६१०
५,६८,६७०	९,३८,४७८	......	......
१२,११,७०५	३९,५२,०२१	२०,१५,३९०	२८,३२,१०४
५,८०,५२,३२६	६,१९,६०,४६५	७,९३,७४,८१८	९,००,८१,२६५
२२,६२,८२४	२१,४३,७७८	२४,६७,०११	४०,०५,९०७
......	......	......	१२,२७९
५७,६०,९७६	४४,२८,८८२	३३,७८,९२२	......
१,९४५	१,७८०	४,८९,०३४	४,८४८
३,२९,५९८	३,०९,०३५	२,७१,७६१	३,२६,६०८
१,०७,८०,०२८	१,१३,१७,००१	१,२३,२१,१७६	१,१८,०२,००८
२,१६,७४,९०४	२,११,७०,८२८	२,४६,६५,४२१	३,३५,८५,०७३
३०,२१,७३५	३४,८७,९२६	२५,४०,५१८	२७,३७,१२५
......	२,४३७	९२	......
३,१५४	५,८५२	८,३५८	७,८२०
९४,७४२	२,७५,३७६	२,३०,००१	१,००,४७५
५,९५७	४,७४१	१३,३४०	१७,०८२
२,०९,८६३	१,७५,८८६	३,४२४	१,१४३
१८,४००	१,०३,३९६	४२,४५५	६२,९३७
५१,४४३	१,०३,३७७	५,२६,२८९	१०,०२,१४६
......	......	......	......
१,०१,८६७	९	२,१००	१,३४६

देशनुं नाम.	१९०५-६	१९०६-७
अमेरिकानां युनैटेड स्टेट्स ...	२,२४,२५,६५०	२,५४,७०,५५८
एटलेन्टीकनां बंदर ...	......	......
पेसीफीकनां बंदर ...	......	......
वेस्ट इंडिझ (पश्चिम प्रदेश) ...	१,५५९	......
क्युबा ...	......	......
कोस्टा रीका ...	......	......
ब्राझील ...	१,०५०	......
उरुगे ...	......	......
आरगेन्टाइन (प्रजासत्ताक) ...	१,७३,४६४	२,५००
पेसीफीकनां बेटो ...	६,७५७	......
बीजां परदेशी प्रदेशो ...	३६१	१,०८९
कुल परदेशी देशो...	२६,४८,४४,९७९	२७,६७,२२,१९८
बंगाळानो फाळो ...	४१,९०,१३,५४२	४२,००,५९,५४४
पूर्व बंगाळ अने आसामनो फाळो...	बंगाळामां समास थयो	३७,८९,९८८
मुंबईनो फाळो ...	३६,५१,९३,९२४	३८,०६,१७,८६४
सिंधनो फाळो ...	८,७१,२८,७९१	९,४१,८६,८४५
मद्रासनो फाळो ...	१७,३७,४७,३७५	९,०६,५९,९६०
बरमानो फाळो ...	८,१७,५७,०७३	९,३७,६१,६१७
जकात लेवातां एवां ...	८८,१३,१२,८१५	९०,२८,५६,६९१
जकातथी मुक्त ...	१४,९५,२७,८९०	१८,०२,१९,१२७
कुल सर्वाळो...	१,०३,०८,४०,७०५	१,०८,३०,७५,८१८

૧૯૦૭-૮	૧૯૦૮-૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧
......	......	......	......
૩,૦૨,૦૮,૧૯૪	૩,૧૮,૩૩,૩૩૭	૩,૫૪,૫૪,૦૬૮	૩,૪૦,૫૦,૯૭૭
૨૧,૬૪,૮૦૧	૭,૯૫,૭૧૩	૧૨,૯૮,૨૨૪	૬,૯૮,૦૧૮
૬૦૦	......	......	......
......	૨,૩૨૬	૩૦૫	૨,૫૬૭
૧૦,૪૦૩	......	......	......
૧,૧૮૦	......	......	૩,૫૬૯
......	......	૧,૪૭૨	૬૭
......	......	......	૫૫૬
......	૮,૪૩૦	૧૯૪	૭૦
૭૭૯	૧૨૦	૬૬૫	૯૩૧
૩૩,૭૧,૬૩,૬૭૩	૩૫,૨૦,૬૨,૭૭૮	૩૪,૪૩,૫૫,૬૩૧	૪૦,૦૫,૬૬,૯૮૭
૫૨,૬૨,૮૮,૭૫૫	૪૪,૨૩,૭૨,૨૫૮	૪૬,૬૨,૧૬,૧૯૯	૪૮,૫૪,૦૭,૫૬૪
૫૨,૪૧,૮૧૩	૬૦,૩૧,૧૨૫	૫૭,૯૫,૮૨૩	૫૪,૫૮,૩૧૩
૪૪,૮૧,૬૦,૮૧૨	૪૦,૪૩,૧૪,૬૧૭	૩૯,૫૪,૨૯,૯૫૮	૪૭,૩૫,૪૪,૦૯૬
૧૦,૫૨,૧૭,૨૫૦	૧૧,૩૧,૭૫,૩૪૦	૯,૯૬,૯૯,૯૪૫	૧૧,૫૨,૪૦,૦૧૧
૧૦,૨૫,૪૮,૭૪૫	૧૧,૫૪,૫૭,૬૫૫	૯,૪૬,૪૧,૨૫૧	૧૦,૬૩,૬૨,૦૪૧
૧૧,૧૪,૯૩,૫૬૭	૧૩,૧૩,૦૬,૨૭૦	૧૦,૮૭,૯૨,૯૦૩	૧૦,૭૫,૨૮,૧૪૩
૧,૦૭,૨૬,૭૩,૦૧૫	૯૭,૭૪,૪૭,૪૨૯	૯૮,૦૪,૨૩,૪૦૨	૧,૧૨,૫૫,૫૩,૭૯૭
૨૨,૬૨,૭૭,૯૨૭	૨૩,૫૨,૦૯,૮૩૬	૧૯,૦૧,૫૨,૦૭૭	૧૬,૭૯,૮૬,૩૭૧
૧,૨૯,૮૯,૫૦,૯૪૨	૧,૨૧,૨૬,૫૭,૨૬૫	૧,૧૭,૦૫,૭૫,૪૭૯	૧,૨૯,૩૫,૪૦,૧૬૮

बाहारना प्रदेशोमां हिंदमांथी केटला रूपियानो माल तथा खजानो निकास थयो तेनुं पत्रक सन १८३४-३५ थी १९१०-११ सुधी. अंक १४.

साल.	माल.	खजानो-नगदी.	कुल.
१८३४-३५ दश वर्षनी रास	७,९९,३४,२००	१९,४७,४१०	८,१८,८१,६१०
१८३५-३६ थी १८४४-४५	१३,२९,०३,२८९	४४,८१,४०३	१३,७३,८४,६९२
१८४५-४६ थी १८५४-५५	१७,५८,२७,७१०	१,१७,३२,८६१	१८,७५,६०,५७१
१८५५-५६ थी १८६४-६५	३८,४४,५६,५८८	९९,०४,५४६	३९,४३,६१,१३४
१८६५-६६ थी १८७४-७५	५४,८९,१०,१९५	१,७२,१४,३४१	५६,६१,२४,५३६
१८७५-७६	५८,०९,१४,९४६	२,२०,०२,३६३	६०,२९,१७,३०९
१८७६-७७	६१,०१,३८,९१२	४,०२,९८,९७८	६५,०४,३७,८९०
१८७७-७८	६५,२२,२३,२८२	२,२१,०९,९५६	६७,४३,३३,२३८
१८७८-७९	६०,९३,७५,१३१	३,९८,२२,२८३	६४,९१,९७,४१४
१८७९-८०	६७,२१,२३,६२७	२,०३,५१,४७९	६९,२४,७५,१०६
१८८०-८१	७४,५८,०६,०२०	१,४४,०४,४०८	७६,०२,१०,४२८
१८८१-८२	८१,९६,८४,५०७	१,०९,९७,४६८	८३,०६,८१,९७५
१८८२-८३	८३,४८,५१,२२७	१,०४,२०,५८८	८४,५२,७१,८१५
१८८३-८४	८८,१७,६०,९०२	१,०१,०३,०७१	८९,१८,६३,९७३
१८८४-८५	८३,२५,५२,९२१	१,९७,०६,३००	८५,२२,५९,२२१
दश वर्षनी रास	७२,३९,४३,१४८	२,१०,२१,६८९	७४,४९,६४,८३७
१८८५-८६	८३,८८,१२,६३७	१,१०,८२,३७६	८४,९८,९५,०१३
१८८६-८७	८८,४७,०१,१७२	१,७२,०५,१६१	९०,१९,०६,३३३
१८८७-८८	९०,५४,३६,५४५	१,६०,४६,२४२	९२,१४,८२,७८७
१८८८-८९	९७,०४,९५,३२१	१,७८,४३,४६९	९८,८३,३८,७९०

साल.	माल.	खजानो-नगदी.	कुल.
૧૮૮૯-૯૦	૧,૦૩,૪૬,૦૩,૯૮૪	૧,૯૦,૬૩,૨૧૮	૧,૦૫,૩૬,૬૭,૨૦૨
૧૮૯૦-૯૧	૧,૦૦,૨૨,૭૩,૪૭૭	૨,૧૨,૩૧,૭૮૫	૧,૦૨,૩૫,૦૫,૨૬૨
૧૮૯૧-૯૨	૧,૦૮,૧૭,૩૫,૯૧૬	૩,૨૮,૬૬,૮૫૮	૧,૧૧,૪૬,૦૨,૭૭૪
૧૮૯૨-૯૩	૧,૦૬,૫૯,૫૪,૭૫૧	૬,૯૫,૮૯,૨૩૭	૧,૧૩,૫૫,૪૩,૯૮૮
૧૮૯૩-૯૪	૧,૦૬,૫૦,૩૩,૬૯૫	૪,૧૦,૦૧,૯૨૧	૧,૧૦,૬૦,૩૫,૬૧૬
૧૮૯૪-૯૫	૧,૦૮,૯૧,૩૭,૭૮૨	૮,૨૨,૬૦,૭૧૭	૧,૧૭,૧૩,૯૮,૪૯૯
दश वर्षनी रास	૯૯,૩૮,૧૮,૬૨૮	૩,૨૮,૧૮,૦૮૮	૧,૦૨,૬૬,૩૭,૬૨૬
૧૮૯૫-૯૬	૧,૧૪,૩૩,૪૭,૩૮૪	૪,૨૫,૯૮,૧૦૫	૧,૧૮,૫૯,૪૫,૪૮૯
૧૮૯૬-૯૭	૧,૦૩,૯૮,૪૦,૯૬૦	૪,૯૩,૭૪,૯૫૫	૧,૦૮,૯૨,૧૫,૯૧૫
૧૮૯૭-૯૮	૯૭,૬૩,૨૭,૮૧૦	૭,૧૪,૮૬,૪૭૦	૧,૦૪,૭૮,૧૪,૨૮૦
૧૮૯૮-૯૯	૧,૧૨,૭૯,૯૭,૨૪૮	૭,૪૧,૧૪,૨૦૭	૧,૨૦,૨૧,૧૧,૪૫૫
૧૮૯૯-૧૯૦૦	૧,૦૯,૦૮,૩૩,૨૧૬	૭,૯૫,૬૩,૮૭૬	૧,૧૭,૦૩,૯૭,૦૯૨
૧૯૦૦-૦૧	૧,૦૭,૭૧,૮૫,૬૫૭	૧૪,૨૨,૭૩,૯૪૬	૧,૨૧,૯૪,૫૯,૬૦૩
૧૯૦૧-૦૨	૧,૨૪,૮૯,૫૨,૯૧૧	૧૧,૪૭,૦૮,૬૦૩	૧,૩૬,૩૬,૬૧,૫૧૪
૧૯૦૨-૦૩	૧,૨૯,૩૯ ૬૬,૦૦૨	૯,૬૫,૭૬,૩૭૦	૧,૩૯,૦૫,૪૨,૩૭૨
૧૯૦૩-૦૪	૧,૫૩,૫૧,૭૧,૫૯૯	૧૪,૯૪,૧૬,૮૧૧	૧,૬૮,૪૫,૮૮,૪૧૦
૧૯૦૪-૦૫	૧,૫૭,૭૨,૨૦,૫૨૯	૧૬,૫૪,૦૮,૧૬૭	૧,૭૪,૨૬,૨૮,૬૯૬
दश वर्षनी रास	૧,૨૧,૧૦,૮૪,૩૩૨	૯,૮૫,૫૨,૧૫૧	૧,૩૦,૯૬,૩૬,૪૮૩
૧૯૦૫-૦૬	૧,૬૧,૮૩,૫૬,૨૧૬	૧૫,૪૭,૦૦,૦૫૪	૧,૭૭,૩૦,૫૬,૨૭૦
૧૯૦૬-૦૭	૧,૭૭,૦૨,૯૬,૬૩૦	૫,૭૧,૮૨,૫૨૬	૧,૮૨,૭૪,૭૯,૦૫૬
૧૯૦૭-૦૮ पौंड	૧૧,૮૨,૩૮,૬૮૩	૩૬,૩૦,૮૧૯	૧૨,૧૮,૬૯,૫૦૨
૧૯૦૮-૦૯ पौंड	૧૦,૨૦,૧૮,૬૬૨	૩૯,૭૧,૧૧૬	૧૦,૫૯,૮૯,૭૭૮
૧૯૦૯-૧૦ पौंड	૧૨,૫૨,૫૬,૬૯૫	૪૨,૬૨,૨૨૧	૧૨,૯૫,૧૮,૯૧૬
૧૯૧૦-૧૧ पौंड	૧૩,૯૯,૨૧,૩૪૬	૪૭,૪૫,૩૨૭	૧૪,૪૬,૬૬,૬૭૩
૧૯૧૧-૧૨ पौंड	૧૫,૧૮,૯૬,૧૧૩	૬૯,૦૭,૭૪૬	૧૫,૮૮,૦૩,૮૫૯

ब्रिटिश हिन्दथी एकंदर हिंदी मालनो निकास, ब्रिटिश साम्राजना प्रदेशोमां केटला रूपियानो थयो, अने ते किया देशमां थयो तेनुं पत्रकः—(आमां सरकारी स्टोर दाखल नथी.)

अंक १८.

साम्राजना प्रदेशनुं नाम.	१९०५–०६	१९०६–०७	१९०७–०८	१९०८–०९	१९०९–१०	१९१०–११
युनैटेड किंगडम–ग्रेट ब्रिटन ...	३९,९९,७५,८२०	४७,१०,५९,६९०	४४,९४,३२,५८१	३६,०८,७३,०७७	४८,६७,७६,८१२	५१,५६,५७,३२५
जिब्राल्टर ...	४,०८,९६१	१,१७,४१३	९७,१७०	१,५१,५३२	१,३२,३२२	१,२४,१६१
माल्टा ...	५८,३५४	२५,९२७	४७,३८४	६१,२६४	५,३७,३६१	१,११,८३३
साइप्रस ...	......	१,०६१	२१,२९५	१८,८१९	४,६९७	४,६४७
एडन अने तेना ताबानो प्रदेश ...	१,२५,७९,०३०	१,११,९६,३०२	९७,६८,१८४	७९,८९,४२०	८४,९५,९०१	८६,८८,२४८
बेहेरीनना टापु ...	१४,८९,४२२	१४,१४,१२६	१९,७४,३०८	३२,४१,४८३	३७,२२,८२५	३७,०८,२४३
मालदीव्झ ...	२,१६,९८०	१,९३,७९५	१,६१,२९६	८२,५३५	१,०८,७०२	१,३३,९३९
सीलोन–लंका ...	५,५३,५१,६७४	६,३८,१५,६५१	६,२५,०९,१६९	५,८१,५६,१४८	६,८७,६५,३२६	८,००,२४,६३०
स्टेट्स सेटल्मेंट ...	६,२९,९६,८७०	६,५२,८९,९१९	६,८२,०२,२०८	५,२५,६८,७८८	६,०१,१८,६०८	७,६८,८५,७४४
फीडरेटेड (मांडलिक) मलय संस्थानो	......	......	४६०	४३,८११	३,९४,४७२	६,१८,०५५
बोर्नियो ...	१२,९६६	२२,२५०	२५,११५	६,२४५	८,८८०	१३,३५२
लेबुआन ...	......	३१	......	......	......	६००
हांगकांग ...	१३,२५,४५,२३३	१०,८७,४३,५९६	८,४८,८२,६४२	१०,०७,२८,४४६	९,८५,२६,४४५	११,१२,१२,४६१
पश्चिम आफ्रिका ...	......	३,३२४	......	......	......	......
सीरालियोन ...	......	......	......	५७,३३३	......	......
गोल्ड कोस्ट ...	......	......	......	१,३००	......	७५
सेंट हेलिना ...	......	......	२१,७१८	९,११२	......	......
केप कोलनी ...	३१,०७,८१२	३७,२७,१८६	३२,३६,७२३	२३,९१,१६६	२६,३५,३३३	२९,०८,२७८
नाताल ...	५४,२४,७१९	५३,७६,२४०	६६,९८,४०४	५४,१६,१२६	५७,३६,०७०	६२,५१,१००

साम्राजना प्रदेशनुं नाम.	१९०५-०६	१९०६-०७	१९०७-०८	१९०८-०९	१९०९-१०	१९१०-११
मोरिशियस अने तेना तावानो प्रदेश	१,१२,९५,८७०	१,२४,९१,०९५	१,०६,५५,३७७	१,१४,४६,५९३	१,०४,२३,९८६	१,२४,३५,२६७
झांझीबार तथा पेम्बा ...	......	......	३९,३८,२४२	३९,५८,२६९	३१,६४,१९०	३९,७५,५१३
ब्रिटिश पूर्व आफ्रिका ...	४९,१६,१९२	५५,३३,९०६	२२,४३,९५७	२०,५५,६७०	२१,९४,००३	२७,८८,७९१
सेयो हेलीझ ...	......	......	३,७२,१९७	३,५२,४४०	४,००,३०१	४,३७,२५२
सोमालीलेंड ...	९,९६,९३९	४,९९,५७६	२,५१,९५५	५,७०,०७५	८,१६,५५०	३,८३,१८४
केनेडा ...	७५,९७,६६५	७७,६९,१३५	......	......	......	......
आटलांटिकनां बंदर ...	......	......	४३,८६,०१५	४३,७३,८८०	५६,४९,०७२	७६,६०,१५२
पेसिफिकनां बंदर ...	......	......	५,५८,४७४	३,६७,४४१	४,८३,१३६	७,१४,६८५
न्यु फाउंड लेंड ...	......	......	......	३,०५०	१,९९५	......
बर मुडाझ ...	४,७००	२,३२५	३,७५६	२,२०४	३,९०५	४,३९९
ब्रिटिश वेस्ट इंडियाना वेटो ...	१७,१४,८०५	११,७८,७२०	११,१२,३००	९,९२,०५७	७,१६,०१२	१६,१२,९०४
ब्रिटिश गाएना ...	९,७०,०९४	५,५९,४४३	८,५८,१६२	६,८०,१३५	४,०३,७१५	३,८७,६५८
न्यूझिलेंड ...	३७,३२,०५१	३९,६५,१७४	४५,६३,७४५	४५,५६,७८९	५३,२४,६१२	४४,३७,४८०
पश्चिम ओस्ट्रेलिया ...	८,९८,८३१	१२,९८,२५२	११,५२,४३०	११,४३,७९५	१४,१५,८०३	२९,९५,८५४
दक्षिण ओस्ट्रेलिया ...	२६,९६,५०८	३५,५७,३४८	४३,०३,१८८	३८,२७,९०५	४४,०९,५७२	४७,९७,५२९
विक्टोरिया ...	७८,०१,३८८	१,०१,०१,९०२	९५,१८,६३८	९९,७७,४६२	१,०९,२८,३२४	१,२३,१७,०१४
ट्रासमानिया ...	७,२६४	३,२१९	११,८५१	३,५४८	४,०९१	९,३१६
न्यु साउथ वेल्स ...	८१,९०,२९९	८१,६८,७९३	१,०५,५१,१३२	७८,२७,१८६	९७,२६,१७७	१,११,३०,७६८
क्वीन्सलेंड ...	८३,१२८	१,७२,२६२	२,५१,६७२	२,५८,५२२	३,६२,६२६	५,११,१६०
फिझिना वेटो ...	५,१८,३५४	५,१२,५२७	३,७७,४१५	५,७१,१९७	३,२२,४४४	५,५५,७८७
आस्ट्रेलियन कोमनवेल्थ ...	२,०१,९५,७७३	२,३८,१४,३०३	२,६१,६६,३२६	२,३६,०९,६१५	२,७१,६९,०१७	३,२३,१७,४६८
कुल ब्रिटिश साम्राजनो सर्वाळो ...	७२,५५,९१,९३०	७८,६८,००,१८८	७४,२१,८९,२०३	६४,४७,६४,८२३	७९,२७,१४,४१८	८७,३४,९७,४४४

हिन्दमांथी वर्गवारी माल (हिन्दी) निकास करवामां आव्यो तेनुं पत्रक. अंक १६.

	१९०५–०६	१९०६–०७	१९०७–०८	१९०८–०९	१९०९–१०	१९१०–११
पोशाक (गुंथेला सिवाय) ...	१९,४२,०२८	१९,५७,५२०	२०,२४,३८४	१६,७१,१३८	१६,४६,९०१	१९,१२,८७०
कोलसो ...	६५,४८,५००	७४,८०,२४४	५८,९५,७०१	५०,५१,१४०	६७,१३,८४४	७७,००,८२६
काफी ...	१,७५,६७,२४०	९९,६४,७७८	१,११,४५,२०२	१,३८,९९,७९२	१,०९,६४,०३७	१,३३,१६,१४१
काथो अने तेनी बनावट ...	५५,२८,८७०	५७,०६,९०२	५४,७७,७७१	६३,७७,६५२	७४,२७,९०३	७०,८२,४५७
कपास ...	२१,३४,१५,१९५	२१,९७,८४,६०९	२५,७०,२५,१९६	१९,७६,८४,९६८	३१,४३,२४,९३९	३६,०५,५५,७६८
कापड (कपासनुं वणाट काम तथा सूतर, आंटियो ...	१४,४२,५४,९९८	१२,१६,८२,४०७	१०,७६,६६,००३	११,५३,७१,६७१	११,९१,५५,९०५	११,०१,२०,१४९
रंगाट तथा कमावाना पदार्थ तेमां गळी	५८,६३,७७७	७०,०४,७७३	६३,७२,७३४	४९,०४,७९१	३५,१८,१५४	३३,५२,९३८
हरडां ...	४४,६०,६७६	४३,९७,५९१	५८,९५,२४६	५७,२०,३०२	६०,००,४१३	३९,७६,४५६
रंगनी परचुरण चीज ...	१४,८९,२२०	२४,९२,३८४	२६,६०,७२७	२०,७८,०००	१७,३९,१७६	२८,०४,९६५
अनाज–दाळ ...	२९,५२,५२,३३१	२७,६५,५३,२०७	३१,५०,८७,७६३	१८,५६,८६,२४६	३३,५७,७०,४०२	३८,५९,१४,३७५
गांजो–भांग ...	५४,१९,७५६	६८,७३,६३५	८०,६३,५४४	५९,६८,३७८	५९,५७,६०८	६१,४८,०८४
चामडां–आळां ...	१०,०९,८६,८२०	१०,८९,३९,९६७	७,०५,१८,०२३	८,३३,८६,५४३	९,६५,१२,२०३	८,९९,४१,९५५
चामडां रंगेलां ने कमावेलां ...	३,६५,८४,३२०	४,४५,१२,५४१	३,८९,९७,३१८	४,१२,८५,५०३	३,९६,८६,०३९	४,०९,०६,०३६
शण काचुं ...	१७,१२,५६,६४१	२६,८३,८६,८१०	१७,९७,२८,०१३	१९,८३,४५,५५१	१५,०८,८३,०९७	१५,४८,९९,७३६
शणनो वणाट बर अने बीजी बनावट	१२,४४,७९,८४४	१५,७१,६२,२०३	१८,२९,७६,४४५	१५,७३,५९,९११	१७,०९,६४,७७८	१६,९९,४४,७२०
(लाखिया रंग बाद करतां) लाख...	३,१८,०१,१६१	३,४९,९७,७४०	४,०८,३०,५९१	२,७९,४६,९६२	२,७७,१६,७१८	२,१४,२८,५७६
(खातरना खोळ सहित) खातर ...	७०,९७,०३८	१,०१,५४,८९२	९२,५२,०३६	९०,०६,३५७	९०,८२,८१६	१,०२,११,९५५

	१९०५-०६	१९०६-०७	१९०७-०८	१९०८-०९	१९०९-१०	१९१०-११
धातु, लोखंड अने तीखा लोढानी चीजो ...	५२,७३,०४८	१,२७,४३,०८५	१,१६,९३,१४७	८५,१७,३८७	१,०६,२६,६५०	१,४०,२३,७२६
खोळ ...	५१,९९,१९४	३५,८९,७४०	४६,६६,५११	५८,६३,९२७	५४,८३,४३७	४७,२९,११५
जुदी जुदी जातनां तेल ...	८१,६८,२५३	६९,८५,९६४	८५,८१,७४५	९४,४४,३३३	१,२०,८६,४१६	१,६०,०८,२०६
अफीण ...	९,४७,१७,६६७	९,३०,७९,२२४	८,६७,२४,७८२	९,३४,९२,४३३	९,३१,३६,५७१	१२,७६,३९,७४८
खोराक, खानपानना पदार्थ ...	७१,०७,२३०	६५,११,११५	७५,४५,५९०	७६,१०,६४६	८८,६७,९१९	१,०२,३३,४६३
कुशका (डांगरना) ...	५५,४१,८२५	४९,३५,५५१	८७,८२,४१८	६४,०१,९७३	६६,६५,७७९	६८,१०,७३८
सुरो खार ...	३८,५२,९१९	४१,४२,५२६	४१,८४,३१४	४५,३५,२५६	३९,१४,०३७	३७,२२,३००
बियां–दाणा ...	१०,६०,९२,२६७	१३,०२,१७,२९४	१६,८१,५१,६३१	११,६७,८१,३६५	१८,७२,६२,०४६	२५,१२,३४,४४२
रेशम–काचुं ...	५६,३९,६७९	६८,६५,०१८	६३,७८,१५४	५४,०५,०७७	५०,७५,७३९	५०,५५,२८७
रेशमनां बनावट ...	७,१५,१०९	६,८६,०७२	८,३०,९३०	७,३२,७१५	८,१७,३०७	७,६९,००३
तेजाना ...	९०,७८,६५६	६०,२०,३७८	५२,६९,७४३	५८,५३,३२८	७०,८४,७५०	८०,९४,२६२
चाहा ...	८,८४,७६,०३७	९,८५,७७,६४२	१०,३०,०३,४८६	१०,३९,३७,१२४	११,७०,७४,०३८	१२,४१,६३,६८३
तंबाकु ...	२३,४०,४३७	३०,९५,९७८	२९,३१,७९१	२३,२१,६८१	२५,५८,२९२	३१,८९,९२९
लाकडु ...	८९,६०,१६८	८३,१७,४८४	८२,९८,६३७	५७,६१,६५१	६९,८४,५३१	१,०८,३१,२८७
उन–काचुं ...	२,११,४७,२८३	२,४२,६५,३४९	२,१०,३८,५८४	२,०८,३७,२२५	२,८५,७७,३७९	२,८३,६२,८५९
उननी बनावट ...	२०,७५,३४४	२२,९२,८३८	२७,१९,३१०	२५,०४,७९२	२४,०६,१२५	४५,०८,१२८
बीजी चीजो ...	३,३४,९८,४२०	३,३८,९९,४७४	३,५५,१९,४३६	३,६८,२६,७४५	३,८२,७३,१४७	४,७३,९७,२३९
कुल...	१,५८,१८,९२,२३१	१,७३,४३,७७,०३५	१,७३,५९,०६,९०६	१,४९,८५,७२,६४३	१,८४,४९,६४,०९६	२,०५,८२,७१,४२२

परदेशी राज्योना कया कया देशोमां ब्रिटिश हिन्दमांथी

(आ रकमोमां सरकारी स्टोर

देशनुं नाम		૧૯૦૫–૬	૧૯૦૬–૭
रशिया	...	૫૮,૧૩,૧૧૬	૭૪,૧૫,૧૩૭
उत्तरनां बंदरो	...	......	......
दक्षिणनां बंदरो	...	......	......
स्वीडन	...	૧૭,૯૪,૫૬૮	૨૨,૮૮,૩૫૬
नोरवे	..	૨૧,૦૦૩	૪૩,૯૮૫
डेन्मार्क	...	૪૭,૪૧૮	૯૩,૭૫૦
फ्री बंदरो	...	......	......
बीजां बंदरो	...	......	......
जर्मनी	...	૧૪,૬૯,૭૮,૬૪૯	૧૯,૭૨,૪૫,૮૪૦
फ्री बंदरो	...	......	......
बीजां बंदरो	...	......	......
होलेंड	...	૧,૭૭,૯૮,૯૬૧	૧,૮૦,૨૭,૨૩૪
बेल्जीयम	...	૬,૫૦,૦૪,૬૫૯	૭,૨૪,૬૨,૩૩૫
फ्रान्स	...	૯,૫૪,૯૮,૦૯૬	૧૧,૨૨,૦૨,૮૪૦
पोर्टुगाल	...	૧,૬૧,૩૬૫	૧,૪૧,૯૫૦
स्पेन	...	૧,૫૩,૫૧,૪૦૯	૧,૫૮,૨૬,૫૫૭
इटली	...	૪,૬૮,૯૬,૬૯૬	૫,૭૦,૫૪,૧૦૮
आस्ट्रिया हंगेरी	...	૪,૭૯,૧૨,૮૭૦	૬,૦૧,૮૪,૪૧૬
फ्री बंदरो	...	......	......
बीजां बंदरो	...	......	......
बल्गेरिया	...	૫૪,૧૬૨	૪,૦૯,૧૧૩
रुमानिया	...	૬,૨૬,૬૬૬	૭,૮૫,૦૩૦
फ्री बंदरो	...	......	......
बीजां बंदरो	...	......	......
ग्रीस	...	૧,૦૭,૧૧૧	૨,૬૭,૬૬૯
टर्की यूरोपियन—क्रीट अथवा केनडिया सहित	...	૧૭,૫૪,૨૫૫	૧૯,૨૫,૫૮૬

કેટલા રૂપિયાનો માલ નિકાસ થયો તેનું પત્રક. અંક ૧૭.

દાખલ કરવામાં આવ્યો નથી.)

૧૯૦૭-૮	૧૯૦૮-૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧
......	......	......	......
૫૦,૪૦,૪૯૮	૫૨,૨૫,૬૧૩	૩૩,૬૬,૦૩૧	૭૬,૨૯,૧૨૯
૪૬,૭૨,૨૯૩	૪૯,૩૯,૨૭૮	૪૯,૪૬,૨૬૭	૭૯,૮૭,૭૯૪
૧૬,૬૪,૭૨૬	૧૫,૫૯,૫૦૧	૧૭,૭૬,૮૩૬	૩૭,૩૬,૬૩૬
૯૬,૨૯૨	૯૭,૫૨૨	૨,૦૯,૭૨૪	૨,૩૬,૯૪૭
......	......	......	......
૨,૭૨,૭૩૦	૩,૧૩,૫૫૯	૧,૨૧,૨૪૮	૪,૨૬,૯૫૩
૪,૨૧૫	૪૪,૦૦૦	૩૪,૯૮૧	૩,૭૭૪
......	......	......	......
૨૦,૧૩,૦૫,૦૩૪	૧૫,૨૪,૯૦,૧૨૪	૧૭,૮૯,૩૩,૮૫૧	૧૯,૬૨,૦૩,૬૧૩
૧૧,૦૧,૭૨૪	૪,૯૦,૧૬૦	......	૧,૬૧,૯૨૧
૨,૫૩,૮૮,૨૧૪	૧,૭૭,૯૪,૪૪૦	૨,૩૭,૯૮,૧૯૮	૨,૮૫,૭૯,૫૪૯
૯,૧૪,૪૪,૫૪૮	૬,૧૭,૪૦,૪૫૮	૧૦,૧૭,૪૮,૬૫૦	૧૧,૦૮,૪૦,૫૩૦
૧૧,૫૦,૨૧,૨૦૬	૯,૬૧,૧૬,૭૨૨	૧૧,૯૩,૭૪,૯૪૩	૧૫,૮૦,૮૪,૧૦૮
૨,૦૨,૩૧૮	૪,૧૩,૧૫૭	૩,૯૭,૪૨૬	૩,૭૧,૫૪૪
૧,૩૭,૬૨,૮૧૭	૧,૩૫,૭૨,૭૨૬	૧,૩૪,૯૧,૭૬૨	૧,૭૩,૭૧,૮૭૦
૫,૫૪,૨૬,૬૯૧	૫,૦૩,૪૯,૮૮૫	૬,૦૦,૩૬,૫૪૮	૭,૯૧,૨૮,૧૫૭
......	......	......	......
૬,૨૭,૧૬,૧૨૫	૪,૮૨,૯૩,૩૧૧	૬,૪૮,૦૫,૪૬૪	૭,૪૦,૪૨,૫૨૭
૮,૦૩,૩૯૩	૧,૮૦૦	૯,૦૯૦	૩૦,૩૯૦
૩,૯૭,૦૯૦	૫,૮૦,૩૧૭	૪,૪૨,૪૭૧	૬,૩૭,૯૩૨
......	......	......	......
૭૭,૬૮૨	૮૫,૪૪૮	......	......
૧૯,૦૫,૬૪૫	૧૪,૮૭,૧૯૨	૧૫,૫૯,૨૦૫	૨૧,૩૩,૯૧૪
૪,૧૭,૪૭૫	૩,૬૬,૧૭૫	૬,૪૯,૫૧૧	૫,૨૭,૮૪૫
૧૮,૫૦,૪૮૦	૯,૯૪,૧૫૭	૧૧,૫૨,૧૩૩	૧૭,૮૩,૯૩૨

देशनुं नाम.	१९०५-६	१९०६-७
टर्की एशियाटिक-लेवां अने काळा समुद्रनां बंदर ...	૪૩,૧૨,૩૬૧	૪૧,૮૮,૨૯૧
राता समुद्र अने इरानी अखातनां बंदर ...	૭૫,૧૩,૫૯૫	૭૮,૧૧,૭૫૨
रातो समुद्र ...	......	......
इरानी अखात ...	......	......
आरबस्तान-मस्कत-के ओमान ...	૫૫,૪૨,૦૮૨	૩૯,૦૧,૮૫૨
आरबस्ताननां बीजां देशी संस्थानो.	૫૪,૩૩,૪૧૪	૩૬,૯૨,૯૭૬
पर्शिया-इरान ...	૩૨,૪૫,૮૩૦	૩૮,૬૭,૨૪૬
मेक्रान अने सोन्मीयानी ...	૪,૨૧,૨૧૩	૪,૦૩,૦૫૭
सुमात्रा ...	૮,૮૦,૫૧૭	૧૩,૮૯,૦૮૧
जावा ...	૧,૦૧,૬૩,૦૨૭	૫૨,૬૩,૧૩૯
बोर्नियो ...	૧,૪૩૨	૨૫,૭૨૫
सेलीबीस अने बीजां बेटो ...	૭,૬૪૦	૧૮,૨૦૦
न्यु गियानीआ ...	......	......
शियाम ...	૩૦,૦૧,૧૩૯	૨૫,૫૪,૪૦૨
इण्डो चाइना ...	૨૬,૬૩,૬૯૮	૩૨,૩૧,૫૬૭
फिलिपाइन्स ...	૨૦,૮૪,૨૪૬	૧૮,૪૫,૭૫૩
फोरमोसा ...	......	......
चायना (चीन) ...	૮,૦૬,૧૧,૦૧૬	૭,૯૭,૭૮,૦૭૯
कोरिया ...	૨૬,૨૮૬	૧૭,૫૨૧
जापान ...	૯,૯૨,૬૯,૦૫૫	૭,૦૯,૪૯,૪૬૬
इजिप्त ...	૧,૬૯,૧૯,૯૩૦	૧,૯૭,૬૨,૩૦૭
आफ्रिका (उत्तर) ...	૧,૧૧,૬૨૪	૧૦,૨૩૧
ट्रीपोली ...	......	૫૬,૬૧૬
ट्युनिस ...	......	૮૦,૪૭૭
एल्जेरिया ...	......	......
मोरोक्को ...	......	૧૮,૨૫૯
कनेरीना टापु ...	......	......
फ्रेंच पश्चिम आफ्रिका ...	......	૨૩,૦૮૩

૧૯૦૭-૮	૧૯૦૮-૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧
૭૮,૬૪,૩૯૮	૫૮,૬૬,૮૦૧	૬૫,૧૩,૭૫૭	૭૮,૭૧,૬૭૮
૧,૦૨,૨૯,૯૫૩	૧,૦૮,૭૯,૬૧૧	૧,૨૯,૬૦,૧૬૧	......
......	......	......	૫૧,૪૦,૧૩૭
......	......	......	૯૨,૪૫,૮૬૮
૩૬,૦૩,૨૪૬	૪૯,૯૭,૬૧૬	૪૯,૫૮,૦૭૯	૪૮,૯૧,૯૯૪
૧૦,૦૧,૯૯૬	૩,૨૬,૯૨૭	૨ ૦૩,૩૪૧	૪,૯૭,૬૭૧
૫૫,૬૯,૦૭૬	૫૦,૩૫,૩૧૩	૬૨,૭૪,૩૮૯	૫૦,૯૮,૧૪૪
૪,૬૯,૯૮૭	૬,૧૦,૦૧૧	......	......
૧૮,૪૭,૦૨૯	૧૮,૧૪,૮૨૨	૨૪,૨૦,૪૪૪	૨૪,૨૭,૭૮૪
૧,૧૪,૩૩,૫૫૪	૫૭,૦૭,૭૪૦	૧,૪૨,૨૦,૯૩૬	૩,૫૧,૧૯,૮૨૬
૩૯,૨૯૦	૩,૯૬૦	૨,૨૦૦	૭૨,૫૭૩
૯૪,૪૯૧	૧,૧૯,૨૮૯	૨,૧૩,૫૪૭	૪,૨૩,૧૮૬
......	......	......	૩,૩૨૫
૩૧,૦૮,૭૬૬	૩૮,૭૪,૧૩૪	૩૭,૨૦,૩૧૨	૫૨,૪૦,૧૮૮
૫૮,૯૭,૨૦૨	૬૨,૪૮,૮૬૯	૬૪,૪૧,૨૬૨	૮૨,૧૩,૭૯૮
૧૪,૯૨,૪૪૬	૧૦,૧૧,૮૫૨	૧૩,૧૪,૬૬૩	૧૪,૫૬,૪૧૪
......	......	૧૯,૧૮૦	......
૬,૪૯,૫૦,૦૭૭	૭,૮૯,૦૧,૧૯૦	૮,૬૩,૧૭,૦૦૨	૮,૦૬,૬૩,૫૩૭
૫૩,૨૭૯	૫૬,૬૬૭	૫૯,૪૦૧	૧૭,૬૭૧
૮,૮૭,૦૭,૫૧૧	૭,૧૭,૩૩,૮૯૮	૭૨,૬૦,૪૭,૩૨૩	૧૩,૪૮,૩૬,૫૯૦
૧,૮૫,૬૬,૯૪૫	૨,૩૩,૪૯,૮૧૨	૧,૮૦,૧૨,૦૩૩	૧,૮૩,૫૬,૧૦૯
......	......	......	......
૩૨,૧૪૫	૪૩,૨૦૨	૪૮,૬૪૮	૪૪,૯૦૨
૧,૦૩,૭૪૩	૧,૧૬,૩૦૮	૮૮,૪૮૧	૯૭,૭૩૭
......	......	૧૨,૯૮૪	૬૨૫
૯,૯૫૦	૧,૪૦,૫૨૧	૧,૧૮,૦૭૮	૮૨,૬૪૭
......	......	......	૬,૬૫૫
૩,૦૦૦	૧૫,૮૬૨	૨૩,૭૮૮	૧૯,૬૨૦

देशनुं नाम.		१९०५–६	१९०६–७
लायबेरिया	...	......	......
कांगो फ्रेंच	...	......	......
पोर्चुगीझ पश्चिम आफ्रिका	...	......	......
जर्मन पश्चिम आफ्रिका	...	......	१०,०१८
जर्मन साउथ वेस्ट आफ्रिका	...	६,५६९	......
पोर्चुगीझ पूर्व आफ्रिका	...	२४,९३,०६८	३०,८३,९२५
मादागास्कर	...	१,६२,४६२	१,३८,०६२
रीयुनियन	...	९,१०,७४१	३,२३,८२८
जर्मन पूर्व आफ्रिका	...	१३,५१,०८७	१८,११,४५१
इटालियन पूर्व आफ्रिका	...	१८,१३,०५८	७,७०,०३०
पूर्व आफ्रिकानां बीजां बंदर	...	८,३७,५१०	१,३१,९५०
फ्रेंच सोमाली लेंड	...	३,३५,८८३	२,०८,२२८
युनाइटेड स्टेट्स ओफ अमेरिका	...	१३,००,८१,९५१	१५,७४,३९,५४३
एटलेण्टिक उपरनां बंदर	...	......	......
पेसिफिक उपरनां बंदर	...	......	......
वेस्ट इण्डीझ	...	४४,५८,२६७	३९,३९,९९३
क्युबा	...	......	......
हेटी अने सेंट डोमिंगो	...	......	......
पोर्टो रिको	...	......	......
फ्रेंच वेस्ट इंडिझ	...	......	......
डेनिश वेस्ट इंडिझ	...	......	......
डच वेस्ट इंडिझ	...	......	......
बीजा वेस्ट इंडिझ	...	......	......
मेक्सिको	...	१,८५,४८६	१,५६,४२०
निकाराजीवा	...	......	......
सेन्ट्रल अमेरिका	...	२,२५०	१०,३६०
कोलोम्बीयानुं प्रजासत्ताक	...	३,११४	१९,९८९
डच गीआना	...	११,२२४	२,१६,७०५
ब्राझील	...	१७,७५,९१४	१०,३०,७०५
उरुगे	...	६,८२,०७३	५,४६,७१९

૧૯૦૭-૮	૧૯૦૮-૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧
……	……	……	૧,૫૫૦
……	……	……	૧૭૫
……	……	૧,૩૧૦	૫૬,૮૨૬
૧૨,૨૨૩	……	……	……
……	૩૪,૧૯૦	૧૩,૪૦૦	૪,૪૪૮
૪૦,૪૭,૦૪૧	૩૫,૭૧,૪૦૯	૪૧,૦૬,૪૩૯	૪૪,૬૫,૬૪૧
૧,૬૭,૪૦૧	૧,૫૨,૪૪૬	૨,૪૪,૬૬૬	૧,૭૧,૧૩૩
૪,૪૧,૭૨૦	૩,૬૩૧	૫,૬૭૬	૧૯,૭૧૦
૨૦,૧૭,૨૦૨	૨૨,૦૭,૩૦૫	૨૬,૫૭,૫૦૬	૩૧,૩૬,૫૧૭
૮,૮૦,૦૩૮	૫,૫૨,૯૦૧	૯,૦૩,૩૨૧	૮,૦૪,૭૯૩
૭,૧૭૨	……	……	……
૧,૧૦,૧૧૬	૮,૦૮૭	૧૬,૨૯૧	૪૦,૩૭૨
……	……	……	……
૧૨,૦૨,૯૮,૭૨૭	૧૧,૯૩,૦૨,૭૮૦	૧૩,૨૬,૨૨,૫૩૧	૧૨,૪૫,૧૩,૭૩૪
૧,૫૫,૫૧,૯૭૦	૧,૨૯,૩૦,૭૦૭	૧,૦૪,૪૫,૬૫૪	૯૦,૧૩,૪૧૭
……	……	……	……
૩૨,૭૮,૩૯૩	૨૭,૬૨,૨૭૭	૩૯,૩૮,૬૨૯	૩૧,૭૭,૯૬૨
૪૫,૪૨૪	૨૩,૨૦૪	૧૩,૬૨૦	૩૯,૩૮૦
૩,૩૩,૦૦૯	૩,૯૦,૭૭૧	૩,૦૭,૨૭૩	૪,૫૨,૯૧૮
……	……	૧,૨૯,૬૦૦	૧,૧૯,૨૪૨
……	……	……	૧૨,૬૦૦
……	……	……	૧૩,૫૩૧
૧,૧૬,૨૩૩	૧,૩૫,૪૩૧	……	૭,૨૫૦
૨,૫૩,૩૭૭	૬૧,૮૩૪	૨૮,૭૨૭	૧૦,૪૭૫
……	……	૮૪૦	૨,૬૫૨
……	……	……	……
૩૮,૬૭૧	૭૯,૭૯૩	૧,૧૮,૭૦૦	૧,૪૧,૧૩૦
૩૪,૬૧૦	૪૪,૧૮૬	૨૨,૦૩૩	૨૪,૭૭૪
૧,૨૩,૫૦૫	૨,૩૮,૧૦૭	૨,૬૦,૪૮૯	૬,૮૪,૫૦૭
૧૧,૬૦,૪૪૩	૧૪,૦૨,૩૮૬	૧૦,૫૦,૨૧૦	૮,૦૯,૦૭૦

देशनुं नाम.	१९०५–६	१९०६–७
आरगेण्टाइन प्रजासत्ताक ...	१,५४,१७,२३६	१,४०,७१,३१२
चीली ...	७४,५८,९६१	५७,६४,८७६
पेरु ...	७,१४,९११	१३,६५,३९२
इक्वाडोर ...	५७,४२४	५५,७८२
सेण्डवीच बेटो ...	५,८०,९९९	११,७१,३३३
पॅसिफिकनां बीजां बंदरो ...	२४,०१४	६७,२४०
कुल परदेशी देशो...	८५,६३,००,३०१	९४,७५,७६,८४७
बंगाळानो फाळो ...	७०,४२,४८,६३८	७८,६७,४६,६१०
पूर्व बंगाळ ने आसामनो फाळो ...	(c)	२,९०,२१,९९४
मुंबईनो फाळो ...	४५,७३,६५,५१४	४३,०५,५३,६९९
सिंधनो फाळो ...	११,०७,२२,३६८	१५,३२,५५,९८२
मद्रासनो फाळो ...	१५,४५,५६,३९०	१७,२३,३६,०४६
बरमानो फाळो ...	१५,४९,९९,३२१	१५,१४,६२,७०४
जकात वगरना ...	१,३९,५४,९२,४००	१,५४,९०,८१,९३९
जकातवाळां ...	१८,६३,९९,८३१	१८,५२,९५,७९६
कुल...	१,५८,१८,९२,२३१	१,७३,४३,७७,०३५

૧૯૦૭-૮	૧૯૦૮-૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧
૨,૫૮,૨૪,૫૭૯	૨,૪૧,૩૦,૩૦૭	૧,૮૩,૪૩,૧૬૪	૧,૬૦,૫૨,૨૭૩
૭૦,૨૫,૪૭૯	૫૨,૨૭,૪૯૮	૭૯,૬૪,૪૮૭	૮૩,૧૯,૦૫૮
૧૨,૧૭,૩૫૨	૮,૭૨,૭૩૨	૬,૮૬,૧૨૪	૯,૬૪,૯૮૧
૭૮,૭૩૦	૧,૩૭,૩૮૬	૨૨,૮૪૮	૫૧,૬૨૫
૧૯,૯૫,૦૯૩	૧૬,૪૦,૭૬૩	૧૪,૯૨,૭૩૪	૧૪,૯૩,૯૩૫
૯,૯૧૫	૧૭,૭૦૭	૩૯,૨૬૮	૧,૧૭,૧૭૫
૯૯,૩૭,૧૭,૭૦૩	૮૫,૩૮,૦૭,૮૨૦	૧,૦૫,૨૨,૪૯,૬૭૮	૧,૧૮,૪૭,૭૩,૯૭૮
૬૯,૮૪,૭૮,૧૭૯	૬૬,૧૫,૨૬,૨૫૫	૭૦,૧૫,૩૨,૯૦૩	૭૮,૦૮,૫૫,૨૭૮
૩,૭૯,૪૬,૨૭૨	૪,૭૨,૯૭,૧૧૬	૪,૩૪,૨૯,૯૪૬	૪,૪૯,૭૬,૨૪૨
૪૫,૯૬,૧૭,૯૫૦	૨૯,૮૦,૦૩,૭૦૯	૫૨,૯૧,૯૧,૮૩૩	૫૯,૭૭,૬૬,૮૦૩
૧૭,૬૦,૮૫,૦૨૭	૮,૧૪,૨૨,૦૬૮	૨૧,૭૦,૦૧,૯૯૦	૨૧,૬૦,૮૫,૪૭૦
૧૮,૬૬,૬૨,૯૦૯	૧૮,૧૫,૬૨,૪૮૨	૧૯,૩૭,૦૭,૪૨૩	૨૦,૮૯,૬૩,૨૧૩
૧૭,૭૧,૧૬,૫૬૯	૧૨,૮૭,૬૧,૦૧૩	૧૬,૦૧,૦૦,૦૦૧	૨૦,૯૬,૨૪,૪૧૪
,૫૩,૨૫,૧૫,૮૨૦	૧,૩૩,૯૬,૭૮,૧૨૭	૧,૬૬,૨૫,૧૪,૦૪૭	૧,૮૨,૫૯,૧૯,૩૬૩
૨૦,૩૩,૯૧,૦૮૬	૧૫,૮૯,૦૨,૫૧૬	૧૮,૨૪,૫૦,૦૪૯	૨૩,૨૩,૫૨,૦૫૯
,૭૩,૫૯,૦૬,૯૮૬	૧,૪૯,૮૫,૭૨,૬૪૩	૧,૮૪,૪૯,૬૪,૦૯૬	૨,૦૫,૮૨,૭૧,૪૨૨

ब्रिटिश हिंदना जुदा जुदा इलाकाना बंदरोए केटलां, अने केटला नांखीने आव्यां, तेनी विगत बतावनारुं पत्रक. पांचसाली—वाहाणे जेटला फेरा खाधा होय तेटला

		बंगाळा.		पूर्व बंगाळा अने आसाम.		मुंबई.	
साल.		संख्या.	टन.	संख्या.	टन.	संख्या.	टन.
माल भरेलां.							
१९०७–०८	आगबोटो...	३५२	१,४१,४१२	१३	३१,५८३	६०२	१६,४१,२०३
	शढवाळां...	८	२,६३३	०	०	२४८	२४,१४५
१९०८–०९	आगबोटो...	३११	९,४९,९१६	७	१७,५११	६२८	१७,१३,९४६
	शढवाळां...	८	२,५०५	०	०	३१८	२९,५८१
१९०९–१०	आगबोटो...	३२२	९,९८,८००	८	१७,४५१	६३४	१६,७९,८००
	शढवाळां ...	८	१,००४	१	१६०	१९६	१९,९५४
१९१०–११	आगबोटो...	४१८	१२,४९,९९०	२	४,३०४	५६८	१६,०२,३३४
	शढवाळां...	७	९८०	०	०	१८४	२३,३८५
१९११–१२	आगबोटो...	३९२	१२,०८,९३७	१३	३५,०८१	६४८	१८,१०,३१८
	शढवाळां...	६	८७६	०	०	१६४	२० ६०७
नीरम भरेलां.							
१९०७–०८	आगबोटो...	२३०	५,७४,२२३	९	२६,७०६	६०	१,३९,७४१
	शढवाळां...	१	१२४	०	०	४	५४१
१९०८–०९	आगबोटो...	१६५	४,१६,३७५	१२	३१,८०३	२९	५०,६७२
	शढवाळां...	०	०	०	०	१३	१,९०२
१९०९–१०	आगबोटो...	२०९	५,५०,२६९	६	१४,७०२	११३	२,६५,६८०
	शढवाळां...	१	१८८	०	०	७	७९६
१९१०–११	आगबोटो...	३१७	८,०९,६६२	९	२५,६५५	८६	२,२४ ०५४
	शढवाळां...	०	०	०	०	५	०
१९११–१२	आगबोटो...	३४३	८,८४,८३४	८	२३,१०३	१०९	२,६९,२९१
	शढवाळां...	०	०	१	१४९	१	१६०
माल अने नीरमवाळां वाहाणोनो सर्वाळो							
१९०७–०८	आगबोटो...	५८२	१६,१५,६३५	२२	५८,२८९	६६२	१७,८०,९४४
	शढवाळां...	९	२,७५७	०	०	२५२	२४,७२६
१९०८–०९	आगबोटो...	४७६	१३,६६,२९१	१९	४९,४०४	६५७	१७,६४,६१८
	शढवाळां...	८	२,५०३	०	०	३३१	३१,४८३
१९०९–१०	आगबोटो...	५३१	१५,४९ ०६९	१४	३२,१५३	७४७	१९,४५,४८०
	शढवाळां...	९	१,१९२	१	१६०	२०३	२०,७५०
१९१०–११	आगबोटो...	७३५	२०,५९,६५२	११	२९,९५९	६५४	१८,२६,३८८
	शढवाळां...	७	९८०	०	०	१८९	२३,९५१
१९११–१२	आगबोटो...	७३५	२०,९३,७७१	२१	५८,१८४	७५७	२०,७९,६०९
	शढवाळां...	६	८७६	१	१४९	१६५	२०,७६७

टननां वाहाणो—आगबोटो अने शढवाळां, माल भरीने अने नीरम सन १९०७-०८थी ते १९११-१२ सुधी. एमां एक गणत्रीमां लेवामां आव्या छे.

अंक १८.

सिंध.		मद्रास.		बरमा—(ब्रह्मदेश).		कुल.	
संख्या.	टन.	संख्या.	टन.	संख्या.	टन.	संख्या.	टन.
१९९	४,००,८८५	७९२	१६,९९,७५६	२९७	६,१६,७०६	२,२५५	५४,३१,१४५
२४१	१८,५८२	५८३	४६,७६७	४८	११,२६२	१,१२८	१,०३,४२९
२१९	४,२५,४८२	७९७	१८,११,०००	२७४	५,५८,४३१	२,२३६	५४,७७,१८६
२९४	२०,०८२	४८२	३६,६६३	२२	५,५२२	१,१२४	९४,३५३
२१८	४,३६,९४५	७४१	१७,३६,९५१	२८०	५,९९,१९२	२,२०३	५४,६९,१३९
१६९	१५,६५८	४७९	३८,१५५	१६	६,७८८	८६९	८१,७१९
१९८	३,९१,५१५	७३३	१७,१०,७७९	२६९	६,५०,००२	२,१८६	५६,०८,९२४
१३४	१२,१६३	४३१	३२,९१३	८	३,२७२	७६४	७२,७१३
१९२	४,२०,६१०	७६४	१७,२५,७७८	३१२	७,४३,८८२	२,३२१	५९,४४,६०६
१५५	१४,५७३	४६६	३८,०४५	१	६२	७९२	७४,१६३
१०१	२,३६,४३७	१७०	२,२१,९०३	१४१	३,५०,१९५	७११	१५,४९,२०५
३०	१,७४८	५५८	२७,०६२	३८	५,४२५	६३१	३४,९००
६	८,१०९	१०१	१,१३,४३०	९७	२,५०,१६१	४१०	८,७०,६४०
१५	१,०७१	२४८	१५,६४६	३६	५,७८४	३१२	२४,४०३
१२६	३,०५,०२५	९७	१,५५,८५३	१५७	४,०७,२६१	७०८	१६,९८,७९०
१२	८६५	२४१	१७,७९९	३९	५,७७५	३००	२५,४२३
१२७	३,११,६६३	७२	१,००,३४९	१५४	३,९८,२४७	७६५	१८,६९,६३०
८	७२०	५७१	३६,४६२	२१	६,७१०	६०५	४४,४५८
२११	५,२४,८७०	७७	१,४६,५३९	१७३	६,५३,१४५	९२१	२३,०१,७७२
३	३४०	४२४	३१,०५२	१८	२,६३५	४४७	३४,३३६
३००	६,३७,३२२	९६२	१९,२१,६५९	४३८	९,६६,९०१	२,९६६	६९,८०,७५०
२७१	२०,३३०	११४१	७३,८२९	८६	१६,६८७	१,७५९	१,३८,३२९
२२५	४,३३,५९१	९९८	१९,२५,३३०	३७१	८,०८,५९२	२,६४६	६३,४७,८२६
३०९	२१,१५३	७३०	५२,३०९	५८	११,३०६	१,४३६	१,१८,७५६
३४४	७,४१,९७६	८३८	१८,९२,८०४	४३७	१०,०६,४५३	२,९११	७१,६७,९२९
१८१	१६,५२३	७२०	५५,९५४	५५	१२,५६३	१,१६९	१,०७,१४२
३२५	७,०३,१७८	८०५	१८,११,१२८	४२१	१०,४८,२४९	२,९५१	७४,७८,५५४
१४२	१२,८८३	१००२	६९,३७५	२९	९,९८२	१,३६९	१,१७,१७१
४०३	९,४५,४८०	८४१	१८,७२,३०७	४८५	११,९७,०२७	३,२४२	८२,४६,३७८
१५८	१४,९१३	८९०	६९,०९७	१९	२,६९७	१,२३९	१,०८,४९९

ब्रिटिश हिंदनां इलाकानां जुदां जुदां बंदरोएथी केटलां अने केटला नांखीने, विदेशी बंदरोए जइने खाली थयां तेनी विगत गयुं होय तेनी पण आमां

साल.		बंगाळा.		पूर्व बंगाळा अने आसाम.		मुंबई.	
		संख्या.	टन.	संख्या.	टन.	संख्या.	टन.
मालनां भरेलां.							
१९०७-०८	आगबोटो...	५११	१४,५६,९७७	२२	६१,४६३	५११	१४,१२,३४३
	शढवाळां...	१५	९,३७२	...	...	१४३	१४,७०३
१९०८-०९	आगबोटो...	५२२	१५,१८,३६०	२५	६७,८७४	४५५	१२,८३,३८३
	शढवाळां...	१०	५,५७६	...	...	१४९	१६,५८३
१९०९-१०	आगबोटो...	५९९	१७,४०,२५२	२३	६३,५३९	५२५	१४,६४,९४६
	शढवाळां...	११	१,४३१	...	...	१०५	११,६७१
१९१०-११	आगबोटो...	६१८	१७,७०,६७८	२३	५८,३४७	५५७	१५,४१,४८५
	शढवाळां...	७	९१०	...	...	१३३	१६,४१९
१९११-१२	आगबोटो...	६९९	२०,१८,४३९	२६	७१,७४९	५४१	१५,२०,१०४
	शढवाळां...	६	८८८	...	...	१२६	१३,९३९
नीरम भरेलां.							
१९०७-०८	आगबोटो...	२०	४६,९२२	...	...	३९	९३,४४६
	शढवाळां...	०	०	...	...	५	३६७
१९०८-०९	आगबोटो...	३२	९५,४६४	...	...	४९	१,१३,१४९
	शढवाळां ...	०	०	...	...	...	...
१९०९-१०	आगबोटो...	१९	५३,२९३	...	...	४६	१,२२,१९९
	शढवाळां...	०	०	...	...	...	...
१९१०-११	आगबोटो...	२०	५१,५३६	१	५२३	३६	१,०८,५४१
	शढवाळां...	०	०	...	...	...	...
१९११-१२	आगबोटो...	३२	८९,१८२	६	१७,५१४	४७	१,३६,०७६
	शढवाळां...	०	०	०	...	२	१०९
कुल माल अने नीरम.							
१९०७-०८	आगबोटो...	५३१	१५,०३,८९९	२२	६१,४८३	५५०	१५,०५,७८९
	शढवाळां ...	१५	९,३७२	...	...	१४८	१५,०७०
१९०८-०९	आगबोटो...	५५४	१६,१३,८२४	२५	६७,८७४	५०४	१३,९६,५३२
	शढवाळां...	१०	५,५७६	...	...	१४९	१६,५८३
१९०९-१०	आगबोटो...	६१८	१७,९३,५४५	२३	६३,५३९	५७१	१५,८७,१४५
	शढवाळां...	११	१,४३१	...	...	१०५	११,६७१
१९१०-११	आगबोटो...	६३८	१८,२२,२१४	२४	५९,०८०	५९३	१६,५१,०२६
	शढवाळां...	७	९१०	...	...	१३३	१६,४१९
१९११-१२	आगबोटो...	७३१	२१,०७,६२१	३२	३९,२९३	५८८	१६,५६,१८०
	शढवाळां ...	६	८८८	...	...	१२८	१४,०४८

टननां वाहाणो-आगबोटो अने शढवाळां, माल भरीने, तथा नीरम बतावनारुं पांचसाली पत्रक. एक ने एक वाहाण फरीने गणत्री करवामां आवी छे. अंक १९.

सिंध.		मद्रास.		बरमा.		कुल.	
संख्या.	टन.	संख्या.	टन.	संख्या.	टन.	संख्या.	टन.
३८८	८,६०,०६२	८९०	१८,३१,५६१	४८८	१०,९७,३३०	२,८१०	६७,१९,७५६
२१४	१५,२८३	९७६	७३,५५८	९३	२०,४६०	१,४४१	१,३३,३७६
२१७	३,९०,५९६	८४९	१८,५०,७१४	३७९	८,०९,३०४	२,४४७	५९,२०,२३१
२३२	१६,८३६	६७९	५२,००१	६४	११,३६९	१,१३४	१,०२,३६५
३८५	८,३०,६९५	७४५	१७,०२,४३५	४४१	१०,४६,०८०	२,७१८	६८,४७,९४७
११९	१०,०५३	६३५	५१,४२२	८१	१७,२१०	९५१	९१,७६७
४०३	९,१०,२८९	६९९	१५,९७,२१६	४२६	१०,८९,७४२	२,७२६	६९,६८,७५७
१३३	११,८३३	८३०	६६,०३७	४२	९,३२१	१,१४५	१,०४,५२०
४६३	१०,७२,४१४	७१८	१६,८२,६६८	५३९	१३,६४,९२१	२,९८६	७७,३०,२९५
१३७	१२,८०९	८३८	६७,५३४	२२	३,१४५	१,१२९	९८,३१५
४	१३,३४२	८६	९७,८३९	३	५,१७४	१५२	२,५६,७२३
८	६९३	१७०	९,०८७	१	९९	१८४	१०,२४६
२०	५४,६५४	६९	१,२१,४१४	९	२८,०९८	१७९	४,१२,७७९
१७	८२७	१४२	८,०३९	...	...	१३२	६,७५४
९	२२,६८३	८०	१,५३,८३७	७	२३,५२०	१६१	३,७५,५३२
२	७३	१३०	६,६८१	...	...	१३२	६,७५४
६	१७,७८०	७५	१,२४,८८९	४	१३,७४३	१४२	३,१७,२२२
...	...	२२७	५,५८५	१	१,८९२	२२८	७,४७७
६	१५,४९७	९६	१,३७,८७९	९	३१,९९६	१९६	४,२८,१४४
१	६५	७३	४,६३०	...	...	७६	४,८०४
३९२	८,७३,४०४	९७६	१९,२९,४००	४९१	११,०२,५०४	२,९६२	६९,७६,४७९
२२२	१५,९७६	११४६	८२,६४५	९४	२०,५५९	१,६२५	१,४३,६२२
२३७	४,४५,२५०	९१८	१९,७२,१२८	३८८	८,३७,४०२	२,६२६	६३,३३,०१०
२४९	१७,६६३	८२१	६०,०४०	६४	११,३६९	१,२९३	१,११,२३१
३९४	८,५३,३७८	८२५	१८,५६,२७२	४४८	१०,६९,६००	२,८७९	७२,२३,४७९
१२१	१०,१२६	७६५	५८,१०३	८१	१७,२१०	१,०८३	९८,५४१
४०९	९,२८,०६९	७७४	१७,२२,१०५	४३०	११,०३,४८५	२,८६८	७२,८५,९७९
१३३	११,८३३	१०५७	७१,६२२	४३	११,२१३	१,३७३	१,११,९९७
४६९	१०,८७,९११	८१४	१८,२०,५४७	५४८	१३,९६,९१७	३,१८२	८१,५८,४३९
१३८	१२,८७४	९११	७२,१६४	२२	३,१४५	१,२०५	१,०३,११९

हिन्द उपरनुं करज.

पाछळ, पृष्ठ २८२ थी २८६ सुधीमां "इंग्लंड अने हिन्दमां कंपनीनुं देवुं" एवा मथाळा नीचे जे हकिकत लखी छे तेना अनुसंधानमां नीचे विस्तार आपवामां आवे छे:—

सन १९१०-११ नी साल आखेरिये हिन्दने माथे नीचे प्रमाणे करज हतुं.

हिन्दमां उपाड करेलो ते.

रुपिया.	पौंड	
३७,९२,४०,२००	९,१९,४९,३४७	व्याजु
१७,३१,९३९	१,१५,४६१	वगर व्याजु
३८,०९,७२,१३९	९,२०,६४,८०८	

इंग्लंडमां उपाड करेलो ते.

व्याजु, पौंड	१७,७९,८१,७५१
वगर व्याजु, पौंड	१६,५८४
	१७,७९,९८,३३५

कुल पौंड २७,००,६३,१४३

नामदार इस्ट इंडिया कंपनीनो पटो सन १८३५नी सालमां बदलायो त्यारे ३३२.९५ प्रयुत देवुं हतुं.

सन १८५०-५१ मां ४५३.३६ प्रयुत, १५ वर्षे थयुं.

सन १८५९-६०मां ६३५.५५ प्रयुत बळवा पछी वधीने थयुं.

सन १८७४-७५ मां ६९७.५५ प्रयुत थयुं.

सन १८७७-७८ पछी आफगान लडाई थई, अने दुकाळ पडवाथी वधारो थयो.

सन १८८३-८४ मां ९११.२५ प्रयुते पोहोंची गयुं.

सन १८८७-८८ मां ९८०.४ प्रयुत थयुं.

सन १८८८-८९ मां १,००७.४८ प्रयुत थयुं.

सन १८९३-९४ मां १,०५२.८ प्रयुत थयुं.

सन १८९६ मां त्रण टकानी नवी लोन क्हाडवामां आववाथी सन १८९६-९७ नी आखरे १,०८२.१२ प्रयुत देवुं थई गयुं.

सन १९०३-०४ मां १,१९१.९९ प्रयुत थयुं.

सन १९०५-०६ मां १,२५८.७५ प्रयुत थयुं.

सन १९०९-१० मां १,३६६.६७ प्रयुत थयुं.

सन १९१०-११ मां १,३७९.२४ प्रयुत थयुं.

हिन्द तथा इंग्लंडमां केटला रूपिया तथा केटला पौंडनुं करज छे, ते उपर व्याज केटलुं, तथा प्रत्येक वर्षे केटली रकम लीधी अने केटली आवी तेनी विगत. तथा रूपियाना करजमांथी लंडनमां केटला प्रमाणनी रकम ता० ३१ मी मार्चे हती ते बतावनारुं पत्रक. सन १८२०–२१ थी १९१२–१३ सुधीनुं.

	हिंदमां रेजिस्टर थयेलुं देवुं.	लंडनमां रेजिस्टर थयेलुं देवुं.	व्याजनी रकम.		प्रत्येक वर्षे केटली लीधी अने केटली आपी तेना आंकडा. लीधी तेनुं चिह्न + छे. आपी तेनुं चिह्न – छे.		ता० ३१ मी मार्चे लंडनमां रूपियानुं रेजिस्टर करज केटला प्रमाणमां हतुं तेनो आंकडो.
					हिन्दमां.	इंग्लांडमां.	
साल.	रूपिया.	पौंड.	रूपिया.	पौंड.	रूपिया.	पौंड.	रूपिया.
१८२०–२१	२७,२४,७७,६३०	५७,६२,८८८	१,६३,१५,४००	२,५३,२४७	– २६,७३,९७०	– १,०९,२६८	
१८३०–३१	३३,१२,९६,६८०	३७,५०,४७९	१,७४,१९,७७०	९३,३७७	+ ७५,५२,७१०	– ४५,४१३	
१८४०–४१	२९,४७,६५,०४०	१७,५६,९९२	१,३५,३७,०५०	५९,८५६	+१,१५,८९,४००	– ४००	
१८५०–५१	४५,४२,८७,५५०	३९,२०,५९२	२,१२,३९,७५०	१,३६,४८२	+१,००,७२,७५०	– १००	
१८६०–६१	६३,४४,५८,१००	२,८४,९६,९१७	२,८८,३४,४६०	१२,४९,८३२	– १०,०५,९२०	+ ४१,३८,०००	
१८६१–६२	६३,४२,०८,४५०	३,२१,१६,२१७	२,८८,३२,४४०	१४,५७,८७४	– २,४९,६५०	+ ३६,१९,३००	
१८६२–६३	६३,८२,११,०६०	३,१८,६०,०१७	२,८९,९५,३२०	१४,३०,७६५	+ ४०,०२,६१०	– २,५६,२००	
१८६३–६४	६३,४०,३८,३२०	२,६३,३२,५१७	२,८८,०६,१८०	१२,०९,६२१	– ४१,७२,७४०	– ५५,२७,५००	
१८६४–६५	६३,३६,६६,८४०	२,६१,४६,०१७	२,८८,००,४००	१२,३३,१६५	– ३,७१,४८०	– १,८६,५००	
१८६५–६६	६२,३८,१०,७७०	२,६९,६७,३१७	२,८४,१३,९००	१२,७४,२३०	– ९८,५६,०७०	+ ८,२१,३००	
१८६६–६७	६२,९७,८४,२२०	२,८५,५९,९१७	२,८७,१३,२००	१४,०२,५४०	+ ५९,७३,४६०	+ १५,९२,६००	
१८६७–६८	६३,७६,५०,०२०	२,९७,१८,४१७	२,९१,५७,८६०	१४,४८,८७५	+ ७८,६५,७९०	+ ११,५८,५००	

१८६८–६९	६३,४१,०६,९१०	३,१२,१८,९१७	२,८९,८७,२७०	१४,६९,९१६	– ३५,४३,११०	+ १५,००,५००	१०,३८,०६,९३०
१८६९–७०	६५,४९,३४,२१०	३,५२,१७,६१७	२,९८,१७,५००	१६,२९,८६८	+२,१८,२७,३१०	+ ३९,९८,७००	१६,२४,५१,७२०
१८७०–७१	६६,८०,९६,५७०	३,७६,२७,६१७	३,०१,५६,३१०	१७,२६,२६८	+१,२१,६२,३५०	+ २४,१०,०००	१७,६४,७०,९१०
१८७१–७२	६७,९६,८९,४२०	३,९०,१२,६१७	२,९८,०८,३००	१७,८१,६१८	+१,१५,९२,८५०	+ १३,८५,०००	१३,५६,३८,६३०
१८७२–७३	६६,४५,८३,६९०	३,९०,१२,६१७	२,८९,२०,५००	१८,३१,४६७	–१,५१,०५,७३०	......	१३,०४,७७,११०
१८७३–७४	६६,४१,७२,९१०	४,११,१७,६१७	२,८९,५०,०६०	१८,६७,१२१	– ४,१०,७८०	+ २१,०५,०००	१३,२७,२२,०५०
१८७४–७५	६९,८४,९९,५९०	४,८५,९७,०३३	३.०३,३५,३२०	२१,६५,३६४	+३,४३,२६,६८०	+ ७४,७९,४१६	१४,०५,७१,८००
१८७५–७६	७२,७७,२९,८१०	४,९७,९७,०३३	३,१५,२०,१८०	२२.१२,५८२	+२,९२,३०,२२०	+ १२,००,०००	१५,४५,७७,०८०
१८७६–७७	७१,९२,३१,२६०	५,५३,९७,०३३	३,१०,९८.७१०	२४,३६,२७१	– ८४,९८,५५०	+ ५६,००,०००	१४,२१,०१,६६०
१८७७–७८	७४,९५,४५,२००	५,९६.७७,०३३	३,२२,६८,६१०	२६,०७,४७२	+३,०३,१३,९४०	+ ४२,८०,०००	१५,७८,७०,१७०
१८७८–७९	७८,८३,८९,२६०	५,९०,२९,११७	३,२५,७७,२६०	२५,८१,५५५	+३,८८,४४,०६०	– ६,४७,९१६	१७,१४,८२,७६०
१८७९–८०	८२,८७,२५,०९०	६,८८,५५,५५६	३,४१,७६,५६०	१९,३७,८८६	+४,०३,३५,८३०	+ ९८,२६,४३९	२०,५२,६०,६७०
१८८०–८१	८५,९५,९७,४६०	७,१४,२३,१३३	३,५५,९२,७००	२८,४६,४७८	+३,०८,७२,३७०	+ २५,७३,५७७	२०,२६,३१,४५०
१८८१–८२	८८,६५,३१,६२०	६,८१,८१,९४७	३,६६,४३,२८०	२७,०८,१९८	+२,६९,३४,१६०	– ३२,८७,१८६	२२,६५,५९,५५०
१८८२–८३	९०,६८,८७,६६०	६,८५,८५,६९४	३,७४,११,४९०	२७,२५,७४८	+२,०३,५६,०४०	+ ४,४३,७४७	२२.५८,११,३२०
१८८३–८४	९३,१९,१३,८४०	६,८१,०८,८३७	३,८४,९१,१४०	२७,०४,२०७	+२,५०,२६,१८०	– ४,७६,८५७	२२,०८,७५,१८०
१८८४–८५	९३,१८,३६,६००	६,९२,७१,०८८	३,८४,१८,५५०	७६,९१,८२८	– ७७,२४०	+ ११,६२,२५१	२१,८३,९८,३७०
१८८५–८६	९२,७०,३९,८२०	७,३८,०६,६२१	३,७७,३८,२८०	२८,३३,०६८	– ४७,९६,७८०	+ ४५,३५,५३३	२०,७१,२३,५८०
१८८६–८७	९२,६५,३६,३६०	८.४२,२८,१७७	३,८२,०२,५७०	३१,६५,४११	– ५,०३,४६०	+१,०४,२१,५५६	१९,१४,९५,५७०
१८८७–८८	९८,०८,९८,६२०	८,४१,४०,१४८	४,०३,७८,५८०	२९,१८,०३९	+५,४३,६२,२६०	– ८८,०२९	२०,८१,८८,८७०
१८८८–८९	१००,८७,९७,४२०	९,५०,३३,६१०	४,१३,७३,१२०	३२,३०,४७४	+२,७८,९८,८००	+१,०८,९३,४६२	२१,७१,४०,६८०
१८८९–९०	१०२,७६,११,७५०	९,८१,९२,३९१	४,२१.५६,०८०	३३,२७,३४८	+१,८८,१४,३३०	+ ३१,५८,७८१	२१,५९,४०,४९०
१८९०–९१	१०२,७४,६५,५५०	१०,४४,०८,२०८	४,१७,५१,११०	३५.२४,३७६	– १,४६,२००	+ ६२,१५,८१७	२६,७३,१२,९५०
१८९१–९२	१०२,६९,२३,१७०	१०,४४,०४,१४३	४,१७,१५,०००	३६,०२,३४९	– ५,४२,३८०	+ २९,९५,९३५	२७,५०.५८.४१०
१८९२–९३	१०२,९३,७५,५२०	१०,६६,८३,७६७	४,१२,७७,७६०	३५,७०,६८२	+ २४,५२,३५०	– ७,२०,३७६	२५,९३,३८,६१०
१८९३–९४	१०५,५४,६०,७८०	११,४१,१३,७९२	४,२०,९२,०६०	३६,८७,९८६	+२,६०,८५,२६०	+ ७४,३०,०२५	२४,१६,५५,४१०
१८९४–९५	१०४,३७,३७,४००	११,६०,०५,८२६	३,६१,०९,१४०	४८,२५,३२३	–१,१७,२३,३८०	+ १८,९२,०३४	२३,६२,५९,६६०

	हिंदमां रेजिस्टर थयेलुं देवुं.	लंडनमां रेजिस्टर थयेलुं देवुं.	व्याजनी रकम.		प्रत्येक वर्षे केटली लीधी अने केटली आपी तेना आंकडा. लीधी तेनुं चिह्न + छे. आपी तेनुं चिह्न – छे. हिंदमां.	इंग्लांडमां.	ता० ३१ मी मार्चे लंडनमां रूपियानुं रेजिस्टर करज केटला प्रमाणमां हतुं तेनो आंकडो.
साल.	रूपिया.	पौंड.	रूपिया.	पौंड.	रूपिया.	पौंड.	रूपिया.
१८९५–९६	१०३,७८,८९,२८०	११,५९,०३,७३२	३,६४,००,७४०	३६,०७,८३२	– ५८,४८,१२०	– १,०२,०९४	२५,३५,०७,५२०
१८९६–९७	१०९,११,५०,५३०	११,४८,८३,२३३	३,७८,४३,७६०	३८,१३,२०८	+५,३७,६१,२५०	– १०,२०,४९९	२४,०६,६६,६२०
१८९७–९८	१११,६९,५६,३४०	१२,२२,७४,६८०	३,८७,११,०६०	३९,४०,७७६	+२,५८,०५,८१०	+ ८३,९१,४४७	२१,५०,८७,०३०
१८९८–९९	११२,६५,४६,९८०	१२,४२,६८,६०५	३,९१,१३,३४०	३८,८२,७५८	+ ९५,९०,६४०	+ ९,९३,९२५	२१,४४,१२,३३०
१८९९–१९००	११२,४७,४७,०१०	१२,४१,४४,४०१	३,९०,५६,३१७	३८,७७,०२६	– १७,९९,९७०	– १,२४,२०४	२०,८१,८८,२३४
१९००–०१	११५,३३,१९,०५८	१३,३४,३५,३७७	४,००,५८,६००	४१,५८,३५१	+२,८५,७२,०४८	+ ९२,९०,९७८	२२,१८,१२,१३५
१९०१–०२	११६,१९,१३,८३३	१३,४३,०७,०९०	४,०३,६०,६१५	४२,१३,८२?	+ ८५,९४,७७५	+ ८,७१,७११	२०,३६,२२,०३४
१९०२–०३	११७,५५,४०,६६०	१३,३७,९६,२६१	४,०८,३७,८६४	४२,१३,५३७	+१,३६,२६,८२७	– ५,१०,८२९	१८,६३,३५,०३४
१९०३–०४	११९,४२,४३,०३५	१३,३०,४५,८४४	४,१४,९०,०६५	४२,३८,२७३	+१,८७,०२,३७५	– ७,५०,४१७	१७,१३,९२,२३४
१९०४–०५	१२२,२९,७८,२३५	१३,२८,८७,१९१	४,२४,९२,५२६	४२,८२,७४४	+२,८७,३५,२००	– १?,५८,६५३	१६,८१,५५,२३४
१९०५–०६	१२६,०८,१०,६१८	१४,६४,५७,३३९	४,३८,१०,३६५	४७,१५,२३३	+३,७८,३२,३८३	+१,३५,७०,२४८	१६,४३,८२,९३३
१९०६–०७	१३०,४५,५०,६५५	१४,७५,१८,६३४	४,५३,३८,९३०	४७,४३,१०८	+४,३७,४०,०३७	+ १०,६१,१९५	१६,४९,१६,८३३
१९०७–०८	१३२,८२,९४,९५५	१५,६४,८१,०७४	४,६१,६६,११०	५०,५३,६३२	+२,३७,४४,३००	+ ८९,६२,४४०	१५,२३,२१,७३३
१९०८–०९	१३४,५६,६०,५०५	१६,०९,७३,३६९	४,६८,१९,१९७	५२,१०,६९५	+१,७३,६५,५५०	+ ४४,९२,२९५	१४,४३,६६,४३३
१९०९–१०	१३६,८४,३३,१०५	१७,०१,०५,९११	४,७६,४७,४२८	५५,३०,७५८	+२,२७,७२,६००	+ ९१,३२,५४२	१५,२१,१९,९३३
१९१०–११	१३८,०९,७२,१५५	१७,७९,९८,३३५	४,८१,२४,३०२	५६,६८,४१७	+१,२५,३९,०५०	+ ७८,९२,४२४	१२,७८,४९,७३३
१९११–१२	१३९,७९,२६,०००	१८,२९,८६,५९७	……	५९,६१,८००	……	……	……
१९१२–१३	१४२,६६,९१,०००	१७,९१,७९,१९१	……	५८,५४,८८५	……	……	……

रूपियानुं देवुं.—तारीख ३१ मी मार्च सन १९१३ ने रोज हिन्द सरकारनुं व्याजु देवुं दर्शावनारुं पत्रक.

एमां रूपियानी संख्या हजारमां गणवामां आवेली छे.

विगत.	(करज) कहाडवानी तारीख.	रकम.	कुल.
रेल्वेनी लोन—			
महाराजा होलकर ४½ टका ...	(१८७०–७७)	१०,०००	
महाराजा सिंधिया ४ टका ...	......	१५,०००	
रामपुरना नवाब ४ टका ...	(१८९२–९३)	४,७००	
			२९,७००
स्पेशियल लोन—			
ग्वालियर–४ टका ...	१८८७	१३,४००	
			१३,४००
साडात्रण टकानी—			
१८४२–४३ ...	१ फेब्रुवारी १८४३	२,२४,९७४	
१८५४–५५ ..	३० जुन १८५४	३,३३,५००	
साडात्रण टकानी कुपन ...		६,७३९	
१८६५ ...	१ मे १८६५	३,७२,४५८	
रीड्युस्ड, १८७९ ...	१६ मी जान्युआरी १८७९	४०,५१६	
१९००–०१ ...	३० मी जुन १९००	३,२१,१६२	
			१२,९९,३४९
१८९६–९७ ...	२२ मी जुलाई १८९६	८४,२४२	
			८४,२४२
कुल...			१४,२६,६९१ हजार

रूपियाना देवानी विगत. आंकडा हजारमां छे.

	कलकत्ता.	इनलेन्ड.	मद्रास.	मुंबई.	हिंदुस्थाननुं कुल.
रेलवे लोन ...	......	२९७०० हजार	......	......	२९,७००
स्पेशियल लोन ...	......	१३४०० ,,	......	......	१३,४००
३½ टका ..	५,३७,५५५	२४०७५९ ,,	८७,००८	३,२५,५४६	११,९०,८६७
३ टका ...	४७,८७९	१३७७६ ,,	६,५४८	८०,७४७	८०,७४७
	५,८५,४३४	२९७६३५	९३,५५६	३,३८,०८९	१३,१४,७१४

	हिंदुस्थानमां कोनी पासे कया प्रमाणमां छे तेनी विगत.		लंडनमां राखेली.	कुल.
	हिंदियो.	युरोपियनो.		
रेलवे लोन ...	२९,७००	......	......	२९,७००
स्पेशियल लोन ..	१३,४००	......	......	१३,४००
३½ टका ...	६,२०,६८०	५,७०,१८७	१,०८,४८२	१२,९९,३४९
३ टका ..	२९,४८९	५१,२५८	३,४९६	८४,२४२
	६,९३,२६९	६,२१,४४५	१,११,९७७	१४,२६,६९१ हजार

२१

पत्रक अंक २३.

(देवानां उपरनां त्रण पत्रकना अंक २०,२१,२२) (पौंड) स्टर्लिंगनुं देवुं.

व्याजु देवुं.	देवानी मुडी.		व्याजनो	आपवानुं वार्षिक व्याज.	
	३१ मी मार्च १९१२	३१ मी मार्च १९१३	दर टकामां	३१ मी मार्च १९१२	३१ मी मार्च १९१३
इंडिया ३॥ टकानी स्टोंक ...	८,८२,७६,२१०	९,१२,७६,२१०	३ १/२	३०,८९,६६७	३१,९४,६६४
इंडिया ३ टकानी स्टोंक ...	६,६७,२४,५३०	६,६४,८०,५९६	३	२०,०१,७३५	१९,९४,४१७
इंडिया २ टकानी स्टोंक ...	१,१८,९२,२०६	१,१८,०६,३३६	२ १/२	२,९३,३०५	२,९५,१५८
इंडिया बोंड्स ...	३५,००,०००	३०,००,०००	३ १/२	१,२२,५००	१,०५,०००
इंडिया बीलस ...	४५,००,०००	कंई नहि	जुदा जुदा	१,३३,७०४	कंई नहि
ईस्ट इंडिया डीबेंचर स्टोंक ...	१४,३५,६५०	१४,३५,६५०	४ १/२	६४,६०४	६४,६०४
इस्टर्न बेंगाळ रेलवे डिबेंचर स्टोंक ...	३,४८,६६६	३,४८,६६६	४	१३,९४६	१३,९४६
साउथ इन्डिया रेलवे डिबेंचर्स स्टोंक ...	४,२५,०००	४,२५,०००	४ १/२	१९,१२५	१९,१२६
जी. आई. पी. रेलवे डिबेंचर स्टोंक ...	२७,०१,४५०	२७,०१,४५०	४	१,०८,०५८	१,०८,०५८
मद्रास रेलवे डिबेंचर्स ...	१,७०,०००	१,७०,०००	३ ३/४	६,३७५	६,३७५
मद्रसा रेलवे डिबेंचर्स ...	२,४९,७००	कंई नहि	३ ७/८	८,११५	कंई नहि

व्याजु देवुं.		देवानी मुडी.		व्याजनो दर टकामां	आपवानुं वार्षिक व्याज.	
		३१ मी मार्च १९१२	३१ मी मार्च १९१३		३१ मी मार्च १९१२	३१ मी मार्च १९१३
इंडियन मीडलेंड रेलवे डिबेंचर्स	...	४,२१,२००	४,२१,२००	४	१६,८४८	१६,८४८
एज एज	...	६,४५,०००	कंई नहि	३ ३/४	२४,१८७	कंई नहि
एज एज	...	४,०७,५००	४,०७,५००	३ १/२	१४,२६२	१४,२६२
एज एज	...	१२,७२,९०१	६,९०,०००	३ ३/४	४१,३६९	२२,४२५
		१८,२९,७०,०१२	१७,९१,६२,६०८			
व्याज विनानुं देवुं—						
इंडिया ५ टकानी स्टॉक	...	९,३०५	९,३०५			
इंडिया ४ टकानी स्टॉक	...	७,२७८	७,२७८			
		१८,२९,८६,५९५	१७,९१,७९,१९१		५९,६१,८००	५८,५४,८८५

हिंद साथेना व्यापार संबंधीनी विगतनां पत्रक, पाछळ अंक १ थी ते २३ सुधीनां आपवामां आव्यां छे तेमां जाणवा जेवी हकीकत आवी जाय छे.

ब्रिटिश इस्ट इंडिया कंपनिये व्यापार करवो बंध कर्यो त्यार पछी, यूरोपथी खानगी गृहस्थोए पोते, अथवा बीजाओ साथे पंतियाळां करीने, हिंदमां आवीने पोतानी आफिसो स्थापी. सर्वेने व्यापार करवानी सरखी छूट होवाथी, ग्रेट ब्रिटनमांथी जेम व्यापारियो आव्या, तेम ज, यूरोपी अन्य देशोमांथी पण आव्या, अने जेने ज्यां अनुकूल आव्युं तेम, मुंबई, मद्रास, कलकत्ता अने ज्यां योग्य लाग्युं त्यां, छूटथी व्यापार करवा लाग्या. आवा परदेशी व्यापारियोए पोताना पैसाथी अथवा तो हिंदी धनाढ्योने दलाल करी, हिंदमां निपजतो माल खरीद करीने, पोताना देशमां मोकलवा लाग्या, तेम ज, तेमणे आरतनो धंधो पण चालतो कर्यो. पोताना देशनो माल हिंदमां खपे तेवो हिंदमां आयात करवा लाग्या. एम आयात अने निकासनो व्यापार कया देशे केटलो हाथ कर्यो तेनी विगत ते ते देशना व्यापारनी हकीकत साथे दर्शाववामां आवी छे.

पछवाडेना पत्रकोमां जे हकीकत आवी गई छे ते उपरांत, युनाइटेड किंगडम—(ग्रेट ब्रिटन साथे) आयातनिकासनो व्यापार चाल्यो तेनी विगत बतावनारी विस्तारपूर्वक हकिकत आपवामां आवे छे:—

युनाइटेड किंगडम-ग्रेट ब्रिटननो एकला मालनो व्यापार-ब्रिटिश हिंदमां प्रत्येक इलाका साथे केटलो चाल्यो ते बतावनारुं तारणपत्रक १९०८-९ थी १९१२-१३ सुधीनुं. अंक २४.

इलाकानुं नाम.		૧૯૦૮-૯	૧૯૦૯-૧૦	૧૯૧૦-૧૧	૧૯૧૧-૧૨	૧૯૧૨-૧૩
बंगाळा	...	૩,૪૮,૫૭,૯૯૪	૩,૬૫,૭૮,૪૧૯	૩,૭૨,૧૮,૭૨૪	૪,૩૬,૮૩,૯૧૯	૪,૮૭,૭૯,૫૪૭
बिहार अने ओरिसा	...	......	......	......	......	૫૭
मुंबई	...	૧,૯૦,૦૮,૪૭૧	૧,૯૮,૦૪,૮૧૩	૨,૩૩,૮૫,૧૮૮	૨,૩૭,૧૫,૧૭૮	૨,૫૩,૧૬,૦૮૧
सिंध	...	૬૧,૮૭,૯૦૫	૧,૧૩,૫૨,૩૪૫	૧,૧૮,૬૮,૫૦૫	૧,૪૦,૪૩,૧૭૬	૧,૬૭,૦૮,૪૮૫
मद्रास	...	૯૧,૯૪,૦૨૫	૭૮,૨૮,૯૫૮	૮૬,૭૦,૯૯૨	૯૫,૬૭,૫૫૧	૧,૦૦,૫૮,૪૯૨
ब्रह्मदेश-बरमा	...	૬૬,૦૭,૧૨૪	૬૧,૦૫,૨૯૨	૬૨,૯૦,૭૯૭	૬૬,૪૪,૭૮૯	૭૯,૪૨,૮૮૬

युनाइटेड किंगडममांथी ब्रिटिश हिंदमां, रोकड नगदी तथा माल केटला पौंडनो आयात थयो तेनुं तारणपत्रक १९०८-९थी १९१२-१३ सुधी. अंक २५.

साल	केटला पौंडनो माल.	केटला पौंडनी नगदी.	कुल.
१९०८-०९	५,०७,३१,५४२	१,१३,१९,६८९	६,२०,५१,२३१
१९०९-१०	४,८८,९०,५७९	१,४२,७५,२०४	६,३१,६५,७८३
१९१०-११	५,२७,२४,९४८	१,६७,०४,२२७	६,९४,२९,१७५
१९११-१२	५,७६,३५,२४८	१,८६,००,४६१	७,६२,३५,७०९
१९१२-१३	६,७६,२२,६१६	१,५१,४७,३३२	८,२७,६९,९४८

युनाइटेड किंगडममां ब्रिटिश हिंदमांथी रोकड नगदी तथा माल केटला पौंडनां निकास थयां तेनुं पांचसाली तारणपत्रक १९०८-०९ थी १९१२-१३ सुधी. अंक २६.

साल.	केटला पौंडनो माल.	केटली रोकड नगदी.	कुल.
१९०८-०९	२,४७,२४,१६२	२१,६९,४८९	२,६८,९३,६५१
१९०९-१०	३,२७,७९,७९५	२१,९३,३३५	३,४९,७३,१३०
१९१०-११	३,४६,८८,१५९	२२,०८,३७६	३,६८,९६,५३५
१९११-१२	४,००,५४,७६०	२२,५३,५४०	४,२३,०८,३००
१९१२-१३	४,१२,२६,०९०	२२,६७,१३१	४,३४,९३,२२१

युनाइटेड किंगडममां ब्रिटिश हिंदमांथी, विदेशी तथा देशी माल केटला पौंडनो निकाश थयो तेनुं तारणपत्रक १९०८-९ थी १९१२-१३ सुधी.

एमां सरकारी नगदीनो समावेश थतो नथी. अंक २७.

साल.	विदेशी मालना पौंड	हिंदना मालना पौंड.	कुल.
१९०८-०९	४,८९,१२३	२,४२,३५,०३९	२,४७,२४,१६२
१९०९-१०	४,९६,६७६	३,२२,८३,११९	३,२७,७९,७९५
१९१०-११	५,६९,९८०	३,४१,१८,१७९	३,४६,८८,१५९
१९११-१२	१६,२६,९२४	३,८४ २७,८३६	४,००,५४,७६०
१९१२-१३	७,९२,४६७	४,०४,३३,६२३	४,१२,२६,०९०

युनाइटेड किंगडम साथे ब्रिटिश हिंदनो आयात निकाशनो एकंदर व्यापार केटलो चाल्यो तेना पौंडना आंकडा दर्शावनारुं पांचसाली तारणपत्रक १९०८-०९ थी १९१२-१३.

एमां सरकारी नगदीनो समावेश थतो नथी. अंक २८.

साल.	आयात.	निकास.	कुल.
१९०८-०९	५,०७,३१,५४२	२,४७,२४,१६२	७,५४,५५,७०४
१९०९-१०	४,८८,९०,५७९	३,२७,७९,७९५	८,१६,७०,३७४
१९१०-११	५,२७,२४,९४३	३,४६,८८,१५९	८,७४,१३,१०७
१९११-१२	५,७६,३५,२४८	४,००,५४,७६०	९,७६,९०,००८
१९१२-१३	६,७६,२२,६१६	४,१२,२६,०९०	१०,८८,४८,७०६

युनाइटेड किंगडम (ग्रेट ब्रिटन)मांथी ब्रिटिश हिंदमां माल आयात थयो तेनुं मालवार पत्रक सन १९११-१२थी १९१२-१३ सुधी.

अंक २९.

मालनो प्रकार.		मालनुं वजन अथवा जथो		मालनी किंमत पौंड.	
		१९११-१२	१९१२-१३	१९११-१२	१९१२-१३
जीवतां जानवर, घोडा अने बीजां	संख्या	१,७५२	१,३९२	४६,०७८	२४,९५८
पोशाक, टोपियो, तोड वगेरे	...	......	......	४,१७,०९१	४,५८,०२६
हथियार,कारतुस,गोळियो,दारु वगेरे लडायक चीजो		......	......	२,१०,२४६	२,१७,२३६
कारीगरीनी चीजो (तसबीरो बाद)	...	......	......	३१,००१	२३,५२३
टोपलियो (basket)	...	......	......	......	१,४५९
संचाकाम सारु पटा	...	......	......	......	२,२७,२७७
पुस्तको अने बीजुं छापाकाम-नकशा तथा चार्ट सहित	..	......	......	२,९२,७०७	२,६८,६५१
बूट अने श्यूझ-पगरखां	जोडो	१६,१८,०५६	२०,४३,१८५	३,२८,४८५	४,०८,०३०
ब्रश अने ब्रुम	डझन	......	४६,९२४	......	१९,०८९
इमारती अने एनजीनियरींग सामान	...	......	......	३,५०,६१८	४,५३,५८२
मीणबत्ती	रतल	१९,३८,३५१	१८,६१,७६६	३८,८५१	४९,०३०
गाडियो, गाडां (रेलवेनां बाद) अने तेना विभाग.		......	......	१,३४,५६८	१,३४,५०३

मालनो प्रकार.	मालनुं वजन अथवा जथो.		मालनी किंमत पौंड.	
	१९११-१२	१९१२-१३	१९११-१२	१९१२-१३
रसायणी पदार्थो ...	......	......	४,७९,२९०	४,६६,९०२
चीनाई अने जपानी चीजो (माटीनां वासण बाद)	......	......	१,८३५	९४१
क्लोक, वाचीझ अने तेना अवयव-घडियाळो...	......	......	१६,७१५	२०,०९८
कोलसो, कोक अने पेटंट बळतण टन	१,९१,२५८	१,६८,७९२	२,२९,०४६	२,३६,३६९
काफी (बुंददाणा) भूको अने उकाळो-हं० ...	४३०	२७६	१,९२२	१,२०१
वनस्पतिना रेषानां दोरडां वगेरे-कपास, (कंतान बाद) हं०	७,६३०	८,३३८	२७,२७०	३२,७६१
डाटा (cork) बनावेला ...	९३०	९६०	५,०७४	६,००४
कटलरी (cutlery) वाढकापना ओजार जेवां के छरी, चाकु वगेरे ...	......	......	७२,९५७	६९,७९८
साइकलो अने तेना बरनो सामान ...	......	......	२,०३,९१७	२,२०,३२४
गांधियादु अने दवा ...	......	......	३,७१,८१४	३,७३,८७४
रंगाटना अने कमाववाना पदार्थ ...	......	......	४१,१९४	५०,२७२
माटी अने पारसेलेननी बनावट-(पाइपो बाद)...	......	......	२,०९,९४०	२,१६,५२१
वीजळीथी ओप चडावेली चीजो ...	......	......	......	३३,३४६
Fire work दारुखानु ...	......	......	२,४५४	१६,३९०

माछलां (आथेलां बाद)	हं.	१,१८८	१,७८४	१,७५६	३,४३४
मेवो अने लिलोतरी	...	......	......	२६,३८५	१४,६४९
फरनिचर अने घरशृंगारनो सामान	...	......	......	७९,३०३	७०,६५०
ग्लास (काच) अने काचनो सामान	...	......	......	१,४३,१००	१,५५,६८६
अनाज, कठोळ, अने लोट	हं.	२,३१५	१,९००	१,७८६	१,५४५
गुंदर अने राळ	हं.	२०,७२०	१४,७७६	१९,३१२	१६,०८२
वाळ अने तेनी बनावट	...	......	......	......	८,६२२
लोखंडनो सामान (कटलरी बाद)	...	......	......	१२,४०,५२९	१३,०५,३९४
चामडां अने छालो	हं.	१४०	३०४ }	६५३	१,२२५
	नंग	११,४३२	११,७३४ }		
Hops	...	१,८९०	१,१८६	१८,१८३	१०,८५०
इन्स्ट्रुमेंट अने तेने लगतो सामान					
वीजळीनी मददथी चालतां इन्स्ट्रुमेंट, पंखा, दीवा, तार वगेरे	...	......	......	३,९०,६६२	४,३१,७६०
वाजां, आरगन, हारमोनियम, पियानो, टॉकिंग मशीन वगेरे	...	......	......	७३,७३०	६९,५७८
चक्षुविषयक ओजार	...	......	......	१९,८०३	२१,०१४
फोटोग्राफी संबंधनां ओजार वगेरे	...	......	......	६४,५३७	६२,३८०
विज्ञान अने तत्त्वज्ञान संबंधी साधनोनां ओजारो	...	......	......	१,०२,१००	७९,८३४

मालनो प्रकार.	मालनुं वजन अथवा जथो.		मालनी किंमत पौंड.	
	१९११-१२	१९१२-१३	१९११-१२	१९११-१२
व्हाडकाप संबंधी ओजारो ...	......	......	५७,४९१	६१,९०३
ए सिवाय बीजां ...	......	......	......	२४,४८६
कुल इन्स्टुमेंट अने तेना अवयव...	......	......	७,०८,३२३	७,५०,९५५
हाथीदांत अने तेनी बनावट ...	......	......	५४,१४१	६७,७९२
जुवेलरी (घरेणुं), सोना रूपानी प्लेटो ...	......	......	१,८१,०३६	८१,६५१
सर्व जातनी लाख ...	......	......	११	४,१७४
चामडां आळां तथा कमावेलां अने तेनी बनावट.	......	......	२,९९,३८७	२,३१,९९९
पीवानो दारु Liquors एल, बियर, पोर्टर गॅलन	३७,१०,८४८	४६,७८,३३३	२,७४,०६६	२,४१,२८६
साइडर अने बीजो गाळेलो दारु गॅलन	११,१६७	११,७७८	२,५५४	२,७११
अर्क (spirit) ब्राण्डी, जीन, रम, वीस्की वगेरे	८,२४,५५५	८,१६,७२७	४,६३,७४८	४,६६,६९८
द्राक्षनो आसव (wine) गॅलन	१,३९,६२२	१,२३,९१५	९७,८७६	८१,२१५
एकंदर दारु अने आसव...	४६,८६,१२२	५०,३०,७५३	९,३८,२४४	८,९१,९१०
सर्व प्रकारनुं संचाकाम. मिलवर्क.				
एनजीन आदि जे प्राइममुवर केहेवाय छे ते ...	......	......	४,२४,१८९	३,७३,८७४

वीजळीनी मददथी चालतुं संचाकाम	...	......	......	१,९३,२३१	१,९८,३९४
सोडावाटर वगेरे बनाववाना संचा	...	......	......	......	८,२०३
खेतीवाडीना कामनुं संचाकाम	...	......	......	५,७२८	८,३६३
बोइलर	...	......	......	......	१,८५,१४५
धातुना चीजो बनाववाना संचा	...	......	......	......	७,६२४
खनीजकामने लगता संचा-कोलसा वगेरेनी खाणो माटे	...	......	......	४२,५२५	४०,२६०
तेल पीली काढवा तथा साफ करवाना संचा	...	......	......	......	२४,४२६
कागळ बनाववाना कामना संचा	...	......	......	......	१७,२२९
बरफ बनाववा के थंडा पदार्थ करवाना संचा	...	......	......	......	२९,३०६
डांगर खांडवाना अने दळवाना संचा	...	......	......	......	५६,३९३
लाकडां वेहेरवा वगेरे कामना संचा	...	......	......	......	१५,८८८
शीववाना अने गुंथवाना संचा	नंग	२४,६४५	३७,९२५	१,०१,६६६	१,६८,४१८
शीववा गुंथवानां संचाना अवयव वगेरे	...	......	......	......	१५,६३२
खांड बनाववाना संचा	...	......	......	......	१३,४३६
चाहा संबंधी संचाकाम	...	......	......	......	१,१२,५९८
कांतण अने वणाटना संचा					
कपास—रुना कामना	...	......	......	८,९७,९७३	७,३७,२५७
ज्यूट—अंबाडाना कामना	...	......	......		५,७६,१२८
बीजा प्रकारना	...	......	......		२७,०५४
कांतण वणाटना संचाकामनो सर्वाळो	...	......	......	८,९७,९७३	१३,४०,४३९

मालनो प्रकार.		मालनुं वजन अथवा जथो.		मालनी किंमत पौंड.	
		१९११-१२	१९१२-१३	१९११-१२	१९१२-१३
टाइपराइटर.	नंग	१,४६२	१,४५२	१७,०८७	१६,१२०
टाइपराइटरने लगतो सामान	...	......	......	......	२,००६
बीजी जातनुं संचाकाम (छापखानानुं बाद)	...	......	......	९,०१,९८३	५,७४,०४१
संचाकाम अने मिलवर्कनो एकंदर सर्वाळो	...	......	......	२५,८४,३८२	३२,१२,७९९
खातर-बनावटी अने खनीज वगेरे	टन	२,३१७	१,९१७	११,७०२	१७,०५०
दीवाशळियो	पेटियो ग्रोस	......	५९,६०६	८,१८८	३,४८८
धातु अने ओर (धातु काची)					
आलुमिनियम	हं.	......	६,७८५	......	३१,९५४
मिश्रण-पित्तल वगेरे	हं.	१०,००७	८,१८९	३७,४७५	३८,०९३
त्रांबुं-सर्व प्रकारनुं	हं.	३,१४,७६८	२,२४,७७४	१०,२२,८८९	८,१३,४०२
जर्मन सिलवर	हं.	१३,४४२	९,४३२	५५,३५४	४४,८००
लोखंड अने तेनी बनावट	टन	२४,६८३	२३,९४९	१,७७,०१६	१,९४,२८४
गजवेल अथवा तीखा ल्होडानो माल, पाटडा, पीडो, इमारती सामान-पतरां कलाई दीधेलां वगेरे	...	३,५०,७२०	३,५८,५७२	४०,९१,३३१	४६,५४,५७२

खरा ल्होडानो जथो	टन	३२,७९५	३८,६१९	२,४४,४९६	३,२१,९१४
सीसु अने तेनां पतरां वगेरे	हं.	८०,०८४	७९,६१८	८०,८६१	९२,६७०
पारो	रतल	१,७१,२८३	३,१०,५६३	१९,७९५	३४,०४३
Solder झारण, रेवण	हं	......	५,५८८	......	३०,७९९
कलाई	हं.	३,६२१	८,१९८	३४,५२१	५५,२७०
जसत अने तेनी बनावट (Zinc or Spelter)	हं.	६७,१८२	७५,१६३	८९,१३४	१,०५,३७०
धातु (unenumerated)	हं.	२५,६३३	९,५६१	९४,२९५	२९,७७७
अर्र (धातु काची) ,,	,,	......	२१५	......	२,८१४
एकंदर धातु (अर्र बाद करतां)	हं	४,३४,०११	४,४२,६४३	५९,४७,१६७	६४,४६,०१८
एकंदर अर्र	हं.	७७	२९१	१,४७५	३,८३४
धातु अने अर्रनुं कुल	हं.	४,३४,०८८	४,४२,९३४	५९,४८,६४२	६४,४९,८८२
मोटोरकार अने तेना अवयव	...	......	नं. २,३३८	५,१६,०००	६,३८,२२१
तेल (प्राणियोनुं कहाडेलुं)	गॅलन	३,४३,१८१	६,०५,३४८	२८,४७०	४९,०२२
,, Essential	,,	२४५	२,५०७	७,५८३	८,२४२
,, खनीज (mineral) शुद्ध करेलुं तथा बीजुं	गॅलन	३३,२२,५५१	२८,०८,८८०	१,५८,९७३	१,४५,५९६

मालनो प्रकार.		मालनुं वजन अथवा जथो.		मालनी किमत पौंड.	
		१९११-१२	१९१२ १३	१९११-१२	१९१२-१३
तेल बीजनुं, अळशी वगेरेनुं	गॅलन	४,२२,२१४	३,८७,१८५	६८,८६६	५९ ८९७
बधा प्रकारना तेलनो सर्वाळो.	गॅलन	४०,९०,४२१	३८,६३,९२१	२,६३,७१२	२,६२,७५८
आइल क्लोथ अने फ्लोर क्लोथ.	चोरस यार्ड	९,९७,४३५	११,०३,१८५	४९,९१६	५२,१३९
अफीण	रतल	३७१	४८७	१,६३१	२,२२८
पेकिंग एनजीन अने बधी जातनां बोइलर	...	......	......	......	३५,५९१
रोगान अने रंग	हं.	२,३१,६०१	२,७०,४३७	२,६८,२६८	३,२५,७२८
रंगवाने उपयोगी चीजो	...	......	......	१,०५,१७८	९४,३३८
कागळ अने पूठां	...	......	......	४,४८,०५४	५,५९,९८४
कागळ बनाववानो मावो	हं.	१,०५,३०९	८७,३१५	३९,४२७	१५,६३७
मीण-paraffin wax	हं.	४,३७०	१७६	४,५५६	२८०
सुगंधी चीजो. एमां अर्कमां सत्व कहाडेलुं एवी चीज दाखल नथी	...	......	......	२,१३४	१,२१०
पिच, तार, अने डामर	हं.	२,२७,२२४	२,४२,१३४	५६,१३७	६६,७४०
लीला छोड	...	......	......	७६५	१,५५७

पालिश—अने धातुनी चीजोनो रंगाट	...	......	......	......	६०,३१६
झवेरात अने मोती छूटां	...	......	......	५९०	१,३७५
छापखाना माटे संचा, बीबां वगेरे	...	......	......	४५,९७२	९०,९९३
फोटोग्राफ, छबियो, पोस्टकार्ड चित्रेलां वगेरे	...	......	......	......	१४,४५६
खावा पीवाना पदार्थ	...	......	......	८,७१,५८०	१०,१०,०५२
रेलवे बांधवानी चीजो—पूल बांधवानो सामान, स्लीपर, रेल, एनजीनो वगेरे	...	......	......	२५,८४,४२३	३८,९८,५१८
रब्बर अने तेनी बनावटनी चीजो	...	......	......	९२,५२२	१,०७,६८७
मीठु	टन	१,९७,८९५	१,५१,८६५	१,९३,३६९	१,४६,१६२
बियां Seeds	हं.	१,२९२	१,१७७	६,७६५	६,६८३
व्हाणो, लांच, बोटोना अवयव	...	......	......	४२,४४७	९२,०५०
तंबाकु पीनारा माटे चीजो (तंबाकु बाद)	...	......	......	......	१८,९३०
साबु सर्व प्रकारनो	...	३,१३,७३७	३,४०,७९१	३,८२,५६१	४,४०,२९९
Specimens illustrative of natural science	...	......	......	१,१५१	१,१४४
Starch and farina कांजी खळ पराग	हं.	......	......	......	१३,३१४
स्टेशनरी (कागळ बाद)	...	......	......	२,६४,०४३	३,००,६८३
सोटियो—लाकडियो अने चाबुक	...	......	......	७,८३०	६,२७७
पथ्थर अने मारबल अने तेनी बनावट	हं.	४,९८४	१०,६७८	२,४०२	४,८९९

माळनो प्रकार.		माळनुं वजन अथवा जथो.		माळनी किंमत पौंड.	
		१९११-१२	१९१२-१३	१९११-१२	१९१२-१३
खांड, अने मिठाई	हं.	७६,४१६	१,०५,३९४	१,७२,५९०	१,९३,११५
चरबी-Tallow and Stearine	हं.	३७,७१९	४५,४२२	७१,४७६	९०,९३५
च्हा-काळी तथा लीली	रतल	२३ ३७८	२८,०९८	१,२८३	१,४९१
च्हानी पेटियो. ल्होडा लाकडानी	नंग	......	१८,५९,९६९	२,८८,८७०	३,७८,०११
टेलीग्राफ माटे तार अने सामान	...	......	......	१४५	८,८०६
टेलीफोन माटे तार अने सामान	...	......	......	......	१९,२६०
सूतर कांतण वणाटनो माल					
कपास	हं.	३,२३,६७६	२,३५,८१३	९,७३,५०७	६,७०,३८०
कपासनो वेस्ट	हं	......	३,२७४	......	४,२९३
आंटियो अने सूतर	रतल	३,७३,७७,००२	४,३७,८६,५९८	२२,४३,५८९	२६,१०,२४६
बनावट					
ब्लेंकेट	रतल	......	२,३४,९१५	......	९,७७३
कनवास	,,	२,४८,५६७	२,४९,९६५	१२,८६७	१३,३९१
रुमाल, चोरसा, शाल	नंग	१,८१,००,०८६	२,४९,६१,६९२	२,३५,९०१	२,८३,८११
गुंथणकाम	किंमत	......	......	४१,९७०	४०,३७८
किनारी अने नेट	व्हार	१६,०७,८५५	१८,४६,५६२	३२,९८१	३१,७१३

कापड वगर धोयलुं	,,	१,२०,७१,८७,९४७	१,५१,३१,४०,९२८	१,२९,१४,९०९	१,६३,९२,५७९
,, धोयलुं	,,	६१,८३,९५,४६७	७५,५७,३६,९३२	७०,९७,२०३	८७,६६,४७५
,, रंगाटनुं, छापेलुं	,,	५५,३८,९५,८९०	६३,७६,२९,५३९	७१,९८,३४४	८२,३४,२०२
Fents बधा प्रकारनुं	,,	......	३,५३,९१,७३४	......	३,२२,०४४
दोरडां	रतल	४,४५,४१६	६,५३,३३१	२२,७०९	३०,१८५
थ्रेड, शीववाना दोरा	,,	११,८३,५३८	१३,९३,९७७	२,०४,७८४	२,२९,३३४
सूतरनी बीजी बनावट	किंमत	......	......	......	९९,४२८
कपास–सूतरनी बनावट कुल...		......	......	......	३,७०,६३,५५१
Flax शण–काचुं	रतल	१४३	११,२००	५२२	३४६
शणना दोरा, आटियो	,,	२६,९२४	४५,९८८	६६९	१,३४७
कोथळा, थेला	नंग	५०,६७८	९०,८७७	६,६०१	११,५८४
केनवास	व्हार	२६,९८,९९९	३०,५५,५६९	९९,९०८	१,२०,४५४
वणाटबर ताका	,,	२१,८१,७१७	२३,२०,८५४	५०,५१८	५३,९०२
थ्रेड–दोरा, गोटियो सांधवानी	रतल	१,५७,३९८	१,४७,४४०	१०,३३०	१०,४३४
बीजी वस्तुओ	...	२,१४,९९३	२,१७,३८२	१४,३५७	१५,७६६
शणनी बधा प्रकारनी बनावटनुं कुल...		......	......	१,८२,३८३	२,१३,४८७

मालनो प्रकार.		मालनुं वजन अथवा जथो.		मालनी किंमत पौंड.	
		१९११-१२	१९१२-१३	१९११-१२	१९१२-१३
Haberdashery and Millinery फीत, टांकणी, दोरा, सोयो वगेरे झीणोवर अने स्त्रियोना पोशाकनी चीजो	...	......	......	४,३७,०१९	३,९६,०२०
Hemp—शण					
काचु हेम्प	हं.	......	१	......	११
बनावट—माल	हं.	......	......	......	.. ...
कोथला, थेला	नग	६३	१६७	२९	३२
लुगडु—गुणपाट	व्हार	५०,०८१	५,३०२	२४२७	२९०
हेम्पनुं एकंदर...		......	......	२,४५६	३२२
ज्यूट—अंबाडो.					
ज्यूट—अंबाडो—काचु	टन	९	११	१९१	२४१
आंटियो—दोरा	रतल	५२,६८८	६८,३७४	७५७	१,०२३
ज्यूटनी बनावट—कनवास	,,	१८,७७,१६८	१९,०७,७४०	४७,६२९	४९,८८३
कोथळा—गनीबग	नंग	१,७३,६४५	४,७८,९७०	३,६०३	६,८९०

कंतान गनीक्लाथ	व्हार	३,०९,०६३	१,८०,२८५	४,४५१	३,०४७
दोरडां, Twine सूतळी	हं.	७३८	७१०	२,२८३	२,५९४
बीजी जात	...	२,९७९	२,२२१	१२,४३९	१२,७६३
ज्यूटनी बधी बनावटनुं कुल...		......	......	७१,१६२	७६,२००
रेशम–काचुं	रतल	१२६	६,१३२	२	१,९१०
रेशमी दोरा वगेरे (noils, and warp)...		५५,०७१	६८,४९८	२०,८४६	२२,१८०
रेशमनी बनावट					
रेशमनी मेळवणीनो माल	रतल	६,०३,१४०	१८,४५,९७२	४१,००५	१,०९,६८९
रेशमी लुगडुं	व्हार	३,५१,४४०	३,१७,३१५	२७,८०६	२६,२६७
शीववाना दोरा	...	१,९२८	४,४८५	९५३	१,७१८
बीजी जात	...	२८,९७२	४६,४५२	४,५७३	७,६०९
रेशम, तेनी बनावटनुं एकंदर...		......	......	९५,१८३	१,६७,४६३
उन काचुं	रतल	१,७७,२००	४,३८,९९०	८,५२६	२४,३३६
उनना दोरा, गुंथवानो बर	,,	१,६६,४५९	१,९६,६४२	१६,६२५	१९,०९६
Braids गुंथेली दोरी	,,	४६,७२०	२७,४४५	६,४२४	३,७३०
शेतरंगी अने रग	,,	९,३५,११६	१०,१०,८०७	७४,८६२	७४,७५५
गुंथणकाम, मोजा वगेरे	,,	३,८३,१९५	४,१०,०६३	७५,६२७	७०,३२८

माळनो प्रकार.		माळनुं वजन अथवा जथो.		माळनी किंमत पौंड.	
		१९११-१२	१९१२-१३	१९११-१२	१९१२-१३
उननुं लुगडुं-ताका	व्हार	१,५४,९२,४०६	१,३४,२६,३५४	१०,६१,१४६	८,९५,५५७
शाल	नंग	२,६२,६७७	३,१२,१४९	४९,००९	५१,८४७
बीजो उननो माल	,,	८,३०,१९१	१०,४२,९२०	५३,२८१	६४,५७७
उननुं बधा प्रकारनुं एकंदर...		......	......	१३,३६,९७४	११,७५,८८०
तंबाकु.					
तंबाकुना पडा	रतल	३३,६८७	९०,१६९	१,५६०	२,८३२
सिगार	,,	६,१८४	४,७०९	४,०३८	३,४३२
सीगारटीझ	,,	१३,२५,७७७	१३,५४,४२७	३,०२,७५८	३,१२,०६०
बीजी बनावट	,,	३,८२,०७३	४,१४,२९५	५८,६६१	६३,८०६
तंबाकुनुं कुल...		१७,४६,७२१	१८,६३,६००	३,६७,०१७	३,८२,१३०
शरीरशृंगारनी चीजो, आगळ लखवामां आवी नथी एवी.					
Toilets	रतल	......	......	......	६६,११९
रमकडां, रमतगमतनी चीजो	...	......	......	......	४६,१६६

गंजीफा वगेरे	...	......	......	१,१६,५४४	१,२०,८२७
छत्रियो	...	१०,५७,४६१	१२,१८,१४३	८६,८३१	१,०२,१६०
छत्रियोना बरनी चीजो	...	......	......	७२,६३२	८२,३८३
मीण बधा प्रकारनुं	...	१६९	८२०	४३७	१,९५३
लाकडु—टिम्बर—					
इमारती लाकडु (स्लीपर बाद)					
डील अने पाइननुं लाकडु	घन टन	४,०८२	१,०७७	२२,४८२	७,२९९
बीजा प्रकारनुं लाकडु	...		२,०५१		११,९३७
बळतणनां लाकडां	...	४५	१२९	२७	१०८
कोतरकाम सारु लाकडु	...	......	......	१,१३२	१,३९३
लाकडानी बनावटी चीजो	...	......	......	२४,६७३	२५,१६४
एकंदर लाकडकामनो सर्वाळो	...	......	......	४८,३१४	४५,९२०
टपालमार्गे आवेलो, पण उपर नहि लखेलो एवो माल	...	......	......	७,१०,३२९ ९,७९९	७,२०,९९५ ९८,४३२
आयातनो सर्वाळो	...	......	......	५,७६,३५,२४८	६,७६,२२,६१६
सरकारी स्टोरनी आयात.					
पोशाकी बर	...	......	......	१४,५८४	१९,४२९
हथियार अने तेना अवयव	...	......	......	५८,१७६	५९,४००

मालनो प्रकार.		मालनुं वजन अथवा जथो.		मालनी किंमत पौंड.	
		१९११–१२	१९१२–१३	१९११–१२	१९१२–१३
हथियार बीजा प्रकारनां	...	......	......	२९,९८८	८१,२८४
चोपडियो–छापाकाम, नकशा, चार्ट वगेरे	...	......	......	८८,८०४	१४,५९२
बूट अने स्युझ	जोडो	६,४३१	२५,४१०	१,७१०	५,७६८
इमारती अने एनजिनियरींग सामान	...	......	......	६४,८६३	८२,७४८
गाडियो अने गाडां	...	......	......	२५,६००	८,४६६
रसायणी चीजो	...	......	......	४७,१२३	२८,१५१
कोयलो, कोक अने पेटंट बळतण	...	......	......	६०,१४५	५५,६७३
गांधियाटु–दवा					
कीनाइन	रतल	१४,४२८	४,३३,८६७	६,३०९	२८,८९९
बीजी दवा	...	......	... ..	१३,१४२	१८,९३९
औषध अने narcotics	...	......	......	९,८२३	२३,३७५
ड्रग्झ अने दवानो सर्वाळो...		......	......	२९,२७४	७१,२१३
माटीनां वासण अने पॉरसेलेन	...	......	......	७,७९९	९,९११
काच अने काचनो सामान	...	......	......	२५,४१०	१९,३६३
लोखंड अने कटलरी तथा कृषीकर्म माटे ओजार		......	... ..	१,८९,५५३	१,६८,७०१

Instruments, apparatus and appliances and part thereof		......	......	१,१९,४४२	१,३६,२६०
चामडानी चीजो	...	......	......	५,०८३	७,५८३
दारु	गॅलन	८,६९७	१२,८९७	२,९४४	१,४४४
संचा अने मिलवर्क					
स्टीम एनजीन अने तेना अवयव (लोकोमोटिव सिवायना)	...	......	......	२०,५८०	२५,११६
बीजा प्रकारना संचा	...	......	......	१,६६,८५०	१,४३,६८९
एकंदर संचाकामनुं कुल...		......	......	१,८७,४३०	१,६८,८०५
धातु अने ऑर (काची धातु)					
पित्तळ	हं.	६४३	२,९६५	२,२६४	११,३२८
त्रांबुं	हं.	४४,३५२	२८,१६८	१,३३,५५५	१७,४६५
लोखंड अने तेनी बनावट	टन	४,२२४	४,४६५	१९,०२०	२६,४२५
ल्होडु अथवा गजवेल अने तेनी बनावट	,,	१३,७४२	१२,८४९	१,३९,७७५	१,४९,७२२
गजवेल	,,	३,९४०	५,६२५	२३,७८२	५७,६२४
सीसुं	हं.	७,३७९	५,३९५	५,५४८	४,९६७
कलाई	हं.	२,३५१	१,३५७	१४,६३८	१२,०४३
जसत अने स्पेलटर	हं.	३,४३८	१५,३४४	५,८२८	२२,४२८

मालनो प्रकार.	मालनुं वजन अथवा जथो		मालनी किंमत पौंड.	
	१९११–१२	१९१२–१३	१९११–१२	१९१२–१३
धातु अने अर्र दाखल नहि थयेलुं ते हं.	६,५२६	५,९५३	२८,९९१	२९,५१०
धातु अने आर्रनुं एकंदर कुल...	२५,१४०	२५,८९९	३,८३,४०१	४,११,५१२
कागळ अने पूठां ...	......	......	४४,८२३	३३,८४१
छापवानी अने शिलाछापने उपयोगी चीजो (कागळ बाद) ...	......	......	१५,५३३	१५ ०९५
रेलवेनो सरसामान–गाडियो, गाडां तेना विभाग. लोकोमोटिव एनजीन वगेरे ...	......	......	१६,३५,२५३	१६,०६,०९३
व्हाणना अने लांच अने बोटोना अवयव ...	......	......	८.७७०	११,४९३
स्टेशनरी (कागळ बाद) ..	......	......	३५,२५६	८२,३७२
टेलीग्राफना काम सारु सरसामान ...	......	......	८३,११२	७२ २८०
कांतण वणाट–तेमां रुनी बनावट ...	......	......	४५,६३४	२३,२८४
शण, कंतानना आंटियो अने दोरा ...	......	......	२३,३५४	३०,३१६
लाकडकाम ...	......	......	७७,५२०	३४,४३२
बाकी रही गयेला (बनावट नहि थयेला पदार्थ)	......	......	२७,६१९	११,७८२
,, बनावट थयेला पदार्थ ...	......	......	१,९७,९२२	२,३७ ७६१
गवरमेंट स्टोरनुं कुल ..	......	......	३५,३५,१२५	३६,०९,०३२

निकाश.

युनाइटेड किंगडममां, हिंदमांथी, कयो, केटलो, केटली किंमतनो माल निकाश थयो तेनुं पत्रक सन १९११-१२ थी १९१२-१३ सुधी.

अंक ३०.

मालनो प्रकार.	मालनुं वजन अथवा जथो.		मालनी किंमत पौंड.	
	१९११-१२	१९१२-१३	१९११-१२	१९१२-१३
जीवतां जानवर ...	२,४५६	८४५	१,३२२	१,६२१
पोशाक, ड्रेपरी, कोट पाटलुन. (एमां गुथणी, बूट, स्युज बाद छे) ...	......	......	१९,८९३	१३,३६५
कारीगरी (हुन्नरना) पदार्थ ...	......	......	३,६३०	५,९४५
छापेलां पुस्तक, छापेली बीजी वस्तु, नकशा अने चार्ट सहितं ...	२५९	४३६	२,४०१	२,७१९
ब्रश, अने ब्रुम माटे जाडा वाळ, तथा रेषा हं.	......	......	......	......
Bristles-जाडावाळा ...	२,७३१	८,३३४	७३,१६७	८९,०८०
इमारती तथा इंजनियरींग पदार्थो (एमां ल्होडा, लाकडानो समास नथी) ...	......	......	१,५५७	१,०८६
मीणबत्ती बधी जातनी रतल	१,४३,८३६	२,४८,१३२	२,७५१	४,६५७
नेतर अने Battans हं.	१,०५३	८१२	१,४३७	१,०२७

मालनो प्रकार.	मालनुं वजन अथवा जथो.		मालनी किंमत पौंड.	
	१९११–१२	१९१२–१३	१९११–१२	१९१२–१३
गाडियो, गाडां (रलवेनां बाद) अने तेना अवयव	......	......	५७४	४४२
रसायणी पदार्थो ...	......	......	४१,६७४	४०,९०३
काफी हं.	७८,१३६	८१,९३१	३,०२,२२९	३,४४,९५१
काथो छूटो हं.	६,९०६	५,८२१	४,७३८	४,१७०
काथानी बनावट (दोरडां बाद) हं.	२,२८,४१८	१,९५,२९५	१,६१,७८०	१,५२,९४६
वनस्पतिना रेषानां दोरडां, दोरडी (एमां रु अने ज्यूट बाद छे) हं.	२,७६४	३,८७९	१,९२६	२,९०१
गांधियाटु अने दवा ...	......	......	३२,०५४	२९,६०६
रंगवाना अने कमावाना पदार्थो.				
कच्छ अने Jambier हं.	५०,०६८	४३,५४४	५४,८६४	४४,१८१
गळी ,,	६,२२९	१,५१०	८२,९२७	१५,२७४
हरडां, बेडां ,,	४,८६,८२९	६,८३,९८०	१,२३,५००	१,८२,४७८
कसुंबो ,,	१३६	......	४४७	......
हळदर ,,	१४,६९९	१४,६२४	१४,१२२	१३,४४७
बीजी चीजो ,,	६,३४२	९,७६३	२,०६८	३,०२५
रंगवाना ने कमावाना पदार्थोनुं कुल...	५,६४,३०३	७,५६,४२१	२,७७,९१८	२,५८,३५५

माटीनां वासण					
पोरसेलेन (पाइपो बाद)	...	......	......	३१९	३७७
ब्रश अने ब्रुम माटे रेषा	हं.	१९,६३४	१८,०७३	२१,२७४	२३,४७८
माछलियो (एमां आथेली बाद)	हं.	२,१७२	१३,९९४	२७,७३७	३२,१५५
ढोरनो खोराक.					
छालां, कुशकी, Pollard .	टन	१,१९,४२६	१,२२,३१२	३,२३,५९३	३,६८,०५९
बीजो खोराक	हं.	१२,७६२	५८४	२,१५४	११८
मेवो अने लिलोतरी	...	......	......	१६,९५९	६,२२४
फरनीचर—घरशृंगारनो सामान	...	......	......	२०,६४९	१४,७२८
दाणा, कठोळ, लोट.					
जव	हंदरवेट	३४,९४,७०२	५८,१४,०१७	८,७३,९४८	१७,३७,५४२
चणा	,,	२५,२१,१४१	६,९७,७६५	६,४८,४३३	१,८७,९५७
जवार अने बाजरी	,,	५४,९८०	६,००७	१०,२२२	१,४३५
मकाई	,,	......	३,७४,०५२	......	९२,७२५
दाळ	,,	२३,०४,८०५	१६,२६,६७६	५,२२,५७५	४,०३,८५०
चोखा	,,	२७,४०,३११	३५,१९,५३२	९,३२,८४७	१३,०५,१६३
घउं	,,	२,०६,५५,१४३	२,३७,०४,९१२	६७,४१,१९०	८३,८०,४२२
लोट	,,	६१,९२२	८३,४७३	२७,५४७	४३,९३१
बीजा प्रकारनुं	,,	१७,१०,१९७	२,९९१	४,०५,३७४	७८९
दाणा, लोटनुं एकंदर...		३,३५,४३,२०१	३,५८,२९,४२७	१,०१,६२,१६३	१,२१,५३,८१४

मालनो प्रकार.		मालनुं वजन अथवा जथो.		मालनी किंमत पौंड.	
		१९११–१२	१९१२–१३	१९११–१२	१९१२–१३
गुंदर अने राळ (Resins)	...	६,०५१	३,५७७	९,७२१	५,४३५
लोखंडनो सामान अने कटलरी (एमां ओप चडावेली चीजो आवे छे)	...	......	......	४,९००	२,९१३
चामडां, छालां वगेरे	हं.	१,००,७०६	१,४६,२०८	३,५२,४०४	५,१६,२९०
	नंग	१९,२८,९००	२७,१४,४९४		
शींगडां वगेरे अने तेना विभाग	हं.	३४,७२०	३२,३८०	४४,१८५	४५,४४९
इन्स्ट्रुमेंट, आपरेटस, अने आत्रायनसीस अने तेना विभाग	...	......	......	१,२१७	४८३
हाथीदांत	रतल	१,२५१	१,९५८	३६७	९२१
घरेणां–जुवेलरी	किंमत	......	......	९४,५१२	१,१६४
सोना रूपानी प्लेटो	...	......	......	२,१९९	४,४११
लाख कुल जातनी	हं.	८९,९८६	१,०२,०४३	२,०७,५८२	३,२७,०४०
चामडां कमावेलां अने आळां, Leather	...	......	......	२६,०६,१२१	२६,६२,७१६
संचाकाम अने मिलवर्क्स	...	.....	......	१,४४५	६६२
खातर हाडकां वगेरेनुं	टन	१३,६७३	१६,८२४	६४,८९५	८१,७६५
सादडियो	चोरसवार	१२,०१२	४,८३९	६८८	४९०

धातु अने आर—सर्व प्रकारनां	टन	१,५२,६२९	२,२१,४५५	४,२०,५४६	३,८५,१५८
Mica अबरख	हं.	२४,१२९	३६,७८६	१,२२,२४६	२,०२,४०५
तेल—सर्व प्रकारनुं	गलन	८३,३४,२३७	१,६२,७९,३५४	१,५३,२६१	१,५९,३३८
खोळ	हं	७,४०,१८७	९,३३,८०५	१,७७,९५७	२,२६,८९८
अफीण	पेटी	१५	११	२,९०७	१,१६०
	हं.	२१	१६		
रोगान अने रंगारानी सामग्री	...	......	......	१५,५२८	१७,४९४
कागळ बनाववाना पदार्थ	हं.	२६८	४९२	३६	७५
मीण, (paraffin) तारमांथी बने छे ते लीला छोड	...	५९,३५०	७८,१३७	९२,५७१	१,१७,८६८
खोराक—खावाना पदार्थ अने आइलमननो स्टोर (गांचीने त्यांनी चीजो)					
घी	रतल	८५,४१९	७७,३६४	२,७७६	२,६६३
अथाणु, गरम मशालो, चटणी	हं.	२१,२२७	२०,१०७	३२,९४६	३२,५५३
बीजी खावानी वस्तुओ	हं.	१,५००	१,९३७	२,९७१	४,०३९
खोराकनुं कुल...		......	......	३८,६९३	३९,२५५
रेलवेनो रोलिंग स्टॉक, गाडियो वगेरे (एमां स्लीपर दाखल नथी)	...	......	......	६,००७	७,०५६
रब्बर	हं.	५,१९९	९,४७३	१,२१,१२५	२,४३,५४१

माळनो प्रकार.		माळनुं वजन अथवा जथो		माळनी किंमत पौंड.	
		१९११-१२	१९१२-१३	१९११-१२	१९१२-१३
रब्बरना पदार्थ	...	......	......	३९३	१,७७९
तेल नीकळे छे एवां बियां.					
Essential चोख्खुं	हं.	१५,४३७	१६,८३३	९,९०८	१२,५९०
एरंडी	...	११,०९,२५५	१०,२२,३९९	५,४१,७९४	५,०१,७५२
टोपरु	...	४०,८१४	४३,९९९	५१,८६५	५४,३१८
कपासिया	...	३९,७५,४१२	२५,५६,३५८	९,८६,८७५	६,६७,७७४
भोंयसिंग	...	५४३	१,३०२	२४४	७०५
अळशी	...	३०,९८,६१०	२२,०६,३१७	२५,३८,१५४	१६,२९,९०५
महुडानी डोळियो	...	६,०६०	......	३,०४६	......
राई	हं.	१,०३२	११७	७९९	९८
Niger	हं.	१,०३,५०८	३२,९९६	५२,९००	१७,३५७
सरसव	,,	१	१	१	१
		३,८४,५७१	४,२७,८९२	१,७६,०८४	२,२८,४१९
तल	...	७२१	१,०१८	५३३	७१३
बीजी जात	...	९,३५३	११,१२६	१,४६६	४,७११
तैली बिया सीवायना पदार्थ	...	......	६३३	......	५०२
एकंदर तैली बियां...		८७,४१,३२३	६३,२०,९९१	४३,६३,६६९	३१,२०,८४५

शंखला अने कडियो	...	......	......	१४,५५१	१६,१६६
सृष्टिविज्ञान बतावनारा नमुना. Specimens illustrative of natural science	...	......	......	९.५८०	१०,४२९
तेजाना.					
एलची	रतल	७२,७२६	९५,०८६	५,६३१	९,८६१
मरचां	,,	३,५०,०५८	४२,८३६	३,८५३	३५७
सूंठ–आदुं	,,	२४,५३,१३६	२१,१३,९१६	४३,४१६	३४,३६५
मरी	,,	११,५९,८८४	१०,९७,१५४	२३,६३५	२३,०९०
बीजी जाति	,,	७३,३९८	४०,६९७	१,५२८	१,०६०
एकंदर तेजाना...		४१,०९,२०२	३३,५९,६८९	७८,०६३	६८,७२३
स्टेशनरी (कागळ बाद)	...	......	......	२७८	१,१३३
पथ्थर, अने संगीमरमर (मार्बल)	हं.	३,०७७	९९८	८३४	७६
खांड–मिठाई	हं.	१,१६,६६२	२,२६,१८८	४९,९०९	१,१०,३४१
चरबी, स्टीराइन	हं.	......	......	......	......
काळी अने लीली च्हा	रतल	१९,२८,३०,६२२	१९,८३,५३,९२७	६३,५३,७५५	६३,२५,०४९
च्हानो भूको (Tea waste for the manufacture of caffeine	हं.	८,८६,१२०	११,७७,९९२	४,२३८	५,५४९

मालनो प्रकार.		मालनुं वजन अथवा जथो.		मालनी किंमत पौंड.	
		१९११-१२	१९१२-१३	१९११-१२	१९१२-१३
कंताण अने वणाट					
कपास	हं.	४,१८,०१२	३,०५,५४५	१२,०५,८९१	७,१७,०१६
आंटियो अने सूतर	रतल	८,७९,०१५	६,७०,९९५	२५,२६३	१८,२६३
कापड	व्हार	३,०९,८४०	२,१८,७८६	४,२३७	३,६९०
रुमाल अने शाल	नंग	२६,३२,५१०	१७,९४,९०२	९५,७६४	७१,२३८
बीजी कपासनी बनावट	...	......	......	९१८	६९८
कंताण अने वणाटनुं कुल...		......	......	१,२६,१८२	९३,८८९
भींडी (flax)	रतल	......	......	......	......
भींडीनी बनावट	...	......	......	२२८	......
Haberdashery and millinery स्त्रियोना पोशाकनी चीजो फीत, दोरा, टांकणियो, सोयो वगेरे झींणा बरनो माल ...		......	......	......	७,५६९
शण	हं.	२,४२,६३७	३,२६,४२५	२,१७,०४०	३,४१,१६६
Jute ज्यूट-अंबाडो	टन	३,४५,७६२	३,४०,६७३	६५,३०,५१३	७३,५२,१७१
अंबाडानी आंटियो ने सुतर	...	११,४८९	७८४	५६	७

कोथला	नंग	२,९८,३१,९९८	२,७४,३४,४२२	४,५६,०८०	५,५४,८२४
कंतान	व्हार	४,५६,१८,३५०	४,०८,४७,२२६	३,६०,३८८	४,०६,१२३
अंबाडानां रांढनां सूतळी, दोरडी	हं.	१३,८२५	३८,१६०	१०,३०७	३२,८५६
अंबाडानी बीजी चीजो	...	......	......	७७	६
अंबाडानी एकंदर बनावट...		......	......	८,२६,९०८	९,९३,८१६
रेशम.					
रेशम कातुं	रतल	३,६२,९७५	३,४५,०५०	४५,९७३	२५,५०९
वणाट लुगडुं–ताका	व्हार	२,७३,४६७	३,०३,३७४	१६,२८३	१८,९३१
रेशमनी बीजी बनावट	किं.	......	......	६९८	.३०७
रेशमनी कुल बनावट...		......	......	१६,९८१	१९,२३८
उन.					
उन कातुं	रतल	४,९७,७५,५५४	५,१२,९३,९१५	१६,५९,६२२	१७,०४,७८५
उननी बनावट–शेतरंजी (कारपेट) रग	रतल	१६,९३,०९१	१४,५२,७८३	१,३४,२१८	१,१८,६४२
Shawls–शालो	...	४०३	४०१	६७४	३५१
बीजी जातिनी बनावट	किंमत	......	६२५	......	३६
उननी बनावटनुं कुल...		......	......	१,३६,०७२	१,२०,०१९

मालनो प्रकार.		मालनुं वजन अथवा जथो.		मालनी किंमत पौंड.	
		१९११-१२	१९१२-१३	१९११-१२	१९१२-१३
तंबाकु.					
तंबाकुना पडा	रतल	२,६३,८०२	३,१७५	१,६४६	३६
सिगार	,,	६५,५४६	८२,५७६	५,९७१	७,७५८
बीजी बनावट	,,	......	६२५	......	३६
तंबाकुनुं कुल...		३,२९,३४८	८६,३७६	७,६१७	७,८३०
रमकडां—रमतो रमवानी चीजो	...	......	......	७,३५१	६,८०३
मीण बधा प्रकारनुं (मीणबत्ती बाद)	हं.	२,०७४	३,३४०	११,७४१	१९,६३९
लाकडुं अने टिम्बर (स्लीपर बाद)					
सागनुं लाकडुं	घन टन	२९,४५१	३७,२९६	३,००,६३१	४,०६,०९३
बीजी जातनुं टिम्बर	...	१,२०३	१,८६७	८,४५३	९,८७९
लाकडुं कारीगरीना कामनुं					
सुखडनुं लाकडुं	किं.	......	......	८,६१७	११,८०३
बीजी जातिनुं	,,	......	......	......	२४०
लाकडानी बनावट, कोतरकाम (एमां फरनीचर बाद)	...	......	......	२,१४९	३,९९४
लाकडा अने टिम्बरनो एकंदर सर्वाळो...		......	......	३,१९,८५०	४,३२,००९

टपालमार्गे आवेला अने उपर नोंधवामां आवेला नहि एवा पदार्थो ...	......	......	२,६२,३२८	२,६३,६३७
बाकीनी बीजी बनावटो ...	......	......	३९,६३८	५३,९५८
हिंदनो माल निकाश थयेलो एकंदर...	......	......	३,८४,२७,८३६	४,०४,३३,६२३
परदेशी माल हिंदमांथी निकाश थयेलो तेनी विगत.				
जीवतां जानवर नंग	१५	९१	३,२५३	३,१८५
पोशाक, ड्रेपरी, युनिफार्म (एमां गुथणनी चीजो दाखल नथी) ...	......	......	३३,४४१	३१,७१५
हथियार-फायर आर्म्झ, बंधुक पिस्तोलो वगेरे तथा फोडवानी सामग्री अने लश्करी स्टार				
फायर आर्म्झ अने तेना विभाग ...	......	......	५,५४८	५,५५८
बीजा प्रकारनां ...	......	......	९२८	१७९
हथियारनुं कुल...	......	......	६,४७६	३,७८७
हुन्नरी-कारीगरीनी चीजो (चित्रो बाद) ...	......	......	५,६४९	२,४११

मालनो प्रकार.		मालनुं वजन अथवा जथो.		मालनी किंमत पौंड.	
		१९११–१२	१९१२–१३	१९११–१२	१९१२–१३
पुस्तको छपायलां, अने छपायली बीजी वस्तुओ नकशा, चार्ट	हं.	७५६	९८४	९,५८१	१०,०३५
बूट अने श्यूझ–पगरखां	जोडो	४४७	८१८	२०७	२४२
गाडियो अने गाडां (रेलवे सिवायनां)	...	......	......	३२,६१५	४०,८४४
रसायण अने रसायणी बनावट (एमां खातर, अने दवा बाद छे)	...	......	......	७४३	६५७
चीनाई अने जपानी चीजो (including lacquered ware but excluding earthen ware and porcelain	...	......	......	१,८४५	४,६७४
क्लाक अने वाचीझ–घडियाळो	नंग	४३५	७७७	७९०	६२१
घडियाळोना अवयव	किंमत	......	......	......	१०२
काफी–बुंददाणा	हंदरवेट	१५०	२०९	३५०	६०४
कटलरी–कापवानां ओजार	...	......	......	......	१,२१३
ड्रग्स–ओषधियादुं अने दवा (रसायण बाद) एक्यिो	हंदरवेट	१००	......	४००	......

हिंग	हंदरवेट	२२३	७७	६२८	५१५
३४ बीजी चीजो	किंमत	......	......	६,९९६	३,७४०
ड्रग्स अने दवानुं एकंदर...		......	......	८,०२४	४,२५५
रंगवाना अने कमावाना पदार्थ	हंदरवेट	३६	१	७३	६
माटीनी बनावट अने पोरसेलेन Earthen ware and porcelain (एमां माटीनी पाइपो–भूगळां–नळ बाद छे)	...	......	......	४,४७८	२,९६१
वीजळीनी मददथी ढाळो चडावेलो एवी चीजो.		......	......	......	३,९४४
माछलां (एमां डबामां भरेलां बाद छे)	...	१,४६५	१,८२६	१७,८७६	१९,०७१
मेवो अने लिलोतरी–वनस्पति	...	२३,६५०	५,८३२	२०,१४७	११,९४९
फरनीचर अने घरशृंगारनी चीजो	...	......	......	४,६०३	४,३७७
काच अने काचनी बनावट	...	......	......	२,१३७	२,६७०
गुंदर बधा प्रकारना अने राळ एकंदर	...	२,१५८	५,५९७	३,९७७	११,४२१
लोखंडनी बनावट–एमां (कटलरी अने ढोलनी चीजो दाखल नथी)	...	......	......	१६,८१६	११,५७५
इन्स्ट्रुमेंट, आपेरेटस वगेरे विजळीनी मददवाळां.		......	......	......	३,११९
वाजां संबंधी–टॉकिंग मशीन	...	......	......	......	} ५८४
बीजा प्रकारनां थइने	...	......	......	......	} ३,२५६

मालनो प्रकार.		मालनुं वजन अथवा जथो.		मालनी किंमत पौंड.	
		१९११-१२	१९१२-१३	१९११-१२	१९१२-१३
total Musical	...	......	......	३,७१५	३,८४०
फोटोग्राफी संबंधी	...	......	......	१,२६३	२,०४१
विज्ञान अने फिलाआफिकल	...	......	......	७,६४०	......
बीजा प्रकारनां	...	......	......	......	४,५२३
इन्स्ट्रुमेंट वगेरेनो एकंदर सर्वाळो...		......	......	१२,६१८	१३,५२३
हाथीदांत	रतल	२३,४४३	१४,५५०	१३,१९५	६,५८२
जुवेलरी–घरेणां	...	......	......	७,१९०	१४,२०९
सोना रूपानी प्लेटो	...	......	......	१२,९८८	१२,७९८
चामडां–लॅधर–खालो वगेरे	...	......	......	२,५५७	१,६६४
लीकर–दारु–स्पिरिट–अर्क	गॅलन	५५५	८०५	४०४	४४९
द्राक्षनो दारु	,,	४८	२५	५८	३६
बीजी जातिनो	,,	१४१	१२६	१५४	८७
दारुनुं एकंदर...		१७९	१५१	२१२	१२३

द्राक्षना दारु शिवाय बीजी जातनो दारु	...	२९३	८	६९	१
संचाकाम अने मिलवर्क	...	......	......	२३,५२५	३६,२३९
धातु अने ओर (काची धातु)					
पित्तल, ब्रोन्झ ने बीजी मिश्रणनी	हं.	२१	९९	२२९	४८१
त्रांबुं	टन	५,७३२	६१५	२५,४८७	२,१७९
लोखंड अने गजवेल	,,	७६०	३०९	२,२२९	३,५४४
सीसुं	हंदरवेट	२६०	२७६	१११	१३५
धातु बीजी	,,	३,४६७	५,३३७	११,०५९	१५,२८२
धातुनुं कुल टन...		१,२३४	६२५	३९,२१५	२१,६२१
तेल	गेलन	१८४	७६५	५२	१२१
आइल क्लोथ अने फ्लार क्लोथ	चो. यार्ड	८३४	१७४	४०	११
रोगान अने रंग	हं.	२२७	३०४	१,०२६	१,२२९
प्रिंटिंग अने लिथोग्राफिंग कामना संचा अने तेने लगतो सामान (कागळ बाद)	...	......	......	१,१०३	१,८२०
प्रिंट, एनग्रेविंग अने छबियो	...	......	......	......	४,२४२

मालनो प्रकार.		मालनुं वजन अथवा जथो		मालनी किंमत पौंड.	
		१९११-१२	१९१२-१३	१९११-१२	१९१२-१३
खोराक—खावाना पदार्थो मिठाईवाळानो स्टोर (Oilman's Store) एमां माछली, मेवो, लिलोतरी बाद छे)	...	१४१	४३३	५५७	८८०
रेलवेनो सामान अने रोलिंग स्टाक	...	......	......	७०४	२,४६१
रब्बरनी बनावटी चीजो	...	......	......	४,०६२	४,९८३
शंखला अने कोडियो	...	......	......	१५,७७१	९,३४७
व्हाण, लांच, होडियोना अवयव	...	......	......	३३३	२१
तेजाना (spices).					
सूंठ—आदु वगेरे	रतल	५७,४००	३,३७४	७८८	६२
स्टेशनरी (कागळ बाद)	...	......	......	९११	८४८
खांड	हंदरवेट	१६,०८,७९२	१	१०,३२,११२	१
कांतण अने वणाट					
कपास—रु (काचुं)	हंदरवेट	८३९	१८	२,१५७	३७
आंटियो अने सूतर	रतल	५,४५५	९,२८४	३५०	५११
कापड धोयलुं अने वगर धोयलुं	व्हार	२,१२,९१४	५,६३,०७०	३,१३६	६,३१०
बीजा प्रकारनी बनावट	किंमत	......	......	६७१	३,५९८

Flax–भींडी–शणनी बनावट	...	......	......	४२५	४५५
हाबरडाशरी, अने मिलिनरी	...	......	......	......	७,१९०
रेशम–काचुं	रतल	१०	३३,७०३	१	१,०९५
रेशमनी बनावट	किंमत	......	......	१,८२६	१,८६४
उन–काचुं	रतल	५९,५०,६८२	१,२२,४७,७८१	२,०६,७२२	४,०६,१६५
उननुं वणाटकाम (पीसगुड)	व्हार	९,५०३	१४,९९१	७१०	१,१६४
बीजी जातनुं	किंमत	......	......	३,३६५	२,०४३
तंबाकु–पडा	रतल	६८	४२,३५३	२१	२,१७४
तंबाकुनी बनावटी चीजो	,,	१,०३६	७,१३०	१७४	८०९
रमकडां, रमतगमतनी चीजो	...	......	......	२,३४०	१,८४२
लाकडुं अने इमारती काठ	...	......	......	५,५९४	१७,४१५
टपालमां रवाने थयेलो माल	...	......	......	२१,००२	२७,१८१
बीजो बाकी रहेलो माल	...	......	......	५,९३५	६,०२०
परदेशी मालनो एकंदर निकाश...		......	......	१६,२६,९२४	७,९२,४६७
हिंदुस्तानी बनावटना मालनी कुल निकाश...		......	......	३,८४,२७,८३६	४,०४,३३,६२३
हिंदुस्ताननी अने परदेशी मालनी कुल निकाश ..		......	......	४,००,५४,७६०	४,१२,२६,०९०

ब्रिटिश हिंदमां केटला रूपियानो माल परदेशोमांथी आयात थयो, तथा अहिंथी परदेशी तथा स्वदेशी माल परदेशोमां केटला रूपियानो निकाश थयो तेनुं महिनावार त्रणसाली तारणपत्रक सन १९११-१२ थी १९१३-१४ सुधीनुं.

अंक ३१.

मास.	आयात.			निकाश परदेशी मालनी.		
	१९११-१२	१९१२-१३	१९१३-१४	१९११-१२	१९१२-१३	१९१३-१४
एप्रिल ...	१०,४४,८८,७७९	१३,९६,२२,६६४	१५,०४,११,५८०	३६,६१,६०८	४१,६३,५०८	४२,१३,९५२
मे ...	११,३५,८१,५१४	११,६२,९२,७३५	१४,३०,५३,९६३	४५,३०,४०७	६८,०७,०८५	३८,२८,६१७
जुन ...	९,२९,५३,४२६	१०,४६,५१.१४०	१२,२२.४३,८५०	३७,७६,७०४	२.७३,०३०	३५,३५,१६५
जुलाई ...	९,५७,२१,९८५	११,६९,६७,१५८	१४.४७,६१,४९२	३८,९३.५८४	४२,०३,६६९	३७,७१,८७८
आगस्ट ...	११,९३,२०,८३६	१२,०४,७७.७१५	१६,१३,०४,२८९	३४,१७,१६८	३६,४५,१५७	३५,३८,५५६
सप्टेम्बर ...	१०,०६,११,०३७	१४,६३,६८,०७१	१६,६५,३२,२४४	५७,४८,१५२	३५.६५,२४२	३२,२४,४०२
अकटोबर ...	१४,९४,३९,२१०	१५,०१,९६,००५	१६,५५.६५,५२२	५२,४९,५५६	६०,२४,८७६	३४,९०,७१२
नोवेम्बर ...	१३,८०,७३,८८९	१५,५३,३१,८०९	१६,४६,०१,७७९	८०,४६,२०६	३३,०३,७३८	४२,०४,८३५
डिसेम्बर ...	११,०१,८८.३५७	१२,१३,७१,२८७	१४,४३,२३,०५२	५६,०७,५०५	३३.६९,१३१	३४,१२,७५१
जान्युआरी ...	१४,३८,९२,०३९	१६,८०,०१,६३३	१८,०३,९६,६४२	५३,९५,४३६	४५.३४,००२	४२,८५,६७६
फेब्रुआरी ...	१०,७१,६७,४०६	१३,००,८९,९६५	१३,४६,६९,७५९	६९,७४,५८८	४१,७८,४३६	४०,७७,६८६
मार्च ...	११,०२,३०,३५५	१४,०६,१६,८५९	१५,४६,३८,३७६	३९,७०,४९९	३८,७५,७९५	५१,८९,०७६
कुल ...	१,३८,५७,४८,८३८	१,६०.९९,८७,०४१	१,८३,२५,०६,५४८	६,०२,७१,५१३	६,७४,००,६६९	४,६७,७३,३०६

	निकाश हिंदना मालनी.			कुल निकाश परदेशी तथा स्वदेशी थइने.		
	१९११–१२	१९१२–१३	१९१३–१४	१९११–१२	१९१२–१३	१९१३–१४
एप्रिल ...	२०,१२,३०,२७२	२०,९०,२७,६२३	२१,०३,१७,६२४	२०,४८,९१,८८०	२१,३१,९१,१३१	२१,४५,३१,५७६
मे ...	२१,१०,७९,९२०	२०,६६,३३,१७९	१९,२९,४८,०२९	२१,५६,१०,३२७	२१,१४,४०,२६४	१९,६७,७६,६४६
जुन ...	१६,६२,६४,३४५	२०,२१,४८,९६६	१७,५४,१२,४६८	१७,००,४१,०४९	२०,५८,७८,१९६	१७,८९,४७,६३३
जुलाई ...	१७,७१,५१,७४६	२०,४७,६७,३३३	२०,२५,७३,५१०	१८,१०,४५,३३०	२०,८९,७१,००२	२०,६३,४५,३८८
आगस्ट ...	१४,७८,१५,३२३	१७,२५,१२,९६७	१७,३५,२३,४७३	१५,१२,३२,४९१	१७,६१,५८,१२४	१७,७०,६२,०२१
सप्टेम्बर ...	१६,५७,३४,८७०	१८,०७,२९,७०५	१९,४७,७७,७०७	१७,१४,८३,०२२	१८,४२,९४,९४७	१९,८०,०२,१०९
अकटोबर ...	१७,३६,५९,५२९	२०,४२,६६,५४२	२१,६८,३८,५२२	१७,८९,०९,०८५	२०,८२,९१,४१८	२२,०३,२९,२३४
नोवेम्बर ...	१६,८५,४०,९९७	१९,६६,८१,७३१	१९,०४,०८,७६६	१७,६५,८७,३०३	१९,९९,८५,४६९	१९,४६,१३,६०१
डिसेम्बर ...	१५,९५,२२,४८३	१७,००,७२,५८०	१८,८७,८०,५२२	१६,५१,२९,९८८	१७,३४,४१,७११	१९,२१,९३,२७३
जान्युआरी ...	१८,७०,२४,९९६	२२,११,७२,९२७	२२,००,२८,४९८	१९,२४,२०,४३२	२२,५७,०६,९२९	२२,४३,१४,१७४
फेब्रुआरी ...	२२,४५,५१,१२५	२३,२६,७९,७५९	२४,८२,४२,०५९	२३,१५,२५,७१३	२३,६८,५८,१९५	२५,२३,१९,७४५
मार्च ...	२३,५६,१०,३२७	२१,२७,९६,०४१	२२,९९,९७,०३३	२३,९५,८०,८२६	२१,६६,७१,८३६	२३,५१,८६,१०९
कुल ...	२,२१,८१,८६,९२३	२,४१,३४,८९,३५३	२,४४,३८,४८,२११	२,२७,८४,५७,४४६	२,४६,०८,९०,०२२	२,४९,०६,२१,५१७

ब्रिटिश हिंदनो बीजा देशो साथे इलाकावार एकंदर व्यापार, आयात निकाशनो, केटलो चाल्यो ते बतावनारुं तारणपत्रक.

सन १९११-१२ थी १९१३-१४ सुधी. अंक ३२.

इलाकानुं नाम.	हिंदमां आयात रूपियामां. माल, सरकारी स्टॉर, खजाना सहित.		
	१९११-१२	१९१२-१३	१९१३-१४
व्यापारी माल			
बंगाळा ...	५२,६२,३३,७०५	६२,१९,३५,१८१	७२,०८,३६,३२६
मुंबई ...	४९,३६,१६,४२७	५६,७७,८१,०४९	६२,६३,३८,७८०
सिंध ...	१३.२२,४६,६९९	१५,११.४३,७०३	१६,२७,७१,७४१
मद्रास ...	११,६९,२२,११७	१३,०३,८६,७८६	१६,३५,४६,५०९
ब्रह्मदेश ...	११,६८,२९,८८५	१३,८७,१०,३२२	१६,००,१३,१९२
कुल...	१,२८,५७,४८,८३३	१,६०,९९,८७,०४१	१,८३,२५,०६.५४८
सरकारी स्टॉर	५,४८,०५,५५०	५,६३,०९,७६६	८,०२,१३,४७२
एकंदर...	१,४४,०५,५४,३८३	१,६६,६२,९६,८०७	१,९१,२७,२०,०२०
खजानो खानगी			
बंगाळा ...	८,४२,८३,०२०	३,६७,४३,१२७	३,८२,६३,५७८
मुंबई ...	४३,०२,२७,२९९	४६,३८,२६,४८१	३१,६७,०५,०७७
सिंध ...	९९,००,५०३	२६,५८,९४१	१६,१०,६४१
मद्रास ...	४२,३१,२२१	२१,५३,१३१	१८,२१,९५६
ब्रह्मदेश ...	५५,७८,८९०	६५,९८,३६२	७८,०३,२०४
कुल...	५३,४२,२०,९३३	५१,१९,८०,०४२	३६,६२,०४,४५६
सरकारी खजानो	४,८७,५४७	१०,६३,३७,४९४	६,८१,९२,०४७
खजानानुं एकंदर	५३,४७,०८,४८०	६१,८३,१७,५३६	४३,४३,९६,५०३
आयातनो एकंदर सर्वाळो	१,९७,५२,६२,८६३	२,२८,४६,१४,३४३	२,३४,७१,१६.५२३

हिंदथी परदेशी तथा देशी मालनी निकाश.

इलाकानुं नाम.	हिंदथी निकाश रूपियामां.		
	१९११-१२	१९१२-१३	१९१३-१४
माल खानगी परदेशी			
बंगाळा ...	१,२७,२२,८२९	३२,२३,१०८	३३ ४०,६२६
बिहार अने ओरिसा			
मुंबई ...	३,५७,१३,१३४	३,३३,९५,६९१	३,३८,२४,५७८
सिंध ...	९०,७५,८१०	८०,१७,७२०	६५,६८,७६६
मद्रास ...	२१,५५,२५७	१९,३७,२७५	२०,६१,४५५
ब्रह्मदेश ...	६०४,४८३	८,२६,८७५	९,७७,८८१
परदेशी कुल...	६,०२,७१,५१३	४,७४,००,६६९	४,६७,७३,३०६
हिंदी माल			
बंगाळा ...	९०,२७,३१,८८९	९९,८३,७३.६११	१,०२,५३,०९,९६६
बिहार अने ओरिसा	......	३१,१३,६०३	३२,६०,८३२
मुंबई ...	५९,५६,९६,१९४	५५,७८,३३,८११	६६,०९,३१,२१५
सिंध ...	२३,७९,८१,२७६	३२,०१,९३,२००	२४,७४,९४,२९९
मद्रास ...	२२,८८,५१,४३८	२४,७४,९४,२९९	२५,७०,३१,३१३
ब्रह्मदेश ...	२५,३४,२५,१३६	२८,६४,८०,८२९	२३,८१,००,०७०
देशी कुल...	२,२१,८१,८५,९३३	२,४१,३४,८९,३५३	२,४४,३८,४८,२११
परदेशी अने हिंदनो कुल माल...			
बंगाळ ...	९१,५४,५४,७१८	१,००,१५,९६,७१९	१,०२,८६,५०,५९२
बिहार अने ओरिसा...	......	३१,१३,६०३	३२,६०,८३२

इलाकानुं नाम.	परदेशी, देशी मालनी हिंदथी निकाश रूपियामां. सरकारी स्टार, खजाना सहित.		
	१९११-१२	१९१२-१३	१९१३-१४
मुंबई ...	६३,०९,०९,३२८	५९,१२,२९,५०२	६९,४७,५५,७९३
सिंध ...	२४,७०,५७,०८६	३२,८२,१०,९२०	२६,५७,८३,५८०
मद्रास ...	२३,१०,०६,६९५	२४,९४,३१,५७४	२५,९०,९२,७६८
ब्रह्मदेश ...	२५ ३४,२५,१३६	२८,६४,८०,८२९	२३,८१,००,०७१
परदेशी, देशी थइने कुल...	२,२७,८४,५७,४४६	२,४६,०८,९०,०२२	२,४९,०६,२१,५१७
कि. सरकारी स्टॉर...	१४,४०,६२२	१२,९३,३२०	१३,४४,५८६
कुल माल...	२,२७,९८,९८,०६८	२,४६,२१,८३,३४२	२,४९,१९,६६,१०३
खजानो खान०			
बंगाळा ...	१०,१०,२३६	१४,३८,८५३	६०,०४,८७२
मुंबई ...	९,४६,४९,८०३	६,४८,५०,५३६	४,९९,०५,९५८
सिंध ...	३३,९४,१५४	४,९२,४७३	११,५०,५१५
मद्रास ...	४२,८२,०२०	३६,४२,५६०	९७,४४,७२४
ब्रह्मदेश ...	२,७९,९८०	३३,४७५	३७,१४,७८५
खानगी खजानो कुल...	१०,३६,१६,१९३	७,०४,५७,८९७	७,०५,२०,८५४
कि. सरकारी खजानो	१,२२,८७०	३,५८,५९,७५९	३,०७,९९६
कुल खजानो.	१०,३७,३९,०६३	१०,६३,१७,६५६	७,०८,२८,८५०
निकासनो एकंदर सर्वाळो.	२,३८,३६,३७,१३१	२,५६,८५,००,९९८	२,५६,२७,९४,९५३
मीठा सुधांतनी एकंदर आयाततनी जकात.	९,१४,२३,५४२	९,९३,३८,४४२	१०,७९,१८,८११
निकास उपरना मालनी जकात	१,३६,२३,२०२	१,४७,५२,५०२	१,२८,७६,४९४

ब्रिटिश हिंदमां परदेशी मालनी वर्गवारी आयात रूपियामां—सन १९११–१२, १९१२–१३, अने १९१३–१४.

अंक ३३.

मालनो प्रकार.	ता० १ ली एप्रीलथी ता० ३१ मी मार्च सुधी.		
	१९११–१२	१९१२–१३	१९१३–१४
१ खोराक–पेय–पीणुं अने तंबाकु माछलीओ, एमां आथेली पण दाखल छे ...	२९,७४,२३२	३०,२०,८४६	३१,२५,६९१
मेवो अने लीलोतरी ...	१,०९,४५,५८३	१,०९,३७,०६२	१,१३,०३,९४४
अनाज, कठोळ, (दाळ) अने लोट ...	१२,७४,६४४	१३,०७,९२१	२७,९८,४२६
गाळेलो दारु मदिरा ...	१,६५,०८,६४४	१,८२,१४,०५७	१,८७,७४,६४३
खावा पीवाना पदार्थो अने स्टोर ...	१,९३,७४,४२०	२,३४,९२,२०५	२,४७,३६,२३४
तेजाना ...	१,५४,३२,६९६	१,६३,११,१३८	१,७३,२३,०७३
खांड ...	११,९३,९३,४४१	१४,२७,८७,५८१	१४,९५,६८,७९०
च्हा ..	२९,३०,८६१	२०,९५,३५०	२२,८६,१३६
बीजुं खाणुंपीणुं ...	८९,८६,२५७	८९,४५,६२५	९१,७४,३४३
तंबाकु ...	६६,७२,९७९	६९,३८,९३७	७५,२८,८३३
वर्ग १ लानो सर्वाळो...	२०,४४,९३,७५७	२३,४०,५०,७२२	२४,६६,२०,११३

मालनो प्रकार.	ता० १ ली एप्रीलथी ता० ३१ मी मार्च सुधी.		
	१९११-१२	१९१२-१३	१९१३-१४
२ काची सामग्री, अने निपज अने मुख्यत्वे करीने जेनी बनावट थयेली नहि एवा अणघड पदार्थो			
कोलसो, कोक, पेटंट, बळतण ...	५१,२९,४२१	१,१६,७०,६७९	१,०६,६३,८०७
गुंदर, राळ, अने लाख ...	२७,४८,९२५	३१,८९,७५०	२६,३६,४३०
आळां, चामडां अने छालो ...	१३,४१,६८२	१३,८६,५०८	१५,१५,९९७
धातुविषयक आर (काचो माल) अने फरीने घाट बनावा जेवुं			
लोखंड तथा गजवेल ...	२,९८,६२६	४,२१,२१६	६,२९,६४६
तेल ...	४,४२,५४,००२	३,९९,०२,५०१	४,४०,१९,१६२
बियां ...	८,०२,०१०	६,२७,६२७	८,०१,४७३
चरबी (Tallow), मीण ...	१७,८५,२४९	२०,२८,२४८	२२,५९,५६९
कांतण तथा वणाट करवानो बर ...	३,३३,३५,८६९	४,२२,०४,११७	१,८०,६७,६५९
लाकडुं तथा बांधकामनुं काष्ट ...	७०,७९,३६४	५९,७६,२८४	७७,३३,८४७
प्रचुर्ण ...	१.४१.२८,३६७	१,६६,१९,२०३	१,७२,४८,११०
वर्ग २ जानो सर्वाळो...	११,०९,०३,५१५	१२,४०,२६,१३३	१०,५५,७५,७००
३ बनाववामां आवेला एवा पदार्थो			
पोशाक ...	२,०९,०४,८८०	२,२७,४७,६६२	२,५०,४०,८४५
शस्त्रास्त्र, दारुगोळो, अने लश्करी स्टार ...	३५,१९,०७४	३६,५०,८४४	३५,५०,७१२

गाडियो, अने गाडां, जेमां साइकल अने मोटोरनो पण समावेश थाय छे ...	१,५८,४०,११२	१,८९,९२,९३२	२,१३,४०,०११
रासायणिक पदार्थो, गांधियाटुं अने दवा ...	२,१८,२०,७२५	२,१९,३६,८२७	२,४०,८५,४५४
कटलरी, लोखंडनो बर (संचाकाम सिवायनां हथियार) अने इन्स्ट्रुमेंट ...	४,८७,८२,७००	५,४७,५५,७१६	६,४३,६७,१३८
रोगान अने रंग ...	२,००,८३,८०४	२,३०,९४,३७९	२,२६,६३,९९१
फरनिचर, घरशृंगारनो सामान, अने लाकडानुं नकशीकाम...	३१,२६,७२१	२९,६४,६३८	३३,६४,८७६
काचनां अने माटीनां वासण ...	२,०९,५४,२१८	२,३०,८०,५४९	२,६९,३०,०४०
कमावेलां तथा पकवेलां चामडां ...	५२,०६,२५९	४२,८२,१७७	४०,००,२८६
बधा प्रकारनुं संचाकाम अने संचाना पटा ...	४,५६,०८,७७३	५,८५,७४,८५५	८,२६,२५,९७६
धातु--लोखंड--गजवेल अने तेनी बनावटनी वस्तु ...	१०,०५,१३,७३०	११,४७,४६,४७५	१५,९९,४८,७५०
गजवेल अने लोखंड शिवायनी बीजी धातु अने तेमांथी बनावेला पदार्थो ...	४,१३,४६,४७०	३,९८,६२,०८३	६,०१,६२,०१५
कोरा कागळ, पूठां, अने स्टेशनरी ...	१,७२,८९,८७५	२,०७,६२,७१२	२,२८,७४,७४४
रेलवे Plant अने रोलिंग स्टॉक ...	४,४३ ६९,५४९	६,४०,२८,९६९	१०,०३ ४७,०१२
सूतर अने वणाटना बीजा बरना रेषा ...	५७ ६६ ६२,६७५	६८,८७,६४,९०२	७५,५४,२७,६४०
प्रचूर्ण बीजी चीजो ...	६,२०,१२,२६७	६,७०,९७,१००	७,५८,३९,२११
वर्ग ३ जानो सर्वाळो...	१,०४,८०,४१,८५२	१,२२,९३ ४१,८२०	१,४५,१५,६८,७०९
४ प्रचुर्ण माल बाकीनो अने जेनुं वर्गीकरण करवामां आवेलुं नहि एवो ...	२,२३,०९,७०९	२,२५,६८,३६६	२,८७,४२,०२६
एकंदर सर्वाळो...	१,२८,५७ ४८,८३३	१,६०,९९,८७,०४१	१,८३,२५,०६,५४८

ब्रिटिश हिंदमांथी परदेशी तथा देशी मालनी निकाश थई तेनुं वर्गवारी पत्रक.

सन १९११-१२ थी १९१३-१४ सुधी, रूपियामां. अंक ३४.

मालनो प्रकार.	ता० १ ली एप्रिलथी ता० ३१ मी मार्च आखर बार मास.		
	१९११-१२	१९१२-१३	१९१३-१४
परदेशी मालनी निकाश.			
१ खोराक, पेय-पीणुं, अने तंबाकु.			
माछलां (डबामां भरेलां बाद) ...	८,१८,८३५	९,७६,४७१	७,५३,८१६
मेवो अने लिलोतरी ...	१८,१०,९६४	१३,९२,४३७	११,७१,३८२
अनाज, कठोळ-दाळ, अने लोट ...	४४,४९१	५,५५४	१,९३,२२६
दारु-लिकर ...	६०,१३९	५८,७८३	७१,९९५
खावापीवाना पदार्थो अने स्टॉर ...	१,७१,९७२	२,०३,४९२	२,६९,४७९
तेजाना ...	४,५०,३७१	१,६४,१४९	८,२०,८९२
साकर-खांड ...	१,७३,१९,०४१	२१,६९,७८५	२०,९१,६६१
च्हा ...	२,७०,६६९	३,८६,९९०	३,२८,८९३
बीजुं खाणुं, पीणुं ...	५५,४५०	६७,९४६	६९,८४२
तंबाकु ...	२०,०१४	६३,६४९	४८,६५४
पेहेला वर्गनुं कुल,...	२,१०,२१,९४६	५४,८९,२५६	५८,१९,८४०

२ काची सामग्री, अने निपज, तथा मुख्यत्वे करीने जेमांथी बनावट थयेली नहि एवी अणघड चीजो.			
कोलसो, कोक, अने पेटंट बळतण ...	५,१०२	४,२८३	२,४१७
गुंदर, राळ, अने लाख ...	९,७९,६४९	१२,१७,४७०	१३,१७,८६६
आळां, चामडां अने छालो ...	......	६,३३०	......
धातुविषयक अॅर अने फरीने माल बनाववा जेवुं लोखंड अने गजवेल ...	५,२७,५१९	४,८१,५८५	५,३९,३५२
तेल ...	९९,१९५	१,१२,२१८	८६,२८५
बियां ...	५,५४४	१२,५८३	१,८७८
चरबी (Tallow), Stearine मीण ...	३,७२२	३,०००	४,५८१
कांतण तथा वणाटनो माल ...	३८,६६,३७९	६८,४५,२०६	५०,६८,३५९
लाकडुं तथा बांधकामनुं काष्ठ ...	१,१६,७८६	३५,६९६	५६,०३७
प्रचूर्ण बीजुं ...	८,९३,८५०	९,७८,८६६	१३,३४,११७
वर्ग २ जानुं कुल...	६४,९७,७४६	९६,९७,२३७	८४,१०,८९२
३ पूर्ण बनाववामां आवेलो एवो माल-पदार्थ.			
पोशाक-वस्त्र ...	२२,२६,९३७	१२,५१,७९२	१६,९८,४४८
शस्त्र-अस्त्र, दारुगोळो अने लश्करी स्टॉर ...	१,१२,९४७	९९,९६३	२,४८,९८८
गाडियो अने गाडां जेमां साइकलो अने मोटोरोनो समास थाय छे.	८,१०,६३२	९,२३,३१३	८,५०,२१२
रासायणिक पदार्थो, गांधियाटु, अने दवा ...	६,८६,२०३	६,५२,५१४	६,७१,८२१

मालनो प्रकार.	ता० १ ली एप्रिलथी ता० ३१ मी मार्च आखर बार मास.		
	१९११-१२	१९१२-१३	१९१३-१४
कटलरी-कापकूप करवानां ओजारो, लोखंडनो बर, इम्प्लीमेंट (संचाना ओजार बाद) अने इन्स्ट्रुमेंट ...	२२,०७,०८२	२४,२०,११७	२५,२३,७५८
रोगान अने रंग ...	५,११,४८२	३,६६,९४५	३,९१,३४२
फरनिचर, घरशृंगारनो सामान अने लाकडांनुं नकशीकाम...	१,९८,८६९	४,१०,३३२	५,०७,५२८
काचनां अने माटीनां वासण ...	७,७२,४०३	८,७६,१००	७,८९,१०२
कमावेलां अने पकवेलां चामडां तथा खालो ...	८८,७३५	६७,६३३	१,१६,७३५
बधा प्रकारनुं संचाकाम तथा संचा चलाववाना पटा ...	६,३२,०१२	७,९६,८७९	५,५१,८३३
धातु, लोखंड, गजवेल, अने तेमांथी बनावेलो सामान ...	४,७५,१८९	५,१७,४८९	५,१८,१३१
लोखंड अने गजवेल सिवायनी धातु ...	१२,७६,१७७	९,९६,५०१	११,६८,४२७
अने तेमांथी बनावेलो सामान ...	२,०२,००६	२,६३,४४०	२,११,८९८
कोरा कागळ, पूठां, अने स्टेशनरी ...	१३,५२१	८२,१३१	१,२६,३८०
रेलवे प्लाण्ट अने रोलिंग स्टॉक ...	१,९६,२९,६१०	१,८९,२०,६७२	१,८४,६४,८९४
सूतर अने वणाटना कामना रेषा ...			
परचुरण बीजी चीजो ...	१७,४३,४२०	२१,३४,४९८	२१,६६,११४
वर्ग ३जानुं कुल...	३,१५,८७,२२५	३,०७,८०,३२३	३,०९,६५,६११

४ बाकीनो प्रचूर्ण माल अने जेनुं वर्गीकरण थयेलुं नहि एवो ...	११,६४,५९६	१४,३३,८५३	१६,७६,९६३
कुल...	६,०२,७१,५१३	४,७४,००,६६९	४,६७,७३,३०६
हिंदनी निपज, अने बनावटना मालनी निकाश.			
१ खोराक, पेय-पीणुं, अने तंबाकु.			
माछलां (डबामां घालेलां वाद) ...	३९,७२,२६२	३७,६०,२९५	३९,२३,७२४
मेवो अने लिलोतरी ...	४७,५८,५८०	४७,७९,३८८	६१,९१,४१५
अनाज, कठोळ-दाळ, अने लोट ...	५१,४५,९५,४१२	६०,३०,१६,६११	४५,१६,८४,६७०
दारु-लिकर ...	६४,२२९	८५,९३७	२६,८४२
खावापीवाना पदार्थो अने ओ० स्टार ...	४५,१९,१३३	४८,०१,०५५	५४,४४,०९३
तेजाना ...	९२,९०,५९८	९३,२८,१३१	९१,४१,०७६
खांड ...	१४,६५,५५९	२५,४६,७०७	१३,७४,७४७
च्हा ...	१२,९४,६४,२८४	१३,२९,३९,७७१	१५,०८,६८,४४७
खावापीवाना बीजा पदार्थो ...	१,२४,९७,३१७	१,५६,७८,१०४	१,५३,७५,९०१
तंबाकु ...	४०,७४,९७४	३८,३६,४२६	४७,९३,५१४
वर्ग १लानुं कुल...	६८,५७,०२,३४८	७८,०७,७२,४२५	६४,८८,२३,३२९
२ काची सामग्री, अने निपज, तथा मुख्यत्वे करीने जेमांथी बनावट थयेली नहि एवी अणघड चीजो.			
कोलसो, कोक, अने पेटंट बळतण ...	७७,०९,३२९	८८,३८,९९५	६९,२१,३६९

मालनो प्रकार.	ता० १ ली एप्रिलथी ता० ३१ मी मार्च आखर बार मास.		
	१९११-१२	१९१२-१३	१९१३-१४
गुंदर, राळ, अने लाख ...	२,११,९५,२४७	२,१९,५०,९५६	२,०६,४९,१९१
आळां, चामडां अने छालो ...	९,४४,३५,७७५	११,७६,८२,२६६	११,७२,५२,६८६
धातुनो अर्र (कचरो), अने फरीने माल बनाववा जेवुं लोखंड अने गजवेल ...	९१,७०,८३७	१,४६,४५,८९९	१,५५,१४,४२३
तेल ...	१,०८,४४,७६६	८५,७९,१६३	९८,५६,२६२
बियां ...	२८,०७,९८,२२०	२२,७०,९७,६०९	२५,६७,४६,८०७
चरबी (Tallow) Stearine, मीण ...	११,७०,२४८	८,१९,४१५	१०,८३,०३८
कांतण तथा वणाटनो माल ...	५५,८४,२५,६४६	५९,४०,१८,७००	७६,६८,७४,६६३
लाकडुं तथा बांधकामनुं काष्ठ ...	९३,४९,५९२	१,१९,१२,०३५	१,०५,३२,७५५
बीजुं प्रचूर्ण ...	२,१६,४९,३००	२,९२,७०,२०४	२,९६,४९,२७९
वर्ग २जानुं कुल...	१,०१,४७,४८,९६०	१,०३,४८,१५,२४२	१,२२,५०,८०,४७३
३ पूर्ण बनाववामां आवेलो एवो माल.			
पोशाक-वस्त्र ...	१९,६८,२०८	१७,२०,९९४	१५,९८,७२२
शस्त्र-अस्त्र, अने दारुगोळो, कारतुस वगेरे, अने लश्करी स्टार...	९९४	१००	२२२

गाडी अने गाडा जेमां साइकलो अने मोटोरोनो समास थाय छे.	४५,३६१	४०,९८८	३१,७२०
रासायणिक पदार्थो. गांधियाटु अने दवा ...	१३ ६१,०९,१०९	११,७९,२९,६६३	३,९५,५७,६१६
कटलरी एटले वाढकापनां ओजारो लोखंडनो बर, इम्प्लीमेंट्स (संचाकामना हथियारो बाद) इन्स्ट्रुमेंट ...	६,२२,२७८	६,८३,१६१	७,६६,४३४
रोगान अने रंग ...	१,१८,८४,३१०	१,१३,८८,४४०	१,०४,३७,०९३
फरनिचर, घरशृंगारनी चीजो अने लाकडकामनी कारीगरीनी चीजो ...	७,४१,२२८	६,९७,८५९	६,०३,२५८
काचनां अने माटीनां वासण ...	२,०१,८१६	२,१२,६०१	१,९३,१७६
कमावेलां अने पकवेलां चामडां अने छालो ...	४,५०,९१,८३७	४,६२,३७,४६१	४,२५,०१,८८९
बधा प्रकारनुं संचाकाम, तथा पटा ...	४७,७७७	११,५६१	१९,०५३
धातु, लोखंड, गजवेल, अने तेमांथी बनावेलो सामान ...	१०,७६,७६५	४९,४४,७९१	४४,२७,२०१
लोखंड अने गजवेल सिवायनी धातु अने तेमांथी बनावेलो सामान	५४,९६,१०७	२५,८९,३२४	२०,००,३४३
कोरा कागळ, पूठां अने स्टेशनरी ...	६०,०४४	७८,४५८	७१,७८१
रेलवे प्लेंट अने रोलिंग स्टाक ...	९१,५०१	१,१५,५६६	१,५५,०५८
सूतर अने वणाटने माटे रेषा ...	२६,१३,५०,३३०	३५,४३,०७,६९९	४०,७२,१३,४९७
प्रचूर्ण ...	३,०२,५३,५७३	३,२३,५६,७६८	३,६३,३४,४२१
वर्ग ३ जानुं कुल...	४९,५०,४१,२३८	५७,३३,१५,४३४	५४,५९,११,४८४
४--बाकीनो प्रचूर्ण सामान जेनुं वर्गीकरण थयेलुं नहि एवो ...	२,२६,९३,३८७	२,४५,८६,२५२	२,४०,३२,९२५
कुल...	२,२१,८१,८५,९३३	२,४१.३४,८९,३५३	२,४४,३८,४८,२११

ब्रिटिश हिंदमां परदेशो साथे स्टीमरो अने शढवाळां वाहाणोनो मालसहित अवरजवर केटलांनो केटला टन सुधी इलाकावार थयो तेनुं तारणपत्रक सन १९११-१२ थी १९१३-१४ एम त्रण सालोनुं. अंक ३७.

इलाकानुं नाम जेमां आयात थयां.		ता. १ ली एप्रिलथी ता० ३१ मी मार्च सुधी बार मासनुं एक वर्ष.					
		१९११-१२		१९१२-१३		१९१३-१४	
		संख्या.	टन.	संख्या.	टन.	संख्या.	टन.
बंगाळा	स्टीमरो ...	४०५	१२,४४,०१८	३८६	१२,०५,०७४	४२६	१३,५२,१५३
	व्हाणो ...	६	८७६	८	४,६११	३	४३५
मुंबई	स्टीमरो ...	६४८	१८,१०,३१८	६५०	१८,९३,५३४	६६२	१९,९२,१६९
	व्हाणो ...	१६४	२०,६०७	१९२	२२,१३६	२०२	१८,५५४
सिंध	स्टीमरो ...	१९२	४,२०,६१०	२२६	५,०२,४१६	२७९	६,५८,३४०
	व्हाणो ...	१५५	१४,५७३	१६२	१५,१७७	१४८	१३,६८४
मद्रास	स्टीमरो ...	७६४	१७,२५,७७८	७६९	१७,८६,९९३	८०६	१९,२०,९५६
	व्हाणो ...	४६६	३८,०४५	३९०	३२,६९६	३५०	२६,३६८
बरमा	स्टीमरो ...	३१२	७,४३,८८२	३०४	८,१८,५५३	२८८	७,९५,९८५
	व्हाणो ...	१	६२	१	४	४	२३९
कुल	स्टीमरो ...	२,३२१	५९,४४,६०६	२,३३५	६२,०६,५७०	२,४६१	६७,२५,६०३
	व्हाणो ...	७९२	७४,१६३	७५३	७४,६२४	७०४	५९,२८०
स्टीमरो अने व्हाणो थइने कुल...		३,११३	६०,१८,७६९	३,०८८	६२,८१,१९४	३,१६८	६७,८१,८८३

इलाकानां नाम ज्यांथी निकाश थयां.							
बंगाळा	स्टीमरो ...	७२३	२०,९०,१८८	६६५	१९,५१,९३६	६०२	१८,१२,५६८
	व्हाणो ...	६	८८८	६	८६३	३	४३५
बिहार अने ओरिसा	स्टीमरो ...	...	......	१८	५९,७१५	१५	४९,३१८
	व्हाणो ...	...	......	...	......	...	......
मुंबई	स्टीमरो ...	६४१	१५,२०,१०४	५७१	१६,१०,६५०	६१९	१८,१८,००५
	व्हाणो ...	१२६	१३,९३९	१२१	१६,२६२	१२८	१२,९६४
सिंध	स्टीमरो ...	४६३	१०,७२,४१४	४९४	११,९४,६७५	४०५	९,७७,१०३
	व्हाणो ...	१३७	१२,८०९	१५१	१२,९८९	१४६	१२,४८४
मद्रास	स्टीमरो ...	७१८	१६,८२,६६८	७७३	१८,७६,३६४	८१५	२०,६४,५९९
	व्हाणो ...	८३८	६७,५३४	६८०	५७,७६७	६८९	५२,७५८
बरमा	स्टीमरो ...	५३९	१३,६४,९२१	५८५	१५,७२,८२६	५२३	१४,४२,३८३
	व्हाणो ...	२२	३.१४५	३४	४,९४०	६७	९,५७०
कुल	स्टीमरो ...	२,९८६	७७,३०,२९५	३,१०६	८२,६६,१६६	२,९७९	८१.६३,९७६
	व्हाणो ...	१,१२९	९८,३१५	९९२	९२,८११	१,०३३	८८,२११
स्टीमरो अने व्हाणो थइने कुल...		४,११५	७८,२८,६१०	४,०९८	८३,५८,९७७	४,०१२	८२,५२,१८७

ब्रिटिश हिंद बंदरोमां, प्रत्येक वर्षमां, ता. १ ली एप्रिलथी ३१ मी अने व्हाणो, तेमज देशी व्हाणो अने बतेला वगेरेनो माल सन १९११-१२-१३-१४

जे देशथी अवर जवर थयो तेनुं नाम. युनाईटेड किंगडम अने ब्रिटिश ताबाना देश.		१९११-१२			
		अवर-आव्यां.		जवर-गयां.	
		संख्या.	टन.	संख्या.	टन.
युनाईटेड किंगडम-ग्रेट ब्रिटन	स्टीमर ...	४५३	१५,९१,८६३	४४७	१५,६१,९४४
	शढवाळां ...	...	... ...	...	...—
एडन अने तेना ताबानो मुल्क	स्टीमर ...	४४	१,०८,६४८	४१	१,०८,८६३
	शढवाळां ...	३	१२७	६	७१०
सीलोन-लंका	स्टीमर ...	४८७	८,८६,१०७	५११	१०,३८,६८५
	शढवाळां ...	४३६	३४,४९३	७९३	६२,५१९
स्टेट्स सेटलमेंट-जेमां Labuon लेबुआन आवी जाय छे.	स्टीमर ...	२२५	४,६३,४४०	२७३	५,९४,८२८
	शढवाळां ...	१	६२	१	६२
हांगकांग	स्टीमर ...	७३	१,८४,३१२	४३	९२,९६९
	शढवाळां ...	...	... ...	...	... ...
केपकोलनी	स्टीमरो ...	४	७,८९३	२	३,३६९
	शढवाळां ...	...	... ...	...	... ...
मोरिशियस अने तेना ताबानो मुल्क	स्टीमरो ...	३२	६७,४०४	२९	८५,७६५
	शढवाळां ...	१	८९	...	... ...
ब्रिटिश पूर्व आफ्रिका	स्टीमरो ...	३२	६८,८५३	३३	६९,७९३
	शढवाळां ...	१६	१,४४६	१४	२,१३९
ब्रिटिश वेस्ट इंडियनना टापुओ	स्टीमरो ...	...	... ...	३	६,४७८
	शढवाळां ...	...	... ...	—	... ...
आस्ट्रेलिया-जेमां न्युझिलेंड आवी जाय छे	स्टीमरो ...	६६	१,८८,८२९	४०	१,२०,५२९
	शढवाळां ...	...	... ...	...	... ...
ब्रिटिश ताबानो बीजो मुल्क	स्टीमरो ...	४४	८२,०२२	२९	४९,२८४
	शढवाळां ...	१६	१,६२४	३४	३,३६२
युनाइटेड किंगडम अने ब्रिटिश ताबाना मुल्कोनुं एकंदर	स्टीमरो...	१,४५९	३६,६९,३४१	१,४४८	३७,३२,५०७
	शढवाळां...	४७३	३७,८४१	८४८	६८,७९२
	कुल...	१,९३२	३७,०७,१८२	२,२९६	३८,०१,२९९

डिसेम्बर आखर सुधी, ब्रिटिश, ब्रिटिश इंडियन, परदेशी स्टीमरो वगेरे भरीने कया देशथी अवरजवर थयो ते बतावनारुं पत्रक एम त्रण सालनुं.

अंक ३६.

१९१२-१३				१९१३-१४			
अवर-आव्यां.		जवर-गयां.		अवर-आव्यां.		जवर-गयां.	
संख्या.	टन.	संख्या.	टन.	संख्या.	टन.	संख्या.	टन.
४४३	१६,१२,१०६	४३७	१५,१६,७७६	४७६	१७,५७,०३५	५४५	१८,६७,८०५
...	... ...	...	... ...	...	... ...	...	... ...
४९	१,२२,४९९	४२	१,०४,६१७	५४	१,३८,१४६	४९	१,२३,१३१
...	... ...	४	५४५	१	१७७	३	५२०
४६९	८,४२,४२५	५६१	११,७४,१९३	४७४	८,३७,१८२	५१२	१०,५०,०४०
३६४	३०,४७२	६५९	५६,२३३	३२१	२३,३८८	६८४	५३,७९८
२०६	५,०४,११६	२४०	५,९९,८१८	१९९	४,६८,२२१	२७८	६,९४,३६२
...	... ...	२	७८	१	५३	२	११५
४६	१,२८,१३२	१४	३१,०७०	३०	८९,८७५	१	९५२
...	... ...	...	... ...	...	... ...	...	... ...
३	५,४५२	६	१३,५३६	१	२,५९४	३	८,०६५
...	... ...	...	... ...	...	... ...	...	... ...
३३	९७,१७१	२७	८७,१२७	३७	१,०३,८९२	२८	८४,०००
१५	१,३८३	३	२४१	...	... ...	...	... ...
३१	६९,३२०	७	१३,९५७	२०	४९,८९३	१३	३२,८६४
...	... ...	२३	२,५४८	१९	१,६१८	१४	१,६४५
...	... ...	२	४,२६३	...	... ...	२	४,२६३
...	... ...	...	... ...	...	... ...	...	... ...
७२	२,२३,९३५	२७	८५,९६५	७०	२,२३,०९३	३८	१,१५,९८६
...	... ...	...	... ...	...	... ...	...	... ...
५१	१,०९,७०१	५०	१,१०,३६०	७३	१,५८,४७६	६४	१,४४,७८८
१३	१,१८८	३९	३,३३७	११	१,११६	३९	३,४४७
१,४०३	३७,०४,८५७	१,४१३	३७,४१,६८२	१,४३४	३८,२८,४०७	१,५३३	४१,२६,२५६
३९२	३३,०४३	७३०	६२,९८२	३५३	२६,३५२	७४२	५९,५२५
१,७९५	३७,३७,९००	२,१४३	३८,०४,६६४	१,७८७	३८,५४,७५९	२,२७५	४१,८५,७८१

परराज्यना देशो.		१९११-१२			
		अवर-आव्यां.		जवर-गयां.	
		संख्या.	टन.	संख्या.	टन.
रशिया	वराळनां स्टीमरो वगेरे...	४	७,४९२	१२	१५,३६६
जर्मनी	वराळनी स्टीमरो ने व्हाण...	९४	२,९५,७२६	१७३	५,१२,३६२
बेल्जियम	वराळनां ...	३२	१,१३,८०९	१३६	४,००,६९९
फ्रान्स	वराळनां ...	१६	५१,४७५	१४९	४,१७,८५८
इटली	वराळनां ...	३५	९८,५७७	२४	६०,८७८
आस्ट्रिया-हंगरी	वराळनां ...	६०	१,८२,७४४	८९	२,४३,६१६
टर्की (तुर्कस्तान)	वराळनां ...	१९०	२,५४,४५४	१४८	२,०६,८१८
	शढनां ...	१३०	१५,०३७	१००	११,६३२
आरबस्तान	वराळनां ...	२	३४७	३	४,७४५
	शढनां ...	१४९	१३,३९३	११४	१०,७७८
इराण	वराळनां ...	३	६,९५४	१३	१५,८५८
	शढनां ...	२७	२,८८३	२५	२,६१६
जावा	वराळनां ...	१०२	३,३१,४९९	६०	१,९७,३२८
	शढनां ...	...	......	६	६३०
चीन (एमां हांगकांग अने मकाउ बाद)	वराळनां ...	४३	१,६०,९४२	५३	१,९८,१८४
	शढनां ...	१	१६१	...	.....
जापान	वराळनां ...	७१	२,४६,६५०	१२१	३,६५,६२९
	शढनां ...	...	.....	३	५६७
इजिप्त	वराळनां ...	१३	३३,३२९	२७१	६,६५,६०४
पोर्टुगीझोनुं पूर्व आफ्रिका	वराळनां ...	३	६,५५८	३	४,७५६
	शढनां ...	४	५२८	१०	८५४
बीजां पूर्व आफ्रिकानां बंदरो	वराळनां ...	७	१८,०४८	२८	४८,९०९
	शढनां ...	४	४६०	२०	२,२४१
अमेरिकानां युनाइटेड स्टेट्स	वराळनां ...	७२	२,४४,५६३	९६	२,९१,६३९
	शढनां ...	१	३,५९९	३	२०५
बीजां परराज्योना देशनां	वराळनां ...	१०७	२,२२,०९८	१५९	३,४७,५३९
	शढनां ...	३	२६१	...	.....
परराज्यना देशोनां स्टीमर-व्हाणोनुं कुल	वराळनां ...	८६२	२२,७५,२६५	१,५३८	३९,९७,७८८
	शढनां ...	३१९	३६,३२२	२८१	२९,५२३
,,	एकंदर...	१,१८१	२३,११,६८७	१,८१९	४०,२७,३११
ता. १ ली एप्रिलथी ३१ मी डिसेम्बर सुधी					
	१९११-१२...	३,११३	६०,१८,७६९	४,११५	७८,२८,६१०
	१९१२-१३...	...	......	...	......
	१९१३-१४...	...	......	...	......

१९१२-१३				१९१३-१४			
अवर-आव्यां.		जवर-गयां.		अवर-आव्यां.		जवर-गयां.	
संख्या.	टन.	संख्या.	टन.	संख्या.	टन.	संख्या.	टन.
८	२७,४४९	१३	१९,०५४	२	५,४६२	१५	२१,६५९
९४	२,९७,९२६	१७४	५,२४,६५७	११७	३,७९,१६१	१५३	४,६४,८६३
४५	१,५१,१२१	१३७	४,२३,०३१	४१	१,४८,६८६	१३१	४,०६,९४५
११	३३,३५६	१५१	४,४९,०१९	१५	४६,२६६	१९२	५,६९,५६४
३८	१,११,१५७	३४	९५,९६३	३५	१,०४,७११	३५	९२,७४५
६६	१,९३,४५१	१०३	२,७४,२३१	९०	२,८५,६००	१०२	३,०१,२३८
१६९	२,४४,८९०	१५८	२,२५,६२४	१६७	२,६५,२१९	१६१	२,५५,९७१
१४२	१४,३००	९९	११,२५०	१५२	१५,६५६	१५१	५,६६७
४	३,०७६	५	५,३१६	३	४,०४८	६	११,७१७
१६०	१३,५०५	१००	९,३०३	१५७	१२,७५६	१६२	१५,०८३
५	६,०७८	२	१,३४७	९	१३,३००	८	१६,१७५
३७	४,४४८	२०	१,६००	२६	२,६८३	३८	४,०१५
९८	३,२८,२९०	४७	१,५४,१९९	११६	३,९३,६४१	४१	१,३७,७५४
...	... ...	...	... ...	...	... ...	...	... ...
४८	१,७७,२४४	५०	१,८९,०४०	३६	१,३३,५१५	५३	१,९७,८८६
...	... ...	...	... ...	...	... ...	...	... ...
१४०	४,३५,४३१	१९५	५,७५,१०३	१६३	५,१९,५०१	१९४	५,८१,५३५
...	... ...	...	... ...	...	... ...	...	... ...
२०	४७,५९१	३११	८,०३,७१९	२६	५८,९६८	८६	२,३२,७६६
२८	६९,५४२	३	५,८४४	४६	१,१७,६२२	...	... ...
३	३७७	१०	७८१	२	२५९	१४	१,१०३
५	१२,९३८	२७	५४,६५४	११	२७,८९९	२६	५२,१४१
१६	१,४३९	३१	३,२९२	१४	१,३८८	२४	२,८०५
५८	१,८४,७५९	१०५	३,२४,२३६	६०	१,९९,३८१	९१	३,०१,४३२
२	७,२०८	१	३,५९९	...	... ...	...	... ...
९५	१,७७,४१४	१७८	३,९९,८७७	९०	१,९४,२१६	१५२	३,९३,३२९
१	४	१	४	३	१८६	२	१३
९३२	२५,०१,७१३	१,६९३	४५,२४,४८५	१,०२७	२८,९७,१९६	१,४४६	४०,३७,७२०
३६१	४१,५८१	२६२	२९,८२९	३५४	३२,९२८	२९१	२८,६८६
१,२९३	२५,४३,२९४	१,९५५	४५,५४,३१३	१,३८१	२९,३०,१२४	१,७३७	४०,६६,४०६
...	... ...	...	... ...	...	... ...	...	... ...
३,०८८	६२,८१,१९४	४९८	८३,५८,९७७	...	... ...	...	... ...
...	... ...	...	... ...	३,१६८	६७,८४,८८३	४,०१२	८२,५२,६८०

ब्रिटिश हिंदमांथी खावापीवाना पदार्थोनी निकाश, युनाइटेड किंगडम (ग्रेट ब्रिटन), जर्मनी अने आस्ट्रिया-हंगरीमां करवामां आवी तेनी विगत बतावनारुं पत्रक १९११–१२ थी १९१३–१४ सुधीनुं. अंक ३७.

खावाना पदार्थोनुं नाम.	१९११–१२		१९१२–१३		१९१३–१४	
	तोल.	मूल्य.	तोल.	मूल्य.	तोल.	मूल्य.
दाणा, दाळ अने लोट	हंदरवेट.	पौंड.	हंदरवेट.	पौंड.	हंदरवेट.	पौंड.
घहुं—						
ग्रेट ब्रिटन ...	२,०६,५५,१४३	६७,४१,१९०	२,३७,०४,९१२	८३,८०,४२२	१,५६,७४,९२३	५६,९४,७५७
जर्मनी ...	३,७९,५०५	१,२४,२२१	४,५७,७२६	१,५९,२११	५,०१,५०९	१,८७,०४२
आस्ट्रिया-हंगरी ...	......	......	......	......	......	......
घहुंनो लोट—						
ग्रेट ब्रिटन ...	६१,९२२	२७,५७४	८३,४७३	४३,९३१	८८,६४९	३१,३१५
जर्मनी ...	८,०६२	३,२२७	२२	५	१५,५२२	६,४७१
आस्ट्रिया-हंगरी ...	......	......	......	......	......	......
चोखा—						
ग्रेट ब्रिटन ...	२७,४०,४१८	९,३२,८७१	३५,२१,०३२	१३,०५,४६३	३२,२८,१८९	११,२९,६७७
जर्मनी ...	६६,१९,०७२	२३,३०,६९१	८२,८५,००४	३१,३३,२३०	६३,१८,०४७	२०,९६,०९१
आस्ट्रिया-हंगरी ...	३२,३१,०९३	१०,४८,९८०	३५,४८,९७४	१२,३०,९५९	४२,२८,८९३	१३,७०,०४५

जव—						
ग्रेट ब्रिटन ...	३४,९४,७०२	८,७३,९४८	५८,१४,०१७	१७,३७,५४२	२९,९१,७८६	८,१७,५९२
जर्मनी ...	११,८०,३८३	३,५६,३२३	३२,२४,१०२	९,८०,१३४	२२,९५७	६,८१६
आस्ट्रिया-हंगरी ...	......	......	......	......	......	......
मकाई—						
युनाइटेड किंगडम ...	......	......	३,७४,०५२	९२,७२५	४२,९९९	९,७७७
जर्मनी ...	......	......	१५,८३४	३,८९०	......	......
आस्ट्रिया-हंगरी ...	......	......	......	......	......	......
खांड—						
युनाइटेड किंगडम ...	१,१६,६६२	४९,९०९	२,२६,१८८	१,१०,२४१	९४,४६१	३०,७५७
च्हा—	रतल		रतल		रतल	
युनाइटेड किंगडम ...	१९,२८,३०,६२२	६३,५३,७५५	१९,८३,५३,९२७	६३,२५,०४९	२०,९०,५०,७७१	७२,३२,०४९
जर्मनी ...	६,२८,८३८	२२,५८२	६,४५,७४६	१९,५३७	७,०१,१४०	२४,५८८
आस्ट्रिया-हंगरी ...	८२,७२५	२,८४०	१,२४,५१६	३,८०२	१,५८,७३४	५,३९७
काफी—	हंदरवेट		हंदरवेट		हंदरवेट	
युनाइटेड किंगडम ...	७८,१३६	३,०२,२२९	८१,९३१	३,४४,९५१	९२,३५३	३,६८,९४३
जर्मनी ...	१३,५९८	५३,०३७	८,२५०	३३,२५४	९,२२४	३८,१४४
आस्ट्रिया-हंगरी ...	१७,४८१	७२,३०१	८,६६३	३४,८९९	१२,१३३	४८,६९७

मुकाबलो करवाने अनुकूळ पडे एटला माटे आखी पृथ्वीमां क्यां, केटली घउंनी निपज थाय छे तेनी विगत बतावनारूं पत्रक. १९१२ थी १९१४ सुधीनुं. अंक ३८.

	१९१२	१९१३	१९१४
	क्वार्टर.*	क्वार्टर.*	क्वार्टर.*
आस्ट्रिया-हंगरी ...	३,१९,००,०००	२,९७,००,०००	२,५५,००,०००
फ्रान्स ...	४,१८,००,०००	३,९९,००,०००	३,७०,००,०००
जर्मनी ...	२,००,००,०००	२,१४,००,०००	२,०५,००,०००
इटली ...	२,०८,००,०००	२,६१,००,०००	२,१६,००,०००
रुमानिया ...	१,११,००,०००	१,०३,००,०००	८०,००,०००
रशिया ...	९,०५,००,०००	११,९५,००,०००	९,५०,००,०००
स्पेन ...	१,३७,००,०००	१,३९,००,०००	१,५५,००,०००
आर्जेनटिना ...	२,१०,००,०००	१,४०,००,०००	१,७०,००,०००
आस्ट्रेलेशिया ...	१,२०,००,०००	१,३५,००,०००	१,३०,००,०००
कनेडा ...	२,८०,००,०००	२,९५,००,०००	२,४०,००,०००
हिंद ...	४,५८,००,०००	४,४७,००,०००	३,९०,००,०००
अमेरिकानां युनाइटेड स्टेट्स ...	९,१०,००,०००	९,५४,००,०००	११,३०,००,०००
बीजा बाकीना देशो सहितनी कुल निपज...	४६,२५,५०,०००	४९,४५,५०,०००	४६,४०,००,०००

* ६० रतलनो १ बुशल एवा ८ बुशलनो १ क्वार्टर.

कया मुख्य देशोमां घहुंनी सरेराश केटली निपज थाय छे, तथा तेनी निकाश अने आयात केटली थाय छे ते बतावनारुं पत्रक. १९११ थी १९१३ नी साल सुधीनुं. (४८० रतलनो १ क्वार्टर) अंक ३९.

	सरेराश निपज.	सरेराश निकाश.	सरेराश आयात.
	क्वार्टर.	क्वार्टर.	क्वार्टर.
रशिया ...	९,२०,००,०००	१,५१,००,०००	......
अमेरीकानां युनाइटेड स्टेट्स ...	८,८१,००,०००	८०,००,०००	......
हिंद ...	४,४६,००,०००	७०,००,०००	......
फ्रान्स ...	४,०७,००,०००	......	५८,००,०००
आस्ट्रिया–हंगरी ...	३,१०,००,०००	......	२,५०,०००
कॅनेडा ...	२,८२,००,०००	८५,००,०००	......
इटली ...	२,३६,००,०००	......	७७,००,०००
जर्मनी ...	२,००,००,०००	१८,००,०००	१,१२,००,०००
आर्गेनटिना ...	१,८६,००,०००	१,१८,००,०००	......
आस्ट्रेलिया ...	१,१८,००,०००	५४,००,०००	......
युनाइटेड किंगडम–ग्रेट ब्रिटन ...	७४,००,०००	२,००,०००	२,४४,००,०००

आखी पृथ्वीनी खांडनी निपज बीट अने शेलडीमांथी कया मुख्य देशोमां केटली थाय छे ते बतावनारुं पत्रक. १९११-१२ थी १९१३-१४ नी सालनुं. अंक ४०.

	१९११-१२	१९१२-१३	१९१३-१४
बीटनी खांड.	टन.	टन.	टन.
यूरोप—जर्मनी ...	१५,०९,०००	२७,३०,०००	२७,२५,०००
आस्ट्रिया—हंगरी ...	११,५५,०००	१९,२०,०००	१८,००,०००
फ्रान्स ...	५,१३,०००	९,७३,०००	७,८५,०००
बेल्जियम ...	२,४६,०००	३,००,०००	२,३०,०००
हॉलेंड ...	२,६८,०००	३,१७,०००	२,६०,०००
रशिया ...	२१,२५,०००	१३,८६,०००	१८,२५,०००
बाकीना बीजा देशो ...	५,३०,०००	७,१६,०००	८,५०,०००
यूरोपनुं कुल...	६३,४६,०००	८३,४२,०००	८४,७५,०००
युनाईटेड स्टेट्स ...	५,४१,१०१	६,२४,०६४	६,५५,२९८
एकंदर बीट खांडनी निपज...	६८,८७,१०१	८९,६६,०६४	९१,३०,२९८

शेलडीनी खांड.			
युनाइटेड स्टेट्स—ल्युशियाना ...	३,१५,०६६	१,३७,११९	२,६१,३३७
टेक्सास ...	७,१४३	८,०३६	७,०००
पॉर्टोरिको ...	३,२०,०००	३,५०,३२३	३,२५,०००
हवाइनना टापु ...	५,३१,४८०	४,८८,२१३	५,३५,०००
क्युबा ...	१८,९५,९८४	२४,२८,५३७	२५,५०,०००
ब्रिटिश वेस्ट इंडिश—ट्रिनिदाद, निकाश ...	३२,५५७	३१,६६५	३२,०००
बार्बाडोझ, निकाश ...	३०,५४८	११,४७९	३०,०००
जमेका, निकाश ...	२१,८३५	८,७२८	१५,०००
	२०,०००	१८,०००	१८,०००
सेंट लुशिया अने सेंट विन्सेंट ...	८,०००	६,०००	६,०००
फ्रेंच वेस्ट इंडिझ—मार्टिनिक, निकाश ...	३९,४३३	४०,०००	४२,०००
...	३५,०००	३२,०००	३९,०००
डनिश वेस्ट इंडिझ—सेंट क्रोइस ...	७,०७४	६,६९९	७,५००
सान डोमिंगो अने हेइटी ...	९६,०४६	८४,६६१	१,०५,७७८
मेक्सिको ...	१,५१,७३५	१,४८,६७२	१,३०,०००
सेंट्रल अमेरिका ...	२०,३८९	२२,०००	२२,०००
साउथ अमेरिका—डेमेरार, निकाश ..	८३,२९४	८३,९२२	९०,०००
सुरिनाम ..	९,५८४	१३,०००	१३,०००

	१९११-१२	१९१२-१३	१९१३-१४
शेलडीनी खांड—चालु.	टन.	टन.	टन.
वेनेझुला ...	३,०००	३,०००	३,०००
पेरु, निकाश ...	१,४७,४१०	१,४०,०००	१,४५,०००
आर्गेनटाइन ...	१,८०,०९२	१,४७,२४८	२,४९,२२२
ब्राझिल ...	२,३५,०००	२,०४,०००	२,००,०००
अमेरिकानुं कुल ...	४१,९०,६७०	४४,१३,३०२	४८,२५,८३७
एशिया—ब्रिटिश हिंद ...	२४,५१,१००	२५,८३,६००	२२,६२,६००
जावा ...	१३,९५,०००	१३,३१,१८०	१३,४५,२३०
फार्मोसा ...	१,७३,२२३	१,१३,१००	१,९०,०००
फिलिपाइन टापुओनी निकाश ...	१,९०,७०२	१,५५,२०१	१,९५,०००
एशियानुं कुल ...	४२,१०,०२५	४१,८३,०८१	३९,९२,८३०
आस्ट्रेलिया अने फिजि—क्वीन्सलेंड ...	१,७३,२९६	१,१३,०६०	२,३५,०००
न्यु साउथ वेल्स ...	१७,०००	१६,७२३	२०,०००
फिजि टापुओनी निकाश ...	७५,०००	६०,०००	१,००,०००
आस्ट्रेलिया अने पोलिनिशियानुं कुल ...	२,६५,२९६	१,८९,७८३	३,५५,०००

आफ्रिका—इजिप्तनी निपज त्यांज खवाइ जाय छे ...	५७,८७९	५८,०००	५८,०००
मोरिशियस ...	१,६४,२६०	२,०६,४९७	२,५०,०००
रीयुनियन ...	४२,०२४	३८,५६८	४०,०००
नाताळनी निपज ...	९२,०००	८२,५८९	८५,७१४
मोझाम्बिक ...	२७,७००	३०,०००	६०,०००
आफ्रिकानुं कुल...	३,८३,८६३	४,१५,६५४	४,९३,७१४
यूरोप—स्पेन ...	१६,१७६	१३,८१७	१३,०००
शेलडीनी खांडनुं कुल...	९०,६६,०३०	९२,१५,६३७	९६,८०,३८१
बीट अने शेलडीनी खांडनो एकंदर सर्वाळो...	१,५९,५३,१३१	१,८१,८१,७०१	१,८८,१०,६७९

हिंदमां मुख्य कयी वस्तुनो पाक, केटला एकरना विस्तारमां करवामां आव्यो तेनुं पत्रक.

१९१२-१३ अने १९१३-१४ नी सालनुं.

अंक ४१.

पाक.	१९१२-१३	१९१३-१४	१९१४-१५नो अंदाज.
घहुं ...	३,००,४३,०००	२,७६,९७,०००	......
भात-चोखा ...	७,१६,२३,०००	७,०५,८३,०००	७,२१,६७,०००
शेलडी ...	२५,२६,७००	२५,१९,८००	२४,५०,१००
अळशी ...	४१,२४,९००	२९,९७,१००	......
सरशव अने राई ...	५९,५५,८००	५९,४१,०००	......
तल ...	४९,८०,२००	५१,१९,१००	३५,४०,४५०
भोंयसिंग ...	१३,६६,४००	१६,६३,४००	१७,२६,२००
कपास ...	२,२०,२८,०००	२,४५,९५,०००	२,२१,३८,०००
अंबाडो ...	२९,७०,५००	२९,११,०००	३३,५८,७००
गळी ...	२,२०,१००	१,७६,३००	१,०४,२००

हिंदमां १९१२-१३ तथा १९१३-१४ नी सालमां मुख्य पदार्थोनो पाक केटलो थयो अने छेलां १९१३-१४ साल आखरनां पांच वर्षोनी उपजमांथी सेंकडे केटला टका परदेशमां निकाश करवामां आवी तेनुं पत्रक.

अंक ४२.

		१९१२-१३	१९१३-१४	१९१३-१४ आखरनां छेलां ५ वर्षनी सरेराश निकाश.
घहुं	... टन.	९८,५३,०००	८४,२७,०००	१५
डांगर-भात-चोखा	... ,,	२,८४,८४,०००	२,८१,५७,०००	९
शेलडी*	... ,,	२५,८३,६००	२२,६२,६००	०.५
अळशी	... ,,	५,३८,६००	३,८२,२००	७७
सरशव अने राई	... ,,	१२,३४,८००	१०,४२,९००	२३
तल	... ,,	४,७२,४००	४,०७,९००	२५
भोंयसिंग	... ,,	६,६९,९००	७,३१,९००	३६
कपास	४०० रतलनी गांसडी.	४६,१०,०००	५२,०१,०००	५५
अंबाडो†	... ,,	९८,४२,८००	८८,९३,९००	५०
गळी	... हंदरवेट.	३९,१००	२७,१००	५०

* खजुर अने ताडी वगेरेमांथी बंगाळामां खांड बनाववामां आवी तेनो अडसट्टो १९१३-१४मां ९८,८०० टन अने १९१२-१३मां ९०,४००नो थयो हतो.

† १९१४-१५ नी सालना पाकनी १,०४,४३,९०० गांसडी लेखाई छे.

१९११-१२ थी १९१३-१४ अने १९१४-१५ ना प्रारंभना प्रत्येक मासमां घहुंनी निकाश परदेशोमां दरिया रस्ते केटली थई ते बतावनारुं पत्रक. अंक ४३.

	१९११-१२	१९१२-१३	१९१३-१४	१९१४-१५
	हंदरवेट.	हंदरवेट.	हंदरवेट.	हंदरवेट.
एप्रिल ...	१३,५९,०००	१३,७८,०००	५,४६,०००	१,८१,०००
मे ...	२७,१४,०००	२१,४०,०००	३३,२७,०००	४,९०,०००
जुन ...	३७,९१,०००	४८,७०,०००	५२,०७,०००	३३,८१,०००
जुलाई ...	५३,२४,०००	६५,५९,०००	६३,६९,०००	३३,९९,०००
आगस्ट ...	२५,०३,०००	३०,६४,०००	२६,९४,०००	८,५०,०००
सेप्टेम्बर ...	१३,१५,०००	४६,३०,०००	२६,९५,०००	१,०००
अक्टोबर ...	१३,१४,०००	२९,६९,०००	१०,५४,०००	......
नोवेम्बर ...	१४,८२,०००	२२,८६,०००	९,३४,०००	......
डिसेम्बर ...	१९,४६,०००	१५,९२,०००	४,३४,०००	......
जान्युआरी ...	२०,३७,०००	१९,८३,०००	४,१४,०००	......
फेब्रुआरी ...	१९,०३,०००	१०,३०,०००	१,९४,०००	......
मार्च ...	१९,३५,०००	७,०२,०००	१,७५,०००	......
कुल...	२,७२,२३,०००	३,३२,०३,०००	२,४०,४३,०००	८३,०२,०००

ब्रिटिश हिंदमां बीट अने शेलडीनी बनावटनी खांडनी आयात कया देशमांथी १९११-१२ थी १९१३-१४ मां केटली थई ते बतावनारुं पत्रक. अंक ४४.

	१९११-१२		१९१२-१३		१९१३-१४	
	हंदरवेट.	पौंड.	हंदरवेट.	पौंड.	हंदरवेट.	पौंड.
बीट—						
आस्ट्रिया-हंगरी ...	२,३६,०००	१,६०,०००	१०,५२,०००	७,०७,०००	१४,८०,०००	९,१८,०००
जर्मनी ...	८,०००	५,०००	७७,०००	४८,०००	१४,०००	८,०००
बीजा देशो ...	१०,०००	१३,०००	१८,०००	१७,०००	१०,०००	१०,०००
कुल...	२,५४,०००	१,७८,०००	११,४७,०००	७,७२,०००	१५,०४,०००	९,३६,०००
शेलडी—						
जावा ...	८०,७२,०००	५९,७२,०००	९१,६६,०००	६०,४२,०००	१,१६,६०,०००	६८,४५,०००
मोरिशियस ...	१७,१०,०००	१२,५९,०००	३०,१४,०००	२१,३३,०००	२७,७२,०००	१६,६८,०००
बीजा देशो ...	१,०६,०००	९१,०००	१,४५,०००	१,१६,०००	१,०४,०००	७७,०००
कुल...	९८,८८,०००	७३,१८,०००	१,२३,२५,०००	८२,९१,०००	१,४५,५६,०००	८५,९०,०००
एकंदर सर्वाळो...	१,०१,४२,०००	७४,९६,०००	१,३४,७२,०००	९०,६३,०००	१,६०,६०,०००	९५,२६,०००

ब्रिटिश हिंदमां मुख्य माल मुख्य देशोमांथी एकदम केटली किंमतनो आयात थयो, तेमां मुख्यत्वे करीने जर्मनीमांथी केटलो अने तेनो सेंकडे सरेराश केटला टकानो भाग थयो ते जणावनारुं १९१३–१४नुं पत्रक, तेमां केटलाक मुख्य देशोमांथी आयात थयेला आंकडा पण जणाववामां आव्या छे. अंक ४५.

मुख्य पदार्थ.	हिंदमां परदेशोमांथी कुल आयात.	तेमां जर्मनीमांथी केटली आयात.	आयातमां जर्मनीनो केटला दोकडानो हिस्सो.	बीजा जे देशोमांथी आयात थई तेमांना मुख्य देशोना आंकडा.
धातु—				
आलुमिनियम ...	१,४३,०००	६९,०००	४८.२	युनाईटेड किंगडम ४१,००० युनाईटेड स्टेट्स १९,०००
त्रांबु ...	२४,३८,०००	८,६६,०००	३५.५	यु० किं० १३,१९,०००; फ्रान्स १,७०,००० बेल्जियम ६१,०००
ल्होडुं अथवा गजवेल ..	८५,०१,०००	८,७७,०००	१०.३	यु० किं० ६८,१०,०००; बेल्जियम ४,२९,००० युनाईटेड स्टेट्स २,७०,०००
तीखुं ल्होडुं ...	१७,७७,०००	६,४७,०००	३६.४	यु० किं० ४,०२,०००; बेल्जियम ७,०२,०००
कपासनो बनावेलो माल ...	४,४२,००,०००	९,४४,०००	२.१	यु० किं० ३,९८,३४,०००; जापान ८,०३,००० हालंड ७,०७,०००; इटाली ६,६१,०००

				बेल्जियम ५,०२,०००; स्वीट्झरलंड २,५०,००० आस्ट्रिया-हंगरी २,२५,०००; युनाईटेड स्टेट्स १,७४,०००
उननो बनावेलो माल ...	२५,६८,०००	७,१६,०००	२७.९	यु० किं० १४,८२,०००, फ्रान्स १,६६,०००, इटली ४६,०००; आस्ट्रिया-हंगरी ७७,०००, हालंड ३५,०००, बेल्जियम ३०,०००
रंगवाना अने कमावाना पदार्थ.				
alizarine ...	१,८८,०००	१,३०,०००	६९.१	बेल्जियम ३३,०००, यु० किं० २४,०००
aniline ...	५,१२,०००	४,०८,०००	७९.७	बेल्जियम ४६,०००, स्विटझरलंड ३६,००० इटली ११,०००, यु० किं० ७,०००
गळी synthetic ...	६२,०००	५५,०००	८८.७	बेल्जियम ६,०००
लोखंडनी चीजो (कटलरी तथा वीजळीथी ढोळ चढावेली चीजो बाद) ...	२६,३२,०००	४,८२,०००	१८.३	यु० किं० १५,०५,०००, यु० स्टेट्स २,५५,००० आस्ट्रिया हंगरी २,२३,०००, बेल्जियम ४२,००० जापान ४१,०००
संचा अने मिलवर्क ...	५१,७२,०००	२,८८,०००	५.६	यु० किं० ४६,२९,०००, यु० स्टे० १,६८,०००
रेलवे पण्ट अने रोलिंग स्टाक ...	६६,९०,०००	२,०१,०००	३.०	यु० किं० ६२,१९,०००, आस्ट्रेलिया १,९५,००० बेल्जियम ५०,०००
तेल.				
खनिज तेल ...	२७,४४,०००	१,९९,०००	७.२	यु० स्टे० १५,४०,०००, बोर्नियो डच ५,९८,०००

मुख्य पदार्थ.	हिंदमां परदेशोमांथी कुल आयात.	तेमां जर्मनीमांथी केटली आयात.	आयातमां जर्मनीनो केटला दोकडानो हिस्सो.	बीजा जे देशोमांथी आयात थई तेमांना मुख्य देशोना आंकडा.
काच अने काचनी चीजो ...	१२,९७,०००	१,९१,०००	१४.७	यु० किं० १,५५,०००, इरान १,०३,००० स्टेट्स सेटलमेण्टस ७८,००० आस्ट्रिया-हंगरी ५,८३,०००, यु. किं. १,७५,००० बेल्जियम १,२९,०००, जापान १,०५,००० इटली ३२,०००, चीन ३३,०००, फ्रान्स २९,०००
स्त्रियोने शीववा भरवाना काममां उपयोगमां लागे एवो सामान Haleedashery and Millinery	२६,३२,०००	४.८२,०००	१८.३	यु० किं० ४,४२,०००, इटली ५०,००० आस्ट्रिया-हंगरी १,४९,००० जापान १,०१,०००, स्विटझरलेंड ५९,०००, फ्रान्स ५७,०००
कागळ अने पूठां ...	१०.५८,०००	१,८३,०००	१७.३	यु० किं० ५,९५,०००, आ० हं० ८८,०००, नॉर्वे ५४,००० बेल्जियम ३६,०००, स्वीडन ३४,०००
लिकर–दारु.				
एल, बियर, पोर्टर ...	४,३९;०००	१,०६,०००	२४.१	युनाईटेड किंगडम ३,३०,०००

अर्क (Spirit) ...	८,५३,०००	४६,०००	५.४	यु० किं० ५,१५,०००, फ्रान्स २,०७,०००
रेशमी बनावटनो माल ...	२०,६८,०००	१,४९,०००	७.२	जापान ९,६६,०००, चीन २,५७,०००, यु० किं० १,८६,०००, हांगकांग १,६८,००० फ्रान्स १,६४,०००, इटली १,२८,०००
पेहेरवानां वस्त्र-पोशाक ...	११,४१,०००	१,०४,०००	९.१	यु० किं० ४,८१,०००, फ्रान्स २,९९,०००, इटली ७८,०००, आस्ट्रिया-हंगरी ५५,०००
इन्स्ट्रुमेंट, आपारेटस वगेरे ...	१२,१४,०००	१,०२,०००	८.४	यु० किं० ९,११,०००, यु० स्टे० ९७,०००
रासायणिक पदार्थो ...	६,७७,०००	८४,०००	१२.४	यु० किं० ५,०५,०००, इटली ३५,००० बेल्जियम १९,०००
कटलरी-चाकु, कातर, छरी वगेरे...	१,८९,०००	८२,०००	४३.४	यु० किं० ७८,०००, बेल्जियम १२,००० युनाईटेड स्टेट्स ११,०००
रमकडां अने रमतगमतनी चीजो...	२,९४,०००	७७,०००	२६.२	युनाईटेड किंगडम १,१२,०००, जापान ३४,०००
मीठुं ...	५,८४,०००	६२,०००	१०.६	यु० किं० १,३६,०००, एडन १,१२,०००, स्पेन ८३,००० इजिप्त ७६,०००, एशियाटिक टर्की ७१,०००
सीमेंट-चूनो ...	४,३९,०००	४७,०००	१०.७	यु० किं० ३,७०,००० बेल्जियम ८,०००

मुख्य पदार्थ.	हिंदमां परदेशोमां-थी कुल आयात.	तेमां जर्मनीमांथी केटली आयात.	आयातमां जर्मनीनो केटला दोकडानो हिस्सो.	बीजा जे देशोमांथी आयात थई तेमांना मुख्य देशोना आंकडा.
मोटोरकार, मोटोर साइकल अने तेने लगता विभाग ...	१०,२२,०००	३४,०००	३.३	युनाईटेड किं ७,२४,०००, यु० स्टे० १,५५,००० बेल्जियम ४५,००० फ्रान्स ४४,०००
दीवाशळियो ...	५,९८,०००	१७,०००	२.८	जापान २,६०,०००, स्वीडन १,८२,००० आस्ट्रिया-हं० ६४,०००, नॉर्वे ४७,००० बेल्जियम १४,०००
खांड ...	९९,७१,०००	१२,०००	०.१	जावा ७०,९६,००० मोरिशियस १६,७६,००० आस्ट्रिया हंगरी ९,२२,०००, युनाईटेड किंगडम १,८६,०००

ब्रिटिश हिंदमांथी, परदेशोमां मुख्य वस्तुओनो माल केटला पौंडनो निकाश करवामां आव्यो, तेमां मुख्यत्वे करीने जर्मनीमां केटलो निकाश थयो तथा हिंदनी कुल निकाश साथे सरखामणी करतां, जर्मनीनो हिस्सो सरेराश सेंकडे केटला टका थाय छे ते बतावनारुं १९१३–१४नी सालनुं पत्रक.

एमां केटलाक मुख्य देशोमां थयेली निकाशना आंकडा पण छेला आसनमां बताववामां आव्या छे. अंक ४६.

मुख्य वस्तु.	हिंदमांथी कुल निकाशनी किंमत.	जर्मनीमां केटला पौंडनी निकाश.	जर्मनीनो केटला टकानो हिस्सो.	बीजा मुख्य कया देशमां केटला पौंडनी निकाश थई. हजारनां त्रण मींडां चडावीने वांचवुं.
ज्यूट–अंबाडो काचो ...	२,०५,५१,०००	४४,९९,०००	२१.९	युनाईटेड किंगडम ७८ लाख २६ हजार; युनाईटेड स्टेट्स २४,५७; फ्रान्स २०,४५; आस्ट्रिया-हंगरी १३,१९; इटली ११,३८; स्पेन ५,८४; रशिया २,६६; जापान १,१०; बेल्जियम १,०५ (१ लाख, पांच हजार).
गुणपाटना कोथळा ...	८३,६३,०००	१,१४,०००	१.४	आस्ट्रेलिया १६,६९; यु० स्टे० १०,०८; चीली ६,६३; यु० किं० ६,१३; जावा ४,६५; इजिप्त ३,८४; वेस्ट इंडिझ ३,६८; इंडो चायना ३,६३;

मुख्य वस्तु.	हिंदमांथी कुल निकाशनी किंमत.	जर्मनीमां केटला पौंडनी निकाश.	जर्मनीनो केटला टकानो हिस्सो.	बीजा मुख्य कया देशमां केटला पौंडनी निकाश थई. हजारना त्रण मींडां चडावीने वांचवुं.
गुणपाटना कोथला ...				चीन ३,३१; सियाम ३,०५; न्यु झिलेंड २,४८; स्टेट्स २,३४; सण्डविक १,७०; नाताल १,६९; केपकलनी १,३०; पोर्टुगीझ इस्ट आफ्रिका १,२४; टर्की एशियाटिक १,१७; आर्गेंटाइन प्रजासत्ताक राज्य १,१६; बेल्जियम १,१२; जापान ९२;
गुणपाटना ताका ...	१,०३,९६,०००	८७,०००	०.८	यु० स्टे० ६८,१६; आर्गेनटाइन १८,४८; यु० किं० ५,५८; कॅनेडा ३,७५; आस्ट्रेलिया ३,१६; उरुग्वा १,०६.
कपास, काचुं ...	२,७३,६२,०००	४०,०२,०००	१४.६	जापान १,२९,३४; बेल्जियम २८,२१; इटली २१,२१; आ० हं० १९,४९; फ्रान्स १३,४९; यु० किं० ९,५७; चीन ४,९१; स्पेन ४,४८;
बियां बधी जातिनां थईने ...	१,७१,१७,०००	२४,७०,०००	१६.०	फ्रान्स ५३,७८; यु. किं. ३८,०२; बेल्जियम २७,४८; इटली ८,५७; आ० हं० ५,८०; हालंड १,७३.

कोपरु–टोपरु ..	१०,४०,०००	६,५८,०००	६३.२	बेल्जियम १,३८; रशिया ९८; फ्रान्स ९१;
सरशव ...	२८,५२,०००	६,५१,०००	२२.८	बेल्जियम ११,३१; फ्रान्स ६,१२; यु० किं० १८०; इटली १,६३; आ० हं० ६६;
अळशी ...	४४,५८,०००	५,३७,०००	१२.०	यु० किं० १६,४८; फ्रान्स १२,६७; बेल्जियम ४,२४; इटली ३२५; हालंड १,०६; आस्ट्रिया हं० ७३.
महुडां ...	३,६४,०००	३,१०,०००	८५.२	बेल्जियम ४९ (हजार). [इटली २,२३.
तल ..	१७,९७,०००	२,७१,०००	१५.१	बेल्जियम ५,५८; फ्रान्स ३,४४; आ० हं० ३,१०;
खमखस ..	३,११,०००	५३,०००	१७.२	फ्रान्स १,७४; बेल्जियम ८०.
दाणा, कठाळ, अने लोटनुं कुल ...	३,००,९४,०००	२३,७७,०००	७.९	यु० किं० ८०,५८; लंका ३४,७७; हालंड २०,५८; स्टेट्स २०,३१; फ्रान्स १५,९१; आ० हंगरी १३,७०; बेल्जियम १३,१२; जापान ११,३३; एशियाटिक टर्की ८,८७; इजिप्त ७,७६; मोरिशियस ६,१९; आर्बस्तान ५,८८; एडन ४,६२; इटली २,९४; इस्ट आफ्रिका प्रोटेक्टरेट झांझिबार वगेरे सहित २,९१; जावा २,६१; स्वीडन २,३३; बेहरिननाटापु २,२४; नाताल २,२२; रोमानिया २,०५; चीन १,३१; आस्ट्रेलिया १,२९.

मुख्य वस्तु.	हिंदमांथी कुल निकाशनी किंमत.	जर्मनीमां केटला पौंडनी निकाश.	जर्मनीनो केटला टकानो हिस्सो.	बीजा मुख्य कया देशमां केटला पौंडनी निकाश थई. हजारनां त्रण मींडां चडावीने वांचवुं.
चोखा ...	१,७६,००,०००	२०,९६,०००	११.९	लंका ३१,६२; हलिंड २०,२६, स्टेट्स १९,१५; आ० हं० १३,७०; यु० किं० ११,३०; जापान १०,७७; एशियाटिक टर्की ६,६६; मोरिशियस ५,०४; आर्बस्तान ४,१४; इजिप्त ३,७१; जावा २,६१; इस्ट आफ्रिका प्रो० झांझिबार वगेरे सहित २,११; रोमानिया २,०५; नाताल २,०४; बेहरिनना टापु २,०१; एडन १,६४; फ्रान्स १,५३; स्वीडन १,५१; बेल्जियम १,३०; आस्ट्रेलिया १,२४; इरान १,२२.
घहुं ...	८७,५६,०००	१,८७,०००	२.१	यु० किं० ६६,९५; फ्रान्स ११,६९; बेल्जियम १०,१०; इटली २,८८; डेन्मार्क ८३; स्वीडन ८२; स्पेन ७२.
आल। चामडां तथा छालो कुल ...	७७,९१,०००	२१,२१,०००	२७.२	यु० स्टे० २३,६६; आ० हं० १२,४१; इटली ५,६४; हलिंड ३,५५; यु० किं० ३,१५; स्पेन २,९६; फ्रान्स १,९३; बेल्जियम १,४५.

गायोनां आळां चामडां ...	३९,३७,०००	१९,०३,०००	४८.३	आ० हं० ७,६३; इटली ५,०१; स्पेन २,५५; यु० स्टेट्स १,७२; बेल्जियम ९१; यु० किं० ६३; फ्रान्स ५९. [फ्रान्स १,२३.
बकरांनी आळी छालो ...	२०,८५,०००	७०,०००	३.४	यु० स्टे० १५,१७; हालंड १,५७; यु० किं० १,३९;
लाख ...	१३,११,०००	१,८३,०००	१३.९	यु० स्टे० ५,५८; यु० कि० ४,०१; फ्रान्स ५०.
धातु अने आर (माटीवाळी धातु)...	१४,६३,०००	१,४४,०००	९.८	यु० किं० ३,५३; जापान २,४८; बेल्जियम २,३३; फ्रान्स १,३९; यु० स्टे० १,१५.
काथानी बनावटनी चीजो ...	५,९२,०००	१,५८,०००	२६.८	यु० किं० १,८४; हालंड ६२; बेल्जियम ४६; फ्रान्स ४०; यु० स्टे० ३९;
ढोरनो चरो, कुशका अने झाडनी डाखळियो ...	५,१६,०००	१,०६,०००	२०.५	यु० किं० २,५४; स्ट्रेट्स १,०२; लंका १६.
खळि ...	९,२०,०००	१,००,०००	१०.८	लंका ३,१६; यु० किं० २,९१; जापान २,०१.
रंग वगेरे–हरडां ...	३,८०,०००	९०,०००	२३.७	यु० किं० १,४३; यु० स्टे० ५७; बेल्जियम ४६; आ० हं० १४; फ्रान्स १२. [इजिप्त १४.
,, गळी ...	१,४२,०००	१,०००	०.४	यु० किं० ४३; एशियाटिक टर्की ३७; आ० हं० २२;
तेजाना ...	६,०९,०००	७८,०००	१२.९	लंका १,०५; यु० किं० ७९; यु० स्टे० ६५; इटली ६१; ए० टर्की ४५;
लाकडुं–सागनुं ...	५,२४,०००	७४,०००	१४.२	यु० किं० २,९३; के० कलनी २६; जापान २२.
शण–काचुं (Hemp) ...	६,८२,०००	६९,०००	१०.२	यु० किं० २,९५; बेल्जियम १,२९; इटली ९८; फ्रान्स ६१.

मुख्य वस्तु.	हिंदमांथी कुल निकाशनी किंमत.	जर्मनीमां केटला पौंडनी निकाश.	जर्मनीनो केटला टकानो हिस्सो.	बीजा मुख्य कया देशमां केटला पौंडनी निकाश थई. (हजारनां त्रण मींडां चडावीने वांचवुं.)
तेल ...	६,५७,०००	६९,०००	१०.६	यु० किं० १,५६; यु० स्टे० ८६; फ्रान्स ४७; मोरिशियस ४२; लंका ३४.
खातर ...	६,३०,०००	६४,०००	१०.१	बेल्जियम १,६६; फ्रान्स ७९; यु० किं० ७८; लंका ६७; जापान ६३; यु० स्टे० ५४.
मेवो अने वनस्पति ...	४,१३,०००	४०,०००	९.६	लंका १,१०; स्टेटस १,०६; फ्रान्स ४४; यु० किं० १७.
काफी ...	१०,२४,०००	३८,०००	३.७	फ्रान्स ३,८३; यु० किं० ३,६९; लंका ४६; बेल्जियम ३७;
अबरख-(mica) ...	३,०३,०००	३६,०००	११.१	यु० किं० १,८३; यु० स्टे० ६७.
रेषा-ब्रश तथा सावरणी बनाववा माटे.	८९,०००	३३,०००	३७.१	बेल्जियम २७; यु० किं० १४; हालंड १०.
मीण (Paraffin) ...	४,४९,०००	२९,०००	६.५	यु० किं० १,२९; चीन ५९; जापान ५८; आस्ट्रेलिया ५२;
च्हा-काळी ...	९९,६०,०००	२५,०००	०.२	यु० किं० ७२,३१; रशिया ११,०९; कनेडा ४,३०; चीन ३,४०; आस्ट्रेलिया ३,१६; लंका १,५६; ए० टर्की १,०२; यु० स्टे० ६९.

युनाइटेड किंगडम-ग्रेट ब्रिटनमां अनाज अने लोटनी कया देश-मांथी केटली आयात थाय छे ते बतावनारुं पत्रक सन १९१२ तथा १९१३ नी साळनुं. अंक ४७.

देशनुं नाम.	१९१२	१९१३
१ घहुं.	हंद्रवेट.	हंद्रवेट.
रशिया ...	९०,०६,०००	५०,११,१००
जर्मनी ...	३,१६,१००	४,४७,६००
रुमानिया ...	६,९७,०००	३८,६००
युनाइटेड स्टेट्स (अमेरिका) ...	१,९९,७३,९९४	३,४०,६७,९४४
चीली ...	६,५५,८००	७,६५,१००
आर्गेनटाइन प्रजासत्ताक राज्य ...	१,८७,८३,७००	१,४७,५६,२००
ब्रिटिश हिंद ...	२,१३,७९,४००	१,८७,६६,१००
दक्षिण आस्ट्रेलिया ...	१६,३२,३००	३०,३२,४०५
पश्चिम आस्ट्रेलिया ...	२,४२,१००	११,८५,१००
विक्टोरिया ...	३१,९२,९८०	२२,०६,४४५
न्यु साउथ वेल्स ...	२८,१४,१००	३७,०२,७०९
न्यु झिलाण्ड ...	२,८४,९००	५६,२००
कनेडा ...	२,९५,५१,१००	२,१७,८७,९००
बीजा बाकीना देशो सहित कुल ...	१०,९५,७२,५३९	१०,५८,७८,१०६
२ लोट.		
जर्मनी ...	३,७०,५६०	४,५५,८००
फ्रान्स ...	३,७०,७००	३,०१,७००
आस्ट्रिया-हंगरी ...	१,१६,११५	९९,६९१
इटली ...	१,५१,२००	१,०२,५००
युनाइटेड स्टेट्स ...	४२,१२,६०४	६१,५७,६४४
दक्षिण आस्ट्रेलिया ...	१,६८,७००	३०,९००
विक्टोरिया ...	३,८६,७६०	१,९१,९७५
कनेडा ...	४०,०३,८७७	४१,६८,५६३

देशनुं नाम.	१९१२	१९१३
	हंदरवेट.	हंदरवेट.
आर्गेनटाइन प्रजासत्ताक राज्य ...	१,००,०००	१,९१,३००
रुमानिया ...	६३,०००	४८,६००
ब्रिटिश हिंद ...	१२,८००	१,५००
बीजा बाकीना देशो सहितनुं कुल...	१,०१,८९,४७६	१,१९,७८,१५३
३ मकाई.		
रशिया ...	२६,२१,१९४	१६,८४,१००
बलगेरिया ...	१०,५२,८००	......
रुमानिया ...	४२,३०,८००	१०,०२,३००
आर्गेनटाइन प्र० राज्य ...	२,८७,९५,८३०	३,८८,५१,०७३
युनाइटेड स्टेट्स ...	४३,६८,०००	६८,७९,३००
कॅनेडा ...	५७,७००	२,११,५००
ब्रिटिश हिंद ...	१७,५९,३००	१,१८,९००
बीजा बाकीना देशो सहित कुल...	४,३८,७७,३३८	४,९१,५४,९५३
४ जव.		
रशिया ...	३६,६४,९००	६१,०५,०००
डेनमार्क ...	४,२२,३५५	५,२०,१००
जर्मनी ...	८,४८,१६०	३,५६,६००
आस्ट्रिया-हंगरी ...	२,१६,३००	२,६६,८००
रुमानिया ...	१५,९१,९००	१३,८८,८००
एशियाटिक तुर्कस्तान ...	३३,९४,७००	२२,३२,३००
टुनिस ...	१,४४,२००	३,४८,७००
आलजेरिया ...	५,२२,४००	१,२२,९००
इराण ...	३,८२,८००	२५,७००
युनाइटेड स्टेट्स ...	७,९७,३२०	४४,३८,१००
ब्रिटिश हिंद ...	६४,९७,४००	३६,१९,४००
कॅनेडा ...	४,९९,२००	२५,६१,८००
बीजा बाकीना देशो सहितनुं कुल...	२,०१,२६,३८५	२,२४,३९,२४८

देशनुं नाम.	१९१२	१९१३
५ ओट.	हंदरवेट.	हंदरवेट.
रशिया ...	३३,०५,२००	२७,८४,८००
जर्मनी ...	२०,०९,४००	३४,२२,३००
रुमानिया ...	१८,१००	६,०९,५००
चीली ...	६,५३,०००	८,२५,६००
आर्जेनटाइन प्र० राज्य ...	७६,५७,५००	६४,११,७००
युनाइटेड स्टेट्स ...	२१,६०,९००	१४,३४,०१५
न्यु झीलाण्ड ...	२,९९,६००	९७,३००
कॅनेडा ...	१९,६३,१००	२३,८८,०००
बीजा बाकीना देशो सहित कुल...	१,८३,००,४००	१,८१,६२,६६३
६ चोखा.		
जर्मनी ...	१,७५,७००	१,९७,२००
नॅधरलेंड ...	६,६४,९१५	६,९७,५४२
फ्रेंच इण्डो चायना ...	......	३८,२३०
सियाम ...	१,९२,०९०	६,६०,००१
जापान ...	१८,४२०	१५३
ब्रिटिश हिंद ...	३५,७४,८६५	२५,२८,८३९
वाकीना बीजा देशो सहितनुं कुल...	५०,१६,०३३	४२,८६,७२३

काळानुक्रम विषय सूचि.

कोठा अथवा पत्रकनी अंक प्रमाणे सूचि.

नीचे प्रमाणेना इलाकानां बंदरो जणाव्यां छे:—

१ बंगाळा	५ मद्रास.
२ पूर्व बंगाळा अने आसाम	६ बरमा (ब्रह्मदेश).
३ मुंबई.	७ व्हाण अने टननी
४ सिंध.	कुल संख्या. पृष्ठ ३५२-५३

रणछोडभाई उदयरामनां पुस्तको.

१	जयकुमारी विजय नाटक (त्रीजी आवृत्ति)	०—१२—०
२	ललितादु:खदर्शक नाटक (छट्ठी आवृत्ति)	०— ८—०
३	नळदमयंती नाटक (चोथी आवृत्ति)	०— ८—०
४	बर्थोल्ड (त्रीजी आवृत्ति)	०— ८—०
५	तारामती स्वयंवर } त्रीजी आवृत्ति	०—१२—०
६	हरिश्चंद्र नाटक }	
७	विक्रमोर्वशी त्रोटक कालिदासना संस्कृतनुं भाषांतर (बीजी आवृत्ति)	०— ८—०
८	अरोगतासूचक (बीजी आवृत्ति)	०—१२—०
९	प्रस्ताविक कथासंग्रह (बीजी आवृत्ति)	०— ८—०
१०	मालविकाग्निमित्र (कालिदासना नाटकनुं भाषान्तर) ...	१— ४—०
११	प्रेमराय अने चारुमती नाटक (त्रीजी आवृत्ति) ...	०— ८—०
१२	लघुसिद्धान्तकौमुदी (गूजराती विवेचन सहित) ...	५— ०—०
१३	गूजराती हितोपदेश—नारायण भट्टना संस्कृत उपरथी, मित्रलाभ, मित्रभेद, विग्रह अने संधि. चारे भागनुं भाषान्तर (तृतीयावृत्ति)	०—१२—०
१४	बाणासुर मदमर्दन (ओखा हरण) नाटक बीजी आवृति...	०— ८—०
१५	मदालसा अने ऋतध्वज नाटक (बीजी आवृत्ति) ...	०— ८—०
१६	हरिश्चंद्र नाटकनो सार...	०— १—०
१७	रासमाळा भाग १ लो. बीजी आवृत्ति	२— ०—०
१८	रासमाळा भाग २ जो. (,,)	२— ०—०
	बंने भाग अमदावादनी गूजरात वर्नाक्युलर सोसाइटीनी आफिसमांथी मळशे.	
१९	गोपाळदास (नाटक) हवे पछी.	०— ८—०
२०	कुळविषे निबंध (बीजी आवृत्ति)...	०— २—०
२१	संतोष सुरतरु (बीजी आवृत्ति)	०— २—०

२२ शेक्सपियर कथासंग्रह (र. म. छो.) बीजी आवृत्ति (हवे पछी).

२३ रत्नावली नाटिका. श्रीहर्षना संस्कृत उपरथी भाषान्तर... ०– ८–०

२४ पादशाही राजनीति. एखलासे मोसनी उपरथी ... २– ०–०

२५ नाटयप्रकाश (बीजी आवृत्ति) १– ८–०

२६ रणपिंगळ भाग १लो २– ८–०

२७ रणपिंगळ भाग १ लानी पूरवणी ०– ४–०

२८ रणपिंगळ भाग २ जो २– ०–०

२९ वैदिक छंदः–प्रकरण ०–१२–०

३० डिंगळ अथवा मारवाडी गीतनी रचना ०–१२–०

३१ फारसी कविता रचना–बेतबाजी १– ०–०

उपरना त्रणे भाग भेगा बांधेला अने ते रणपिंगल भाग ३ जो कहेवाय छे २– ८–०

३२ रसप्रकाश
३३ अलंकारप्रकाश } हवे पछी.

३४ यूरोपियनोनो पूर्वप्रदेश साथे व्यापार, भाग १ लो, अथवा हिंदनो व्यापारी इतिहास, जेमां नामदार इस्ट इंडिया कंपनीनो हिन्द साथे संबंध थयो तेनो वृत्तान्त, तथा व्यापारनी स्थिति जणाववामां आवी छे. तेमज, त्यार-पछीनो ब्रिटिश हिन्दनो चालु व्यापार आज सुधीनो दाखल करवामां आव्यो छे २– ८–०

३५ यूरोपियनोनो पूर्वप्रदेश (इस्ट इंडिझ) साथे व्यापार. भाग २ जो अथवा स्पेन अने पोर्टुगाल ए बंने देशोनो भूमि-शोध, व्यापार, अने वृतान्त २– ८–०

३६ यूरोपियनोनो पूर्वप्रदेश साथे व्यापार भाग ३ जो ... २– ८–०

३७ कच्छ देशनो इतिहास. .. .. हवे पछी.